T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KÜRESELLEŞMENİN TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNE ETKİSİ: YENİ SİYASAL PARAMETRELER IŞIĞINDA MHP-İYİP KARŞILAŞTIRMASI

EMİNE AKGÜN
1198208107

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. A. BARAN DURAL

EDİRNE, 2023

Tezin Adı: Küreselleşmenin Türk Milliyetçiliğine Etkisi: Yeni Siyasal Parametreler Işığında MHP-İYİP Karşılaştırması

Hazırlayan: Emine AKGÜN

ÖZET

Fikri temelleri ötekinin oluşumuna dayanan milliyetçilik köklü bir geçmişe sahiptir. Fransız Devrimi ile birlikte tüm dünyada kabul gören bu ideoloji, katı ilkeler içermediğinden diğer ideolojilere eklemlenebilmiştir. Diğer ideolojilerin meşruiyet kaynağı olarak başvurduğu milliyetçiliğin yıllar içerisinde pek çok veçheye büründüğü görülür. Bukalemun olma özelliği ile bilinen milliyetçiliğin küreselleşme karşısında yeni siyasal parametrelerin temelini teşkil etmesi yeniden araştırma konusu yapılmasının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Nitekim tezde milliyetçiliğin 19., 20. ve 21. yüzyılda geçirdiği değişimler ve diğer ideolojilerle olan ittifakları tartışılmış, küreselleşme sürecine eklemlenerek yeni siyasal parametrelere kaynaklık etmesi sorgulanmış ve Türk milliyetçiliğindeki bölünmeler analiz edilmiştir.

Türk milliyetçiliğindeki bölünmelere ilişkin analizin yeni kurulan İyi Parti ve Zafer Partisi'ni kapsaması ve siyasi arenada aktif milliyetçi partilerin millet anlayışlarındaki farklılığı ortaya koyması açısından bu tez alan yazındaki boşluğu doldurmaktadır. Kaleme alınırken ise "Betimsel Araştırma Yöntemi" uygulanarak nitel bir çalışma ortaya konulmuştur.

Sonuç itibarıyla milliyetçiliğin ittifaklar oluşturarak siyasi arenadan kopmadığı tespit edilmiştir. Küreselleşme ile birlikte 21. yüzyılın ilk çeyreğinde kimliklerde yaşanan belirsizlikler milliyetçiliği yok olma tehlikesi ile karşı karşıya getirse de göç ve göçmenler üzerinden yaşanan sorunların giderek artması kimliklerin ve sınırların önemini pekiştirmiştir. Türk milliyetçiliğine de yansıyan bu husus iktidarın MHP aracılığıyla muhalefetin ise İYİP aracılığıyla milliyetçi değerler üzerinden karar almalarına sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Türk Milliyetçiliği, MHP, İYİP.

Name of Thesis: The Effect of Globalization on Turkish Nationalism:A Comparison of MHP-IYIP in the Light of New Political Parameters

Prepared By: Emine AKGÜN

ABSTRACT

The nationalism, whose intellectual foundations are based on the formation of the other, has a long history. This ideology, which was accepted all over the world with the French Revolution, could be integrated into other ideologies because it did not contain strict principles. The nationalism, which other ideologies refer to as a source of legitimacy, appears to have taken many aspects over the years. The fact that nationalism, which is known for being a chameleon, constitutes the basis of new political parameters in the face of globalization has revealed the necessity of making it a subject of research again. Therefore, in the thesis 19th, 20th and 21 st centuries and its alliances with other ideologies were discussed, its position as a source for new political parameters by being integrated into the globalization process were questioned and the divisions in Turkish nationalism were analyzed.

This thesis fills the gap in literature as the analysis of the divisions in Turkish nationalism covers the newly established Good Party and Victory Party and reveals the difference in the “understanding of the nation” of the active nationalist parties in the political arena. On the other hand a qualitative study was carried out in the thesis by implementing the “Descriptive Research Method”.

As a result, nationalism has not been detached from the political arena by forming new alliances. Although the uncertainties in identities along with the globalization process have brought nationalism in danger of extinction in the first quarter of the 21st century, the increasing number of migration and migrant problems has reinforced the importance of identities and borders. This issue, which was also reflected in Turkish nationalism, caused the government to make decisions based on nationalist values through the MHP and the opposition through IYIP

Key Words: Globalization, Turkish Nationalism, MHP, IYIP.

TEŞEKKÜR

Tez çalışma sürem boyunca benimle bilgilerini içtenlikle paylaşan, eleştirileriyle aydınlatarak eksiklerimi tamamlayan, aklımdaki fikirlerin kağıda dökülmesinde beni teşvik eden değerli danışmanım Prof. Dr. A. Baran Dural'a, ışığından feyz aldığım, desteğini esirgemeyerek motive olmamı sağlayan değerli hocam Prof. Dr. Burak Gümüş'e, öğrencisi olmaktan gurur duyduğum, lisans eğitimimde bana yol göstererek başaracağıma gönülden inanan değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi A. Bora Tarhan'a ve hayattaki en büyük şansım olan aileme sonsuz teşekkürler…

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**
ABSTRACT ..... **ii**
TEŞEKKÜR ..... **iii**
İÇİNDEKİLER ..... **iv**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **ix**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **x**
RESİMLER LİSTESİ ..... **xi**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **xiii**

BİRİNCİ BÖLÜM
TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE MİLLİYETÇİ İDEOLOJİ

GİRİŞ 1
Tezin Konusu 1
Tezin Planı ve Amacı 3
Tezin Önemi 5
Tezin Kapsamı ve Sınırlılıkları 6
Tezin Hipotezi 7
Tezin Araştırma Yöntemi 7
1.1. Irk, Etnisite ve Kimlik Oluşumu 9
1.1.1. Antropolojik Bağlamda Sınıflandırma 10
1.1.2. Sosyolojik Bağlamda Sınıflandırma 11
1.1.3. Rönesans, Reform ve Coğrafi Keşiflerle Başlayan Değişim 14
1.1.4. Modern Çağda Kimlik İnşasının Felsefi Temelleri 16
1.2. Çifte Devrimler Çağı ve Ulusların İnşası 21
1.2.1. Sanayi Devrimi'nin İlk Etkileri 21
1.2.2. Yurttaşlık Bilincinin Doğuşu: Fransız Devrimi 25
1.2.3. Burjuvazinin Ulus Devleti 27
1.2.4. Rousseau'nun Devrim Üzerindeki Etkisi ve Milliyetçilik 29
1.3. 19. Yüzyılda Yükselen Siyasi İdeolojilerin Milliyetçilikle İlişkisi 33
1.3.1. Devrimlerle Birlikte Değişen Fikri Koşullar 34

1.3.2. Devrimlerle Birlikte Değişen İktisadi Koşullar 39
1.3.3. İdeoloji Kavramının Doğuşu ve Milliyetçi İttifaklaşmalar 45
1.3.3.1. Milliyetçilik-Liberalizm 49
1.3.3.2. Milliyetçilik-Sosyalizm 52
1.3.3.3. Milliyetçilik-Muhafazakarlık 57
1.4. I. Dünya Savaşı'nda Yayılmacı (Kolonyal) Milliyetçilik 63
1.4.1. Savaşın Oluşumu ve Temel Sebepleri (1870-1914) 64
1.4.1.1. Neo-Merkantilizm (Ekonomik) 64
1.4.1.2. Kitleselleşme (Toplumsal) 67
1.4.1.3. Hegemonya (Siyasi) 72
1.4.2. Savaşın Temel Prensibi: Kendi Kaderini Tayin Hakkı (1914-1918) 75
1.4.3. Savaş Sonrası Yeni Dünya Düzeni Planları 79
1.5. II. Dünya Savaşı'na Giden Süreçte Milliyetçiliğin Değişimi 82
1.5.1. İdeolojik Belirsizliğin Bir Ürünü Olarak Faşizm 83
1.5.1.1. Faşizm Kavramının Çeşitliliği ve İdeolojik Yelpazedeki Yeri 84
1.5.1.2. Faşizmin Gelişmesinde Etkili Olan Dinamikler 87

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME VE YENİ SİYASAL PARAMETRELER

2.1. Soğuk Savaş Dönemi Milliyetçi İdeoloji 96
2.1.1. Doğu Tipi Milliyetçilik Anlayışının Oluşum Süreci 98
2.1.1.1. Sömürgecilik Karşıtı (Ayrılıkçı) Milliyetçilik 100
2.1.1.2. Sosyalist Milliyetçilik 105
2.1.1.3. Resmi Ulusalcı Milliyetçilik 108
2.1.2. Kuramsal Çalışmalarda Ulusların İnşası 110
2.1.2.1. Üç Temel Milliyetçilik Tartışması 111
2.1.2.2. Modernist Milliyetçi Kuramcıların Ulus/Ulus Devlet Tartışmaları 114
2.2. Küreselleşme Sürecinde Yaşanan Değişim 122
2.2.1. Küreselleşmenin Tarihsel Gelişimi 123
2.2.2. Ulus Devlet Anlayışındaki Değişim 126
2.2.2.1. 1945-1970 Yılları Arası Bölgeselleşme Stratejisi 127
2.2.2.2. 1970-1991 Yılları Arası Ulus-Ötesi Kuruluşların Etkinliği 128

2.2.2.3. 1991 Sonrası SSCB'nin Ardından ABD Hegemonyası 132
2.2.2.4. Kolektif Kimlik Sorunu 134
2.2.3. Küreselleşme Üzerine Farklı Yaklaşımlar 139
2.2.3.1. Kuşkucular 139
2.2.3.2. Aşırı Küreselleşmeciler 140
2.2.3.3. Dönüşümcüler 142
2.3. Yeni Dünya Düzeninde İdeolojik Tartışmalar 144
2.3.1. İdeolojilerin Sonu İddialarının Dayanakları 145
2.3.2. Fukuyama'nın Tarihin Sonu Tezi 149
2.3.3. Huntington'un Medeniyetler Çatışması 153
2.3.4. İki Düşünür, Tek Amaç ve Yükselen Köktendincilik 154
2.3.5. Türdeş Bir Anlayıştan Çok Kültürlü Bir Anlayışa: Postmodernizm 159
2.3.5.1. Postmodern Dönemde Etnik Milliyetçiliklerin Canlanışı 161
2.3.5.2. Diaspora Milliyetçiliği 164
2.3.5.3. Yeni Resmi Milliyetçilik: Asimilasyonsuz Asimilasyon 167
2.4. Yeni Siyasal Parametreler 172
2.4.1. Liberalizmden Popülizme 173
2.4.1.1. Doğu Avrupa Devletleri'nin Uyum Süreci 174
2.4.1.2. Ortak Düşman Yaratmak: İslamofobinin Doğuşu 175
2.4.2. Alternatif Olma Yolunda Aşırı Sağ Partiler 178
2.4.2.1. Aşırı Sağ-Sağ Popülizmin Yükseliş Sebepleri 178
2.4.2.2. Aşırı Sağ Partilerin Ülke Siyasetinde Yeri 183
2.4.3. Otoriterleşmenin Yansımaları 187
2.4.3.1. Milliyetçilik-Sağ Popülizm-Faşizm 187
2.4.3.2. Feminist-Milliyetçilik 195
2.4.3.3. Aşırı Sağın Yükselişinde Kadınların Rolü 200
2.4.3.4. Yeni Otoriterlik Biçimleri: Dijital Faşizm ve Tekno-Milliyetçilik .. 206

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNDE YAŞANAN DEĞİŞİM

3.1. Türk Milliyetçiliğinin Oluşum ve Gelişim Süreci 213
3.1.1. Osmanlı'yı Kurtarma Çabalarından Türkiye'nin Kuruluşuna 213

3.1.1.1. Fikir Akımları İçerisinde Türkçülüğün Yeri 218
3.1.1.2. İttihat ve Terakki Dönemi Türkçülük Politikaları 226
3.1.1.3. Kurtuluş Yolunda Yeni Bir İdeoloji: Sosyalizm 233
3.1.1.4. Basın Yayın Hayatında Vatan-Vatanseverlik 238
3.1.2. Ulusal İnşa Sürecinde Milliyetçi İdeoloji 250
3.1.2.1. Atatürk Milliyetçiliği 250
3.1.2.2. Kuramsal Görüngüde Resmi Milliyetçilik 260
3.2. Uzlaşmacı Bir Anlayıştan Sokak Eylemlerine 263
3.2.1. Milli Şef Döneminde Türk Milliyetçiliği: 1944 Olayları 263
3.2.2. Ulus İnşasında Yinelenen Din Vurgusu 270
3.2.3. Muhafazakar Milliyetçilik 273
3.2.4. Nurettin Topçu'nun Özgünlüğü ve Aydınlar Ocağının Kuruluşu 277
3.2.5. MHP İdeolojisinin Belirlenimi ve Kitleselleşmesi 280
3.2.6. Milliyetçi Cephe Hükümetleri 283
3.2.7. Sosyalist Milliyetçiliğin Bastırılması 285
3.2.7.1. Oluşum Süreci ve Hedefleri 285
3.2.7.2. İnşa Sürecinde Farklılaşma ve Bölünmeler 288
3.2.7.3. Muhafazakar-Milliyetçi Kadınların Etkisi 292
3.3. Küreselleşme Karşısında Türk Milliyetçiliği 296
3.3.1. 1980 Darbesi Sonrası Türk Milliyetçiliğinde Fikir Ayrılıkları 296
3.3.2. Yeniden Parti Kurma Girişimi: MÇP 298
3.3.3. Soğuk Savaş'ın Ardından Türk Milliyetçiliğinin Yeni Yorumları 301
3.3.3.1. Yeni Düşman: Kürt Milliyetçiliği 302
3.3.3.2. Liberal Milliyetçi Yansımalar 306
3.3.3.3. Türk Diasporalarının Durumu: Banal Milliyetçilik 309
3.3.4. MHP'yi Konumlandırma Sorunsalı 314

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YENİ YÜZYILDA MİLLİYETÇİLİK: MHP-İYİP KARŞILAŞTIRMASI

4.1. Yeni Yüzyılda MHP-İYİP 318
4.1.1. Devlet Bahçeli Liderliğinde MHP'nin Konumu 319

4.1.1.1. Erken Seçim Kararı Sonrası Yeni İdeolojik Çizgi (2002-2007) 319
4.1.1.2. Vesayet Sorunları (2007-2015) 322
4.1.1.3. MHP İçerisinde Çok Seslilik (2015-2017) 330
4.1.2 Meral Akşener Liderliğinde İyi Parti'nin Konumu 335
4.1.2.1. İyi Parti'nin Kuruluş Süreci 336
4.1.2.2. Siyasi Arenada İyi Parti 339
4.1.2.3. İyi Parti İçerisinde Ayrılık: Zafer Partisi 342
4.2. MHP-İyi Parti-ZP'nin Milliyetçilik Anlayışları 344
4.2.1. Millet Anlayışında Değişim 345
4.2.2. Resmi Milliyetçilik Formülleri ve Ötesi 352
4.2.3. Göçmenlere Yönelik Tutumları ve Popülizm Düzeyleri 356
4.2.4. Sosyal Medya Kullanımları 362
4.2.5. Gençliğin Milliyetçilik Anlayışı Karşısında Çözüm Önerileri 365
4.2.6. Kadın ve Kadın Hareketlerinin Siyasetteki Yeri 372
4.2.7. Siyasi Eğilim ve İttifak Siyasetinde Konumları 377

SONUÇ 384
ULUSAL VE ULUSLARARASI BAŞLIKLAR ÇERÇEVESİNDE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNE DAİR DER-KENAR 384
KAYNAKÇA 406

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Küreselleşmenin Gelişim Süreçleri 126
Tablo 2: Milliyetçiler-Sağ Popülistler Karşılaştırması 190
Tablo 3: Faşizm-Sağ Popülizm Karşılaştırması 193
Tablo 4: 1 Kasım- 7 Haziran 2015 Seçim Sonuçları 333
Tablo 5: İYİP-MHP Taban Karşılaştırması 351
Tablo 6: Siyasi Parti Liderlerinin Sosyal Medya Etkileşimleri 363
Tablo 7: MHP-İYİP-ZP Karşılaştırması 383

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Baskın Olmayan Etnik Grupların Uluslaşma Süreçleri..... 121
Şekil 2: Etnik-Kültürel Toplulukların Ulus Devletten Ayrılmalarının Sonucu..... 162
Şekil 3: Aşırı Sağın Yükselişinin Siyasi Düzleme Etkisi..... 185
Şekil 4: "NS-Frauen-Warte" Dergisinde Yıllara Göre Kadının Değişen Konumu . 201
Şekil 5: Ahmet Rıfkı'nın Mustafa Kemal'e Yönelik Çizimi..... 249
Şekil 6: Aydede ve Güleryüz Gazetelerinden Örnekler 249
Şekil 7: Saklambaç Gazetesi, 6 Temmuz 1969 295
Şekil 8: 2011 Seçimlerinde MHP'nin Karşılaştığı Zorlukları İçeren Karikatürler.. 327
Şekil 9: 2020 Yılı Milliyetçilik Cetveli 377
Şekil 10: 2021 Yılı Milliyetçilik Cetveli 378

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: AKP-MHP İttifakının Sokaklara Yansıması 335
Resim 2: "Gençler İçin Gençlerle Beraber" Toplantılarında Meral Akşener..... 370
Resim 3: Zafer Partisi'nin Gençlik Politikalarına İlişkin Sembolik Anlatımı 371

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Amerika'da 2001'den itibaren Müslüman Karşıtı Saldırı Düzeyleri 177
Grafik 2: Seçilmiş Batı Demokrasilerindeki Popülist Parti Oyları (1990-2016).... 182
Grafik 3: AB'nin Karşı Karşıya Kaldığı Sorunlar 187

KISALTMALAR LİSTESİ

AB : Avrupa Birliği
AP : Adalet Partisi
ABD : Amerika Birleşik Devletleri
AfD : Almanya İçin Alternatif
AKP : Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP : Anavatan Partisi
AP : Avrupa Parlamentosu
BBP : Büyük Birlik Partisi
BDP : Barış ve Demokrasi Partisi
BM : Birleşmiş Milletler
BŞB : Büyükşehir Belediye Başkanlığı
CGP : Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP : Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP : Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CP : Muhafazakar Parti
DİA : Devletin İdeolojik Aygıtları
DSP : Demokratik Sol Parti
ENF : Uluslar ve Özgürlükler Avrupası
FBI : Federal Soruşturma Bürosu
FKF : Fikir Kulüpleri Federasyonu
FN : Ulusal Cephe
GKSO : Gençlik Kültür ve Sanat Ocakları
GP : Genç Parti
IMF : Uluslararası Para Fonu
ILO : Uluslararası Çalışma Örgütü
İYİP : İyi Parti
KÜBİTEM : Kültür Bilim Teknik ve Eğitim Merkezi
MÇP : Milliyetçi Çalışma Partisi
MDD : Milli Demokratik Devrim

MHP **:** Milliyetçi Hareket Partisi

MSP **:** Milli Selamet Partisi

MP **:** Muhafazakar Parti

MTKD **:** Milliyetçi Türk Kadınları Derneği

MTTB **:** Milli Türk Talebe Birliği

NSDAP **:** Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi

PiS **:** Adalet ve Hukuk Partisi

RN **:** Ulusal Birlik Partisi

SSCB **:** Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM **:** Türkiye Büyük Millet Meclisi

TDK **:** Türk Dil Kurumu

TİKA **:** Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı

TİP **:** Türkiye İşçi Partisi

TSK **:** Türk Silahlı Kuvvetleri

TÜRKKAD **:** Türk Ev Kadınları Derneği

UKIP **:** Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi

ÜLKÜ-HAN **:** Ülkücü Hanımlar Derneği

YİBO **:** Yatılı İlköğretim Bölge Okulları

ZP **:** Zafer Partisi

GİRİŞ

Tezin Konusu

Milliyetçilik; sosyalizm ve liberalizme nazaran ortaklık duygusunun, birlik ve beraberlik hissinin ilk nüvelerini oluşturması sebebiyle geçmişi için daha köklü temellerde atıfta bulunulan bir ideoloji niteliği arz eder. Her ne kadar tarihin derinliklerinde yapılan araştırmalarda merkezi rol üstlense de ideolojilerin zikredilmeye başlandığı yılların modern döneme tekabül etmesi onun da çözümlenmesi gereken birkaç yüzyıllık geçmişinin olduğunu gösterir. Bu uğurda yakın geçmişin miladı olarak sayılan Fransız Devrimi'nin ekonomik, siyasi ve toplumsal açılardan incelenmesi insanlığın yeni bir din misali tutundukları ideolojilerin; doğuşlarının ve konumlanışlarının ortaya çıkarılması milliyetçiliğin analiz edilmesi açısından önemlidir.

19. yüzyılın başlarında ortaya atılan ideolojilerin dönemin koşullarının getirdiği şartlar çerçevesinde ilke, değer ve kurallar bakımından zamanla değişim geçirmeleri doğal bir olgudur. Değişiklikler milliyetçi ideolojide de yaşanmıştır fakat yüzyıla damgasını vuran milliyetçilik muğlak bir niteliğe sahip olduğundan bu ideolojinin konumlanışını ve ilkelerini tespit etmek etraflı bir araştırma gerektirmiştir. Söz konusu özelliği doğrultusunda "*bukalemun*" veya "*tabula rasa*" gibi benzetmeler ile anılan milliyetçilik gerek 19. yüzyılda gerekse de 20. yüzyılda kendisini hakim düşünce ile özdeşleştirerek ittifaklaşmalar gerçekleştirmiş ve bazı zamanlar sesi gür, bazı zamanlar sesi kısık çıkan ideoloji olagelmiştir.

20. yüzyılın ikinci yarısında pek çok alanda değişim ve dönüşümlerin büyük bir ivme kazandığı görülür. Sanayi ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesinin yarattığı bu ivme; bilgi/bilişim çağının doğmasına öncülük etmiş, siyasal, ekonomik ve toplumsal alanda yeni siyasal parametreleri, yeni ekonomi politikalarını ve yeni davranış normlarını berberinde getirmiştir. Yaşanan farklılaşmalar "*küreselleşme*" şemsiyesi altında analiz edilmiş ve bu olgunun getirileri/götürüleri 20. yüzyılın sonu 21. yüzyılın başı itibarıyla alanyazının temelini oluşturmuştur.

Küreselleşme olgusu; sınırların yok olacağı, ideolojilerin sonunun geldiği, ulus devletlerin tarih sahnesinden silineceği şeklindeki iddiaları gündeme getirdiğinden milliyetçilik üzerine yapılan tartışmalar gittikçe alevlenmiştir. Öyle ki batının öncülüğünü yaptığı küreselleşme, doğunun sosyalizmine galip gelmiş ve sosyal devlet anlayışından büyük ölçüde uzaklaşılarak "*dümen tutan*" devlete dönüşümün gerçekleştiği politikalar dünya genelinde kabul görmüştür. Bu uğurda dünyanın dört bir yanına yayılan yatırımcılar ekseriyetle "*üçüncü dünya ülkelerinin*" temeline oturtulmuş ve yeni sağ politikaları çerçevesinde sınırlar gittikçe silikleşmeye başlamıştır.

Sözü edilen değişimlere paralel olarak internet tabanlı sınırsız bilgi edinebilme olanağının artması kültürel değerleri, insani ilişkileri, alışkanlıkları dönüştürdüğünden silikleşmeye maruz kalan diğer alanın kimlikler olduğu görülür. Konuya iktisadi açıdan bakıldığında siyasilerden daha çok yatırımcıların, özel şirket sahiplerinin ve çok uluslu şirketlerin egemenliği karşımıza çıkar. Başlangıçta bu benimsenmenin doğru bir adım olduğu düşünülse de zamanla yaşanan ekonomik krizlerin sebebi yeni sağ politikalarında arandığından ulusal sınırları ve kimlikleri koruma güdüsü son yıllarda giderek artan bir mahiyet arz etmiştir.

Siyasi bağlamda ise "*dijital faşizm*" şeklinde ifade edilen ayrımcılığın ve "*neo-faşizm"*, "*neo-nazizim"*, "*islamofobi"*, "*antisemitizm"* daha genel çerçevede "*zenofobi (yabancı düşmanlığı)"* şeklinde gündeme gelen ırkçı hareketlerin sanal ortamdan ziyade fiili bir şekilde de kendisini hissettirdiği tespit edilmiştir. Akabinde popülist söylemlerle pekiştirilen ve toplumsal-ekonomik dinamikleri şekillendiren bir milliyetçilik anlayışı kabul görmeye başlamıştır. Sözü edilen yeni anlayışı, kitleleri ideolojik olarak etkileme gücüne sahip siyasi partilerin tutum ve tavırlarından okuyabilmek mümkündür.

Benzer şekilde Türk toplumunda da yaşanan ekonomik bunalımlar beraberinde toplumsal sorunları getirerek milliyetçi söylemlerin artmasına sebep olmuş dolayısıyla partilerin söylem ve tavırları yıllar içerisinde farklılaşmıştır. Milliyetçi ideolojiye sahip partilerin bir kısmı radikal, geleneksel ve yetkeci; diğer kısmı ise yeni yüzyılın toplumsal değerlerine daha uygun bir çizgide olmak üzere aynı

siyasal sistemde farklı ittifaklaşmalar gerçekleştirmişlerdir. Bu tezin konusunu da küresel sistemde yeni siyasal parametreler ile milliyetçiliğin yeniden canlanışı ve milliyetçi partilerin dönemlere göre takındıkları tavırlar oluşturur.

Tezin Planı ve Amacı

Fransız Devrimi ile birlikte devletlerin niteliklerini, konumlarını ve işlevlerini değiştiren milliyetçilik, bir ulus-devlet olabilmenin temel ilkelerini içerisinde barındırması sebebiyle yeni doğmuş diğer ideolojilerin devamlılıklarını sağlayabilmeleri için başvurmak zorunda kaldığı bir ideolojidir. TDK'ya göre; "*maddi ve manevi açılardan millet ve ülkesinin çıkarlarını her şeyin üstünde tutma anlayışı, ulusçuluk, ulusalcılık, nasyonalizm*" şeklinde tanımlanan bu ideolojinin liberalizmin ve sosyalizmin çıkarları ile örtüşmediği görülse de hem liberalizmin kendi ilkelerini uygulayarak amacına ulaşması hem de sosyalizmin hedeflediği toplumu gerçekleştirebilmesi adına milliyetçilik ile uzlaşmaları gerektiği tespit edilmiştir.

Milliyetçiliğin diğer ideolojilerle ilişkisini 19. yüzyılda açıkça gözlemleyebilmek mümkündür. Zira yüzyıl boyunca farklı zamanlarda farklı ideolojiler ile ortak düşünceyi paylaşan milliyetçilik, 20. yüzyıla gelindiğinde diğer ideolojiler üzerinde egemenliğini net bir şekilde hissettirmiş ve iki büyük savaşa dünyayı sürükleyerek yıkıma sebep olmuştur. Bu uğurda tezin ilk bölümünde milliyetçi ideolojinin doğuşu, konumlanışı, diğer ideolojilerle ittifakları 20. yüzyılın ilk yarısına değin yaşanan iktisadi olaylar çerçevesinde aktarılması amaçlanmaktadır.

20. yüzyılın ikinci yarısı ve 21. yüzyılın ilk çeyreği ise siyasi, iktisadi ve toplumsal alanları beklenmedik şekilde değiştirip dönüştürecek endüstriyel gelişmelere sahne olmuş ve iletişim-ulaşım teknolojileri ile küreselleşmenin ön plana çıkması söz konusu alanları farklılaştırmıştır. Birkaç yıl içerisinde sosyal medya kanallarının tüm mecralarca aktif kullanır bir hale gelmesi siyasetin yeni parametreler ile açıklanması gerekliliğini gün yüzüne çıkarmıştır.

Gelişmelere farklı bir açıdan bakıldığında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarına kavuşan pek çok ulusa istinaden yaşanması beklenen demokratikleşme hareketlerinin sanıldığı gibi gerçekleşmediği görülür. 1990'lardan

günümüze değin "*dijital çağın*" yetkeci bir yapı getirdiği tespit edilmiş, iktisadi ölçekte ise yaşanan göç hareketlerine paralel olarak patlayan krizler, artan işsizlik oranları toplum nezdinde din ve yabancı düşmanlığı yarattığı gibi devletlerin de tutumları benzer bir çizgide boy göstermiştir. Bu tutumlar; 21. yüzyılın ilk çeyreği itibarıyla ulus devletlerin milliyetçi iktisadi politikalara ağırlık vermesi, küreselleşme karşısında milliyetçi ideolojinin sesinin yüksek çıkmaya başlamasının sinyallerini oluşturmuştur.

II. Dünya Savaşı'nın ardından isimleri telaffuz edilmeye başlanan "*neo-faşizm*" ve "*neo-nazizim*" gibi türetilmiş ideolojilerin 1990'larla birlikte tartışma zemini yaratması, 1929 buhranı sonrasında boy gösteren klasik faşizm ile günümüz neo-faşizminin benzerlik ve farklılıklarının irdelenmesini gündeme getirmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda iki türetilmiş ideoloji arasında benzerlikler olduğu belirtilse de uzun yıllar içerisinde değişmiş olan ideolojik argümanların ve hızla ilerleyen bilgi ve iletişim teknolojilerinin oluşturduğu yeni toplumsal ve siyasal yapının klasik faşizmi yaşatacak bir düzen sunmadığı görülmüştür. Fakat neo-faşizmin günümüz yeni ideolojik baskı araçlarıyla farklı biçimlerde olmak üzere korku toplumu yaratma, milliyetçiliğin kuvvetlice savunulması ve yönetimin yetkeci bir yapı arz etmesi gibi benzerliklerinin varlığı onun klasik faşizmden tamamen kopuk olmadığının kanıtıdır.

Bunların yanı sıra ulusların kendi çıkarlarını üstün tutması ile öne çıkan "*sağ popülizm*", kuvvetli bir milliyetçilik söylemini içerisinde barındırması sebebiyle yeni siyasal parametrelerden biri olarak karşımıza çıkar. Demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü ve güçler ayrılığını adım adım yıpratarak ilerleyen sağ popülizm, 21. yüzyılın ilk çeyreğine damgasını vuran bir parametre olmuştur. Dolayısıyla tezin ikinci bölümünde küreselleşme karşısında yaşanan iktisadi bunalımlara mukabil milliyetçi ideolojinin yükselişi ile birlikte dönemin ruhuna uygun siyasi, iktisadi ve toplumsal ölçekte yeni siyasal parametrelerin aktarılması amaç edinilmiştir.

Dünyada yaşanan tüm bu değişim ve dönüşümler özel olarak "*Türk milliyetçiliği*" üzerinde de büyük bir kafa karışıklığı yaratmış ve beraberinde merkez sağın yeniden şekillendirilmesine öncülük etmiştir. 20. yüzyılın son ve 21. yüzyılın ilk çeyreğinde gerçekleştirilen özelleştirmeler zamanla iktisadi alanda tahribata sebep

olduğundan yüksek enflasyon ve işsizlik rakamları toplum içerisinde göçmenlere yönelik tepkileri beraberinde getirmiş, bu uğurda 2017 yılına değin tek Türk milliyetçi parti olan "*Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP)*" söylemlerindeki değişim dikkat çekmiştir.

1997 yılında Alparslan Türkeş'in ölümünün ardından MHP'nin başına geçen Devlet Bahçeli, yüzyılın başındaki bir konuşmasında Osmanlı Devleti'nin çağı yakalayamayarak geride kaldığını belirtmiş ve günümüz şartlarının getirdiği küreselleşmeye; "*kendi milli kimlik ve değerlerimizi korumak kaydıyla*" adapte olunması gerektiği üzerinde önemle durmuştur. Ayrıca söylemlerinde etnik bir milliyetçilikten ziyade daha kapsayıcı bir tutum takınmış ve bu uğurda kültürel bir milliyetçiliği savunmuştur. Zaman içerisinde liderinin fikirlerinde; partinin ise çizgisinde yaşanan değişiklikler, MHP'yi farklı bir ideolojik ittifaka yöneltmiştir.

MHP içerisinde yaşanan bu tutum değişikleri ve Bahçeli'nin liderliğinin sorgulanır bir hal alması 2017 yılında Meral Akşener önderliğinde "*İyi Parti (İYİP)*" ismiyle farklı bir milliyetçi partinin kurulmasına zemin hazırlamıştır. MHP'den daha geniş ideolojik zemine sahip olması sebebiyle farklılaşan İYİP, "*liberal milliyetçi*" bir siyaset çizgisinde boy göstermiştir. Buna etnik bir temelde siyaset yapan Zafer Partisi de eklenmiştir. Bu uğurda tezin üçüncü bölümünde Türk milliyetçiliğinde dördüncü bölümünde ise MHP'de yaşanan değişimi İYİP-ZP ile karşılaştırmak suretiyle aktarmak amaçlanmaktadır.

Genel itibarıyla; "milliyetçi ideolojinin yüzyıllar içerisinde gerçekleştirdiği ittifakları ortaya koymak", "küreselleşme karşısında takındığı tavrı yeni parametreler ile incelemek", "dijital çağda demokratikleşme beklenirken faşizmin hakim oluşunu aktarmak", "sözü edilen dinamikleri Türk toplumu ve milliyetçi siyasi partiler üzerinden analiz etmek", "siyasilerin birbirini faşistlikle suçlamasının sebeplerini irdelemek" tezin temel amacını oluşturmaktadır.

Tezin Önemi

Küreselleşmenin olumlu veya olumsuz getirileri bugün sıklıkla tartışılan siyasi olayların özünü oluşturmuş ve bu süreçte birçok yapı, değer, yönetim, ideoloji

değişmiş ve dönüşmüştür. Ulus devlet kavramının ve ulusal sınırların yitirilmesi ölçeğinde alanyazında büyük bir yer edinen "*küreselleşme*", 21. yüzyılda karşıt görüşlerin yükseldiği bir sahayı da beraberinde getirmiştir. Zira geçmişten günümüze farklı mecralarda tartışma konusu edilen milliyetçilik, küreselleşme karşısında yitip giden bir ideoloji olmak yerine güçlü bir antitez konumunu elde etmeyi başararak siyasal sistemde var olacağını ispatlamıştır.

Bu dönemde değişen "*yeni dünya düzenini*" eski değerler üzerinden analiz etmenin yetersiz kaldığı görülmektedir. Siyasi, ekonomik ve toplumsal ölçekte ortaya atılan bazı yeni parametreler günümüz milliyetçiliğinin etraflıca okunması ve analiz edilmesi için başvurulması gereken ölçütler olarak karşımıza çıkmakta ve bunlara dikkat edilerek 21. yüzyılın ilk çeyreğindeki milliyetçi ideolojinin çözümlenmesi gerekmektedir.

İdeolojik araştırmaların temelinde söz konusu fikri yayan ve kitlelere söylemleriyle bu fikri benimsetmeye çalışan siyasi partiler bulunmaktadır. Avrupa'da milliyetçi çizgide var olan partiler adından sıklıkla söz ettirmekte ve kamuoyu oluşturmada etkin bir rol üstlenmektedirler. Türkiye'ye de sirayet eden bu akım dikkatlerin milliyetçi partilere çekilmesine olanak sağlamıştır. Yeni bir yüzyılın şekillenmesinde ilk çeyreği kırılma noktası olarak ele aldığımızda; milliyetçilikte yaşanan yükselişi ve bu yükselişte başat aktör olan partilerin yeni değerler üzerinden söylemlerinin analiz edilmesi önem arz etmektedir.

Tezin Kapsamı ve Sınırlılıkları

İdeolojilerin 19. yüzyıldan başlayarak 21. yüzyılın ilk çeyreğine kadarki değişimleri, dönüşümleri ve ittifakları "*milliyetçilik*" temelinde anakronizm yapılmadan aktarılmaya çalışılacak, 20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başında küreselleşmenin etkileri temel alınarak milliyetçi ideolojinin varlığı yeni siyasi parametreler ışığında sorgulanacaktır. Küreselleşme pek çok siyasi partinin fikirlerinde değişiklik meydana getirmişse de bu tez kaleme alınırken üzerinde durulacak olan "*MHP*", "*İYİP*" ve yeni kurulan "*ZP*" olacaktır.

Tezin Hipotezi

"*Küreselleşmenin Türk Milliyetçiliğine Etkisi: Yeni Siyasal Parametreler Işığında MHP-İYİP Karşılaştırması"* başlığı ile çalışılacak olan tezin hipotezi; "Tarihsel süreç içerisinde dönemin koşullarının getirmiş olduğu değişimlere paralel olarak milliyetçilik farklı ideolojilerle yan yana anılmıştır. Son yıllarda küreselleşme ile birlikte silineceği iddiaları ortaya atılmışsa da farklı zeminlerde uzlaşma sağlayabilen bu ideoloji gerek yeni siyasal parametreler içerisinde gerekse de başlı başına tüm dünyada etkili olmaya devam etmiştir. Günümüz itibarıyla Türkiye özgülünde de temsilcisi olduğu partiler farklı ideolojik çizgilerle siyasi arenada yerlerini almışlardır" şeklinde belirlenmiştir.

Tezin alt hipotezlerinden ilki; "Küreselleşmenin bilhassa üçüncü dünya ülkelerini etkisi altına alması sonucu Türkiye'de de siyasal, ekonomik ve toplumsal bağlamda pek çok değişim gerçekleşmiştir. Bu değişim ulusal duyguların aşınmasına sebep olsa da 'yerli ve milli' söylemleri milliyetçi partilerde siyasal düzlemin önemli bir ayağını oluşturur".

Tezin alt hipotezlerinden ikincisi; "21. yüzyılın başında Milliyetçi Hareket Partisi'nin takındığı 'ılımlı milliyetçilik' tavrının savunucusu günümüz itibarıyla İyi Parti olmuş, bu süreçte Milliyetçi Hareket Partisi ve Zafer Partisi radikalleşme eğilimi içerisine girerken İyi Parti liberal bir çizgiyi benimsemiştir. Bu çizgisi ile İyi Parti Genel Başkanı Meral Akşener'in güvenilen liderler ölçeğinde daha başarılı bir profil çizmekte olduğu görülmektedir" olarak belirlenmiştir.

Tezin Araştırma Yöntemi

Bu tezde "*Betimsel Araştırma Yöntemi*" uygulanarak nitel bir çalışma ortaya konulacaktır. Konu itibarıyla küreselleşme özelinde milliyetçilik ve mevcut süreçten siyasal, kültürel ve ekonomik olarak etkilenen "*Türk milliyetçiliği*" hakkında bilgiler aktarılırken temel kaynak niteliği taşıyan eserlerden faydalanılacak, döneme damgasını vurmuş dergi ve gazetelerden alıntılar yapılacak, bunun yanında kabul

görmüş olan yüksek lisans ve doktora tezlerinden ve gerek ulusal gerekse de uluslararası bağlamda yayınlanmış makalelerden yararlanılacaktır.

"*Milliyetçi Hareket Partisi*" ve "*İyi Parti*"nin küreselleşme karşısındaki tutumlarının "*Zafer Partisi*"ni de eklemek suretiyle karşılaştırmalı bir şekilde kaleme alınacağı son bölümde; partilerin tüzüğü, parti liderlerinin kamuoyuna yaptığı konuşmalar, gazete ve dergi gibi çeşitli basın kanallarında yer edinen söylemler analiz edilecektir. Ayrıca günümüz bireylerinin kamuoyu oluşturmada, siyasilerin ise mesajlarını iletmede en etkin sosyal medya ağlarından biri olan Twitter üzerinden parti başkanlarının, sözcülerinin ve milletvekillerinin hesaplarındaki ifadeler incelecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM
TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE MİLLİYETÇİ İDEOLOJİ

Milliyetçi ideolojinin temelinde yer alan "*ırk*", "*millet*", "*ulus*" gibi kavramlar pek çok kez bu alanda yapılan tartışmaların odak noktası olmuş ve söz konusu kavramların tanımlanması, sınıflandırılması, aralarında ilişkilendirilmesi; yazarlar/düşünürler/kuramcılar tarafından farklı zamanlarda farklı şekillerde ele alınarak her daim canlı tutulmuştur. Birbirlerine benzer yönleri ile ön plana çıkmalarının yanı sıra eş anlamlı olarak ifadeleşen ve literatürde yer edinen bu kavramların yeri geldiğinde birinin diğerine tercih edilmesi kavramlar arasında anlamsal açıdan önemli farklılıkların bulunduğunun bir göstergesi olarak karşımıza çıkar. Yüklendiği anlamlar itibarıyla gerek toplumsal gerekse de siyasal ölçekte tartışma zemini oluşturmalarının temelinde de bu ayrım bulunmaktadır.

Küreselleşme süreci ile birlikte bir kesimin silikleştiğini iddia ettiği diğer kesimin ise aksi yönde belirginleştiğini öne sürdüğü "*ırk*", "*millet*", "*ulus*" kavramlarının günümüze değin değişen anlamlarını analiz edebilmek için ilk ortaya atıldıkları andan itibaren var olan benzerlik ve farklılıklarını irdelemek, aralarındaki ilişkileri açıklamak, oluşum ve gelişim süreçlerine ışık tutmak gerekir. "*Etnisite*", "*ırk*", "*millet*", "*milliyetçilik*", "*ulus*" ve "*ulus devlet*" kavramlarının yanı sıra "*milliyetçi ideolojinin*" de tarihsel süreç içerisinde oluşumu ve gelişimini ortaya koymak; yaşanan iki dünya savaşının temel sebeplerini gün yüzüne çıkaracağından Soğuk Savaş ve sonrasında bu ideolojinin etkilerini görebilmek ve yorumlayabilmek adına önem arz etmektedir.

1.1. Irk, Etnisite ve Kimlik Oluşumu

Toplumların ayrışmasında ya da ayrıştırılmasında önemli bir kriter (ölçüt) olan "ırk" kavramına sıklıkla atıf yapılır. TDK tarafından *"kalıtımsal olarak ortak fiziksel ve fizyolojik özelliklere sahip insanlar topluluğu"* şeklinde açıklanan bu kavramın araştırma konusu edilen alanı sosyal bilimler olmasının yanı sıra gen ile ilişkilendirildiğinden fen bilimlerinin de kapsamı içerisine dahil edilmiştir (Sumbas, 2009: 260). Fen bilimlerinin yaptığı araştırmalar neticesinde ortaya atılmış olan sosyal

savlar netlik kazanmış veyahut çürütülmüştür. Dolayısıyla bu bilim dalındaki bulgular tarihsel süreçte "*ırkçılık*" üzerine yapılan sosyal tartışmaların önemli bir ayağını oluşturmaktadır.

1.1.1. Antropolojik Bağlamda Sınıflandırma

Antropolojik olarak "*ırk*" kelimesinin kullanımı ve toplumları ayırmak için fiziki birtakım argümanlara bakılarak kavramsal perspektifte (görüngüde) var olması 17. yüzyıl sonları itibarıyla söz konusu olmuş ve bu kavram bir toplumun diğer toplum üzerinde "*hegemonik güç kurma*", "*sömürgecilik elde etme*" çabaları ekseninde yaygınlaşmaya başlamıştır. 1684 yılında insanları deri rengi ve yüz şekilleri ile coğrafi özellikleri çerçevesinde inceleyerek dört farklı gruba ayıran ve ırksal sınıflandırmayı ilk kez yapan isim "François Bernier"dır. Bernier'ın yaptığı bu sınıflandırma 18. yüzyıla gelindiğinde bir toplumun diğer topluma daha üstün olduğunun bilimsel ispatı şekline evrilmiş ve böylelikle antropoloji bilimi doğmuştur (Ünlütürk, 2015: 94-95).

18. yüzyıl boyunca Carl Linnaeus, Friedrich Blumenbach, Kont Buffon, Petrus Camper, Charles White gibi biyolog, doğa bilimci ve antropologlar sınıflandırma yaparken ten renginin yanı sıra; saç şekli, boy, vücut yapısı, kulak kiri kıvamı ve kafatası gibi değişkenler üzerinden araştırmalarını devam ettirmişlerdir. Carl Linnaeus[1], Avrupalıları "*beyaz, yaratıcı, aktif, becerikli*"; Afrikalıları ise "*siyah, tembel, hilekâr, kayıtsız*" şeklinde tasvir etmiş, benzer şekilde Friedrich Blumenbach türler arasında hiyerarşi kurarak "*beyaz ırkı*" en üst kertede konumlandırmıştır. Kont Buffon, "*iklim faktörünü*" insanlar arasındaki farklılaşmanın temeline yerleştirmiş, Petrus Camper, insanların yüz açılarını ölçerek "*zencilerin maymunlara yakın olduğunu*" (Kaya ve Durgun, 2020: 85-86), Charles White ise zencilerin insan ve maymun arasında "*ara bir tür*" olduğunu ifade etmiştir (Ünlütürk: 95-98). Dolayısıyla 18. yüzyıl ile birlikte artık sınıflandırılmalarda "*ırk*" ölçütünün temel alındığı bir dönem başlamıştır (Aktaş, 2019: 1870).

[1] Linnaeus *"Homo Sapiens*" olarak adlandırdığı insan türünü; Afrikalı Siyah Irk, Amerikalı Kızıl Irk, Asyalı Kahve Rengi Irk, Avrupalı Beyaz Irk şeklinde 4 gruba ayırmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde yapılan bu ayrım Kafkasyalı (Beyaz) Irk, Mongoloid (Sarı) Irk, Negroid (Siyah) Irk, Kızılderili Irkı, Malayalı (Kahverengi) Irk şeklinde genişletilerek bugünkü halini almıştır (Aktaş: 1870-1871).

19. yüzyıla gelindiğinde Samuel George Morton, hayvan iskeletleriyle karşılaştırmalı araştırmalar yapmış, büyük kafatasına sahip olmayı "*akıllılık, üstünlükle*"; küçük kafatasına sahip olmayı "*ilerlemeye açık ya da geri*" gibi sıfatlarla eşleştirmiştir. Andres Retzius, kafataslarını ölçme yolunu izleyerek indeks belirlemiş ve insanlar arasında "*kısa, orta ve uzun kafalı*" ayrımı yapmış, Louis Piere Gratiolet, insanların "*sinirsel farklılıklarını*" incelemiş, Paul Broca, "*beyin ve zekâ sistemlerine*" odaklanmıştır (Ünlütürk: 97-98; Kaya ve Durgun: 87).

19. yüzyıla damgasını vuran Darwin'in "*evrim teorisi*" ise ortaya atılan bulgulardan kopuk olarak ırk savunucuları tarafından farklı anlamlarda kullanılması sebebiyle ayrışmayı körüklemiş, Mendel'in bir "*damla kanın dahi genetiği değiştireceğini*" belirttiği araştırmaları ise ırkı savunulmaz bir konuma düşürecek mahiyette olsa da ırksal sınıflandırmaların önüne geçilememiştir. 20. yüzyıla gelindiğinde modern ırkçılık çatısı altında kan grupları üzerine Laurence; hormonlar üzerine ise Keith, Muller, Shellshear çalışmalarını sürdürmüşlerdir (Ünlütürk: 99-100).

1.1.2. Sosyolojik Bağlamda Sınıflandırma

Sosyolojik bağlamda insanları kendi aralarında sınıflandırma çabaları için 17. yüzyıldan çok daha önceki dönemlere atıfta bulunulur (Ünlütürk: 94-95). Öyle ki *"en iyi şehrin yönetici sınıfının kaynağını"* araştıran Platon'a değin ırk ve ırkçılık olgusunu dayandırabilmek mümkündür. Platon, toplum içerisinde sınıfsal bağlamda "yöneticiler ile yönetilenler" arasındaki uzaklığın açılması gerekliliğine vurgu yapmakta ve yöneticilerin yetiştirilmesini köpeklere verilen eğitim ile benzer olması gerektiği üzerinde durmaktadır (Popper, 1989: 59-62).

Farklı bir eğitime tabi tutulmalarının nedenini "Devlet" isimli kitabında şöyle dile getirir; *"köpekler tanıdıklarına kuyruk sallar tanımadıklarına saldırır…tanımadığı birini görünce ondan kötülük gelmese bile hırlar. Tanıdıksa ona iyilik etmesinden sevinir"* (Platon, 1995: 66-67). Burada Platon bekçi olarak adlandırdığı yönetici sınıfın, kendi ırklarını saf tutmak ve aşağıdan gelen olursa gizlice onları yok etmek için bu özelliklere sahip olmaları gerektiğini vurgular (Popper: 62).

Belirtmiş olduğu özellikler nezdinde "*aşağı ırkları*" dışarıda bırakan tutumu ile Platon, kendisinden sonra var olacak neredeyse tüm ırkçı uygulamaların bilimsel ve felsefi temelini oluşturmuştur. Fakat burada dikkat edilmesi gereken nokta; Platon sonrası Ortaçağ'ı kapsayan süreçte modern döneme kadar aidiyet duygusunun temel ölçütünün "*ırktan*" ziyade "*din*" ekseninde şekillenmiş olmasıdır (Çancı, 2008: 109).

Genel itibarıyla modern öncesi dönemde genetik ayrımlar yapılmakla birlikte daha çok belirleyici olanın "*kültürel bağ*", "*din*", "*akrabalık*" ve "*gelenek*" gibi aidiyetler olduğu saptanmıştır. Bu bağlar kuvvetli olduğu müddetçe insanlar kendilerini güvende hissetmişler, ırksal ayrışmaları temele almamışlardır (Arslan, 2019: 9). Zira modern öncesi dönemde hiyerarşinin daha sert bir nitelik arz etmesi ırksal değil sınıfsal bir ayrışmayı beraberinde getirmiştir.

İlkçağ'da sınıfsal ayrışmayı temel alarak oluşturulan "*Polis*" devletlerinde bunu görebilmek mümkündür. Polis içerisinde bulunan insanların/yurttaşların, kendileri dışında kalan yabancı ve köleleri yasama, yürütme ve yargı süreçlerinden mahrum bırakmaları, onları mevcut düzenden ayrıştırdıklarını gösterir. Smith'in Yunanlılar için "*kendi kültürlerini paylaşmayan ve kendi kent-devletlerinden gelmeyen halklara karşı ayrım içerisindedirler"* şeklindeki tespiti bunun bir kanıtıdır (Smith, 2002-a: 33).

Bu bağlamda Eski Yunan'da ortak biyolojik ve kültürel nitelikleri barındıran ve bir uyum içerisinde yaşayan insan ve hayvanları ifade etmek için kullanılan ortak köken, kabile, kavim gibi beşerî birliğe dayanan "*etnisite*" kavramının varlığı karşımıza çıkar (Nişancı ve Işık, 2015: 197-198). Böyle bir tanımlama fiziksel bir ayrıştırmaya dayanmayan etnisitenin ırk kavramı ile arasındaki farka işaret etmektedir.

Tartışmaların odağı haline gelen "*etnik*" kavramı ve bununla birlikte "*etnik grup*" veya "*etnik topluluk*" terimleri farklı coğrafyalarda farklı anlamlarla ifadeleştirilmiştir. Bu ifadeleşmelerde ortak nokta olarak "*birlikte hareket eden ve yaşayan gruplar*" ölçeği üzerinde uzlaşıldığı görülür. Smith'e göre Yunanca *"ethnos"*, Fransızca *"ethnie"* terimi; özünde tarihsel süreç itibarıyla meydana gelen kültürel yapıların farklılığını barındırdığından bir halkı diğer halktan veya halklardan

ayrıştırma hususunda ve halka kendilerinin yanı sıra dışardakiler tarafından tanımlanmış bir kimlik inşa etme noktasında önem arz etmektedir (Smith: 45-46).

Smith etnik bağı zamanın dışında doğal olarak mevcut olan "*ilksel/asli/verili"* ve aidiyetliğin bireyin durumuna göre değişiklik gösterdiği "*durumsal/araçsal"* olmak üzere iki ayrı yaklaşımı temel alarak incelemiştir (Smith, 2017-a: 40-41). Kendisi etnik bir grubu, *"soya ait mitlerin rolünü ve tarihi anıları vurgulayan, din, gelenek, dil ya da kurumlar gibi bir veya birden fazla kültürel farklılığa göre tanınan ve ayırdedilen bir kültürel kolektif tiptir"* ifadeleriyle açıklar.

Bununla birlikte ona göre etnik bir topluluğun kolektif bir isim, ortak soy miti, ortak tarih, özel ortak kültür, belli bir teritorya ile özdeşleştirme (özel bir yurtla bağ) ve nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu şeklinde altı ana niteliği bulunur. Zira kendisi söz konusu nitelikleri barındırma kabiliyeti yüksek olan toplulukları ideal etnik topluluk oluşturmaya yakın konumlandırır (Smith: 41-42).

Smith etnik topluluğun niteliklerini sıralamış olmasına karşın bu niteliklerin dönemden döneme değişebileceğini ve bazı dönemlerde içlerinden birkaçının diğerlerine nazaran daha ön plana çıkarak söz konusu nitelik üzerinden bir etnik tanımlama yapmanın gerekli kılınabileceğini belirtmiştir (Smith: 42). Bunun nedeni "*kimliğin*"; sürekli oluşum ve inşa halinde, tamamlanmamış, tamamlanamaz bir öznellikte olmasıdır (Bayri, 2011: 27).

Baumann'a göre de etnisite/kimlikler doğanın kendi işleyişinden ziyade insanların eylem ve özdeşleştirmelerinin bir ürünü olup doğanın tek başına yapabileceklerinin ötesinde bir anlam içermektedir. Bu uğurda etnisitenin kandan gelmediğini ispat etmeye çalışan Baumann, onu "*şaraba*" benzeterek şu tasviri yapar: *"Şarap üzümden yapılır ve tıpkı etnik kimliklerin genelde atalar ve soyları arasındaki doğal bağlarla ilişkilendirildiği gibi doğal bir ürün olarak bilinir. Ancak doğanın kendisi şarap yapmaz, tıpkı soyun kendi başına etnisiteyi üretemeyeceği gibi… Bir sonraki süreçte, etnisitenin kendisini etnisiteyi paylaşır görenler nezdinde anlam kazanması için belli toplumsal koşullara gereksinim duyması gibi, şarap da yıllanmak için doğru koşullara gereksinim duyar. Son olarak şarap farklı sıcaklık derecelerinde…şarap olmaktan çıkarak sirke ya da su haline gelir. Benzer şekilde*

etnisite de yaşandığı toplumsal iklime bağlı olarak farklı anlamlar ve yan anlamlar kazanır. Tamamen durum ya da bağlama bağlı olarak etnik kimlikler vurgulanabilir ya da önemsizleşebilir; gururla ya da memnuniyetsizlikle taşınır; zorla kabul ettirilir ya da reddedilir" (Baumann, 2006: 65-66).

Smith ve Baumann gibi araştırmacıların ortaya atmış olduğu zaman içerisinde etnik kimliklerin tanımlanışlarında yaşanan değişim ve dönüşümü İlkçağ'dan Ortaçağ'a geçerken görebilmek mümkündür. Belirtildiği üzere İlkçağ'da Eski Yunan Devleti'nde doğum yeri, ortak köken, kabile, kavim gibi unsurlar temel alınarak beşerî bir birlik önem arz etmekteyken Hristiyanlığın Roma topraklarında doğması ile birlikte etnisite kavramı yavaş yavaş dinsel bir içeriğe bürünmeye başlamıştır.[2] Hristiyanlığın İmparatorluğun resmi dini ilan edilmesiyle birlikte ise dinsel anlam yoğunlaşmış ve Latincede "ethnicus", "ethnica", "ethnicum" şeklinde farklı biçimlerde kullanılan "ethnic" terimi; putperest, pagan ve batıl inançlı kişi anlamında 18. yüzyılın sonlarına değin negatif ve dışlayıcı bir anlamda tasvir edilmiştir (Nişancı ve Işık: 199-200).

1.1.3. Rönesans, Reform ve Coğrafi Keşiflerle Başlayan Değişim

Uzun yıllar boyunca anlamına dini aidiyetler yüklenmiş etnisite teriminin söz konusu bu anlamının kırılmaya başladığı nokta Ortaçağ'ın baskıcı ve karanlık yüzüne tepki olarak doğan "*Rönesans ve Reform hareketleri*"dir. 15. yüzyılda Rönesansla birlikte önemli değişiklikler boy göstermiştir. Bireyler artık kendi kaderleri üzerinde belirleyici rol üstlenen geleneksel güçlerden sıyrılamaya ve "*ben*" demeye başlamışlardır. İlkel, antik ve Ortaçağ'ı kapsayan modern öncesi dönemde doğduğu andan itibaren ilişkiler dokusu içerisinde sarmalanan ve aile, klan, aşiret, kast, etnik grup gibi sosyal grup tarafından varoluşu belirlenen insanın birey haline geçişi aşamalı bir şekilde dönüşüm geçirmiştir (Bilgin, 2007: 57).

15. yüzyılda toplumları etkileyen ve kimliklerin şekillenmesinde rol oynayan bir diğer önemli gelişme coğrafi keşifler ve keşiflerin beraberinde getirmiş olduğu

[2] 5. yüzyıla tekabül eden bu dönemde herhangi bir kişi akrabalarının kim olduğu fark etmeksizin Hristiyanlığa geçebilmiştir. Hristiyan denildiğinde akıllarda birbirlerine akrabalık bağıyla değil, ortak inanç ve ibadetlerle bağlı olan büyük bir topluluk canlanmıştır (Calhoun, 2012: 60-61).

merkantilist politikalardır[3]. Coğrafi Keşifler, Avrupa'nın fiziki coğrafyasını gözler önüne sermesinin yanı sıra imparatorlukların ve farklı insan topluluklarının yerleri hakkında da kapsamlı bilgiler sunmuş ve bu bilgiler dünyanın algılanışında ve gücün toplumsal örgütlenişinde dönüşümün başladığı nokta olmuştur (Calhoun: 18-19).

Devletlerin ticareti temel alarak oluşturduğu merkantilist politikalar, toplulukları gerek etnik gerekse de diğer topluluklarla iletişim içerisine ittiğinden bir topluluğun kendisini diğer bir topluluk karşısında üstün kılma anlayışı tam da bu yüzyılda belirginlik kazanmaya başlamıştır. Dolayısıyla keşifler ve ticari ilişkiler ile artan bilgi birikimi, Batı toplumlarının zihninin başkalarına, diğerlerine ve ötekilerine karşı etnosantrik bir bakış açısıyla dolmasının önünü açmıştır.

Bu durumun kölelik pratiklerini de zirveye taşıdığı görülür. Batılılar diğer topluluklar ile kendileri arasındaki farkı; kültürleri ve doğaları üzerinden açıklamaya çalışarak, farkın kültürden gelmesi durumunda yerlileri uygarlaştırmak ve Hristiyanlaştırmak için kültürlerinin yıkılması gerektiğini, farkın doğalarından gelmesi durumundaysa bu koca çocukların eğitilmesi ve korunması gerektiğini savunmuşlardır. Yapılan farklılık tarifi sonrasında Batının "uygarlık" imgesiyle konumlanarak dünyada uygar olanlar ve olmayanlar sınıflandırılmasına gitmesi zenci köle ticaretine meşruiyet kazandıran önemli bir husus olmuştur (Bilgin: 36-37).

Bernasconi, Avrupalıların yabancı kültürlerle karşılaşmasına iktisadi, dini ve siyasi çıkarların rehberlik ettiğini vurgulamış, beraberinde Avrupa yayılmacılığında önderlik eden gücün ticaret olmasının yanı sıra fetih, köleleştirme ve vaftiz etme gibi itkilerin de önem arz ettiğini belirtmiştir. Ayrıca İngiliz düşünür Locke'nin *"Her özgür Carolinalı, sahibi olduğu Zenci köleler üzerinde, söz konusu köleler hangi fikre sahip veya dine vb. mensup olursa olsun, mutlak iktidar ve otorite sahibi olacaktır"* sözlerine atıfta bulunarak köle sahiplerinin köleleri üzerindeki iktidarlarına meşruiyet kazandırma açısından yardım ettiğini dile getirmiştir (Bernasconi, 2015: 12-14).

[3] Merkantilizm, 16. ve 17. yüzyıllarda ticaretle uğraşan toplulukların büyük bir kısmında uygulanan ve ithalatı kontrol, ihracatı ise teşvik ederek altın birikimini sağlamayı amaç edinen bir ekonomi politikasıdır. Güçlü bir merkezi idareyi ve devleti gerektiren bu politikalar sosyal ve siyasal bağlamda da önemli değişikliklere sebep olmuşlardır (Karagül, 2017: 184).

Yapılan ticaretin bir getirisi olarak yükselen köleleştirme ve bu durumun meşruiyet kazanması adeta yeni ve büyüyen bir sektör haline dönüşmüştür (Roberts, 2015: 301).

Rönesans ile başlayan ve pek çok alana yenilik getirerek Reform hareketleriyle güçlenen tarihi süreç bilim ve teknolojide, tarih, felsefe, etnografya, coğrafya, filoloji gibi bilim dallarında önemli gelişmeler kaydedilmesine öncülük etmiştir. Gelişmeler neticesinde ulusal kimlikler şekillenmiş ve belirginleşmiş, gelişmelerin teknolojik bir boyuta taşınması ise kimliklerin oluşum süreçlerine hız kazandırmıştır (Özberk, 2019: 378).

1.1.4. Modern Çağda Kimlik İnşasının Felsefi Temelleri

17. ve 18. yüzyıla tekabül eden Modern çağın başlangıcında feodal yaşamın bir getirisi olarak; "bölgelerin" kendi yaşam biçimlerini şekillendirmede rol oynayan kültürel gelenekleri kolaylıkla ayırt edilebilmiştir (Roberts, 382). Aydınlanma felsefesi ile başlatılan Modern çağda hedef; teknik ve pazarların birleşik dünyasıyla, giderek daha çok tehdit edilen, saldırganlaşan ve parçalanmış bir evrene sahip olan kimliklerin birbirinden ayrışmasının önüne geçmek ve gerek düşüncede gerekse de demokratik kurumlarda kişisel özgürlüğün, akılcılığın ve kolektif kimliğin bağdaşabileceği noktayı bulmak olmuştur (Touraine, 2002: 12).

Modernliğin bu hedefi; *"insanlığın evrensel düzeni içinde ırka, dile, cinsiyete, sınıfa ve milliyete dayalı dayanışmaya nasıl bir siyasi statü verilmesi gerekir?"* sorusunu beraberinde getirmiştir. Fakat kolektif kimlik yaratma hususunda var olan aydınlanma idealleri ile bu ideallerin uygulanması arasında büyük uçurumlar söz konusudur. Evrensel hakları ilan eden bildirgeler; yoksulları, kadınları ve beyaz olmayanları unutmuş olanlar eliyle kaleme alınmıştır. 18. yüzyılın sonuna değin de yalnızca az sayıda "*Avrupalı*", siyahların köleliğine karşı gelebilmiştir (Bernasconi: 136-138). Bu konuda Wallerstein, 18. yüzyılın ideolojik belgelerinde kadınlara ve beyaz olmayanlara rastlanılan *"de facto"* ihmallerin varlığını vurgulamakta ve zaman geçtikçe yapılan ihmallerin "*evrenselci öğreti*" başlığına sığınarak düzenlemelere gidildiğini dile getirmektedir (Wallerstein, 2017: 43).

Yüzyıla damgasını vuran ve ilerlemeci bir eğilime sahip olduğu yönünde aktarılan "aydınlanma düşüncesi"; okuryazarlığın artması, bilimsel buluşların gerçekleşmesi, köleliğe karşı yavaş yavaş değişen tavır, bazı kadın hareketlerinin varlığı, ceza ve hukuk reformlarıyla yaşanılabilir bir dünya tasviri yapmasıyla başarılı bir şekilde zihinlerde yerini almıştır. Bu durum düşüncenin ırksal ve sınıfsal argümanlara dayanarak ayrışmalara zemin hazırlayan diğer yüzünün görülmesini zorlaştırmıştır (Roberts: 329). Voltaire, David Hume, Immanuel Kant, Montesquieu, J. J. Rousseau gibi pek çok ünlü düşünürün eserlerinde çağın evrenselci olan iyiliğe yönelik genel tutumunun aksine toplumsal bağlamdaki ayrışmayı gözler önüne seren ifadelerin varlığı karşımıza çıkmaktadır.

İlk olarak akıl ve özgürlük gibi soyut kavramlar ışığında yükselen Aydınlanma düşüncesi içerisinde; somut öneriler sunan Voltaire, *"insandan hayvana doğru inen dereceler"* hiyerarşisini barındıran bir modeli savunmuş ve bu modelde siyahileri, maymunlar ve istiridyelerin hemen üzerine konumlandırmıştır (Bernasconi: 50). Bunun dışında Voltaire'nin *"Candide"* adlı eserinde siyahiler için *"iğrenç bir zenciydi"* tasvirini yapması; beyazlar için ise *"güzel yüzlü beyaz ırktan bir adam gördüm"* şeklinde kelimeler sarf etmesi, kendisini aydınlanmanın hedefi olan "ayrışmanın önüne geçmek" idealini bırakarak ayrışmayı savunduğunu gösterir (Voltaire, 2000: 92-93).

Voltaire'nin hayranlık duyduğu diğer bir aydınlanma düşünürü olan ve aydınlanmanın temel düşüncelerinden rasyonalizme (akılcılığa) karşılık Empirizmi (Deneyciliği)[4] ön plana çıkaran David Hume'un da "*Ulusların Kökenleri*" adlı çalışmasında ayrımcılığı pekiştiren *"siyahlar ve öteki yaratıklar beyazdan daha aşağıdadır"* şeklindeki ifadelerine rastlanılır[5] (Sumbas:264).

[4] Empirizm, ampirizm veya deneycilik, bilginin kaynağının deneyim olduğunu ileri süren, insan zihnini boş bir levhaya benzeterek idelerin, kavramların, tümellerin deneyimlerden türetildiğini savunan bir görüştür (Cevizci, 1999: 297).

[5] Bu ifadelerin zıttı bir şekilde özgürlük fikrini kuvvetlice savunarak düşünce ve ifade özgürlüğü üzerine *"hiçbir yönetim bu özgürlüğe izin vermemezlik etmemelidir"* diyen Hume'un bir tutarsızlık içerisinde olduğu görülmekte (Ağaoğulları, 2015: 526) bu sebeple Hume için "*bilgiyi yöntemine uydurma yerine, yöntemi kendi niyetine uydurmuştur*" yorumları yapılmaktadır. Bunun altında Hume'un özgürlük konusuna gelindiğinde epistemolojik bir tahlil yapmadan, şüphecilik ve tenkitten uzak olarak kendisinin genel felsefi tavrı ölçüsünde çıkarımlarda bulunmayı tercih etmesi yer alır (Çelebi, 2008: 150-152).

Akla karşı duyulan inanç, 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde aklın gücünün de bir sınırı olduğunu ifade eden Immanuel Kant'ın fikirleri ışığında sarsılmaya başlamıştır (Gökberk, 2010: 292). Ayrıca daha önce sahip olmadığı entelektüel tutarlılığı ırk kavramına veren Kant'ın ırkların karışmasını doğru bulmaması üzerine sarf ettiği; *"Irkların kaynaştırılması önerilmeli mi? Irklar birbiri içinde erimezler ve eritilmemelidirler. Beyazlar alçalırlar. Çünkü her ırk Avrupalıların geleneklerine ve ahlaki değerlerine uyum sağlayamaz"* sözleri ayrıştırıcı nitelik arz eden fikirlerini açığa çıkarmaktadır (Bernasconi:45-63).

Aydınlanma düşüncesinde herkesi kapsayan ezeli doğrular ve değerlerin olduğu inancının ilk kırılmalarından bir diğeri Montesquieu ile yaşanmıştır. Montesquieu, insanlık için temel ilke aramanın göreceli olduğunu belirterek insanların uyum, doyum, mutluluk, özgürlük ve adalet isteklerinin aynı fakat bunlara ulaşmada gidilecek yolların farklı olduğunu belirtmektedir (Sümer, 2012: 142).

Bu doğrultuda farklı coğrafyalarda bulunan kişilerin karakterlerindeki farklılıkları ortaya koyarak birbirlerinden ayrıldıklarını "*Kanunların Ruhu Üzerine*" adlı eserinde şu şekilde açıklar: *"Güney ülkelerinde ince, hafif ama duygulu bir makine olan insan, sarayda durmadan beliren ve giderilen bir aşka, ya da kadınlara daha büyük bir özgürlük vermek suretiyle kendisini, bin bir heyecan sağlayacak olan bir aşka kaptırır. Kuzey ülkelerinde ise sağlıklı ve sağlam ama ağır bir makine olan insan, bütün zevkini av gibi, seyahat gibi, savaş ve şarap gibi ruhunu harekete geçirecek olan şeylerde bulur"* (Montesquieu, ?: 308).

J. J. Rousseau ise "*İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kökeni*" adlı eserinde özgürlüğün burjuvazinin elinde bulunuşunu ve onların bu durum karşısında bakış açılarını *"Siyasetçiler, filozofların doğal hal hakkında düştüğü yanılgıya, özgürlük sevgisi hakkında düşerler. Gördükleriyle, görmedikleri çok farklı şeyleri yargılarlar; insana tabii bir kulluk eğilimi atarlar, çünkü gördükleri köleler, boyunduruklarını sabırla taşıyorlardır; masumiyet ve erdem kadar özgürlüğün de önemli olduğunu düşünmezler; değer, ona sahip olana bir şey ifade eder ve onlara göre tat, kendileri kaybolduğu zaman kaybolmuştur"* şeklinde değerlendirir (Rousseau, 2003: 85).

Aydınlanma düşünürleri toplumsal ölçekte burjuvazinin bireyci anlayışını savunmuşlardır. Bu anlayışta bireysel ve ortak çıkarları tek potada buluşturup erdem kavramıyla örterek farkında olmadan burjuvazinin dünya görüşünü meşrulaştıran bir kılıf ortaya atmışlardır[6] (Ağaoğulları: 524). Bu düşünürlerden biri Adam Smith'tir. 1776 yılında yazdığı "*Ulusların Zenginliği*" eserinde, çıkarları görünmez ele benzettiği sözleri bu duruma bir örnek teşkil eder. Smith, görünmez eli şöyle aktarır: *"Akşam yemeğimizi soframızda bulmamız kasap, biracı veya fırıncının cömertliğinden değil, onların kendi menfaatlerine itibarlarından ötürüdür. Sermaye… ve emek harcayan her birey… ne kamu menfaatini destekleme niyetindedir ne de ona ne kadar destek olduğunu bilir… Niyetinin bir parçası olmayan bir amacı desteklemek için görünmez bir el tarafından yönlendirilir… Kendi menfaatinin peşinden koşmakla toplumun da menfaatine destek olmuş olur"* (Smith, 2008: 485).

Evrenselci bir zeminde var olmaya çalışan Aydınlanma düşüncesi, her konunun tartışmaya açık olacağı yönünde çizgi benimsenmiş gibi gözükse de "*tartışılmaz düşüncelerin yüzyılı*" olarak adlandırılmalara sebebiyet verecek tutarsızlığı içerisinde barındırmıştır. Bununla birlikte "kolektif kimlik" oluşturma hedefinden büyük ölçüde çıkarak derinliklerinde antropolojik ve toplumsal ayrışmaların sıklıkla zikredilmesi, düşünceye eleştirel yaklaşılmasının temel nedenlerinden birini oluşturur.

Tutarsız tavırlar bilhassa özgürlükler hususunda karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; düşünürler kölelik kurumunu eleştirirken bu kurumun özel mülkiyet tutkusu ile beslendiğini iddia ederek telkinlerde bulunmuşlardır fakat aynı düşünürlerin mülk elde etmeyi ve ticari ilişkilerde bulunarak ekonomik faaliyetler gerçekleştirmeyi en önemli özgürlük olarak savundukları görülür. Genel itibarıyla aydınlanma düşünürleri özgürlük kavramının getireceği eşitlik üzerinde; bir taraftan halkın desteğiyle feodal düzenden kurtulacak "*eşitlikçi bir söylem*", diğer taraftan halkı kendi çıkarları uğruna "*sömürme arzusu*" barındırmıştır (Ağaoğulları: 525-526).

[6] Burjuvazinin meşruluğunu dayandıracağı bu kılıf, Rousseau'nun "*genel irade*" kavramı olmuştur. Aydınlanma düşünürleri arasında zıt fikirleri ile pek çok tartışmanın odağında yer alan Rousseau, ileriki başlıklarda ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

Yönetim alanına da sirayet eden bu tutarsızlıklar, toplumun düzenini bozarak akıl karışıklığı yaratmıştır. Öyle ki yönetimsel bağlamda bir yanda bireylerin yasalar uyarınca eşit yurttaşlar olduğunu belirterek mevcut feodal düzenin anlamsızlığı üzerinde durulurken diğer yanda devletin temeline halkı veya halkın rızasını yerleştirerek monarşinin meşruluk temelini sarsan ve monarşinin gereksiz oluşunu öne çıkaran bir anlayış ortaya atılmıştır.

Böyle bir tabloda Aydınlanma düşünürleri, değişimin elitler aracılığıyla ve reformlar ışığında yumuşak bir şekilde gerçekleştirilmesini öngörmüşlerse de pratiğe tam zıttı sirayet ederek devrim körüklenmiştir. Devrim fikri olmayan hatta devrim fikrinden korkarak engellenmesi için çare arayan düşünürler, devrim düşüncesine kapıyı aralayan aktör olmuşlardır. Tüm bunlara ek olarak Aydınlanma dönemi, kendi içerisinde barındırdığı çelişkileriyle ulus devlet anlayışının zihinlerde var olması için gereken düşünsel malzemeleri sağlamış, dolayısıyla bilinçsiz bir şekilde devrim için uygun entelektüel zemini hazırlamıştır[7] (Ağaoğulları, 2009: 352-353).

Bu dönemde filozofların savundukları fikirlerin taban tabana zıt felsefi görüşler içermesi ve daha da önemlisi görüşlerin aydınlanmacı olarak lanse edilmesi sonraki dönemlerde ortaya çıkacak olan devletlerin veyahut liderlerin bir sınırlamaya bir düstura gerek kalmaksızın felsefesini; Aydınlanma çağına ve ilkelerine dayandırmasına sebebiyet vermiştir. Böylelikle Aydınlanmanın her şeyi söyleyen bir dönem olma özelliği kendisinden sonra gelecek pek çok düşünceye meşruiyet kazandıran bir kaynak mahiyeti taşımıştır. Nitekim Hitler'in Nazi İmparatorluğu da Mussolini'nin İtalyası da Lenin'in Sovyetler Birliği de Amerika Birleşik Devletleri de bugünün Avrupası ve diktatörlükle yönetilen İslam ülkeleri de aydınlanmaya atıfta bulunmaktan çekinmemişlerdir.

[7] Burada Fransız Devrimi'nin doğrudan Aydınlanma ile gerçekleştiğini ileri sürmek tutarlı olmadığı gibi aydınlanmanın ve ilkelerinin devrim üzerindeki etkisini yok saymak da hatalıdır. Esas olan ise belirtilen iki savın arasında bir çizgide boy gösterir. Dolayısıyla Aydınlanma, bir yanda düşünsel olarak Fransız Devrimi'ni gerçekleştiren aktörlerin entelektüel formasyonunun oluşmasına katkı sağlayarak dolaylı bir şekilde devrime etkide bulunmuş, diğer yanda aktörlerin aydınlanma ve ilkelerine gönderme yapmaları sebebiyle de ilkelerin etkisi günümüze dek önemini korumuştur (Ağaoğulları: 353).

1.2. Çifte Devrimler Çağı ve Ulusların İnşası

Aydınlanma düşüncesi içerisinde yönetimsel bağlamda hem feodalizme hem mutlak monarşiye karşı eleştirel bir tavır takınılarak ikircikli bir tutum sergilenmiş olunsa da zamanla değişen ekonomik yapı, farklılaşan siyasi ve toplumsal ilişkiler pratikte bu sorunun önüne geçmiş ve Avrupa Devletleri'nin geleceğini belirleyen en önemli husus "*uluslararası rekabet*" olmuştur. Rekabetin ana aktörü olarak ise mutlak monarşinin karşısında burjuvazi yer alır.

18. yüzyılda burjuva toplumunu oluşturan dinamiklerin oturması yeni bir toplumsal yapının var olmasını zorunlu kılmış, dolayısıyla 16. yüzyıldan itibaren şekillenerek gelen kapitalist endüstrileşmenin dinamikleri toplum içerisinde "*hükmü şahsiyet*" kazanmaya başlamıştır (Dural, 2018: 84). Burjuvazinin oluşan yeni konumuna mukabil Avrupa ülkelerinin toplumsal düzenlerini aşındırmada sözü edilen dinamikler; ticaretin ve kapitalizmin hızı, yoğunluğu ve beraberinde giderek artan genişleme süreci şeklinde boy göstermiştir (Hobsbawm, 2003: 35).

Aşındırmanın temelinde; 18. yüzyıldan başlayarak burjuvaziyi gittikçe güçlendiren "*Sanayi Devrimi*" ve sürecin ilk aşamasında siyasal bir niteliğe bürünerek 1789'da ortaya çıkan "*Fransız Devrimi*" yer alır. Hobsbawm'ın "*Devrim Çağı (1789-1848)*" olarak adlandırdığı bu dönemde iki büyük devrimin ardından imparatorlukların yerini, günümüze değin tartışmaların odak noktası olacak ulus devletler almaya başlamıştır.

1.2.1. Sanayi Devrimi'nin İlk Etkileri

İnsanlık tarihinde önemli değişimler yaratan Sanayi Devrimi'nin genel olarak iki aşamadan oluştuğuna vurgu yapan Sander, bu aşamaları demir ve kömürün enerji kaynağı olarak kullanıldığı ve makineleşmenin gerçekleştiği *"1870'lere kadar"* olan ilk aşama ve doğal kaynakların bilim ile entegre olarak kitle halinde üretimin gerçekleştiği *"1870'lerden sonra"* olan ikinci aşama şeklinde sınıflandırır (Sander, 2016: 209-212).

18. yüzyılın ortalarında İngiltere'de başlayan devrimin "*1870'lere kadar*" olan ilk aşaması incelendiğinde; (Tanilli, 2015: 116) İngiltere'nin başat rolde olduğu

görülmektedir. En geniş sömürge imparatorluğu vasfıyla ucuz hammadde kaynaklarına, ucuz gıda ürünlerine ve ucuz işgücüne erişip diğer Avrupa ülkelerine nazaran süreci ekonomik olarak önde götüren İngiltere'nin adımları (Kazgan, 2015: 7) iktisadi bağlamda yaşanan değişimlerin habercisi olmuştur.

Endüstrileşmenin başını çeken İngiltere, dokuma sektöründe mekiği ve beraberinde buharla çalışan ilk makineyi yapmasına, o dönemin tabiriyle "*buharla pamuğun evlenmesine*" mukabil (Freyer, 2014: 40) içeride yükselen üretimine pazar sağlamak için sömürgelerini artırma girişiminde bulunmuştur. Bu düzlemde Fransa ile 1756-1763 yılları arasında gerçekleştirdiği sömürgeleri adına bir dönüm noktası olma özelliğine sahip "Yedi Yıl Savaşları"nda zafer elde ederek amacına ulaşmış ve farklı ülkelerle de sömürge savaşını sürdürmüştür (Armaoğlu, 1997: 7).

Böylelikle uluslararası ticaret alanını büyük ölçüde genişleten İngiltere, sanayileşmesi için gereken hammaddeyi rahatça dışarıdan satın alabilmiş, kendi ürünlerini de dışarıya kolaylıkla satabilmiştir (Akagündüz, 2016: 422). Söz konusu ilişkiler ağının; Ortaçağ'dan kalma feodal üretim anlayışının aşınması ve 18. yüzyıla damgasını vuran "*Çitleme Hareketleri*[8]*"* ile birleşmesi ise kapitalizmin temelini oluşturmuştur.

Değişimi gerçekleştiren, para veya mal ticareti yaparak palazlanan burjuvazi, bilhassa 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tarıma ve ticarete bağlı bir üretimden, teknik özellikleri artan makinelerin gelişimine istinaden fabrikaların çatısı altında imalat ve ticarete dayalı bir üretim ilişkisine öncülük etmiştir. Tarım işçilerinin işsizlik sebebiyle kente gelerek sanayi işçisi konumunu edinmesini doğuran bu süreç, endüstriyel kapitalizm evresi olarak ifade edilmektedir (Eğilmez, 2008: 13).

Bu durumu Şenel; *"ticaret kapitali zamanla endüstri kapitali niteliğine dönüştü ya da endüstri kapitalini yarattı"* şeklinde açıklamakta ve dönüşümün nedenini bir tacirin üç ayrı seçeneği üzerinden örneklendirmektedir. Denizaşırı büyük

[8] Çitleme, "ortak topraklara veya açık tarlalara çit çekme", "toprağın basit ve fiziksel bir şekilde çitle çevrilmesi" gibi düşünülse de esasen insanların geçimlerinin bağlı olduğu geleneksel ve ortak hakların ortadan kaldırılmasını içerir. Bu durum başlangıçta küçük çiftçilerin rızasıyla ve onların zararlarına olmayacak şekilde yapılmış, sonrasında yeni ve kârlı topraklardan soylu olmayanların atılmasıyla devam etmiş, 18. yüzyıla gelindiğinde ise çıkarılan parlamento yasaları uyarınca uygulanmıştır (Wood, 2003: 119-120; Beaud: 100).

bir siparişi karşılamak isteyen bir tacir, ilk olarak ev ev, dükkân dükkân dolaşıp yapılmış malları toplayabilir fakat bu şekilde eline farklı nitelikte mallar geçmesi olasılığı çok yüksektir. İkinci olarak köylü ailelere hammadde temin edip "*eve iş verme*" yöntemini deneyebilir dolayısıyla aynı kalitede ve tutarda üretim yapılabilir ya da bu koşulda zanaatçılar, kalfa ve çıraklarını artırarak standart mal üretimine geçebilirler. Üçüncü olarak tacirin bir imalathane açarak köylüleri, zanaatçıları bir çatı altında toplayıp ücretli çalıştırma suretiyle sayıca fazla, nitelik bakımından aynı mal üretilmesidir. Zira Şenel'e göre üçüncü seçeneğin tercih edilme sıklığı ticaret kapitalinin endüstri kapitaline dönüşümüne işaret etmektedir[9] (Şenel, 2017: 304).

Endüstriyel kapitalizmin yaşanmasına sebep olan ve fabrikaların hızla kurulup üretim yapmasına öncülük eden en önemli etkenlerden biri "*Çitleme Hareketleri*"dir. Tarımsal mülkiyet ve işletmecilik alanına değişiklik getiren bu hareket, ağır vergi ve angarya altında ezilen köylünün topraklarını satarak şehre göç etmesine sebep olduğundan[10] şehirlerde emek bolluğu yaratmış, dolayısıyla sanayi ve madencilik üretiminin ana aktörünü ortaya çıkarmış ve üretimi hızlandırmıştır (Beaud, 2015: 100-104). Üretimin hızla artmasıyla Ortaçağ'ın feodal yapısından kopuş, teknolojik imkanların etkisinin yanı sıra toplumsal dönüşümlerle sağlanmıştır (Hobsbawm: 58).

Toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin etkisiyle yeni iktisadi düşüncelerin ortaya atıldığı bu çağda öncelikle "*Fizyokrasi*" akabinde "*Klasik iktisat*" olmak üzere, siyasi alanda yankı uyandıracak iki anlayış boy göstermiştir. Bu uğurda en yoğun dönemlerini 1760-1770 yılları arasında Fransa'da yaşayan Fizyokratlar, tarımı ön plana çıkartarak devletin iktisadi alana müdahale etmemesi gerektiğini savunmuş ve

---

[9] Üçüncü seçenek aynı zamanda "proletaryanın" da doğuşuna zemin hazırlamıştır. Bu hususa "Devrimlerle Birlikte Değişen İktisadi Koşullar" başlığı altında ayrıntılı olarak değinilecektir.

[10] Şehirlere göçün nedeni; dokuma sektörüne talebin artması sonucu tahıl yetiştiriciliğinin yerini koyun yetiştiriciliğinin almasıdır. Bu hususu Thomas More, "*Ütopya"* adlı eserinde şöyle anlatır: *"Koyunlarınız… duyduğuma göre şimdi insanları bile yutacak kadar açgözlü ve vahşi olmuş. Tarlaları, evleri, kasabaları harabeye çeviriyor, insanından ediyormuş. Çünkü krallığınızın en kaliteli ve bundan ötürü de en pahalı yünlerini üreten soylular ve mevki sahipleri... ata yadigarı çiftliklerinden gelen eski kiralardan ve kazançlarından artık memnun değiller... bütün toprakları kapatıp otlağa dönüştürüyorlar, evleri yıkıyorlar, kasabaları lağvediyorlar. Anlayacağınız... bir miras yedi dönüm dönüm binlerce araziyi tek bir çitle çevirince onca çiftçi yerinden oluyor; bazıları üç kağıda gelip veya kaba güçle sinip mallarını satıyor ya da bitip tükenmez tacizlerden yılıp satmaya zorlanıyor. Sonuçta… onca aile göç ediyor, bildikleri alıştıkları yuvalarını terk ediyorlar"* (More, 2017: 66-67).

Dr. Quesnay'ın[11] fikirleri ışığında, yapılan müdahalelerin ters tepki yaratacağını önemle vurgulamışlardır. Yalnızca tarım sektörünü ön plana çıkarmaları sebebiyle görüşleri sınırlı kalan Fizyokrasi, çok geçmeden yerini klasik iktisada bırakmıştır (Susam, 2016: 25-27).

19. yüzyılın sonuna değin önemini koruyacak olan klasik iktisat, gerek kavramsal görüngüde kapitalizmin temel argümanlarını ortaya koyması gerekse de *"laissez faire"*ci anlayışla pratikte kapitalizmin önünü açması açısından büyük etkiler yaratmıştır. Aydınlanma düşüncesinin evrensel uyum fikrinden etkilenen klasik iktisadın kurucusu Adam Smith[12], hükümdarı ve halkı zenginleştirmek için "*doğal özgürlük sistemini*" gerekli görmüştür (Beaud: 111). Bununla birlikte ortaya attığı "*iş bölümü*[13]*"* kavramıyla mevcut üretimden çok daha fazla çıktılar elde edilmesinin olanaklı olduğunu ispatlamış, "*görünmez el*" ile de piyasanın kendiliğinden dengeye geleceğini açıklamaya çalışmıştır (Susam: 26-27).

Endüstrileşmenin ilk etkilerini göstermesi ile birlikte burjuvazinin varlık artışı onun bilgi ve tecrübeler edinmesinin önünü açtığından bu durum onların mutlak monarşiye kafa tutar konuma gelen ve var olan merkantilist düşüncedeki güçlü devlet anlayışını (devletin müdahaleci politikalarını) reddeden bir yapıya bürünmesi sonucunu doğurmuştur. Devletler de tüccarlar ve girişimciler eliyle gerçekleştirilen Sanayi Devrimi'nin dünyayı değiştirip dönüştürdüğünü ve bu durumun durdurulamaz bir olgu olduğunu, geçmişin tanrılarının ve krallarının dönemin iş adamları ve buharlı makineleri karşısında güçsüz kaldığını anlamışlar hal böyle olunca bu erklerle iş birliği içerisine girmek zorunda kalmışlardır (Hobsbawm: 62).

---

[11] Dr. François Quesnay (1694-1774), Fizyokrat okulunun kurucusu olup esasen bir tıp doktorudur. "*Tableau Economique"* adlı eserinde insan vücudundaki kan dolaşımından esinlenerek servetin doğuşu ve birikimi hususunda çıkarımlarda bulunmuştur (Susam: 26).

[12] Adam Smith (1723-1790), 1752'de Glasgow'da mantık ve ahlak dersleri profesörlüğü yapmış, 1759'da "*Theorie of Moral Sentiments*" eserini yazmış, Fransa ziyaretinde Fizyokratlarla bir arada bulunarak Voltaire, Quesnay, Turgot, Dupont de Nemors ile tanışmıştır. 1776 yılında büyük ses getiren "*Ulusların Zenginliği*" eserini kaleme almıştır (Turanlı, 2000: 66).

[13] Smith, iş bölümünün önemini bir iğne fabrikası üzerinden şöyle örneklendirmektedir: *"İşçinin biri teli çekip gerer; bir başkası bunu düzeltir; bir üçüncüsü keser; bir dördüncüsü ucunu sivriltir; bir beşincisi baş geçebilmesi için tepesini ezer… iğne yapma işi böylece aşağı yukarı on sekiz ayrı işleme bölünmüştür..."* Bu işlemleri 10 kişiyle uygulayan bir fabrika günde 48 bin iğne üretebilmektedir. *"Oysa, birbirine bağlı olmadan, ayrı ayrı çalışsalar, bu belirli iş için yetişmemiş bulunsalardı, bunlardan her biri, günde teker teker, kuşkusuz yirmi iğne, belki bir tek iğne bile yapamayacaktı"* (Smith: 35-36).

1.2.2. Yurttaşlık Bilincinin Doğuşu: Fransız Devrimi

16. yüzyılın ilk yıllarında Fransa halkının gözünde küçümsenen ve Ortaçağ'daki Avrupa malikanelerinin tek başına temin edemediği lüks ve egzotik malların seyyar satıcısı şeklinde tanımlanan tüccarlar, birkaç yüzyıl sonra gerek imalatta gerek dağıtımda pazar için üretilen tüm malları sipariş ederken nakit sermaye kullanan bir sınıf konumuna kavuşmuştur (Roberts: 206).

Bu sınıf, merkantilist politikalar gereği çıkarları doğrultusunda kendi eliyle güçlendirdiği "*mutlak monarşiyi*" 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde bir ayak bağı olarak görmüş, artık yönetimi etkilemek değil, yönetimde bizzat var olmak ve ekonomik gücün yanında siyasal gücü de elinde bulundurmak istemiştir. "*Özgürlük ve eşitlik*" söylemleriyle aristokratlara (soylulara) karşı parlamentoda daha etkin olma girişimlerinde bulunan burjuvazi, öncelikle demokratik yollarla, demokratik yollarla gerçekleştiremiyorsa devrimle yönetimi ele geçirmeye çalışmıştır (Şenel: 309-311). Burada üzerinde durulması gereken husus, toplumsal yapı pek çok ülkede burjuvazi lehine dönmekteyken ve ülkeler bu sürece uyum sağlayarak "uzlaşma" yolunu tercih etmişlerken, Fransa'da değişimin neden bir devrim ile sonuçlandığıdır.

Tocqueville, "*Eski Rejim ve Devrim*" adlı eserinde bu sorunun nedenine açıklık getirirken Fransa'daki "*köylü sınıfının farklılığına*" vurgu yapar. Ona göre Fransa'da; toprak mülkiyeti, köylüler arasında aşırı bir şekilde bölünmüştür. Sorun, aşırı bölünmüşlüğü kontrol altında tutacak ve köylüler arasındaki çatışmaları engelleyecek soylular sınıfının siyasal yetkilerini kullanmayıp odaklandığı noktanın parasal olmasıdır. Diğer ülkelere nazaran feodal çizgilerini koruyamayarak güvensizliğin hâkim olduğu Fransa'da vergilerin yükünü çeken köylüler, topraklarını komşusunun topraklarından koruma kaygısına düşmüşlerdir.[14] Burada köylünün isteği, kendisini aciz bırakan ve nefret beslediği feodal düzenin ortadan kaldırılması olmuştur (Tocqueville: 81-89).

[14] Topraklarını koruma kaygısındadırlar çünkü; komşuları onu tarlasından çıkarıp başka bir yerde ücretsiz çalışmaya zorlayabilmektedir, ırmağın kenarında onu bekleyip geçiş resmi isteyebilmektedir, ayrıca kulübesindeki buğdayını kendisi için dahi kullanmak istediğinde, onların değirmeninde öğütüp, fırınlarında pişirmek zorunda kalmaktadır (Tocqueville, 2004: 88).

Aynı sorunun nedenini Barrington Moore ise "*mutlak monarşinin etkinliği*" üzerinden açıklamış ve köylülerin üst sınıflarla bütünleşebilme noktasına dikkat çekmiştir. Moore'e göre İngiltere'de bütünleşme, büyük ölçüde kralın etki alanı dışında ve krala karşı bir şekilde gerçekleşmişken yani soylular ve burjuvazi, kralın kendi işlerine karışmasını engelleyebilmişken, Fransa'da halktan gelme insanlar, korunmaya muhtaç bir konuma indirgenmişlerdir. Dolayısıyla İngiltere'de monark karşısında silahlanmaya gerek duymayan sınıflar, Fransa'da silahlanmayı çözüm olarak görmüşler ve devrimi gerçekleştirmişlerdir (Moore, 2012: 101).

Süreci ayrıntılandırmak gerekirse; 1789 yılına gelindiğinde krala karşı siyasal isteklerini kabul ettirme hususunda tartışma zemini oluşturarak devrimin başını çeken burjuvazi, "*Ulusal Kurucu Meclis*" sıfatıyla Anayasa Komisyonu oluşturmaya kadar gitmiş, bir nevi kendi devrimini gerçekleştirmiştir. Fakat mutlakiyetçiliğin uzun yıllar hüküm sürmesi sebebiyle Fransız burjuvazisi, bu süreci tek başına göğüsleyecek bir güçte olmadığından; "kentlilerin" ve sonrasında nefret beslediği düzenin yıkılması isteğindeki "köylülerin" desteğini almış (Ağaoğulları: 603), Baskın Oran'ın ifadesiyle *"onlarla ittifak kurmak zorunda kalmış"* ve böylelikle eski rejime son darbeyi indirebilmiştir. Feodal rejimin yıkıldığı kararını alan bu meclis, ülkede yaşayan herkesi ayrıcalıksız birey ve yurttaş haline getirecek olan "*İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*"ni kabul etmiştir (Oran, 2010: 5).

Vergilerin dengeli bir şekilde dağılımını, insanların yasalar önünde eşit, söz ve basın alanlarında özgürlüğünü, özel mülkiyet alanlarında ise dokunulmazlığını öngören bu bildiri (Sander: 164), Amerikan Devrimi sırasında ilan edilen bildirilerden etkilenerek hazırlanmıştır (Ağaoğulları: 608). Fransızların Amerika'dan etkilenmesi gerek devrimi gerekse de devrim sonrasını şekillendiren bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır[15]. Bu süreçte Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na katılan Fransız askerlerinin bağımsızlık fikrinden güç alması, despotizme karşı gelen halkın

[15] Devrimi şekillendirmiştir çünkü Fransa yıllardır süren anlaşmazlığı sebebiyle sadece İngiltere'nin onurunu kırmak amacıyla Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda boy göstermiş fakat hazinenin boşalmasına sebep olan bu durum anlaşmazlıkları gittikçe artırmıştır. Devrim sonrasını şekillendirmiştir çünkü "*İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi*" yayınlanmıştır (Armaoğlu: 36; Sander: 164). Etkilenmenin somut bir örneğini bildiri fikrini mecliste ilk ortaya atan kişinin bu savaşta bizzat yer alan ve "*iki dünyanın kahramanı*" olarak anılan Lafayette oluşturur (Armaoğlu: 36).

mücadelesine tanıklık ederek krallık otoritesinin yıkılabilir olduğunu görmesi siyasal dengeleri değiştirecek ilk adım olmuştur (Armaoğlu: 36).

Bu bildirinin Amerikan bildirilerinden farkı; daha soyut ve tüm insanlığa hitap eden evrensel bir nitelik arz etmesi, içerik olarak ise bireyleri ortak çıkar etrafında birleştirme amacı taşımasıdır. Ortak çıkar etrafında birlik oluşturma hususuna dikkat edilmesi gerekir zira "*İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*" başlangıçta bireye yönelik haklarda özerk alanın varlığına dikkat çekse de sonraki maddelerinde bireyi toplumsal ilişkiler ağı içerisine yerleştirmiştir. Buna mukabil devletin ağırlık kazandığı bir yapıda diğer bireylerin özgürlük alanlarına vurgu yaparak insanları birbirlerinin karşısına sınır olarak çıkartmıştır. Dolayısıyla "*bireysel haklar*" toplumsallıkla bezenerek "*yurttaş haklarına*" evrilmiştir (Ağaoğulları: 608-613).

Birey; insan değil, yurttaş kimliğiyle boy göstermiş ve yurttaş kimliği devlete borçlu olan bir hale getirilmiştir. Devrimcilerin bu çizgide hareket etmelerinin sebebi; feodal rejimin ayrıcalıklarını ortadan kaldırmanın ve bölünmelere son vermenin çözümünü ortak iyilik oluşturulurken farklılıkların yok edilmesi gerektiğine inanmalarından kaynaklanır. Sonuçta insan olma özelliğine yasalar aracılığıyla kavuşan birey, siyasal otoriteye bağımlı bir hale getirilmiştir (Ağaoğulları, 1989: 205).

1.2.3. Burjuvazinin Ulus Devleti

Belirli bir alan üzerinde hakimiyeti ifade eden "teritoryal yurttaşlık" gereği, her devletin kendi yurttaşları üzerinde farklı şekillerde ortaya koyduğu haklar ve yükümlülükler bulunmaktadır. Fransa'da da yurttaşlık hakları bu zeminde inşa edilmiş ve Fransız Devrimi sonrasında kurulan tüm ulus devletler bu geleneği takip etmiştir. Böylece çoğu Avrupa devletinde bireyler, İngiltere'dekinden farklı olarak yukardan aşağıya doğru mücadele etmeden hak elde etmişlerdir (Aykutalp, 2017: 432-436).

Teritoryal yurttaşlık ifadesi esasen burjuvazinin lehine işleyen süreci meydana getirmiştir. Zira bu kavram, devrimcilerin fikri olarak etkilendikleri Rousseau'nun genel irade kavramıyla örtüşmektedir. Rousseau, "*Toplum Sözleşmesi*" adlı eserinde genel iradenin ortaya çıkışını tabiat halinden düzenli topluma geçişte insanların iradelerini birleştirerek tüm hak ve yetkilerini topluluğa devretmesi ile

açıklamaktadır. Bu dönemde burjuvaziye Rousseau'nun ortaya attığı genel irade özgülündeki toplum sözleşmesi şartları çekici gelmiştir (Kapani, 2014: 77-78)

Rousseau'nun fikirlerinin burjuvaziye çekici gelmesinin sebebi; bir yanda kralın devrilmesi sonucu oluşan boşluk diğer yanda boşluğun yetkeci anlayış çerçevesinde doldurulması mümkün olmayan düzen ile karşılaştığından, aydınlanma çağının getirdiği ussal imgelem var olduğu için meşruiyetini tanrıya dayandıramadığından, halkın tepkisini çekeceğinden bu sürece sınıflarının adını koyamadığından ve Fransa'da egemen etnik bir grubun da bulunmayışındandır. Dolayısıyla Rousseau'nun egemenlik üzerine sarf ettiği düşünceleri devrimcilerin gözünde halkı bir bütün halde ve kontrol altında tutabilmek adına meşruiyet altyapısını sağlayacak yegâne çözüm olmuştur. Akabinde bu düşünceden türettikleri "*ulus*" ve "*ulusal irade*" kavramlarını benimseyerek yeni siyasal sisteme yerleştirmişlerdir. Böylece Fransa'da milliyetçiliğin ilk işlevi iktidarın kraldan burjuvaziye geçişini temellendirmek olmuştur (Oran: 5).

Bu yeni ve merkezi devlete dayalı siyasal modele Sieyes'in de ulus ile yurttaşı bir tutup genel irade kavramını "*ulusal irade*" kavramına çevirerek egemenliği somutlaştıran bir katkı yapmasıyla tüm Avrupa devletlerini etkileyecek olan modern ulus devletlerinin inşa süreci boy göstermiştir (Ağaoğulları, 2010: 202-203; Duman, 2010: 91). Böylelikle Avrupa, bir kez daha yaşanma olasılığı yüksek olan iç savaşlardan, dini çatışmalardan ve parçalanmaktan; topluluk duygusunu öne çıkaran "*ulus devlet*" fikri sayesinde kurtulmuştur (Schulze, 2005: 91) Ulus devlet fikrinin yerleşmesi ise büyük ölçüde toplum mühendisliği ile sağlanmıştır.

Bu anlayış çerçevesinde artık Fransa'da kurulan ordu, "*Fransız"* kimliğine hizmet etme gayesiyle ulusları için mücadele eden bir yurttaş ordusuna dönüşmüş ve diğer monarşilere karşı gelmeye başlamıştır. Bu dönemde Avrupa'daki diğer monarşilerin sahip olduğu ordular; bir yurttaşlıktan ziyade paralı veya parasız, imparatorları veya kralları, dinleri veya ganimetleri için gaza ettiğinden Fransız ordusunun tek bir güç, tek bir amaç etrafında toplanması tedirginlik yaratmıştır (Savrun: 7).

Fransa'daki devrimciler de gerek diğer monarkları gerekse Avrupa halklarını kışkırtmaktan kaçınmamışlardır. Örneğin 1791 yılında "*Revolution de Paris*" gazetesi, esaret altında yaşayan tüm ulusların gözünün Fransa'da olduğunu, yaşanan bu olayların ise herkes tarafından duyulduğunu vurgulamış ve sonrasında *"Krallar milletleri despotizm altında yaşatmakta daima mutabık kalmışlardır. Şimdi de milletler kralları tahtlarından atmak için birleşmişlerdir"* ifadelerini kullanmıştır (Armaoğlu: 44).

Avusturyalı diplomat Metternich'in baş danışmanlığını yapan Friedrich von Gentz de Avrupa'da ulusal birlik fikrinin üstünlük sağlaması durumunda *"o zaman torunlarımıza kalacak olan tek şey, kanlı yıkıntılardan oluşan çorak bir düzlük olacaktır"* yorumunu yapmıştır. Genel itibarıyla o zamanın diplomatik yazışmalarında sıkça işlenen konu, ulusçu fikrin tehlikeleri olmuş ve devlet ile ulusun aynı ve tek şey olamayacağı üzerine yapılan tartışmalar 1848 yılına değin gündemden düşmemiştir (Schulze: 195-208).

Bu süre zarfında gittikçe önem kazanan ulus devlet anlayışı, Fransa ve İngiltere'nin ulusal devlet olma yolunda ilerleyişlerinin Avrupa'ya farklı şekillerde sirayet ettiğini söylemek mümkündür. Ulusal bir anayasayla ulus devlet kurma fikri Fransa'dan sonra 1820 yılında İspanya, 1831 yılında Belçika tarafından tekrar edilmiş, evrimci İngiliz örneği ise İskandinav ülkelerini ve Hollanda'yı etkilemiştir. Bu ülkelerdeki monarşiler, doğrudan siyasi otoritesinden ve nüfusundan feragat etmek durumunda kalmışlardır (Schulze: 201). Huntington'a göre Fransızların, Prusyalıların, Almanların, İspanyolların, Hollandalıların ve İtalyanların ulusal kimliklerinin biçimlenip belirginleşmesinde savaşların ve profesyonelleşen orduların büyük payı olmuştur (Bilgin: 261).

1.2.4. Rousseau'nun Devrim Üzerindeki Etkisi ve Milliyetçilik

Rousseau'nun ortaya attığı "*genel irade*" kavramı, ulus devlete öncülük ettiği gibi milliyetçi düşüncenin de temellerini oluşturmuştur. Milliyetçi düşüncenin temelleri hususunda "*peygamberleri olmadığı*" gerekçesiyle yaşanan fikri ayrılıklar; milliyetçi düşünceye etkisi olan düşünürlerin bu ideolojiyi savunup savunmadığını

sorgulayan bir tartışmayı beraberinde getirmiştir. Rousseau da tartışmalara konu olmuş düşünürlerden birisidir.

Bu uğurda Anderson, milliyetçiliğin Hobbes'ları, Tocquaville'leri, Marx'ları ve Weber'leri olmadığını belirterek Rousseau'yu milliyetçi bir görüngüde ele almazken (Anderson, 1995: 19), O'Leary, Rousseau'yu milliyetçi bir düşünür olarak kabul etmekte (O'Leary, 1997: 219), aksi yönde olan Kedourie; "*o ne bir metafizikçi, ne de bir sistem kurucusu idi*" sözleri ile onun tam ve etraflı bir kuram ortaya koymadığını öne sürerek milliyetçilik özelinde yapılacak araştırmalarda Kant'tan sonraki düşünürlere başvurulması gerektiğini iddia eder (Kedourie, 1971: 33). Carr ise ulusu bir hükümdarın kişiliğinde somutlaştırmak yerine onu halk ile özdeşleştirerek Fransız ve Amerikan Devrimlerine temel ilke oluşturduğundan Rousseau'yu "*modern milliyetçiliğin kurucusu*" saymaktadır (Carr, 1990: 14).

Rousseau'nun milliyetçi olup olmadığı üzerine tartışmaların yapılmasının temellerinden biri; aklı ve bilimi öne çıkaran, evrensel insani değerleri savunan Aydınlanma düşünürleri arasında konumlandırılmış olmasıdır[16]. Diğeri ise eserlerindeki düşünce ve ilke tutarsızlığıdır.

Burada Rousseau'nun bir aydınlanma düşünürü olarak "aklı" temel aldığını kabul etmekle birlikte öteki aydınlanma düşünürlerinden bu kavrama yaklaşımını ayrı tutmak dolayısıyla "milliyetçi yönünü" açıklarken aydınlanmayı eleştirdiği görüngüden ele almak gerekmektedir. Zira Rousseau'nun Aydınlanma içerisindeki eleştirel görüşleri ve egemenlik üzerine sarf ettiği sözleri devrimcilerin fikri olarak etkilendikleri husus olmuştur.

Devrimcilerin yeni toplumun inşasında bu etkilenme ile düzenlemeler yapmasının yanı sıra devrim sonrasında halk tarafından beklenilenin gerçekleşmemesi sonucu Rousseau'nun düşünceleri bu kez burjuvazi karşıtı, duyguyu öne çıkaran ve milliyetçi yönü bulunan "romantizm akımına[17]" sahneyi bırakmıştır. Dolayısıyla

[16] Aydınlanma düşüncesinin ürünü olan "*Encyclopédie (Ansiklopedi)*" dizisinde yazılar kaleme alması onun konumuna işaret eder. 1751-1776 yılları arasında insanın özü itibarıyla iyi olduğuna ve onun uygun koşullarda gelişip yetkinleşebileceğine inanan Aydınlanmacı iyimser filozofların; 18. yüzyılın bilimsel bilgi ve düşüncesini bütün olarak kaleme almayı amaçladıkları eserdir (Cevizci: 59).

[17] Bu başlık altında Rousseau'nun devrimciler üzerindeki etkisi incelenecek olup romantizm akımı ileriki başlıklarda ayrıntılı olarak kaleme alınacaktır.

Rousseau'nun aydınlanma eleştirisi öncelikle devrimci akabinde ise devrimci karşıtlığı üzerinden milliyetçi bir zeminde karşılık bulmuştur.

Rousseau, Aydınlanmacılar arasında *Ansiklopedi'*de yazılarını kaleme alırken 1749 yılında Dijon Akademisi'nin; "*Bilimler ile sanatların gelişmesi ahlakın bozulmasına mı, yoksa arınmasına mı hizmet etmiştir?*" konulu açtığı yarışmaya verdiği cevap ile onlardan ayrılır. 1750 yılında "*Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*" olarak yayımlanan bu eserinde Rousseau, "*namus ve ahlakın akıbeti de bilim ve sanatların gelişmesine bağlıdır. Onların· ışıkları ufkumuzda yükseldikçe erdemin kaybolduğu görülmüş ve aynı olay her çağda, her yerde olmuştur*" (Rousseau, 2007: 11) ifadelerini kullanarak bilim ve sanatların rağbet gören olumlu yanlarından ziyade bu alanlara yönelik farklı bir bakış açısı sunmuştur. Bu bakış açısını 1758 yılında yine Dijon Akademisi'nin açtığı yarışmada bu kez; insanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağını ararken tekrarlamış ve medeniyetin insan doğasını bozmasının yanında eşitsizlik de yarattığını öne sürmüştür[18] (Çiğdem, 1993: 45).

Bir çözümden ziyade eşitsizliğin kaynağını bulup bu hususta halkı aydınlatma hedefinde olan Rousseau'nun çalışmaları (Rousseau, 2002: 405) bireye kendi gücünü sorgulattığından devrimciler üzerinde etkili olmuştur. Esas olarak kralı tahttan indirmeyi başaran devrimcilerin etkilendiği nokta; Rousseau'nun egemenlik üzerine düşüncelerinin bulunduğu "*Toplum Sözleşmesi*" ve akabinde yeni toplum yaratılması yolunda çözüm önerileri sunan "*Emile ya da Eğitim Üzerine*" adlı eserleridir.

Egemenliklerine meşruiyet zemini sağlamada çözümü Rousseau'da bulan devrimciler, onun; "*üyelerden her birinin canını, malını, bütün ortak güçle savunup koruyan öyle bir toplum biçimi bulunmalı ki, orada her insan hem herkesle birleştiği halde yine kendi buyruğunda kalsın, hem de eskisi kadar özgür olsun*" şeklindeki dönemin gereklerine uyan önermesinden esinlenmişlerdir (Rousseau, 2012: 14) Yurttaşların özgürlükleri adına kendi iradelerini "devlete" devrederek yarattıkları bu

[18] Ona göre doğa durumu; "*hayat mücadelemiz için gösterdiğimiz özenin diğerlerinin yaşam savaşına en az zararının dokunduğu"* bir düzen getirdiğinden huzurlu ve barışçıl bir şekilde insan yaşamı için en uygun ortamı sunmaktadır (Rousseau: 51).

yeni egemenliğin; başkasına geçirilemeyeceği, bölünemeyeceği ve yanılamayacağı nitelikte olmasından ayrıca etkilenmişlerdir.[19]

Rousseau, söz konusu boşluğun doldurulması için yeni bir kamusal dinin var olması gerekliliği üzerinde durarak yönetimin "ulusal" bir nitelikte olmasını bu görüngüde değerlendirmiş ve birlikteliklerine hayranlık duyduğu Spartalılar üzerinden; "*önemli olan şey, birlikte yaşadığınız insanlara karşı iyi davranmaktır. Spartalı dışarıda haris, cimri, insafsız idi, ama surları içinde çıkar gütmeme, hakseverlik, dirlik düzenlik egemendi. Çevrelerinde yapmaya tenezzül etmedikleri ödevleri uzaklarda, kitaplarda arayan o kozmopolitlere bel bağlamayınız*" (Rousseau, 2006: 16-17) ifadeleri ile yurtseverlik fikrinin önemini açıklamaya çalışmıştır.

Milliyetçilikten ziyade devlet ile özdeşleştirdiği yurtseverliğin sağlanabilmesi için "kozmopolit tutumu" farklı bir ifadeyle "Aydınlanmanın evrenselci anlayışını" eleştirerek bir ülkenin büyüklüğüne dikkati çekmiştir. Zira ona göre bir ülkede yurttaşların birbirini tanıyabilecek düzeyde olması genel iradenin sağlanabilmesi açısından önem arz etmekte ve bu durum demokratik bir yapının gerekliliği için temel teşkil etmektedir (Rousseau, 2005: 14). Aksi yöndeki durumda Rousseau, özel çıkarların genel iradeye üstün gelmesi söz konusu olacağından temsil krizi ve yozlaşma gibi sorunların gün yüzüne çıkacağını iddia etmiştir.

Devlet içerisinde ayrı ayrı birleşmelerin önüne geçilerek (Rousseau: 27) engellenebilmesi ile ise yurttaşlardan birine saldırmak bütüne saldırmak demek olacağından "*ortak düşman*" hususunda yurttaşlar arasında zorunlu yardımlaşma doğacağını ileri sürmüştür (Rousseau: 17). Günümüzde milliyetçilerin dış düşman olarak tarif ettiği bu durumu Rousseau, o dönemde yurttaşların içinde yatan ortak çıkarlar üzerinden bir "ortak düşman" imgelemi ile açıklamıştır (Arendt, 2012: 101).

Nihayetinde Rousseau'nun aydınlanma düşünürleri içerisinde; aklı ön plana çıkaran anlayışın yanında "duyguya", evrensel bir anlayışın karşısında ise

[19] Rousseau'nun genel irade sonucu egemenliğe atfettiği bu nitelikler, onun ortaya attığı toplum sözleşmesi kuramını demokrasiden diktatörlüğe yaklaştıran husus olmuş ve daha çok yetkeci ve bütüncül rejimler Rousseau ile anılır bir vaziyet almıştır (Armağan, 2020: 101). Burada Locke ve Montesquieu'dan farklı olarak Rousseau, egemenliği erklere bölmenin bireysel özgürlükleri yok edecek farklı odakları ortaya çıkaracağını düşündüğünden kuvvetler ayrılığına karşı çıkmıştır (Ağaoğulları: 166).

"vatanseverliğe" dikkat çekmesi yeni yüzyılın ve gelecek yüzyılların mihenk taşını oluşturmuştur. Bu tutumları ile Rousseau, milliyetçi düşüncenin temellerini atmakla kalmamış eserlerinde egemenlik ve özgürlük arasında ince bir çizgi sunduğundan liberaller, sosyalistler, anarşistler gibi farklı düşünceye sahip kişilerin de atıfta bulundukları bir düşünür olmuştur (Heywood, 2013: 171).

Rousseau'nun pek çok yeni düşünce akımlarına zemin hazırladığı bilinse de Hobsbawm bu noktaya bir eleştiri getirerek; sosyalistlerin Rousseau'dan etkilenmediklerini Rousseau'dan asıl etkilenenlerin bağımsız küçük bir devlete, milliyetçiliğe ve demokrasiye inanan Jakoben, Jeffersoncu ve Mazzinici küçük burjuvaziden oluştuğunu dile getirmiştir (Hobsbawm: 263). Sosyalistler özelinde Hobsbawm'ın ifadeleri tartışma zemini oluştursa da Rousseau'nun diğer ideolojilere kıyasla milliyetçi ideolojide daha fazla yer edindiği kabul gören bir önermedir. Hayes bu durumu; "*Onun aynı zamanda bir milliyetçilik şampiyonu olarak tanınması gerekir…Devrim'in önderleri ve gidişatı üzerinde onun fikirleri ve va'z ettiği hususlar büyük etki meydana getirdi. Bunlardan en önemlisi milliyetçilikti* (Hayes, 2010: 64)" şeklinde açıklar.

1.3. 19. Yüzyılda Yükselen Siyasi İdeolojilerin Milliyetçilikle İlişkisi

Aklı temel aldığından geleneksel toplumdaki ritüellerin, mitlerin, toplumu bir arada tutan değerlerin aşınmasına sebep olan felsefi düşünce anlayışı, 19. yüzyılı şekillendiren ana unsur olmuştur. Bu yüzyıl, 17. ve 18. yüzyıllardan farklı olarak fikirlerin daha karmaşıklaşması, çeşitlenmesi ve modern toplumun ana dinamiğini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Felsefecilerin; Batı kültürünü laik ve Hristiyanlık dışı argümanlarla yeniden düzenlemek için birbirinden bağımsız pek çok fikri ortaya atma çabasında olmaları dönemin "*İdeoloji Çağı*" olarak adlandırılmasına zemin hazırlamıştır (Aiken, 2015: 34). Bununla birlikte müzik, hikâye, roman, tiyatro gibi alanlarda sanatçıların toplumun duygularına hitap ederek çeşitli ideolojilere ışık tutması da ayrı bir düşünce akımı olan Romantizmi ortaya çıkarır. Fransız Devrimi'nin bir düşünce iklimi yaratması şeklinde tasvir edilen bu çeşitlilik beraberinde fikirler arasında zıtlıkları da görünür kıldığından pek çok tartışmaya öncülük etmiştir.

Yeni yüzyılda milliyetçilik, muhafazakarlık, sosyalizm gibi siyasi ideolojilerin temelleri atılmış ve ortaya atılan bu ideolojiler, toplumun geleneklerinden ya da bağlı oldukları dini değerlerinden kopması ile oluşan düzensizliği bir arada tutacak yeni enstrümanlar mahiyetinde var olmuşlardır. Yeni düşünce akımlarında ulus devlet, toplumların bütünleşme sağlayabilmesi çerçevesinde esas siyasi yapılanma şekli olarak kabul edilmiş ve yapılanmada düzenin sağlanabilmesi için üretilen çözümler daha çok milliyetçi ideoloji ekseninde şekillenmiştir (Şahin, 2007: 4).

Bu dönemde milliyetçiliğin baskın oluşuna sempatiyle yaklaşanlar yanında; çoğunlukla sosyalistlerin benimsediği içinde liberallerin de bulunduğu milliyetçiliğe karşı çıkan kesimin varlığı da söz konusudur. Sanayi Devrimi sonrasında diğer tüm ideolojiler gibi sınırsız özgürlükler sunan liberalizme karşı olarak doğmuş milliyetçiliğe sempatiyle yaklaşılsın ya da yaklaşılmasın bu ideolojinin doğallığı ve vazgeçilmezliği kabul edilmiştir (Özkırımlı, 2019: 38-39). Diğer ideolojilerin milliyetçiliği amaçlarını gerçekleştirmede bir araç olarak görmeleri ise çağın; "*Milliyetçilik Çağı*" şeklinde adlandırılmasını sağlayan husus olmuştur.

Bu başlık altında "*Milliyetçilik Çağı*" betimlemesi temel alınarak dönemin getirdiği koşullar doğrultusunda yükselen diğer ideolojilerin birbirlerine sıcak bakmasalar dahi milliyetçilik ile hangi durumda ve nasıl ittifak gerçekleştirdikleri aktarılmaya çalışılacaktır. Söz konusu betimlemeyi anlaşılabilir kılmak için öncelikle devrimlerle birlikte değişen koşulların fikri ve iktisadi yapısı edebi eserlere de yansıyan boyutlarıyla analiz edilecektir.

1.3.1. Devrimlerle Birlikte Değişen Fikri Koşullar

Aydınlanma içerisindeki eleştirileri ile aklın yerine duygunun, evrenselliğin yerine vatanseverliğin geçişinde önemli rol oynayan Rousseau, romantizm akımının da kurucularından biri olarak karşımıza çıkmaktadır[20]. Fransız Devrimi sonrasında devrimcilerin "özgürlük", "eşitlik" ve "kardeşlik" vaatlerini gerçekleştirememesine

[20] Berlin'e göre devrimcilerin fikirlerinden etkilenerek gerçekleştirdiği eylemlerin sorumlusu görülen Rousseau ile romantizm akımına önderlik eden Rousseau farklıdır. Berlin, Rousseau'nun insanların bölünmesine sebep olan huzursuzluklara karşı "evrensel bir adalet anlayışının" yerleşmesini istediğini öne sürerek Romantizm akımının evrensele tamamen karşı olduğunu dile getirir (Berlin, 2004: 25).

binaen ortaya çıkan, Sanayi Devrimi'nin makineleşmeyi toplumsal hayatın temeline yerleştirerek manevi değerleri yozlaştıracağı korkusundan doğan ve genel itibarıyla aydınlanmaya bir tepki olarak gelişen "romantizm akımı" gerek felsefede gerekse de edebiyatta fikri canlılığın temelini oluşturmuştur[21].

Romantizm, bir edebi akım olmasının ötesinde "siyasal bir dil olma" ve ulusal ruh ve kimliğe vurgu yaparak bir şahlanış özlemini tetikleme gibi nitelikleri de içerisinde barındırır (İnsel, 2015). Bu uğurda Fransız Devrimi, romantiklerin eserlerine; ayrımcılık, baskı ve haksızlığın olmadığı, "insanlığın yalnızca bir Cumhuriyet içerisinde gerçekleşebileceği" şeklinde yansımış, insanlığın birleştirici gücü olarak ise sanatlar temel alınmıştır (Sümer: 140). Napolyon Savaşları (1800-1815) ile birlikte Avrupa ülkelerine yayılan ve özünde Fransız milliyetçiliğini barındıran "birlik olma düşüncesi"; özelikle parçalı bir yapıdan oluşan Almanya ve İtalya'da karşılık bulmuş ve böylelikle romantizm akımı; milliyetçi bir mahiyette ulusal kimliklerin oluşum sürecine ışık tutmuştur.

Romantizm akımının oluşum sürecine bakıldığında; akımın daha çok felsefi yönüne denk düşen "*Alman idealizmi*" karşımıza çıkmaktadır. Bu tanımlamanın Immanuel Kant tarafından başlatıldığı akabinde Gottlieb Fichte, Friedrich Schelling, Friedrich Hegel tarafından geliştirildiği ve düşünürlerin Aydınlanmanın bireysel öznellik ve metafizik gibi eksik yanlarını doldurarak yeni bir kuram ortaya koymaya çalıştıkları ifade edilmektedir (Kula, ?: 90-91). Alman düşünüş tarzının kendine özgü oluşuna dair yaptıkları siyasi bir program gütmeyen vurguları ile bu düşünürler esasen Alman ulus devletinin kurulması ve Alman bilincinin oluşmasında önemli rol oynamışlardır (Özkırımlı: 31-32).

Berlin, Alman romantik düşüncesinin köklerini; romantiklikten ziyade bilimselliğe ve kanıtlara önem veren Immanuel Kant ve duygudaşlık yönü ağır basan Johann Gottfried Herder olmak üzere iki farklı görüşteki düşünüre dayandırmaktadır. Kant'ın bilimselliğe ağırlık vermesi onun Rousseau'ya nazaran etraflı bir kuram ortaya

[21] Hobsbawm edebiyattaki bu canlılığı ve çeşitliliği; *"Başka bir grup altında her biri birer dev olan bir alay insanı bir yana koyarsak; Beethoven ve Schubert'i, olgun ve yaşlı Goethe'yi, genç Dickens'ı, Dostoyevski'yi, Verdi ve Wagner'i, Mozart'ın son demlerini, Goya'nın neredeyse bütün yaşamını, Puşkin ve Balzac'ı kapsayan bu yarım yüzyılı, dünya tarihinin bu uzunluktaki başka herhangi bir dönemiyle karşılaştırmak mümkün müdür?"* şeklinde tasvir eder (Hobsbawm: 274).

koymasına sebep olmuş (Kedourie: 33) bununla birlikte ulus ve devlet arasındaki ilişkiye açıklık getirmede öne sürdüğü fikirler özelde Alman romantizminin genelde ise milliyetçiliğin temelini oluşturmuştur.

Dünya yurttaşlığı kavramını ortaya atarak evrenselci öğretinin babası sayılan Kant, bu öğretinin bilhassa yurttaşların hukuksal ölçekte; özgür ve eşit, siyasal ölçekte ise özerk oldukları cumhuriyet ilkeleri çerçevesinde gerçekleşebileceğini iddia eder (Kant, 1960: 18). Bununla birlikte öğretisinde her ulusun bir devlete sahip olması gerektiğini yinelemekte, ulusların öncelikle kendi kurmuş olduğu devletler içerisinde özgür olmaları gerektiğini ifade etmekte ve dünyada ebedi bir barışın sağlanabilmesi için bazı devletlerin diğer devletler üzerinde tahakküm kurması gibi durumların engellenmesi üzerinde durmaktadır (Kant: 32).

Evrenselci öğretisinin özüne ulusları yerleştiren Kant, araştırmalarında insanları sınıflandırırken ırksal birtakım argümanlar ortaya koymaya çalıştığından "ırk" kavramına ilk entelektüel tutarlılığı veren düşünür olmuştur (Bernasconi: 45). Irkların ve ulusların birbirlerine karışmamasını doğanın varlığı gereği dillerin ve dinlerin çeşitli oluşlarına bağlayan Kant, bu noktada uzlaşımın barış getireceği kanaatindedir (Kant: 34). Aklın ikamesini araması, ırkları ve ulusları ön planda tutarak yaşamın mekanikleşmesini ve insanların hammadde gibi kullanılmasını "*bir insanın diğerlerine yapacağı ahlakça en kötü tutum*" olarak görmesi[22] (Berlin: 93-94) onun romantikler içerisinde önem arz eden fikirleridir.

Kant'ın öğretisindeki evrensellik bilinci gibi bazı açıkların kapatılması için çaba harcayan, onun izinde ilerleyerek teorisini geliştirmeye çalışan ve romantizm akımı içerisinde ses getiren diğer düşünürlerin milliyetçi ideolojinin gelişmesindeki etkilerine değinilmesi gerekir. Bu uğurda ilkin Johann Gottlieb Fichte, Alman ulusunun oluşturulması konusundaki söylevleri ile öne çıkmaktadır. Söylevlerinde Alman ulusunu "*asli bir ulus*" (Fichte, 2006: 321) şeklinde niteleyerek 1806 yılı sonrası Fransızlara karşı Alman milliyetçiliğinin savunuculuğunu yapmıştır[23].

[22] Kant'ın kendi kaderini tayin eden birey imgelemi, 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde sosyalistlerin başvurduğu bir hak olarak siyasi alanda tartışma konusu edilmiştir.

[23] Alman Romantikleri üzerinde Fransız Devrimi'ne karşı çıkarak "eskiyi savunması" ile etkili olduğu ifade edilen Edmund Burke'un; soyluluğun ve tarihi mirasın öne çıkarılması gibi hedeflerinin Fichte'de

Almanlar üzerine sıklıkla atıf yapması sebebiyle "radikal ulusçu[24]" olarak tarif edilse de esasen Fichte, Napolyon ordularının işgal ettiği Almanya'yı ulusçuluk ve vatanseverlik duygularıyla koruma ve geliştirme hedefinde olmuştur (Ökten, 2006: 423). Bu uğurda dil ve kültüre önem vererek Almanların değerlerini kaybetmediklerini eğitim yoluyla bu değerlerin toplumda canlandırılarak insanlığa önderlik eden bir Alman ulusu doğacağını öne sürmüştür (Özkırımlı: 34).

Alman ulusunun doğuşunda özgürlük meselesine titizlikle yaklaşan Fichte, tinselliği ve özgürlüğü eğitimde temel edinen kişileri; "*her ne dili konuşursa konuşsunlar, bunlara inananlar bizdendirler, bize aittirler ve bize katılacaklardır*" şeklinde ifade ederken özgürlük karşıtlarını; "*Alman değildir ve bize yabancıdır*" şeklinde tasvir etmiştir (Fichte: 329). Özgürlüğün öncelikle Alman devleti sınırları içerisinde gerçekleştirilmesi gerektiğini dile getirerek bu uğurda görevin Alman edebiyatına düştüğünü belirtir[25] (Ökten: 420).

Alman idealizminin son temsilcisi olan Hegel ise Kant'ın bireysel ve Fichte'nin ulusal anlayışına karşın siyasal sistemin temeline devleti yerleştirmiş, farklı bir ifadeyle "Alman ulusunun" yerine "Alman devletinin" gücünü uluslararası sistem içerisinde başat aktör olarak konumlandırmıştır. Bazı düşünürler Hegel'in Nazi ve faşist totalitarizmin düşünsel temellerini attığını iddia etseler de asıl olarak Karl Marx'ın kendisinden etkilendiği bilinmekte ve çoğu kez bu iki ismin teorilerinin karşılıklı olarak incelendiği görülmektedir. Bu uğurda Kedourie; Hegel'in milliyetçi

---

karşılık bulduğuna dikkat çekilir (Orkunoğlu, 2018). Fakat Burke'ün düşünceleri milliyetçilikten ziyade muhafazakarlıkla anılır. Bu noktaya ileriki başlıklarda değinilecektir.

[24] Fichte'nin; "Alman ruhunun tanrısallaşcağı" ve "yeni çağın yaratıcılarının Almanlar olacağı" (Ökten: 416) yönündeki ifadeleri, onun 20. yüzyılda radikal bir milliyetçi çizgide olup saf Alman ırk yaratma projeleri dolayısıyla ortaya çıkan Nasyonel Sosyalistlerle birlikte anılmasına sebep olmuştur.

[25] Almanya'da Ernst Moritz Arndt, Heinrich von Kleist, Friedrich Schelling'de, Schlegel Kardeşler'de ve pek çok yazarın eserlerinde "vatanseverlik" ve "ulus duygusuna" rastlamak mümkündür. Zira bu durum yalnız Almanya'ya özgü olmayıp Fransa'da da Victor Hugo, Lamartine gibi romantik yazarların varlığı Fransız ulusu adına önem arz etmiştir. İtalya'da Almanya'daki bireysellikle milliyetçiliği bir arada barındıran romantik anlayıştan ziyade yalnız milliyetçi bir romantik anlayış boy göstererek "*Dei Sepolcri (Mezarlar)*" şiiri ile anılan İtalyan yazar Ugo Foscolo'un eserlerinde milliyetçi ve vatansever söylemler kuvvetlice yer almış (Foscalo, 1992: 67-68), ardından Giacomo Leopardi, Alessandro Manzoni onu takip etmiştir. Rusya'da ise değişen dünya karşısında kendi yerelliğini öne çıkaran Puşkin karşımıza çıkar. Bazı ülkelerde bu akım, müzik alanında daha etkin bir mahiyet arz etmiştir. Romantik akım içerisinde ses getiren bestekârları; Ludwig van Beethoven (Almanya), Niccolò Paganini (İtalya), Frederic Chopin (Polonya) ve Franz Liszt (Macar), Giuseppe Verdi (İtalya), Richard Wagner (Almanya), ve Rus Beşleri olarak anılan Balakirev, Borodin, Cui, Musorgski, Korsakov şeklinde sıralamak mümkündür.

olmadığını, onun siyasal sisteminin milletle değil, devletle ilgili olduğunu hatta devlet ile birey üzerindeki sözlerinde milliyetçiler ile karşı karşıya gelecek çıkarımlarda bulunduğunu dile getirmiştir (Kedourie: 28).

Romantizm akımı içerisinde farklı bir bakış açısına önderlik eden isim Johann Gottfried Herder olmuştur. Diğer düşünürlerden "kültürel relativist (Kültürel görelilik)[26]" tavrı ile ayrılan Herder, her insanın belirli bir gruba ait olduğunu bu grubun dışına çıktığında kendisini yabancı hissedeceğini belirtmiş, burada temel ölçütün kan ve ırk yerine dil ve kültür olması gerektiğini iddia etmiştir. Ona göre bireyin üretkenliği, toplum içerisinde var olması ve kabul görmesi; kendisiyle aynı dili konuşan, aynı simgelerle, aynı ritüellerle yetiştirilen bir ortamda bulunmasına bağlıdır. Kültürel birlikteliğin bulunduğu böyle bir ortamın başkaları tarafından ortadan kaldırılması ve yozlaştırılmasına, halkların sömürgeleştirilmesine karşı çıkmıştır (Berlin: 80-85).

Bu noktada bireyleri temel alarak; "…*kendimizin olmayan bir amaca yönelik harekette hiçbir iyi yoktur*" (Herder, 2012: 301) şeklinde sözler sarf eden, farklı toplumların dillerine, edebiyatlarına, dinlerine, eğitimlerine, adetlerine saygıyla yaklaşan ve yaklaşılması gerektiğini belirten Herder, barışçı bir ortam yaratılmasında Kant gibi diğer düşünürlerden farklı olarak çeşitliliğe daha fazla önem vermiş, değerlerin devlet eliyle korunmasından ziyade halk aracılığıyla canlı tutulmasını öngörmüştür. Canlılığın ve birlikteliğin koşulu olarak dili gören, dil ile düşünce sistemleri arasında bir bağlantı kuran Herder için ulus olmak ve ulusu devam ettirebilmek, bu yapıları korumaya bağlıdır. Bu öğretisi; onu romantik düşünce çerçevesinde Alman milliyetçiliğinin babası yapmakla birlikte, günümüzde "*kültürel milliyetçilik*" ya da "*halk milliyetçiliği*" olarak adlandırılan milliyetçilik türüne öncülük etmesine vesile olmuştur[27] (Berlin: 86) (Sevim, 2008: 23-26) (Hayes: 84).

---

[26] Kültürel relativizm, bir bireyin ya da grubun davranışlarını, inançlarını ve değerlerini yorumlarken onların bulunduğu ortamın ve sahip oldukları normların dikkate alınması gerektiğini öne süren ilkedir.

[27] Herder, milliyetçi düşünce tarzının; sahip oldukları değerleri ışığında her ulusun sayısı kadar farklı içeriklere büründüğünü iddia etse de bu düşünce tarzının bilimsel araştırmalara yansımasında belirli sınıflandırmalar yapıldığı söylenilebilir. Yapılan sınıflandırmalardan Hans Kohn'ın "*Doğu ve Batı milliyetçilikleri*" alanyazında sıkça başvurulanlar arasında yer almaktadır. Tezin konusu itibarıyla Türk Milliyetçiliğinin konumunu ve geleceğini karşılaştırıp tartışabilmek adına Doğu ve Batı milliyetçilikleri arasındaki fark önemlidir. Zira Fransız Devrimi'nin ardından Batı'da ve Doğu'da verilen tepkiler

Nihayetinde Fransız Devrimi sonrasında yeşeren fikri ortam milliyetçiliğe destek sağlayan bir mahiyet arz etmiştir. Fikir çeşitliliğine ve kişilerin kendilerini ifade etme çabalarına bakıldığında; tarihsel süreç içerisinde "milliyetçi ideolojinin" söylem gücünün kuvvetli ve etkin oluşunu, sanatsal ve duygusal bir ağırlığı olan romantizm akımı altında gelişim göstermesine dayandırmak yanlış olmayacaktır.

1.3.2. Devrimlerle Birlikte Değişen İktisadi Koşullar

Zaman paydaşı olan Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi'nin öz itibarıyla da bağlantılı oldukları görülür. Bir yanda top ateşi ve iplik makinalarının kütle halinde üretimi varken diğer yanda kütle halinde ordu boy göstermekte ve biri iktisadi ve toplumsal değişimin öteki ise siyasal değişimin mihenk taşını oluşturmaktadır. Dolayısıyla birbirinden bağımsız değerlendirilmesi mümkün olmayan bu devrimler dünya tarihinde yeni bir çağı başlatmışlardır[28] (Freyer: 27-28).

Fransız Devrimi'nin siyasal etkilerinin, Sanayi Devrimi'nin maddi fikirleri ile birleşmesi Avrupa'nın, toplumunda, üretiminde, yönetiminde derin değişiklikler yaratmış, beraberinde sanayileşme ile yaşanan insan göçleri küreselleşmenin ilk nüvelerini oluşturmuştur (Savrun: 8). Böylece Doğu ile Batı, devrimler sonrasında yaşanan gelişmelere mukabil "*iç içe geçmeye*" başlamıştır (Türköne, 2000: 320).

Bir volkanın ikiz kraterlerine benzetilen bu iki devrimin dünyada köklü değişiklikler meydana getirmesi burjuvazinin başarısı olarak kabul edilmektedir (Hobsbawm: 10-12). Bunun yanında farklı bir yapıya bürünerek köklü değişikliklere öncülük eden ekonomik ve toplumsal koşulların geçirdiği evrim de yapılan analizlerde etraflıca incelenmiş ve araştırılmıştır.

---

birbirinden farklı nitelikler arz etmiş ve farklı sonuçlar doğurmuştur. Devrimin ardından batı ülkeleri, edebi eserlerle birlikte birleşme olgusunu destekleyerek halk arasında milliyetçi bir ideoloji yaratmayı başarabilmişken doğu ülkeleri bilhassa da Osmanlı Devleti bu süreçten parçalanarak çıkabilmiştir. Batı'yı birleştiren milliyetçilik Doğu'yu ayırmıştır. Bu konuya ileriki bölümlerde ayrıntılı olarak değinilecektir.

[28] Bu çağı Charles Dickens, "*İki Şehrin Hikayesi*" adlı romanında şöyle betimler; "*Zamanların en iyisiydi, zamanların en kötüsüydü, akıl çağıydı, ahmaklık çağıydı, inanç dönemiydi, inanılmazlık dönemiydi, aydınlığın mevsimiydi, karanlığın mevsimiydi, umudun baharıydı, umutsuzluğun kışıydı. Yaşamak için her şeyimiz vardı, yaşamak için hiçbir şeyimiz yoktu. Hepimiz doğrudan doğruya cennete gidiyorduk. Hepimiz doğrudan doğruya öbür tarafı boylayacaktık"* (Dickens, 1975: 7).

Toplumsal ve siyasal dönüşümü inceleyen Freyer, sanayi çağının farklı dalgalar halinde değişikliklere sebep olduğunu vurgular. Kendisi bu dalgaları; buhar makinesinin keşfiyle dokuma fabrikalarının bir işletme halini aldığı *"dokuma sanayisi"*, demir ve çeliğin büyük makine işletmelerinde işlenebilir yapıya büründüğü *"demir-çelik dönemi"*, üretimin yığınla gerçekleşmesine paralel olarak ürünlerin aktarımının sağlandığı *"ulaştırma çağı"*, bilimin güçlendiği ve laboratuvarlarda keşiflerin yapıldığı *"kimya çağı"*, taşıma ve ulaştırmada buharın yerini elektriğin aldığı *"elektrik sanayisi"* ve ulaşımda gökleri fethedecek bir nitelik arz eden *"benzin motor çağı"* olarak altı adımda sınıflandırır (Freyer: 12-13).

Feodal bir toplumdan tüm dünyayı etkileyen kapitalist bir topluma geçişin aşamalı bir şekilde gerçekleştiği ve kapitalist toplumların var olmasındaki ana aktörün "*Sanayi Devrimi*" olduğu düşünüldüğünde Freyer'in belirtmiş olduğu dalgaların aynı zamanda kapitalizmin yükselişini ifade ettiği de söylenebilir. Bu aşamaların kat edilmesinin temelini ise kapitalizme geçişte dönüm noktası olma özelliğine sahip birçok teknik gelişmeden ziyade bu teknik gelişmeleri üretime kanalize edecek sınıfın var olması oluşturmaktadır.

Sanayi Devrimi gerçekleşmeden evvel "*aile veya ev endüstrisi*" şeklinde ifade edilen üretim tarzında kendisine getirilen işi yapan aileleri "*proleter*" olarak adlandırmak doğru değildir çünkü işçi olarak çalışsa da henüz kendi üretim araçlarından mahrum bırakılmamış, arazilerinden koparılmamıştır. Zaman içerisinde tüccarlar, iş verme yoluyla zanaatkârlara yaptırdığı ürünlerden parça başına ödenen ücret alma sistemine benzeyen bir yol tercih etmişlerdir. Bu yolun tercih edilmesiyle birlikte maddi zorluğa düşen zanaatkârların yerini kendilerinden görece daha iyi durumda olan diğer zanaatkârlar almış, böylece işveren konumuna erişen bu kişiler sermayesini artırarak üretici safından kapitalistliğe yükselmişlerdir (Dobb: 29-30).

Kapitalizmi filizlendiren, az da olsa sermaye birikimine sahip olan ve zanaatkarları tek bir çatı altında toplayarak üretimi gerçekleştiren bu sınıf, işçi ve işveren ilişkisini başlatmıştır. Marx ve Engels bu durumu "*Komünist Manifesto*"da; *"Modem sanayi, pederşahi ustanın küçük atölyesini sanayi kapitalistinin koca fabrikasına çevirdi. Fabrikaya doluşan emekçi yığınları, askerler gibi*

örgütlenmişlerdir. Sanayi ordusunun erleri olarak, mükemmel bir subaylar ve çavuşlar hiyerarşisinin kumandası altına konulmuşlardır. Bu emekçiler, yalnızca, burjuva sınıfının, burjuva devletinin kölesi olmakla kalmazlar, makine tarafından, denetçi tarafından ve hepsinin üstünde, imalatçı burjuvanın kendisi tarafından günden güne, saatten saate köleleştirilirler" şeklinde açıklamışlar ve burjuvazinin karşısında yer alan bu sınıf için "*proletarya*"; sınıf mensupları olan emekçi veya işçiler için ise "*proleter*" adlandırmasını yapmışlardır (Marx ve Engels, 1976: 36).

Proleter konumuna düşen zanaatkarların fabrikalarda çalıştırılmak suretiyle kendi topraklarından kente göç etmesine yol açan, kentsel alanların kırsal alanları yutmasına sebep olan ve büyük çaplı girişimleri teşvik edip bireysel girişimlerin sonunu getiren bu yeni ilişki biçimi, kitle üretimine öncülük etmiştir. Dolayısıyla sanayileşme; feodal sistemde birikim sağlayamayan "üretici kesimi" kapitalizmin temel ihtiyacı olan "emek gücüne" dönüştürmüştür. Yoğun olarak 1870'li yıllardan sonra hissedilecek olan bu süreç için; kitlesel göçü meydana getirerek kitlesel üretimi sağladığından ve tıp tekniklerindeki iyileşmelerin getirdiği nüfus artışı ile beraber bir kitle toplumu yarattığından "*kitle dönemi*" adlandırılması yapılmıştır (Sander: 215-216) (Akagündüz: 427).

Yüzyıl boyunca yaşanan göçler insanların mekân değişikliği kıstasıyla kentsel ölçekte incelenmesinin yanı sıra mesleklerinin değişmesi, toplumsal durumlarının, toplumsal varlıklarının değişmesi ve değişen bu yeni koşullara adapte olma aşamaları üzerinden sosyolojik bağlamda da analizlere konu edilmiştir. Zira göç olgusu toplumsal tabakaların bir yer değiştirmesidir (Freyer: 49-50).

Hiç bilmedikleri yerlere göç eden insanların göç ettikleri yerlerde farklı yaşam tarzları ile karşılaşması onları eski geleneksel bağlarından uzaklaştırmış ve yerine sermayenin büyümesine olanak tanıyan, süreçleri ve değerleri benimsenmeye başlayan bir durumla yüzleştirmiştir (Özbek, 1991: 26). Bu uğurda endüstrinin bir aracı haline gelen kültür, "*kitle kültürü*" olarak adlandırılmış ve toplumsal haksızlıklar ve eşitsizlikler gözler önüne serilmiştir[29] (Özbek: 67-68).

[29] 19. yüzyılda göçlerle birlikte oluşan zorluklar, işçi ve işveren arasında yaşanan sıkıntılar ve işçilerin çektiği sefalet pek çok romana konu edilmiştir. Bunlar arasında İngiltere'de Charles Dickens; "*Oliver*

Göçlerle birlikte yaşanan bu değişiklikler aynı zamanda mevcut düzenin sağlayıcısı olan geleneksel kurumları ve dini cemaatleri işlevsizleştirdiğinden, insanların kimliklerini ve varlıklarını dayandırdığı değerlerin yok olmasına sebebiyet verdiğinden ve buna paralel olarak aidiyetliklerini boşluğa düşürdüğünden toplumsal bağlamda bütünleşmeyi sağlayacak yeni enstrümanların oluşturulması gerekliliği gün yüzüne çıkmıştır. Bu hususta göç eden toplulukların kendiliğinden yeni ortama entegre olmasının yanında ortaya atılan ve kabul gören çözüm; "*güçlü bir devletin ortak duygu ve ulusal bir bilincin inşasını sağlaması*" olmuştur (Akıncı, 2014: 138-139).

Ulusal bilinç gayesiyle insanlar ortak kültür, değerler ve simgeler etrafında türdeşleştirilmeye, genelleştirilmeye, tek bir kimlik etrafında birleştirilmeye çalışılmış ve ulusun inşasını içeren bu süreçte; milliyetçiliğin en bilinçli savunucuları olarak görülen okullar ve üniversitelerdeki eğitim ile ulus bilinci (Hobsbawm: 150), askerlik ile vatan bilinci, siyasal katılım ile vatandaşlık bilinci asimilasyonist bir çerçevede uygulamaya konulmuştur (Kurubaş, 2008: 22-23). Genel itibarıyla artık eski sistemin dayattığı "feodal ve dini" bağlılıkların yerini siyasal bir sadakat bağı olan "*ulusçuluk*" almaya başlamış böylelikle modern devlete geçiş gerçekleşmiştir (Özdemir, 2012: 45).

Modern ulus devlete geçiş aşamasında; modern bilginin ve bilimin ekonomi ile sistemli bir şekilde bütünleşmesi ise ulusal ve uluslararası pazar anlayışında köklü değişiklik yaratan bir diğer husus olarak karşımıza çıkmaktadır (Akagündüz: 422). Ortaçağ'dan itibaren yöneticilerin/monarkların kendi hazinesine katkı yapan ve onları her daim savaşa hazır bir pozisyona kavuşturan uluslararası pazar ilişkileri (Carr: 11), modern dönemde siyasal ve iktisadi sistemleri farklılaştırmıştır.

Ulusal ve uluslararası pazarların niteliklerinin değişmesinin temeli merkantilizmin ihracatı teşvik edip ithalatı yasaklayan anlayışının aşınmasına dayanmaktadır.[30] Zira bu anlayış hüküm sürerken Avrupa ülkelerinin kendi içerisinde yaşanan üretim fazlalığına mukabil üretilen maddelerin/ürünlerin satılamama sorunu

Twist", "*Zor Zamanlar*", "*İki Şehrin Hikayesi*"nde olduğu gibi diğer romanlarında da Sanayi Devrimi sonrası ezilen işçi sınıfını irdelemiş, Fransa'da Victor Hugo'nun "Sefiller"i ve Emile Zola'nın "Germinal"i, Rusya'da Maksim Gorki'nin romanları işçi sınıfını yansıtan nitelikte kaleme alınmıştır.

[30] Milliyetçiliği dönemlere ayırarak analiz eden Carr'a göre bu aşınma, Ortaçağ sonrasında ulusal bir devlet ve ulusal bir kilisenin kurulması ile başlayan ve merkantilizmin; yöneticilerin çıkarlarıyla denk düşen ulusal çıkarlara hitap ettiği aynı zamanda uluslararası hukukun temellerinin atıldığı bir süreci tanımlayan milliyetçiliğin ilk döneminin sona erişine tekabül etmektedir (Carr: 9-12).

ile karşı karşıya kalınmıştır. Bunun sebebi ithalatçı nitelik taşıyan sömürge ve az gelişmiş diğer ülkelerin satın alacakları ürünlerin bedelini karşılayacak altınlarının ellerinde kalmamasıdır. Hal böyle olunca Avrupa içerisinde biriken artı ürün fazlalığı "*darboğaz*" yaratmıştır (Karagül: 186).

Darboğazı aşmak için sunulan çözüm; dış ticaretin karşılıklı bir şekilde yapılarak ilişkilerin son bulmasının önüne geçmek ve böylelikle sürdürebilirliğini sağlamak olmuş (Karagül: 186), sürdürülebilirliği sağlama noktasında temel ilke devletin piyasayı kendi haline bırakarak ekonomiye müdahil olmaması şeklinde belirlenmiştir. Bu koşullar ışığında Fransız Devrimi'nin filizlendirdiği sözleşme özgürlüğü, birey özgürlüğü, insan ve yurttaş hakları, iktisadi alanda ticaret ve çalışma özgürlüğü ekonomistlerin düşüncelerini etkileyen unsurlar olarak yükselmiş ve merkantilist politikalardan çıkılarak yeni ekonomi modeli olan klasik iktisat teorisine geçilmiştir (Turanlı: 63).

Pazarın uluslararası bir konuma kavuşarak ulusal ekonomilerin rekabetin ana aktörü durumuna gelmesi burjuvaziyi devlet müdahaleciliğine karşı egemen bir silah konumuna yükseltmiş farklı bir ifadeyle artık burjuvazi yeni ekonomik sistemin koruyucusu şeklinde siyasal sistem içerisinde var olmaya başlamıştır. Pazarın rekabet gücünün kabul edilmesinin ardından izlenecek olan yol, *"toplumu pazarın yardımcısı olarak yönetmek"* olmuş bununla birlikte refah devleti anlayışının dağılması ve ekonominin düzensizleştirilmesi amaç edinilmiş, liberal kapitalist bir hegemonya kurulmaya çalışılmıştır (Gorz, 2007: 229-230).

Ulusal alanda yasaların ve yargı organın bir bütün halinde işler vaziyette olması, iletişimde ve dilde birliğin sağlanması, yönetimin parçalı yapıdan merkezi bir hale geçmesi (Özdemir: 45); uluslararası alanda ise klasik iktisadın *"bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler"* anlayışı burjuvazinin çıkarıyla örtüşen bir yapı sunmuştur. Dolayısıyla feodal düzende bir tüccarın gerek ülke sınırları içerisinde gerekse de diğer ülkeler ile ticaret yapabilmek için güvenli bir ortam bulamaması buna ek olarak sınır geçişlerinde kendilerinden alınan yüklü vergiler ile karşılaşması sorunu, oluşan yeni ulusal ve uluslararası ilişkiler ağı sayesinde çözülmüştür. Bu yeni koşullarla içeride ekonomik ve siyasi bütünleşme sağlanırken dışarıda tüccarın

mallarını özgürce diğer ülkelere pazarlayabilmesinin önü açılmış ve burjuvazinin gücüne güç katan endüstrileşme sağlanmıştır (Şenel: 308).

Burjuvazinin etki alanını giderek artırması halk nezdinde demokratik olmayan bir çizgide ilerlemiş ve bu durum yeni bağımlılık biçimlerini, eşitsizlikleri ve çatışmaları beraberinde getirmiştir (Kocka 2015: 23). Soylulara ve monarka karşı gelen burjuvazi, başarılı bir devrimin ardından bu süreci halk ile birlikte göğüslemek yerine soylular gibi olmaya başlamış, yoksul köylülerle temas etmekten kaçınmış daha da ileri giderek kendisinin faydasına olacak yeni adaletsizlikler yaratma girişiminde bulunmuştur[31] (Tocqueville: 215).

Burjuvazinin başat bir konuma sahip olduğu yeni toplumda; ekonomik eşitsizlik ve bağımlılık, soyluların ve monarkların hakim olduğu dönemdekinden daha fazla toplumsal, kültürel ve siyasal alanları biçimlendiren ve müdahil olan mahiyette boy göstermiştir (Kocka: 23). Tocqueville burjuvaziye atıfta bulunarak bu sınıfın üstünlük kurmasını şu sözler ile ifade eder: *"Merkeziyetçiliği yıkıntılarının içinden çıkartıp restore ettiler; ...krallarımızdan hiç birisinin kullanmamış olduğu ölçüde daha geniş, daha ayrıntılı, daha mutlak bir iktidarın çıktığı görüldü... Egemen düştü, ama eserinin içindeki en temel şey ayakta kaldı; hükümeti öldü, idare sistemi yaşamaya devam etti"* (Tocqueville: 309).

Burjuvazinin halk karşısında "eşitsizlik" içeren bu tutumu, yeni ideolojilerin önünü açmış ve kapitalistleşen toplumda iki ana sınıfın ideolojisi gün yüzüne çıkmıştır. Bunlardan ilki burjuvazinin, ikincisi ise proletaryanın ideolojisidir. Hem burjuvazinin hem de proletaryanın ideolojisi tek ve bütünleşmiş olmayıp her iki sınıfın ideolojisi de kendi içlerinde alt ideolojileri barındırmıştır (Akşit, 1978: 99).

Sonuç itibarıyla Fransız Devrimi'nin yükselen sınıfı olan burjuvazinin pek çok alana egemen oluşu yeni yüzyılda ideolojik tartışmaların boy göstermesine öncülük etmiş ve Sanayi Devrimi'nin teknik gelişmeleri ile dünyanın dört bir yanına

[31] Burjuvazinin 1790'lar sonrası yarattığı adaletsizlikler ile köylülerin aşırı yoksullaşması söz konusu olmuş ve onlara yaşama hakkı dahi veremeyen siyasi bir tablo ile karşılaşılmıştır. Görünürde bunun önüne geçebilmek için İngiltere'de "*Speenhamland Yasası*" yürürlüğe konulmuştur. Fakat yasanın temelinin burjuvazinin kendi çıkarlarına dayandığı ortaya çıkmış, sonuçta yürürlükteki bu yasa, özgürce karar alamayan bağımlı olan bir emek gücü yaratmıştır. Speenhamland Yasası'nın siyasal, ekonomik ve toplumsal düzlemde yarattığı etki "*Milliyetçilik-Sosyalizm*" başlığı altında etraflıca irdelenecektir.

erişilebilme olanağı sağlayan demiryollarının hızla artması filizlenen bu ideolojilerin yayılmasında başat aktör olmuştur. Son kertede feodal dönemden modern döneme geçişte yaşanan değişimler ve gelişmeler; yeni kimliklerin şekillendiği bir yüzyıla öncülük etmiştir.

1.3.3. İdeoloji Kavramının Doğuşu ve Milliyetçi İttifaklaşmalar

Modern dönem öncesinde yönetimin bir aracı olan ve toplumlarda düzeni sağlayan mitler, dinsel güç ile dünyevi siyasi güç arasında ilişki kurmak suretiyle siyasi otoriteye geniş meşruiyet zemini sunmuşlardır. Modern dönemde söz konusu mitlerin yeni toplumsal ve siyasal koşullara cevap veremez hale gelmesi ve geleceğe yönelik rota çizemeyecek mahiyette olması başka bir çerçeveyi başka bir dünya görüşünün gerekliliğini gözler önüne sermiştir (Örs, 2018: 7-8).

18. yüzyılın sonuna gelindiğinde ideologlar da bu konu üzerine kafa yormuşlar ve fikirlerin kaynağının "*ruh*" gibi bir kavramla açıklanmasını doğru bulmayarak bireylerin kötülüklerinin veya ahlaksızlıklarının içten gelen bir şey olmadığını aksine bu tutumlarının dış etkenlere bağlı olarak şekillendiğini ifade etmişlerdir. Aklı ön plana çıkararak hareket eden bu ideologlar, bireylerin çevresini yanlış algılayışlarını yanlış eğitim görmelerine bağlamış bunun çözülmesi için adım atılmasını gerekli görmüşlerdir (Mardin, 1992: 22).

Artık meşruiyetin ruhani güçlere dayanmadığı noktada kamusal projelerini meşru kılmak için atadan kalma bağlılıklar kenara bırakılarak bilim ve akla gönderme yapan ve toplumları gözlemleyerek türetilen bir bağa ihtiyaç duyulmuştur.[32] İlk olarak kitlelerin siyaset sahnesinde eskisinden daha fazla yer alması onları komuta ederek düzene koymanın doğru bir yol olmadığını ortaya çıkarmış dolayısıyla yeni süreçte kitleleri ikna etmenin yolları aranmıştır. Bu koşullara dikkatle yaklaşan Fransız

[32] 19. yüzyılda Auguste Comte tarafından ortaya atılan "*Pozitivizm*" düşüncesi bu yeni bağı bulabilmek için türetilen bir çözüm önerisidir. Comte'un Teoloji, Metafizik ve Bilimsel (Pozitif) Aşamalarını içeren "*Üç Hal Yasası*" uyarınca toplumlar bazı değişimler geçirir. Teolojik Aşamada doğaüstü olaylar ile kendisini ve çevresini anlamlandıran topluluklar, Metafizik Aşamada soyut güçlere bağlanmakta, Pozitif aşamada ise akıl yürütüp gözlem yaparak evreni anlamlandırma içerisine girmektedirler (Comte, 1964: 217). 19. yüzyılın ilk yarısında bu üç düşüncenin aynı anda yaşamaya çalışması üzerine Comte, dünyayı yönetenin de altüst edenin de fikirler olduğunu dile getirmiş ve bireylerin ortak bir fikirde buluşmadıkları müddetçe Fransız Devrimi sonrası yaşanan fikir anarşisinin sebebiyet verdiği siyasi ve ahlaki bunalımın sürekli olarak devam edeceğini ifade etmiştir (Comte: 233-234).

aydınları "din"i toplumların rasyonel bir yapıya kavuşmasının önündeki en önemli engel olarak görmüşlerdir (McLellan, 2009: 3-5).

Fransız Devrimi'nin son aşamalarına gelinirken 1797 yılında Destutt de Tracy, doğru fikirlerin oluşabilmesini sağlayacağına inandığı, düşüncenin kaynağını inceleyen ve fikir bilimi anlamına gelen "*ideoloji*[33]*"* kavramını ortaya atmıştır. Tracy'e göre bu kavram bireylerin yanlış fikirlerini düzeltebilme hususunda çok önemli bir fırsat (Mardin: 22) ve toplumun daha eğitimli olabilmesi için bir proje olma özelliğini içerisinde barındırır (Örs: 9).

Başlangıçta Tracy kadar ideoloji kavramına olumlu yaklaşan Napolyon, iktidarını imparatorluğa çevirmeye girişince geleneksel kesimin ve Katolik Kilisesinin desteğini sağlayabilmek maksadıyla aydınlara sırtını dönmüş ve dinsel kurumların eğitim yapma yasağını ortadan kaldırmıştır. Bu konuda ideologlarla anlaşmazlığa düşerek: *"Güzel Fransa'mızın başına gelen her türlü musibeti ideologların öğretisine…yormak gerekir"* sözlerini sarf etmesi ile ideolojiye ilk kez olumsuz bir anlam atfedilmiştir. Tüm kötülüklerin kaynağı olarak görülmeye başlanan bu kavram, zaman içerisinde gerek olumlu gerekse de olumsuz içeriklere bürünerek siyasal arenada yerini almıştır (Atılgan, 2014: 286-287).

Tarihsel süreçte 20. yüzyılın ikinci yarısına değin çoğunlukla rakip fikir veya inanç sistemlerine karşı bir silah şeklinde kullanılmış olan ideoloji kelimesinin tam bir tanımını yapabilmek güçtür. Eagleton'a göre ideoloji, *farklı kavramsal liflerle bütün bir doku halinde örülmüş bir metin* olup bu kelimenin evrensel bir ölçekte açıklanmasından ziyade tarihsel koşulların getirdiği olaylar göz gönünde bulundurularak değerlendirilmesi gerekir.

Tam bir tanıma ulaşılamasa da ideoloji kelimesine; "toplumsal hayattaki anlam ve değerlerin üretim süreci", "toplumsal çıkarları temel alan düşünce biçimi", "siyasi nitelikte bir inanç sistemi", "belirli bir gruba ait fikirler kümesi", "iktidarın meşruluğunu sağlayan fikirler", "sistemli bir şekilde çarpıtılan iletişim",

[33] İdeoloji kavramsal olarak; insan ve tanrı düşüncesini birbirinden ayırmak amacıyla kullanılan "*idea*" ile pozitif bilimleri anlatmak amacıyla kullanılan "*logy*" kelimelerinin birleşimi sonucunda ortaya atılmıştır. İnsan aklının bilimi, düşünce bilimi, fikir birliği/bütünlüğünü ifade etmektedir (Çetin, 2007: 1). Tracy bu kavramın "*Bilimlerin Kraliçesi*" olarak kabul edileceğini öne sürmüştür.

"sömürülenler arasında yanlış bilinç yayan fikirler" (Eagleton: 17-18) şeklinde genel kabul görmüş birbirinden farklı anlamlar yüklendiği söylenebilir.

Bu tanımlamalar içerisinde ideoloji ile meşruiyet ilişkisi kritik bir önem arz etmiş ve "iktidarın meşruluğuna zemin hazırlama" yönündeki anlam tartışılan nokta olmuştur. Söz konusu tanımdan hareketle meşruiyet, bir nevi ideolojinin belirlediği bir alan olarak karşımıza çıkar. Siyasal iktidarın toplumu şekillendirmede, toplumun ise siyasal iktidarı değerlendirmede objektif bir meşruiyet aracı olarak görülen ideolojiler, daha çok devletin belirleyici alanında olduğundan sübjektif bir niteliğe bürünmüş ve devletin kendi eylemlerine meşruiyet kazandırma amacıyla farklı yorumlara maruz kalmıştır (Çetin, 2001: 202).

Siyasal iktidarın kendini haklılaştırmada ve adaletsizliği normalmiş gibi lanse etmede ideolojinin maskeleme aracı olarak kullanılmasına Karl Marx'ın karşı çıkması ile (Çetin: 9) bu kavrama ikinci kez olumsuz bir nitelik atfedilmiştir. Sosyal bilimlerde ideolojinin yaygın bir şekilde kullanılmasını mümkün kılan Marx, ideolojinin sürekliliğini onu doğuran sınıfın ayakta kalmasına bağlamış ve söz konusu sınıfın düşmesiyle hakim olan fikrin de değişeceğini savunmuştur. Zira ona göre dönemin hakim fikirlerini o dönemin hakim olan sınıfı belirlemekte ve hakim sınıfın yerine gelecek olan sınıf ise başlangıçta kendi menfaatini toplumun tüm üyelerinin ortak menfaati gibi göstererek iktidarda yer edinmekte akabinde ise kendi ideolojisi doğrultusunda toplumu değiştirip dönüştürmektedir[34] (Marx ve Engels: 84-86). Burada dikkate değer nokta Marx'ın kendisinin ortaya atmış olduğu bu ve bunun gibi fikirleri bir ideoloji olarak değerlendirmemesidir.

19. yüzyılda ortaya atılmış diğer tüm ideolojilere bakıldığında bu durumun Marx'a özgü bir şey olmadığı aksine hepsi için geçerli olduğu görülür. Öyle ki bu yüzyılda Marx, kendi fikirlerini "bilimsel"; liberal ve muhafazakarların fikirlerini "ideolojik" olarak tespit ederken, Liberaller de liberalizmin bir ideoloji olduğunu reddederek komünizmi ve faşizmi ideolojik olarak sınıflandırmışlardır. Aynı şekilde

[34] Engels ile birlikte kaleme aldığı "*Alman İdeolojisi*" adlı eserinde bu durumu *"iktidara geçmek için mücadele eden her sınıf; hatta eski toplum yapısını bütünüyle ortadan kaldıracak ve hakimiyet denilen şeyi yok edecek olan proletarya bile, kendi menfaatini genel menfaat olarak ortaya koyabilmek için, iktidarı ele geçirmek zorundadır"* şeklinde dile getirmiştir (Marx ve Engels, 1968: 60).

muhafazakarlar ise muhafazakarlığı mizaç olarak değerlendirirken liberalizmin, faşizmin ve marksizmin ideolojik olduğunu iddia etmişlerdir. Eagleton yaşanan bu olayı; kimsenin kendisine şişko patates yakıştırması yapmayacağı ve ideolojinin pis kokan nefes gibi hep başkalarına ait olacağı şeklinde açıklamaktadır (Eagleton: 19).

Sosyal bir çimento özelliğine sahip olan ideolojiler, kendilerince yapmış oldukları sınıflandırmaların yanı sıra toplum nezdinde de bazı sınıflaşmaları gün yüzüne çıkarmışlardır. Bu ölçekte orta sınıfla liberalizm, arazi sahibi soylular ile muhafazakarlık, proletarya ile sosyalizm özdeşleştirilmiştir (Heywood: 21). Milliyetçilik ise tek bir olgu ile özdeşleştirilmesi mümkün olmadığından bu sınıflandırmalar içerisinde en soyut ideoloji olarak boy göstermiştir.

Keskin sınırları ve evrensel ilkeleri olmayan ve bu yönüyle bukalemuna benzetilen Milliyetçilik (Smith: 32), dönemin getirmiş olduğu koşullara istinaden toplumu bir bütün şekilde yücelten söylemlere dayanması şartıyla farklı ideolojilerle ittifak yapma yolunu seçmiştir. Bu sebeple milliyetçiliğin taraftarları soylular, ruhbanlar, entelektüeller ve liberal profesörler olabileceği gibi tacirler, teknisyenler, işçiler ve köylüler de olabilmiştir. Zira milliyetçiliğe göre tüm bu sınıfların kişisel amaçları, ulusal amaç ve hedeflerin gerisinde kalan bir mahiyet arz etmiştir (Turan, 2011: 137).

İttifak yaptığı ideolojiye bağlı olarak milliyetçiliğin ilkelerinin farklılaşması tek bir milliyetçilik anlayışının olmadığının göstergesidir (Kerestecioğlu, 2018: 310). Nitekim milliyetçiliğe dair; "romantik milliyetçilik", "liberal milliyetçilik", "sosyalist milliyetçilik", "gelenekselci/muhafazakar milliyetçilik", "entegral milliyetçilik", "anti sömürgeci milliyetçilik" gibi pek çok sınıflandırma mevcuttur (Turan: 137).

19. yüzyıl ulusal kimliklerin inşa edilme süreci olduğundan milliyetçiliğin *"en parlak dönemi"* şeklinde açıklanmıştır (Aktoprak, 2008: 54) Carr bu parlak dönemi milliyetçiliğin "ikinci dönemi" şeklinde adlandırarak milliyetçi ideolojinin yükselişini enternasyonalizm ile ilişkisi ışığında açıklamaya çalışmıştır.

Napolyon savaşlarının getirdiği kargaşa ile başlayan ve 1914'e değin devam eden süreçteki temel değişiklik; 18. yüzyılda tek çatı altında toplanan siyasal güç ile ekonomik gücün birbirinden ayrılmış olmasıdır. Bu dönemde "*laissez-faire"*

anlayışının sonucu olarak bireyler, ekonomik açıdan bakıldığında ulusal çıkarlar etrafında hareket etmeleri gerektiğini kabul etmişler, siyasal açıdan demokrasinin gelişmesiyle haklarını savunabilir konumda olmuşlardır[35] (Carr: 13-22).

Dünya genelinde bu ilkelerin hâkim olduğu uluslararası sistemin temelini "ulusal pazarların" oluşturduğu söylenebilir (Carr: 19). Bu pazarların oluşması milliyetçiliğin getirdiği birlik ile söz konusu olduğundan sistemlerin işleyişleri üzerinden bir tümdengelim değerlendirmesi yapıldığında milliyetçiliğin enternasyonalizmin oluşmasını sağlayan koşulları sunduğu karşımıza çıkmaktadır.

Enternasyonalizmin güç kazanmaya başladığı bu süre zarfında bir ulusun sınırları içerisinde veyahut toplulukların yeni sistemde ulus olmalarını sağlama yolunda tüm ideolojilerin milliyetçi ideoloji ile ittifak yapmasının nedenlerinden biri milliyetçi ideolojinin söylem gücü olmuştur. Milliyetçi söylemlerin açıklığı, basitliği bunun yanında geleceğe umutla bakmayı teşvik etmesi; kitleleri etkileme noktasında oldukça başarılı bir çizgi arz etmiş (Kerestecioğlu: 324) dolayısıyla döneme yönelik yapılan araştırmalarda liberalizm, sosyalizm, muhafazakarlık gibi pek çok ideolojide "milliyetçiliğin etkisi" açıklamaların temel taşını oluşturmuştur.

1.3.3.1. Milliyetçilik-Liberalizm

19. yüzyılda krallık veya imparatorluklara karşı bağımsızlık amacıyla yapılan başkaldırılarda ulusal his ve gurur ile demokratik talepler ve idealler birlikte boy göstermiştir (Köksal, 2007: 5). Bu açıdan Fransız Devrimi, milliyetçilik ilkelerini ortaya çıkarmasının yanı sıra bireysel hak ve özgürlükler üzerinde önemle durduğundan yeni yüzyılda liberalizme meşruiyet zemini sunmuştur (Özer-Ayhan-İrdem, 2018: 37). Devrimin fikir babası olan J. J. Rousseau'nun savunduğu halk egemenliği kavramının liberal ilkeler çerçevesinde bütünleşebilmesinin; baskıcı ve otokratik imparatorluklarla savaşan milliyetçiler aracılığıyla gerçekleştirilmesi,

[35] Ayrıntılandırmak gerekirse; dönemin demokratikleşmiş ulusları ekonomik alanda dünyada egemen olan Londra piyasalarının varlığı altında yer almayı kabul etmişken "milliyetçilik" gibi haklarını kuvvetlice dile getirebilme imkanı da bulmuşlardır. 19. yüzyıl boyunca özgürlük ile otoritenin yan yana konumlandırıldığı (Carr: 21-22) bu durumda toplumların kendilerini yeniden üretebilmelerinin ve diğerleri ile barışık olmalarının sığınağı ulus devlet olmuştur (Dural, 2013: 206).

"*liberalizm ile milliyetçiliğin*" birlikte ele alınması gereken ideolojiler imgelemiyle zihinlerde yer bulmasına sebep olmuştur (Heywood: 174).

Dönemin liberalleri olarak anılan burjuvazinin milliyetçilik ile ilişkisi bu iki ideolojinin ittifakını açıklığa kavuşturan noktadır. Avrupa'da milliyetçiliği güçlendiren burjuvazi; milliyetçiliğin siyasi açıdan yasalar önünde eşit insanlardan oluşan iktisadi açıdan ise ticari ilişkilerin rahatça işlediği bir ortamda gelişmesine öncülük etmiştir (Sarıca, 1973: 158). Bu dönemde liberal ilkelerin yaşayabilmesi ve uygulanabilmesi için serbest piyasa ekonomisinin yanı sıra ulus devletin varlığı bir o kadar önem arz etmiştir. Bunun nedeni serbest piyasanın işleyişini sağlayabilmek adına ulus devletin ulusal güvenliği oluşturabilecek niteliğe sahip olmasıdır. Daha yabancı saldırısından kendisini koruyamayan bir ulusun siyasi ve iktisadi yapılarının gelişmesi beklenemeyeceğinden "*ulus olabilmek*" liberal koşulların temelini teşkil etmiştir (Coşar, 2003: 718).

Demokrasi ile bağdaştırılmaya çekinilen milliyetçilik, başlangıçta demokratik koşulların sağlanabilmesi için gerekli olan ve ilk rengine bu sıfatla bürünen bir ideoloji olarak gün yüzüne çıkmıştır. Demokrasi-milliyetçilik ilişkisi üzerinde önemle duran Arık, şu sözleri sarf eder; *"…demokrasi bir ideoloji olamıyor. Amma onun benimsediği iki ana prensip: hürriyetle eşitlik, devrimizin en zorlu ideolojisini boyuna besliyor ve demokrasi ile milliyetçiliği ayrılmaz hale soktuğu gibi, millet haline gelmeyen gelmelerine engel olunan cemiyetlere demokrasinin boş laftan ibaret kaldığını anlatıyor. Bu bakımdan ise milliyetçilik -tıpkı demokrasi gibi- cemiyetler için esirliği değil hürlüğü, istiklali benimser…"* (Arık, 1955: 48).

Milliyetçiliğin demokrasi ile ilişkisi oyun teorisine benzetilerek de açıklanır. Bu benzetimde oyununun oynanması için gerekli olan argümanlardan biri; oyuncu topluluğu, diğeri ise oyun sahasıdır. Fakat tüm oyunlarda oyuncu toplulukları veya oyun sahası değişebilmektedir. Oyunun kuralları (demokratik kanunlar) fikir birliği ile oluşturulabilse de demokrasinin doğası gereği oyuncular ve oyun sahası ile ilgili net bir prensip ya da mantık oluşturulamamaktadır. Dolayısıyla demokrasinin ruhu gereği, kendiliğinden bir araya gelen özgür ve birbirinden bağımsız bireylerin bulunduğu

toplulukta (Özer-Ayhan-İrdem: 39) demokratik siyasi birimlerin varlığından söz edilemeyecektir.

Demokratik yönetim biçiminin siyasi birimlerinin varlığı için ancak bireylerin birbirleri arasında bağ olması ve bu bağın var olduğu bir topluluk kurulması gerekir. Farklı bir ifadeyle liberalizmin demokratik ilkelerinin siyasi birimlere dönüşmesinin yolu milliyetçiliğin topluluk içerisinde kurduğu o bağdan geçmektedir. Böylelikle birbirinden kolayca kopabilecek bir topluluk sorunsalını aşarak liberal ilkelerin devamlılığını sağlayabilmek adına milliyetçiliğe başvuran liberalizmin ittifak kurma nedeni ortaya çıkmaktadır (Coşar: 719).

Topluluk oluşturma hususunda sorun çözüldükten sonra; söz konusu topluluk içerisinde bireysel çıkarlara odaklanması sebebiyle bir üst kimlik ve ortak çıkarlar oluşturamayan liberalizm, milliyetçiliğin kitleleri bir arada tutan bütünleştiriciliğine tekrardan başvurur (Arık: 52). Liberalizm ve milliyetçilik ittifakının geleceği için ise bu ideolojilerin benzer ve farklı yanları ortaya konulup değerlendirmeler yapılarak öngörülerde bulunulduğu görülür. İki ideolojinin ulus olma, bölücü olma ve özgürlükçü olma hususunda benzer yanları dile getirildiği gibi devlete atfedilen güç noktasında farklı yanlarının olduğu da ifade edilmiştir.

Ulus olma açısından benzetilen nokta; ulusun ve bireyin aynı özelliklere sahip olduğu iddiasıdır. Bu uğurda ulusların da bireyler gibi etkileşimde bulunmaya ve karşılıklı tanınmaya ihtiyaç duydukları dile getirilmiştir. Söz konusu etkileşim ihtiyacı, insanlığın bir üyesi olma güdüsü ile ulus olma güdüsü bağlamında eş tutulmuştur. Bölücü olma açısından benzetilen nokta ise liberalizmin bireycilik çatısı altında toplumu küçük parçalara ayırarak böldüğü, milliyetçiliğin de insanlığı böldüğünün iddia edilmesidir (Özer-Ayhan-İrdem: 38). Son olarak liberalizmin birey özgürlüğünü, milliyetçiliğin ise ulusların özgürlüğünü savunduğu gerekçesi ortak noktalarından bir diğeri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özgürlüklerin savunulması noktasında fikir birliği yapmış olsalar da özgürlüğün sağlanması yolundaki çizgileri iki ideolojiyi farklılaştıran husus olmuştur. Zira liberalizm, klasik iktisadın getirdiği kurallar çerçevesinde devletin gücünün zayıf olması gerektiğini vurgularken; milliyetçilik, güçlü bir devlet tasviri yapmakta ve bu

ideolojinin niteliği gereği topluluklar, kendi devletlerinin her daim güçlü olmasını arzulayan bir vaziyette konumlandırılmaktadırlar (Sarıca: 158). Dolayısıyla milliyetçilik, ulusal egemenliği temel alan bir ideoloji olmasının yanı sıra uluslararası alanda egemen olma anlayışını içerisinde barındırdığından liberalizm ile aynı fikirde olmamıştır.

İki ideoloji arasındaki zıtlıklar törpülenerek burjuvazinin başını çektiği serbest piyasa ekonomisinin ve bu uğurda ortaya atılan liberal ilkelerin işler kılınması için *"kolluk kuvveti"* mahiyetinde ihtiyaç duyulan ulus devlet yüceltilmiştir. Bütünleşme sonucunda ortaya çıkan yeni bakış açısı; milliyetçiliğe özgürleştirici ve ilerlemeci olarak bakılan, milliyetçiliğin karanlık yönünü göz ardı ederek onu rasyonel ve hoşgörülü bir şekilde nitelendiren, temeline ulusların kendi kaderlerini tayin etmesini yerleştirerek ulusların eşit olduğunu iddia eden, milliyetçiliği evrensel olarak değerlendiren "*liberal milliyetçilik*" veya "*sivil milliyetçilik*" şeklinde adlandırılmıştır.[36] 19. yüzyılın yarısına değin halkların kendi kaderini tayin ilkesinden yana olup anti-emperyalist nitelikteki bu liberal milliyetçi (Berzeg, 2019: 57) anlayış var olmuştur.

1.3.3.2. Milliyetçilik-Sosyalizm

19. yüzyılın yarısına gelindiğinde burjuvazinin hâkim olduğu düzenin eleştirilmeye başlanması "*sosyalizmi*" sahneye çıkarmıştır. Yüzyılın başında liberallerin temsilcisi niteliğindeki burjuvazinin toplumların geleceğine yönelik sunduğu "*kapitalizm*" seçeneği karşısında "*sosyalizm*", proletaryayı dikkate alarak bu sınıfın geleceğini irdelemesi ile teorik temellerini atmayı başarabilmiştir. Temellerini atabilmesinin en önemli koşulu "burjuvazinin liberal fikirlerinin" yanında yer alan işçilerin; artık bu sınıfın sözünü ettiği eşitlik ve özgürlük ideali hususunda somut çözümler sunamamasıdır.

[36] İleriki bölümlerde, demokrasiyi meşrulaştırma hususunda liberal milliyetçiliğin; Türkiye'deki etkisi tartışılacaktır. Uzun zaman dilimine yayılan bu tartışma kaleme alınırken Türkçü olup liberalizme sıcak bakan Ahmet Ağaoğlu, Mümtaz Turhan, Erol Güngör gibi isimlerin fikirlerine yer verilecek, 1980'li yıllar sonrasında Turgut Özal öncülüğünde ekonomik hayatta yaşanan değişimlerin beraberinde getirdiği neoliberal politikalar üzerinden Türk milliyetçiliğinin durumu aktarılmaya çalışılacaktır. Son tahlilde ise Milliyetçi Hareket Partisi ile 21. yüzyılın milliyetçi çizgisinde liberal değerlere daha yakın bir konumda yer alan İyi Parti'nin bu ideoloji karşısında takındığı tavır sorgulanacaktır.

Mevcut düzenin işleyişini eleştiren bu kişiler (sosyalistler), eleştirdikleri düzenin karşısına kendi argümanlarını ayrıntılı bir şekilde çıkarmak zorunda olduklarından[37] liberalizme nazaran daha kapsamlı bir içeriğe sahip "sosyalizm" seçeneğini halka sunmuşlardır. Kapitalizmin Avrupa'ya getirdiği sefaletten bir çıkış yolu olarak öncelikle çeşitli ütopyaların üretilmeye başlanması "*ütopyacı sosyalizm*[38]", akabinde Karl Marx ve Frederich Engels'in sosyalizmi teorileştirme çalışmaları "*bilimsel sosyalizm*" olarak adlandırılmıştır.

Engels kaleme aldığı "*Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm"* adlı eserinde iki çıkış yolunu karşılaştırarak ütopik sosyalizmin; yeni filizlenen ve henüz siyasi eylem yeteneği bulunmayan proletaryanın geleceği için; "eksik teoriler" ortaya attığını ifade etmektedir (Engels: 55). Ona göre proletaryanın başarıya ulaşmasının yolu, işin koşulları ve anlamı üzerine eksiksiz bilgi verecek olan bilimsel sosyalizmden geçmektedir (Engels: 103).

Çözüm yollarına istinaden toplum tabanında yaşanan ideolojik değişimin, milliyetçilik ile liberalizmin birbirinden uzaklaşmasına sebep olduğu görülür. Dolayısıyla milliyetçiliğin kapitalizm ile olan ilişkisi zedelenmiştir. 1848 öncesi liberallerle birlikte kurulu düzene karşı tavır alan milliyetçilik, 1848 sonrasında kurulu düzeni savunma taraftarı olan, "*yetkeci*" ve "*militarist*" anlayıştaki hükümetlerle anılmaya başlanmıştır (Kerestecioğlu: 334).

Bu tarihe gelinceye dek proletaryanın örgütlenerek kapitalizmin karşısında duramamasını; 1795'ten 1834'e kadar İngiltere'de yürürlükte olan "*Speenhamland Yasası*" ile ilişkilendirebilmek mümkündür. Yasa uyarınca; geliri olmayan yoksul kesime asgari geçim yardımı yapılmış, bunun yanı sıra geliri olan emekçi kesimler de

---

[37] Bunun sebebini Engels şöyle açıklar; "*Bilindiği gibi, biz Almanlar, ince eleyip sık dokumaya, çok derin ve köklü düşünmeye, Gründlichkeit'a -nasıl isterseniz öyle deyiniz- düşkünüzdür. İçimizden biri, yeni bir öğreti saydığı bir şeyi açıklayınca, onu önce her şeyi kapsayan bir sistem haline getirmek zorundadır. Mantık ilkelerinin ve evrenin temel yasalarının, eninde sonunda, yalnız bu yeni bulunup tamamlanan teoriye ulaşılmak için varolageldiğini kanıtlaması gerekir"* (Engels, 1974: 20).

[38] Fransa'da Saint Simon ve Fourier; İngiltere'de Robert Owen ütopik sosyalistler olarak bilinir (Engels: 54). Bununla birlikte ütopik sosyalizm daha çok edebi alanda görülen bir akım olarak karşımıza çıkmaktadır. Başlatıcısı olan Platon'un "*Devlet*"i tam bir edebi mahiyet arz etmese de kendi fikirleri ışığında ideal devletin nasıl olması gerektiğini incelediğinden ilk sayılmakta akabinde Thomas More'un "*Ütopya*"sı, Tomasso Campanella'nın "*Güneş Ülkesi*", Daniel Defoe'nun "*Robinson Crusoe*"su bunu takip etmekte; 19. yüzyıla gelindeğinde George Orwell'ın "*1984*"ü, Edward Bellamy'nin "*Geçmişe Bakmak*"ı, William Morris'in "*Hiçbir Yerden Haberler*"i önemli örnekleri arasında yer almaktadır.

destek alabilmişlerdir. Gelirler; yasada belirlenen oranın altına düştüğünde yoksul yardımları emekçinin geçim kaynağını oluşturmuştur. Geliri ne kadar az olursa olsun onu aç bırakmayan, ona bakmakla yükümlü olan kurumların varlığı, proletaryanın örgütlenerek burjuvazinin lehine işleyen sisteme başkaldırmasına imkân vermemiş ve burjuvazinin üretimini engelleyebilecek olan taşradaki usta-çırak ilişkisine de ket vurarak orada rekabetçi bir emek piyasası oluşma ihtimalinin önüne geçmiştir (Polanyi, 2010: 127).

Yapılan bu yardımlar, zaman içerişinde sanayileşmenin ağırlaşması sebebiyle bazı sorunları gün yüzüne çıkarmıştır. Öncelikle yasa; "muhtaçlığı" yani "kurumlardan yardım almayı" çekici bir hale getirmiştir. Polanyi, çekici hale gelen bu süreci: *"Burada insanın yanındakilerden daha iyi durumda görülmemesi gerekiyordu, yoksa bilinen çevrede iş yapar görünüp boş oturmak yerine, çıkıp iş aramak durumunda kalabilirdi. 'Yoksul yardımı toplumsal bir ganimete dönüşmüştü…'"* şeklinde açıklar.

Hal böyle olunca sayıları gittikçe artan muhtaç kesimin yükünü karşılamanın; şehirlerde çalışan veyahut topraklarından koparılarak çalışmaya zorlanan ve vergi yükümlülüğü olan orta sınıfın üzerine kalması sebebiyle bu sınıftan kişiler, "*bağımsız emekçi*" sınıfının oluşması gerektiğine vurgu yapmışlardır. Diğer taraftan çiftliğinde ihtiyacı olmasa bile yasa gereği işçi çalıştırması gereken çiftçilerin de "*her koşulda eline para geçeceği*" inancına sahip proletarya üzerinde hakimiyet kuramaması, toprakta yaşanan verimsiz üretime zemin hazırlamıştır (Polanyi: 153-154).

Söz edilen iki durumun genel üretim üzerinde olumsuz etkiler yaratması sistemde değişiklikler yapılmasını zorunlu kılmıştır. Zira ağır mali yük getirdiği gerekçesiyle şikayetlerin gelmeye başlaması da 1830'larda bu yardımların hızla düşmesini beraberinde getirmiş, 1834 yılında ise "*Speenhamland Yasası*" yürürlükten kaldırılmış ve yeni bir dönemin başlangıcını teşkil eden bu tarih, "*modern işçi sınıfının*" doğuşuna kapıyı aralamıştır (Polanyi: 151-155). Liberal kapitalist bireyciliğe karşı çıkan bir anlayış tarzı ışığında örgütlenen modern işçi sınıfı, 1848 sonrası

ekonomik ve sosyal anlayış çerçevesinde ele alınan insan haklarına dikkati çekmiş ve bu hakları savunmaya başlamıştır.[39]

Genel itibarıyla "*sosyalizm*"; üretim araçlarının özel mülkiyetinin toplumun bir kısmının diğer kısmı üzerinde hakimiyet kurmasına yol açtığından ulusal birliği bozduğunu öne sürmüştür. Bu uğurda "üretim araçlarının topluma bırakılmasını" birliği sağlayacak temel koşul olarak gören ideoloji; sınıfsal zıtlıkların ortadan kaldırılması ve manevi ve siyasi birliğin kurulması üzerinde durmuş, süreci gerçekleştirecek kahramanların ise *"emekçiler sınıfı"* olacağını dile getirmiştir (Avcıoğlu, 1967: 9).

Sosyalizmin teorileşmesini sağlayan ve modern-bilimsel kurucuları sayılan Karl Marx ve Frederic Engels'in eserleri proletaryanın durumunu ve konumunu gözler önüne sermesi bakımından önem arz etmektedir. İki isim, burjuva toplumunu ve bu toplumun sürdürdüğü kapitalist üretim anlayışını sorgulayarak sınıfsal bağlamda yaşanan sorunlara yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Fakat milliyetçilik özelinde ayrıntılı yazılar kaleme almamaları sebebiyle ortaya attıkları iddiaların tatmin ediciliği düşük olmuştur. 1848 öncesi ve 1848 sonrasında savundukları görüşlerin farklılaşması bunun bir ispatıdır (Avineri, 2020: ?).

Bu ölçekte Avineri, 1848 öncesini "*pre-modern paradigma*" olarak adlandırmış ve dönemin özelliklerinin "*Komünist Manifesto*" adlı eserde yer aldığını belirtmiştir. Esere göre; kapitalist üretim anlayışının gittikçe dünya geneline yayılması, kapitalizmi "kendi kuyusunu kazar bir hale getirecek[40]" ve milliyetçi ideoloji yok olacaktır. 1848 öncesi proleterlerin vatanlarının olmayışı üzerinde durulduğu görülür. Bu durum milliyetçiliğin ve sosyalizmin taban tabana zıt iki

[39] Bu uğurda gerçekleştirilen en önemli hareketlerden birisi; 1838'de başlayarak 1948'e gelene dek büyük bir kitle desteği elde edebilen ve işçilerin ilk örgütlü eylemi olarak kabul edilen "Ç*artist Hareket (Çartizim)*"tir. Hareket; genel oy hakkı, yıllık parlamento, yoksulların da seçime katılabilmesi için parlamento üyelerine ödeme yapılması, gizli oy hakkı, eşit temsil için eşit seçim çevreleri ve her seçmenin seçilebilir olmasını sağlamak adına mülk sahibi olma şartının kaldırılması şeklinde parlamentodan talepte bulunmuş ve bunun için grevler, eylemler gerçekleştirmiştir (Engels, 1997: 304).
[40] Kapitalimin kendisini feshetmeye götürecek olan bu süreç: "*Ulusal ayrılıklar ve halklar arasındaki düşmanlıklar, burjuvazinin gelişmesinden, ticaret özgürlüğünden, dünya pazarından, üretim biçimindeki ve ona karşılık düşen yaşam koşullarındaki tek biçimlilikten ötürü, günden güne ve gitgide daha çok kaybolmaktadır. Proletaryanın egemenliği, bunları daha da çabuk yok edecektir*" şeklinde ayrıntılandırılmıştır (Marx ve Engels: 49-50).

ideoloji şeklinde konumlandırılmasına sosyalistlerin ise milliyetçiliği kendilerine amansız bir düşman olarak görmelerine sebep olmuştur[41] (Marx ve Engels: 49).

1848 sonrasını ise *"burjuva paradigması"* olarak adlandıran Avineri, bu dönemde milliyetçiliğin piyasalar ve bölgesel konsodilasyonlar olmak üzere daha geniş ölçekte tanımlandırılıp burjuvazinin ihtiyaçlarını karşılayan ve sınıfsal farklılıkların üzerini örten meşrulaştırıcı bir mahiyette var olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte sanayileşmenin ve kapitalist gelişmenin gerçekleşebilmesi için gerekli olan bir ideoloji konumuna kavuştuğunu da eklemiştir (Avineri: ?).

Milliyetçiliğe daha ihtiyatlı bir şekilde yaklaşılarak bu ideolojinin yalnızca burjuva devrimlerinin meşrulaştırıcı gücü olarak görülmesinin önüne geçmek ve kapitalistleşmenin yanında ulus devletlerin giderek önem kazandığı bu dönemde kendi ilkelerini mevcut sistem içerisine yerleştirebilmek adına sosyalistler, teorik olarak milliyetçiliğe karşı tavır almış olsalar da "*devletlerin ulusal birliğini sağlama sürecini*" savunmuşlardır. 1848 sonrasındaki bu savunma içkin olmayıp amaçlarını gerçekleştirebilmek uğruna milliyetçiliğe araçsal bir işlev atfetmelerine ilişkindir.

Bu süreçte Marx, Batı dışı toplumların ulusal birliklerini sağlayabilmeleri için despotik yönetimlerden kurtulmaları gerektiğini vurgulamakta bunun ise kapitalizmin o topraklarda uygulanması yoluyla gerçekleşebileceğini iddia etmektedir. Zira ona göre kolonyalizmin bu yapıcı özelliği toplumları sosyalizme götürecek önemli bir adım olup kapitalizm ile birlikte toplumlara yerleşen batı değerleri ve doğunun batıya bağımlı kılınmaya çalışılması Batı dışı toplumlarda proletaryanın doğmasına, sömüren ve sömürülen ilişkisinin başlamasına öncülük edecektir.[42]

---

[41] Bundan sonraki süreçte milliyetçilik ve sosyalizm arasındaki ilişki gerek Avrupa ülkelerinde gerekse de Türkiye Cumhuriyeti'nde bir dargın bir barışık şekilde var olmuştur. Avrupa'da 20. yüzyılın başında milliyetçilik; "*burjuvazinin söylemlerine meşruiyet kazandıran*" bir ideoloji olarak görülmesi sebebiyle Lenin gibi radikal sosyalistler tarafından kuvvetlice eleştirilmiş, 1930'lar sonrası Stalin ile bu durum değişmiş, yüzyılın sonunda ise sosyalizm, kapitalizmin enternasyonalist söyleminin etkisi altına girmiştir. Türkiye'de ise 1920'li yıllarda "*anti-emperyalist*", 1930'lu yıllarda "devletçilik" politikaları, sol ile milliyetçiliği ortak noktada buluşturan hususlar olmuş, II. Dünya Savaşı sonrası 1960'lı yıllara gelindiğinde ılımlı yakınlaşmalar varken, 1970'li ve 1980'li yıllarda iki ideolojinin kamplaşmasına ve sokak eylemlerine rastlanılmıştır. Söylemlerini birbirlerine göre şekillendiren bu iki ideolojinin 20. yüzyıldaki ve 21. yüzyılın ilk çeyreğindeki ilişkileri ileriki başlıklarda ayrıntılı bir şekilde aktarılacaktır.

[42] Marx, kolonyalizmin araçsal işlevini somut olarak İngiltere ve Hindistan örneği üzerinden açıklar. Ona göre "*İngilizler, yerli toplulukları parçalayarak, yerli sanayinin kökünü kazıyarak ve yerli toplumda büyük ve yüce olan ne varsa yerle bir ederek bu uygarlığı yıktılar"* (Marx, 2003: 414).

Dolayısıyla sosyalizmin arzu ettiği emekçi devriminin gerçekleşmesi için toplumların "kapitalizmin acılı evresini" yaşamak zorunda olduğu sonucuna varılmıştır. Marx, bu durumu; "*Büyük bir toplumsal devrim, burjuva çağının sonuçlarına, dünya pazarına ve modern üretici güçlere egemen duruma gelince ve bunları en ileri halkların ortak denetimine bağımlı kılıncadır ki, insanoğlunun ilerleyişi, hayat suyunu yalnızca boğazlanmış insanların kafasından içen o korkunç putatapıcınınkine benzemekten çıkacaktır*" şeklinde açıklar (Marx: 418).

Sözü edilen emekçi devrimini gerçekleştirerek iktidarı ele geçirmeyi hedefleyen proletarya bu hedefini; savunduğu enternasyonalizmi yani uluslararası ölçekte eşitliklerin var olduğu düzenin hâkim kılınmasını, başlangıçta kapitalist koşulların yaşanmasına boyun eğerek gerçekleştirebilecektir. Tartışmalar dikkate alındığında milliyetçiliğin sosyalizm ile bir ittifak içerisinde olduğu söylenemese de milliyetçi ideolojinin söylemlerine proletarya da dahil edilmiştir. Milliyetçi açıdan bakıldığında ise bu dahil oluşun sebebi sosyalistlerin vatansızlık imgelemi karşısında toplumsal birliğin devamını sağlama çabasıdır.

1.3.3.3. Milliyetçilik-Muhafazakarlık

Fransız Devrimi sonrası ideolojilerin yeni argümanlar üreterek toplumu bir arada tutacak çözüm yolları aramaları bahsinden hareketle; yeni bir bağın aksine mevcut düzenin devam ettirilmesi gerektiğini ve dinin, geleneğin, tarihin söz konusu birleşimi sağlayacak yegana araçlar olduğunu ileri sürerek devrime tavır alan bir "*Muhafazakarlık ideolojisi"* karşımıza çıkmaktadır.

Muhafazakarlık, milliyetçiliğe benzer bir şekilde diğer ideolojilere gerek eklemlenerek gerekse de tavır alarak konumunu belirlediğinden bu ideoloji hakkında net bir fikir ortaya koyabilmek mümkün değildir. Zira alandaki pek çok çalışmada, "muhafazakarlık" tanımının yapılmasının zorluğundan bahsedilerek onun "*ne olduğu*" değil "*ne olmadığı*" üzerinde durulması gerektiği dile getirilmiştir. Bu uğurda muhafazakar ideolojinin "*ne olmadığının*" açıklanması için onun modernlik

Dolayısıyla burjuva devrimlerinin toplumu değiştirici yanına vurgu yapan Marx; "*Jeolojik devrimler yeryüzünü nasıl yarattılarsa, burjuva sanayii ve ticareti de bir yeni dünyanın maddi koşullarını öyle yaratırlar*" ifadelerini kullanmıştır. Bu aşamadan sonra sömürülen toplumların yapması gereken bir devrim ile yönetime son verme yolunda adım atmasıdır (Marx: 417-418).

içerisindeki konumuna ve diğer ideolojiler karşısında savunduğu ilkelere odaklanılması önem arz eder.

Aklın yol göstericiliğinden ziyade tarihsel tecrübelere daha fazla önem veren muhafazakarlık, Sanayi Devrimi ile birlikte yaşanan hızlı değişime tepki olarak doğmuştur. Aklı ön plana çıkaran aydınlanma düşüncesinin karşısında yer almış, bununla birlikte burjuvazinin öncülüğünü yaptığı kapitalist ekonomi anlayışını reddetmiştir. Muhafazakarlık toplumsal değerlerin hızlıca değiştirildiği bir düzende felaketlerin yaşanacağına inandığından endüstrileşmenin ve onun arkasındaki liberalizmin "onur", "sadakat", "dürüstlük" ve "yerel değerleri" yozlaştırdığını iddia ederek bu ideolojiye mesafeli davranmıştır (Uluç, 2014: 110). Mesafeli davrandığı hatta içerisinde izlerine rastlanılmayan bir diğer ideoloji sosyalizmdir. Muhafazakarlar genel itibarıyla gerek sosyalizme gerekse de liberalizme toplumun düzenini bozacağı ve bölüp parlayacağı için endişeyle yaklaşmışlardır (Nisbet, 2006: 146).

Her ideolojiye uzak bir çizgide boy gösteren muhafazakarlara göre ideolojiler, gerçekleri tek yanlı olarak ele aldıkları ve var olmayan, var olması da şüpheli bir toplumsal yapı tasviri ile "*kendi yeryüzü cennetlerini*" ortaya koyarak soyut ve yapay toplumlara atıfta bulundukları için ahlak dışı bir oyun sergilemektedirler. Nitekim Muhafazakar düşünürlere göre muhafazakarlık, söz konusu betimlemeden uzak olarak "*olması gereken*" ile değil "*var olan*" ile ilgilenir. Fakat Dural, bu görüşlerin muhafazakarlığın dikotomik özelliğini ortaya çıkardığını zira ideolojiler çağı içerisinde konuşan muhafazakarlığın da "*var olanı*" incelemediği aksine onların da gerçekleşmesini umdukları bir "*yeryüzü cennetinin*" bulunduğunu dile getirmektedir (Dural, 2019-a: 90-91).

Bu yönleriyle ekonomik modernliğe, mali kapitalizme, yeni endüstriciliğe büyük nefret beslese, kendisini modernliğin dışında tutup diğer ideolojiler ile arasına mesafe koysa da bugünden bakıldığında muhafazakarlığın modernliğin bir ürünü olduğunu kabul etmek gerekir. Nisbet bu durum için "*Muhafazakârlığın ilkelerini anlamaya çalışırken diyebiliriz ki bir Fransız Devrimi olmasaydı, bir Fransız Devrimi'nin icat edilmesi gerekecekti*" ifadelerini kullanmıştır (Nisbet: 146). Fransız Devrimi'ne tepkili olsalar dahi muhafazakarlığın önde gelen düşünürlerinin çıkış

noktası devrim olmuş ve düşünürler görüşlerini bu çerçevede açıklama imkânı bulmuşlardır[43].

Muhafazakarlar, modernitenin yaratmış olduğu boşluğu kendi argümanları ile doldurmaya çalışırken aslında modernizmi kabul etmiş ve bunu topluma onaylatmış olmaktadırlar. Farklı bir ifadeyle muhafazakarlar, "*ilk etapta kapıdan kovduğu aydınlanma ve modernite teorilerini reform vasıtasıyla yeniden kurgulayarak bacadan içeri almış olurlar"* (Dural: 96). Modernlik, muhafazakarlığı görünür kıldığı için esasen ona ayna olmuş bir oluşumdur (Öztürk ve Mollaer, 2006: 51).

Modernlik içerisindeki konumuna ya da diğer ideolojiler ile ilişkilerine bakıldığında muhafazakarlığın yeknesak bir yapıda olmadığı görülmekte ve diğer ideolojilerde olduğu gibi muhafazakarlıkta da demokratik veyahut anti-demokratik okumalara rastlanılmaktadır. Bu uğurda muhafazakarlığı yetkeci olduğu ve bireysel hakları önemsemediği için anti-demokratik bir vaziyette konumlandıranlar söz konusuyken muhafazakarlık ile yetkeci yapının karıştırılmaması gerektiğini, muhafazakarlığın siyasi otoritenin sınırlandırılmasında hemfikir olduğunu dile getirenler de bulunmaktadır (Özipek, 2004: 7-8). Her iki değerlendirmenin haklılık payı vardır çünkü bir tarafta sıkı ve katı kurallara sahip yetkeci Kıta Avrupası (Fransız) muhafazakarlığından diğer tarafta ise demokrasiye ve liberalizme daha yakın Anglo-Sakson (İngiliz) muhafazakarlığından bahsetmek mümkündür[44] (Bora, 2018: 61-62).

Muhafazakarlığın pek çok konuda uzlaşmaz ilkelere sahip olduğu liberalizm ile yakınlaşması[45] ve milliyetçilik ile yollarının kesişmesi (her ideolojiye uzak olan

[43] Muhafazakarlığın atası sayılan Edmund Burke (1729-1797), Fransız soylularından olan ya da yakınlığı bulunan Joseph de Maistre (1754-1821), Louise de Bonald (1754-1840), Hugues Felicite Lamennais (1782-1854) ve François Rene de Chateaubriand (1768-1848) gibi isimler muhafazakarlığın önde gelenleri arasında yer alır (Beneton, 1991: 137-139).

[44]Almanya'daki muhafazakarlık ise söz konusu iki sınıflandırmadan ayrı tutulmuştur. Bu muhafazakarlıkta Fransız Devrimi sonrası verilen tepkilerin farklı bir versiyonu olan "romantizm akımı" etkili olmuş ve hem kurallara itimat etmesi yönüyle muhafazakarlığı hem de kültürlerarası hiyerarşi karşıtlığı ile de liberalizmi içerisinde barındırmıştır. Zamanla muhafazakarlığa bel bağlayan bu türün liberal yönü silikleşmiş ve Alman birliğini sağlayan ölçütlerden biri olarak boy göstermiştir (Bora: 64), (Dural: 108).

[45]Başlangıçta liberalizm ile muhafazakarlık pek çok konuda uzlaşmaz ilkelere sahip olmuştur. Muhafazakarlar tarihsel koşullara meydan okuyarak süregelen geleneklere uyulması gerektiğini, aklın kusurlu oluşu sebebiyle insanların sınırlı ve bağımlı bir halde olduklarını, bununla birlikte toplum içerisinde kolektif yükümlülüklerinin bulunduğunu, yönetimsel olarak otoritenin ve hiyerarşinin toplumu ayakta tutan doğal bir olgu olduğunu, mülkiyetin ise haktan ziyade bir sorumluluk getirdiğini içeren ilkeleri savunmuşlarken; liberaller gelenekleri dönemin bireysel ihtiyaç ve çıkarlarına göre

yapısından kopuşu) 19. yüzyılın yarısına gelindiğinde belirginlik kazanmaya başlamıştır. Anglo-Sakson muhafazakarlığındaki sosyal reformlara yatkınlık Kıta Avrupası muhafazakarlığına da sirayet etmiş (Bora: 62) ve siyasal ölçekte farklı ittifaklar gün yüzüne çıkmaya başlamıştır.

Değişimin temelinde; 1830 ve 1848 Devrimlerinin etkisi yer alır. "*Speenhamland Yasası*" sebebiyle bir süre sessiz kalan sosyalistler, 1830 yılına gelindiğinde kendi taleplerini ortaya koyabilir vaziyette örgütlenebilmiş, 1848'de ise daha kitlesel ve bilinçli olarak arzuladıkları toplum yapısını uygulayabilmek adına devrim gerçekleştirmişlerdir. Ayaklanmaların muhafazakarlar açısından ardı arkası kesilmeyeceği izlenimi yaratması büyük bir endişe uyandırmış ve sosyalistlerin bu tür girişimleri, tedrici değişimi savunan muhafazakarlar adına kabul edilemeyecek bir mahiyet arz etmiştir[46].

Kapitalizmin gittikçe yerleşerek yeni bir toplum düzeni oluşturmasına mukabil liberalizm korunması gereken bir konuma gelmiş ve artık yeni olan sosyalizm seçeneği karşısında muhafazakarlık liberalizme yönelmiştir (Arslan, 2014: 405). Mevcut düzenin korunması adına geliştirilen çözüm yollarında öne çıkan ve dönemin burjuvazisi ile ittifak içerisinde olan "milliyetçi ideoloji" de muhafazakarların yakınlaşmayı gerekli gördükleri bir konumda tasvir edilmiştir.

Milliyetçilik ile muhafazakarlığı birbirine yakınlaştıran ortak yönler ve ortak kaygılar yok değildir. Bora'nın aktarımıyla muhafazakarlar, "*milletin yeni ve daha dayanaklı cemaat biçimi olduğuna (veya daha keskin bir ifadeyle milliyetçiliğin yeni*

---

sürdürmüş, bireyin özgürlüğünü temel alan politikalar üretmiş, bireylerin çıkarlarının peşinde koşan eylemlerin var ettiği bir toplum yapısı tasviri yapmış, otoritenin doğal olduğunu reddederek bu olgunun bireylerin rızasıyla yaptıkları sözleşme sonucunda oluştuğunu iddia etmiş, mülkiyetin ise kişisel liyakatı yansıttığını çalışanların ve yeteneklilerin servet elde edebileceklerini savunmuşlardır (Heywood: 86-94). Fakat tüm farklılıklara rağmen Güngörmez'in "*huzursuz kuzenler*" tasviri ile aslında liberalizmin ve muhafazakarlığın benzerliklerinin de olduğu ifade edilmiştir. Her ikisi de devletin tamamen ortadan kaldırılması yerine yetkilerinin asgari ölçülere indirilmesini ve üretim araçlarından mümkün olduğunca elini çekmesini beklenme noktasında sosyalizme karşı bir pozisyonda yer almışlardır. Dolayısıyla bu durum iki ideolojiye sol karşısında birleşebilmenin yolunu açan unsur olmuştur (Güngörmez, 2013: 108-111).

[46]Muhafazakarlar için değişim karşıtı imgeleminin doğru olmadığı Burke'nin "*Değişim için gerekli araçlardan mahrum bir devlet; kendisini muhafaza edecek araçlardan da mahrum bir devlettir. Bu araçlar olmadan, devlet, anayasanın, dinsel duygularla korumayı arzu ettiği kısmını yitirmeyi göze almış olmaktadır*" ifadelerinde görülür (Burke, 2016: 43). Michael Oakeshott'un da değişmeye katlanılması ve ayak uydurulması gereken bir olgu olarak bakması bir diğer örneği teşkil etmektedir (Oakeshott, 2004: 56-57).

din olduğuna)" kanaat getirmişler (Bora: 62) ve milleti geçmişle gelecek arasında bir bağ olarak görmüşlerdir (Dural: 108). Muhafazakarlara göre aileler; nasıl aynı dili, kültürü, geleneği ve tarihi paylaşıyorlarsa uluslar da içerisinde ortak olan değerleri barındırmakta ve hem bireye hem de topluma kimlik ve aidiyet sağlamaktadırlar.

En nihayetinde muhafazakarların gayesi olan "sosyal düzenin korunması" ve "geleneksel kurumların devamı" için modern dünyada milliyetçilik, doğal bir müttefik olarak var olmuştur (Heywood: 92-177). Milliyetçiliğin ve muhafazakarlığın birleştirici noktası olan "*toplumsal birlik"* kaygısı ise sosyalizm üzerinden açıklanabilmekte ve bu kaygı milliyetçiliğin yarım yüzyıl ittifak yaptığı liberalizmden uzaklaşmasının nedenini ortaya koymaktadır. Milliyetçi ideoloji, proletaryanın yükselişinin farkında olup bu sınıfı ulus içerisine entegre etme çözümü ararken, reformcu özelliğini yitiren ve yetkeci bir yapıya evrilen liberaller, proletarya gibi yeni itici güçlere karşı kendisini koruma eğilimi içerisine girmişlerdir (Kocka: 337).

Proletarya üzerine dikkat kesilen muhafazakarlar, toplum içerisinde eşitsizliği savunarak çeşitliliğin (maddi farklılığın) korunması gerektiğine inandıklarından proletaryanın ayaklanmasına sebep olan aşırı yoksulluktan kurtulmaları için milliyetçilerle somut çözümler ortaya koymaya çalışmışlardır (Beneton: 96). Böylece milliyetçi ideoloji, muhafazakarlık ile ortak çizgide boy göstermeye başlamış ve muhafazakarlaşan milliyetçilikler sahneye çıkmıştır.

Muhafazakarlık ile milliyetçiliğin birleşimi aynı zamanda muhafazakarların devletle barışmasını sağlamış ve muhafazakarlara devletin gelenek ve otoriteyi yok saymadığını göstermiştir (Bora: 63). Gelenek yanlıları ve modernistler arasında oluşacak gerilimi, geçmişin parlak ve üstün günlerine atıfta bulunarak bunu "*milli geçmişin görkemi*" söyleminde birleştiren "*muhafazakar milliyetçilik*" (Taşkın, 2019: 36); kendine özgü ilkeleri ile ortaya çıkmış, inşa sürecini tamamlamış ulus devletlerde gelişme göstermiş, sosyal bütünlük ve kamu düzenine bağlı olarak ulusal vatanseverlik duygusunu barındırmış, sosyalistlerin toplumu parçalayıcı bir nitelik arz eden evrensellik gayesi içindeki sınıf dayanışmasına karşı "*ülkeyle gurur duyma*" anlayışını ön plana çıkararak ulusal birliği koruma amacını üstlenmiş, çok kültürlülük karşısında

devletlerin başarılı olabilmesi için paylaşılan ortak değerlere ve ortak kültüre sadık kalmaları gerektiğini vurgulamıştır (Heywood: 177-178).

Herhangi bir tehdit olmasa da ulusu iç veya dış tehditler altında görmesi ve göstermesi bu milliyetçiliğin temelini oluşturur. Ulus içerisinde iç tehditlerin varlığı toplumdaki farklılıkların baskılanmasına meşruluk kazandırarak bunları törpüleyeceği gibi dış tehditlerin varlığı da güvenlik endişesi altındaki yurttaşları yine baskıya razı olma konumuna indirgemiştir. Nihayetinde bu durum seçkinlerin toplumu "*devlet*" çatısı altında kenetleyebilmesini sağlamış ve tehditleri sorgulayanları dışladığından dolayı da herkesin ulus adına sessiz kalması gerektiğini vurgulayan nitelikte boy göstermiştir.

Gelenekselci ve modernistler arasında oluşacak gerilime çare bulmuş gibi gözükse de bu yeni milliyetçilik tarzı bazı olumsuz sonuçları da beraberinde getirecek niteliklere sahiptir. Örneğin tehdit algısı üzerinden bakıldığında dil ve kültür ekseninde yaratılan türdeş ulusun gücünü bu özelliğinden almasına atıfta bulunan muhafazakar milliyetçilik, "*asimilasyonist"* bir yapıda var olmuştur (Erdoğan, 1999: 95-96).

Modern dönemin değişen koşullarına paralel olarak kendisi de değişme içerisinde olan muhafazakar ideoloji (Bora: 56), başlangıçta soylu yanlısı olup akabinde burjuvaziyi destekleyici, 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise ırkçılığı teşvik edici bir vaziyette tarih sahnesinde yerini almıştır. Muhafazakarlık ideolojisinin bu geçişkenlik özelliği sebebiyle dönemin getirdiği koşullara mukabil 20. yüzyılda da farklı ittifaklaşmalar devam etmiştir.[47] Milliyetçiliğin diğer ideolojiler ile olan ittifaklaşmalarına bakıldığında değişken niteliğe sahip olması üzerinden benzer tespitler yapılabilmekte ve yüzyıl boyunca tek bir çizgide olmayan bu ideolojinin

[47]20. yüzyılın ilk yarısında dünya savaşları ile ortaya atılan sosyal devlet anlayışı "*paternalist muhafazakarlık*" seçeneği altında devlet müdahalesini savunan muhafazakarların görüşlerini ön plana çıkarmışken bilhassa II. dünya savaşı sonrasında müdahaleye karşı olarak serbest piyasayı savunan dolayısıyla liberallerle aynı çizgiyi benimsemede ısrar eden muhafazakarların görüşleri etkili olmaya başlamıştır. 1980'li yıllara gelindiğinde İngiltere'de Margaret Thatcher, ABD'de Ronald Reagan, Türkiye'de ise Turgut Özel ile birlikte liberal muhafazakar anlayış, pratiğe dökülmüş ve yeni sağ olarak adlandırılan politikalar ışığında "*neo-muhafazakarlık*" adıyla bu ideoloji farklı bir yapıya bürünmüştür. 21. yüzyıla gelindiğinde ise küreselleşmenin beraberinde getirdiği değerlerin yozlaşması, kimliklerin silikleşmesi, liberal iktisadi politikaların krizler yaşaması gibi koşullara mukabil muhafazakarlık, milliyetçi politikalara daha yakın durmaya başlamıştır. Türkiye'de de son dönemde Milliyetçi Hareket Partisi üzerinden okunabilen "*milliyetçi muhafazakar*" eğilim ileriki bölümlerde etraflıca aktarılacaktır.

yalnızca sağın veya yalnızca solun politikalarını güden mahiyette konumlandırılmasının mümkün olmadığı görülmektedir.

Bir diğer ikilem ise milliyetçiliğin ilerici mi gerici mi olduğu üzerinedir. Bu hususta da kabul gören bir niteleme bulunmayıp feodal yapı karşısında kapitalist anlayış yerleşinceye dek ilerici olduğu, sosyalizmin yayılmasının önünde bir engel teşkil etmesi sebebiyle ise gerici olduğu iddia edilmiştir. Her iki nitelemeyi birlikte taşıdığını ileri süren kuramcılar da bulunmaktadır (Kedourie: 81-83).

19. yüzyıl boyunca yaşanan olaylar karşısında birliği sağlama misyonu üstlenen milliyetçiliğin değişen tavrı, bu ideolojinin temel niteliğini oluşturmuş ve söz konusu nitelik, bir sonraki yüzyılda da küreselleşme karşısında farklı argümanlarla milliyetçi ideolojinin varlığını sürdürmeyi başarmasının temelini teşkil etmiştir. 20. yüzyılın hemen öncesinde milliyetçiliğin muhafazakarlaşan yapısı yeni yüzyıla rengini veren ve bu ideolojinin acımasız tarafını gün yüzüne çıkaran bir nitelik arz etmiştir.

1.4. I. Dünya Savaşı'nda Yayılmacı (Kolonyal) Milliyetçilik

Sanayileşmenin diğer ülkelere sirayet ederek uluslararası ilişkilerde köklü değişikliklere öncülük etmesinin temelinde ulus devletlerin emellerindeki farklılaşmalar yer alır. Bu yapının özünü teşkil eden milliyetçi ideoloji, iktisadi koşulların getirdiği sonuçlar doğrultusunda "yayılmacı", "saldırgan" ve "militarist" bir yapıya bürünmüş, fikri olarak benimsenen bu olguyu uygulanabilir kılmak için ise yurttaşlarını ulusları uğruna canını feda edebilecek konuma getirmeye çalışmıştır. 16. yüzyıldaki katı devlet tutumunun yeniden alevlenmesi, sanayileşmenin kitleselleşmeye öncülük etmesi, bu kitlelerin siyasiler tarafından kontrol edilebilme isteği ile oluşturulmuş hegemonik güç elde etme çabaları ise savaşları meşru kılan faktörler olarak boy göstermiştir.

Muhafazakar milliyetçiliğin benimsediği şekliyle içeride etnik farklılıkları törpüleyecek "*asimilasyonist*"; dışarıda ise kendilerini daha üstün görme ve tek güç olma ideali uğrunda "*emperyalist*" çerçevede bir anlayış yükselmiştir. Bu süreci 1870'den I. Dünya Savaşı'nın sonuna değin "*milliyetçiliğin dönüşümü*" olarak adlandıran Hobsbawm, savaş sonrasında milliyetçiliğin zirveye ulaştığını

vurgulamaktadır. Milliyetçiliğin karanlık yüzünü gösterdiği döneme geçmeden evvel bu başlık altında 1870-1914 yılları arasında yayılmacı/kolonyal bir niteliğe bürünen milliyetçi ideolojinin; I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinde sebep olduğu noktalar akabinde milliyetçi, muhafazakar ve liberal açılardan savaşın temel prensibi haline gelen "*kendi kaderini tayin hakkının*" doğurduğu sonuçlar aktarılacaktır.

1.4.1. Savaşın Oluşumu ve Temel Sebepleri (1870-1914)

I. Dünya Savaşı'nın herkesçe bilinen sebebi; "*Fransız Devrimi'nin yaymış olduğu milliyetçilik akımı*" olup bu akımı kuvvetlendiren saiklerin ortaya çıkışı 19. yüzyılın son 30 yılına tekabül etmektedir. Bu dönemde savaşın emarelerini gösteren argümanların belirginlik kazanması ve liderlerin demokratik yolların çözüm getirmeyeceğine dair öngörüleri büyük yıkımlara sahne olacak dünya savaşına zemin hazırlamıştır. Dünya savaşına gidilen süreçte; savaşın nedenlerini tespit edebilmek amacıyla ekonomik, toplumsal ve siyasi yapının incelenmesi önem arz etmektedir.

1.4.1.1. Neo-Merkantilizm (Ekonomik)

Sanayileşme süreci, 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde siyasi ve toplumsal alanı çok daha etkili bir şekilde aşındırmaya ve değiştirmeye başlamıştır. Önceki başlıklarda ilk aşamasına değinilen bu sürecin "*1870'lerden sonra*" olan ikinci aşamasındaki koşullara odaklanılması milliyetçi ideolojide yaşanan dönüşümün temel sebebini ortaya koymamıza yardımcı olacaktır.

Sözü edilen ikinci aşamada telgrafın, matbaa makinelerinin, gemilerin ve demiryollarının temelini oluşturduğu ulaşım alt yapısının bilim ve teknolojideki değişimleri birkaç yıl içerisinde dünyaya aktarabilecek kadar hızla gelişmesi, dünya ticaret ağının genişlemesinin önünü açmış ve sömürgecilik ile eşdeğer sayılabilecek "*emperyalist*" politikalara geçiş hızlanmıştır. Bu politikalar büyük Avrupa devletlerinin diğer kıtalar üzerinde genişlemesine olanak tanımış (Sander: 225) böylelikle devletler güç mücadelesi yarışı içerisine girmişlerdir (Kennedy, 2001: 247).

Rekabet yaratan unsurun ne olduğunun izahı tek bir sebeple açıklanamasa da yönetimin başında yer alan ve sanayileşmeyle servetine servet katan burjuvazinin özü teşkil ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Rekabet yarışına girmeden evvel

burjuvazinin değişen bu durum neticesinde yönetimsel odakları nasıl kendince yorumlayarak farklılaştırdığına odaklanılması gerekir.

19. yüzyılın başından itibaren ulusal birliğin sağlanması yolunda kuvvetli söylemlerin var olmasına karşın yüzyılın yarısına değin siyasi birliğini sağlayamamış parçalı yapılardan oluşan "*devletçiklerin*" bulunduğu bir Avrupa haritası karşımıza çıkar. Devletçiklerdeki burjuvaziler; merkezileşmiş ve ulusal birliğini sağlamış olan İngiltere, Fransa ve Belçika hariç pek çok ticari engel ile karşılaşmış ve ekonomik bunalımlardan daha fazla etkilenmiş olduklarından bu devletlere öykünerek merkezi bir gücü ve siyasi sınırları değişmeyen yapıyı gerekli görmüşlerdir (Sander: 218-219).

Aralarında siyasi birliği sağlama yolunu en net ve saldırgan bir şekilde tasvir eden Otto Von Bismarck olmuş, zira kendisi Alman Birliğinin demokratik usullerle değil bizzat "*kan ve demir*" ile kurulabileceğini iddia etmiştir (Belge, 2012: 296). Siyasi güç dengelerini en iyi okuyabilen lider olarak bilinen Bismarck, uyguladığı stratejisi ile 1870-1890 yılları arasında Avrupa'da Almanya'nın üstünlüğünü sağlayan kişi olmuştur.

Bu durum yalnızca Almanya'ya özgü olmayıp diğer Avrupa devletleri de birliklerini sağlayarak merkezileşmiş sanayi gücüne ve yetkeci yönetime geçiş yolunda adımlar atmışlardır. Devlet ile burjuvazinin çıkarlarının birleştirilmesi farklı bir ifadeyle devlet içerisinde burjuvazinin siyasi gücünün giderek artması (Harvey, 2004: 38), liberal ekonominin kendiliğindenlik ilkesinin terk edilmesine sebep olmuş ve "*neo-merkantilist*" politikalar doğrultusunda devletin ekonomide söz sahibi olacağı yeni bir düzen kurulmuştur (Belge: 301).

Yeni yönetim anlayışının sanayi üretimi ile birleşmesi ve beraberinde devlet içerisinde sermaye fazlalığı yaratması İngiltere gibi Avrupa devletlerine de emperyalist bir anlayış kazandırmıştır.[48] Aynı zamanda bu anlayış, fazla sermayenin aktarımının yanı sıra üretim fazlası için yeni pazarlar bulma, Avrupa'daki nüfus

[48] Zira sanayi gücü açısından bakıldığında "*Dünyanın Atölyesi*" olarak tarif edilen İngiltere dahi sırasını Amerika ve Almanya'ya kaptırarak üçüncü konuma gerilemiştir (Kennedy: 281). Fiili olarak bu durum Almanya ile İngiltere arasında donanma ve silah üretimi hususunda deniz gücü rekabetine yol açmış ve sonucunda deniz silahları yarışı ortaya çıkmıştır (Armaoğlu: 470).

fazlalığına yeni yaşam alanları yaratma ve üretim için gerekli hammadde ihtiyacını karşılama gibi amaçları da içermektedir.

Ülkeleri emperyalist anlayışa iten ekonomik sebeplerden biri de Avrupa'nın eski iyimser havası içerisinde uygulama alanı bulan serbest ticaret anlayışı ve onun politikası olan düşük gümrük duvarlarının, ülkelerin refahına çözüm getirmeyeceği gerekçesiyle değiştirilmesidir. Esasen bir ülke içerisinde kendisinin ürettiği maldan daha ucuza farklı bir ülkenin malının dolaşımda var olması tedirginlik ve güvensizlik yaratmış bu sebeple ülkeler kendi ürünlerini koruma amacıyla birbirlerine karşı gümrük duvarlarını yükseltmeye başlamışlardır (Sander: 226-239).

1880'lerden sonra az da olsa sanayileşebilmiş her ülke milliyetçi duygulara bürünerek ulusal hükümetin gücüyle sanayisini yabancı rekabete karşı koruma girişiminde bulunmuş bununla birlikte gümrük duvarlarının yanı sıra çalışma yasaları ve yabancı göçünü kısıtlayıcı politikaları ile kendi yaşam kalitesini artırma çabası içerisine girmiştir (Hayes: 101-102). Dolayısıyla bu dönemde kendi kendine yetemeyeceğini anlayan devletlerde "*sömürge imparatorluğu*" oluşturma fikri hakim olmuş (Sander: 227), hepsi denizaşırı bölgelerde toprak elde etme adına ordularını tamamlamak için donanmalar oluşturmaya başlamışlardır (Kennedy: 252).

Devletler arasında var olan güç mücadeleleri bu aşamada belirginleşmiş ve sanayileşmiş her ulus, "*büyük güç*" olma ideali ile uluslararası sistemde yerini almak istemiştir. Sanayileşmesini gerçekleştiremeyen devletler ise toprakları sömürüldüğünden ve parçalandığından felaket şeklinde nitelendirilebilecek bir durumla karşı karşıya kalmışlardır[49] (Hayes: 101).

Yabancı girişimlerden uzak ve ülkenin iç siyasi düzenini sağlamaya yönelik olan dönemin burjuvazisinin tutunduğu ulus-devlet fikri, zamanla kendilerine yetersiz gelmiştir çünkü arzu ettikleri emperyalist anlayış, sözü edilen tanımlamayı aşacak şekilde ulus devletin yayılmacı ve saldırgan bir içeriğe bürünmesini gerektiren bir yapı teşkil etmektedir. Burada amaçlarını gerçekleştirmek isteyen burjuvazinin ulus-devleti değiştirip dönüştürmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.

[49] Bu dönemde kayıplara uğrayanlar arasında Osmanlı İmparatorluğu da yer alır. Bilhassa gerek Avrupa gerekse de Sovyetler Birliği için Balkanlar büyük önem arz etmiştir.

Burada burjuvazinin ürettiği çözüm; içerideki halkı birbirine bağlayan ulusal gücü, "*şovenist*" (saldırgan vatanseverlik) bir ruhla dışarıya karşı kullanması olmuştur (Harvey: 38). Böylelikle muhafazakar milliyetçi çerçevede askeri güçlerin öne çıkmasına sebebiyet veren yeni ulus devlet fikri doğmuş ve vatandaşların zihninde ulusal rekabeti koruma güdüsü ya da ulusal emperyalizm düşüncesi yer almıştır. Nihayetinde sanayileşmenin getirdiği ekonomik değişiklikler ulus devletleri emperyalist yapıya kavuşturmuş, milliyetçiliği yayılmacı ve saldırgan hale getirmiştir.

1.4.1.2. Kitleselleşme (Toplumsal)

Devletleri topyekûn savaşa sürükleyen emperyalist anlayışın toplum tarafından benimsenmesi ve tüm yurttaşların aynı amaç uğruna birleşerek diğer devletlere tavır alan durumlarının incelenmesi savaşın diğer sebebi olan "kitleselleşme" olgusunu karşımıza çıkarır. Bu noktada ilk olarak ulus fikri ile devlet teşkilatlanmasının iç içe geçerek oluşturduğu ulus-devlet anlayışındaki değişime bakılması akabinde Le Bon'un ortaya atmış olduğu kitle psikolojisinin analiz edilmesi ve son olarak sosyalistlerin ulus fikrine sarılıp emperyalizmi kabullenişlerinin irdelenmesi savaşa giden süreçte toplumun hazır oluşunu gözler önüne sermede faydalı olacaktır.

19. yüzyılda ortaya atılan ulus ile devletin özdeşleştirilmesi fikri iki önemli sonuç doğurmuştur. Bunlardan biri; "*yasal bir kurum olarak devletin insanların haklarını korumak zorunda olduğunu bildirmesi*" diğeri iki unsurun özdeşleştirilmesi aynı zamanda yurttaş ile ulusu da özdeşleştirdiğinden "*insan haklarının yurttaş haklarıyla ya da ulusal haklarla karıştırılması*"dır (Arendt, 2014: 301).

Ayrıntılandırmak gerekirse; devlet, "*iktidar girişimcisi*" olduğu ve saldırgan ve yayılmacı bir eğilim gösterdiği takdirde söz konusu davranışını ulusun iyiliği adına gerçekleştirdiğini belirterek meşruluğunu buna dayandırabilmektedir. Böylece ulus ve devlet özdeşleştirmesi "*devletin bütün yasalarıyla yasal kurumlarının ulusun refahı için kullanılacak birer araç olarak yorumlandığı totaliter biçimlere evrilmiştir*". Dolayısıyla hem bireyin hem de ulusun temsilcisi niteliğine bürünen ve bunlar üzerine tekel kuran bir devlet imgelemi var olmuştur. Liberal görüngüde ulusal devlet, "*bütün bireylerin eğilmek zorunda olduğu en üstün birey*" halini almıştır (Arendt: 301-302).

Her geçen gün ulus ile devletin daha fazla etkileşim halinde olmasının, devletin çıkar ve politikalarının "*ulusal egoizm*" biçimini almasına zemin hazırladığı görülür. Bahsedilen etkileşimin giderek artması 19. yüzyılın sonlarında bütün Avrupa devletlerine yayılmış ve Schulze'nin ifadesiyle söz konusu birleşim "*sevimsiz*" bir hale bürünmeye başlamıştır. Kendi ulusunu üstün gören bu anlayış, 19. yüzyıl boyunca Avrupa devletleri arasında var olduğu belirtilen barışçıl düzeni ve uyumu törpüleyen unsur olmuştur (Schulze: 249).

Tasvir edilen durum "*ulusçuluk*" şeklinde karşımıza çıkmakta ve bütüncü, bütüncül, integral sıfatlarıyla ifade edilmektedir. Bu duyguyu sağlayan husus; ulusal şanın, ulusal prestijin "*imparatorluk sahipliği*" şekline evrilmesidir. Dönüşüm; popüler bir coşkuyla veyahut jingoizm (askeri yayılma sonucu hissedilen kutlama havası, aşırı milliyetçi bir tavır) ile karşılanmıştır. "*Bütünlükçü-integral milliyetçilik*" ve "*yayılmacı milliyetçilik*" biçimlerinin üretildiği bu dönemde ilkin ulusun her şey, bireyin hiçbir şey olduğu, bireylerin esasen ulusun birliği ve devamlılığı adına var olduğu, milliyetçiliğin demokrasiden uzaklaşarak tek ve üstün lidere itaati gerektiren bir yapıya büründüğü "*bütünlükçü milliyetçilik*" karşımıza çıkmaktadır (Heywood, 2014: 161-162).

Bütünlükçü milliyetçiliğin içerisinde barındırdığı; "*kimi ulusların yönetmesi, kimilerinin ise yönetilmesi gerektiği*" inancına sahip şovenist ruhun ve savunduğu fikirleri gerçekleştirme uğruna savaşan militan bir davranışın orduyu işin içerisine katarak "*militarizm*" ile birlikte yürüdüğü görülür. Bunu askeri şerefi yücelten, etnik ve ırksal argümanları öne çıkaran, sadakat ve canını feda etme gibi savaşçı değerleri aşılayan, ulusun şerefini temel alıp vatandaşların canlarını önemsemeyerek hareket eden, farklı ulusları düşman ve tehdit olarak algılatan negatif bütünleşme ile "*yayılmacı milliyetçilik*" takip etmiştir (Erdoğan: 96).

"*Onlar*" ve "*biz*" olgularından hareket ederek ulusları etnik, dini, kültürel veya dilsel bağlamda aynı değerleri paylaşanlar açısından birliktelik paylaşmayanlar açısından karşıtlık yaratan milliyetçilik biçimi "*pan-milliyetçilik*" olarak da adlandırılmıştır. Pan-milliyetçilik kavramının çıkış noktasını; yayılmacılık taraftarı olan İngiliz devlet adımı Joseph Chamberlain'ın ortaya atmış olduğu "*Gün,*

imparatorlukların günüdür" sözünden hareketle 1870-1914 yılları arasında büyük güçlerin, toprakları geniş olan her yere bayrak dikme yarışı içerisine girmesi oluşturmuştur. Bu anlayış farklı bir düzey arz eden "s*üper*" milliyetçilikleri gün yüzüne çıkarmıştır (Lee, 2004: 340).

Tanımlamadan hareketle etnik, dini, kültürel veya dilsel bağlamda birlik kurma girişimlerinin özü teşkil ettiği bu milliyetçilik türü için Smith, büyüklük olarak bir ulusun normal sınırlarını aştığından uluslar üstü bir özellikte olduğunu belirtmiş ve genellikle kurulacak olan birliklerin sınır devletlerde kendi uluslarından koparılarak rehin konumda yaşayanları kurtarma amacı taşıdığına dikkati çekmiştir[50] (Smith: 124). Bu milliyetçilik anlayışının başarısı; normal bir ulusun sınırlarını aştığından alanı içerisine dahil ettiği diğer topraklardaki farklı azınlıkları dikkate alarak birleşimi sağlayabilmesi ve devam ettirebilmesine bağlıdır. Dönemin toplumsal zemininin kitleler tarafından oluşturulduğu düşünüldüğünde pan-milliyetçi politikaların başarılı olabilmesi aynı zamanda kitleleri ikna etme gücüne göre de değişebilmektedir.

Bu dönemde bireylerden ayrı olarak kitlelerin özeliklerine odaklanan ve 1895'te yazmış olduğu "*Kitleler Psikoloji*" kitabı ile pek çok araştırmacının referans aldığı Le Bon, yeni yüzyılda "*Kitleler Çağı*"nın yaşanacağına işaret etmiş ve kitlelerin ayrı bir ruhu ve karakteri olduğuna değinerek herhangi bir fikrin bu ruha yerleşebilmesi için uzun zamana gereksinim olduğunu fakat edindikleri yeni ruhtan kolayca çıkabileceklerini ifade etmiştir (Bon, 1997: 58).

Bahsedilen kalabalıkların ruhunu canlı tutabilme ve onları ikna edebilme noktasında "*çobanından vazgeçmeyen sürü*" şeklinde tanımladığı ve aklın rehberliğinde olmayan kalabalıklar için bir öndere ihtiyaç duyulduğunu, önderlerinin de enerjik, iradeli, sağlam mert, cesur karakteristik özellikleri ile inanç aşılayabilme gücüne sahip olması gerektiğini iddia etmiş (Bon: 106-109) ve bu özellikler

[50] Girişimlerin ilk örneklerini etnik temelli olarak ortaya çıkan Rusya'nın tüm Slavları tek çatı altında toplamak ve Osmanlı ile Avusturya sınırlarındaki Slavlara bağımsızlık aşılayarak nüfusunu Avrupa'nın içerisine doğru genişletmek iddiasıyla "*Panslavizm*" ve Avrupa'nın Almanca konuşan tüm halklarını dahil edecek şekilde Almanya'nın genişlemesi ve Doğu'daki Almanlar için (Slavları yok sayacak mahiyette) yaşama alanı yaratılması iddiasıyla "*Pangermenizm*" oluşturur (Lee: 340-341).

neticesinde meydana gelen kitlenin yaşam biçimleri, sınıf statüleri, karakterleri ister benzer isterse farklı olsun kolektif bir ruha bürüneceklerini belirtmiştir (Bon: 23).

Bir araya gelen bu kitlelerin devamlılığının sağlanabilmesi noktasında liderlerin özelliklerine vurgu yapılsa da esasen burada fikir değişikliklerinin sebebinin irdelenmesi gerekir. Zira bu konuya açıklık getirmek, sosyalistlerin zıt görüşlere sahip olduğu halde I. Dünya Savaşı arifesinde milliyetçi ideolojiye prim vererek yayılmacı politikaları kabulleniş sebeplerinin aydınlatılmasını sağlayacaktır.

19. yüzyılın son çeyreğine bakıldığında inançlarda değişikliklerin kolayca gerçekleşmeye başladığı görülür. Bunun sebebi ortaya atılan yeni fikirler basın aracılığıyla hızlıca yayıldığından sabit bir düşüncenin benimsenmesi zorlaşmıştır. Bu da kitlelerin bir gün önce savunduğu fikri evvelsi gün reddetmesi yönünde bir sonuç doğurmuştur (Bon: 132-135).

Diğer taraftan yine bu dönemde çalışma koşullarının iyileştirilmesi, ücretlerin artması, fiyatların düşmesi, sendikalaşmaların başlaması, kitlelerin görüşlerini temsil eden siyasi partilerin parlamentoda yer alması ve genel itibarıyla refah düzeyinin yükselmesi gibi hususlar fikirlerde değişiklik yaşanmasının sebepleri arasında boy göstermiştir. Bu değişiklikler, proletaryanın aşamalı bir şekilde kapitalist sistem ile bütünleşmesine öncülük ederek sosyalizm içerisinde bölünmeler yaratmıştır (Heywood: 80).

Bölünmeler II. Enternasyonal'de[51] belirginlik kazanmaya başlamış ve Marx'ın; büyük sermayenin küçük işletmeleri yutacağı, krizlerin boy göstereceği, toplumda kutuplaşma yaşanacağı şeklindeki öngörülerinin beklenildiği gibi gerçekleşmeyerek küçük işletmelerin var olmaya devam ettiği, krizlerin sayısının azaldığı, proletaryanın burjuvazileşmesi sebebiyle kutuplaşmanın yaşanmadığı bir düzenin varlığından mütevellit kapitalizmin topluma entegre olarak çöküşünü olanaksızlaştırması toplantıya damgasını vuran konu olmuştur (Kaynar, ?: 9).

[51] Amacı tüm dünya işçileri arasında iş birliğini sağlamak olup ilki 1864 yılında gerçekleştirilmiş fakat görüş ayrılıkları sebebiyle son bulmuştur. İkincisi 1889 yılında görüş ayrılıklarına son vermek üzere kurulmuşsa da I. Dünya Savaşı ile birlikte yine aynı sebepten dağılmıştır.

Yapılan tartışmalarda sosyalistlerin bir kesimi dönemin getirdiği koşulara odaklanarak çözüm yolu ararken diğer kesimi devrimci anlayışın devam ettirilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Burada iki kesim arasında süregelen fikir ayrılıklarının sonucuna bakıldığında; I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla yurdun savunulması hususunda birleşen sosyalistlerin, sosyalizmden uzaklaşarak milliyetçi ideolojinin etkisi altında kaldığı görülür[52].

Yurdun savunulması gerektiğini dile getiren sosyalistler, tutumlarının II. Enternasyonal'e yani sosyalizmin ilkelerine uygun olduğunu iddia ederek meşruluklarını yapılan toplantılara dayandırsalar da Lenin'in eleştirilerine maruz kalmışlardır. Bu doğrultuda II. Enternasyonal'den ayrılarak fikri anlamda zaten geçerli olmayan toplantıların fiili anlamda da sonlandırıcısı Lenin olmuş ve kendisi gittikçe milliyetçi ideolojinin etkisi altına giren ve yurtsever bir tutum sergileyen sosyalistleri "*sosyal-şovenler*" şeklinde adlandırarak sergilenen bu davranışların sosyalist inançlara ve kongre kararlarına bir ihanet olduğunu belirtmiştir (Lenin: 18).

Lenin, revizyonistlerin savaş yanlısı kararlarının nedenlerini "*oportünizm"* kavramı üzerinden açıklamaya çalışmış ve herhangi bir ideolojiye veya bir ilkeye bağlı

[52] Tartışmaların temelini sosyalizme yenilik getirme düşünceleri sebebiyle "*revizyonistler/reformistler*" olarak anılan ve önderliğini Bernstein'in yaptığı grup oluşturur. Bu grupta dönemin getirmiş olduğu ekonomik, siyasi ve toplumsal değişikliklere mukabil çözümün devrimde aranmaması gerektiği aksine demokratik koşullar içerisinde anayasal çerçevede burjuvazi ile uzlaşılarak işçi sınıfının çıkarlarının daha etkili bir şekilde temsil edilebileceği fikri savunulmuştur. Sınıf çatışmasında "*kan ve şiddet değil, uygarlığa uygun yasal araçlar*"ın (Bernstein, 1991: 121) kullanılması gerektiğini belirten bu grup, uluslararası savaş konusunda ise devletin saldırıya uğramasını işçi sınıfı açısından da tehlikeli gördüğünden bu sınıfın burjuvazi ile iş birliği içerisinde olması gerektiğini dile getirmiştir. Bernstein'in fikirlerinin karşısında yer alan Karl Kautsky'ın başını çektiği ve sözü edilen reformların çözüm getirmeyeceği aksine Marx'ın öngörülerinin halen geçerli olduğunu ileri sürerek "*Ortodoks Marksizm*" şeklinde adlandırılan sosyalistler ise bir diğer grubu oluşturmuşlardır. Bu grubun savaşa karşı olan tutumlarında kendi içerisinde bir ayrım olduğu göze çarpar. Kautsky'ın savaşın kaçınılmaz olduğunu iddia etmesi fakat ne yapılması gerektiği hususunda cevapsız kalarak; savaşların kapitalistlerin sonunu getireceğini, işçi sınıfının da bu doğrultuda "kendiliğinden" zafere kavuşacağını dile getirmesi birinci görüşü oluşturmuştur. İkincisinde ileri sürülen fikirlerin işçi sınıfını pasif bırakması sebebiyle "*ne yapmalı*?" sorusuna cevap arayan ve devrimin gerçekleştirilmesi gerekliliğini dile getiren Lenin gibi Marx'ın izinde daha radikal olan sosyalistler yer almıştır. Genel itibarıyla revizyonistler de dahil tüm sosyalistlerin Basle Bildirisi'nde kabul ettikleri üzere savaş çıkması durumunda; yaşanacak olan ekonomik ve siyasi krizleri ve beraberinde gelen kitlelerin öfkesini fırsat bilip bunu kendi lehlerine çevirerek devrimi hızlandırmaları gerektiği yönündeki uzlaşı ve bunun gerçekleştirilmesi durumunda kapitalizmin sonunun geleceğine ilişkin tezler bölünmeler keskinleştikçe daha muğlak bir hal almaya başlamıştır (Lenin, 2003: 19-20). Nitekim I. Dünya Savaşı'nın çıkması ile birlikte sosyalist partilerin çoğunun "yurdun savunulmasında" burjuvazi ile hem fikir olması bildiride onaylanan ilkelerin benimsenmediğini açıkça ortaya çıkarmıştır.

kalmaksızın kendi kişisel çıkarlarına uygun olanı tercih etme eğilimi olarak adlandırılan oportünizmi; "*sosyal şovenizmin kalesi*" şeklinde ifade etmiştir. Bu doğrultuda Lenin'e göre oportünistler ile birlik demek; "*işçi sınıfının 'kendi' ulusal burjuvazisinin boyunduruğu altına girmesi, öteki ulusların ezilmesi ve büyük devletlerin ayrıcalıklarının korunması amacı için onlarla iş birliği yapılması, bütün ülkelerde devrimci proletaryanın parçalanması demektir*" (Lenin: 21).

Burjuvazileşen proletaryanın oportünist eğilim göstermesindeki ana hususu bu kesimden kimselerin, sosyalist partilerin üst kademelerinde önemli konumlar elde etmiş olmaları ve burjuva tarafından büyük destek görmeleri oluşturmuştur. (Demircioğlu, 1999: 140-141). "*İşçi sınıfının önde gelenlerinin*", proleterler üzerindeki ideolojik etkileri dikkate alındığında bu tür tutumların kitleler üzerinde fikir değişikliğine öncülük eden dinamikler olduğu göze çarpmaktadır. Nihayetinde sosyalistlerin milliyetçilik etkisi altında kalarak I. Dünya Savaşı'na gidişlerini; oportünizm ve bunun kitlelere yansıması üzerinden açıklayabilmek mümkündür.

1.4.1.3. Hegemonya (Siyasi)

Kitlelerin milliyetçiliğin şemsiyesi altında birleşmeleri kendiliğinden gerçekleşen bir olgu olmayıp aksine oportünist hamlelerin arkasında yer alan burjuvazinin kitleleri yönlendirme kabiliyetine "ulus-devlet birleşmesi" üzerinden değinilmesi gerekir. Burjuvazinin birleşmeyi fırsat bilerek "*ulusal bütünleşme ve dayanışma fikri*" çerçevesinde ideolojik araçlara başvurması kapitalistlerin sosyalistlere karşı üstünlük kurmasını sağlayan etken olmuştur. Sosyalistlerin devleti reddeden tutumları onların bu tür mekanizmaları kullanmasını engellediğinden (Schulze: 252) burjuvazinin hegemonyası içte asimilasyon dışta emperyalist politikalar içeren I. Dünya Savaşı'nın siyasi yönünü gün yüzüne çıkarmaktadır.

I. Dünya Savaşı'na gidilen süreçte burjuvazi ile özdeşleştirilen "*hegemonya"* kavramı, dönemin siyasi güçlerini belirlemede kullanılan temel ölçüt olarak ele alınır. Öyle ki dönemin burjuvazisinin bunu pratikte bizzat ideolojik araçlar vasıtasıyla kullandığı görülürken sosyalistlerin de kavramı anlamaya ve açıklamaya yönelik bazı çalışmalarına rastlanılmaktadır. Sosyalistlerin bu kavrama (bilhassa Lenin'in eserlerinde) yalnızca ekonomik ve sınıfsal yaklaşarak daha dar bir açıdan bakması

onların hegemonya kurmasını engelleyen husus olmuş, dolayısıyla yapılan incelemeler burjuvazi üzerine yoğunlaşmıştır.

Savaş sonrası 1929 yılında "*Hapishane Defterleri*"ni kaleme alan Gramsci'nin dönemin siyasi güç mücadelelerini ve sınıfların bu gücü elde edebilmek adına yapması gerekenleri sıraladığı görülür. Burjuvazinin başarılı oluş nedenlerini irdeleyen Gramsci, onların kendi ideolojik ilkelerini topluma entegre ederken ekonomik değerler bir yana kültürel argümanları da etkin bir şekilde kullandıklarını vurgulamaya çalışmış ve yönetmeye talip olacak sınıfın siyasal yönetimi ele geçirmeden evvel kültürel ve moral yönetimi sağlaması gerektiğine (Dural, 2012: 312) dikkati çekmiştir. Nitekim Gramsci için egemen sınıfın gücünü kazanması; boyun eğenlerin rızasının alınmasından geçer. Bu durum bir nevi toplum içerisinde belli bir konsensüs sağlanması sebebiyle o toplumdaki bireylerin ezenlerin lehine kendi haklarından vazgeçmeleri, sınıfsal olarak bakıldığında ise proletaryanın kendi iyiliğini burjuvazinin iyiliği ile özdeşleştirmesi demektir[53].

Hegemonya kurmanın zorluğu bir yana egemenliğin elde tutulması da edilgen olmayıp devingen bir nitelik arz eder. Dolayısıyla tamamlanmamış bir mücadele olan bu egemenlik biçiminin sürekli olarak yenilenmesi, yeniden yaratılması gerekmekte ve bunu sağlamak için ise devletler bazı baskı ve ideolojik aygıtlara başvurmaktadırlar (Althusser, 2010: 131).

Egemenlik statüsüne kavuşan sınıfın, "*devletin (baskı) aygıtlarını*" ve "*devletin ideolojik aygıtlarını (DİA)*[54]*"* kendi lehlerine kullanıp toplumu tek bir fikirde uzlaştırmalarını, milyonlarca kişiyi kendi ideallerine ortak ederek savaşa rıza göstermelerini ve siyasi açıdan ise emperyal, pan-milliyetçi ve yayılmacı

[53] Gramsci bu ilişkiyi şöyle açıklar; "*…Kuvvet, rızayla fazla ezmeden çeşitli derecelerde bir denge kurulur, kuvvetin ağır basmadığı kanısı uyandırılmaya çalışılır. Çoğunluğun rızası da -gazeteler ve dernekler gibi- kamuoyu organlarınca açığa vurulur. Bu organlar bazı durumlarda yapay olarak, bu amaçla, çoğaltılır. Kuvvet ve rıza arasında sahtecilik, yoldan çıkartma bulunur (bu, en çok hegemonya işlevinin yerine getirilmesinde güçlükle karşılaşıldığı ya da kuvvet kullanılmasının çok tehlikeli olduğu bazı hallerde görülür). Bu yola başvurmanın amacı, karşı tarafın yöneticilerini elde etmek ya da üstü kapalı olarak veya bir tehlike durumu varsa, açıkça muhalefet safları arasında kargaşa ve şaşkınlık yaratmaya çalışmaktır"* (Gramsci, 2014: 347).

[54] "*Devletin (baskı) aygıtları"*; hükümet, ordu, polis, idare, hapishaneler ve mahkemeler gibi zor kullanmaya daha yakın olup kamu alanında yer alanlar; "*devletin ideolojik aygıtlarını"* ise genellikle özel alanı kapsayan dinsel, öğrenimsel, aile, hukuki, siyasal, sendikal, haberleşme, kültürel DİA'lar oluşturmaktadır (Althusser: 168-169).

milliyetçiliğin inşa edilişini görmemizi sağlayan Althusser, hegemonya kurmanın kolay olmadığını da dile getirmektedir. Nitekim Althusser'e göre; "*...egemen ideoloji, çok uzun süren, sert bir sınıf mücadelesinin sonucudur gerçekten de; öyle ki bu sınıf mücadelesi boyunca burjuvazi (örnek olarak bunu alırsak), kendi ereklerine ancak hem eski Aygıtlar'da kendini sürdüren eski egemen ideoloji ile mücadele ederek, hem de kendi örgütlenme ve mücadele biçimlerini arayan yeni sömürülen sınıfın ideolojisi ile mücadele ederek ulaşabilecektir. Ve bu yeni ideoloji de, burjuvazinin eski toprak aristokrasisi ve onun altındaki işçi sınıfı üzerinde hegemonya kurmasını sağlarken, yalnızca söz konusu iki sınıfa karşı sürdürülen dış mücadele ile değil, bir de burjuva sınıf fraksiyonları arasındaki çelişkilerin üstesinden gelmek ve egemen sınıf olarak burjuvazinin birliğini sağlamak amacıyla verilen bir iç mücadele ile oluşur"* (Althusser: 130).

Burada ekonomik ve sosyal değişiklikler sonucu oluşan "*kitle toplumunun*", sözü edilen aygıtların kullanımını etkin hale getiren ana unsur olduğu söylenebilir. Nitekim bu oluşum, beraberinde kitlesel demokrasiyi ve kitlesel eğitimi getirmiş ve egemen sınıfın çıkarına hizmet eden bir niteliğe bürünmüştür. Dönemin yönetici sınıfının kitlesel eğitimi benimseyerek okul binalarının inşasını sağlaması ve ilk ve orta dereceli eğitim sistemini uygulamaya koyması gibi girişimler, ülke vatandaşlarının kendilerini ifade etmeleri ve haklarını savunmaları için yalnızca insani bir güdü niteliği taşımamıştır. Girişimlerin temelinde insani ölçütlere karşı daha baskın gelen milliyetçi bir dürtü bulunmaktadır. Örneğin ekonomik, mesleki, sosyal ve dini farklılıkların en aza indirilmesi, kitlelerin ulusal bir dile sahip olması ve yine bu yolla vatanseverliğin aşılanması halkı birleştirecek seçenekler olarak görülmüştür (Hayes: 105).

Okullarda eğitim yılının sonuna gelindiğinde öğretmenlerin tahtaya "*Çocuk sen bir savaşçı olacaksın!*" yazmalarının zorunlu olması, ilkokullarda ise çocuklara askerlik öncesi eğitimi sağlamak maksadıyla okul taburları oluşturulması vatanseverlik öğretiminin ağırlığını gözler önüne seren örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu uygulamalarla birlikte tek tip fikri telkine hazır olacak vaziyette; ulusçu, cumhuriyetçi, militarist, sorgusuz sualsiz ulusal sadakat ve lidere itaat

aşılanmıştır (Hayes: 105-106). Ulusun bütünleşmesi büyük ölçüde askeri yapı aracılığıyla sağlanmaya çalışılmıştır (Schulze: 256).

Kitlelerin okuma-yazma eğitimi kazanmış olması aynı zamanda askeri yapı dışında fikri olarak empoze edilmek istenen düşüncelerin araçlarını da artırmış ve beraberinde gazetecilik ve dernekleşme gibi faaliyetlerin yükselişine tanık olunmuştur. Okuma-yazma oranlarının artması ile kâğıt ücretlerinin gittikçe düşüşü buna eklenince yöneticilerin kitlelere ulaşmasının önü açıldığından çıkarılan gazete ve dergilerde daha basit ve sansasyonel içeriklere ağırlık verilmiş, uluslararası konulardan ziyade ulusal gelişmeler ön planda tutulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla burada basın, ulusal eğitimi destekleyen bir mahiyette karşımıza çıkmaktadır (Hayes: 107).

Etkisi azımsanmayacak diğer araçlar dernek ve cemiyetlerdir. Çeşitli gazi dernekleri, gazilerin oğullarına veya kızlarına yönelik dernekler gibi ulusal amaçlara uygun her türlü dernek faaliyete geçmiştir. Halkın ve hükümetlerin desteğini emperyalizme çekme amaçlı vatansever cemiyetler gerek kendi propagandalarını gerekse milliyetçi gazete yayınlarının propagandalarını yapmak üzere kurulmuşlardır. Yapılan propagandalarda üzerinde durulan nokta ulusun bayrağını, şerefini, hangi meslekten olursa olsun ulusdaşlarını "*korumak"* olmuştur (Hayes: 107-117). Tüm bu propagandalar ile egemen sınıfın hegemonya kurması pekiştirilince proletaryanın da ulusal bayrak altında kenetlendiği ve 1914'teki savaşa orta sınıflar kadar yoğun hevesleri olmamakla birlikte sadık kaldıkları görülmüştür (Taşkın: 29-30).

1.4.2. Savaşın Temel Prensibi: Kendi Kaderini Tayin Hakkı (1914-1918)

Modern çerçevede ilk ortaya atılışı Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'ne kadar geri götürülebilen "*ulusların kendi kaderini tayin hakkı (self determinasyon)*", Fransız Devrimi'nin getirdiği liberal ortam aracılığıyla ve milliyetçi düşüncenin de yaygınlık kazanmasıyla hem bireysel hem ulusal ölçekte ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu prensibin 20. yüzyılın başında tartışma zemini yaratmasının sebebini; Avrupa içerisindeki güç dengelerinde yaşanan değişimlerle ve Avrupa uyumunun bozulması ile açıklamak mümkündür.

Fransız Devrimi sonrası devletlerin sınırları içerisinde gerçekleşen kanlı olaylar ve ayaklanmalar yalnız bir devletin monarkını değil tüm dünya monarklarını endişeye düşürmüş ve bu durum monarkları uzunca bir süre kendi aralarında (Avusturya İmparatorluğu'ndaki Macar ayaklanmasını bastıran Rus Çarının olmasında görüldüğü gibi) dayanışma içerisinde bulunmaya sevk etmiştir. Fakat 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde sözü edilen dayanışma anlayışının etkisini yitirdiği görülür. Bu uğurda artık ayaklanmalar, devlet içerisinde sorunlar doğuracağından rakibi zayıflatma hamlesi olarak kullanılmış ve diğer devletlerce alttan alta desteklenmiştir (Sander: 243-243).

Desteklenen ayaklanmalarda dikkat çeken nokta artık Hristiyanlığın Avrupa halklarını birleştiren bir unsur olmaktan çıkmış olmasıdır (Sander: 244). Buna paralel olarak kendi kaderini belirleyebilen devlet olma anlayışında da bazı önemli değişikler meydana gelmiştir. Hobsbawm bu değişiklikleri geçmişte temel ölçüt olarak kabul edilen "*eşik ilkesinin*[55]*"* terk edilmesi ile açıklar. Ona göre eşik ilkesinin terk edilmesi, her topluluğun kendi topraklarında egemen bağımsız bir devlet kurma hakkının önünü açması ile 1870 yılında görülmeyen milliyetçi hareketlerin 1914 yılına gelindiğinde çok fazla sayıda olmasının sebebini oluşturur.

Yeni oluşan dünya düzeninde; tarihsel geçmişten ziyade etnik unsurlara ve dile öncelik veren devletlerin/ulusların varlığı önem arz etmeye başlamıştır. Ermeni, Gürcü, Litvanyalı, Yahudi, Hırvat, Basklı, Katalan ve Galli gibi topluluklarda bu dönemde milliyetçi hareketlenmeler boy göstermiştir (Hobsbawm: 134-139).

Belirtilenler arasında bilhassa balkanlarda olan hareketlenme Avrupa için önemlidir. Zira bu topraklarda ticaretin gittikçe artması ile zenginleşen tüccarların kendi ülkelerinde misyonerlik faaliyetlerine girişmeleri, 1830'lardan itibaren Amerikan, Fransız, İngiliz ve Rusların ışığında Hristiyanlığı temel alan misyonerlik faaliyetlerinin ve bu çerçevede açılan okulların etkisini yitirmesine sebebiyet vermiş ve bu doğrultuda Yunanlıların, Sırpların, Romenlerin ve Bulgarların ticaret

[55] Kendi kaderini belirleme hakkına sahip olabilmesi yolunda devletlerin sağlaması gerekli olan ölçütler "*eşik ilkesi*" şeklinde açıklanmakta ve bu ilke yalnızca yaşama şansı olan milletleri kapsamaktadır. 1830-1880 yılları arasında kabul gören eşik ilkesi, belirli bir coğrafi büyüklüğün varlığı dışında eskiye dayanan ve yakın döneme uzanan geçmişle bağı olan, ulusal edebi-idari anadile sahip olan ve fetih yeteneği bulunan halkların ulus olabilmesindeki üç temel ölçütü içerir (Hobsbawm, 2017: 58-59).

burjuvazilerinin öncülüğünü yaptığı kendi dillerinde eğitim kurumları oluşturmaları, kiliselerinde kendi ulusal dillerini kullanmadaki kararlılıkları onlara bağımsızlıklarını kazandıran güçleri olmuştur (Aydın: 2000: 119-121).

Sözü edilen uluslar bağımsızlıklarını sağlayabilmişse de Avrupa'da emperyalist anlayış bir süre devam etmiştir. Bu kez Avrupa devletlerinin kendi aralarında bir anlaşmazlık çıkması durumunda sömürülecek alan olarak Afrika toprakları gösterilmiş fakat sömürgelerin yıldan yıla artarak çoğalması ve o bölgede faaliyet alanının daralması sebebiyle gözler tekrardan balkan topraklarına çevrilmiştir. Dolayısıyla Avrupa'nın da içerisinde yer alan bu topraklara yönelik (emperyalizmin ulusal ifanın aracı olduğu varsayılarak) gerçekleştirilen ilhak girişimleri, Avrupa'yı felakete götüren gelişme olmuştur (Sander: 245) (Lee: 366).

Sömürgeleştirmelerin hayati meseleye dönüştüğü bu dönemde "kendi kaderini tayin hakkını" dile getiren Karl Renner, Otto Bauer, Lenin ve Stalin gibi sosyalist teorisyenlerin tutumları dikkat çekmiştir.[56] Bilhassa I. Dünya Savaşı'nda etkili olan ve milliyetçiliğin aracı olma işlevini teorilerinin temeline yerleştiren Lenin, ulusların kendi kaderini tayin etme hakkını bu ölçüde analiz etmiş, feodalizmi ve mutlakiyetçiliği yıkma gibi özellikleri bulunan ulusal kurtuluş savaşlarını ilerici olarak nitelendirmiş ve bu tür savaşların tüm sosyalistler tarafından desteklenmesi gerektiğini dile getirmiştir (Lenin: 12).

1914 yılına gelindiğinde gerçekleşen I. Dünya Savaşı'nı Lenin, sözü edilen niteliklere sahip bir savaş olarak görmemiştir. Aksine ona göre, dünya uluslarının büyük devletlerce ezildiği bu savaş, emperyalist bir savaştır ve emperyalist savaşlara karşı gelmek "*kendi kaderlerini tayin hakkının*" tanınmasından geçmektedir. Zira kendisi bu hakkın tanınmasının uluslararası sosyalist devrimin de önünü açacağını belirtmiştir (Lenin: 27).

Bu uğurda şovenist bir ruhla milyonlarca insan savaşa sürüklense de ne istediğini bilen Lenin, yaşanan emperyalist savaşın iç savaşa dönüşmesi adına tüm

[56] Renner ve Bauer'in devletin iç işlerinde sınırsız muhtariyeti savunarak uluslararası alanı arka plana bırakmaları sebebiyle bu alanda daha çok Lenin ve Stalin yankı uyandırmış, Stalin'in ulusların, egemenliği altında yaşadığı devletten ayrılma hakkını komünist partinin çıkarlarına öncelik verilmesi kaydıyla savunması (Arsava, 1981: 58-59) Lenin ile farklılaştığı nokta olmuştur.

askerleri isyana teşvik eden konuşmalar yapmış ve çağrılarının geniş bir alanda yankı uyandırabilmesi için iletişim ve haberleşme araçlarına önem vermiştir. Savaşa gözü pek gidenlerin üzerindeki milliyetçi nutukların yavaş yavaş etkisini yitirmesi ile bu çağrılara kulak veren halk, Bolşeviklerin[57]; "yeni yaşam", "parlak gelecek", "iyi yönetim" söylemlerine yönünü çevirmeye başlamıştır. Savaşın sebep olduğu en başta ekonomik akabinde sosyal bunalımlar, ilk etapta Lenin'e karşı olanları dahi "*Barış, Ekmek, Toprak!*" vadeden sloganların da etkisiyle Lenin'in yanında yer almaya itmiştir. Gerek işçiden gerekse cephedeki askerden destek bulan Bolşevik hareket, Ekim 1917 yılına gelindiğinde devrim gerçekleştirerek Rusya'da savaşı sonlandırmayı başarmıştır (Marttin, 2019: 181-191).

Rusya'da tutuşan devrim meşalesinin diğer devletlerde de ezilmişlerin kurtarılması adına gerçekleştirilmesi gerekliliği (Marttin: 198) Bolşeviklerin temel amacı olmuş ve bu yöndeki girişimleri ile diğer devletler üzerinde etki etmeye başlamışlardır[58]. Nitekim 1917 ve 1918'de ayaklanmaların, grevlerin, askerden kaçmaların, işçi ve sosyalist sendika üye sayılarının İngiltere, Fransa, İtalya, Belçika ve İspanya gibi pek çok ülkede artmasına tanık olunmuştur (Tanilli, 2007: 29-33). Herkesin barış çağrısı yapmaya başladığı bu atmosferi fark edenlerden birisi de ABD Başkanı Woodrow Wilson'dur. Wilson, temel gayeleri farklı da olsa Lenin gibi kendi kaderini tayin hakkını savunmuş ve Avrupa düzenin bozulmasının nedenini bu hakkın verilmemesine bağlamıştır (Kissinger, 2000: 248).

---

[57] Vladimir Lenin ve Julius Martov tarafından kurulan Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin 1903'te gerçekleştirilen ikinci kongrelerinde; biri Martov liderliğindeki ılımlılar olan Menşevikler, diğeri ise Lenin önderliğinde katı devrimci olan Bolşevikler şeklinde parti iki farklı görüşe ayrılmıştır. Bunlar içerisinde çoğunluk oluşturulanlar Bolşevikler olmuştur (Akgün ve Abbasov, 2020: 6).

[58] Lenin bu etkiyi şöyle izah eder; *"Alman ordusunun demoralize olduğu, yağmacılığa başladığını gösteren çok güvenilir bilgiler var. Asker, burjuvazinin çıkarlan uğruna sakat bırakıldığını ve öldürüldüğünü anlamaya başladığında ve uyandığı an, moralsizlik bütün asker kitleleri arasına yayılıyor. Moralini, diğerlerinden daha uzun bir süre, kararlılıkla ayakta tutan Fransız ordusu dahi, moralsizlikten muaf olmadığını gösteriyor. Malvy deneyi Fransa üzerindeki perdeyi biraz kaldırdı da cepheye gitmek istemeyen binlerce askerin durumunu açığa vurdu"* (Lenin, 1976: 299). Ağustos 1918 yılında yaptığı bu konuşmasını ise "*Birçok kez generallerin ihanetine uğramış olan o bitkin ordunun, yoldaşlarımızın, komünistlerin, işçilerin gelmesiyle zaferler kazanmaya başladığını, dünya burjuvazisine karşı mücadelede devrimci coşkunluğunu göstermeye başladığı, haberlerini alıyoruz. İnanıyoruz ki, zafer bizim olacaktır ve zaferimizle sosyalizm davasını kurtaracağız* (Lenin: 301)" şeklinde tamamlayarak dünya genelinde sosyalistlerin ışığını yeniden yakmayı başarmıştır.

Yeni dünya düzeninde barışı sağlamanın yolunu kendi kaderini tayin hakkı üzerinden geliştirerek, yenenlerin yenilenler üzerinde tahakküm kurumasını engelleme amacında olduğunu ifade eden Wilson, uzun ömürlü bir fikri temel sağlayamasa da savaş sonrası dünyayı bu yönde şekillendirmede etkili olmayı başarmıştır. Dolayısıyla kendi kaderini tayin hakkı, I. Dünya Savaşı'na gidilen süreçte devlet olma koşullarındaki değişiklik dikkate alınarak bir sebep teşkil ettiği gibi savaş sonrasında Wilson ile uygulanmasına ilişkin adımlar atılması bir sonuç olarak da var olduğunu gösterir.

1.4.3. Savaş Sonrası Yeni Dünya Düzeni Planları

Savaş sonrası barışın sağlanması yolunda adımlar atılmakla birlikte tüm devletlerin hem fikir olduğu nokta yeni bir düzenin inşası olmuştur. Rusya'da devrimi gerçekleştirerek yönetimi ele geçirenler; "*Kuşkusuz, yapacağımız barış yüz kızartıcı olacak, ama sosyal reformları yapabilmek için soluk almaya ihtiyacımız var; kendi kendimizi yenilemeliyiz, bu zaman alır* (Lenin: 278)" şeklindeki düşüncesiyle barışı savunurken; Avrupa devletleri de savaştan yenen veya yenilen fark etmeksizin büyük kayıplarla çıkması sebebiyle ABD'nin gücü altında barışçıl bir ortamı savunmak durumunda kalmışlardır.

Öncelikle savaşı diğer devletlere nazaran erken bertaraf edebilen Rusya'da Lenin önderliğinde yeni bir düzen ve birlik sağlama amacı taşıyan III. Enternasyonal (Komintern) kurularak Lenin'in; ilki savaş yanlısı olan, ikincisi savaş karşıtı gibi gözüküp savaşı destekleyen ve üçüncüsü savaşa karşı olanlar şeklinde bölünen sosyalistleri sadece sola dayanan gerçek bir enternasyonalde birleştirme ideali, Mart 1919'a gelindiğinde gerçekleşmiştir. Lenin'in bundan sonraki adımını; partilerin ideolojik olarak çelikleşmiş yığın örgüt olmalarını sağlamak ve partinin kitle ile olan bağlarını hem nitel hem de nicel açıdan güçlendirmek olarak ifade edilen "*Komünist Partilerin bolşevikleşmesi*[59]*"* oluşturmuştur (Tanay, 1979: 365-368).

[59] Lenin, dönemin komünist partilerinin propagandalar aracılığı ile kitle bağlarını pekiştiren bir çalışma programlarının olmadığını görmüş ve gevşek nitelik arz eden bu çalışma tarzını bir aksaklık olarak nitelediğinden bolşevikleşme hareketi üzerinde önemle durmuştur.

Diğer taraftan uluslararası alanda yankı uyandıran Wilson'un yeni dünya düzeni için uygun gördüğü plan ise adil ve sürekli bir barışın varlığı, uyuşmazlıkları sonlandırmak amacıyla milliyetler ilkesinin uygulamaya konulması, yabancı boyunduruğundaki halklara bağımsızlık sağlanması, gizli diplomatik görüşmelerin sonlandırılması, yenilenler için dahi adil bir barışın tesis edilmesi ve tesis edilen bu barışın sürdürülmesinde hakem olacak Milletler Cemiyeti'nin kurulması olmuştur (Tanilli: 37). Dolayısıyla Wilson'un yeni dünya düzeni planı, Rusya'nınkine nazaran daha soyut bir mahiyet arz etmiştir.

Ocak 1920'de ortak bir güvenlik anlayışı etrafında toplanan Milletler Cemiyeti, kurucusu Wilson'a göre gücün yerini ahlaka, silahın yerini kamuoyuna bırakacağı ve oluşan krizlerin savaşsız bir şekilde çözülebileceği farklı bir ifadeyle eski güç dengesi ve ittifakların yerini alacağı bir düzen sunmaktadır (Kissinger: 50-51). Bu doğrultuda Wilson'un gücün barışın emrine nasıl verilebileceği formülünü bulduğu düşünülse de çözümünde; ulusların kendilerini dev aynasında görme ve halkın yöneticilerini ya da yönetici gruplarını yüceltme durumunu dikkate almayarak kendi kaderini tayin hakkının bu sorunu ortadan kaldıracağını düşünmesi onu yanıltan unsur olmuştur (Kissinger: 253). Zira ortaya koymuş olduğu ilkelerin uygulanmasının kısa ömürlü olması bu durumun görmezden gelindiğinin işaretidir.

Söz konusu ilkelerin güç unsuru ile ilişkili olarak karma yapıda olması belirsiz bir siyaset izlenmesine zemin hazırlamıştır (Kissinger: 51). Bu karmaşıklığı ve belirsizliği fırsat bilen ve egemenliklerini sağlamlaştırmak, zamanında fethettikleri kolonileri yeniden paylaşmak, tekrar büyük bir savaşın gerçekleşmemesi adına öç alma duygusunu engellemek isteyen Avrupa ülkeleri Rusya ve ABD'den farklı bir düzen planı tasarlamışlardır. Böylelikle Wilson'un ortaya koymuş olduğu prensiplerin ve Milletler Cemiyeti'nin uygulanabilirliği rafa kaldırılmasa da zedelenmiştir.

Avrupa devletlerince bu prensiplerin tamamen rafa kaldırılmamasının sebebi yeni bir savaşı önleyebilmek adına barış antlaşmalarının gerçekleştirilmesinin elzem görülmesidir. Fakat bu uğurda yapılan antlaşmalarda; rekabetçi ve çıkarcı bir niteliğe sahip yenen devletlerin imparatorlukların parçalanmasıyla ortaya çıkan devletlere saygısızca davrandığı görülür (Tanilli: 34-39).

Antlaşmaların haksızlık ve adaletsizlikler içermesi savaş sonrası süreçte dünya politikasını şekillendiren ana unsur olmuştur. Burada gizli bir şekilde gerçekleştirilen antlaşmaların varlığı ve bu gizli antlaşmalardan pay alamayan İtalya'nın tutumu, diğer taraftan İngiltere'nin denge politikasını devam ettirememesi, ABD'nin Milletler Cemiyeti'ne katılmayarak Avrupa sorunlarına uzak kalışı, yaşanan devrim sebebiyle Rusya'nın da Avrupa'ya uzak duruşu bir sonraki savaşı tetikleyen ölçütler olarak boy göstermiştir (Sander, 1996: 14).

Bir kez daha dünyada büyük bir yıkıma sebep olacak savaşa geçmeden evvel Wilson'un kendi kaderini tayin hakkını dile getirerek dünyada barışı tesis etmek maksatlı gerçekleştirdiği hamlelerin kısa süreliğine de olsa sol ile milliyetçiliğin ittifakını dünya gündemine getirmesine değinilmesi gerekir. Zira Wilson enternasyonalizm ile milliyetçiliğin dengelenmesi gerektiğine inanmış ve dünyadaki eksiklik ve adaletsizliklerin barış yoluyla düzeltilebileceği fikrini öne sürmüştür (Hayes: 150).

Bu uğurda sol ile milliyetçiliğin ittifaklaşmalarına bir örnek teşkil eden ve Milletler Cemiyeti bünyesinde kurulan ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü), barışın tesis edilmesi noktasında gerek ulusal gerekse de uluslararası bir mahiyette var olmuştur. Örgüt anayasasında tarafların antlaşmayı imzalama nedenleri arasında yer alan; "*Herhangi bir ülkenin insancıl çalışma koşulları sağlamadaki başarısızlığı kendi ülkelerinde çalışma koşullarını iyileştirme çabasındaki diğer uluslar için engel oluşturması*" fikri kuruluşun niteliğini gözler önüne sermektedir (ILO Anayasası).

Bismarck ile ilk uygulamalarına rastlanılan, I. Dünya Savaşı sonrası ise gelişme gösteren sosyal devlet anlayışının bu dönemde sözü edilen gelişmelere mukabil yavaş yavaş gün yüzüne çıkmaya başlaması ve anayasal düzlemde yer edinmesi dikkate değer bir gelişme olmuştur. Bu anlayış uluslararası nitelikten ziyade ulus içerisinde devlete işlevsel bir rol atfettiğinden siyasal koşullarda da bazı radikal değişiklikler getirmiştir. Fakat söz konusu değişikliklerin siyasi, sosyolojik ve ekonomik ölçekte iyi analiz edilememesi Milletler Cemiyeti'nin pasif kalmasına sebep olmuş, dolayısıyla da sol ile milliyetçiliğin ömrü çok kısa sürmüştür.

Cemiyetin enternasyonal özelliği bir kenara bırakılarak ülkeler içe kapanmacı milliyetçi modele evrilmeye başlamış ve Belçika'da, İspanya'da, İzlanda'da, İsviçre'de milliyetçi duygular körüklenmiş, zaten milliyetçi olan Japonya ise daha da milliyetçi bir yapıya evrilmiştir. Bu yapıya evrilmelerinin ve kibirli, dikbaşlı, yabancı düşmanlığı içeren uluslararası ortamın gün yüzüne çıkmasının sebebi olarak; savaş sonunda imzalanan ve yenilen devletlere ağır yükler getiren "*Versailles Antlaşması*" ve vadettiği fikri ortama zıt nitelik arz eden "*Milletler Cemiyeti*" görülmüştür.

Milletler Cemiyeti, Avrupa'nın bütüncül yapısını büyük ölçüde değiştirmiş ve çok uluslu imparatorlukların çöküşüne sebep olmuş, Wilson ilkeleri ışığında ise kendi bağımsızlıklarını talep eden parçalı bir Avrupa görünümü ortaya çıkarmıştır. Esasen uluslararası barış hedefiyle yola çıkılsa da ülkelerin çıkarlarının görünür hale gelmesi gizli planları belirginleştirmeye başlamıştır. Bununla birlikte bir amacı da Rus Devrimi karşısında Avrupa topraklarının bolşevikleşmesini önlemek olan cemiyet liderlerinin bu topraklarda ulus devlet oluşumunu uygun bularak teşvik etmesi anlaşılır bir hal almıştır (Hobsbawm: 45).

Hobsbawm'ın "*Bolşevik kartına karşı Wilson kartı*" olarak tarif ettiği (Hobsbawm: 168) bu hamle milliyetçiliğin yükselişine kapıyı aralayan olay olmuş, ilerleyen süreçte ise Avrupa'da etnik milliyetçi söylemlerin giderek artmasına mukabil ABD, ortaya atmış olduğu bu savı, kendi devletinin farklı etnik kimliklerden oluşması sebebiyle parçalanma korkusu duyduğundan reddetmek zorunda kalmıştır (Mosca, 1963: 290). Savaştan kısa bir süre sonra öncelikle İtalya'da akabinde Almanya'da olmak üzere milliyetçiliğin kuvvetlice savunulduğu ve milliyetçiliğin farklı bir düzeyi olarak ifade edilen "*faşizm*" 20. yüzyıl ideolojisi olarak boy göstermiştir.

1.5. II. Dünya Savaşı'na Giden Süreçte Milliyetçiliğin Değişimi

I. Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan Versailles Antlaşması'nın oluşturulması aşamasında; Rusya'nın devrimci güçlerin çekim merkezi haline gelmemesi, Almanya'nın denetim altına alınması, Avrupa haritasının yeniden oluşturulması ve yenen devletlerin iç siyasetlerindeki tartışmalar dikkate alınarak dünyayı bir daha savaşa sürüklemeyecek nitelikte çözüm yolları aransa da yapılmış olan tüm müzakereler sonucu alınan kararlar dünyayı bir savaşa daha sürüklemiştir

(Hobsbawm, 1996: 44-45).Yenen devletlerin barışı sağlayacaklarına inandıkları bu antlaşma, yenilen devletler nezdinde "*öç alma*" duygusunu açığa çıkarmış ve yetkeci rejimler boy göstermeye başlamıştır.

Carr, 1914 sonrasındaki bu süreci milliyetçiliğin "üçüncü dönemi" şeklinde tasvir eder ve milliyetçiliğin yeni özelliklerini sıralarken bir önceki dönemin siyasal özlemlerinin yerini ekonomik özlemlerin almasına bu durumun da devlet nezdinde; "*laissez-faire*" anlayışından uzaklaşılarak "*toplumsal hizmet*" anlayışına geçilmesine yol açtığını dile getirir. Kitleselliğin oluşumuna ve etkilerine de dikkat çekerek ulus-devletin işlevlerine siyasi unsurların yanında ekonomik unsurların dahil olduğunu, milliyetçiliğin ekonomik alana sızıp onu fethettiğini ve "*tek dünya ekonomisinin yerini, her biri kendi bireylerinin refahıyla ilgilenen çok sayıda ulusal ekonomilerin"* aldığını belirtir (Carr: 26).

Yaşanan işlevsel değişim, "*20. yüzyılın çocuğu*" olarak adlandırılan faşizmin oluşum sebeplerini ortaya koyacağından bu başlık altında faşizmin doğuşu; toplumu yetkeci bir rejimi tercih etmeye iten değişiklikler ekseninde aktarılmaya çalışılacak, yenen ve yenilen devlet ayrımı ise derinleştirilerek İtalya'nın yenen devletler safında yer almış olmasına rağmen faşizmi ilk olarak deneyimleme sebepleri toplumsal ve iktisadi yapılar üzerinden incelenecek, faşizmin farklı bir oluşum biçimi olan Nasyonal Sosyalizmin Almanya'da ortaya çıkması ile iki ülke arasındaki farklar "*faşizmin doğduğu koşullar*" üzerinden aynı düzlemde aktarılmaya çalışılacaktır.

1.5.1. İdeolojik Belirsizliğin Bir Ürünü Olarak Faşizm

I. Dünya Savaşı ile birlikte 1918 yılından sonra ideolojik olarak gerek sağda gerekse solda yaşanan krizler, bu krizlerin toplumsal yapı üzerinde yaratmış olduğu korku ve nihayetinde tüm dünya ülkelerini derinden etkileyen 1929 ekonomik buhranı faşizme kapıyı aralayan gelişmeler olmuştur. Bu doğrultuda iki savaş arası dönemde filizlenen ve iktisadi açıdan zor bir sürecin içerisinden geçilse de emperyal duygularını kaybetmemiş ülkelerin başvurduğu ideoloji olan faşizmin farklı düzlemlerde pek çok tanımı yapılmıştır.

1.5.1.1. Faşizm Kavramının Çeşitliliği ve İdeolojik Yelpazedeki Yeri

Irkçılık ve milliyetçiliğin birlikte anılması ve birbirlerine sıkı sıkıya bağlanması "*faşizm*" ile söz konusu olmuştur. Faşizm, iki kavramsallaştırmayı farklı bir ifadeyle ırkçı-milliyetçiliği, bir dünya görüşü olarak yeniden üretip hedef kitlesini bu yönde tatmin etmeyi başarmış (Bora, 2000) ve bugün dahi büyük tehdit olarak görülecek bir ideolojik zeminde yükselmiştir. İdeolojik zeminde yükselen milliyetçiliği Hayes, milliyetçiliğin kitleleri fazlasıyla harekete geçirici bir nitelikte olduğunu belirterek devletin her şeyi haline getirildiğine vurgu yapar. Kendisi sözü edilen durumun İtalya'da temsilcisi olarak Mussolini'ye Almanya'da Hitler'e işaret etmiştir[60] (Hayes: 161-166). Öyle ki halkı bir arada güçlü bir şekilde tutabilme, bütüncül yapıyı koruyabilme hedefinde olan faşizm ilk olarak İtalya'da akabinde Almanya'da boy göstermiştir.

Faşizm, Eski Roma'da devlet iktidarının simgesi sayılan ve üst düzey devlet yöneticilerinin ellerinde taşıdıkları, sapları ince sarılı sopalarla birbirine bağlanmış baltanın adı olan "fasces" kelimesinden türetilmiştir. Eskiden beri İtalya'da silahlı partizan çetelere "fasci" denilmesinin yanı sıra İtalyan ulusunun birliğini temsil eden bir yanının bulunması ve Mussolini ile yeniden canlandırılması sebebiyle faşizm (Gentile, 2021: 76), İtalyan kökenli ideoloji olarak karşımıza çıkmaktadır.

Faşizmin kökenine bakıldığında belirli bir ideoloğu olmamakla birlikte mitlerin ön plana çıkarılması ve aklın sorgulanması gerektiği düşüncesi bağlamında Aydınlanma karşıtlığı üzerinden Arthur Schopenhauer, Friedrich Nietzsche, Roberto Michels, Vilfredo Pareto, Sigmund Freud, Lee Bon gibi pek çok düşünür ve teorisyenlerin etkisiyle Mussolini ve Hitler'in fikirleri etrafında geliştiği ve şekillendiği görülür. Bu doğrultuda eski imparatorluk sınırlarına kavuşma duygusunu canlandıran söz konusu liderlerin fikirlerinin kabul görmesi sonucu faşizm, dünya liderlerinin etkilendiği bir ideoloji olmuştur.

---

[60] Milliyetçiliğin devletin her şeyi haline getirilmesi durumunu Mussolini'nin faşizm tanımında görebilmek mümkündür. Mussolini'nin tanımı şöyledir: "*Faşizmin temeli devlet kavramıdır. Faşizmin temeli devletin karakteri, ödevi ve amacıdır. Faşizm, devleti bir salt varlık olarak görür. Tüm bireyler ve topluluklar devlet karşısında görece (nisbî) bir nitelik taşırlar... Faşizmden söz açmak, altık (zımnî) olarak devletten söz açmak demektir*" (Sarıca: 225).

İtalya dışında başta Almanya'daki nasyonal sosyalizm olmak üzere farklı coğrafyalara esin kaynağı olan bu ideoloji, ülkelerin koşulları ışığında yetkeci, milliyetçi veya militarist ölçüde çeşitli versiyonlara evrilerek; İspanya'da falanjizm, Portekiz'de estado novo, Belçika'da reksizm, Yugoslavya'da ustaşa, Arjantin'de peronizm, Avusturya faşizmi ve Japon militarizmi gibi çeşitli isimlerle adlandırılmıştır. İsimlerin çeşitlenmesinin yanı sıra içeriğinin de ülkelere özgü şekilde farklılaşması faşizmin net bir tanımının yapılamayışının nedenini oluşturur.

Çeşitli faşist hareketleri inceleyen Payne, faşizmin benzersiz ve karmaşık olmasına vurgu yaparak öğretileri ve ilkeleri ile bu ideolojiye temel sağlayan Gentile'nin faşizmi tanımlarken on maddelik bir liste çıkarmasını haklı bulur[61] (Payne, 2019: 167). Buna mukabil liberalizm, muhafazakarlık, komünizm karşıtlığı üzerinden karmaşık tanımlamalara sahip faşizmin ideolojik yelpazede sağda mı yoksa solda mı konumlandırılması gerektiği sorunu da tartışılan konular arasında yerini almıştır[62].

Roger Griffin'in *"...popülist ultra-milliyetçiliğin yeniden doğuşçu bir biçimi*" (Griffin, 2019: 196) şeklindeki milliyetçiliğe ve yeniden doğuşçuluğa odaklandığı faşizm tanımında olduğu gibi Ernst Nolte'nin, George Mosse'nin tanımlarında da bu ideolojiye sağda bir konum atfettikleri görülürken; faşizmi Sovyet sisteminin türevi olarak nitelendirip Marksizmin bir varyantı sayan Maurice Duverger, Zeev Sternhell, A. James Gregor gibi düşünürler faşizmi sol bir ideoloji olarak ele almışlardır (Duverger, ?: 97) (Sternhell, 2019: 98).

Faşizmi sağ veya sol ile özdeşleştirmeden iki yelpazenin bir sentezi olarak yorumlayanlar da bulunmaktadır. Bu uğurda Mosca'nın ifade ettiği üzere faşizm, Fransız Devrimi'nin ilkelerini kabul etmeyen eski gerici sağ kesim ile eski sosyalist ve sendikalistlerin birleşiminden oluşmakta (Mosca: 323) Roger Eatwell'in tasviri ile "*radikal, bütüncü-milli bir üçüncü yol düşüncesi*" (Eatwell, 2019: 230) şeklinde

[61] Faşizmin ilkeleri ve bu ilkelerin doğurduğu sonuçlar bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak işlenecektir.
[62] Siyasi yelpaze kullanılan "sağ", "sol" ve "orta" terimlerinin kökeni, Birinci Fransız Cumhuriyeti Meclisi'nde delegelerin radikal, eşitlikçi ve ılımlı olmak üzere çeşitli düşüncelerine göre oturdukları konumlarına dayanmaktadır. Burada yoksul taşra halkı ve işçilerin "*sosyalist solu*"; serbest meslek sahipleri, idareciler, büyük çiftlik sahipleri, endüstri ile uğraşan kiliseye bağlılıkları bulunan ve hali vakti yerinde olan kimselerin "*tutucu sağı*" ve kiliseye karşı olan serbest meslek sahipleri, büro memurlar, küçük iş adamlarının içinde bulunduğu orta sınıfların ise "*demokratik ortayı*" oluşturduğu görülür (Lipset, 1986: 115-117).

açıklanmakta ve Robert O. Paxton'ın görüşüyle de sosyalizme savaş açmak için biraya gelen içerisinde milliyetçilerin ve savaş yanlısı sendikalistlerin bulunduğu "*milliyetçi sosyalizm*" (Paxton, 2014: 16-18) olarak ifade edilebilecek bir program sunan ideoloji şeklinde boy göstermektedir.

Faşizmin siyasi düzlemde kolaylıkla konumlandırılamamasının temelinde "iki yelpazeye de benzeyen özelliklerinin" bulunması yer alır. Duverger, komünizme karşı bir hareket olarak ortaya çıkan faşizmin komünizme benzemek koşulu ile onu yenebileceğini, düşmanı yenebilme koşulunun faşist liderlerin de bildiği gibi "onunkine benzer silahları kullanmak" yolunda bir taktikten geçtiğini (Duverger: 97) belirtmiş ve iki ideolojinin benzerliklerine dikkati çekmiştir.

İdeolojilerin konumlanışları bakımından ortaya atılan siyasi düzlemlerde; ekonomi ve eşitlik hususunda karşıtlıklarını göstererek faşizmin en sağda komünizmin ise en solda konumlandırıldığı "*Doğrusal Model*", iki ideolojinin benzerliklerini ön plana çıkaran "*At Nalı Modeli*" ve daha ayrıntılı yorumlar içeren "*Eysenck Modeli*" karşımıza çıkar.

At nalı modeli; komünizm ve faşizmin, şiddete başvurarak toplumu değiştirmenin yollarını meşru görmeleri, bu yolda gençlik hareketlerini önemsemeleri, bilhassa kapitalizme, demokrasiye, liberalizme karşı olmaları (Yalçın, 2004: 19-21) ve insanlara insani olmayan hümanizm sunmaları (Laclau, 1998: 89) şeklinde benzer yanlarının bulunması ve doğrusal modele yapılan eleştiriler sonucu "*aşırı uçların benzerliği*" savından hareketle alternatif bir seçenek olarak ortaya atılmıştır.

Hans Eysenck modeli ise doğrusal modeldeki sağ-sol eksenine bir dikey eksen eklenerek bir uçta yetkeci zihniyeti diğer uçta demokratik zihniyeti belirtmek amacıyla oluşturulmuş ve böylelikle ideolojiler hem sağ-sol ekseninde hem de yetkeci-demokratik eksende yerleştirilmişlerdir (Heywood: 34). Eysenck'in ardından Milton Rokeach, Jeff Greenberg ve Eva Jonas, Ronald Inglehart, Jerry Pournelle, Brian Patrick Mitchell, David Nolan gibi isimler de farklı iki eksenli modeller geliştirmiş olsalar da içerisinde her siyasal görüşün bulunduğu muğlak nitelikli faşizmi konumlandırma sorunu devam etmiştir.

Faşizmin oluşum sürecine bakıldığında İtalya, Almanya ve pek çok ülkede sosyalist veya komünist olarak boy göstermiş kişilerin faşist ve Nazi kadrolarında yer aldığının, şartlar değişince tekrardan komünistlerin safına geçtiğinin bilinmesi ve faşist hareket geliştikçe bu yer değiştirmelerin devam etmesi (Yalçın: 19) hatta Mussolini'nin dahi yoluna solda mı yoksa sağda mı devam edeceği, sosyalist arkadaşlarının yanında mı karşısında mı yer alacağı (Paxton: 28) şeklinde çelişkiye düşmesi (Hayes: 163) iki ideoloji arasındaki geçişkenliği gözler önüne sermektedir.

1.5.1.2. Faşizmin Gelişmesinde Etkili Olan Dinamikler

Faşizmin "*gökyüzünde birdenbire kopan sağanak gibi gelmediği*" aksi yönde gelişimini ve iktidara yürüyüşünü; ideolojik bunalımlar, iktisadi krizler, toplumsal sorunlar gibi uzun ve çelişkili süreçlerden geçerek tamamladığı bilinir. Bu doğrultuda geniş ölçekli sebepler listesi sunan faşizmin aşamalar halinde var oluşuna, var oluş sürecinde başat aktör olan iktisadi yapının özgüllüğüne, sağ ve sol ideolojiler arasında yaşanan krizlerin etkisine, krizlerin görüldüğü ülkelerdeki toplumsal ve siyasal yapının hazırbulunuşluğuna ve nihayetinde orta sınıfın olaylar karşısında takınmış olduğu tavırların sonuçlarına değinilmesi gerekmektedir.

1.5.1.2.1. Faşistleşme Aşamaları

Poulantzas'a göre faşistleşme aşamalarının ilki; sürecin başlangıcından dönüşsüzlük noktasına kadar geçen dönemi kapsamaktadır. İlk aşama faşizmin yükselişini engelleyebilme olanağı bulunan bir mahiyette olup daha sonraki aşamalarda sürecin gidişinin geriye çevrilmesi oldukça güçleşmektedir. Dönüşsüzlük noktasına erişilmesinin ardından iktidara geçişine kadarki süreç faşizmin doğası ve karakterinin oluşumu yönünde önem arz eden ikinci aşamaya tekabül etmektedir.

Üçüncü aşamada halkın içinden gelen farklı görüşlerin desteği ile iktidarı elde edebilen faşizm, istikrarsız ve belirsiz bir nitelikte olup daha çok ılımlı ve uzlaşmacı tavrı ile ön plana çıkmaktadır. Bunun sebebi tam olarak belirleyemediği kitle desteğini güçlendirebilmesi, hegemonya kurabilmesi adına toplumda ve siyasal arenada yer edinmesi gerekliliğidir. Dördüncü aşamaya geldiğinde stabilizasyon sürecine girerek

belirsizlikten arınmakta ve gerçek yüzünü göstererek kendi ilkelerine uygun olmayanlar için bir tasfiye süreci başlatmaktadır (Poulantzas, 1980: 66).

Benzer şekilde faşizmi beş aşamaya ayıran Paxton[63], aşamaların her ne kadar birbirlerinin ön koşulu olduğunu belirtse de hepsinin birden gerçekleşmesinin elzem olmadığı çoğu faşizmin yolun başında durup geriye döndüğünü, bazen birkaç aşamanın aynı anda görüldüğünü dile getirmiş ve yine pek çok faşist hareketin içinden faşist rejime ulaşabilenlerin sayısının az olduğunu, radikalleşme aşamasına ulaşanın ise yalnız Nazi Almanya'sı olduğunu ifade etmiştir (Paxton: 49).

Faşizmin iktidara geldiği andan itibaren geliştiği süreci incelemek gerekirse; rejim haline dönüştüğü İtalya ve Almanya gibi ülkelerde Poulantzas ve Paxton'un aşamalarını izleyebilmek mümkündür. İtalya'daki sürece bakıldığında; Mussolini'nin ilk birkaç yılında kendine özgü sistemini ve inançlarını gerçekleştirmek için uygun siyasal ortamın olmaması sebebiyle ihtiyatlı davrandığı, kabinesini yalnızca faşistlerden oluşturmak yerine 3 milliyetçi, 3 liberal, 3 sosyal demokrat, 6 halkçı bakan ve müsteşarın da bulunduğu bir yapıyı tercih ettiği görülür (Özek, 1966: 15-16).

Son ana kadar gerçek inancını saklayan Mussolini, mülk ve iş sahibi liberaller, muhafazakarlar, felsefeciler, masonlar tarafından demokratik güç oluşturacağı ve yaşanılan krizlerden çıkılabileceği noktasında destek toplamayı başarabilmiş (Özek: 217), etnik olarak ise yalnızca birkaç antisemitist harekete rastlanılmış hatta Mussolini Yahudiler tarafından da desteklenmiştir (Paxton: 24-26).

Mussolini'nin iktidarını pekiştirmesi ile birlikte liberal devletten faşist devlete geçiş[64] adım adım korporasyonlar aracılığıyla gerçekleşmeye başlamıştır. Bu uğurda devlete atfedilen "uzlaştırıcı" nitelik baz alınarak; mevcut kapitalist sistem içerisindeki sorunları gidererek toplumsal ve iktisadi öğeleri denetim altına almak ve "ulusal topluluk" içerisinde sermayedar-emekçi, işçi-patron ayrımlarını önlemek gibi amaçlarla korporatist bir sistem oluşturulmuştur (Sarıca ve Aybay, 1965: 37-41).

---

[63] Beş aşamayı; hareketlerin yaratılması, siyasal sistem içerisinde kök salması, iktidarı ele geçirmesi, iktidarı kullanması ve faşist rejimin radikalleşme ya da entropiden birini seçmesi şeklinde sıralar.

[64] Bu geçiş İtalya ve Almanya'ya özgü olmayıp dünyada yetkeci yapıya evrilme yönünde eğilim göze çarpmaktadır. 1920'lerde liberal rejimlerin var olduğu devlet sayısı yaklaşık 35 iken, 1938'e gelindiğinde bu sayı 17'ye düşmüş, 1944'te ise sayının 12 olduğu belirtilmiştir (Hobsbawm: 135).

1928 yılında ilk olarak siyasi alanda Büyük Faşist Meclisin tek bir seçim listesi hazırlayıp halkın oyuna sunması ve halk kabul etse de etmese de son kertede meclisin belirleyeceği milletvekillerinin seçilmesi gibi düzenlemelerle başlayan bu sistem, proletaryanın örgütlenmesine engel olmak maksadıyla bağımsız sendikaların ortadan kaldırılması, grev ve lokavtların yasaklanması, "*her şey devlet için*" anlayışının kabul edildiği faşist iş hukukunun getirilmesi şeklinde devam etmiştir. 1934 yılına gelindiğinde korporasyonlara ilişkin yasalarının kabul edilmesiyle ülkeyi 22 korporasyona ayırarak yönetmeyi planlayan merkezi otorite, siyasi alanın yanında iktisadi alanı da düzenlenmeye ve denetlemeye başlamıştır.

Almanya'daki duruma bakıldığında ise Mussolini'den farklı olarak Hitler'in önderliğini yapmış olduğu faşist hareketin iktidara gelmeden evvel öğretisini belirlediği görülür (Sarıca ve Aybay: 57-70). "Nasyonal Sosyalizm"in her ne kadar bir öğretisi bulunsa da İtalya'dakine benzer şekilde; iktidara gelirken ve geldikten sonra kendilerine fon sağlayacak sermayedarlar (büyük burjuvazi) reddedilmemiştir.

Bu aşamada reddedilemeyeceğini bilen büyük burjuvazi; 1929 Buhranı ile birlikte yaşanan ekonomik sorunları kendi lehine çevirerek küçük burjuvazinin yükselişini engelleyebilmek, proletaryayı sömürmeye devam edebilmek, kendi iktisat politikalarının uygulanması adına demokratik partiler üzerinde baskı kurabilmek için başlangıçta önemsemedikleri Hitler ve partisi NSDAP'nin (Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi) sermaye yönünden güçsüz yanını görüp onu ve partisini gerek finansal gerekse siyasal yönden destekleyerek faşizmi bir araç olarak kullanma yolunu tercih etmiştir[65] (Vincent, 2000: 47-48).

Büyük burjuvazi işten kârlı çıkmakla birlikte Hitler, büyük burjuvazinin devletin verdiği siparişleri yetiştiremediği durumda üretimin küçük burjuvazi tarafından üstlenmesini sağlayarak veyahut yan ürünlerin üretimini onlara bırakarak alt sınıftan gelebilecek tepkileri de önlemek için çaba sarf etmiş (Dural: 306) ve

[65] Krupp, Thyssen, Bosch gibi endüstrinin önde gelen sermayedarları Nasyonal Sosyalist harekete yaptıkları büyük yardımlarla (Sarıca ve Aybay: 70) Yahudilerin mülksüzleştirilmesine sebep olarak köle emeği ve imha kamplarındaki işgücünü kullanıp kendi paylarına düşen kısmı alabilmişlerdir. Öyle ki ABD'de 1929-1941 yılları arasında şirketlerin en tepedeki %5'i toplam ulusal gelir içindeki paylarının %20 oranında düştüğüne tanık olurlarken Almanya'da en tepedeki %5'lik kesim, %15 oranında kâr elde edebilmiştir (Hobsbawm: 155).

gücünü büyük ölçüde artırdığı 1933-1934 yıllarına kadar olan süreçte bu dengeyi korumaya çalışmıştır. Fakat Şubat 1933'te gerçekleşen ve Hitler'in rakiplerini elemeye başladığı "*Reichstag Yangını*" ve 1934 yılının Haziran sonu Temmuz başlarında rakiplerini siyasal arenadan tamamen temizleme girişiminde bulunduğu "*Uzun Bıçaklar Gecesi*" ile sınıflar arasında güdülen denge son bulmuştur.

Reichstag Yangını'nın hemen ardından Nasyonal Sosyalistler, suçlu olarak komünistleri işaret edip yangını bir propaganda aracına çevirmişler ve korkutma, hile, sindirme yollarına başvurarak seçime gitmişlerdir. Seçimlerden %43-44'lük oranla ayrılan NSDAP, ikinci en yüksek oy alan Milliyetçi Parti ile koalisyon kurmuş ve bu koalisyondan istedikleri yasaları geçirmeyi başarabilmişlerdir. Adım adım yasama ve yürütme güçlerini eline alan Başbakan Hitler, Cumhurbaşkanı Hindenburg'un ölümü sonrasında iki makamı birleştirerek yetkileri elinde toplamıştır (Sarıca ve Aybay: 69).

Beraberinde "*iktidar bloğunun geleneksel temsilcilerini*" siyasal arenadan atma ve NSDAP bünyesindeki "*sol kanadı*" temizleme girişimlerine başlanmış ve 85'ten fazla üst düzey SA elemanlarının öldürüldüğü "*Uzun Bıçaklar Gecesi*" tasfiye sürecinin en önemli olaylarından birisi olarak tarihe geçmiştir. 1934 yılından itibaren parti içerisindeki sol kanadın temizlenmesinin ardından siyasi yönetici ve sorumlu olacak kişilerin "*1933'den sonra partiye katılmış üyeler arasından*" seçilmesi tercih edilmiştir (Poulantzas: 114). Radikalleşme aşamasına gelen bu ideoloji, kendi ırklarından olmayanları tamamen ortadan kaldırmak isteyecek kadar ileri gitmiştir.

1.5.1.2.2. İktisadi Yapının Özgüllüğü ve Siyasi Kültür

Faşizmin İtalya ve Almanya gibi ülkelerde neden rejim haline dönüştüğü diğer ülkelerde ise hareket olarak kaldığı irdelendiğinde; iktisadi ölçekte durumu Horkheimer kapitalist, Poulantzas emperyalist anlayış ile ilişkilendirerek açıklamıştır. Bu uğurda milliyetçi duygularla pekiştirilen gerek kapitalizmin gerek emperyalizmin, Almanya ve İtalya gibi ulusal birliğini geç sağlayabilmiş ülkeler için siyasal ve toplumsal bağlamda olumsuz sonuçlarına odaklanılması gerekir.

Geç uluslaşmalarına rağmen kapitalist ekonomide hızlı bir ivme kaydederek emperyalist amaçlar güden bu iki devlet, I. Dünya Savaşı'ndan sonra büyük hayal

kırıklığına uğramıştır. İtalya savaştan galip ayrılmasına karşılık umduğu sömürgeleri elde edememiş, Almanya ise pastadan payını almak bir yana savaşta yenik düşenler safında "*Versailles Antlaşması*" ile toprak kaybetmiştir. Hedeflerine ulaşamayan iki ülkede de geçmişlerindeki görkemli dönemlerini canlandırma hırsı boy göstermiştir.

İktisadi yönden içeride sanayi üretiminin hızla artmasına mukabil sömürgelerinin bulunmayışı ülkeleri; dış pazarlardan ucuz hammadde elde etmek ve yoğunlaşan sermayenin kârlılık oranını muhafaza ederek ihraç etmek gibi bazı temel sorunlarla yüzleştirmiştir. Bu doğrultuda dış pazarlara açılamadığı için ekonomisini büyütemeyerek kâr-ücret zıtlığını içeriye yansıtmakta olan ülkelerdeki yükü çeken emekçi yığınlar, zamanla yoksullaşmaya başlamış (Mosca: 317-318) ve toplumsal gerilimin yükseldiği bu ortamda siyasi olarak yetkeci bir rejim doğmuştur.

Karşılaşılan bu zorlukların geç uluslaşmış, iktisadi bunalımdan etkilenmiş, savaştan yenik düşmüş ülkelere özgü bir sorun olmadığı "kapitalist sistemin işleyişi" itibarıyla pek çok ülkenin benzer sorunlarla karşı karşıya kaldığı ve bu uğurda "Keynesyen politikaları[66]" çözüm olarak gördüğü belirtilir. Fakat söz konusu sorunları bazı ülkeler iktisadi yeterliliklerinin yanı sıra demokratik bir siyasi kültüre sahip olmaları dolayısıyla bertaraf edebilmişlerken demokrasinin tam olarak yerleşemediği İtalya ve Almanya gibi ülkelerde sorunların üstesinden gelme şekli yetkeci bir yapıya bürünerek giderilmeye çalışılmıştır. Bu konuda Adorno, iktisadi yapının faşizmin oluşum sürecinde azami bir önem taşıdığını vurgulayarak (Adorno, 2011: 217) esasen toplumların sahip oldukları yetkeci kişiliklere odaklanılması gerektiğini dile getirir. Nitekim kendisi yetkeci kişiliğe sahip toplumların faşizme yatkın olduklarını iddia eder (Adorno: 10).

1.5.1.2.3. İdeolojik Bunalım

Faşizmin nedenleri kapitalizm, emperyalizm ya da siyasi kültür ile ilişkilendirilmekle birlikte (Poulantzas: 13) Laclau bu ideolojiyi; halk ile uzlaşamayan iktidar bloğunun yaşadığı krize ve hedeflerini politik ve ideolojik zeminde eritemeyen

[66] 1929 Buhranı sonrası klasik iktisatçıların sorunlara çözüm bulamayışı, iktisatçıları yeni öneriler geliştirmeye itmiş ve John Maynard Keynes, 1936'da yayınladığı "*Para, Faiz ve İstihdamın Genel Teorisi*" kitabında durgunluğun devletin ekonomiye bizzat müdahalesi ile ortadan kaldırılabileceğini iddia etmiştir. Kabul gören bu görüş, 1970'li yıllara değin geçerliliğini korumuştur (Susam: 34-36).

proletaryanın krizine dayandırmaktadır (Laclau: 40). Faşizmin yükselişi Laclau'nun ifade ettiği üzere siyasi otoritelerden ve toplumsal reaksiyonlardan en genel ifade ile bu iki alanda yaşanan "ideolojik bunalımdan" ayrı düşünülemeyecek bir süreçtir.

Sürecin başına dönmek gerekirse; I. Dünya Savaşı sonrası yaşanılan iktisadi zorlukların büyük burjuvaziyi tedirgin etmesi bu kesim tarafından rakipsiz bir ekonomi oluşturma teşebbüslerini öne çıkarmıştır. Fakat tekelci sermayeyi savunanların bu istekleri gerek Almanya gerekse İtalya'da askeri diktatörlükle gerçekleştirilecek bir durum olmadığından kitle hareketi elde edebilmek önem arz etmiş (Laclau: 42) ve hegemonya kurabilme sorunsalı tam olarak burada başlamıştır.

Burjuvazinin destek elde edememesinin altında ilkin demokratik anlayışın kurum ve kurullarıyla etkin olamaması yer alır. Savaşın ardından demokratik anlayışın yerleşmesi ve sürdürülebilmesinde en zorluk yaşayan uluslardan birinin İtalya olması bu durumun kanıtıdır. Öyle ki İtalya'da sadece iki yılda (1919-1922) dört hükümetin değişmesi ve değişikliklerin hükümetlerin otoritesini zayıflatması sebebiyle demokrasiye yeşerecek ortam sunulamaması krizlere zemin hazırlamıştır (Armaoğlu, 1996: 116). Benzer sorunlarla karşılaşılan Almanya'da ise İtalya'ya nazaran daha uzun bir süre zarfında Weimar Cumhuriyeti (1919-1933) ayakta kalabilmişse de büyük buhran sonrası yaşanan otorite krizi, Hitler'in iktidara gelmesine değin devam etmiştir.

Savaş sonrası hükümetlerin bu siyasi krizleri, "savaşa karşı olan" sosyalistleri haklı çıkardığından proletarya için avantajlı bir durum yaratmış ve bu durum İtalyan Sosyalist Partisi'nin Kasım 1919 seçimlerinde mecliste en çok sandalye elde etmesi ile neticelenmiştir (Sarıca ve Aybay: 15-16). Partinin bu yükselişi sosyalistler açısından; işçilerin fabrika işgallerini, ev ve apartmanlara saldırılmasını teşvik etmişken evi, mülkü, tarlası tahrip edilen burjuvazi açısından "komünizm korkusu" doğurmuştur. Toplum içerisinde sınıf kavgasına dönüşerek otorite krizini derinleştiren bu süreç; faşizmin "*komünizm tehlikesine karşı ülkeyi koruma yeteneği gösteremeyen liberal ve demokratik ülkelerde çaresizlik sonucu başvurulan bir yol"* şeklinde tanımlanmasına sebep olmuştur (Yalçın: 17-18).

Bu noktada incelenmesi gereken; en çok sandalye sayısına sahip sosyalistlerin başarılarını neden devam ettiremedikleridir. Nitekim onlar için savaş

sonrası yaşanan bunalım, iktidarı elde edip hedeflerine ulaşabilmeleri adına dönüm noktası olabilecek mahiyettedir. Faşizmin yükselmesini ve iktidara gelmesini ihtimal dahiline bile almayarak dönüm noktasını kaçıran ve önermeleri gülünç bulan sosyalistler (bir kısmı hariç) yanıldıklarını anlayamamışlardır.

Bu hareketin başarısız olmasının temelinde; işçilerin, işçi kuruluşlarının ve siyasi partilerin görevlerini yerine getiremeyerek kitlelerle iletişime geçememesi ve farklı sınıflarla uzlaşma yolunu tercih etmeden kendilerinden olmayanları düşman olarak belirlemesi yer alır. Tutumları ayrıntılandırıldığında savaş bitmesine rağmen hala savaş karşıtlığı üzerinden propagandalar gerçekleştirerek yeni sorunları görüp analiz edememeleri, hedeflerini gerçekleştirmek için net bir programlarının bulunmaması, izleyecekleri yolda kararsız kalmaları, kendilerine güvenmelerine karşın genç ve tecrübesiz olmaları, demokrasinin işleyeceğine inanıp faşistlerin bir hükümet darbesini gerçekleştirebilme ihtimaline karşılık çözümler üretmemeleri (Macciocchi, 2000: 22-30), Komintern'de faşizmin dikkate alınmaması, bu konuda sosyalistler içerisinde fikir ayrılıkları olması ve kendi aralarındaki birliğin de bozulması[67] gibi sebeplerle sosyalistler ellerine geçen fırsatı değerlendirememişlerdir.

Sonuç itibarıyla 1919 ve 1920 yılları "iki kızıl yıl" olarak adlandırılsa da belirtilen sebepler yüzünden 1920'de 20.615 sayıya sahip faşistler, "komünizm korkusunu" propaganda aracılığıyla kitlelere aşılayıp onlara mavi boncuk dağıtarak uzlaşma sağlayabilmiş ve böylece 1921 yılı sonuna gelindiğinde 249.036 sayısına ulaşmayı başarabilmişlerdir (Macciocchi:15-16).

1.5.1.2.4. Proletarya ve Burjuvazinin Desteği

Faşizmin yükselişinde etkili olan hususlardan birisi hem proletaryanın hem burjuvazinin desteğini alabilmiş olmasıdır. Sayıları gittikçe artan faşistlerin; proletaryanın bir kısmını da kendi taraflarına çekmeyi başarması, işçi hareketlerinin yürüttüğü başarısız politikalardan ziyade faşistlerin yürüttükleri başarılı politikalarla

[67] 31 Ocak 1921'de İtalya Sosyalist Partisi'nden ayrılan Gramsci ve Bordiga İtalya Komünist Partisi'ni kurmuşlardır. Bu iki parti faşizmle mücadeleye odaklanmak yerine birbirlerine silahlarını doğrultmuşlar ve sosyal demokratlar komünistleri "kızıl faşist", komünistler de sosyal demokratları "sosyal faşist" olarak nitelendirmişlerdir. Benzer şekilde Almanya'da da komünistler, sosyal demokratları Hitler'den daha büyük tehlike olarak görmüşler ve kendi güçlerini kaybederken faşistlerin yükselişine kapı aralamışlardır (Macciocchi: 27; Yalçın: 8).

ilişkilendirilmelidir. Bu dönemde faşistler, gerçekleştiremeyecek olsalar bile etkili vaatlerde bulunarak partilerini çekici kılmayı sağlayabilmişlerdir.

Faşistler, sosyalistler ve komünistler gibi yalnız ekonomik bir alanda hareket ederek taleplerini dile getirmek yerine mücadelelerini siyasi alana taşımışlar ve bu uğurda; *üretimin emekçiler tarafından yönetimi ve denetimi, mülkiyete karşı sosyalist eğilimli formüller, tekellerin gücü, emperyalist sermaye* gibi temalarla söylemlerini diğer sınıflara uyarlamışlardır (Poulantzas, 2000: 68). Bu söylemleri doğrultusunda kendi partilerince temsil edilemeyen işçilerin dikkatini çekmeyi başarmışlardır.

1924 yılında Stalin, "*faşizmin sadece burjuvazinin bir kavga kuruluşu olmayıp, aynı zamanda sosyal-demokrasiye dayalı bir siyasal olgu olduğunu*" savunmuş ve 1928 yılından sonra kullandığı "sosyal-faşizm" terimi ile içlerindeki ayrılığı belirginleştirmiştir[68] (Poulantzas: 152). Sosyal demokrasiyi faşizmin ılımlı kanadı olarak gören Stalin'in, işçi sınıfının sorunlarını enternasyonal bir düzeyden çıkararak ulusal bir kurtuluşa indirgeyen "*Tek Ülkede Sosyalizm*" politikasını uygulaması ise sosyalizm ile milliyetçiliği bir kez daha yan yana getirmiş, böylece proletaryanın çıkarlarıyla Sovyetler Birliği'nin (SSCB)[69] ulusal çıkarlarını aynileştirmiş, uluslararası alanda da güvensizlik duygusunu kışkırtmıştır (Hayes: 30).

Ülke içerisinde "*SSCB, Sosyalizm memleketidir. Dünya üzerinde tek sosyalist ülke bizim ana vatanımızdır*" sözleri ile Hitlerin propagandalardan etkilenerek Rus Milliyetçiliğini gittikçe canlandırdığı görülen Stalin, II. Dünya Savaşı sırasında Hitler'in SSCB içindeki halkları boyunduruktan kurtaracağı gerek propagandist gerekse de "*Barbarossa Harekâtı*" gibi fiili saldırılarına karşı gelmede önemli bir rol üstlenmiştir (Kohn, 2007: 257-259). Bu dönemde Sovyetler Birliği'nin "*komünist milliyetçi*" (Hayes: 176) şeklinde ideolojik bir zemine sahip olduğu aktarılmıştır.

Faşizmin asıl destek bulduğu kesim ise proletarya gibi baskı altında olan ve vaatlerle kontrol edilen küçük burjuvazi olmuştur. Küçük burjuvazinin başlangıçta

---

[68] İşçi sınıfının çıkarlarına yönelik anti faşist bir mücadele öngören Komintern'in 7. Kongresi'nde burjuvazinin içerisinde bulunacağı, sosyal demokratların ve komünistlerin "*birleşik cephe*" oluşturması gerektiği iddia edilmiştir. Nitekim bu yolla faşizmin üstesinden gelinebileceğine dikkat çekilmiştir (Dimitrov, 1976: 39).

[69] 1917 Devrimi sonrasında Rusya'da iç savaştan başarı ile ayrılan Bolşevikler, 1922 yılına gelindiğinde Lenin önderliğinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni resmen ilan etmişlerdir.

faşizmi destekleme ve onlarla ittifak yapma sebebi faşist partilerin yükselişinin önüne geçmek farklı bir ifadeyle halk yığınlarına karşı onlardan yararlanıp akabinde başlarından atmakken (Poulantzas: 74) 1929 buhranın getirdiği ağır işsizlik koşullarında bu sınıf korku, endişe ve bir umutla faşizmi desteklemiştir.

Desteklemelerinin altında yatan sebep ilk olarak burjuvazinin temsilcisi olan liberalizmin büyük güçlere karşılık bireysel hakları öncelemek gibi niteliklerinden vazgeçmiş olmasıdır. Totaliter bir rejim kurmak isteyenlerin karşısında Weimar Almanya'sında görüldüğü üzere liberal ilkelerle hazırlanmış anayasayı koruyacak bir cephe oluşturamamaları (Yalçın: 23) daha sürecin başında küçük burjuvazinin liberal kurumlara olan inancını yitirmesine sebep olmuştur. Liberal kurumların etkisizleşmesine mukabil proletaryanın şiddet eylemlerini artırması bir taraftan komünizm korkusu diğer taraftan büyük sermaye karşısında rekabet edememe, proleterleşme korkusu yaratmış ve bu sınıf faşizme giderek yaklaşmıştır.

Hem komünizm hem kapitalizm korkusunun olduğu ortamda bir günah keçisi arayan faşistler bilhassa Almanya'da Yahudileri işaret etmiş, Almanların birlik olması gerektiğini ve parlamenter sistemin değersizliğini savunmuş, eğitimde devlete saygının temel alınarak küçük burjuvazinin yeniden güçlendirilmesi gerekliliği üzerinde durmuş, tekellerin kamulaştırılması, toptancı ticaretin karının paylaştırılması, büyük mağazaların küçük esnafa kiralanması, toprak reformunun yapılması, üretime katkı yapmadan kazanç sağlayan "*mali kapitalizme*" karşı önlem alınması şeklinde vaatlerde bulunarak küçük burjuvazinin desteğini almışlardır (Kışlalı, 1995: 110-111).

Sonuç itibarıyla küçük burjuvazinin liberal ideolojiden proletaryanın da sosyalizm ve komünizmden kendisine dayanak bulamaması, her iki kanadın birbirini yalanlayan nutukları bu sınıfları "önder arayışına" itmiştir (Yalçın: 11). Gerek küçük burjuvazi gerekse de proletarya, yükselen faşizmin eski güzel günlere geri dönüleceğine ilişkin söylemlerinin gerçekçiliğine inanarak bu ideolojiyi desteklemiştir. Yaşanan bu bunalım; şiddete, otoriteye, propagandaya başvurarak mücadeleye giren, örgütlenmiş kitlelerinin doğmasına (Macciocchi: 228) ve 20. yüzyılın yarısına değin radikal milliyetçilik çizgisinde SSCB'nin ABD'nin, Fransa'nın, İngiltere'nin vatansever politikalara yönelmesine sebep olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM
KÜRESELLEŞME VE YENİ SİYASAL PARAMETRELER

II. Dünya Savaşı'nın ardından Hobsbawm'ın tabiriyle "*imparatorlukların sonunu getiren felaket çağı*" geride kalmış, uluslararası sistem içerisinde yeni bir dünya düzeni oluşturulması amacıyla barışı önceleyen alternatif görüşlerin ortaya atıldığı ve ulus-ötesi kuruluşların etkinlik sağlayacağı çözüm yolu arayışlarına girilmiştir. Avrupa'da barışı tesis edecek fikir arayışları cereyan ederken bu kez milliyetçilik, sömürge altında bulunan Asya ve Afrika topraklarında "*ulusal kurtuluş hareketlerini*" sahneye çıkaran bir ideoloji olarak boy göstermeye başlamıştır.

Doğu'nun milliyetçilik anlayışının oluştuğu bu dönemde batı karşıtlığı üzerinden sosyalist çizgide yükselen milliyetçilik, söz konusu niteliğini 1970'li yıllara değin sürdürmüştür. 1970 ve 1990 yılları arası ekonomi, siyaset ve kültür alanlarındaki yeni atılımlar sonrası Sovyetler Birliği'nin dağılması, küreselleşmenin beklenmedik bir şekilde gelişmesine öncülük etmiş, bu durum ulus devletlerin sorgulanmasını beraberinde getirdiği gibi "*vatandaşlık*" bilincinde de değişiklikler yarattığından milliyetçilik özelinde tartışma zemini zengin bir döneme girilmiştir.

Uluslar üzerine yapılan tartışmaların artması, milliyetçilik kuramlarının yeni yorumlarla geniş bir yelpazede ele alınması, ulusal sınırların varlığı sorgulanarak milliyetçiliğin hatta ideolojilerin sonunun geldiği yönünde tezlerin ortaya atılması, küreselleşme karşıtlarının anti tezini ortaya koyarcasına çeşitli hareketler başlatmaları zengin zeminin ana hatlarını oluşturmuştur. Bu bölümde üzerinde durulacak olan husus tartışmalara ve yeni analizlere konu edilen milliyetçiliğin Soğuk Savaş'tan itibaren 21. yüzyıl ile birlikte olaylara nasıl reaksiyon gösterdiği ve küreselleşme süreci devam ederken toplumların bu ideolojiyi destekleme sebepleri olacaktır.

2.1. Soğuk Savaş Dönemi Milliyetçi İdeoloji

Faşizmin ve Nazizmin yenilgisi sonucu Avrupa topraklarında doğan güç boşluğuna binaen yapılan barış antlaşmalarında; ABD, SSCB, İngiltere'nin farklı

ideolojik yaklaşımları sebebiyle kolayca uzlaşı sağlanamamıştır.[70] SSCB'nin Almanya'nın doğusunda komünist bir rejim kurma girişimleri demokratik kurumların savunuculuğunu yapan ABD adına büyük bir endişe yaratmış ve ABD'nin Almanya'dan kuvvetlerini çekmesi durumunda SSCB'nin kıtada egemen devlet şeklinde var olacağı netleşmiştir (Kissinger, 2000: 437).

Savundukları "*demokratik liberal milliyetçilik*" idealinin komünizm tehdidi ile karşılaştığını görerek harekete geçen ABD, Rus yayılmacılığını önleyebilmek amacıyla "Truman Doktrini" adı altında dış politikasında değişikliğe gitmiş ve Avrupa'nın doğusunda ve güneyinde (Yunanistan ve Türkiye'nin de dahil olduğu) çeşitli ulusları iktisadi açıdan destekleyen "Marshall yardımları" yapmış, askerî açıdan ortak koruma sağlayan NATO'yu oluşturmuştur. Bu sert önlemlere kayıtsız kalmayan SSCB de ABD'nin girişimlerine; askeri ve siyasi yönden "*Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşmasına*" dayanarak Varşova Paktı; iktisadi yönden ise ekonomik iş birliği sağlamak amacıyla kurulan COMECON ile karşılık vermiştir.

Savaşın diğer galibi olup savaş sonrasında hayati çıkarlarını tek başına savunamayacak konumdaki İngiltere, bir taraftan ABD'nin yeniden "*kendi kaderini tayin hakkını*" savunması diğer taraftan SSCB'nin Avrupa içlerine kadar ilerleme ihtimali sebebiyle iki farklı olumsuz durum ile karşı karşıya kalmıştır. Bu durum karşısında ABD'nin tercihlerine boyun eğen İngiltere, SSCB'nin yıkılmasına değin sürecek olan "*Soğuk Savaş*[71]"ın saflarını belirginleştirmiş (Sander, 1996: 202-203), yaşanılan kutuplaşma ise milliyetçi ideolojide birden çok sahne yaratmıştır.

Milliyetçi ideolojideki değişikliklerde; ABD'de Roosevelt'in öncülüğünde yeniden ortaya atılmış olan "*kendi kaderini tayin hakkının*" ve BM gibi bazı uluslararası kurumların temel teşkil ettiği görülür. Wilson'dan farklı olarak yalnız

---

[70] Antlaşmalarda; İngiltere, Avrupa'da güç dengesini yeniden kurmak; ABD, Çin ile birlikte dünyanın yönetim kurulu gibi hareket edip olası bir durumda düşmana (Almanya) karşı barışı korumak; SSCB Orta Avrupa'ya doğru nüfusunu genişleterek orduları tarafından ele geçirilen toprakların gelecekte ülkeyi Alman saldırısına karşı koruma amaçlı tampon bölge oluşturma amacındadır (Kissinger: 432).

[71] Bu düzen; iki büyük devlet arasında kümelenmiş küçük devletlerin oluşturduğu blokların tüm güçlerini birbirlerine karşı kullandığı, herkesin iki bloktan birinin davasına katılmayı zorunlu hissettiği (Tanilli, 2007: 276), karşı bloklarda yer alan ülkeler arasında taraflarca belirlenmiş kuralların bulunmadığı ve diplomatik ilişkilerin gerçek işlevini yitirdiği, II. Dünya Savaşı'ndan itibaren bilhassa 1947 Truman Doktrini ile başlatılan ve 1991 yılına değin devam eden SSCB ve ABD arasında karşılıklı yaratılan korku ve güvensizlik ortamının silah kullanılmadan sürdüğü bir dönem olarak ifade edilir.

Avrupa ülkelerine değil tüm dünya ülkelerine bu hakkın tanınması iki kutuplu düzen içerisinde üç ayrı ideolojik sınıflandırmayı beraberinde getirmiştir. Bu uğurda "birinci dünya" ülkeleri tabiri; özel teşebbüslere açık, maddî güdülerin ve serbest piyasanın isteğe bağlı şekillendiği, seçimlerde rekabetçi bir yapının bulunduğu demokratik ve kapitalist ilkelere sahip ABD ve ittifak kurmuş olduğu devletler için kullanılırken, "ikinci dünya" ülkeleri; sosyal eşitlik, kolektif çaba ve merkezî planlamayı savunan tek partinin hakim olduğu SSCB ve etrafında kümelenen komünist değerlere tabii ülkeler için kullanılmıştır (Heywood, 2014: 53).

Her ne kadar ülkelerin sistem içerisinde iki kutuptan birini seçmeleri öngörülmüşse de "üçüncü dünya" ülkeleri; ABD'nin veya SSCB'nin bizzat yanında yer almak istemeyerek "*Bağlantısızlar Hareketi*" olarak adlandırılacak bir ittifak kurmuşlar ve ittifakta bulunan Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri kuvvetlerini bir araya toplayıp nüfuslarını artırmak, süper güçleri birbirlerine karşı kullanma stratejisi üzerinden kendi politikalarını oluşturmak (Kissinger: 625) gibi amaçlarla forumlar düzenlemişlerdir. Yetkeci niteliğe sahip olmakla birlikte geleneksel monarklar, diktatörler ya da ordu tarafından yönetilen Batı'nın sömürgeleri olan bu ülkelerde (Heywood: 53) ABD'nin yeni dış politikasının etkisiyle ulusal bağımsızlığın sağlanması için adımlar atılmış ve sömürgecilik karşıtlığı üzerinden yükselen bir milliyetçilik anlayışı doğmuştur.

Batı Bloğu ülkeleri, Doğu Bloğu ülkeleri ve Bağlantısız/Tarafsız üçüncü dünya ülkeleri üzerinden tarif edilen hususlar Soğuk Savaş dönemindeki milliyetçi ideolojinin dünyada yeknesak bir mahiyet arz etmediğini göstermiş dolayısıyla bu dönemde milliyetçilik coğrafi olarak ayrı ayrı incelenmelere tabi tutulmuştur. Coğrafi incelemelerde öncelikle Doğu'nun ve Bağlantısız/Tarafsız üçüncü dünya ülkelerinin konumunu ve ulusal oluşum süreçlerini irdelemek Batı'da küreselleşmeye giden sürecin güç ilişkilerini anlayabilmek açısından yerinde olacaktır.

2.1.1. Doğu Tipi Milliyetçilik Anlayışının Oluşum Süreci

II. Dünya Savaşı'nın ardından tüm dünya uluslarının milliyet temeline oturtulması ile "*her iklimde, her kıtada çiçek açan"* bir ideoloji (Hayes, 2010: 178) haline gelen milliyetçilik, Batı'nın örnek alındığı fakat kendine özgü bir tarzda

oluşturulan Doğu milliyetçiliğinin yeniden analiz edilmesi gerekliliğini gün yüzüne çıkarmıştır. Geçmişe bakıldığında bu yönde yapılan ilk çalışmalardan biri Kohn'ın "*Doğu ve Batı milliyetçilikleri*" sınıflandırmasıdır.

Kohn'a göre 18. yüzyıl sonrasında batı dünyasında yeşeren milliyetçilik (Kohn, 1939: 1002), Fransız Devrimi'nin yaydığı etkilerle batı dışındaki ülkelerde farklı biçimlerde yer edinmeye başlamıştır. Kendisi sosyal ve siyasi etkenlerin bir üretimi olarak şekillenen, akılcı, iyimser, toplum sözleşmesinden doğan ve güçlü orta sınıfa sahip İngiltere, Amerika, Fransa, İsviçre ve Hollanda gibi ülkeler için "*Batı Milliyetçiliği*" sınıflandırması yaparken, akılcı sosyal bir kavrayış içinde olmayıp duygusal, kültürel, ağırlıklı olarak aristokrasinin hakimiyetinde olan, meşruiyetini toplum sözleşmesinden ziyade akrabalığa dayandırarak organik bir bağı esas alan Ren'in doğusunda Almanya dahil Rusya ve Asya'daki ülkeler için "*Doğu Milliyetçiliği*" sınıflandırılmasını uygun görmüştür (Kohn, 1946: 330-331).

Benzer bir ayrıma James Kellas de katılmış ve o da İrlanda, İsveç, Katalan ve Norveç'i işaret ederek Batı milliyetçiliğinin, kapsayıcı, liberal, demokratik, soykırımdan ve göç ettirmeden uzak bir milliyetçilik olduğunu; Bulgar, Türk, Sırp, Hırvatların ise dışlayıcı, hoşgörüsüz, yetkeci bir nitelik arz eden Doğu milliyetçiliğine sahip olduklarını dile getirmiştir (Kellas, 1998: 91).

John Plamenatz ise Doğu milliyetçiliğinin, "Batı'yı taklit ettiği" yönündeki söylemlere açıklık getirmeye çalışmıştır. Plamenatz, esasen bu milliyetçilik türünün de içerisinde "*eski yetkeci biçimlerin yıkılması*" gibi modern dünyaya ayak uydurma girişimlerini barındırdığını, bu sebeple Doğu milliyetçiliğinin baskıcı rejimler altında ortaya çıkmasına karşılık ilerlemeci ve özgürleştirici bir yanının olabileceğini dile getirir. Ayrıca öykünmeci yanlarının onları güçlendirerek kendilerini gerçekleştirmelerini sağlayan yeni toplumsal koşulların yaratılmasında önemli rol oynadığını iddia etmektedir.

Plamenatz'a göre eğer Batı'nın liberal bilinci; müdahale etmemek gibi ahlaki tutumu tercih ederse; Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri prangalarından kurtulacağından iktisadi yapıları endüstriyelleşinceye ve toplumsal kurumları

modernleşinceye dek kendi yolunu bulacak bu sebeple yetkeci bir tutum takınmaları onlar adına iyi bir ulusal strateji dahi olabilecektir (Chatterjee: 18-24).

Doğu milliyetçiliğine yetkeci nitelik atfedilmesinin sebebi Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde orta sınıfın güçlü olmamasına bağlanır. Orta sınıftan ziyade öne çıkan aristokratların dahi iktidardan dışlanmış olduğu "Doğu" ülkelerindeki milliyetçilikte, bu sınıfın öncelikle kendi meşruiyetlerini sağlamaları adına başvurdukları yol "*yetkeci*" ve "*keskin*" olmaktadır (Smith, 2017-a: 131). Aristokratlar ilkin Batı'nın boyunduruğundan kurtulmaları gerektiğinden Batı'nın değerlerini tamamen reddetmemişlerdir. Dolayısıyla Doğu milliyetçiliği, Batıyı hem taklit eden hem de ona karşı düşmanca yaklaşarak sömürgeciliğe tepki gösteren mahiyette var olmuştur.

Etnik bir yapıdan ziyade (20. yüzyılın başlarında toprakları işgal edilmiş SCBB'deki milliyetçi anlayışı da dahil ederek) Doğu milliyetçiliğinin var oluşunun temelinde ilk olarak sömürgecilik karşıtı anlayışın yer aldığı akabinde ise ulusal bağımsızlıklarını sağlayarak hedeflerine ulaşabilen bu ülkelerin resmi milliyetçilik çatısı altında etnik bir temelde ayakta kalmaya çalıştıkları görülmektedir.

2.1.1.1. Sömürgecilik Karşıtı (Ayrılıkçı) Milliyetçilik

1870'ler sonrası Avrupa'da yükselen yayılmacı/kolonyal/sömürgeci milliyetçilik, aşamalı bir şekilde anti kolonyal/anti sömürgeci niteliğe evrilmiştir. Bu evrilmenin yaşanmasında ve üçüncü dünya ülkelerinin bağımsızlık mücadelesini kazanmalarındaki kırılma noktalarından biri; sömürgeci devletlerin üst üste askeri başarısızlıklara uğraması (Hayes: 178-179) ve bu uğurda uzun yıllar sömürgesi olan halkların durumunu düzeltmek üzere verdikleri ödünlerdir (Tanilli: 515). Verilen ödünlerle birlikte Asya'da beklenmedik hızda artan milliyetçi hareketler ve Afrika'da sömürge imparatorluklarının çökmesi yalnız Avrupa için değil tüm dünya için yeni bir düzenin başlangıcı olmuştur.

Uluslararası ilişkileri değiştiren yeni düzende; II. Dünya Savaşı'nın ardından sömürge halklarının bağımsızlık talepleri karşısında baş edemeyen bir Avrupa gören SSCB'nin bunu fırsata çevirerek komünizme taraftar kazanıp rakibi olan ABD'yi yenmek adına Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki hareketleri desteklediği ayrıca bu

yolla Batı emperyalizmini eleştirerek kendi Doğu emperyalizminin üstünü örtmeye çalıştığı görülür.[72] Buna mukabil ABD'nin tepkisiz kalmayarak sömürge halklarının ulusal taleplerine daha fazla yakınlık duyduğu ve halklara iktisadi yardımlarda bulunduğu kaydedilmiştir.

Soğuk Savaş'ın iki büyük gücünün dışında İngiltere de sömürgelerinin bağımsızlıklarını tanımak durumunda kalmış ve bağımsızlığını kazanan ülkeler, "*İngiliz Milletler Topluluğu*[73]" olarak simgesel birlik bağını devam ettirmişlerdir (Hayes: 179-180). Sömürgelerinin sanayisinin zayıf olduğunu bilen ve ABD ve SSCB gibi bu topraklardan vazgeçmek istemeyen İngiltere, "*Colombo Planı*" adı altında bilhassa değerli madenlerin olduğu bölgeleri iktisadi yönden desteklemeye başlamıştır (Tanilli: 518). Siyasi açıdan ise çözüm yolu arayan Churchill; Fransa ve ABD'ye ortak eylem çağrısında bulunmuştur (Kissinger: 580-581).

Savaşın galiplerini sarsan bağımsızlık talepleri; Çin, Endonezya, Vietnam, Cezayir gibi ülkelerde savaşarak, Hindistan, Malezya, Barbados gibi ülkelerde aşamalı olarak savaşılmadan bir yasa veya bir antlaşma ile kabul edilmiştir. Bağımsızlıklarını kazanabilmiş olan sömürge ülkeler, büyük devletler tarafından "hareket ettirilmelerin" onlar adına iyi sonuçlar getirmeyeceğini anladıklarında bu görüşlerin tartışıldığı "*Bandung Konferansı (1955)*" düzenlemişlerdir. Konferansta sömürgeciliği, ırkçılığı, ayrımcı politikaları ve bu dönemde ikiye ayrılan büyük güçlerin çıkaracakları savaşta yer almayı reddederek "yansız/tarafsız[74]" olduklarını ilan etmişlerdir (Tanilli: 519). Bağlantısızlar olarak da adlandırılan söz konusu ülkelerdeki milliyetçi anlayış, "ulusal kurtuluş" ideolojisi şeklinde Avrupa'dan farklı bir nitelikte var olmuş ve bu milliyetçilik için; anti sömürgeci/anti kolonyal/anti-emperyalist milliyetçilik, ayrılıkçı milliyetçilik, üçüncü dünya milliyetçiliği gibi isimlendirmeler yapılmıştır.

---

[72] Devletlerin süper güç olma yarışında; insanların eşitlik, adalet ve özgürlük haklarını gasp edişleri o zamanın romanlarına da yansımıştır. 1949 yılında yayımlanan distopya niteliğindeki George Orwell'ın güç elde etme uğruna devletlerin insanları nasıl kullanıldıklarını gözler önüne seren "*1984*" adlı romanı bunlar arasında yer almaktadır (Orwell, 2016).

[73] Bu oluşuma benzer şekilde Fransa da eski sömürgeleri ile simgesel bir birlik kurmaya yönelik "*Fransız Topluluğu*" oluşturmuşsa da "*İngiliz Milletler Topluluğu*" kadar etkili olamamıştır.

[74] Başkaları adına savaşmak, ölmek veya siyasal bağımsızlığını elde etmeyi başarabilmişken oluşan bloklardan birine katılarak savaşın ceremesini çekmek istemeyen bu ülkeler, 1961 yılına gelindiğinde "*Bağlantısızlar Hareketi"* oluşturarak bunu bir dış politika stratejisine dönüştürmüşlerdir. Nitekim onlar için bağlantısızlık "bağımsızlık" demektir (Sönmezoğlu, 2009: 4).

Bağımsızlıklarında dışarıdan bir gücü kabul etmeseler de eski sömürge ülkelerin genel özelliklerine bakıldığında; Amerika'da yerli halkların yok edilmesi gibi bir soykırım ile karşılaşmadıklarından yönetici kesimin sömürgeci devletin vatandaşlarından oluştuğu görülmekte bu sebeple de "melez" yapılanma söz konusu olmaktadır. Farklı etnik topluluklardan oluşan birbirlerini tanımayan halkların aynı sistem ve sınırlar içeresinde birleştirilmesi ile birlikte ırkçılığın ve ayrımcılığın sona ermesi için mücadele veren "*sömürgecilik karşıtı milliyetçilik*" Smith'e göre fiili veya gizil olarak bir millet söz konusu olmadığından gerçek milliyetçi hareket olarak değerlendirilmemelidir. Kendisi bu milliyetçi anlayışın ölü doğmuş bir "*entelijensiya milliyetçiliği*" olduğunu dile getirir (Smith: 168-170).

Yükselen "*sömürgecilik karşıtı milliyetçilik*" anlayışının Smith tarafından gerçek olmadığı iddia edilse de sömürgelerde bir canlanma olduğu ve Asya'da, Afrika'da, Ortadoğu'da bu canlanmanın milliyetçi söylemler ile buluştuğu, milliyetçi kaynaklardan beslendiği sonuç itibarıyla milliyetçiliğin emperyalizme karşı bir savaş bayrağı oluşturduğu görülmektedir. Nitekim sömürgeciliğin milliyetçiliği körüklediği ülkelerin çoğunda (Calhoun, 2012: 149) bu bayrağı taşıyan, sömürge yönetimlerine karşı bağımsızlık mücadelesini yürütmüş fikri önderler ve liderler bulunur.

Fikri açıdan üçüncü dünya ülkelerinin uyanışında önemli rol oynaması sebebiyle ideoloğu sayılan Frantz Fanon, anti-emperyalizmin rehberi şeklinde nitelendirilen "*Yeryüzünün Lanetleri*" kitabında sömürgeci ülkelerin, sömürge halkının değerlerini, gelenek göreneklerini, mitlerini geri dönüşü imkânsız bir şekilde bozduğunu (Fanon, 2007: 48) bu uğurda Avrupa'nın kendi amaçları ve ihtişamı için yüzyıllar boyunca diğer toplulukların gelişimini engellediğini dile getirmiştir.

Bu duruma karşı gelme noktasında bir öncü olan Fanon; "*Afrika'yı yeni bir Avrupa'ya dönüştürmek istiyorsak, Amerika'yı yeni bir Avrupa'ya dönüştürmek istiyorsak, o halde ülkelerimizin kaderini Avrupalılara emanet edelim. Onlar bizim en iyimizden daha iyi bir iş çıkarırlar. Ama insanlığın ileriye adım atmasını istiyorsak, insanlığı Avrupa'nın yerleştirdiğinden farklı bir düzeye götürmek istiyorsak, öncü olmamız gerekir*" şeklindeki ifadeleriyle çok kişiyi etkilemeyi başarır (Fanon: 307).

Örneğin sömürgeleştirilmiş İslam dünyasının sesi olan Edward Said, şiddet ve yeni insan üzerine yazdıklarına odaklanan Latin Amerika'da Che Guevara ve Fidel Castro, asimile olduklarının farkına vararak kendi özlerine Afrikalı geçmişlerine dönmek isteyen İran'da Ali Şeriati, ABD'de Kara Panterler veya IRA, Güney Afrika'da "*Aslında biz kimiz*?" sorusuna cevap arayan "*Siyah Bilinç*" Hareketinin önderi Steve Biko, Fanon'nun fikirlerini temel almışlardır (Ünlü, 2011: 27-31).

Fanon öncesinde üçüncü dünya ülkelerinin ulusal bağımsızlıklarını önceleyen lider isimler de yok değildir. Tarihsel olarak başı Rusya'yı emperyalist savaştan kurtarmak isteyen Lenin ile ters düşerek Rus egemenliğinde bulunan müslüman Türk halklarının kurtuluşunu önceleyen ve üçüncü dünyacı fikirlerin ilk örneğini teşkil eden Mirsaid Sultan Galiyev çekmektedir[75].

Galiyev, tüm Asya ve Afrika'nın Avrupa egemenliği altındaki durumunu "*yalnız insanlığın tek tek bireyleri için değil, kültürel ve tarihsel çeşitliliğe sahip bütün halklar ve devletler için, her birinin kendi kaderini belirlemesi ve barikatın hangi tarafında yer alacaklarına kesin olarak karar vermeleri gereken vakit geldi*" sözleri ile belirtmiştir. Akabinde bağımsızlık için adım atan halkların yalnız değil birlik içerisinde hareket etmeleri farklı bir ifadeyle "*sömürgeler enternasyonali*" kurarak sömürge devrimine devam etmeleri gerektiğini şu sözleri ile açıklar; "*Batı Avrupa burjuvazisinin yıkılması için sadece batı Avrupa proletaryasının gücünde olduğunu söyleyemeyiz, bu burjuvazi dünya ölçeğindedir, uluslararasıdır, devrilmesi için, Doğu proletaryasının da içinde olduğu bütün uluslararası proletaryanın devrimci irade ve devrimci enerjisinin yoğunlaşmasına ihtiyaç vardır* (Galiyev: 150-153)".

Galiyev'in bu ifadelerine bakıldığında; sömürülen Doğu halklarının çıkarlarını Batılı sömürgecilere (mazlum halkları emperyal güçlere) karşı koruma noktasında benzerlik kurulan ve Türk toplumunun bağımsızlığı uğruna savaşan Mustafa Kemal Atatürk'ün düşüncelerindeki farklılıklar ortaya çıkmaktadır[76]. Mustafa

[75] Esasen Lenin de anti-emperyalist bir niteliğe sahiptir fakat kendisi Rusya'nın parçalanacağı endişesiyle sınırları içerisindeki azınlıkların bağımsızlıklarını ilan etmelerine olumlu yaklaşmamıştır.
[76] Atatürk, Misak-ı Milli gibi sınırlı bir amaç edinerek, bu amaca ulaşmak adına çaba harcamıştır (Tellal, 2001: 129). Atatürk'ün Galiyev'den farkı, sömürgecilik karşısındaki tutum ve tavırları ve diğer üçüncü dünya ülkelerine nazaran gerçekten bağımsız manevra kabiliyetine sahip tek devlet olan Türkiye'nin durumu (Hobsbawm: 180) ayrıntılı olarak üçüncü bölümde incelenecektir.

Kemal'in Galiyev'den etkilendiği, onunla iletişim kurduğuna dair bir belgeye ulaşılamamakla birlikte (Attila, 2008: 307) ikili arasındaki ilişki Mustafa Kemal'in Nutuk'taki ifadeleri üzerine Yeşil Ordu Cemiyeti'nin faaliyetleri kapsamında sınırlı kalmıştır[77].

Fanon öncesinde Galiyev'den farklı olarak diğer önemli isim bağımsızlık fikirlerini cereyan ettiren hatta Fanon'un tezlerini önceden kaleme almış olan dostu ve akıl hocası Aime Cesaire'dir. Daha çok edebi metinlerle fikirlerini dile getirmiş olan Cesaire, Söylevi'nde; "sömürgeciliği", rakip ekonomiler arasındaki rekabeti yaymaya çalışan medeniyetin şeytani gölgesi olarak tanımlamış ve "*yaratmamız gereken yeni bir toplumdur, esaret altındaki kardeşlerimizin yardımıyla, modern zamanların üretici güçleriyle zengin, eski günlerin kardeşliği ve dayanışmasıyla sıcak bir toplum*" diyerek çizgisini ortaya koymuştur (Cesaire, 2005: 67-87).

Fransa'nın sömürgesi olan Cezayir'de Cesaire ve Fanon'un "şiddete şiddetle karşılık verilmesi" yönündeki fikirleri benimsenerek bağımsızlık sağlanabilmesinin yanında Mahatma Gandhi zaferin şiddete başvurmadan pasif bir direniş ile mümkün olduğunu Hindistan'ın ulusal bağımsızlığını kazanarak göstermiş ve bunu "*Adaletsiz rejimi, adaletle yıkınız, Alkışlar önüne kansız elle çıkınız*" ifadeleriyle açıklamıştır. Bu uğurda bağımsızlığı kazanabilmek ve sürdürebilmek adına başta Hinduizm olmak üzere tüm inançların katkılarının şart olduğu üzerinde durup çoğulculuk temelinde bir ulusal hareket oluşturmaya çalışmıştır[78] (Ünlü, 2021: 1465-1466). "*Pasif direniş*" veya Gandhi'nin adlandırmasıyla "*satyagraha*", Afrika'da ırkçı ve beyazların üstün tutulduğu Apartheid rejimine karşı Nelson Mandela tarafından da uygulanarak bu rejimin son bulmasında başarı sağlanmıştır.

---

[77] Nutuk'ta Atatürk, ulusal mücadelede sosyalizme yakınlığı ve Rusya ile irtibatı bilinen Yeşil Ordu'dan "*bana yardım maksadiyle ve beni ayrıca yormamak fikriyle, kendileri teşebbüs alarak, faaliyette bulunmağı münasip görmüşler. Bana, yalnız, nafi bir iş yapacaklarını söyliyerek, basit bir tarzda bu teşebbüslerinden bahsetmişlerdi. Ben, cidden çok meşgul olduğum için, arkadaşların bu teşebbüsleriyle uzunca bir zaman alakadar olamadım…bu gizli dernek üzerinde incelemelerde bulundum. Bu derneğin zararlı bir biçim ve nitelik aldığı inancına vardım*" şeklinde bahseder (Atatürk-II, 2019: 629-633).

[78] Çoğulculuğun hâkim olması sebebiyle uzlaşı sağlamanın zor olduğu bu siyasi ortamda birliği pekiştirmek amaçlı yakın tarihte benzer sorunlarla yüzleşen Türkiye'den Halide Edip, ülkeye getirilmiş ve bağımsızlık sürecinde Hindistan'ın bütünlüğünün sağlanması adına konferanslar vermesi sağlanmıştır. Eserleri gerek Hindistan da gerekse de Cezayir'de çevrilip Türkiye'deki Milli Mücadelenin örnek alınması sağlanmaya çalışılmıştır (Enginün, 1986: 71).

2.1.1.2. Sosyalist Milliyetçilik

Sömürgecilik karşıtı devletlerin; öne çıkan liderlerinin batılı bir eğitime sahip olmasının etkisiyle başlangıçta "*kendi kaderini tayin hakkından*" ilham aldıkları sonrasında ise milliyetçi eksenli emperyalizmin karşısında yer alarak sosyalist bir eğilimi tercih ettikleri görülür (Aydın: 457). Takip edilen bu çizgi Asya ve Afrika ülkelerinin liderleri tarafından farklı şekil ve tonlarda uygulama alanı bulmuştur. Çin'de Mao Zedong, Vietnam'da Ho Chi Minh, Küba'da Fidel Castro devrimci ve radikal bir Marksizm anlayışını benimserken, Hindistan'da Gandhi sonrası Nehru ile ılımlı ve uzlaşmacı bir sosyalist anlayış takip edilmiştir (Ünlü: 1466).

Sözü edilen ülkelere nazaran emperyalist mücadeleyi daha erken başlatan Türkiye'de sosyalizmin örnek model oluşturamayacağını düşünen Mustafa Kemal Atatürk (Dural, 2014-a: 372), çağdaş bir medeniyet kurmaya yönelerek "*Batı gibi olmalı ki Batı artık seni kendinden saysın*" şeklinde anlayış benimsemiş fakat Atatürk'ün "*Batılılara karşı batılılık*" olarak özetlenebilecek bu çizgisi II. Dünya Savaşı sonrasında demokrasiye elverişsiz yapıları sebebiyle bağımsızlıklarını elde etmeye çalışan üçüncü dünya ülkeleri için geçerli olamamış, dolayısıyla pek çok ülkede sosyalizm baskın bir ideoloji şeklinde yükselmiştir[79] (Sarıca, 1973: 240).

Bu ülkelerin sosyalizme yakın olmalarının diğer sebebi; emperyalist devletlerden yalnız siyasi kurtuluşu değil hem siyasi hem de iktisadi kurtuluşu öngörmeleridir. Sosyalizmin emperyalizme karşı gelinmesi noktasında eşitsizlik ve sömürü analizi sunarak milliyetçilikle kaynaştırılması; bir taraftan işçiyi, köylüyü, aydını, genci, esnafı, sanayiciyi kapsayan ulusça yürütülen mücadelenin ortaya çıkmasını sağlamış diğer taraftan da bu hareketlerle kapitalist gelişmenin temellerini daraltarak sosyal ve ekonomik reformlara yönelik geçişi kolaylaştırmıştır (Avcıoğlu, 1966: 3) Dolayısıyla sosyalist milliyetçi anlayış üçüncü dünya ülkelerince en doğru yol olarak görülmüştür.

Sosyalist milliyetçi anlayış doğru yol olarak görülse de kapitalizmden uzak bir şekilde kurtuluş öngören bu ülkelerin "*sosyalizme geçişinin sağlanması*" tartışma

[79] Sosyalist milliyetçiliğin Türkiye'ye yansıması üçüncü bölümde ayrıntılı bir şekilde aktarılacaktır.

yaratan husus olmuştur. Çünkü klasik teoride; kapitalist gelişmelerin zaman içerisinde mevcut ülkede proletaryayı oluşturup güçlendireceği akabinde ise bu sınıfın devrimi gerçekleştirerek sosyalizmin üstünlüğünü sağlayacağı yönünde bir geçiş tasarlanmışken kapitalistleşme sonrası devrim gerçekleşmeden sosyalizmin nasıl mümkün olacağı konusunda fikir birliği bulunmamaktadır (Avcıoğlu, 1965-a: 8).

Teoride işçilerin temel aktör olduğu proletarya devrimleri olmadan burjuva aracılığıyla gerçekleştirilen ulusal kurtuluş hareketleri küçümsenmiş fakat pratiğe bakıldığında Çin'de Mao Zedong haricinde üçüncü dünya ülkeleri arasında belirtilen sürece uymayan hatta baskın olarak "*milliyetçi burjuvazinin*" önderliğinde gelişen pek çok ulusal kurtuluş hareketi var olmuştur. Böylelikle sosyalizme geçişin burjuva aracılığıyla milliyetçi bir çizgi izleyerek de gerçekleşebileceği yeni yollar gün yüzüne çıkmaya başlamıştır (Avcıoğlu: 8-9).

Çeşitli çözümlerin üretildiği bu yolda; Çin, Vietnam, Kuzey Kore ve Kamboçya gibi Asya'daki devletlerin yabancı sermayeye el koyarak ekonomik kaynakları ulusallaştırdığı, tek parti devleti şemsiyesinde merkezin belirleyeceği bir ekonomik sistemin uygulandığı, Sovyet modeline yakın bir politika tercihi görülürken; Mısır, Cezayir, Libya, Zambiya, Irak ve Güney Yemen gibi Afrika ve Orta Doğu'daki ülkelerde karizmatik ve güçlü liderlerin ön plana çıktığı ve ekonomik-sosyal gelişmenin yegana çözümü olarak sosyalizmin birleştirici bir "*ulusal dava*" şeklinde algılandığı yönetimler var olmuştur (Heywood: 182).

Bunlar arasında öncelikle Mısır'da Cemal Abdunnasır, Süveyş Kanalı'nı ulusallaştırması ve Arap milliyetçiliğini sosyalizme yakınlaştırarak "*Arap Sosyalizmini*" ortaya atması ile Araplar arasında önder bir niteliğe sahip olmuştur. Sonrasında Libya'da Kaddafi, Irak'ta Saddam Hüseyin gibi liderler, Mişel Eflak'ın ortaya attığı İslamcılığın, Arap ulusal ruhunun ifadesi olduğu ve bu ulusun sosyalizmi gerçekleştirmek gibi ideallerinin bulunduğu farklı bir ifadeyle İslamcılığın, milliyetçiliğin ve sosyalizmin karışımı şeklinde nitelendirilebilecek "*Baasçılık*" olarak

bilinen hareketi takip etmişler ve kendilerine özgü bir sosyalist milliyetçilik anlayışı geliştirmişlerdir[80] (Berkes, 1975: 42-43).

Hanefi sözü edilen ideolojik birlikteliği "*Aydınlanmacı İslam*" şeklinde adlandırmaktadır. Kendisi bu anlayıştaki yöneticilerin; var olan sorunları vatandaşa danışma yoluyla çözüme kavuşturulması gerektiğinin, adaletle hükmetmenin esas olduğunun, ülkenin kaynaklarını geliştirmesi gerektiğinin bilincinde olması aynı zamanda halkı icraatlardan haberdar etmesi, tüm bunları gerçekleştirirken halkın kültürel farklılıklarını öne sürerek ayrımcılığa yönelmemesi ve uzlaşıya yakın çizgi barındırması sebebiyle ulusal birlik oluşturabilme adına en iyi alternatiflerden biri olarak değerlendirmiştir (Hanefi, 2002: 42).

Tanzanya, Zimbabwe ve Angola gibi bazı Afrika ülkelerinde ise Sovyet tarzı devlet sosyalizmi ve Batılı sosyal demokrasiden farklı olarak geleneksel değerler ışığında ekonomik ilerlemenin sağlanması ve çıkar çatışmalarının bölünmelere fırsat vermemesi amacıyla "*Afrika sosyalizmi*" ortaya atılmıştır (Heywood: 182). Bunlar içerisinde Gana'nın kurucusu Kwame Nkrumah, Afrika'nın bağımsızlığına kavuşması noktasında; "*Bir çeşit ekonomik devrim gerekiyor bize. Gelişmemiz pek uzun bir süre sömürge ekonomisinin engelleyici etkisinde kalmıştır. Baştan sona kadar yeniden örgütlenmek zorundayız; öyle ki her ülke koşullarının en çok elverdiği malların ve ürünlerin üretiminde ihtisaslaşabilsin. İktisadi birlik, modern sanayileri kurmağa başlayan Afrika ülkelerinin daha geniş pazarlardan yararlanmalarını sağlayacaktır* (Nkrumah: 1966: 10)" şeklindeki sözleri ile iktisadi sömürünün olumsuzluğu üzerinde durarak milliyetçilik ile sosyalizmi bağdaştırmaya katkı sağlamıştır.

Görüldüğü üzere üçüncü dünya ülkeleri içerisinde yer alan pek çok devlet, sosyalizmi çıkış yolu olarak kabul etmekle birlikte bu yolda kendi değerlerini, ideolojilerini dikkate alarak bir analiz gerçekleştirmiş ve kendi milliyetçilik anlayışlarını geliştirmiştir. Türdeş bir dil, din ve ırk olmadığından genel itibarıyla birleşmeler sömürge karşıtlığı üzerinden yapılmış ve bu durum zaman içerisinde

[80] *Baasçılık* zamanla bu topraklarda milliyetçiliğin ve sosyalizmin etkisini yitirmesi İslamcılığın ise ağırlık kazanmasına paralel olarak yerini "*dini fundamentalizme (köktendinciliğe)*" bırakmıştır. Köktendinciliğe ilerleyen başlıklarda ayrıntılı değinilecektir.

sorunların çıkmasını engellemek amacıyla bazı asimilasyon politikalarının uygulamaya konulmasına sebep olmuştur.

2.1.1.3. Resmi Ulusalcı Milliyetçilik

Eğitimli kişilerin öncülük ettiği sömürge karşıtı hareketlerde yaşanan temel sorunlardan biri; sömürülen topluluklar arasında bütünleşmenin olmayışıdır. Yerel topluluklardan oluşan bu toplumların bir millet oluşturabilmek için asgari ölçütleri barındırmaması sebebiyle öncelikle önderlerin yurttaşları yetiştirmeleri gerekir (Tanilli: 521-522). Nitekim sömürgecilik karşıtı milliyetçiliğin ana temalarından biri vatandaşın üretilmesidir.

Bunu gerçekleştirebilmek için önderler; milliyetçilik söylemini kendi bulundukları coğrafyaya uyarlayarak, yeni fikirler üreterek, yerel öğeler ile kaynaştırarak ve emperyal güçlerin karşısında yerli ulusal kültürün önemini vurgulayarak bu söyleme yeni bir yön kazandırmışlardır (Calhoun: 147-150). Bu yönde yetkeci bir kimliğe bürünen ve ulusun inşasında dil, din veya etnik köken gibi unsurlar üzerinden bir türdeşlik oluşturma amacı taşıyan milliyetçilik ise "resmi milliyetçilik" olarak adlandırılmıştır.

Chatterjee'ye göre gerçekte milliyetçilik; "*yüksek bir kültürün, önceki düşük kültürlerin nüfusun çoğunluğunun, hatta bazı durumlarda tümünün yaşamını elinde tuttuğu topluma genel olarak empoze edilmesidir… Bu, mikro-grupların kendilerince yerel ve özel olarak yeniden üretilen folk kültürlerince korunan eski karmaşık yerel gruplar yapısının yerine, her şeyden önce bu türden bir ortak kültür tarafından bir arada tutulan karşılıklı olarak birbirinin yerine konabilecek bireylerden oluşan anonim, kişisel olmayan bir toplumun kurulması demektir*" (Chatterjee: 22-23).

Yüksek kültürün topluma empoze edilmesi veya sömürgecilik karşıtı devletler içerisinde milliyetçi bir hareketin doğmasının temelinde milliyetçi önderlerin iki dile sahip olması yer alır (Anderson, 1995: 132). Bu sayede Avrupa'daki milliyetçiliği de okuyabilen üçüncü dünya önderleri kendileri için uygun olan birleşim unsurunun dilden ziyade etnik ve dini olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Etnik veya dini unsurların öne çıkarılmasının sebebi; Asya ve Afrika gibi toplumlarda halkın

okuma yazma oranı düşük olduğundan dil unsuru göz önünde bulundurularak bir devletin inşa edilmesinin daha uzun zaman almasıdır (Hayes: 182-183).

Dil üzerinden uzun zaman gerekse de etnik kimlikler ve din üzerinden de ulus devlet inşa etmenin bir anda gerçekleşebilecek gizil güce sahip olmadığını belirtmek gerekir. Bu süreçte okuma yazma bilmeyen bilhassa köylü sınıfı dünyayı kendi kurallarına göre yorumlayıp değiştirmeye çalıştığından, kendisini tarihin öznesi haline getirerek sömürgecilikle birlikte milliyetçiliği de eleştirdiğinden önderlerin birlik oluşturmaları zorlaşmaktadır (Chatterjee, 2002: 267).

Bağımsızlığını yeni kazanan devletlerde ulus inşa edilirken yerel kültürlerin çok sayıda olmasının bir dezavantajı olarak toplulukların, kıskançlık veya türlü bahanelerle yüksek kültürü benimsemek istememeleri karşısında önderler, bu topluluklar üzerinde asimilasyon, göç ve hoş olmayan azınlık statüsü gibi uygulamalarla zorlukların üstesinden gelmeye çalışmışlardır. Doğru dürüst berraklaşmamış yüksek kültürün olduğu böyle topluluklarda kültürel yönlendirme, nüfus mübadelesi veya sürgünlere başvurmanın zorunda kalındığı ve sözü edilen uygulamaların doğal karşılandığı ulus inşa süreci "*Afrika tipi ulusçuluk*" olarak adlandırılmıştır (Gellner, 1992: 168-172).

Berraklaşmamış yüksek kültürün topluluk içerisinde bizzat var edilmesi "geleneğin icat edildiğine" işaret eder. Geleneğin değişiminde başat aktör olan hakimin kararları ile "ulusal kimlik" ve "toprak hakkını" ilgilendiren gelenekler, mahkeme kayıtlarına geçtiğinde ve icat edilmiş örfi model ölçütüne açık hale geldiğinde yeni bir gelenek yaratılmış olunmaktadır. Toplumun istikrar kazanmasında dinin birleştirici işlevinden yararlanılarak da her mahallede çocuklara aynı yasa ve gelenekler öğretilmiş hatta bu durum bir tahakküm aracına dönüşmüştür.

Örneğin yaşlılar, kırsal üretim araçları üzerinde hakimiyet kurmalarını engellemek istedikleri gençlere; erkekler, kırsal alanda kadınlarının rolünün büyümesine paralel olarak kendi ellerindeki ekonomik kontrolü kaybetmemek adına kadınlara; yöneticiler, aristokratlar veya önderler, etnik ve sosyal gruplaşmanın olduğu topluluklarda kontrollerini sürdürebilmek için halka; yerliler siyasi ve iktisadi

haklarını kaybetmemek adına topraklarına yeni gelen göçmenlere karşı "gelenek" kurallarına başvurmuşlardır (Hobsbawm ve Ranger, 2006: 292-296).

Resmi milliyetçilikte bir önderin veya otoritenin etkin müdahaleleri ışığında ulus inşa etmesine tanık olunur. Bundan sonraki süreçte ise devletin sınırları içerisindeki dil çeşitliliği kenara bırakılarak resmi bir dil belirlenmiş, ortak bir eğitim politikası uygulamaya konulmuş, aynı para biriminin kullanılması zorunlu tutulmuş ve bireylerin ulusa karşı sadakat göstermeleri beklenmiştir (Billig, 2002: 151).

2.1.2. Kuramsal Çalışmalarda Ulusların İnşası

Üçüncü dünya ülkelerinde kurtuluş hareketi olarak gelişen milliyetçilik bu dönemde Batı'da başlı başına araştırma konusu edilmiştir. 1960'larla birlikte ulusların inşa süreçlerinde ve milliyetçiliğin kökenlerinin sorgulanmasında çeşitli tartışmalar gündeme gelmiş, 1970'lere gelindiğinde ekonomik etkenler dikkate alınmış ve 1980'ler boyunca yoğun bir şekilde yeni milliyetçilik kuramları ortaya atılmıştır. Ulus inşa süreçlerinde kadınların öneminin farkına varılması ve kuramlara dahil edilmesi ise 1990 sonrasını bulmuştur (Özkırımlı, 2019: 56-62).

Bu süre zarfında sanayi toplumuna geçilmesinin ardından hızlanan modernleşme/laikleşme süreçleri milliyetçi ideolojide bazı değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Irksal, dinsel ve kavmi anlamlar içeren "*milliyetçilik*" modernleşme sonrası daha çok "*ulusçuluk*" olarak tartışmalarda yerini almıştır. Ortaya atılan tartışmalara bakıldığında; ulus devlet fikrinin yayılmasında bazı tarihler genel kabul görmesine karşılık fikirlerin ne zaman filizlendiği, ulus ve ulusçuluğun ne olduğu, ulusların mı ulusçuluğu, ulusçuluğun mu ulusları meydana getirdiği yönündeki sorulara ortak bir yanıt aranmaya çalışıldığı görülür.

Geertz, Eric Hobsbawm, Benedict Anderson, Ernest Gellner, Anthony D. Smith gibi düşünürler başta olmak üzere pek çok düşünür, sözü edilen sorular karşısında kendi argümanlarını ortaya koyarak kendi analizlerini yapma eğilimi içerisinde olmuşlardır. Bu sebeple ulus ve ulusların inşa edilmesi üzerine yapılan araştırmaların çokluğu sürecin anlaşılmasını ve yorumlanmasını zorlaştırmıştır.

2.1.2.1. Üç Temel Milliyetçilik Tartışması

Son derece farklı ve karmaşık yorumlara sahip milliyetçilik kuramları (Dural, 2018: 22), ortak özelliklerine göre; "ilkçi (primordialist)", "modernist[81]" ve "etno-sembolist" yaklaşımlar olmak üzere üç temel ulamda ele alınır. İlkçi yaklaşımın kuramcısı olarak öne çıkan Geertz (Calhoun: 44), bu yaklaşımda toplumsal yaşamın "*verili*" olduğu varsayılan bazı öğelere vurgu yapmakta ve öğeleri kan bağı, dil, din ve belirli toplumsal alışkanlıklar şeklinde sıralayarak kişisel çıkarları bir kenara bırakıp bunlara uyulması gerektiğini belirtmektedir (Özkırımlı: 76).

İlkçiler kendi içerisinde "*doğalcı*", "*biyolojik*" ve "*kültürel*" bakış açılarıyla farklı hususları savunsalar da hepsinin uzlaştığı nokta; dil, din, ırk gibi bağların insan topluluklarını örgütleyen temel ilkeler olduğu, farklı bir ifadeyle "*objektif millet anlayışının*" geçerli olduğunu kabul etmeleridir. Dolayısıyla ilkçiler; karmaşık siyasal sistemlerden önce var olan milliyetçiliğin modern bir şey olmadığını ve modern koşullar söz konusu olsa bile bu durumun değişmeyeceğini dile getirirler (Smith, 2002-a: 34).

Tam tersini savunarak sübjektif unsurları temel alan modernist yaklaşımda; Brass, Eller ve Coughlan gibi isimler söz konusu ilkelerin verili ve değişmez olma özelliklerini reddetmişler ve bu uğurda konuştukları dili bilmeyenlerin varlığını, zaman içerisinde yapılan dini reformların bağlılıkları etkilediğini, kişilerin doğdukları yerlere siyasal değil duygusal olarak aidiyet hissettiklerini, kan bağının az sayıda kişiye beslendiğini, insanların tek bir kimliğinin olmayışını belirtmişlerdir. İlkçi yaklaşımı; duyguların kökenine açıklık getirmeyişi ve bağlılıklarla toplumsal deneyimleri dikkate almayışı konusunda eleştirerek esasen kişisel çıkarların ve günün koşullarının etkilerine odaklanılması üzerinde durmuşlardır (Özkırımlı: 86-91).

Modernist yaklaşım içerisinde "*sübjektif millet anlayışına*" sahip düşünürlerin fikirlerinin kesiştiği nokta; ulusun ve ulusçuluğun geçmişinin Antik ve

[81] Modernist yaklaşımlar başlığı altında akraba olarak ifade edilebilecek bazı kuramlar bulunur. Bunlar arasında "*Araçsalcı kuram*", seçkinlerin iktidar ve avantajlarını toplum içerisinde koruyabilmek için etnisiteye başvurarak siyasal mitler yarattığını; "*İnşacı kuram*", etnik kimliklerin inşa edilme şekillerine dikkat edilmesi gerektiğini; "*Marksist kuram*" ise var olan etnik çatışmaların egemen sınıf tarafından gerçekleştirildiğini öne sürmektedir (Sağır ve Akıllı, 2004: 13-17).

Ortaçağ'a götürülemeyeceği, esasen bu kavramların sanayileşme, kapitalizm, kentleşme, merkezi devletlerin kuruluşu ve laikleşme gibi modern süreçlerle birlikte ele alınması gerektiğidir. Aynı zamanda modernistlere göre ulusçuluk, modernliğin gereksinimlerini karşılamak üzere ortaya atılan bir çimento işlevinde boy göstermiştir. Etnik gruplar ise eski ve yaygın olsa da doğal ve verili değildir, aksine iktidar mücadelesindeki sınıfların ya da kişilerin kaynakları ve araçlarıdır. Böylece ulusçuluğun modern çağda çimento görevi üstlenerek ulusların gerekliliğini ortaya çıkarması modernistlere göre ulusların ulusçuluğu değil, ulusçuluğun ulusları yaratmasına işaret etmektedir (Smith, 2002-b: 26-27).

Etno-sembolist kuram ise ilkçiliği reddeden, modernist açıklamaları da yetersiz bulan bir anlayış çerçevesinde ilk iki kurama nazaran orta yol bulma gayreti ile geliştirilmiştir. Kendi içerisindeki çözümlemelerinde ve temel aldıkları etkenlerde daha türdeş olan bu kuram temsilcileri, ulusçuluğun modern çağın bir ürünü olduğunu kabul etse de ulusların geniş bir zaman diliminde ele alınması ve etnik kimliklerin yüzyıllarca özlerini koruyabildiklerinin göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamakta ve etnik köken unsurunu ulusların oluşumu, devamlılığı açısından elzem görmektedirler (Özkırımlı: 189-191).

John Armstrong, John Hutchinson ve Anthony D. Smith gibi etno-sembolist çizgide olan yazarlardan bu yaklaşımı, "*Etno-sembolizm ve Milliyetçilik*" adlı eseriyle ilk kez terimselleştiren Anthony D. Smith, etno-sembolistlerin düşüncelerini şu şekilde izah eder: *"Pek çok moderniste göre milliyetçilik hem tarihsel hem sosyolojik anlamda 'milletten' önce var olmuştur…*Fakat *salt kavramsal bir anlayışla, milletler önce gelmelidir, çünkü bölgeselleşmiş tarihi kültür toplumunun özerkliğini, birliğini ve kimliğini arayan milliyetçilik için millet fikrinin kendisi bir ön koşuldur…*" Bununla birlikte yazar; etnik hatıra, sembol veya mitlerin ulus devletlere yasa ve adetlerinden pek çoğunu kazandırdığını da önemle belirtir (Smith, 2017-b: 63-65).

Genel itibarıyla sözü edilen üç kuramın yansımalarına bakıldığında; öncelikle ulusların verili, doğal ve değişmeyen yapılar olduğu inancına sahip ilkçi yaklaşımın bugün pek çok akademisyen tarafından kabul görmediği karşımıza çıkmaktadır. Dural'a göre bu yaklaşımın rağbet görmemesinin sebebi milletlerin önü-sonu, nerede

başladığı, hangi unsurlardan oluştuğuna dair somut verilerin ortaya konulamamasıdır. Zira üç bin ya da beş bin yıla dayanan millet yaklaşımları, insanlık tarihinin türsel yaşamının on binlerce yıl sürdüğü düşünüldüğünde; bu süreçte yalnız beş bin yıllık devletli yaşamın var olması, insanlığın hayatına verili millet şeklinde başlamadığını gösterir (Dural, 2014-b: 589).

Kabul gören görüş modernistlerin benimsediği ulusların, "tarihsel olarak inşa edildiği" yaklaşımıdır. Polonya'nın kuruluşunda rol oynayan Pilsudski; *"Devlet milleti kurar, millet devleti değil"*, İtalya'nın kurucularından Massimo d'Azeglo'nun; *"İtalya'yı yarattık. Şimdi de İtalyanları yaratmalıyız"* şeklindeki çarpıcı ifadeleri (Gökalp, 2007: 282) ve akademisyen Yves Santamaria'nın monarşiden yana olan bir marşta *"Fransa'yı krallar yarattı"* sözlerine dikkat çekerek; *"Tarım toplumunun ulus-devletler doğurması gibi, modern toplum da bundan böyle ulus devletler üretmeyi üstlenmiştir"* şeklindeki sözleri, ulusların inşa edildiğini açıklamaya çalışan düşünürlerden birkaçı olarak sıralanabilir (Santamaria, 1998: 21-23).

Etno-sembolist yaklaşım ise daha çok genç kuşak araştırmacıların dikkatini çeken bir mahiyette olup (Özkırımlı: 190) ilk iki kuram arasında bir üçüncü yol şeklinde boy göstermektedir. Bu kuram düşünürleri etnik kimliklerin modern ulusların bir öncülü olduğuna inandıklarından milliyetçilik üzerine yapılan araştırmalarda modernleşme öncesine gidilmesi gerektiğini çünkü etnisitenin uzun yıllar zarfında semboller, mitler, ritüellerle oluşacağını dile getirmekte ve sürece daha duygusal birliktelik üzerinden yaklaşmaktadırlar (Yanık ve Kara, 2016: 578).

Modernist kuramcılar, ulusal kimliklerin inşasını ve milliyetçiliğin ortaya çıkışını sanayileşme, kentleşme, laikleşme, bürokratikleşme gibi modernleşme süreçlerine bağlarken, etno-sembolistler sözü edilen olguların oluşumunu daha geniş bir tarihsel bağlamda analiz ederler. Modernistlerin gelenekselliği reddetmeleri karşısında etno-sembolistler, milletlerin tarihsel geçmişlerinden, daha da önemlisi etnik geçmişlerinden koparılamayacağını vurgulamaktadırlar (Özbey, 2020: 2093). Bu noktada yeni kuşak anlayışlarına ve ideolojilere geçmeden evvel modernist kuramcıların ulusların şekillenmesindeki fikirleri incelenmelidir.

2.1.2.2. Modernist Milliyetçi Kuramcıların Ulus/Ulus Devlet Tartışmaları

Modern çağa girerken Avrupa'nın bu çağı ulus fikri ile karşılaması mantıksal açıdan en tutarlı yanıt olmuştur. Akılcı çözümlemelerin yapıldığı bu dönemde; bireylerin siyasi açıdan bilinçlenmesi paralel olarak da siyasal süreçlere katılma olanağı elde etmeleri ulus fikrinin önemini artırmış ve onu gerekli kılmıştır. Ulus ve demokrasi anlayışı, aynı paranın iki yüzü haline gelmiş ve ulus devletler çağa özgü bir ortama dönüşmekle birlikte demokrasi ve parlamenter yönetimlerin garantörü sıfatına sahip bir konuma erişmişlerdir (Schulze, 2005: 198).

Ulusçuluğun çözümlenmesinde ve ulus devletin inşasında modernistlerin yaptığı vurguları Özkırımlı, savundukları hususlar ışığında "*ekonomik dönüşüm*", "*siyasi dönüşüm*" ve "*toplumsal-kültürel dönüşüm*" başlıklarıyla üç temelde sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmada; Tom Nairn ve Michael Hechter ekonomik alana vurgu yaparken; John Breuilly, Paul R. Brass, Eric Hobsbawm siyasi alana odaklanmakta; Ernest Gellner, Benedict Anderson ve Miroslav Hroch ise toplumsal-kültürel etkenler ile süreci açıklamaya çalışmaktadır.

Öncelikle ulusların oluşumunda "*sübjektif millet anlayışını*" ortaya atan ve kendinden sonraki pek çok yazarı etkileyen Ernest Renan'dan bahsetmek gerekir. Ulusu, halk kitleleri tarafından kabul edilip daha sonra unutulabilen bir sülaleye benzeten Renan, ona ruh ve manevi bir varlık atfetmiş, bu varlığı da bir plebisit olarak düşünmüş ve ulusların ebedi olmadıklarını dolayısıyla başlayıp bitebileceklerini belirtmiştir. Renan'ın özellikle üzerinde durduğu ulusların devamlılığını sağlayan husus; insanların dil, din, ırk gibi somut özellikler etrafında birleşmesi değil aklı başında, yüreği ateşli ve cemaatin yararı için fedakarlıkta bulunabilen insanların birleşmesi gerektiğidir (Renan, 1946: 97-124). Böylece tespitleri ile Renan'ın kapsayıcı anlayışının modernistlere ışık olduğu görülür.

Hem ilerici hem de gerici bir yapıya sahip olduğunu dile getirerek milliyetçiliği Tanrı Janus'un iki yüzüne benzeten Nairn'e göre bu ideoloji, 18. yüzyıldan itibaren kapitalist ekonomide yaşanan dengesiz gelişmeler sonucu doğduğundan dünya tarihi temel alınarak Marksist bir çerçevede açıklanmalıdır. (Özkırımlı: 101-103). Nairn; *"Milliyetçilik, en az demokrasi ve kapitalist kalkınma*

motoru kadar modernitenin yerlisidir. En az bunlar kadar ilerlemeden ayrı düşünülemeyecek unsurdur" şeklindeki ifadeleri ile demokrasi, kapitalizm ve milliyetçiliğin 1989 sonrası yaşanan değişimleri yorumlamada kullanılan temel kavramlar olduğuna dikkati çekmiştir.

Nairn, 1790'lar ve 1800'lerde ulusu, halkı, devrimi ve vatanperverliği tanımlamanın zorluğundan bahsederken günümüzde "*küreselleşme*", "*ulus-devletin çöküşü*", "*küresel ısınma*" gibi mahşer edebiyatının ustaca kullandığı bu kavramları tanımlamanın bir o kadar zor olduğunu ve daha ulus devletin gelişimini, milliyetçilik ekseninde billurlaşmasını tespit edememişken, ulus-devletin geçip gitmesini kayıt altına almanın zannedildiği kadar kolay olmayacağını ifade eder (Nairn: 116-214).

Milliyetçiliği ekonomik açıdan değerlendiren bir diğer düşünür Michael Hechter'dır. Hechter, ülkedeki etnik azınlıkların eğitilmesi ve toplumsallaştırılması için yapılan taleplerin altında milli kalkınma modelinin yattığına işaret eder. Bu modelde; ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan birbirinden kopuk olan merkez ve çevrenin sanayileşme süreci ile birlikte birbirine yakınlaşacağı ve kültürel farklılıkların önemini yitirmesiyle de bölgelerin refah düzeylerinin eşitleneceği iddia edilir. Bunu '*iç sömürgecilik*' olarak adlandıran Hechter, sanayileşmenin refah sağlamayacağını aksine çevrenin, merkezin bir sömürüsü haline geleceğini ifade etmekte ve gerek merkezde gerekse de çevrede yaşanan kültürel iş bölümlerine dikkat çekmektedir (Özkırımlı: 112-114).

Kültürel farklılıklara dayanan sosyal tabakalaşma, zaman içerisinde dezavantajlı grupların kendi kültürlerini merkezdekilerin yani avantajlı grupların kültürleriyle eşit görmesine ve kendilerini ayrı bir ulus olarak algılamalarına sebep olacaktır (Hechter, 1975: 10). Hechter, bu durumun dezavantajlı grupların bağımsız bir halk olarak kültürel geçmişlerinin kanıtlarını ortaya koymaları şeklinde okunmaması gerektiğini, söz konusu kültürlerin o günün bağımsızlık hedeflerine paralel olarak ekonomik eşitsizliğin giderilmesi amacıyla yaratıldığını ifade etmektedir (Hechter: 39).

Ekonomik alanda milliyetçilik ve ulus devlet tartışmaları sürdürülmekle birlikte tartışmalar siyasal alanla da ilişkilendirilmektedir. Bu alanda çalışmalar yapan

John Breuilly, milliyetçiliği genel olarak çözümleyebilmek için siyaset ve devlet yönetimine odaklanılması gerektiğini ve bu süreçte ulus fikrinin politik ilişkiler ağı içerisinde değerlendirilmesinin önemli olduğunu vurgular. Zira kendisi milliyetçiliğin siyasi işlevlerini; çeşitli elitleri koordine etmek, akabinde halkın desteğini sağlayabilmek ve desteği sağladıktan sonra bunu meşrulaştırabilmek şeklinde sıralamıştır (Breuilly, 2000: 216).

Paul Brass ise ulusu; "*politikleşmiş ve siyasal bir sistem içerisinde grup haklarına sahip özel bir etnik topluluk*" şeklinde tanımlar (Konuralp, 2018: 137). Bu tanımından hareketle kuramında; değişken özelliğe sahip olan etnik kimliklerin canlanması ve milliyetçi bir yapıya bürünmelerini dönemin siyasi ve ekonomik ortamına istinaden şekillenen rekabetlere bağlamakta ve rekabetlerin etnik grupların kalıcılığını belirleyeceğini ifade etmektedir (Özkırımlı: 127- 131).

Ulusların var oluşlarını siyasi çıkarlar doğrultusunda değerlendiren bir diğer isim Eric Hobsbawm'dır. Hobsbawm, siyasilerin halk kitleleri üzerinde toplum mühendisliği yaptığını iddia etmekte ve bu hususta gelenek konusuna yoğunlaşmaktadır. Gelenekleri topluluk içerisinde birliği sağlamak maksadıyla icat edilmiş bir araç olarak değerlendirmekte, icat edilmiş olan bu gelenekleri; *"…belli değerleri ve davranış normlarını aşılamaya çalışan bir pratikler kümesi"* şeklinde açıklayıp bunun bir nevi formalleştirme ve rutinleştirme olduğunu da eklemektedir (Hobsbawm ve Ranger: 2-17).

Ulus devletlerin gelenekleri/geçmişi icat etmelerinin sebebi; toplumdaki seçkinlerin çıkarları doğrultusunda mevcut durumu meşrulaştırmak, vatandaşı kontrol altına almak ve vatandaşın sisteme entegre olmasını sağlamaktır (Güder, 2016: 14). Fakat Hobsbawm'a göre ulus devlet olabilme durumu yalnız teritoryel bir mahiyette düşünülmemeli, teknolojik ve ekonomik gelişmeler üzerinden de analiz edilmeli, ulusu analiz ederken ise tepeden yapılan mühendisliğin yanında aşağıdan bir bakışla da sıradan bireylerin umutlarının, özlemlerinin, ihtiyaçlarının ve çıkarlarının göze alınması gerektiği unutulmamalıdır (Hobsbawm, 2017: 25-26) (Gökalp: 283).

Hobsbawm, 20. yüzyılın sonuna gelindiğinde orta-küçük ölçekli devletlerin değişen ekonomik yapıları için özerkliklerini kaybettiğini belirtmekte ve artık politik

çatışmaların temelinin ulus devlet üzerinden yapılmadığını, buna ilaveten 19. yüzyıldaki gibi bir milletlerarası devlet sisteminin olmadığını vurgular (Hobsbawm: 230). Geçmişin gelecekten bağımsız düşünülemeyeceğinin altını çizen yazar (Güder, 12), milletler-üstü olarak yaşanan bu yeni dönemde ulus devletlerin geri planda kalacağını, çatışmalarda ikincil ve ufak rollerle kendisini gösterebileceğini belirtir. Kendisi kurgu sebebiyle sürekli değişen bir nitelik atfettiği ulus devletin bu gidişatının (Yıldırım, 2014: 28) milliyetçiliği önemsizleştireceğini iddia etmekte ve tarihçilerin son zamanlarda milliyetçilik özgülünde çalışmalarını artırmasını Minerva'nın baykuşuna benzetmektedir (Hobsbawm: 240-241).

Bazı modernist kuramcılar ise toplumsal ve kültürel etkenleri ön plana çıkararak analiz yapma eğilimi içerisinde olmuşlardır. Bunlardan biri Ernest Gellner'dir. Gellner'in ortaya atmış olduğu kuram, milliyetçi kuramlar içerisinde genellemelere dayalı, en cesur ve en orijinali olarak nitelendirilmektedir. Kuramında insanlık tarihini avcı-toplayıcı, tarımsal ve modern-endüstriyel toplumlar şeklinde üçe ayıran ve bu dönemleri kültürel farklılıklar özelinde inceleyen Gellner, ilk iki dönemde sınıflar/statüler arasındaki kesin çizgilerin modern-endüstriyel dönemle birlikte değiştiğine işaret etmektedir. Bu değişen toplumsal yapıda düzenin korunması için kültürün devletle desteklenmesi gerektiğini; ulusçuluğa tam da bu safhada ihtiyaç duyulduğunu savunmuştur (Özkırımlı: 147-151).

Endüstriyel dönemde yaşanan merkezileşme belli konularda standartlaşmaya sebep olduğundan kültürel ayrışmanın ortadan kalkmaya başlayarak etnik kimliklerin silineceği düşüncesi Gellner'e göre 19. ve 20. yüzyılın siyasi gerçeklerini yansıtmayan bir önerme olup kendisi ulusçuluğun gittikçe önem kazandığını ve büyüdüğünü buna ilaveten yöneten ve yönetilenlerin aynı etnik kökenden oluşlarının bu dönemde belirginlik kazanmaya başladığını dile getirir. Sanayileşmenin getirdiği eğitim, iş bölümü, uzmanlaşma gibi etkenlerin yüksek kültürleri (okuldan alınan) oluşturduğu düşünüldüğünde yapılan işin doğası gereği kan bağının önemsizleşeceğini fakat yerini daha geniş kapsamlı olan etnisiteye bırakacağını vurgulamaktadır (Gellner, 2012: 62-72).

Geçit merasimleri, coşkulu şiirler, bayraklar gibi ulusçu sembollerin hiçbirinin ezel-ebed var olmadığını ve var olamayacağını etnisitenin de bir gün önemini yitireceğini kabul eden ve ulusçuluğun solup gitmesinin kaçınılmaz olduğunu belirten Gellner, (Aksakal, 2011: 58-60) bunu görmeye ömrümüzün yetmeyeceğini eklemektedir. Sanayileşmenin doyum noktasına ulaştığı, tüm teknolojik yeniliklerin gerçekleştiği ve artık değişimlerin toplumda etkisi gözlenmediği zamanda ulusçuluğun anlamsızlaşacağını belirterek söz konusu doyum noktasının çok uzak olduğunun altını çizmektedir. Kendisi kısa vadede ulusçuluğun değişime uğrayacağını ihtimal dahilinde görüp gidişatın şekillenmesindeki başat aktörü ise "*sanayileşmenin doğası*" olarak ele alır (Gellner, 1992: 189-191).

Günümüzde her ne kadar bölgeselleşme hamlelerinin ağırlık kazanması sebebiyle ulusal sınırlar sorgulansa da Gellner'in tahminlerine göre mevcut ulus devletlerin ve başarıya ulaşmış ulusçulukların sayısı, (şimdilik) başarısızların çok gerisinde kalmaktadır. Dünyada sürekli yeni ayrılıkçı hareketlerin yaşanarak ulusal bağımsızlık mücadelelerinin verildiği son otuz yılda dahi BM'ye üye ülkelerin 140'lardan 190'lara yükselmesi bunun kanıtıdır (Aksakal: 60).

Toplumsal ve kültürel boyutlara dikkat çeken bir diğer isim Benedict Anderson olmuştur. Milliyetçiliği anlaşılır kılabilmek için onun liberalizm ve faşizm gibi bir ideoloji olarak değerlendirilmesinden ziyade din ve akrabalık gibi olgularla birlikte düşünülmesi gerektiğine vurgu yapan Anderson, ulusu; *"hayal edilmiş bir siyasal topluluktur-kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir"* şeklinde tanımlamaktadır.

Bir ulus içerisindeki üyelerin diğer üyeleri tanımasa da onlarla karşılaşmasa, onlar hakkında hiçbir şey duymasa da yine de her birinin zihninde birlikteliklerinin hayali yaşamaya devam edeceğinden ulus hayali bir niteliktir. Bu cemaat; ne kadar büyük olursa olsun ötesinde başka ulusların varlığı söz konusu olduğundan sınırlıdır, aydınlanma felsefesi ve devrimlerle birlikte ilahi bir mahiyet arz eden hanedanlıkların artık meşruiyetleri olmadığından egemendir ve içerisinde eşitsizlik ve sömürü ilişkileri yaşansa da bireyleri ulusları uğruna canlarını dahi feda etmeye itecek kardeşlik ve yoldaşlık duyguları barındırdığından bir topluluktur (Anderson: 20-22).

Ulusların doğuşu için kendilerinden önce var olan kültürel sistemlerin değerlendirilmesi gerektiğini söyleyen Anderson, 19. yüzyılda ulusların oluşumunu dinsel cemaat ve hanedanlık mülkü üzerinden açıklamaya çalışmıştır (Anderson: 26). Denizaşırı keşiflerin yaşanmasıyla birlikte insanların fikirlerinin genişlemesi ve kutsal dil sayılan Latincenin önemini yitirmesini *"dinsel düşünce tarzlarının günbatımı"* olarak adlandırmış ve bu süreçte meşruiyetini kutsallıktan alan hanedanların geçerliliklerini yitireceğinden kendilerine ulusal payandalar aradıklarını ifade etmiştir. Bu noktada ulus, ilahi olarak buyrulmuş hiyerarşik hanedanlık mülklerinin meşruiyetinin Aydınlanma ve Fransız Devrimi tarafından aşındırıldığı bir çağda doğmuştur (Dede, 2015: 36).

Bu iki kültürel sistemin önemsizleşerek ulusların hayal edilebilir topluluklar olmasına öncülük eden koşul; geçmiş, bugün ve geleceğin olmadığı her şeyin eşzamanlı bir şekilde yaşandığı Ortaçağın zaman anlayışından; geçmiş, bugün ve geleceğin ayrıştırıldığı *"türdeş ve içi boş zaman"* anlayışına geçilmesi yani zaman kavramında yaşanan değişiklik olmuştur. Bu hususta Anderson, geçmişten gelerek sonsuz bir geleceğe uzanan hayali toplulukların var oluşlarında zaman kavramının önemini anlamak adına roman ve gazete gibi temel araçların incelenmesi gerektiğine dikkat çekmektedir (Anderson: 33-39).

Okuryazarlık, iletişim, ticaret, sanayi ve devlet aygıtlarının büyümesi, "halk dilinde" bir birlik yaratılmasının önünü açmıştır. Aynı zamanda artık Latince eserler basmak kâr getirmediğinden yayıncıların daha fazla kitleye ulaşmak maksadıyla yönünü halk dillerine çevirmesi bu dillere güç ve statü kazandırdığı ve halk dillerinin devlet dili şeklinde benimsenmeye başladığı görülür (Anderson: 94). Halk dillerinde basılan eserlerin yaygınlaşmasıyla standartlaşmış ulusal dillerin ve beraberinde ulusal bilincin-modern ulusların oluşması Anderson'un ifadesiyle *"matbaa kapitalizmi"* sayesinde mümkün olmuştur (Güzel, 2020: 1030).

19. yüzyıl boyunca etkisini giderek artıran kapitalist yayıncılık krallıkları siyasi olarak zor durumda bırakmış ve onları dil birliğine dayalı topluluklar kurulabilme ihtimaline mukabil soyutlanacakları korkusuyla yüzleştirmiştir (Anderson: 99-103). Bu hususta Anderson'a göre içeride yaşanan milliyetçi

hareketlenmelere karşın krallıklar çözümü kendi sınırlarının yanı sıra sömürgelerinde de dillerini ve kültürlerini empoze etmekte bulmuşlar ve böylelikle kendilerine benzeyen kuşaklar yaratma çabası içerisine girmişlerdir. 20. yüzyıla gelindiğinde iletişim ağlarında yaşanan büyük ilerlemeler kitlesel desteği kısa sürede edinebilir kıldığından birbirine benzer toplulukları birleştirmek daha kolay bir hale gelmiştir (Özkırımlı:172-173). Dolayısıyla Anderson'un yaklaşımında sınırların; ulusun teritoryal zeminde örgütlenmesinde, zihinsel açıdan kurgulanmasında ve diğer topluluklardan ayrılan hatlarının belirlenmesinde önemi büyüktür (Özbey: 2091).

Diğer taraftan küreselleşme bağlamında düşünüldüğünde iletişim ve ulaşım olanaklarının artması, göç ve yurtsuzlaşmaya (göçmenlerin göç ettikleri ulus ve yerleştiği ulus olmak üzere çok uluslu duyguya) sebep olduğundan milliyetçiliği ve ulus devleti önemsizleştireceği fikri gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Bu tespite karşılık Anderson, anavatan hasretinin ağır basarak milliyetçi duyguları pekiştirdiğini, küreselleşmenin milliyetçiliği güçlendirdiğini hatta milliyetçiliğin göçlerden beslendiğini, göçmenlerin yerleştiği ülkede ırkçılık ve ötekileştirmeye maruz kalması durumunda ise kendi etnik kimliklerini koruma eğilimi içerisinde olduklarını ve anavatanından uzakta olan milliyetçilerin işkenceden, hapisten, ölümden çekinmeyeceğini dile getirir. Anderson'un "*uzaktan milliyetçilik*" olarak adlandırdığı bu durum ileride aşırı bir radikalizmin de önünü açmıştır[82] (Güzel: 1031).

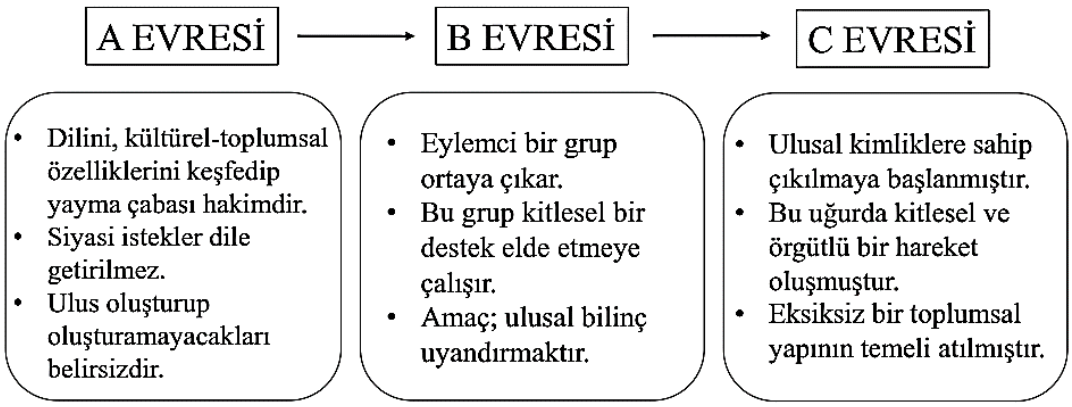
Modernist çerçevede toplumsal-kültürel görüngüde ele alınacak olan son isim milliyetçilik araştırmalarında yeni gelişmeleri irdeleyenlerin sıklıkla atıfta bulunduğu Miroslav Hroch'dur. Millet ve milletleşme sürecinin kavranabilmesi için toplumsal ilişkilerin nesnel bir süzgeçten geçirilmesi gerekliliğine inanan ve bu uğurda somut nitelikte bir inceleme ortaya koyan Hroch, 19. yüzyılın sonu itibarıyla var olan siyasi ortamda milletleri; "*oluşumlarını tamamlamış olanlar*" ve "*baskın olmayan etnik gruplar*" şeklinde ikiye ayırmıştır. Büyük ve küçük uluslar olarak da analizlerine yansıyan bu sınıflandırmada küçük ulusları; etnik temelleri bulunsa da farklı bir ulusun

[82] Küreselleşme sürecinin milliyetçilik üzerindeki etkileri ilerleyen başlıklarda ele alınırken; uzaktan milliyetçilik, diasporalaşma ve göçmen sorunları ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. Üçüncü ve dördüncü bölümde ise bu olgular Türkiye üzerinden örneklendirilecektir.

boyunduruğunda olup kendi dillerinde ve kültüründe üretim geleneğinden yoksun topluluklar şeklinde tanımlar (Hroch, 2011: 30).

Büyük ve küçük ulusların gelişimlerini ayrı olarak değerlendiren Hroch, bilakis küçük ulusların ya da "*baskın olmayan etnik grupların*", ulus kurma süreçlerine ışık tutarak onların milliyetçiliğini değil "ulusal hareketlerini" etraflıca analiz etmiş ve bu ulusal hareketin başarıya ulaşmasında kat edilen üç evreden bahsetmiştir. Bu evrelerden ilki olan A Evresinde, etnik grupların kültürel-toplumsal özelliklerini, dilini ve tarihini keşfetme çabası içerisinde oldukları; B Evresinde, dili ve kültürü canlanan grubun kitlesel destek bulma amacıyla milli bilinci uyandıran eylemlerin gerçekleştiği, politik ajitasyon yapan pek çok aktivitenin ortaya çıktığı; C Evresinde ise artan destekle birlikte ulusal kimliğin sahiplenilerek kitlesel bir harekete, örgütlü bir yapıya dönüştüğünü kaydederek sıraladığı bu evreleri ulusal hareketlerin karşılaştırılabilmesi adına elzem görmüştür. Evreleri başarıyla tamamlamış toplumların ise günümüzün modern devletleri ve ulusları olarak karşımıza çıktığını belirtmektedir (Hroch: 50-51).

Şekil 1: Baskın Olmayan Etnik Grupların Uluslaşma Süreçleri

Kaynak: (Özkırımlı: 182).

Ulusal hareketin başarıya ulaşmasının arkasında yatan entelektüellerin etnik kültüre olan duygusal bağlılığının nedenlerini ve hareketin çıkmasında temel koşul olarak görülen kitlesel destek sağlanmasını sorgulayan Hroch, duygusal bağlılığın siyasi veya toplumsal bir krizin boy gösterdiği, toplumsal huzursuzlukların artığı ve geleneksel ahlaki sistemlerin çözüm olmaktan çıktığı durumlarda var olduğunu öne sürmektedir (Özkırımlı: 184).

Milliyetçilikte kendi kaderini tayin etme doktrinine paralel olarak (Kedourie, 1971: 23) Hroch da ulus olma çabası içerisindeki grupların varlığından söz eder. Zira ona göre genel itibarıyla A Evresinin oluşumu Ortaçağ'da, B Evresinin oluşumu 19. yüzyılda, C Evresinin oluşumu günümüze kadar olan süreçte aransa da bugün halen ulusal birliğini sağlayamamış etnik grupların A ve B Evrelerinde bocaladıkları görülür. (Hroch: 13-16). Bu uğurda kendisi ortaya attığı kuramında "*baskın olmayan etnik grupların*" izleyecekleri yolun tarifini yapmış ve koşulların sağlanması için gereken reçeteyi sunmaya çalışmıştır.

1980 yılı sonrasında küresel bir mahiyette siyasal mücadele alanına dönüşen milliyetçilik tartışmaları giderek önemini artırmış ve küreselleşmenin ulus devletleri aşındıracağı, hareket sahalarını kısıtlayacağı şeklindeki öngörüler ilginç bir boyuta taşınarak araştırmalar derinleştirilmiştir (Dural: 587). Araştırmaların derinleşmesinin altında ulus devletlerin tarih sahnesinden çekilme ihtimali yer almış ve bu durum ulus devletlerin gelecekleri ile ilgili öngörülerde bulunulmasına zemin hazırlamıştır.

2.2. Küreselleşme Sürecinde Yaşanan Değişim

Avrupa ülkeleri savaş sonrası adım adım uluslararası barış koşulları çerçevesinde kendi çıkarları ile "bulunduğu ittifakın" veya "kuruluşların" çıkarlarının gözetilmesi gerektiği kolektif bir anlayışı esas almaya başlamıştır. Diğer taraftan SSCB, baskıcı tutumundan vazgeçip daha önce Batı'nın himayesinde kalan ulusların kendi geleneklerinin, dil ve edebiyatlarının tanınması, topraklarına sonradan dahil olmuş ya da olacak halkların milliyetçiliklerini yaşama hakları (gerçeğe sirayet etmese de) üzerinden Doğu Bloğunu cazip hale getirmeye çalışmıştır (Hayes: 177).

1980'lı yılların ortasından itibaren Orya Asya ve Kafkasya'da egemenlik kurmak isteyen ABD'nin de hamleleri olduğu görülür. Bu bölgede ABD, bağımsız Türk Birliği'nin varlığını tehdit olarak gördüğünden kendisinin şekillendireceği bir milliyetçilik oluşturmaya çabalamıştır (Mütercimler, 1992 :117). SSCB dağılana dek Kafkasya Türk Cumhuriyetleri'nde filizlenen milliyetçiliğin, "Türk milliyetçiliği" olarak adlandırılsa da esasen ABD tarafından örgütlendirildiği ve fonlandığı söylenebilir. Bu uğurda Amerikan yanlısı Yeni Forum dergisinin ABD'nin isteyeceği tarzda bir milliyetçiliği inşa etmeye çalıştığı saptanmış ve Türkiye'de dışarıda yaşayan

Türklere karşı verilen bilgilerin Amerikan kaynaklı olarak aktarıldığı; dönemin diğer milliyetçi yayın yapan Yeni Düşünce ve Türk Dünyası gibi dergilerinde de ortaya çıkarılmıştır.

Farklı coğrafyalarda farklı milliyetçi anlayışlar yükselmiş olmasına karşın milliyetçi ideolojide yaşanan değişimlerin temelini ABD ve onun aracılığıyla oluşturulmuş uluslararası örgütlere bağlamak mümkündür. ABD ve SSCB arasında yaşanan iki kutuplu düzende gerek ekonomik gerek siyasi ölçekte iş birliğinin ve askeri ittifakların (Santamaria: 27) ağırlık kazandığı yeni bir düzen oluşumu karşımıza çıkmaktadır. Oluşturulacak yeni düzen için tespitte bulunan Carr, 1945 sonrası bağımsızlıklarını kazanan ulusların 1919'dan farklı bir ortamda doğduklarını iddia ederek koşulların farklılaştığını vurgulamış ve bu uğurda bölünerek çoğalan milliyetçiliklerin sonunun yaklaştığına işaret etmiştir (Carr, 1990: 41).

İki büyük savaşın ardından dünyada "*küreselleşme*" kavramının gündemi meşgul etmeye başladığı görülür. 1970'lerden itibaren bir taraftan teknolojik gelişmelerin etkisini giderek artırması diğer taraftan ulusların ekonomik krizler yaşaması sonucu (milliyetçiliğin sebep olduğu savaşların bir daha tekrarlanmaması adına) gözler, küreselleşmenin getireceği dünya halklarının "*birlik*" ve "*bütünleşme*" idealine (Güzel: 1030) çevrilmiştir. Bu uğurda yeni ekonomi politikaları, yeni yönetim anlayışları uygulamaya konularak ulus devlet anlayışında bazı değişimlerin temelleri atılmıştır.

2.2.1. Küreselleşmenin Tarihsel Gelişimi

Siyasetçilerin, iktisatçıların ve toplum bilimcilerin kendi bakış açılarıyla üzerine sayısız araştırma yapılan bu sebeple her kesimin diline yerleşmiş olan küreselleşme kavramı, ilk kez 1960'lı yıllarda Marshal McLuhan tarafından dünyanın her yerinden insanların bulunduğu bir bölgeyi tanımlamak için "*küresel köy*" anlamında "*global*" kelimesi ile (Karyelioğlu, 2008: 125) ifade bulmuştur.

Tek bir dünyanın varlığı altında küreselleşme; birey, grup ve ulusların birbirine bağımlı hale gelme olgusunu, dünyanın küçülmesini, ulaşım ve iletişim alanındaki gelişmelerin ulusal sınırları taşacak boyuta ulaşmasını, buna istinaden

merkezin yereli yerelin de merkezi etkileyebilme kapasitesinin doğmasını, farklılıklara saygı üzerine inşa edilse de dünyadaki toplulukların, bireylerin, piyasaların, kültürlerin, davranışların ve tüketim alışkanlıklarının aynılaşmasını beraberinde getirmiştir. Sayısız tespit ve tanımın ardından uzlaşı sağlanmasının zorluğuna karşın herkesin birleştiği husus, küreselleşmenin geri dönüşü olmayan yeni bir düzen sunduğudur (Bauman, 2012: 7). Yeni düzen sunma sürecinin ne zaman başladığı ve hangi etkenlerin küreselleşme sürecini tetiklediği konusu da bir hayli tartışılmıştır.

Küreselleşme siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda değişimleri beraberinde getirmesinin yanı sıra bu alanlarda yaşanan değişimler sonucu ortaya çıkmış bir olgudur. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi bu olgunun temel dinamiklerinden birini oluşturur (Giddens, 2012: 84). Kavram olarak kullanımı 1960'lara rastlasa da esasen araştırmacılar tekerleğin icadından bu yana küreselleşmenin adım adım ilerlediğini iddia etmektedirler.

Tarihsel olarak kimileri sürecin üç aşamadan geçerek bugünkü haline ulaştığını dile getirirlerken kimileri süreci daha fazla aşamalara bölerek analiz etme gereksinimi duymuştur. Genel itibarıyla günümüzdeki küreselleşmenin tarihsel arka planını üç önemli gelişme ışığında açıklayabilmek mümkündür. Bunlardan ilki; feodal beyliklerin yerini ulus devletlerin almasına öncülük eden kapalı tarım ekonomisinden ticari kapitalizme geçişin gerçekleşmesi, ikincisi; emperyalizme sebep olan sanayileşme ile birlikte yetersiz hale gelmiş pazarların genişletilmesi, üçüncüsü ise ulus devletlerin konumunu sorgulatan bilgi ve iletişim alanlarının hızla gelişmesidir (Bulut, 2003: 183).

Yaklaşık 400 yıl önceye dayandırılan kapalı tarım ekonomisinden ticari kapitalizme geçiş süreci; Amerika'nın keşfinden itibaren 18. yüzyılın ortasına kadar devam eden bir dilimi kapsamaktadır. Coğrafi keşifleri içine alan bu dönemde ticari ilişkiler ön planda olduğundan ticari kapitalizm veya merkantilizm olarak adlandırılan politikalar ile sömürgeleştirme gerçekleştirilmiştir. İspanya, İtalya, Portekiz akabinde Hollanda ve İngiltere'nin dahil olduğu bu süreçte (Kazgan, 2004: 1) ticaretin sağlanabilmesi adına söz konusu ülkeler ulaştırmanın güçlüklerine istinaden sömürgelere nüfusunun bir bölümünü yerleştirmişlerdir. Farklı yörelere yerleştirilen

kişiler oranın kültürünü öğrenerek kendi ülkelerine döndüklerinde gittikleri topluluklara özgü olan zenginlikler öncelikle Avrupa akabinde ise tüm dünyaya yayılır bir hal almaya başlamıştır.

İkinci olarak 19. yüzyıldan 20. yüzyılın son çeyreğine değin ele alınan dönemdeki en önemli gelişme buhar makinesinin icadı olmuştur. Buhar makinesinin icadı ile ülke içeresinde fabrikalarda verimliliğin artmasının yanı sıra buharlı lokomotiflerin kullanımıyla ulaşım maliyetleri de düştüğünden imalat sanayiinde büyük karlar elde edilmeye başlanmıştır. Ücretlerin yüksek olmasına paralel olarak çalışmak için kırdan kente veyahut bizzat Avrupa'ya göç edenlerin sayısındaki artış tüm dünyada demografik bir dönüşümün başlangıcını teşkil eder. Küreselleşmenin temel dinamiği olan "dünya pazarının bütünleşmesi", haberleşme alanında telgrafın kullanılması aracılığıyla sağlanmıştır. Pazarlar arası bilgi alışverişinin gerçekleştirilmesi mali sermayenin hareketlerinden haberdar olmanın ve borsaların birlikte hareket edebilme durumunun doğmasına öncülük etmiş (Kazgan: 1-2), dönemin sonlarına gelindiğinde ise iki büyük savaş arasında sekteye uğrayan küreselleşme, savaş sonrası birlikte hareket etme fikri ile "bölgeselleşme" projeleri çerçevesinde yeniden canlanmıştır.

1970'lerden günümüze değin ulus devletlerin egemenlik anlayışlarının sorgulanmasına sebep olan süreç ise küreselleşmenin üçüncü aşamasını oluşturur. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesinin zaman ve mekân kavramlarını bulanıklaştırdığı bu dönemde her birey siyasal, toplumsal ve ekonomik alanda önemli birer aktör haline gelmiştir. Aynı zamanda uygulanan neoliberal politikalarla ulus devletlerin bilhassa 1945 sonrasında başvurmak durumda kaldığı ekonomik veya askeri nitelikli ulus-ötesi kuruluşlara yetkiyi devretmesi, egemenlik anlayışlarında büyük bir değişime kapıyı aralamıştır.

Tarihsel gelişim süreçlerinden çıkarsama yaparak küreselleşmenin ana sebepleri üzerine çeşitli yorumlar ortaya atılmıştır. Bu uğurda bir kesim küreselleşmenin teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıktığını, diğer kesim piyasaların dışa açılmasıyla doğduğunu, farklı bir kesim ise bu sürecin tamamen kapitalizm ile ilişkilendirilmesi gerektiğini dile getirir (Bulut: 182). Teknolojik

gelişmeleri takiben içerideki üretimi dışarıya yansıtmak amacıyla piyasanın dışa açılmasının kaçınılmaz bir olgu olması ve bunun kapitalizmi beslemesi sürecin tek bir olgu ile ilişkilendirilmesini güçlendirmektedir.

Tablo 1: Küreselleşmenin Gelişim Süreçleri

	Birinci Küreselleşme	**İkinci Küreselleşme**	**Üçüncü Küreselleşme**
İtici Güç	• Denizcilikteki gelişmeler • Merkantilizm	• Sanayileşme ve doğurduğu gereksinimler	• 1970'lerde Çokuluslu Şirketler • 1980'lerde İletişim Devrimi • SSCB'nin yıkılmasıyla 1990'larda Batının rakibinin kalmaması
Yöntem	• Önce kaşifler, sonra askeri işgal	• Önce misyonerler, sonra kaşifler, sonra ticaret şirketleri, en son işgal	• Kültürel ideolojik etki. Böylece ülkenin her yanı (ekonomik, siyasal, sosyal) kendiliğinden etkileniyor.
Haklı Gösteriş	• Putperestlere Tanrı'nın dinini gösterme	• "Beyaz Adamın Yükü", "Uygarlaştırıcı Görev", ırkçı teoriler	• "En yüksek uygarlık düzeyi" • "Uluslararası topluluğun iradesi" • "Piyasanın gizli eli" • "Küreselleşme herkesin ortak çıkarınadır"
Sonuç	• Sömürgecilik	• Emperyalizm	• Globalleşme

Kaynak: (Oran, 2001: 50).

2.2.2. Ulus Devlet Anlayışındaki Değişim

Ulus devletin oluşumunda önemli rol oynayan "*sanayileşme süreci*" artık ulus devletin sorgulanmasına sebebiyet veren bir nitelik arz etmeye başlamıştır. Bunun en önemli sebebi 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra "küresel iş bölümünün" gelişmesidir. Küresel iş bölümü, bir ürünün üretiminin tamamen bir ülkede gerçekleştirilmesinin elzem olmadığını göstermiştir. "*Örneğin, bir televizyon setinin bazı parçaları bir ülkede, diğer parçaları başka bir ülkede yapılmış olabilir; bu parçalar üçüncü bir yerde monte edilmiş ve bu televizyon seti tamamen farklı bir yerde satışa sunulmuş olabilir"* (Giddens: 24). Dolayısıyla bu başlık altında uluslararası ilişkilerdeki değişimin ulus devletleri nasıl etkilediği tarihsel olarak ele alınacaktır.

2.2.2.1. 1945-1970 Yılları Arası Bölgeselleşme Stratejisi

I. Dünya Savaşı sonrasında olduğu gibi II. Dünya Savaşı'nın ardından da yeni dünya düzeni planları yapılmış ve Harvey'in ifade ettiği üzere ABD'nin savaşa girmede gecikmesi SSCB'nin Avrupa içerisinde toprak elde etmesine sebebiyet verdiğinden (Harvey, 2004: 43) ABD tek başına karar alamayacağı uluslararası bir ortam ile karşılaşmıştır.

Bu uluslararası ortamın iş yapabilmesi adına ABD, devletler arasında oluşturulan antlaşmalarla; ulusal güvenliği ve toplumsal refahı sağlamak, uluslararası ticareti düzenlenmek, insan haklarını veya çevreyi korunmak gibi amaçlar ışığında "*uluslararası devlet örgütlerinin*" kurulmasına öncülük etmiştir (Giddens: 2012-a: 698). 1943 yılında yapılan Moskova Konferansı, aynı yıl Tahran Konferansı ve 1945 yılındaki Yalta Konferansının ardından 26 Haziran 1945'te imzalanan Birleşmiş Milletler Anlaşması ile kurulacak olan uluslararası örgütlerin temelleri atılmıştır.

Bu uğurda BM'ye üye olan ülkeler toplanarak; uluslararası ortamda barışçıl bir düzen kurmak, ekonomik dengeleri korumak, özgürlük ve eşitlik temelinde yaşanabilir bir dünya yaratmak adına "*Hoşgörüyle davranmaya ve iyi komşuluk anlayışı içinde birbirimizle barışık yaşamaya, uluslararası barış ve güvenliği korumak için güçlerimizi birleştirmeye, ortak yarar dışında silahlı kuvvet kullanılmamasını sağlayacak ilkeleri kabul etmeye ve yöntemleri benimsemeye, tüm halkların ekonomik ve sosyal bakımdan ilerlemesini kolaylaştırmak için uluslararası kurumlardan yararlanmaya, istekli olarak, bu amaçları gerçekleştirmek için çaba harcamaya*" karar verdiklerini ilan etmişlerdir (BM, 09.09.2021).

Görünürde barışçıl ve yardımsever ortak amaçlar etrafında birleşen IMF (Uluslararası Para Fonu), Dünya Bankası, WHO (Dünya Sağlık Örgütü), NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü), OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) gibi uluslararası örgütler çıkar siyasetinden yoksun olmamıştır. Nitekim içerisinde kurucu veya üye olarak bulanan ülkelere kıyasla daha etkin konumdaki ABD bu örgütleri; komünist olmayan ülkelerde kapitalizmi yaygınlaştırmak, komünizm tehdidini bertaraf etmek ve Amerikan değerlerinin üstünlüğünü gösterebilmek amacıyla bir araç olarak kullanmıştır (Harvey: 47-48).

Ulusların tek tek kendi çıkarlarını korumak amacıyla dahil oldukları bu süreç primus inter pares (eşitler arası birinci) niteliğine sahip ABD'nin çıkarlarının üstün gelmesi ile zaman içerisinde aleyhlerine işleyecek yapıyı beraberinde getirmiştir. Ekonomik düzeyde yapılan gümrük antlaşmalarıyla ticaretin uluslararası bir hal alması sonucu Dünya Bankası ve OECD gibi örgütlerin ulus devletleri belirli kurallara uymaya zorlaması bunun örneğini oluşturur. Yaşanan gelişmeler; savaşların yaratmış olduğu kaygı ile 1945-1970 yılları arası bölgeselleşme stratejilerinin gerçekleştirildiği ve ulus devletleri aşan oluşumların içerisine girildiği bir dönemi meydana getirmiştir (Bozkurt, 1999: 407).

2.2.2.2. 1970-1991 Yılları Arası Ulus-Ötesi Kuruluşların Etkinliği

Devletin müdahaleci anlayışının kabul gördüğü Keynesyen ekonomi politikaları, 1970'li yıllara gelindiğinde dünyada yaşanan petrol krizleri sonucunda ortaya çıkan olumsuz ekonomik verilere mukabil sorgulanmaya başlanmıştır. Bu uğurda Monetarist İktisatçılar, Arz Yönlü İktisatçılar, Yeni Klasik İktisat, Yeni Keynesyenler, Kamusal Seçiş Teorisi ve Anayasal İktisat gibi pek çok yaklaşım ışığında iktisatçılar; kapitalist sistem içerisinde devletin varlık nedenini sorgulamışlar ve ekonomi politikalarının değiştirilmesi gerektiği üzerine farklı yorumlarda bulunmuşlardır (Susam, 2016: 38-46).

Dünyada yaşanan bu bunalımın sebepleri üzerine; sanayi toplumundan bilgi toplumuna, Fordist üretimden esnek üretime, moderniteden post-moderniteye ve ulus devletlerin egemen olduğu dünyadan küresel bir dünyaya geçilmiş olması şeklinde pek çok senaryo ortaya atılmışsa da sözü edilen bu ilk üç senaryo küresel dünyaya geçişin gerekçeleri olarak görülmüştür (Tekeli ve İlkin, 2000: 98). Senaryoların temelinde Castells'e göre 1970'lerden sonra yaygınlık kazanan "yeni enformasyon teknolojilerinin" hızlanarak sinerjik gelişmeleri yeni bir paradigma çerçevesinde birbirine yakınlaştırması yer alır (Castells, 2008: 51). Bu sinerji gerek üretim gerekse iletişim alanındaki teknolojik gelişmeleri kapitalist sistem içerisinde birleştirerek ulus aşırı firmaları ve kurumları küresel ekonomide temel aktör haline getirmiştir. Böylelikle 1970'lerden sonra etkin olan "*ulus aşırı firmalar*" ulusal çıkarlardan ve amaçlardan bağımsız bir şekilde sınırlara takılmaksızın hareket eder hale gelmişlerdir.

Ulus aşarı firmaların adım adım yükselişe geçtiği bu dönemde süper güçleri dahi etkileyen 1973 ve 1979 yıllarındaki petrol krizleri, ulusların ulus aşırı firmalardan büyük miktarlarda borçlanmalarına sebep olmuştur. Dolayısıyla pek çok ulus devlet, ulus aşırı firmalara bağımlı hale gelerek önemli yetki kayıpları yaşamıştır. Ulusların sınırları içerisindeki ekonomik faaliyetlerde ve karar alma süreçlerinde yaşanan yetki kayıpları; sosyal devlet anlayışından uzaklaşılmasına, hizmetlerin bir kısmının zorunlu veya isteğe bağlı olarak özelleştirilmesine (Tekeli ve İlkin: 98-99) zemin hazırlamıştır.

Krizlerin ardından 1980'lerle birlikte dünyada etkin hale gelen özelleştirmelerin temeli; borçlanan ülkelerin borçlarını ödeyebilmeleri adına bazı hizmetlerden feragat etmelerine dayanır. Fakat başvurulan bu yol Batı sermayesinin kar elde etme girişimleri ile çakışınca (Kazgan, 2015: 276-179) süreç ulus devletler adına bilhassa borç yükü fazla olan çevre ülkelerdeki[83] ulus devletler adına daha yıpratıcı bir hal almıştır.

Bu uğurda teknolojik gelişmelerle değişen yeni üretim tekniklerine mukabil yeni iş bölümü anlayışı ulus devletlerin güvenliğini tehdit etmekle birlikte sınırların olmadığı bir dünyada kendi paralarından ve kendi mali politikalarından belirli bir düzeyde feragat da eden ulus devletler; "*küreselleşen sermaye*" sebebiyle hukuksal olarak karmaşık bir sürece sürüklenmişlerdir. Öyle ki sermayenin ulusal sınırlara takılmaksınız dolaşımda olması üzerine yapılan antlaşmalar, ulus devletlerin halkına zarar verecek mahiyette, yabancı yatırımları kolaylıkla engelleyip onun aleyhine karar alamayacakları nitelikte oluşturulmuştur. Dahası ulusal olarak yabancı yatırımcının aleyhine işleyen bir durumun söz konusu olması halinde zarara uğrayan bu yatırımcı uluslararası mahkemeden tazminat talebinde bulunabilmektedir (Bozkurt: 407).

Uluslararası ticaret koşullarının eşitler arasında işlemediğini gösteren bu sistemi "*merkez-çevre modeli*" olarak adlandıran akademisyenler; merkez ülkelerin güçlü yapılarına işaret ederek artı değerin çevreden merkeze akmasına fırsat tanıyan koşullarda ticaret yapıldığına dikkat çekmiş, daha sonra ise "eşitsiz mübadele" olarak

[83] Gelişmekte olan veya az gelişmiş sanayiye sahip ülkeler için "çevre"; gelişmiş sanayiye sahip ülkeler için ise "merkez" ifadesi kullanılmaktadır.

adlandırılan bu durum için çeşitli çözüm önerileri ortaya atmışlardır (Wallerstein, 2011, 32).

Ulus devletin yerine gelebilecek modelin sorgulandığı bu dönemde dünya sistemlerinin analizleri; tarihçilerin ulusal tarihleri, iktisatçıların ulusal ekonomileri, siyaset bilimcilerin ulusal politikaları, sosyologların da ulusal toplumları araştırmaları üzerinden gerçekleştirilmiştir (Wallerstein: 40). Nihayetinde "ulus aşırı toplulukların", dünyanın küreselleşmiş ekonomik sisteminde krizlere sebebiyet vermeden yeni bir sistem getirerek bunun meşruiyetini sağlayabilecek yetkinliğe sahip olmadıkları sonucuna varılmıştır (Tekeli ve İlkin: 122).

Ulus aşırı topluluklara meşruiyetlerini sağlayan; toprakları üzerinde söz sahibi olma özelliğini kaybederek egemenliklerini onlarla paylaşan ulus devletlerdir. Birden fazla aktörün bulunduğu yeni "uluslararası yönetişim sistemine" eklemlenerek işlev değişikliği yaşayan ulus devletlerin; siyasal ve ekonomik olarak düzenin yeniden kurulduğu "*neoliberalizm*" ve "*neomuhafazakarlık*" ideolojilerinin birleşiminden doğan "*yeni sağ*" politikalara yöneldikleri görülür.

Uluslararası koşullarda serbest ticaretin gittikçe yayılması, sermaye ve finans hareketlerinin artması şimdiye dek devletin yetkisindeki ekonominin aşamalı bir şekilde kontrolden çıkmasına sebep olduğundan (Bauman: 71) ve bu yeni sistem ile birlikte uzun yıllar refah devleti anlayışı çerçevesinde kazanım sağlayabilmiş emekçi sınıfın ayaklanacağı korkusundan dolayı Harvey, neoliberalizmin esasen siyasal bir proje olarak doğduğuna dikkat çekmeye çalışır (Harvey, 2020).

Ekonomik ölçekte Keynesyen modelin verimsizliğini eleştirerek ortaya atılan bu politikalar, devletin küçültülerek rolünde değişime gidilmesini, piyasanın ön plana çıkartılarak ticaretin ve sanayinin serbestleştirilmesi ve esnekleştirilmesini, sendikalı iş gücü üzerinde sıkı denetimin sağlanmasını, kamu harcamalarının kısılmasını öngören bir anlayışa sahiptir (Acar, 2017: 253-254). Siyasi ölçekte ise bu politikaların yükselmesi ile II. Dünya Savaşı sonrası faşizmin ardından hayatiyetlerini devam ettirebilmek için sosyal devletin değerlerini benimseye çalışan sağ partiler, kendi değerlerini daha kuvvetli savunur hale gelmiş ve bu kez sol partilerin yaşanılan sürece ayak uydurmaya çalıştığı bir düzene girilmiştir (Giddens, 2000: 51-52).

Yeni sağ politikalarının getirdiği yeni düzende ulus devletler içerisinde yabancı sektörlerin gittikçe hakim olması; proletarya için iyi bir ücret verilmesi gibi başlangıçta fırsatlar getirse de genel itibarıyla halkın sessiz kalmasına sebep olmuş ve kendi ideallerini gerçekleştirmelerinin önüne geçeceğinden popülist yetkeci rejimlere yatkın bir kitle doğmasına zemin hazırlamıştır (Ergil, 1974: 181-182).

Yeni sağ politikalar ile liberalizm temel alınarak bir taraftan bireysel özgürlükler çerçevesinde demokrasi diğer taraftan piyasa koşullarında sınırsız özgürlük öne çıkarılmaya çalışıldıysa da bu iki hususun birbiriyle bağdaşmayacak nitelikte olduğu görülür. Ayrıntılandırmak gerekirse; demokrasilerde insana kendini gerçekleştirmesi gereken bir varlık olarak bakılırken piyasa koşullarında insan bir meta olarak tasvir edilmiştir. Demokrasilerde toplumdaki bireylerin eşitliği temel alınırken piyasa koşullarında eşitsizlik meşrulaştırılmaktadır. Demokrasilerin işleyişinde uzlaşı ve görüş birliği olarak oydaşmalar esasken piyasanın işleyişi farklılıklar üzerine kuruludur. Buna bağlı olarak demokrasiler oydaşmanın sağlanabilmesi adına yerleşik komiteden oluşurken piyasa ağ toplumuna dayalı akışkan bir nitelik arz eder (Tekeli ve İlkin: 123).

Piyasa ve demokrasi zıtlıklarının birleştirilmesi ve meşrulaştırılması yeni sağ politikalar aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Nihayetinde topluma daha fazla refah sağlayabilmenin koşulunun özelleştirmelerden geçtiğini iddia ederek ilkelerini iletişim kaynakları ve bu uğurda oluşturulmuş düşünce kuruluşları aracılığıyla dünyaya yaymayı başarabilmişlerdir.

Petrol krizlerinin ardından 1980'ler sonrası ulusal ekonomilerindeki sorunları çözme seçeneği arayan; İngiltere'de Margaret Thatcher, ABD'de Ronald Reagan (Harvey: 131) yeni sağ politikalar çerçevesinde özelleştirmelere ağırlık verdiklerinden dünyadaki güç ilişkilerinin değişmesine öncülük eden liderler olmuşlardır[84]. Reagan iki kutuplu dünya düzeninde "nükleer silahların olmadığı" bir siyasi arena tasviri yaparak bunun SSCB lideri Mihail Gorbaçov tarafından da kabul görmesini sağlamıştır (Hobsbawm, 1996: 290).

[84] Türkiye'de yeni sağ politikalarının temsilcisi 1989 yılında iktidara gelen Turgut Özal olmuştur. Özal'ın özelleştirme politikalarına ve milliyetçilik anlayışına ileride ayrıntılı olarak yer verilecektir.

Sonuç itibarıyla II. Dünya Savaşı'nın ardından sosyal refah lehine "*çekinceli ittifak*" oluşturarak devlete sığınan liberal ideoloji, 1970'li yıllardan itibaren Soğuk Savaş'ın biteceğinin sinyallerini alması ile birbiri ardına iktidara gelerek SSCB'nin tarihe karışmasında etkili rol oynamış dahası sıranın modern devlete geleceğinin işaretlerini vermiştir (Dural: 230-231).

2.2.2.3. 1991 Sonrası SSCB'nin Ardından ABD Hegemonyası

Oran'ın kabaca 1490'lar 1790'lar ve 1990'lar şeklindeki sınıflandırmasına (Oran: 49) binaen yeni sağ politikalarla birlikte büyük ivme kazanan küreselleşmenin, 1991 yılında SSCB'nin dağılması sonucu yeni bir döneme girdiği söylenebilir. Bu dönem; küreselleşmenin beslediği kapitalizmin karşısında komünizm tehdidinin ortadan kalkması farklı bir ifadeyle ABD'yi dizginleyecek örgütlü güçlerin bulunmaması (Kazgan: 262), siyasal dengelerde ABD egemenliğinin pekişmesine ve dünya düzeninin tek kutuplu bir yapıya evrilmesine sahne olmuştur.

Yaşanılan sürece Reagan'ın katkılarının yanı sıra Gorbaçov'un da kişisel olarak yenilikçi ve reformcu bir lider olması, yeni dünya düzenin şekillenmesinde temel teşkil eder. Zira 1980'lerle birlikte Gorbaçov'un SSCB sınırları içerisindeki ulusların sorunlarını çözebilmek amacıyla "*Perestroyka*" ve "*Glasnost*" olarak ifade edilen yeniden bir yapılanma süreci başlatmak ve şeffaf bir yönetim anlayışı getirmek adına önemli adımlar attığı görülür. Ekonomik temelli bir birlik olma amacı güden (Armaoğlu, 1996: 567-568) bu adımlar, 1991 yılına gelindiğinde ne yazık ki başarısızlıkla sonuçlanmış ve SSCB 15 ayrı devlete bölünmüştür.

Gorbaçov'un SSCB'nin sonunu hazırlayan Perestroyka ve Glasnost girişimleri, yeni oluşan devletler arasında ulusal tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Ulusal-etnik hengame içerisine giren SSCB'nin Rus olmayan cumhuriyetlerinde milliyetçi halk cepheleri, yönetimi ele geçirmiş ve yerel komünist partiler dahi milliyetçi fikirlerin etkisi altında kalmışlardır (Brzezinski, 1994: X). Brzezinski'ye göre Gorbaçov'un devlet güdümlü bir ekonomiyi "*de-sentralize*" etme çabası aynı zamanda politik sistemin de "*de-sentralize*" edilmesini gerektirdiğinden SSCB gibi çok uluslu yönetimlerde bu durum, merkeze bağlı olan ulusların gücünün giderek artması ile sonuçlanmıştır.

Söz konusu programın ortaya atılması ile gözlenen durum; bir taraftan yaklaşık üç yüz ulusal hareketin gerçekleşmesine binaen SSCB'ye bağlı ulusların gücünün artmasının işaretiyken diğer taraftan bu ulusların kendi benliklerini kaybetmediklerinin de bir göstergesi olmuştur. Gorbaçov'un izlediği politikalar, bu ulusların yıllarca baskı altında kalmış olmaları sebebiyle içlerinde besledikleri duyguların bir dışavurumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Başından itibaren baskıdan hoşlanmamış olan Doğu Avrupa devletleri, II. Dünya Savaşı'ndan beri boyun eğdikleri "komünizme"; kendi ulusal değerlerine dönerek karşı gelmeye çalışmıştır (Brzezinski: 106-137). Bu durum komünizme karşı milliyetçiliğin zaferi olarak da okunmaktadır.

Milliyetçiliğin zaferi olarak adlandırılan ve ulusal değerler üzerinden yürütmeye çalışılan politikalar, ciddi ekonomik krizler sebebiyle uygulamaya geçirilemeden arka plana itilmiştir. SSCB'den bağımsızlığını kazanan ulusların ekonomilerindeki kötü gidişatları düzeltmek için serbest piyasa koşullarını benimsemek ve yabancı yatırımcılara kapı aralamak zorunda kaldıkları görülür. Dolayısıyla 1991 yılı sonrasında SSCB'nin dağılması sonucu bağımsızlıklarını kazanan yeni ulus devletler; sınırları içerisinde üretimi gerçekleştirip ticaret yapacak gelişmiş bir teknolojik alt yapıya sahip olmadıklarından merkez ülkelere, ulus-ötesi kuruluşlara veyahut ulus aşırı firmalara bağımlı olmaya açık bir uluslararası ortam ile karşılaşmışlardır.

Bu ülkelerde komünist rejimlerin yıkılması ile birlikte yaşanan kısa süreli sevinç yerini farklı bir model getirilemediğinden kapitalist normalliğe bırakmıştır (Zizek, 2012: 251). Sanayisine yeni pazarlar arayan bu ülkeler bilhassa da ABD için kaçırılmayacak bir fırsattır ki çok geçmeden sosyalizmin hakim olduğu bu topraklarda ABD'nin simgesi haline gelen Pepsi, McDonald's gibi levhaların boy göstermesi bağımlılık sürecinin başladığına işarettir.

Finansör devlet olarak bilinen ABD'nin sanayileşmesini artırarak kültürünü empoze etme süreci daha geniş bir görüngüden incelendiğinde bu durumun teknolojik gelişmelere paralel olarak kendiliğinden gelişmiş bir olgu olmadığı aksi yönde gelişimini sağlamak ve SSCB'nin önüne geçebilmek için çaba harcadığı saptanmıştır. ABD'nin teknoloji üretimi daha çok II. Dünya Savaşı'nın ardından genellikle faşizmin

dayattığı baskılar üzerine ülkeye gelen veya Paperclip Harekatı gibi stratejilerle gizlice getirilen Albert Einstein, Wernher von Braun, Jack Steinberger, Robert Oppenheimer gibi bilim insanları ışığında gelişme göstermiştir.

Gelişmelere istinaden ABD, Soğuk Savaş sebebiyle serbest piyasaya tamamen egemen olamasa da Soğuk Savaş'ın hemen ardından diğer çevre ülkelerin teknolojik imkanlarının zayıflığını fırsata çevirip dünya ekonomisinde hegemonik bir lider konumuna gelebilmiştir. Kültürel politikalarda; hızla gelişen üretim ve iletişim koşullarına binaen toplumları büyük ölçüde değiştirip dönüştürerek "*tüketim toplumu*" ve "*tüketim kültürü*" yaratılmasında önemli rol oynamış (Karyelioğlu: 143-144) dış politikada ise Doğu Blokunun dağılması, SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesi, silahların azaltılması, demokratik kapitalist modelin sosyalizme karşı zaferinin ilanı gibi lehte gelişmelere değinerek liderliğini perçinlemiştir (Ermağan, 2012: 23).

Küresel taleplerin oluştuğu bu yeni dünyada; reklamcılığın da etkisiyle ABD kültürünü içeren pek çok ürünün ithal edilmesi; toplumları kendi kültürlerine, özlerine, yaratıcılıklarına ve değerlerine yabancılaştırmakla birlikte ulusal kişiliği yeni şekillenmeye başlayan çevre ülkelerde toplumsal sarsıntılara ve ideolojik kutuplaşmalara zemin hazırlamıştır (Ergil: 182). "*Ulusal kimlik erozyonu*" olarak ifade edilebilecek bu duruma karşı bazı çevre ülkelerde alınan tedbirler saldırgan bir ırkçı savunma ile boy göstermiş (Karyelioğlu: 148) bazı ülkelerde ise geleneksel değerlere, şeriata ve kutsal İslam'a ağırlık verilerek sorun aşılmaya çalışılmıştır[85].

2.2.2.4. Kolektif Kimlik Sorunu

ABD'nin tek güç haline gelmesinde; bu ülkenin askeri, ekonomik, teknolojik ve kültürel üstünlüğünün yanında (Kantarcı, 2012: 63) iki önemli başarısız gelişme bulunmaktadır. Bunlardan ilki Doğu Bloğu ülkelerinin kendi aralarında anlaşmazlık yaşamaları ve ABD karşısında güçlü bir duruş sergileyememeleri iken; ikincisi bilhassa SSCB'nin dağılmasının ardından küresel siyasal sistemde yer almak isteyen

[85] Küreselleşme karşısında kimliğini kaybetme korkusu yaşayan toplumların reaksiyonları aşırı sağın yükselişine sebep olmuştur. Bu husus ileriki başlıklarda "köktendincilik", "yabancı düşmanlığı", "popülizm" gibi kavramlar ışığında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Avrupa devletlerinin de anlaşmazlığa düşmesi ve kolektif kimlik oluşturup bir alternatif olarak ortaya çıkamamalarıdır.

II. Dünya Savaşı sonrası güç boşluğundan yararlanarak Doğu Avrupa ülkelerini hakimiyeti altına alan SSCB, başlangıçta bloğa dahil olan herkesin eşit haklara sahip olacağını dile getirip birlik oluşturma amacını öne sürmüştür. Fakat daha sonra blok içerisinde Rusların "büyük kardeş" diğer halkların ise "küçük kardeş" konumuna indirgendiği görülür (Həmid. 2021). Bu politikası ile SSCB; farklı kültüre, millete, dine, bölgeye, tarihe ve ekonomiye sahip halklardan bir "Sovyet insanı" yaratmaya çalışmıştır. Rus olmayan halkların Ruslarla kaynaşması adına kiril (Rus) alfabesine geçilmesi, genelde müslüman olan ve Türkçe konuşan halkların soyadlarının sonuna erkeklere "ov" ya da "ev"; bayanlara "ova" ya da "eva" şeklinde ekler ekletilmesi, bir bölgedeki hakim etnik grubu zorunlu göçe tabi tutarak kendi bölgelerinde azınlık konumuna düşürülmesi gibi onların millî kimliklerini kaybetmesine yönelik kapsamlı programlar hazırlanmıştır.

1980'lerle birlikte SSCB'deki ekonomik kriz[86]; merkezi yönetimin zayıflamasını beraberinde getirdiğinden siyasi bir krize evrilmiş ve şimdiye dek sessiz kalan halkların tepkilerini göstermelerine sebep olmuştur. Merkez ile halklar arasında; kendi sınırlarında gelenek ve göreneklerini bilen bir liderin bulunması talebine karşılık Moskova'nın atadığı liderde diretmesi gibi yaşanan iletişim kopuklukları, ilk olarak maddi desteğe binaen ayrılma talepleri olmayan küçümsendikleri için merkeze karşı protestolar düzenleyen halklarda milliyetçi duyguların yükselmesine zemin hazırlamıştır. Gorbaçov'un reformları da halkları haklarını aramak için teşvik etmiş ve merkez ile SSCB'ye bağlı olan halklar arasında etnik çatışmalar boy göstermiştir (Şadıhanov, 2011: 2-14).

[86] Bu ekonomik krizin yaşanmasındaki temel nedenlerden biri SSCB'nin ideolojisini yaymak amacıyla kaynak aktarması gereken çok aktörün bulunmasıdır. SSCB'nin; başta Varşova Paktı içerisindeki ülkeler olmakla birlikte diğer cumhuriyetlerdeki devrimci hareketlere ve sosyalist devletlere, az yakıtı olduğundan Doğu Almanya Cumhuriyeti'ne, Batı emperyalizmine karşı savaştıklarından Etiyopya, Angola, Mali, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Mozambik, Laos, Vietnam ve Küba dahil üçüncü dünya ülkelerine, Avrupa'daki ve ABD'deki komünist derneklere ve partilere önemli finansal destek sağladığı bilinmektedir. Nihayetinde bu yüklere bir de Afganistan harekâtında büyük maddi kayıplar eklenince SSCB ekonomik alanda Batı'nın kredisine ihtiyaç duyacak konuma gelmiştir (Həmid. 2021).

Diğer taraftan Sovyet tarzı sosyalizm anlayışını benimsemesi sebebiyle Doğu Bloku ülkeleri içerisinde bulunan Çin Halk Cumhuriyeti, zamanla SSCB'nin anlayışından farklı olarak ABD'nin kapitalizmine alternatif olabilme adına iki ideolojiyi kendi değerleri ışığında dönüştürmenin gerekliliğini vurgulamıştır (Karamurtlu, 2020: 56). Bu uğurda Çin ile uyuşmazlığa düşen SSCB ekonomik sıkıntıların yanı sıra ideolojik anlamda da birlik içerisinde kırılmalar yaşamıştır.

İdeolojik kırılmalar, 1978-1992 yılları arasında başkanlık yapan Deng Xiaoping döneminde netleşmiştir. Hem iç politikada hem de dış politikada reformlar yaparak ülkeyi kendine özgü devlet kapitalizmi ile küresel sisteme entegre etmede büyük adımlar atan Deng, liberal değerler ışığında Batı ile olumlu bir dış politika izlemiştir. Sosyalizmin katılığından uzaklaşıp liberal milliyetçi olarak tarif edilebilecek siyasi reformlara öncülük etmesi ile de 1980'ler boyunca halkın desteğini toplamayı başarmış ve bu uğurda Çinli liberallerin Batılı değerleri öğrenmeye yönelik girişimlerde bulunmasına öncülük etmiştir (Lijun ve Kia, 2010: 6).

Çin diasporalarının önem kazandığı bu dönemde Çinli yatırımcıların teşvik edilip küresel bir iletişim sahası oluşturularak yumuşak güç elde edebilmek adına çaba harcanması ulusal çıkarların sosyalizmin önüne geçtiğini göstermektedir (Çolakoğlu, 1999: 23). Buna mukabil Sovyet-Çin ilişkilerinin olumsuz seyretmesini fırsat bilen ABD'nin; Çin ile ilişkilerini geliştirmeye başlaması tesadüf değildir. Nihayetinde iki sosyalist ülkenin sosyalizme farklı açılardan yaklaşmaları hemen hemen her konuda farklı düşünmelerine ve hareket etmelerine sebep olmuş ve bu durum yalnız ikili ilişkilere değil işçileri dahi sosyalizmden uzaklaştıracak kadar uluslararası sosyalist hareketin birliğine ve prestijine büyük zarar verip Soğuk Savaş'ın ABD lehine sonunu hazırlamıştır[87] (Bekcan, 2018: 111).

SSCB'nin dağılmasının ardından küresel siyasal sistemde yer almak isteyen Avrupa ülkelerinin Çin'e benzer şekilde Avrupalı yeni bir "*sosyal*" model ortaya koymaya çalıştıkları görülür. Bu model ile Avrupa; küreselleşme politikalarını

[87] Komünist partiler içerisinde gerçek komünistlerin değil iş elde etmek ya da kariyer basamaklarını ilerletmek gibi çıkar amacıyla bulunanların sayısı giderek artmıştır. SSCB'nin çöküşüyle ilgili RSFSR Yüksek Konseyindeki oylamada; %86'sının komünist olduğu parlamentoda, SSCB'nin dağılmasına karşı sadece 7 kişinin oy kullanması bu durumun açık bir kanıtıdır (Həmid. 2021).

insancıllaştırmayı ve Keynesyen anlayıştan farklı olarak ekonomiye müdahale edilmeden yoksulluğun ve sosyal dışlanmanın azaltılıp çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasını "*sosyal demokrasi*" anlayışını yeniden canlandırarak gerçekleştirmeyi amaç edinmiştir.

Başlangıçta ekonomik temele dayalı olarak inşa edilen Avrupa Birliği (AB)[88]; neoliberal ekonominin karşısında yer alan bir çizgide ortaya atılmışsa da 1992'deki kuruluşunu teşkil eden Maastricht Antlaşması'yla piyasa işleyişini garanti altına alan çeşitli düzenleyici mekanizmalar oluşturmuştur. Bu hususlar dikkate alındığında Avrupa ülkelerinin küreselleşme sürecinde özgünlüklerini ortaya koyarak ilerlemek bir yana şirketlere bağlı olarak şekillenen ekonomi politikalarındaki rekabet baskısı, esnek çalışma ve örgütlü emeğin zayıflamasına mukabil yatırımların; işgücü maliyetlerinin düşük, sosyal güvenlik önlemlerinin zayıf, vergi gibi yasal düzenlemelerin daha gevşek olduğu bölgelere yönelmesi sosyal refah anlayışının yerine neoliberal politikaların tercih edilmesini beraberinde getirmiş bu sebeple de birlik, ABD'nin ekonomik çizgisinden çıkamamıştır (Güler: 54-57).

AB, aynı zamanda küreselleşme karşısında farklı bir kimlikle var olma hedefi öne sürdüğünden tartışma konusu edilen alanlardan biri de birliğin "*kolektif kimlik*" oluşturup oluşturamayacağıdır. AB taraftarları böyle bir kimliğin oluşturulabileceğini belirterek konuya olumlu yaklaşırken karşıtları ise üye devletler arasında uzlaşıya varılmanın mümkün olmadığını dile getirmişlerdir.

Bunun sebebi AB'ye olumlu yaklaşanlar ile olumsuz yaklaşanların kimlik inşasına bakış açılarındaki farklılıklarıdır. Avrupa kolektif kimliği oluşturabileceğini iddia edenler, kimlikleri aktif müdahaleler ve planlamalarla biçimlendirilebilecek yapıntılar olarak görmektedirler oysa aksi yöndeki karşıtların tezi kuvvetli liderler veya elitler aracılığıyla bu sürecin mümkün olmadığı, örneğin hükümetlerin onay verdiği projelerin halk tarafından kabul görmeyebileceği, kimlik oluşumunun uzun

[88] Fikri temelleri 19. yüzyıla kadar geri götürülebilen Avrupa'nın bütünleşme projesi; II. Dünya Savaşı sonrası Paris Antlaşması ile "*Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (1951)*", Roma Antlaşması ile "*Avrupa Ekonomik Topluluğu (1957)*" oluşturularak ilk adımları atılmış, 1992 yılına gelindiğinde ise Maastricht Antlaşması ile günümüzde de etkinliğini sürdüren "*Avrupa Birliği*" olarak faaliyete geçmiştir.

zaman diliminde pek çok toplumsal, siyasal, kültürel geleneğin, anının, değerlerin, sembollerin bir ürünü olduğudur.

Ortak tarih, ortak din, ortak dil, ortak renk üzerinden birliğin mümkün olup olmadığını inceleyen Smith'e göre; sırasıyla ortak tarih olarak geçmişleri "*Klasik Antik döneme*" dayandırılabilse de bu miras Avrupa devletleri arasında eşit dağılmadığından ve aynı zamanda yıllarca kendi içlerinde gerçekleştirdikleri kanlı mücadelelerin unutulamayacağından, ortak dinin sembolü olarak "*kilise*" gösterilse de içerisinde derin bölünmeler söz konusu olduğundan, ortak dil olarak "*Hint-Avrupa dil ailesine*" sahiplikleri belirtilse de bu aileye ait olmayan Avrupa devletleri bulunduğundan, ortak renk olarak "*beyaz olma*" ölçütüne işaret edilse de devletin sınırları bittiği anda hatta köyün veya mahallenin köşesinden dönünce bile beyaz olmayanlar ile karşılaşılması muhtemel olduğundan AB'ye dahil tüm devletlerin katılabileceği kolektif bir üst kimlik yaratmak oldukça zordur (Smith: 105-153).

SSCB'nin dağılmasının ardından birliğin genişlemesi ile göçmenlere bağlı işçi sorununu en fazla yaşayanlar arasında yer alan Birleşik Krallık'taki AB karşıtı topluluklar (Çenberci ve Gövdere, 2017: 1439), gerek ülke sınırları içerisinde gerekse de diğer üye devletlerde AB'ye tereddütle yaklaşılmasına sebep olmuşlardır[89]. Ayrıca AB'ye uyum konusunda yalnız İngiltere'nin değil Doğu Avrupa ülkelerinin de benzer sorunlar yaşadığı görülür[90]. Sonuç itibarıyla Soğuk Savaş boyunca SSCB'nin kapitalizme alternatif olarak ortaya attığı sosyalist ekonomi modeli, AB'nin ise kendine özgü fakat kapitalizmden kopamayan modeli ile kolektif bir irade oluşturulamadığından gücü tekeline alan ABD, kazanan devlet olmuştur.

[89]Kolektif kimlik yaratmanın zorluğunu De Gaulle daha yolun başında anlamış bu sebeple Birleşik Krallık'ın birliğe dahil edilmesini Avrupalı olmadığı gerekçesiyle iki kez veto etmiştir. Nitekim 1973 yılı sonrası AB üyeliği onaylanan Birleşik Krallık, AB'nin karar alma süreçlerinde pek çok kararı veto etmiş, Schengen Anlaşmasını imzalamamış, ortak para birimini kullanmayı reddetmiş ve kendi içlerinde çıkarılan yasaların AB yasaları ile uyumlu olması konusunda sıkıntılar yaşamıştır. 2020 yılına gelindiğinde resmi olarak AB'den ayrılan Birleşik Krallık diğer AB ülkelerinde aşırı sağ partiler tarafından referandum isteklerinin şiddetlenmesinin önünü açmıştır. Dolayısıyla bu durumun bir "domino etkisi" yaratıp AB'yi yıpratacağı korkusu doğmuştur. O dönemde Donald Trump ne tesadüftür ki Birleşik Krallık'ın AB'den çıkması için destekte bulunan isimlerden birisi olmuştur (Öner, 2021: 98).

[90] AB'nin genişlemesi ile birlikte yaşanan işsizlik sorunları, Schengen Antlaşması uyarınca ortaya çıkan sınır anlaşmazlıkları ve bu koşullar altında AB ülkelerinin genelinde yükselen milliyetçi söylemler ileriki başlıklarda ayrıntılı olarak aktarılacaktır.

2.2.3. Küreselleşme Üzerine Farklı Yaklaşımlar

Getirileri ve götürülerine dair öngörülmesi zor bir süreç olan küreselleşmenin ne olduğu, ne zaman ortaya çıktığı ve ulus devletleri nasıl etkilediğine ilişkin farklı bakış açılarını David Held ve arkadaşları "*kuşkucular*", "*aşırı küreselleşmeciler*" ve "*dönüşümcüler*" olmak üzere üç ayrı gruplandırmayla incelemişlerdir (Giddens: 93).

2.2.3.1. Kuşkucular

"*Küreselleşme karşıtları*" veya "*şüpheciler*" olarak da adlandırılan "*kuşkucular*", küreselleşmeye savaş açarak (Esgin, 2001: 188) küreselleşmenin abartıldığını iddia edip bugünkü dünya ticareti ve yatırımların 19. yüzyıldaki dünya ticareti ve yatırımlarından farklı olan tek yanının "uluslararasındaki etkileşim yoğunluğu" olduğunu dile getirmişlerdir (Giddens: 93).

Kuşkuculardan Hirst ve Thompson, uluslararasındaki etkileşim yoğunluğu söz konusu olsa da günümüzde gerçek anlamda uyum sağlayabilmiş tek bir merkezden yürütülecek kadar yeknesak dünya ticaret sisteminin bulunmadığını (Hirst ve Thompson, 2007: 8) aksi yönde ticaretin büyük bölümünün Avrupa, Asya-Pasifik ve Kuzey Amerika olmak üzere üç ayrı sahada kendi aralarında gerçekleştirildiğini (Giddens: 94) ve bu durumun küreselleşmeden çok bölgeselleşmeleri ortaya çıkardığını ifade etmişlerdir. Benzer görüşü paylaşan ve kuşkuculara ilham olan pek çok Marksist yazar bu sürecin "*küreselleşme değil, uluslararasılaşma*" şeklinde adlandırılmasının daha doğru olacağını dile getirmiştir (Koray, 2011: 28).

Kuşkuculardan küreselleşmeye daha ılımlı yaklaşan Stiglitz, ulus devletlerin ulusallaşma sürecini yönlendirebilme güçlerine gönderme yaparak bugün yaşanan küreselleşme sürecini yönlendirebilecek ve her ülkenin halkına karşı sorumlu olabilecek dünya devletinin bulunmadığını dile getirmiş ve çözümü küreselleşmenin bütün ülkelere söz hakkı verecek bir şekilde daha başlangıçta "*eşitlikçi bir düzen*" kurulmasında bulmuştur. Böyle bir düzen sağlandığı takdirde sürekli ve kalıcı büyüme gerçekleştirilebileceğinden ve bu büyüme eşit bir şekilde pay edilebileceğinden küresel ekonominin yaratılması mümkün olabilecektir (Stiglitz, 2002: 43).

Küreselleşme sürecinde ulus devletin gücünü ve işlevini kaybetmediğini sıklıkla dile getiren bu grup, ulusal hükümetlerin ekonomik etkinlikleri düzenlenmesi ve koordinasyonlarını sağlaması noktasında halen esas oyuncular olduklarını (Giddens:94); 19. yüzyılda pasaport dahi kullanılmadığı fakat bugün ulusal sınırların o zamandakinden daha fazla korunduğu savına dayandırarak açıklamaktadırlar (Bozkurt, 2000: 4). Aynı zamanda "küresel" kavramı için mekânsal referanslar belirtilemediğinden küreselleşmenin deneysel olarak işler hale getirilemeyecek düzeyde geniş bir anlama sahip olduğunu ve bu sebeple çağdaş dünyayı anlamak için yeterli bir ölçüt olmadığını ifade ederler (Held ve McGrew, 2008: 11).

Küreselleşmenin yeni bir şey olmadığının altını çizen kuşkucular, bu kavramın oldukça tartışılır ve popüler hale gelmesinin sebebini zamanın ideolojisi haline getirilmesine bağlamakta ve "*küreselleşmeyi*"; refah devletine son verilmesini ve bunun yerine sosyal alanlarda devlet tarafından müdahalelerin en az seviyede tutulmasını amaçlayanların kullandığı basit bir kavram olarak değerlendirmektedir (Bozkurt: 4). Dolayısıyla kuşkucuların küreselleşmeye karşı tavır almasındaki sebep ve onları bir çatı altında birleştiren en önemli dayanaklardan birisi; kapitalist ekonominin etkinliğini giderek artırmasına mukabil bir ürün veya hizmet fark etmeksizin her şeyin "*pazar için üretilen*" niteliğe dönüştürülmesi ve bunun insanlara dünyanın artık küresel olduğuna inandırılarak rekabetçi düzenin olmazsa olmaz ölçütü şeklinde aktarılması ile devletin ve devletleştirme faaliyetlerinin gayri meşru ilan edilmesi çabasıdır (Esgin: 188).

2.2.3.2. Aşırı Küreselleşmeciler

Kuşkucuların karşısında yer alan "*aşırı küreselleşmeciler*" veya "*radikaller*"; ulus devletin küreselleşme sürecinde önemini ve gücünü büyük ölçüde yitirdiğinden devletin ve devletleştirme faaliyetlerinin gayri meşru ilan edilmesinin zorunlu bir dönüşüm olduğunu dile getirirler. Bununla birlikte ulusal sınırların ortadan kalkarak ticaret ve üretim akımlarıyla "yeni bir düzenin" kurulduğunu (Giddens: 95) yeni düzenin temel aktörünün ise hükümetlerden daha rasyonel bir şekilde çalışan "*küresel piyasalar*" olduğunu ifade ederler. Onlara göre toplum içerisinde siyasilere daha az ilgi gösterilmesinin, siyasilerin yerel veya ulusal düzeyde etkili olsalar dahi küresel

piyasayı etkileyebilecek güce sahip olamamalarının, vatandaşların da siyasetle daha az ilgileniyor olmasının sebebi küreselleşmenin getirdiği yeni düzendir (Bozkurt: 2).

Kendileri de küresel piyasaların hakim olduğu yeni düzenin; "*sıfır toplamlı bir oyun*" olmadığını, bu sistem içerisinde karşılıklı olarak eşit kazanç veya kayıplara sahip olunmadığını aksi yönde bu oyunda bir kazanan olmasına mukabil bir de kaybedenin bulunduğunu kabul etmektedirler. Fox'un ifadesiyle "*Bu bir oyun gibidir: Kazanırsanız her şey iyidir; aksi takdirde: 'Çok zor be, yavrum!' Küreselleşmiş bir dünyada, kazananların eninde sonunda çok zengin olması, kaybedenlerin ekmek parası için sürünmesi sanki doğruymuş, olması gereken şeymiş gibi görünür. Küresel ekonomik sistem kâra dayandığı için eşitsizlik normal, doğal ve istenilen bir şeydir*" (Fox, 2002: 33). Ulusal olarak belirli sınıfların durumu küresel rekabet sebebiyle kötüleşmesine karşın uluslararası alanda tüm ulusların belirli malların üretiminde karşılaştırmalı avantajlarının bulunduğu da dile getirilir (Bozkurt: 2).

Aşırı küreselleşmeciler içerisinde fikir birliğinin olmadığı görülür. Nitekim küreselleşmenin karşılaştırmalı avantajlarına vurgu yapanlar daha çok neoliberaller olurken Neomarksistler bu sürecin gerek ulusal gerekse de uluslararası ölçekte "*eşitsizlik*" yaratacağını ileri sürmektedirler. Ayrıca neoliberaller devlet gücü üzerinde piyasa ve bireysel özerkliğin başarısına memnuniyetle yaklaşırken neomarksistler küreselleşmeyi baskıcı küresel kapitalizmin temsilcisi olarak ele alır. Uluslararasılaşmayı farklı yönlerden savunan iki tarafın uzlaştığı nokta ise bütünleşmiş küresel bir ekonominin mevcut olduğu ve refah devleti anlayışının sürdürülebilirliğinin artık kalmadığıdır (Bozkurt: 2).

Küreselleşmenin gittikçe artması ile kişisel hayatların sözü edilen küresel piyasalara bağlanmasına dikkat çeken Ohmea, ulus devlet yapılanmasını küresel piyasaların işleyişini güçleştirmesi sebebiyle aşılması gereken büyük bir engel olarak görmekte ve küresel piyasaların hakim olduğu düzende bu yapılanmaların ekonomik birim olmaktan çıktıklarını iddia etmektedir (Ohmae, 1996: 19-20). Ohmae ile benzer görüşlere sahip küreselleşmeciler; küresel etkileşimi mümkün ve gerekli kılarak toplumlar arası karşılıklı bağımlılığı veya yakınlığı sağlaması sebebiyle teknolojik gelişmelerin önemine vurgu yapmışlar ve ulus devletin aşılması gerektiği savına

açıklık getirmeye çalışmışlardır. Böylece yepyeni bir süreç olan küreselleşmenin temeline "küresel şirketleri" yerleştirmişlerdir (Koray: 28).

2.2.3.3. Dönüşümcüler

Kuşkucular ve aşırı küreselleşmeciler arasında orta yol olarak adlandırabileceğimiz "*dönüşümcüler*" küreselleşmeyi; modern toplumları ve dünya düzenini "yeniden şekillendiren" hızlı sosyal, siyasal ve ekonomik değişikliklerin temelindeki ana güç olarak görmüş ve küreselleşmeye iyi analiz edilerek adapte olunması gereken bir olgu olarak yaklaşmışlardır.

Küreselleşmenin yalnızca teknolojik gelişmeler veya Batı'nın ürettiği bir projeksiyon şeklinde açıklanamayacağını belirten bu grup, süreci ekonomik, siyasal ve teknolojik gelişmelerin bir ürünü olma niteliğiyle değerlendirmiş ve *toplumları farklı yönlere itip çektiği için, eş zamanlı bir şekilde çatışmayı olduğu kadar işbirliğini, parçalanmayı olduğu kadar bütünleşmeyi, dışlamayı ve içermeyi, uyumu ve uyumsuzluğu, düzeni ve düzensizliği* beraberinde getirdiği için bu kavrama esnek bir tanımlama yapılması gerektiği üzerinde durmuşlardır (Held ve McGrew: 15).

Onlara göre belirsizliklerle dolu olan bu süreç; ulusların birbirleri ile etkileşimi sonucu farklı bağlamlarda küresel bir bütünleşme yarattığı gibi yeni düşmanlıklar, çatışmalar, gerici siyaset ve kökleşmiş yabancı düşmanlığı da yaratmıştır (Held ve McGrew: 11). Küresel sistem dönüşüm içerisindedir ve bu yeni düzende hükümetler karşılıklı bağımlılıklara rağmen gücü halen ellerinde bulunduran birimler olarak karşımıza çıkmaktadırlar (Giddens: 95).

Dönüşümcülerin toplumlara kendilerini uyarlamaları yönünde ikazlarda bulunduğu husus; ulusal sınırların aşınmasına ilişkindir. Yaklaşık otuz-kırk yıl öncesindekinden bile çok farklı düzeye ulaşmış olan ekonomi anlayışı, 19. yüzyılla kıyaslanamayacak kadar bütünleşmiş bir küresel pazar oluşturmuştur (Bozkurt: 4-5).

Oluşturulan pazarın bilgi, iletişim, eğlence, elektronik, finans gibi alanları içeren hizmetler sektörü haline gelmesi diğer kültürlerle etkileşimi artırarak eski yapıların yıkılmasına ve alışkanlıkların değişmesine sebebiyet vermiştir. Bu doğrultuda dönüşümcüler ne doğrudan aşırı küreselleşmecilerin "*ulus devletin*

sonunun" geldiği tezlerini ne de kuşkucuların "*hiçbir şey değişmedi*" tezlerini kabul etmektedir. Onlara göre; her şey de olduğu gibi ulus devlet yapılanmasında da dönüşüm gerçekleşmekte dolayısıyla eskisi kadar ulusal hükümetler etkili olamayacağından yeni düzene temkinli bir şekilde yaklaşılması gerekmektedir (Esgin: 189-190).

Genel itibarıyla dönüşümcüler, devlet merkezli bir dünyada yaşamadığımızı ve ulusal hükümetlerin küreselleşmenin getirdiği karmaşık koşullara binaen dışa dönük bakış açısı benimsemeye zorlandıklarını önemle belirttiklerinden aşırı küreselleşmecilere yakın olarak konumlandırılmışlardır (Bozkurt: 4). Fakat kuşkucuların savunduğu "sürecin yeni bir olgu olmadığı" tezini reddetmeyip iki fikri aynı anda pragmatik olarak değerlendirip küreselleşmenin de benzer şekilde birbirine karşıt eğilimler beslediğini ifade etmektedirler (Giddens: 96).

Yaklaşımlar birbirinden tamamen bağımsız olarak şekillenmediğinden bu tartışmaların uzlaştığı bazı noktalar bulunur. Örneğin aşırı küreselleşmeciler, kuşkucular ve dönüşümcüler, küreselleşmeye ilişkin bu sürecin; siyasal, toplumsal, kültürel gibi pek çok etken ile birlikte düşünülmesi gerektiği, belirtilen alanlardaki etkileşime bağlı olarak farklı boyutlarda ortaya çıkabileceği, ülkelere, bölgelere, kişilere göre değişiklik gösterebileceği ve farklı sonuçlar doğurabileceği, karmaşık ve çelişkili bir niteliğe sahip olduğu gibi benzer görüşleri paylaşmaktadırlar (Koray: 32).

Sınıflandırmalara milliyetçiliğin diğer ideolojilerle yaptığı ittifaklar çerçevesinden bakıldığında; özelleştirmeler aracılığıyla küreselleşmenin pek çok alanı etkilemesine ve SSCB'nin dağılmasına mukabil II. Dünya Savaşı sonrası için ifade edilen "sosyalist milliyetçi anlayışın" geride kaldığı söylenebilir. Yeni oluşan düzende küreselleşmenin değerleri ile milliyetçiliğin ilkeleri büyük ölçüde çelişse de milliyetçiliğin küreselleşmeye ayak uydurduğu izlenmekte ve "*liberal milliyetçi*" anlayışının burada uyumlu olacağı görülmektedir.

İdeolojik bir uyumun yanı sıra ekonominin, toplumların ve siyasi yapıların hızla dönüştüğü bu döneme ayak uydurabilme hususunda bazı öneriler ortaya atılmıştır. Örneğin Giddens'ın bir yandan sosyal demokratlara aşırı sağın savunduğu ekonomik ve kültürel korumacılıkla mücadele etmeleri gerektiğini diğer yandan

liberallere küreselleşmeye yalnızca serbest ticareti kapsayan bir şekilde yaklaşmamaları ve sosyal adaletle bağı koparmamaları gerektiğini öneren "üçüncü yol politikaları" bunlardan birisidir. Bu politikalar; *gelenek ve göreneğin yaşamımızda etkisini kaybettikten sonra nasıl yaşamamız gerektiği, toplumsal dayanışmayı nasıl yeniden üretebileceğimiz ve çevre sorunlarıyla nasıl başedebileceğimizle ilgili* (Giddens: 75-77) çözümler üretme amacını taşır.

Giddens gibi yeni düzeni karmaşa ve belirsizliklerle dolu olarak gören pek çok yazar küresel toplum ve değerlerinin yaratılması noktasında risklerin iyi değerlendirilmesi gerektiğini, iyi değerlendirilememesi durumunda karmaşadan ve belirsizlikten kurtulmak bir yana daha büyük kaoslara sürüklenme olasılığının ortaya çıkabileceğini dile getirmiştir (Koray: 31).

2.3. Yeni Dünya Düzeninde İdeolojik Tartışmalar

Küreselleşme sürecinde milliyetçi ideolojiye yönelik eleştirilerin kabul veya reddedilmesi ulus devletlerin gelecekteki işlevlerini belirleyecek kırılma noktalarından birini oluşturur. Yeni ekonomik ve teknolojik gelişmeler düşünüldüğünde eleştirilerin kabulü; milliyetçiliğin arka plana itilerek küresel bir slogana dönüşen "*ulus devletin sonunun*" geldiği yönündeki tezlerin (Öz, 2003: 753) siyasal sistemde baskın bir şekilde yer almasını beraberinde getirmekte bu durum da dizginlenmesi zor bir küresel sürecin içerisine girildiğinin işaretleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu süreç ulus devletlerde etkinlik kayıplarının yanı sıra tüm dünyayı etkileyen kaos ve gerek demografik hareketler gerekse de yaşanılan coğrafi tahribat gibi beşeri ahengin bozulmasına sebep olduğundan ulusal-uluslararası düzeni yeniden oluşturma gereksinimi doğmuştur. Soğuk Savaş sonrası küreselleşme ile özdeşleşmiş olan "*yeni dünya düzeni*" tartışmalarının temelinde de bu dürtü yer alır. Oluşturulacak yeni düzende; önce faşizm sonrasında komünizm gibi iki totaliter ideoloji geride bırakıldığından artık ideolojik tartışmaların yerini dolduracak yeni siyasal parametreler üzerinden analizlerin yapılması gerekliliği ortaya atılmıştır.

Teknolojik gelişmelerin etnik ve yerel toplulukları "kendilerini ifade edebilme imkanına" eriştirmesi ulus devletlerin seyrini belirleyecek yeni siyasal

sürecin anlamlandırılmasında bir başka seçenek olarak gün yüzüne çıkmaktadır. Bu seçenek; küreselleşme karşısında "kültürlerin benzeşmesi yerine farklılaşmasını" temel alarak milliyetçiliğin, ulus devletlerin, ideolojilerin ve tarihin sonunun geldiği yönündeki tezlere farklı bir yorum getirir.

Bu doğrultuda yeni düzende asıl sorun; *"Toplumsal bağın meşrulaştırılması yani adil bir toplum tasarısı bilimsel etkinliğin paradoksuna benzer bir paradoks çerçevesinde mümkün müdür? Böyle bir paradoks ne olacaktır?"* (Lyotard, 1997: 14) sorusu üzerinden yükselmiş ve modern dönemdekinden farklı kültürel-siyasi yapılanma, farklı birey-toplum anlayışı (Örs, 2009: 8) içerisine girileceği için dönemin "postmodern dönem" olarak adlandırması çabaları öne çıkmıştır.

Dolayısıyla küreselleşme ile beraber anılan süreç "postmodernizm" ya da "postmodern durum" şeklinde de ifade edilmiştir. Kimilerine göre yeni dönemin iktisadi ve teknolojik boyutunu küreselleşme oluştururken; kültürel ve toplumsal boyutunu postmodernizm oluşturmaktadır. Postmodernist anlayış, demokrasi, insan hakları, sivil toplum, yerellik, yerel kimlik, çok kültürlülük gibi değer ve kavramların evrensel bir niteliğe bürünerek tüm dünyada kabul görmesi ile türdeşlik yaratılmasına binaen; modern toplumların gittikçe parçalanması, çoğulculaşması ve bireyci hale gelmesi gibi hareketlerin (Örs: 9) heterojen bir toplum yaratabilme hususu üzerinde durmuş ve ulus devlet kadar ulusal kimliklerin de değiştiğini iddia etmiştir.

2.3.1. İdeolojilerin Sonu İddialarının Dayanakları

1990'lar; bazen birbirini tamamlayan bazense birbirine zıt siyasi parametrelerin doğduğu, karmaşık ve geleceği yönlendirebilme açısından belirsiz ilişkilerin gün yüzüne çıktığı bir dönem olmuştur. Bilakis ilk birkaç yıl uzlaşmaya yakınlık gösteren hamleler sebebiyle katı ideolojik fikirlerin yumuşadığı, ideolojilerin gerilediği veya çözüldüğü yönünde tartışmalarla geçmiştir. Bu yumuşamanın ve çözülmenin nedenleri; sağ-sol ideolojilerin yarattığı tahribatın ve bunalımların insanlar tarafından anlaşılması, refah devleti anlayışına paralel olarak sınıflar arası çatışmaların azalması, sosyal demokrasi ilkelerinin tüm partiler tarafından farklı düzeylerde de olsa benimsenmesi ve teknolojik gelişmeler ışığında toplumların birbirlerine yakınlaşması şeklinde sıralanmıştır (Ergil, 1983: 92-93).

1950'ler sonrası Batı toplumlarında ideolojik olarak sol ve sağ partilerin toplum içerisinde güvensizleşmesinin sebebi; öncelikle I. Dünya Savaşı sonrası destek toplayabilmiş sosyalizmin kısa zamanda faşizme yenik düşerek/düşürülerek yarattığı hayal kırıklığı akabinde II. Dünya Savaşı sonrası faşizmin felaketlerle toplumu yok etmesi ile yaşanan ikinci bir hayal kırıklığıdır. Bu hayal kırıklıkları "ideoloji" kelimesini aşırılıklarla ifade edilecek bir niteliğe kavuşturmuş, böylece partilerin değer yargılarından ve ideolojilerden uzak olarak pragmatik bir yaklaşımla yeni toplumu inşa etmeleri gerektiği kabul görmeye başlamıştır (McLellan, 2009: 53-54).

Lipset, 1955 yılında Milano'da gerçekleştirilen "Özgürlüğün Geleceği" konulu konferansta fikir çatışmalarının giderek azaldığını; "*Sosyalizmin, liberalliğin ve tutuculuğun bunca önemli siyaset ve fikir önderlerinin temsil edildiği bir toplantının güçlü siyasal tartışmalara yol açacağı sanılırdı. Oysa, böyle bir şey olmadı* (Lipset, 1986: 403-404)" sözleri ile dile getirmiş ve sınıf mücadelelerinin devam edeceğini fakat kavgaların ideolojik bir zeminde yapılmayacağını eklemiştir (Lipset: 408). Aynı yıl Raymond Aron ülkelere göre değişkenlik göstermek şartıyla farklı yollar izlenerek kendiliğinden ya da polis yardımıyla işçilerin sistem içerisinde bütünleştirildiklerini ve ideolojik tartışmaların ortadan kalktığını dile getirmiştir (Aron, 1962: 314).

Toplum için artık siyasetin, ideolojik sorunların ve kültürel ideallerin önüne "iktisadi sorunlar" geçtiğinden (Mannheim, 2013: 230) iktidarın hangi siyasi partiden olduğunun önemi kalmamıştır (Lipset: 404-405). Sağ ve solu temsil eden süper güçlerin çoğu zaman yoğunlaştıkları kısım devlet çıkarları olmuş ve şimdiye dek ideolojik olarak algılanan iktisadi programlar teknik bir konu olarak kabul edilmiştir. Bu uğurda toplum adına "fikri" değil "somut" öneriler sunan ve toplum içerisindeki sınıfları dışlamayan programlar ortaya koyarak refah devleti anlayışını hedef belirmiş olan partiler oy oranlarını arttırmışlardır (Mardin, 1992: 172-174).

1960'lara değin ideolojilerin önemsizleştiğini gözlemlerine dayanarak açıklayan yazarların ardından Daniel Bell, 1960 yılında yayımladığı "*İdeolojinin Sonu*" adlı eseri ile en net ve tutarlı bir biçimde Batı'da ideolojilerin sonunun geldiğini ilan etmiştir. Bell, sağ ve sol kavramların değişen dünya için bir önem arz etmediğini; ekonomideki depresyonun, keskin sınıf mücadelelerinin ve toplama kamplarının acı

getirilerine vurgu yaparak "*geçmişte eyleme giden yol olan ideoloji artık bir çıkmaz sokaktır*" sözleri ile aktarır[91] (Bell, 1962: 393).

Yaşadığı dönemi sanayi sonrası toplum olarak adlandıran Bell, dönemin gençlerinin politikadan uzaklaştığını, politikanın artık onları harekete geçirecek bir özelliğe sahip olmadığını dile getirmiş bunun yerine bilimsel bilginin önemine değinerek gençlerin daha teknik konulara yöneldiğini belirtmiştir. Tespit ettiği bu değişime zihinlerdeki "ideoloji" kelimesinin çözüm olamayacağını dolayısıyla yeni parametrelerin veya ütopyaların üretilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Bravo, 2005: 130).

Yeni parametreler oluşturma girişiminden ziyade dönemin yazarlarına bakıldığında; ideoloji kelimesinin anlamına farklı eleştiriler getirerek bu kavramın sonunun geldiğine ilişkin çeşitli açıklamalarda bulundukları ve açıklamalarında daha çok bu durumun sebeplerini irdeledikleri görülür. Bunlardan Hannah Arendt ve Bernard Crick gibi kişiler ideolojiyi totalitarizm ile özdeşleştirerek savaşların ardından totaliter rejimlerin başarısızlarına bağlı olarak ideolojinin sonunun geldiğini; Edward Shils gibi kişiler ise bilim ile ideolojiyi karşı karşıya getirerek bilimin gittikçe ilerlemesi doğrultusunda ideolojilerin aşındığını dile getirmişlerdir (McLellan: 56-59).

İdeolojilerin sonu tezini inceleyenlerin yanı sıra Bell'in yeni parametre ihtiyacına cevap olarak "postmodernizmin" ele alınıp alınamayacağı tartışma konusu olmuştur. Tartışma konusu edilmesinin sebebi o dönemde modernliğin sona erdiğinin net bir şekilde ifade edilmemiş olmasıdır. Nitekim dönemin Jean François Lytoard, Jean Baudrillard, Jacques Derrida, Michel Foucault gibi bazı yazarları; kurumların, kulüplerin, mesleki derneklerin, baskı gruplarının çeşitliliğiyle beraber yeni bir ultra çoğulcu toplumun ortaya çıktığını belirtirlerken; Jürgen Habermas ve Anthony Giddens gibi dönemin diğer yazarları ise kişilerin kendi çıkarlarını ve arzularını ifade

[91] Toplama kampları denildiğinde Hitler'in kendi ırkından olmayanları bilhassa Yahudileri imha etme girişimleri akla gelse de o dönemde Stalin yönetimindeki SSCB'de de kendi ideolojilerinden olmayan kişileri (siyahi suçluları) cezalandırma amacıyla oluşturulan ve zamanla şovenist bir yapıya dönüşen "Gulag kampları" milyonlarca kişinin ölümüne sebep olmuştur. Dolayısıyla hem sağ hem de sol ideolojiler toplum için tercih edilebilir bir seçenek olmaktan çıkmıştır.

etmeye devam ettiklerini öne sürerek bu durumun da bir ideoloji olarak ele alınabileceğini dile getirmişlerdir (McLellan: 90-91).

II. Dünya Savaşı sonrasında sanatsal konularda ortaya atılan, 1980'lerle birlikte ise siyasi bir boyutta yer edinen postmodernizmi, 1979 yılında Lyotard, modernizmin ürünü olan büyük anlatıların güvenilirliğini kaybetmesine binaen küçük anlatılara dönülerek yeni bir forma girilmesi gerektiği üzerinden şekillendirmiştir (Lyotard: 130). Dönüşümün sebebini; dünyanın en önemli metası olan ve herkese açık bir şekilde yayılması gereken "*bilginin*", büyük anlatılar içerisinde merkezileşmesi ve politik bir hale gelmesi olarak açıklamıştır. Bu uğurda kendisi bazı özel amaçlar için bir araya gelen küçük anlatıları; daha demokratik oldukları ve büyük anlatıların geleneksel olarak uyguladıkları tekeli kırmaya yardım ettikleri için savunduğunu (Sim, 2006: 8-9), dolayısıyla yeni düzende artık küçük anlatıların temel alındığı bir döneme girildiğini belirtir.

Lyotard'ın postmodern bir döneme girildiğini belirtmesinin hemen ardından 1980 yılında Habermas; "*modernliği ve onun yitirilmiş bir dava olarak projesini gözden çıkarmak yerine, bu modernliği yadsımaya çabalamış bulunan abartılı programların hatalarından ders almamız gerektiğini"* dile getirmiştir (Habermas, 1994: 41). Kendisi modernliği "tamamlanmamış bir proje" olarak görmüş ve Aydınlanma projesinin yeniden canlandırılmasını önermiştir (Grant, 2006: 22).

Giddens da Habermas gibi postmodernliği modernlik çerçevesinden incelemiş ve "*post-modernlik dönemine girmek yerine, modernliğin sonuçlarının eskisinden daha çok radikalleştiği ve evrenselleştiği bir başka döneme*" (Giddens, 1994: 11) girildiğini ifade etmiştir. Giddens'a göre modernlikten çıkılmamıştır çünkü postmodern olarak adlandırdıkları dönemde halen modern kurumlar işlemektedir. Modern döneme göre değişen hususlar vardır fakat bu yaşanılan süreç, modernliğin bitmesi ve postmodernliğe geçiş olarak ifade edilmemeli "*modernliğin kendi kendini anlamaya başlaması*" olarak açıklanmalıdır (Giddens: 47-48).

Habermas ve Giddens gibi yazarların yanında Lyotard'ı yeni bir döneme girildiği noktasında destekleyen isimlerden biri Jean Baudrillard'dır. Kendisi Lyotard'ın ardından 1981 yılında yayımladığı "*Simülakrlar ve Simülasyon*" adlı eseri

ile yaşanılan değişime açıklık getirmeye çalışmıştır. Eserinde modern dönemden farklı bir şekilde medyanın hızla gelişerek toplumlar üzerinde otorite kurabilecek, onları yönlendirebilecek kadar güçlü bir etkiye ulaştığını ve gerçek olanla bağın koparılarak neyin gerçek olduğunun tespit edilemediği düzeye geldiğini "hipergerçeklik" şeklinde adlandırmış ve "simülasyon çağına" girildiğini belirtmiştir (Baudrillard, 2011: 15).

Postmodern teoriyi; gerçeğin, modernliğin, toplumsalın ve tarihin sona erişinin kavramsallaştırması olarak değerlendirmiş olan Baudrillard, bu uğurda tarihin sonu ile ilgili çeşitli yorumlar ortaya atmıştır. Yorumlarından çıkarılan sonuç, her şeyin bitip tükenmiş, kusursuz ve sonsuz tekrara mahkûm olmasından dolayı ileride hiçbir tayin edici olayın karşımıza çıkmayacağı yeni, "*geleceksiz bir gelecekle*" yüz yüze olduğumuzdur. Böylelikle kendisi gelecek bir tarih olmadığını, zamanın iptal edildiği buzlu bir şimdiki zamanda donup kaldığımızı ve bunun bir alternatifi olmadığını iddia eder (Best ve Kellner, 2011: 166-168).

1970'ler ve 1980'ler boyunca yeni bir döneme girilip girilmediği, modernizmin ne ölçüde ve hangi topluluklarda varlığını sürdüğü hangi topluluklarda son bulduğu, bu uğurda yeni ideolojilerin/yeni siyasi parametrelerin oluşturulup oluşturulamayacağı tartışmaları devam etmiştir. 1990'lara gelindiğinde SSCB'nin dağılmasının ardından bu tartışmalar daha kuvvetli söylemlerle gün yüzüne çıkmış ve dünya düzeninin yeniden şekillendiği bu dönemde yeni parametre ihtiyacı bir tarafta tarihin sonunun geldiğini öne süren Francis Fukuyama'nın diğer tarafta Fukuyama'nın tezindeki çelişkilere binaen çatışmaların farklı zeminlerde devam edeceğini belirten Samuel P. Huntington'un görüşleri çerçevesinde giderilmeye çalışılmıştır.

2.3.2. Fukuyama'nın Tarihin Sonu Tezi

Çeşitli teorilere göndermede bulunan ve ikircikli bir yapı sunan "sonculuk" yaklaşımlarında (Sim: 381-382); Francis Fukuyama'nın 1989 yılında "*The National Interest*" dergisinde makale, 1992 yılında ise kitap olarak yayımladığı "*Tarihin Sonu ve Son İnsan*" adlı eseri dönemin en popüler çalışmalarından biri olmuştur. Eserinde monarşi, faşizm ve komünizm karşısında liberal demokrasinin zafer kazandığını ilan eden Fukuyama, liberal demokrasinin hakim olduğu yeni düzende insanlığın ideolojik evriminin son noktasına ulaştığını ve bunun son hükümet biçimi olduğunu dile getirir.

Fukuyama'nın "son" anlayışı, postmodernistlerin ortaya atmış olduğu gibi yeni bir döneme geçişi ifade etmeyip bildiğimiz anlamda tarihin sonuna işaret etmektedir (McLellan: 92). Tarihin sonu tezleri yeni bir olgu değildir nitekim Fukuyama da sonculuk üzerine olan görüşlerinin ve tarih anlayışının dayanağı olarak Hegel'i ve Marx'ı gösterir. Ona göre bu iki düşünür toplumların çeşitli değişimler geçirerek gelişme ve ilerleme içerisinde olduğu bir tarih anlayışı ortaya koymuş ve ikisi de tarihin sonsuza kadar sürüp gitmeyeceğini dile getirmişlerdir.

Belirli bir amaca doğru ilerleyen ve bu amaca ulaşıldığında toplumlar açısından en iyiye, en faydalıya varıldığında son bulacak olan tarih, Hegel'e göre liberal devlet düzenin, Marx'a göre ise komünist devlet sisteminin hakim olmasıdır. Belirttikleri son; doğum, ölüm gibi yaşamsal faaliyetlerin, büyük olayların meydana gelmeyeceği anlamında bir son değildir. Her iki düşünürün de tarif ettikleri son, "*gerçekten büyük sorunlar nihai olarak çözülmüş olacağı için temel ilke ve kurumların gelişmesinde daha fazla ilerleme olmayacağı görüşü"* çerçevesinde bir sondur.

Hegel'i Kojeve'nin yorumundan takip eden Fukuyama, günümüzde Amerikan ve Fransız devrimlerinin köle ve efendi arasındaki farkı ortadan kaldırdığından eşitsiz kabul görmenin yerini karşılıklı kabul görmenin aldığını belirtir. Ona göre bu özlemi tatmin edecek başka bir örgütlenme olmayacağından dolayı başka ilerici tarihsel değişiklikler de söz konusu olmayacaktır[92] (Fukuyama, 1992: 10-17).

1989 yılına gelindiğinde ortaya atılmış iki farklı sonculuk fikrinden güç alan ve Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından faşizm gibi komünizmin de liberalizme alternatif olamadığını gören Fukuyama, Soğuk Savaş'ın getirdiği toplum sistemlerini istikrarsızlaştıran çelişkilerin artık ortadan kalkacağını belirtir. Aynı zamanda siyasi olarak liberalizmin; ekonomik olarak ise kapitalizmin (teknolojiyi geliştirme ve

[92] Hegel, Fransız Devrimi'nin ilkelerinin uygulamaya konulması ve yayılması sebebiyle bir dönem değerlendirmesi yaparak Napolyon'un Alman ordusunu yendiği Jena Savaşı'nın (1806) tarihin sonu olduğunu dile getirmiş fakat gelecek için net bir çıkarımda bulunmamıştır. Hegel'in aksine Jena Savaşı sonrası tarih; Fransız ilkelerinin yayılmasına karşılık köle ve efendi arasındaki farkın ortadan kalkmasının yanı sıra işçi, kadın ve zencilere de verilen haklar ile farkların gittikçe azaldığı yeni gelişmeler ışığında devam etmiştir (Bravo: 128-129). Diğer taraftan komünizmi en ideal devlet sistemi olarak belirten Marx'ın öne sürdüğü sonculuk düşüncesi de insanlara ve özellikle ideolojinin temeline yerleştirdikleri işçi sınıfına bir refah sağlayamaması (Atasoy, 2018: 215) sebebiyle bir son meydana getirmemiştir.

kullanmada daha verimli olduğundan, iş bölümünün hızla değişen taleplerine daha kolay ayak uydurulabileceğinden (Fukuyama: 176)) insanlık için en ideal seçenek olacağını dile getirmiştir.

20. yüzyılda kabul görme arzusu ile yapılmış savaşların merkezinde yer alan ulusların meşruluklarını da sonculuk düşüncesi üzerinden değerlendiren Fukuyama, liberal demokrasi ile büyük kabul görmenin yerini eşit değerli kabul görme alacağından tüm ulusların karşılıklı olarak birbirlerinin meşruiyetlerini kabul edeceği ve savaş eğiliminin daha az olacağı iddiasında bulunmuştur (Fukuyama: 20).

Savaş eğiliminin daha az olacağı hususundan hareketle milliyetçiliğin tamamen ortadan kalkmadığını, ulusal bir kimliğe sahip olmayan devletlerde bilhassa Doğu Avrupa'da ve SSCB'de milliyetçiliğin yeniden canlanmakta olduğunu kabul eder. Acılı bir şekilde bölünen bu devletlerin ulusal kimliklerini sağlamalarının ardından liberal demokrasiye geçiş için adımlar atacaklarını ve tıpkı Batı Avrupa'da olduğu gibi uzun ve sancılı bir süreç sonrası onların da kabul görme açısından evrensel olarak bağdaşabileceğini ifade etmektedir (Fukuyama: 65-66).

Bununla birlikte ulusallığa dayalı kabul görme anlayışının rasyonel bir davranış olmadığının, asıl olarak insanların özgür olma uğruna kabul görme mücadelesi içerisine girmesi gerektiğinin altını çizen ve ulusal onur peşinde koşulduğu takdirde çıkmaza sürükleneceğini belirten Fukuyama, liberal bir devletin tüm vatandaşlarına ulusal veya etnik bakımdan değil insan oldukları için kabul görme sunduğunu belirtmekte ve burada devleti ve ulusu tamamen dışlamadan milliyetçilik ile liberalizm arasında denge sağlamaya çalışmaktadır.

Bu uğurda ulusların demokratikleşme yolunda ilerlemesine engel teşkil edebilecek dört etken sıralamıştır. İlk etken vatandaşların ulus içerisinde etniklik veya farklı nedenlerle kendilerini o ulusa ait hissetmeyecekleri bir ortamın var olması, ikincisi dinin hoşgörülü ve eşitlikçi olmaktan çıkması, üçüncüsü sınıfları birbirine bağlayan sosyal eşitsizliklerin yükselmesi, dördüncüsü ise merkezi yönetimi etkileyebilme gücüne sahip olmayan sivil toplum anlayışının varlığıdır. Kendisi sıraladığı bu dört etkeni tarihin sonunun gelmesini engelleyecek hususlar olarak belirlemiştir (Fukuyama: 250-270).

Doğu toplumlarındaki yükselen milliyetçiliğin yanında İslami değerlerin veya sosyalizmin de liberal demokrasi karşısındaki duruşlarını değerlendiren Fukuyama, bu değerlendirmesinde İslam'ın başlangıçta liberal demokrasiyi yenebildiğini fakat geleneksel İslami kültür çevresinin dışında pek bir çekim gücüne sahip olmadığını, İslami liderlerin dahi gittikçe liberal fikirlerden etkilendiğini dolayısıyla İslam'ın uzun vadede liberal değerlere teslim olacağını dile getirmiş, zamanla İslami köktendinciliğin yayılmasının nedenini ise Doğu toplumlarının liberalizmi bir tehdit olarak algılamalarına bağlamıştır[93] [94].

Sosyalizm için ise onların zihinlerinde özel mülkiyetin ve kapitalist ilişkilerin bulunmayacağı, devletin olmadığı parlak bir sosyalist gelecek tahayyül edebileceklerini fakat bugünün dünyasındaki insanların zihinlerinde canlandırdıkları daha iyi bir geleceğin, demokratik ve kapitalist sistemler olmadan düşünülemeyeceğini dile getirmiştir. Dolayısıyla tarihin sonuna gelindiğini ve insanlık adına günümüz liberalizmin en iyi seçenek olduğunu açıklamaktadır (Fukuyama: 76).

Fukuyama'nın; bu iddialarına karşı farklı eleştiriler getirilmiştir. Eleştirilerden biri liberal demokrasi ile kapitalizmin yan yana gelmesinin anlamlı olamayacağına ilişkindir çünkü kapitalizm sömürü ve tahakküm gibi biçimlere dayanırken; demokrasi halkın oyları uğruna elitler arası rekabetin ötesine geçtiğinden ekonomik hak eşitliği talebini ve kapitalizmin dayandığı eşitsizlikleri tehdit eden baskı unsurlarını barındırmaktadır (McLellan: 96). Nitekim kendisinin de eserinin sonuna geldiğinde keskin ifadelerinden ziyade belirsizliğe ilişkin bir betimleme yaptığı görülür[95].

---

[93] Fukuyama İslam dünyasında Türkiye'yi tek liberal demokrasiye sahip olduğundan ve daha 20. yüzyılın başında dünyevi mirası toplum yararına reddettiğinden ayrı tutar (Fukuyama: 268).

[94] Doğu toplumları açısından sonculuk anlayışının yansımalarına bakıldığında bir tartışma zemini yaratmadığı görülmektedir. Doğu bu yaklaşımlara; "*her ecel için bir yazgı vardır*" anlayışı ile yaklaşıp ortada kendilerinin belirleyecekleri bir hususun olmadığını belirtmiştir (Türkdoğan, 1994: 20).

[95] Tartışmalara konu olacak eserini, dünyadaki ulusları arabaya benzeterek şöyle sonlandırır: "*Bazı arabalar hızlı ve kararlı bir şekilde kente yönelirken, bazıları çölde kamp kuracak ya da son dağ geçitindeki araba izlerine takılıp kalacak. Bazı arabalar Kızılderililerin saldırısına uğrayıp yol kenarında yanıp giderken, savaştan şaşkınlığa kapılan bazı sürücüler arabalarını geçici olarak yanlış yönlere sürecek... Bütün arabaların aynı yönde hareket ettiğini henüz kesin olarak bilmiyoruz. Ve arabaların çoğunun sonuçta aynı kente ulaşması durumuyla ilgili olarak, bu yeni çevrenin arabalardaki insanlarının çoğunun sürgit hoşuna gidip gitmeyeceğini de kesin olarak bilebilecek durumda değiliz. Belki de bir süre sonra gözlerini daha uzun, yeni bir yolculuğa dikecekler"* (Fukuyama: 404-405).

2.3.3. Huntington'un Medeniyetler Çatışması

Fukuyama gibi yeni dünya düzeninde hangi etkenlerin belirgin olacağı ve bu etkenlerin geleceği nasıl şekillendireceğine ilişkin öngörülerde bulunan Samuel Huntington'ın 1993 yılında "Foreign Affairs" dergisinde makale, 1996 yılında ise kitap olarak yayımlanan "*Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*" adlı eseri bu dönemde yankı uyandıran bir diğer çalışma olmuştur. Fukuyama'dan farklı olarak son tasarımı yapmayan Huntington, evrensel değerler sisteminden ve uluslararası düzenden ziyade dünyadaki düzensizliğin ve bu düzensizliğe sebep olan çatışma alanlarının ortak noktasını tespit etmeye çalışmıştır (Davutoğlu, 2001: 371).

Soğuk Savaş sonrası iki kutuplu düzenden, çok kutuplu ve çok medeniyetli bir düzene geçildiğini belirterek dünya halkları arasındaki farklılığın ekonomik, ideolojik ve politik temelli değil kültür temelli olduğunu dile getirmiştir. Bu uğurda Huntington; halkların, "*Kimiz biz?*" sorusuna cevap aramaya yöneldiklerini, cevaba öncelikle kim olmadıkları ve kime karşı olduklarını öğrendiklerinde ulaştıklarını, ulaşırken ise ecdatlarına, dinlerine, dillerine, tarihlerine, kültürel değerlerine ve geleneklerine başvurduklarını iddia etmekte, kültürel varlıklarıyla dünya sahnesinde ana aktör olacak medeniyetlerin ileride birbirleri ile anlaşmazlık içerisine gireceğini ve yaşanacak savaşların bu eksende şekilleneceğini öngörmektedir.

Burada kültürün hem bölücü hem birleştirici olma özelliğine vurgu yapan Huntington[96], dünyadaki toplumları Batı ve Batılı olmayan toplumlar olarak ayırmakta ve güç dengelerindeki değişimi kültür üzerinden açıklamaktadır. Ona göre; Batılı olmayan toplumların ekonomik servetlerini artırması bu toplumların kendilerine olan güvenlerini artırmış, Batı karşısında kendi kültürel değerlerini koruma güdüsüyle Batı kültürünü reddetme cesaretini de beraberinde getirmiş, nihayetinde bu durum iktidar ve güç ilişkilerinin Batı toplumundan Batılı olmayan toplumlara doğru kayması ile sonuçlanmıştır.

[96] Kültürün; ideolojik veya tarihsel sebeplerle bölünmüş olan Almanya'yı, Kore'yi ve Çin'i birleştirdiğini aksi yönde ideolojik veya tarihsel sebeplerle bir araya gelmiş olan Sovyetler Birliği, Yugoslavya ve Bosna'yı böldüğünü, Ukrayna, Sudan, Nijerya, Hindistan, Sri Lanka gibi örneklerde ise gerilimlere yol açtığını belirtir (Huntington: 26-27).

Süreci ayrıntılandırarak Batı'nın karşısında yer alan toplumlardan Konfüçyüsçü ve İslami olanları hedef göstermiş ve bu toplumların Batı'ya karşı direnerek denge oluşturabilmek adına gerek ekonomik gerekse de askeri alanda güçlerini genişletmeye çalıştıklarını öne sürmüştür. Batılı olmayan toplumların bu tutumlarını; "*kimliklerini arayan, etnik durumlarını yeniden keşfeden halklar için düşmanlar olmazsa olmazdır*" şeklinde açıklamıştır (Huntington, 2015: 22-28).

Yeni dünya düzenin şekillenmesinde Fukuyama'ya ait tarihin sonunun geldiği yönündeki tezi, Soğuk Savaş'ın bitişinin getirmiş olduğu bir yanılsama olarak değerlendirmiştir. Benzer yanılsamaların I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı'nda da görüldüğünü, bu savaşların ardından yaratılan barış havasının kalıcı olmadığını öyle ki ilkinin faşizme zemin hazırladığı, ikincisinin ise soğuk savaşa sebep olduğunu belirtir.

Yanılsamaya kapılan Fukuyama'nın aksine Huntington, arzu edilen uyumun kısa zaman içerisinde yerini; etnik anlaşmazlıkların ve etnik temizliğin çoğalmasına, kamu düzeninin bozulmasına, yeni ittifakların oluşmasına, "*neo-komünist*" ve "*neo-faşist*" hareketlerin etkinliğini artırmasına, köktendinciliğin yükselmesine, Rusya'nın Batı ile uyumlu politikasının son bulmasına, BM ve ABD'nin kanlı yerel anlaşmazlıkları çözememelerine ve Doğu'da yükselen Çin'in giderek artan taleplerine bıraktığını dile getirmiştir. Toplu ölümlerin görünür hale gelmesiyle "*uyumlu yeni dünya*" parametresinin gerçekçi olmadığını, Soğuk Savaş sonrası için bir kılavuz oluşturamayacağını belirtmiştir (Huntington: 32-33).

2.3.4. İki Düşünür, Tek Amaç ve Yükselen Köktendincilik

Fukuyama'nın ortaya attığı dünya düzeninin Batı değerleri ile şekillendirilip "liberal demokrasinin hakim olacağı düşüncesi" yaşanan olaylar doğrultusunda gerçek dışı kabul edilmekle birlikte, Fukuyama'dan daha fazla enkaza sebep olma gizil gücüne sahip Huntington'un öngörüleri de tepki toplayan bir mahiyet arz etmiştir. Fukuyama ve Huntington'un bazı ortak noktalarının bulunduğuna işaret eden bu durum takip edildiğinde; günümüz toplumlarında ABD'nin şemsiyesi altında var olan çatışmalar anlaşılır bir hal almaktadır.

"*Journal of Democracy*" isimli dergide birlikte çalışmış ve fikir üretmiş olan iki düşünürün ortak noktalarından en önemlisi; "aynı amaç" uğruna çaba sarf etmiş olmalarıdır. Huntington, Fukuyama'nın yarım bıraktığı resmi tamamlayan bir nitelikte ve manidar bir zamanda çıkagelmiştir (Davutoğlu: 372). Denk geldiği zamana bakıldığında; değişimlerin hızla yaşandığı küreselleşme sürecine binaen bir taraftan liberal piyasa ekonomisinin tüm dünyayı etkisi altına aldığı diğer taraftan alternatif kimlik-kültür arayışlarının yükseldiği görülmektedir. Bu sebeple her iki tezi bir arada ele alabilmek mümkündür (Göle, 2011: 160).

Öncelikle gerek Fukuyama gerekse Huntington "Batı'yı" tezlerinin merkezine almış ve Batı dışında kalan ülkelerin durumlarını bu açıdan inceleyerek bir "öteki-düşman" yaratma çabası içerisinde olmuşlardır. Fukuyama'nın "öteki" anlayışında Batı'nın değerlerine ve seviyesine er ya da geç ulaşacak olan Doğu ülkelerinin değişimi yumuşak bir şekilde tasvir edilmişken; Huntington'da Doğu ülkeleri, Batı'nın değerlerine hiçbir zaman ulaşamayacak, saldırgan ve tehditkâr bir nitelikte "düşman" sıfatıyla ifade bulmuştur.

Birlikte ele alınması gereken bu iki düşünür arasında çok kısa zamanda farklılaşan paradigma değişimi o dönemde yaşanan olayların incelenerek analiz edilmesinin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu uğurda artık çatışmaya girilmeyeceğini ve Batı üstünlüğünde sorunsuz ilişkiler kurulacağını ileri süren Fukuyama'nın tezindeki çatlaklar paradigma değişiminin temel sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fukuyama'nın görüşlerinin aksine 26 Aralık 1992 ve 8 Ocak 1993 tarihlerinde "*The Economist*" gibi köklü bir dergide yayımlanan gelecek yüzyıla ilişkin Suudi Arabistan'da radikal İslamcıların darbe ile yönetimi ele geçireceği ve akabinde sıranın Çin ile ittifak gerçekleştirilerek Balkanlar ve SSCB'nin etkisi altında kalan diğer ülkelere geleceği yönündeki senaryolar kırılma noktalarından biridir. Diğeri 9 Eylül 1992 tarihinde yayımlanan "*International Herald Tribune*" dergisinin, İslami köktendinciliğin dünya barışını ve güvenliğini tehdit edeceği yönünde açıklamalar yapması ve 1930'ların faşizm ve nazizmine, 1950'lerin komünizmine göndermede bulunarak dünya için sorun oluşturacak yeni ideolojinin İslam'da aranması gerektiği yönündeki açıklamalarıdır. Bir üçüncüsü ise 2 Nisan 1993 yılında NATO güçlerinin

komutanı General Galvin'in; "*Soğuk Savaşı kazandık. Yaklaşık 70 yıllık bu sapmalardan sonra, İslam ile aramızda 1300 yılı aşan eski çatışma durumuna geri döndük*" sözleridir (Aktaş, 2014: 47-48). Dolayısıyla yaşanan olaylar dünyadaki siyasi ortamın liberal ve barışçı çizgiden, çatışmacı bir çizgiye kaydığının işaretleri olarak yorumlanmıştır[97].

Dünyanın farklı bölgelerine işaret edilerek Batı tarafından fitili ateşlenen benzeri kışkırtmalar karşısında; (başta etnik çatışmalar yaşanması sebebiyle Balkanlarda) ABD ve Avrupa ülkeleri suçlu olarak görülmeye başlanmıştır. Bu kez Batı'nın suçlu olmadığını ispat etmeye çalışan tezler kaleme alınmış ve söz konusu tezler arasında Huntington'ın medeniyetler çatışması öne çıkmıştır (Aktaş: 50). Gelişmelere bakıldığında gerek Fukuyama'nın gerekse de onun hemen ardından Huntington'ın yeni dünya düzeni için ortaya atmış olduğu gelecek senaryoları olup bitenleri saptamanın yanında "dünyaya yön vermek" amacıyla ortaya attıkları savlar olarak görülmektedir[98] (Kongar, 2002: 45).

1990'larla birlikte ABD ve Batı ülkelerinin dünyaya yön verme gereksinimlerinin arkasında iki önemli sebep bulunur. Bunlardan ilki liberalizmin karşısında İslamın bir alternatif olarak boy gösterebilme gizil gücünün bulunması, ikincisi ise sömürgecilik karşıtı hareketlerin başarı elde etmelerine binaen gelişen ticaret ağlarıyla dünyada bu ülkelerin önemli paylar elde edebiliyor olmasıdır.

Dünya nüfusunun büyük bir bölümünün müslüman olması, geçmişten günümüze dünya tarihinin şekillenmesinde önemli bir kitle oluşturmaları ve özünde demokrasiyi dışlamamaları gelecekte İslami değerlerin müslüman olmayan ülkelerde dahi kabul görüp benimseneceği düşüncesini beraberinde getirmiş dolayısıyla İslam'ın liberalizm karşısında alternatif olarak yükseleceği korkusu doğurmuştur (Ceylan, 2006: 247).

---

[97] Daha Huntington tezini öne sürmeden evvel bu tür tartışmaların gün yüzüne çıkmasında Bernard Lewis'in etkisinin olduğunu öne sürmek yanlış olmayacaktır. Kendisi 1990 yılında yayımladığı "*Müslüman Öfkenin Kökenleri*" isimli makalesinde medeniyetler çatışmasından bahsederek Müslümanların Batı'ya karşı bir düşmanlık beslediğini dile getirmiş ve gözlerin Müslüman topraklarına çevrilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir (Lewis, 1990: 56).

[98] Huntington'ın tartışmalara konu olan meşhur kitabını yazdığı dönemde ABD Savunma Bakanlığı'na (Pentagon'a) danışmanlık yapıyor olması bu savı kuvvetlendirmektedir (Çarhoğlu, 2007: 208).

Korkunun doğmasının altında; dünya nüfusunda liberallere nazaran müslüman nüfusun daha hızlı bir şekilde artıyor olması yer alır. Nitekim yapılan gelecek nüfus tahminlerinde İslam ülkelerinin doğum oranı binde 42.1, Batı'nın doğum oranı ise binde 13.1 şeklinde belirlenmiştir. Bu oran ışığında 2020 yılı için dünya nüfusunun yüzde 23'ünün müslümanlardan oluşacağı yönündeki sonuç, aynı zamanda genç ve dinamik bir nüfusa sahip olanın Doğu ülkeleri olacağını gösterdiğinden Batı ülkelerini harekete geçirmiştir (Mazrui, 1994: 111).

Bu dönemde yaşanan olaylar, Batı'da ve Doğu'da bakış açılarına göre farklı şekillerde yorumlanmıştır. Doğu ülkeleri Batı'nın yeni siyasi parametre oluşturma ihtiyacını İslam'dan korktukları için ortaya atmış olduklarını açıklarken, Batı ülkeleri bunu inkar ederek İslam ülkelerinin liberalizmin yükselişinin farkına vardıklarını bu sebeple çatışma çıkarmak istediklerini belirtmiş ve 11 Eylül 2001 yılına gelindiğinde ABD'de Dünya Ticaretinin merkezi olan İkiz Kuleler'e yapılan saldırıları İslam ülkelerinin endişelerinin dışa vurumu olarak değerlendirmişlerdir (Ceylan: 248).

Dünyaya yön verme gereksinimlerinin arkasındaki ikinci önemli sebep Batı ülkelerinin ellerindeki ticaret tekelini kaybetme korkusudur. Geçmişte kendileri dışındaki diğer dünya ülkelerini sömürgeleştiren, köleleştiren bir niteliğe sahiplerken 20. yüzyılın ilk yarısında kendi kendilerini yıpratarak, iki büyük savaşa sebep olmuşlar ve kölelerini zincirlerinden kurtarıp onları özgürleştirerek karşılarına almışlardır. Bu sebeple Batılı siyaset kurucular hegemonyacı yapıyı devam ettirmek amacıyla çözümü ülkeler arasında birliğin sağlanması olarak görmüşlerdir. Benzer durumu yeniden yaşamamak adına ortak bir sömürü dengesinin kurulması, hatanın düzeltilmesi ve dünyaya yön verilmesi gerektiğini öne sürerler (Özdağ, 2001: 416).

Ardı ardına ortaya atılan tezlerin arkasındaki bu iki önemli sebebe bakıldığında Batı için zor bir döneme girildiği görülmektedir. Soğuk Savaş boyunca kimliğini anti-komünizm ekseninde şekillendiren ve kendisini Doğu karşısında demokratik, özgürlükçü olarak tanımlayıp gerek iç politikada gerekse dış politikada yayılmacı ve saldırgan emellerinin göze batmasını engelleyebilen Batı, düşmansız kalmıştır. Başlangıçta zorlansa da yaptıkları hamleleri "komünizm tehlikesi" çerçevesinde meşrulaştıran Batı'nın kendisine yeni düşman bularak meşruluğunu

devam ettirmekte gecikmediği görülür. Bu uğurda kısa zamanda Doğu Bloğunun yerini Şark, SSCB'nin yerini İran, Komünizm tehlikesinin yerini ise İslam tehlikesi alarak "biz"i meşru kılacak bir "öteki" yaratmayı başarmışlardır (Çarhoğlu: 208).

İslam'a ilişkin durum başlangıçta farklıdır. İlkin ABD'nin, Soğuk Savaş boyunca komünizmin yayılmasını engelleyebilmek amacıyla İran'a, Afganistan'a, Türkiye'ye destek verdiği ve bu ülkelerde İslam'ı bir ideoloji olarak yükseltmeye çalıştığı karşımıza çıkar. SSCB'nin Afganistan'da başarılı olamamasının altında yatan sebep de budur. Batılılar tarafından ifade edilmeyen bu husus İslami köktendinciliğin yükselişinin temellerini oluşturmuştur.

1990 sonrası ise İslam'ın bir ideoloji olarak yükselmesinin önüne geçmeye çalışan ABD, ortaya attıkları kağıt üzerindeki soyut tezleri ile Doğu'yu kışkırtmıştır. Dolayısıyla kendilerinin desteklediği Afganistan'da SSCB'ye karşı savaşan "El-kaide" gibi terör örgütlerinin hedefinin değişmesine sebep olmuş (Kongar, 2012: 30) ve saldırıların önünü açarak İslam'ın terör ile özdeşleştirilmesine zemin hazırlamıştır. Bir zamanlar kendi çıkarları için İslam'ı yücelten ABD, 1990'lara gelindiğinde yine kendi çıkarları için İslam'ın tüm dünya tarafından hor görülmesine ve etkisinin yitirilmesine (Köse, 2004: 16) vesile olacak adımlar atmıştır.

Batı'nın tek ve biricikliğinden hareket eden Huntington'ın hedeflerinden biri de Atatürk'ün fikirleri ışığında gelişme gösterebilme gücüne sahip Türkiye'dir. Doğu ülkelerinin Batı'nın seviyesine erişemeyeceklerini belirten Huntington'a göre Türkiye, 1990'lara gelindiğinde siyasetteki İslam'ın canlanması ile İslam değerlerinin ağırlıklı olduğu bir karaktere büründüğünden Batılı olmayan kimliğini Batılılaştırmaya çabalamamalıdır. Bu uğurda Atatürk'ün mirasını bilinçli bir şekilde reddetmeli Batı'da ikinci sınıf bir ülke olmaktansa kendisini İslam'ın bir lideri olarak yeniden tanımlamalıdır (Huntington: 212-237).

Huntington'ın bu fikrini ortaya atmasında Türkiye'nin ABD ve Batı karşısında işlevinin değişmesinin etkili olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Nitekim artık Doğu'dan gelecek tehdidin yerini Güney'den gelecek tehdit almıştır. Bu uğurda Ortadoğu topraklarında petrole sahip olmak ve kontrolü elinde tutmak isteyen ABD için Türkiye'nin Batı ülkesi olması lehlerine işleyecek bir durum yaratmayacaktır.

Kongar'ın tabiriyle ABD'ye göre mühim olan Ortadoğu'daki petrolün bekçiliğidir ve bu bekçiliği yapabilecek olan ülke Türkiye'dir, Türkiye'nin bekçiliği yaparken Batı değil bir İslam ülkesi lideri olması gerekmektedir (Kongar: 55).

Amaçlarını gerçekleştirmek uğruna çeşitli yollar deneyen Batı ülkelerinin bir diğer önemli silahı medya olmuştur. Batı toplumlarında yaşayan insanların çoğu medya aracılığıyla İslam hakkında bilgi edinebilmekte bununla birlikte konu hakkında bilgileri onlara yansıtıldığı ölçüde sınırlı kalmaktaydı. Bu uğurda İslam ve müslümanlar terörizmle bağlantılı olarak yansıtıldığından (Çarhoğlu: 209) Doğu ülkeleri ve İslam dini için "*tehlikeli*" oldukları izlenimi doğmakta ve bu durum yabancı düşmanlığını gittikçe alevlendirmekteydi.

Günümüzde dahi müslüman nüfusunun geleceği konusunda araştırmalar yapmakta olan PEW Araştırma Merkezi, müslüman nüfusunun gittikçe artacağını tespit ederek bunu kamuoyu ile paylaşmıştır. Geçmiş yıllardaki araştırmalara nazaran ek olarak PEW'in dikkat çektiği yeni konu; müslümanlara karşı olumsuz algının halen devam etmesinin yanında bilhassa ABD ve Batı sınırları içerisinde nüfuslarının gittikçe artıyor olduğudur (PEW, 2021).

2.3.5. Türdeş Bir Anlayıştan Çok Kültürlü Bir Anlayışa: Postmodernizm

Dünya düzenini şekillendirmeye yönelik Fukuyama ve Huntington'un öngörülerinin yanı sıra bu dönemde belirginleşen postmodernist tartışmalar, evrensel işleyişin içerisinde farklılıkların benimsendiği ve kabul edildiği ortam sunan fakat belirli bir noktadan sonra bu farklılıkları dışlayan gelişmelere zemin hazırlamıştır. Buna koşul; 21. yüzyılın ilk yarısında sınırların silikleşerek geçişkenliğin arttığı küreselleşme sürecinde; evrenselci anlayışın yereli nasıl etkilediği, yerelin sürece nasıl tepki gösterdiği incelenmelidir.

Ulus devletlerin zayıflaması ile birlikte iki farklı yön belirmiştir: biri ulus devletin üzerine çıkan ve siyasi sistemi gelenekselden ayırarak hesap verme durumunu ortadan kaldırmaya çalışan bir yön (Boratav, 2010: 24) diğeri ulus devletin altına inerek türdeş bir oluşuma meydan okuyup kendi kuralları ve değerleriyle siyasal sistem içerisinde yer almak isteyen ikinci bir yön (Hall, 2014: 139). Dolayısıyla bu

dönemde aynı anda hem küresel hem de yerel olmayı talep eden iki yön bulunduğundan ulusal kimliklerin ve kültürlerin gerek uygulanmasında gerekse de aidiyet hissinde yaşanan değişimler dikkat çekicidir.

Küreselleşme sürecinde sanılanın aksine; Soğuk Savaş sonrası askeri ihtilafların farklılaşması, sınır değişikliklerinin yaşanması, azınlık ve insan haklarının uluslararası bir diplomatik materyal haline gelmesi, ulus-üstü kuruluşların ulus devlet içinde söz sahibi olması buna paralel olarak iktisadi ve coğrafi yapılanmanın sarsılması gibi sebeplerle azınlık konumunda olan toplulukların milliyetçi düşünceleri tahrik ve teşvik edilmiştir (Turan, 2011: 144).

Böylece modern dönem öncesinde etkili olan din, modern dönemde yerini ulusal kimliğe bırakmışken postmodernizmde yeniden din ve etnisite bağı ön plana çıkmış ve küreselleşmenin olumsuz getirilerine binaen teşvik edilen milliyetçi düşüncenin temelinde bu unsurlar giderek önemini artırmıştır. Burada din anlayışında yaşanan canlanma, topluluklar arasında aynı dine mensup olanları tek çatı altında birleştirmekten ziyade etnik bir temele bürünerek ulusal kimliklerin canlanmasına vesile olmuştur (Hutchinson, 2008: 98).

Etnik-kültürel kimliğe sahip toplulukların ulus devlet yapılanması için tehdit oluşturmadığının dile getirilmesine karşılık tamamen tehdit oluşturmayacaklarını söylemek de yanlıştır. Bir etnik-kültürel kimliğe sahip grubun ulus devlet çatısı altında baskı ile yaşama çabası o ulus devlet adına tehdit oluşturabilecek bir gizil gücü içerisinde barındırmaktadır. Öyle ki bu dönemde iletişim ve ulaşım olanaklarının gelişimi yer değiştirmeleri kolaylaştırdığından etnik-kültürel topluluklar, farklı ulus çatısı altında yaşama şanslarını artırmış ve bu durum "*diasporalaşmayı*" beraberinde getirmiştir. Artık sözü edilen topluluklar asimile olmaya karşı bir konumda yer aldıklarından da yerleştikleri ülke için yeni resmi milliyetçilik politikalarının oluşturulması gerekliliği doğmuştur[99].

[99] Burada "etnik-kültürel topluluklar" kavramının kullanılmasının sebebi; farklı dine, dile ve ırka sahip olan kişilerin veya grupların bağlı oldukları devletten ayrılmak isteyenleri veyahut farklı ülkelerden gelen insanları, söz konusu devletin "yurttaş" değil "etnik veya kültürel topluluklar" olarak adlandırmasıdır (Baumann, 2006: 20).

2.3.5.1. Postmodern Dönemde Etnik Milliyetçiliklerin Canlanışı

Ulusal kimlik anlayışının reddedildiği postmodernizmde çok kültürlü toplum yapıları esas alınarak kimlik ve aidiyet bağları yeniden tanımlanmış ve ulus devlet yapılanması geçmişten günümüze; göçler, istilalar, etnik gruplar arası evlilikler, küreselleşme ve dünya vatandaşı kavramı gibi etkenler tarafından tehdit edilmiş ve sorgulanmıştır (Çağırkan, 2018: 388-389).

1990 sonrası etnik-kültürel toplulukların, bağlı oldukları ulus devletin meşruluğunu sorgulamasındaki en önemli neden; ulus devletin işlev kaybıdır. Örneğin bugün bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Almanya'ya veya Fransa'ya seyahat edebilmek için pasaport ve vizeye ihtiyaç duyarken farklı ülke bağlantılı internet sitesinden alışveriş yapabilmek için yalnızca uluslararası kullanıma açık bir kredi yeterli olmaktadır (Dellaloğlu, 2020).

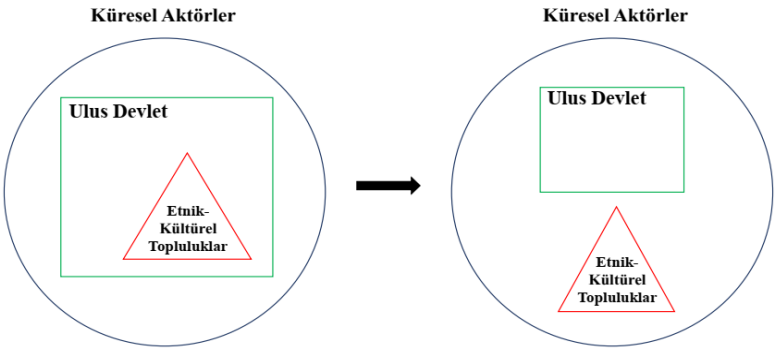
Uluslararası pazarın bireysel olarak erişilebilir hala gelmesi ve ulus devletlerin büroya dönüştüğü fikri, farklı etnik-dinsel kimlikler tarafından "ulus devlete bağlı olmanın anlamını yitirdiği" şeklinde yorumlanmıştır. Bu doğrultuda etnik kimlikler radikalleşerek etnik milliyetçiliğe evrilmiş ve yeni politik argümanlar belirleyerek bölgesel veya ulusal düzeyde fikri ve fiziki tartışmaların sebebi olmuşlardır (Selçuk, 2012-a: 129).

Sermayenin küreselleşmesinin bir getirisi olan bu süreç için etnik toplulukların doğru bir değerlendirme yapamadıkları söylenebilir. Nitekim etnik topluluklar, kendi bağımsızlıklarını sağlama hedefi ile ilerlerken sürecin ekonomik tarafını düşünmeden hareket etmişlerdir. Sınırların silikleşmesi onları dış dünyadaki karmaşık ilişkilerden ziyade kendi içlerinde türdeş olan topluluklarının güvenliğini sağlamaya sevk etmiş ve bununla birlikte her geçen gün daha fazla kişi kim olduğuna, neye inandığına ve küreselleşme karşısında kimliğini ve fiziksel varlığını nasıl koruyabileceğine odaklanmıştır. Fakat bu koruma odaklı düşüncelerinde ekonomik değil sosyolojik hareket etmişlerdir. Örneğin Katalanlar'ın veya Iraklı Kürtler'in bağlı oldukları devletten ayrıldıklarında ekonomik olarak daha iyi olacaklarını düşünmedikleri (Oğuzlu, 2017) geleceklerini dikkate almadıkları görülür.

Diğer taraftan etnik canlanmanın yaşanması tamamen beklenmedik bir gelişme değildir. Uzun yıllar baskı altında tutulan kimlikler, SSCB'nin dağılmasının ardından özgürleşebilmişlerdir. Etnik canlanma bir nevi yeni dünya düzeninin bir getirisi olmuştur. Yeni dünyanın yeni endişeleri, tehlikeleri ve güvensizlikleri bir müddet bastırılmış olan etnik ve ırka dayalı milliyetçiliği gün yüzüne çıkarmıştır. Böylece kanlı iç savaşlar Orta Asya ve Balkanlara geri dönmüş ve devletin korumasından yoksun kalan topluluklar arasında eşitsizliklerle birlikte öç alma duygusu yeniden alevlenmiştir. Nihayetinde sosyalist fikirler gerileyerek 20. yüzyılın başındaki etnisite temelli örgütlenmeler yeniden var olmuş, dünya eskisinden farklı olarak daha parçalı bir yapılanma ile karşı karşıya kalmıştır (Kumar, 1999: 235).

Küreselleşme süreci ile etnik-kültürel toplulukların yükselişi birbirlerine zıt iki oluşum gibi gözükse de ikisinin de ortak amacı ulus devletlerin zayıflatılmasıdır. Ulus devletlerin işlevsel olarak zayıflaması; küreselleşme için sınır zorluklarının ortadan kalkmasını ifade ederken, etnik-kültürel topluluklar için bir üst kimliğin yetkesinden kurtulmak anlamına geldiğinden bu duruma iki taraf açısından da olumlu yaklaşılmıştır (Oran, 2009: 61-62). Oysa ulus devletin zayıflaması ekonomik ve sosyolojik unsurlarla birlikte düşünüldüğünde; bu topluluklar küresel aktörlerin doğrudan etkisi altına gireceklerinden sonuçlar onlar adına olumlu gözükmemektedir. Farklı bir ifadeyle etnik-kültürel toplulukların ulus devlet çatısından ayrılması onları koruyan bir üst yapılanmanın ortadan kalması anlamına gelmektedir.

Şekil 2: Etnik-Kültürel Toplulukların Ulus Devletten Ayrılmalarının Sonucu[100]

[100] Tarafımca düzenlenmiştir.

Toplumsal yapıda gittikçe daha fazla parçalı hala gelen bölünmüşlük, yenilenme, çelişki ve belirsizlikler; ulusal kimlikleri parçalama ve onları bir meta aracına dönüştürerek kapitalist sistemin lehine işleyen yapı oluşturma gibi gizil bir güce sahiptir. Belirtilen koşullarda; türdeş kimliklerden oluşan etnik-kültürel topluluklar, kendilerini gösterebilmek bir yana küreselin ürünü olma tehlikesi ile yüz yüze gelmişlerdir (Selçuk, 2012-b: 94). Bu noktada devlet kurma gücüne sahip olmayan etnik- kültürel topluluklar için çözüm; hali hazırdaki ulus devlet çatısı altında kalmak ve söz konusu kimliklerini korumaya devam etmek olarak görülmektedir.

Toplulukların bu çözümü uygulamaları "bağlı olunan ulus devletin" politikalarına göre değişiklik göstermiştir. Örneğin Kürt milliyetçi hareketi, Türkiye Cumhuriyeti devleti çatısı altında kalmaya devam etse de bu kararı kendi isteğiyle bir çözüm olarak seçmiş değildir. Ayrılmayı pek çok kez denemiş fakat coğrafi koşullara binaen kendi içerisinde birleşmeyi başaramamış bu hareket (Bozarslan, 2003: 843-844), aşiretsel bir konumda kalmış ve ev sahibi Türkiye, İran, Irak gibi devletlerin merkezi denetimine karşı gelememiştir. Bu durum yalnız Doğu veya Doğu Avrupa ülkelerine özgü bir durum değildir. Avrupa içerisinde var olan İspanya'daki Bask, Fransa'daki Korsika gibi örnekler de benzer bir durum ile karşı karşıya kalmışlardır.

Genel olarak postmodern dönemdeki "etnik milliyetçiliklerin[101]" canlanışına bakıldığında bu dönemin farlılıklarla birlikte yaşama düşüncesi çerçevesinde dünyada çok kültürlü yapının hakim olmasına binaen türdeş yapılanmadan vazgeçilemediği söylenebilir. Etnik-kültürel topluluklar, çok kültürlü olması gerektiğini öne sürdüğü dünya düzeninde türdeşlikten kopamamışlardır. Farklı bir ifadeyle; çok kültürlü bir yol izlenerek türdeşliğe ulaşılmak istenen ulus anlayışı öne çıkmıştır (Şahin, 2007: 7).

Komünizmin çöküşü sonrası bilakis göçlerle canlanan bu milliyetçi anlayış yükselişe geçmiş olsa da ev sahibi devlet tarafından yeni kimlikler kolayca kabullenilmemiştir (Atasoy: 273). Dini ve kültürel bakımdan farklılık gösteren topluluklar arasında çatışmaya elverişli bir ortam doğuran etnik milliyetçilik, "zenofobiyi (yabancı düşmanlığını)" beraberinde getirmiştir. Bu noktada ekonomik, toplumsal ve siyasal açıdan yabancı düşmanlığının milliyetçi ideolojiye yansımasında

[101] Etnik milliyetçilik; "*mikro milliyetçilik*" veya "*etno milliyetçilik*" olarak da adlandırılmaktadır.

iki önemli yeni anlayıştan söz edilebilir. Bunlardan ilki; yapılan dışlanmaya direnerek kimliklerinden vazgeçmeyen "*diaspora milliyetçiliği*" ikincisi ise bu toplulukların hareketlerini kısıtlamaya yönelik oluşturulan "*yeni resmi milliyetçilik*".

2.3.5.2. Diaspora Milliyetçiliği

Bağımsızlık elde etme amacı gütmeden bir ulus devlet çatısı altında kimliklerini koruma çabasında olan etnik-kültürel toplulukların, parçalı bir şekilde dünyanın farklı bölgelerinde dahi bu çabayı devam ettirmek istemeleri, dağılmak saçılmak anlamına gelen "*diaspora*" kelimesi ile karşılık bulmuştur. Dünyanın herhangi bir bölgesinde alışılagelenden farklı milliyetçilik anlayışına sahip olan diasporalardaki bu durum; "*diaspora milliyetçiliği*", "*uzak mesafe milliyetçiliği*", "*sürgün milliyetçiliği*", "*anavatan milliyetçiliği*", "*ulus-ötesi milliyetçilik*" gibi çeşitli şekillerle adlandırılmıştır.

Diaspora; genellikle anavatandan travmatik bir şekilde veya iş aramak, ticari faaliyette bulunmak gibi amaçlarla ayrılarak iki ve ikiden fazla yabancı toprağa dağılan, dağılmışlığa karşıt anavatanın konumuna, tarihine, başarılarına göndermede bulunan, anavatanını koruyup kollayıp onun refahı için çabalayan, aralıklı olarak ziyaretlerde bulunan, uzun bir süre zarfında sürdürülen ortak bir tarih, ortak bir kültür ve ortak bir etnik grup bilincine sahip olan, bulunduğu coğrafyadaki ev sahibi devlet ile sorunlu ilişki sürdüren, diğer ülkelerdeki soydaşları için empati ve dayanışma duygusu hisseden ve ev sahibi devletin hoşgörüsüne binaen orada yaratıcı, zenginleştirici yaşam kurma ihtimalini barındıran (Cohen, 2008: 17) bir topluluğu ifade etmek için kullanılır. Dağınık topluluklar olan diasporalarda; "*biz*" olma bilincini sağlayan ve dayanışma ruhunu yerleştiren hususun milliyetçilik olduğu rahatlıkla görülmektedir (Kaya ve Uğurlu, 2014: 199).

İlk olarak Yahudileri tanımlamak için ortaya atılan diaspora kavramı, Yunanlıları, Ermenileri ve Afrikalıları da içerisine alarak kullanılmaya başlanmış sonrasında ise ulaşım ve iletişim olanaklarının gelişmesi ile diasporalar arasındaki bağın daha da güçlenmesi 30'dan fazla diaspora şeklinde tanımlanan grupları gün yüzüne çıkarmıştır. Bir topluluğu, bir ülkeyi veya bölgeyi, coğrafi mekânı, bir ideolojiyi veya sosyal bir akımı ifade etmek için kullanılır hale gelen ve bunun yanında

"*göçmen*", "*mülteci*", "*sığınmacı*", "*vatansız*", "*misafir işçi*" kelimeleri için kullanılan diaspora ifadesinin anlam bakımından oldukça genişlemesi, tartışmaları beraberinde getirmiştir (Yaldız, 2013: 290-291).

Tartışmalardan en belirgini; her etnik grubun diaspora sayılıp sayılamayacağıdır. Bu sorunun yanıtı; etnik grupların asimilasyonu reddederek kimliklerini korumak istiyor olmaları, amaçlarının bağımsızlık kazanmak değil anavatana bağlı bir şekilde yaşamak olması ve sözü edilen koşulların ancak belirli bir zaman geçtikten sonra anlaşılabilmesi gibi sebeplerle "hayır"dır. Fakat kimlerin, ne zaman ve hangi koşullarda diaspora olarak adlandırılacakları da net değildir (Yaldız: 306-307).

Kelimenin kullanımındaki etnosantrik bakış açısı diasporaları çözümlemede önemli bir yere sahiptir. Doğu'dan Batı'ya gerçekleşen göçlerin bir getirisi olarak ifade edilen diasporanın; "*Batı'da yaşayan Doğulu toplumlar*" için kullanıldığı görülür. Bu uğurda üçüncü dünyada yaşayan batılılar eski vatandaş sayılmalarına karşın Batı'da yaşayan üçüncü dünya insanlarının göçmen olarak adlandırılması (Davis, 2008: 153), İsrail'deki Amerikan diasporasından değil de ABD'deki Yahudi diasporasından bahsedilmesi ya da Ermenistan'da yaşayan Fransızların değil Fransa'daki Ermeni diasporasının etkinliğinin vurgulanması bu durumun bir göstergesidir (Yaldız: 291).

Göç unsuru etrafında şekillenen diaspora milliyetçiliği, küreselleşmenin çok daha hızlı iletişim ve ulaşım koşulları sunmasına binaen topluluklar arası bağları kuvvetlendirmekle birlikte diasporaların uluslararası aktör haline dönüşmesinin de önünü açarak işlevlerinde önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Bu koşullar altında diasporaların, kendilerinden binlerce kilometre uzakta yaşayan soydaşlarına karşı duygusal bağları artarken diğer taraftan ev sahibi devletlerin baskıcı politikaları sözü edilen topluluklar üzerinde etkisiz kalmaya başlamıştır.

Burada Anderson'un vurguladığı matbaanın gelişimi ile ulus anlayışının; günümüz koşullarında da benzer şekilde internet, televizyon gibi araçlarla toplulukları birbirine bağlayarak yeniden canlandırıldığı görülür. Bu canlandırmada özellikle kültürel değerleri güçlendiren film, belgesel veya anavatandan haber gibi pek çok farklı içerik yayınlayan kanallar, diasporada yaşayanlar için aidiyet hissini arttıran ve

onlara kimliklerini yeniden hatırlatılan bir rol üstlenmişlerdir. Berlin'deki Türk medyası bu durumun bir örneğidir. Avrupa'da yaşayan Türkler adına özel programlar yapan TRT International (Uluslararası), Euro Show, Euro D, Euro Star, Euro ATV, TGRT, Kanal 7 ve Lig TV gibi kanallar Türk diasporalarına Türk milletinin bölünmez bütünlüğünü, birlik beraberliklerini hatırlatmanın yanı sıra onların sorunlarına da yer vererek çift yönlü bilgi akışı sağlamışlardır (Kaya ve Kentel, 2005: 102-103).

Söz konusu etkileşimlerle birlikte anavatanın desteği ışığında hareket eden diasporalar, pasif bir aktör olmaktan çıkıp aktif bir küresel aktör haline gelmiş ve kendi içlerinde güçlenen milliyetçi anlayışlarına binaen uluslararası alanda anavatan ile ev sahibi devlet arasında bir nevi arabulucu olarak boy göstermeye başlamışlardır. Bu uğurda diasporalar, aktif bir şekilde "*kamuoyu oluşturup*" ev sahibi ülkenin dış politikasına müdahale edebilme olanağı bularak ev sahibi ülke ile anavatanları arasında çıkar ilişkisine dayalı bir köprü kurma gizil gücüne sahip olmuşlardır. Bunun yanı sıra siyasi ve ekonomik gücü elde etmiş bazı diasporaların; anavatanlarının dış veya iç politikalarını (örneğin anavatanda ulusal projeleri ya da siyasi partileri ekonomik olarak destekleyerek) doğrudan etkileme durumları da söz konusu olmuştur[102] (Shain ve Barth, 2003: 455-456).

Diasporaların anavatan ile etkileşimlerinin gittikçe artmasının yoğun bir şekilde göç hareketlerini de beraberinde getirdiği görülür. Dünyanın dört bir yanına olmakla birlikte bilhassa Avrupa topraklarına farklı ekonomik, sosyal ve kültürel geçmişlere sahip göçmenlerin giriş yapması, Avrupa nüfusunun büyük ölçüde türdeş olmaktan çıkıp çok kültürlü bir yapıya evrilmesine zemin hazırlamıştır.

Göç tamamen engellenemeyecek bir felaket olmadığından bu dönemde hükümet politikalarının giderek önem kazandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu kez göçü engelleyebilecek, önleyebilecek veya azaltabilecek güce sahip hükümetlerin işi kolay değildir çünkü öncekilerden çok daha yoğun ve nitelik bakımından (daha

[102] Aynı zamanda diasporalar, anavatanlarına para gönderdiklerinden ticaret açıkları bulunan devletlerinin ödemeler dengesinin düzelmesinde de önemli rol oynamışlardır. Anavatanları dışında çalışan Pakistanlı işçiler, ülkelerinin toplam mal ve hizmet ihracatının %17'sine denk gelen, 1,4 milyar dolara yakın birikimi, Hindistanlı işçiler ise, ülkelerinin toplam mal ve hizmet ihracatının %14'üne denk gelen 5 milyar dolar civarındaki birikimi ülkelerine gönderdikleri belirtilir (Castles ve Miller, 2008: 242). Benzer durum Türk işçiler için de geçerlidir. 1960-1980 yılları arasında işçi dövizleri Türkiye'nin dış ticaret açığının %80'ini, cari açığın ise %60'ını karşılamıştır (Erdoğan, 2015: 126).

zenginlerin veya daha fazla kadının bulunması gibi) farklı bir göç dalgası ile karşılaşmışlardır. Dolayısıyla göçün niceliğinde ve niteliğindeki farklılıklar hükümetleri sıkı önlemler almaya itmiştir. Örneğin, Schengen Antlaşması ile Avrupa Birliği içerisindeki devletler kendi iç sınırlarını kaldırırken, Güney'den ve Doğu'dan gelen göç akınını önlemek amacıyla birliğin dış sınırlarını güçlendirmekle giderek daha çok ilgilenmişlerdir. 1990'larda aşırı sağcı grupların söylemleriyle ise bu göçler ulusal kimliğe bir tehdit olarak görülmeye başlanmıştır (Castles ve Miller: 12-17).

Diasporaların milliyetçi düşüncelerinin küresel boyutta anlam kazanması farklı bir ifadeyle etnik milliyetçiliğin ulus milliyetçiliği karşısında baskın ve görünür hale gelmesi; İtalya ve Avusturya'da sağ partilerin iktidar olması, Almanya ve Belçika'da yabancılara yönelik katliamların gerçekleşmesi, ABD'de zencilere, çekik gözlülere ve müslümanlara yönelik tepkilerin artması şeklinde sonuçlar doğurarak yabancı düşmanlığı ve ırkçılığı beraberinde getirmiştir (Selçuk: 130). Sözü edilen topluluklara yönelik hükümetlerin baskısı giderek artsa da beklenilenin aksine asimile veya entegre olmak bir yana bu durum onların kimliklerini ve kültürlerini korumaya daha fazla yönelmelerine zemin hazırlamıştır.

2.3.5.3. Yeni Resmi Milliyetçilik: Asimilasyonsuz Asimilasyon

Ulusal kimliğin yanı sıra ekonomik refaha ve kamu düzenine tehdit olarak görülen etnik-kültürel topluluklar, ev sahibi devlet içerisinde bir alt kültür oluşturarak üst kültürü (ulusal kültürü)[103] olumsuz etkileyebilecek hareketlerde bulunduklarından ya da bulunma ihtimali olduğundan hükümetlerce belirlenen bazı politikalar ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu uğurda geçmişte yaklaşık iki yüz yıl boyunca ulusal kimlikleri var eden resmi milliyetçilik anlayışı (Baumann: 150); dil haklarının kısıtlanması, geleneksel bölgesel özerkliklerinin kaldırılması, baskın kültürün bulunduğu bölgelerde yaşamaya zorlanmaları gibi (Çağırkan: 390) entegrasyon, asimilasyon ve

[103] Burada kültür olarak ifade edilen toplulukların kimlikleridir. Ulus devlet çatısı altında yaşayan toplulukların kimlikleri genel itibarıyla üç ulamda ele alınır. Bunlardan ilki; "*bireysel kimlik*"-"*grup kimliği*", ikincisi; bireyde doğuştan zorunlu olarak var olan (A etnik kimliği ya da B mezhebi gibi) "*objektif kimlik*" ve bireyin kendi iradesiyle sonradan sahip olduğu (A etnik kimliğinde doğsa da kendisini B etnik kimliğinde hissedip bu kimliği benimsemesi ya da A dininde doğsa da B dinini tercih etmesi gibi) "*sübjektif kimlik*", üçüncü olarak; bireyin kabul etse de reddetse de doğduğu topluluğu temsil eden "*alt kimlik*" ve bireyin vatandaşı olduğu ülkede toplumsal kimliğine tekabül eden, sadakat duyup duymayacağı kendisine bağlı olan "*üst kimlik*"tir (Oran: 75-76).

soykırım seçeneklerini kullanarak nüfus bakımından az olsa dahi tehdit oluşturabilecek bu toplulukları törpüleyen nitelikte uygulanmıştır.

Postmodern dönem ile birlikte ise artık ev sahibi devletin sınırları içerisindeki etnik-kültürel toplulukları kolayca ortadan kaldırma seçeneği uluslararası düzlemde kabul edilmemektedir. Bu dönemde sözü edilen devletlerin tehdit oluşturabilecek etnik-kültürel topluluklara karşı çözüm olarak; topluluklara "*uluslararası azınlık hakları*" ışığında (kendi okulunu kurup orada kendi dilinde eğitim yapma gibi) kimi hakların verilmesi, çok kültürcü bir anlayış çerçevesinde bazı özel hakların sağlanması ya da istediği dili rahatça konuşup yazabileceği istediği alt kimliği rahatça kullanabileceği demokrasi anlayışına sahip olunması şeklinde politikalar izlemeleri beklenmiştir (Oran: 80-82).

Dolayısıyla tehditleri bertaraf etme noktasında 19. ve 20. yüzyıldaki resmi milliyetçilik anlayışından farklı bir ulusal yapılanma karşımıza çıkmaktadır. Yeni resmi milliyetçilik olarak adlandırılabilecek bu anlayışın; kültürel türdeşliği esas alarak baskıcı ve asimilasyonist nitelikteki "*Fransız modeli*"nden ziyade farklılıkların birlikteliğini kabul ederek gönüllü asimilasyonist niteliğe sahip "*Anglo-Sakson modeline*" daha yakın olduğu söylenebilir. Ulus inşa süreci hangi modele dayanırsa dayansın devletlerin uyguladıkları politikalar etnik-kültürel farklılıkları yok edici olmayıp azaltıcı bir mahiyet arz ettiğinden ev sahibi devlet içerisinde yaşanan sorunları tamamen ortadan kaldırmak mümkün görünmemektedir (Kurubaş: 27-28).

Bu doğrultuda etnik topluluklar ile ev sahibi devlet arasındaki sorunların postmodern dönemde en uygun çözümü; etnik topluluklar açısından küresel kaosa sürüklenmeden bir arada yaşayabilmenin yollarını aramak iken ev sahibi devlet açısından ise asimilasyonist politikaların hedeflediği "*etnokültürel türdeşlik*" mitinden vazgeçerek farklılıkları içinde barındırabilen, onları "*öteki*"nin değil, "*biz*"in parçası olarak gören bir ulusal birlik düşüncesini esas almasıdır (Kurubaş: 38). Oysa uygulamaya bakıldığında durumun tam tersi olduğu ve gerektiğinde sert gerektiğinde yumuşak güce başvurulduğu gözlenir.

Yaşanan yoğun göçler, demokratik bir şekilde gerçekleşebilecek olan sürecin uygulanmasını zorlaştırmış böylece ötekileştirilmelerin yanı sıra çoğunlukla bu

toplulukların geri gönderilmesi için propagandalar yapan baskı grupları ve buna paralel olarak oluşturulan hükümet politikaları uygulamaya konulmuştur. Örneğin Avrupa ülkeleri göçler karşısında kendilerini kolektif bir şekilde koruma amacıyla Schengen Antlaşması imzalasa da zaman içerisinde yaşanan demografik hareketler bu antlaşmanın sorgulanmasına neden olmuştur. Daha ilk başta ulusal sınırların kaldırılmasını öngören bu antlaşmaya olumsuz yaklaşan bazı ülkeler, sınırları içerisinde Avrupalı olmayan pek çok kimliğin dolaşması ihtimali sebebiyle AB oluşumuna da tereddütlü yaklaşmaya başlamışlardır.

Bu uğurda Avrupa'da pek çok milliyetçi siyasi partinin; "*AB karşıtlığını*" göçmen sorunuyla ilişkilendirerek kendi sınırlarında katı tedbirler alınması için çaba harcadığı görülür. Nitekim İngiltere'nin göçmenlere karşı çözümü; Schengen Antlaşması'nı daha başlangıçta reddetmek olmuştur. ABD ise küresel mahiyette sorun teşkil eden Afganistan diasporalarının yarattığı tehdidi çözerek Afganların kendi ülkelerine dönüşünü sağlamak, El-Kaide ve Taliban örgütlerini yok etmek ve bölgede kontrolü ele geçirmek için 2001'deki saldırılara binaen Afganistan'ı işgal etmiştir.

Bu durum yalnızca Batı ülkelerine özgü bir husus değildir. Öyle ki Asya'nın yükselen ülkelerinin de küreselleşme ile birlikte sanayileşmesine ve topraklarındaki köklü bir geçmişe sahip İpek Yolu'nun yeniden canlanmasına bağlı olarak (Atasoy, 2010:1) göç alması sebebiyle etnik-kültürel yapıyı korumak adına bazı politikalar uyguladığı görülür. Bu uğurda Japonya, farklı ülkelerden gelen değil, yıllar önce farklı ülkelere göç etmiş soydaşlarını tekrardan kendi anavatanlarına dönmesi adına onlara çalışma hakkı vererek sanayisi için ihtiyaç duyduğu emek gücünü oluşturmaya çalışmıştır (Castles ve Miller: 234-248).

Yeni resmi milliyetçilik anlayışı; ülke sınırları içerisinde etnik-kültürel açıdan farklı olan toplulukları, son dönemde artan göçmenleri ve mültecileri "*sınırlarına almamak veya sınırlarından geri göndermek*", soydaşlarını ise "*sınırlarında tutmak*" şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu noktada küreselleşmenin; ulus devletin işlevlerinin aşınmasına sebep olup resmi milliyetçiliği zayıflattığı belirtilse de ekonomik eşitsizliğin yanında göçlerle birlikte yarattığı huzursuzluk ile yeni bir resmi milliyetçilik anlayışının doğmasına sebep olduğu söylenebilir.

Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi (Doğu Türkistan) üzerinde uyguladığı asimilasyon politikaları ise ayrı değerlendirilmesi gereken bir husustur. Çin'in, sınırlarındaki farklı etnik topluluklara; müslüman ailelere iki çocuk sınırlaması, kısırlaştırma gibi çeşitli doğum kontrol yöntemlerini acımasız bir şekilde uygulayıp her türlü yolu deneyerek müslüman Türk nüfusunu azaltmaya, Çinli nüfusunu artırmaya yönelik politikalarının 21. yüzyılın değerleri ile uyuşmadığı görülür. Bilerek soydaşlarını zorunlu bir şekilde göç ettirip Uygur Türklerini kendi bölgelerinde azınlık konumuna düşürmeye çalışan Çin'in bu politikaları (Bice, 2009), küreselleşme içerisinde emperyal fikirlerin halen var olduğuna dair önemli bir kanıttır.

Özellikle bu emperyal fikirlerin hammadde bakımında zengin olan Afrika toprakları üzerinde uygulandığı bir gerçektir. Bu uğurda Fransa ve İngiltere'nin Afrika topraklardaki asimilasyonist politikaların niteliğinde değişim yaşandığı gözlenir çünkü Afrika toprakları artık Çin'in de desteği ile yeni uluslararası düzlemde iki taraflı ilişkilerin sahneye çıktığı bir bölge olmuştur (Alpay, 2009: 16). Soğuk Savaş sonrası bu bölgeye yapılan yardımların arkasına sığınarak yeni bir sömürge yöntemi bulan bilhassa Çin, çeşitli yatırımlarla Afrika halkının beğenisini kazanmış durumdadır (Ermağan ve Fidan, 2014: 17). Çin burada Uygur Türklerine yaptığı gibi bir asimilasyondan ziyade iki taraflı çıkarları ön plana alarak kendi ekonomik gelişimini destelemek amacıyla yumuşak güç uygulamaya çalışmıştır (Esen, 2020: 175).

Yeni resmi milliyetçilik anlayışında; "*devletlerin, 'sopa' gibi somut bir güce bağlı olmadan insanları zorlamaksızın iş birliği içerisinde istediklerini yaptırabilmesi, başkalarının tercihlerini şekillendirebilmesi yeteneği*" (Nye, 2004: 5) olarak ifade edilen "*yumuşak güç*" kavramı da büyük önem arz eder. Emperyalizmin yeni bir niteliğe büründüğü bu süreçte devletlerin; doğrudan ekonomik bir baskı değil dolaylı bir şekilde farklı toplulukların kimliklerini değiştirmeden değerlerini ve kültürlerini değiştirerek onları kendilerine benzetmesi ile ihracat ve ithalat hacimlerini artırabildiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu durum topluluklar tarafından kolayca fark edilir olmadığından değişim tedrici bir şekilde yaşanarak ekonomik yönü ağırlıklı olan yeni resmi milliyetçilik politikası uygulama alanı bulmuştur.

Bu dönemde fark edilmeden değiştirilmeye çalışılan kültürlerin karşısında fark edilmeden yeniden üretilen ve ulusal birliği pekiştirmeye yönelik milliyetçilik anlayışı da mevcuttur. Soğuk Savaş'ın kültürel alana kayması ile birlikte emperyal fikirlerin kültürel değerleri kolaylıkla aşındıramayacağına işaret eden bu anlayış; gündelik yaşam içerisinde sürekli olarak hatırlatılan, yeniden üretilmeye çalışılan milliyetçi duyguların somutlaştırılarak küreselleşme karşısında ulusu birbirine bağlayan bir nitelik arz eder. Yeni bir Soğuk Savaş olarak da ifade edilebilecek olan bu durumu Billig, "*banal milliyetçilik*" şeklinde tarif etmekte ve banal milliyetçiliğin temel unsurlarını günlük yaşamda ulusa aidiyeti gösteren; bayraklar, bozuk paralar, banknotlar, ulusal marşlar olarak sıralamaktadır.

Günlük İngiliz gazetelerini inceleyen Billig, bayraklarla, haritalarla ve kullanılan sözcüklerle her gün farkında olunmadan bireylerin bilinç altlarına işlenerek onların ulusal birliğe sadakat gösterme noktasında teşvik edildiğini saptamıştır. Mecazen banal milliyetçiliği; "*ateşli bir tutkuyla sallanan bir bayrak değil, kamu binasının önünde fark edilmeden dalgalanan bayrak*" (Billig: 18) şeklinde tanımlayıp sağ veya sol görüşlü olması fark etmeksizin tüm gazetelerin okuyucularına "bir milletin üyeleri olduklarını" hatırlattığını dile getiren Billig, düşüncelerin, sembollerin ve tepkilerin rutin alışkanlıklara dönüşerek yerleşik hale geldiğini belirtir[104].

Billig'in ifade ettiği durumun somut örnekleri, daha çok "*biz*" ve "*onlar*" ayrımının derinleştirildiği bilim ve spor alanlarında karşımıza çıkar. Uluslararası bir niteliğe dönüşen bu alanlarda devletlerin birbirlerinden daha iyi olmaya çabalaması Soğuk Savaş'ın yeni bir yansıması olduğunun işareti sayılır. Örneğin olimpiyat oyunlarında bir ulusun kazandığı madalya sayısı ya da uluslararası spor müsabakalarında kendi milli takımlarının başarı elde etmesi ulusların göğüslerini kabartan ve onları içeride birbirine bağlayan gelişmeler olmuştur. Nitekim sporcular

[104] Billig'in çalışmasını yeni yüzyılın başında Türkiye üzerinde değerlendiren Yumul ve Özkırımlı, herhangi bir seçim veya kriz ortamı olmayan bir günde dahi gazetelerin içeriklerinin ulusal kimliğe vurgu yapan mahiyette olduğunu tespit etmişlerdir. Araştırmalarının sonuçlarına göre; gazeteler yerel veya ulusal haberlere %82 oranında yer verirken uluslararası haberleri arka planda bırakmış, yer verilen uluslararası haberlerin ise Türkiye ile bağlantısı olanlar arasından seçildiğini saptamışlardır (Yumul ve Özkırımlı, 2000: 789–801).

yurda döndüklerinde bir kahraman gibi karşılanmışlar, zafer nidaları ile gazetelerde boy göstermişlerdir.

Sporcuların başarı elde ederek ülkelerine dönmesi, sadece bir ulus adına değil aynı zamanda hegemonik güce karşı bir zaferi de içermektedir. Batılı devletlerin karşısında Doğulu bir devletin kazanması doğuluların da sevinci olmaktadır çünkü bu tür müsabakalar, "*mazlum milletlerin*" kendilerini dünya sahnesinde hissettirebilmelerinin ve "*biz de varız*" diyebilmelerinin bir başka yoludur (Atasoy: 319-321). Kavganın en barışçıl hali olan bu ortamda zaman içerisinde dışarıyı kötü göstermeye yönelik söylemlerin radikalleşmesi milliyetçi anlayışın sertleşmesine de zemin hazırlamıştır.

Genel itibarıyla göçmen nüfusuna karşın sınırların hakimiyetinin gittikçe önem kazandığı 20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başı ile birlikte ekonomik hedeflerin ve refahın temel alındığı bir dönem gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Bu uğurda sömürgecilik karşıtı milliyetçi hareketlerin ardından ulusal birliği sağlama adına boy gösteren resmi milliyetçilikten farklı olarak; sermayenin ve bilginin hızla dolaşımına binaen diaspora halinde ev sahibi devlet çatısı altında yaşayan ve bağımsızlık gütmeyen topluluklara karşın yeni resmi milliyetçilik politikaları ortaya atılmıştır. Küreselleşmenin ikircikli doğasının bir sonucu olarak bu politikalar ile kimi zaman devletlerin sert önlemler aldığı kimi zaman ise yumuşak güç ile diğer uluslar karşısında üstünlük kurmayı hedefleyen stratejiler geliştirdiği görülür.

2.4. Yeni Siyasal Parametreler

Diasporaların gittikçe toplum içerisinde görünür hale gelmesine ve bu durum karşısında yeni resmi milliyetçilik politikaları geliştirilmesine mukabil hem siyasi hem de iktisadi açıdan küreselleşme karşıtı hareketlerin aşırı sağı güçlendiren bir mahiyette boy gösterdiği görülmektedir. Siyasi görüngüde SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanan Doğu Avrupa Devletleri'nin; 1990-2000 yılları arasında liberalleşmede yaşadığı sıkıntılar ve bu uğurda söz konusu devletlerin otoriter yapılarını koruyarak milliyetçi politikaları sürdürmedeki ısrarları yalnız Avrupa'yı değil tüm dünyayı etkileyen popülizm gibi bir anlayışa da kapı aralamıştır.

İktisadi görüngüde ise işsizliğe sebep olan neoliberal krizler, Keynesyen politikalara geri dönülmesi gerektiği yönünde bir kamuoyu oluşturmuş ve uluslararası alanda boy gösteren büyük burjuvazi ile ulusal sınırlar dışına çıkamayan proletarya ve küçük burjuvazi arasında açılan makası gözler önüne sermiştir. Açılan makasın bedelini ulusal ekonomik sınırlar içerisinde kalmaya zorlananların ödediğini ortaya çıkaran bu krizler, faşizan milliyetçiliği berberinde getirmiştir (Boratav: 35). Nitekim proletaryanın dahi aşırı sağa yöneldiği 2000-2010 yılları bu politikalara sahip partilerin iktidara alternatif olarak yükselmesine sahne olmuştur.

Yaşanan bu olaylar ve değişen siyaset anlayışı; demokrasinin mi, neo-liberalizmin mi yoksa küreselleşmenin mi sonunun geldiğinin sorgulanması ile devam etmiş ve sorgulamalara otoriterleşmeye evrilen yeni düzenin popülizm, sağ popülizm, faşizm, neo-faşizm, rekabetçi otoriterlik, illiberal demokrasi gibi kavramlar içerisinden hangisi ile adlandırılması gerektiği de eklenmiştir. Kavram kargaşasının temelinde dijitalleşmenin getirdiği yeniliklerin önemli rol oynadığı söylenebilir. Bu uğurda "*süper akıllı toplum*" anlayışı, kimlikleri ve toplulukları dijital bir ortama taşıyacağından yeni siyasal parametrelerin değerlendirme alanının genişletilmesi gerekliliği gün yüzüne çıkmıştır.

1990'lardan 2020 yılına değin aşırı sağın adım adım yükselişi bu başlık altında üç dönem şeklinde incelenecek olup 1920'ler ve 1930'larda boy gösteren aşırı sağ ile 1990'lardan sonra kabul gören aşırı sağın farkları, aşırı sağ içerisinde canlanan sağ popülist siyasetin milliyetçilik ile olan ilişkisi ayrıntılandırılacaktır. Beraberinde neoliberal krizleri lehine çevirebilen aşırı sağın yükseliş sebepleri açıklanacak, yaşanan yeni gelişmelerin milliyetçi partiler üzerindeki yansımaları, bu partilerin gelişmeler karşısındaki izledikleri politikalar ve meşrulaşmalarına öncülük eden merkez partilerin tutumları analiz edilecektir. Son olarak dijitalleşme ile birlikte ulusların değişen toplumsal yapıları analiz edilecektir.

2.4.1. Liberalizmden Popülizme

Komünizmin çöküşünün ardından tüm dünyada en uygun yönetim anlayışının liberal ilkeler doğrultusunda şekilleneceğinin ve bunun gelinebilecek son nokta olduğu düşüncesinin karşı tezini Doğu Avrupa devletlerindeki işleyişte görebilmek

mümkündür. Liberal ilkelerin yerine sınırlarını korumaya yönelik politika güden devletlerin sayılarının artması ve bu devletlerde aşırı sağın ve sağ popülist söylemlerin öne çıkarak halkın içe kapalı hale getirilmeye çalışılması faşizmin geri gelip gelmediği gibi soruların sorulmasına sebep olmuştur[105].

2.4.1.1. Doğu Avrupa Devletleri'nin Uyum Süreci

SSCB'nin dağılması ile Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesi Avrupa'ya yeni bir görünüm kazandırmış ve Avrupa'nın bu yeni görünümünde kimin "Avrupalı" kimliğe sahip olduğu tartışmaları boy göstermiştir (Bekar: 2020). Fakat birleşmenin ilk etkileri Avrupalı kimliğinden önce ekonomik olarak ortaya çıkmış ve Batı Avrupa devletlerinin zaman kaybetmeden işgücü maliyetlerinin düşük olduğu Doğu'ya üretimlerini kaydırdıkları tespit edilmiştir.

Doğu Avrupa devletlerinin ise yaşanan bu değişime olumlu yaklaşmadıkları görülür çünkü Batı Avrupa'dan gelen yalnızca fabrika, şirket, sermaye değildir. İdeolojik mahiyette büyük değişim gerektiren bu süreç kaygı ve korku ile karşılanmıştır. Dolayısıyla Doğu Avrupa'nın Batı'ya uyumlu hale getirilmesinde; "*liberal ekonomiye ayak uydurma çabaları*" olarak adlandırılabilecek yeni dönemin sancılı olacağı daha başlangıçta işaretlerini vermiştir.

Doğu Avrupa devletlerinin liberalleşmesindeki en önemli engellerden biri; baskı oluşturma gizilgücüne sahip Batılı devletlerin tahakkümü altına girme korkusudur. Bu sebeple bağımsızlıklarını yeni kazanmışken tekrardan tahakküm altında girmek istemeyen Doğu Avrupa devletlerindeki etnik milliyetçi anlayışın gittikçe kuvvetlendiği görülür[106] [107].

---

[105] Popülizm, milliyetçilik gibi hem sağ hem sol ile eklemlenebilmektedir. Bu tezde bilhassa sağ popülizm üzerinde durulacaktır. Sebebi; 1990'larla birlikte sol popülizme nazaran sağ popülizmin siyasi düzlemde aktif yer alması ve milliyetçi ideoloji ile arasında pek çok ortak noktanın bulunmasıdır.

[106] Eski İspanya Başbakanı Felipe Gonzales Doğu Avrupa'nın bu durumunu şöyle açıklar; "*Söz konusu ülkeler ulusal egemenliğine yeni kavuşmuş durumda. Brüksel'in kendilerini kontrol altına almaya çalıştığını düşünüyorlar. Bu yüzden milliyetçilik had safhaya ulaşıyor. Zira Avrupa Birliği'nin kuruluşu ile birlikte birçok yetkinin paylaşılması gerektiğini anlamıyorlar. Yetki paylaşımı kendilerini korkutuyor ve buna cesaret edemiyorlar*" (Euronews, 2018).

[107] Doğu Avrupa'da etnik milliyetçiliğin canlanışı komünizmin sona ermesi ile birlikte liberalleşmeye ayak uyduramamaları hususunda aransa da bazı yazarlar bu durumun yakın bir tarihte değil, daha köklere inilerek yerleşik siyasal kültür çerçevesinde açıklanması gerektiğini dile getirirler. Onlara göre

Liberalleşme sürecini kolayca içselleştiremeyerek; Soğuk Savaş'ın getirisi olan "*komünizm mi, liberalizm mi?*" ikilemine bir üçüncü yol arayan Doğu Avrupa devletleri, çözümü sağ popülizmde bulmuştur. Faşizmin demokratik anlayışla yeniden formülasyonu olarak ifade edilebilen sağ popülizm, otoriter liderlik özelliklerini barındırmakla birlikte seçime dayalı demokratik temsil ilkesini de benimseyen bir eğilim şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Finchelstein, 2019: 200). Öyle ki liberalleşme çabalarının gözlendiği ve bir uyum süreci yaşayan Doğu Avrupa devletlerinde sağ popülist söylemlere sıklıkla rastlamak mümkün olup sağ popülist söylemler içeren aşırı sağ partilerin ilk bu bölgede yükselişe geçmesi ve hükümet ortağı olması (Öner, 2014: 165) tesadüf değildir.

Sözü edilen aşırı sağ partilerin sağ popülist söylemleri, Avrupa içerisinde sorunlu bir gelişme olarak değerlendirilmiş ve yerel veya bölgesel bir konu olmaktan çıkarak küresel bir konu haline gelmiştir (Yıldırım, 2017: 59). Bunun sebebi zamanla diğer Avrupa devletlerine de yayılan söylemlerin önüne geçilememesidir. Nitekim bu durumun devam etmesi, AB'ye karşı tehdit oluşturacağından Soğuk Savaş'ın mağlubu ve Doğu Avrupa devletlerinden vazgeçmekte gönülsüz olan Rusya'nın istediği yönde ilerleyecek bir gelişme olacaktır[108].

2.4.1.2. Ortak Düşman Yaratmak: İslamofobinin Doğuşu

Aşırı sağın popülist söylemlerini AB'nin geleceğine zarar vermeden durdurmanın yolu, yeniden birleşen Avrupa devletlerinin "ortak bir düşman", "ortak bir öteki" yaratılması olarak görülmüştür. 2001 saldırılarından sonra ise ortak düşmanın bulunması kolaylaşmıştır. Saldırılarda müslümanlar terör ve şiddetle özdeşleştirilerek kendileri gerçekleştirmese dahi yaşanan şiddet eylemlerinin sorumlusu olarak gösterilmişlerdir[109]. Bu süreçte ABD ve Avrupa medyası, taraflardan birini "iyi" diğerini "şeytan" olarak gösterme çabası içerisine girmiş ve Batı'nın

liberal düzeni savunma gibi muhalif görüşe sahip partilerin ya da grupların hoş karşılanmadığı eski siyasal düzen, geçiş döneminde varlığını hissettirmektedir (Mandacı, 2012: 43-44).

[108] Rusya'nın ilerleyen süreçte aşırı sağ partiler ile iletişim kurduğu ve bu partilere mali destekler sağladığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla Rusya'yı aşırı sağcılarla iş birliği yapmaya iten hususun aşırı sağın yürüttüğü AB ve ABD karşıtı ulusal politikalar olduğu görülmektedir (AA, 16.12.2021).

[109] Örneğin İngiliz medyasında Mısırlı vaiz Abu Hamza, 11 Eylül saldırıları ile ilişkisi olmamasına rağmen 1 haftada tam beş kez Daily Mail gazetesinde kapağa taşınmıştır (Gölcü ve Çuhadar, 2018: 85).

günahlarını gizleyip müslümanlara karşı güç kullanımını meşru kılan bir üslupla haberleri kaleme almıştır[110].

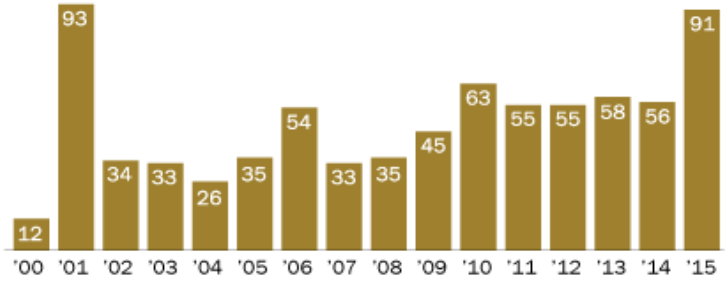
Medya aracılığıyla halkı propagandaya teşvik etme girişiminde başarılı olunduğu; ABD'de 2000 yılında "nefret suçu" sayısının 28 iken, 2001'deki saldırılar sonrası 481'e yükselmesinden anlaşılmaktadır. Saldırıların insanlar üzerindeki etkisini inceleyen PEW Araştırma Merkezi, bu saldırının ardından ABD toplumunun %62'sinin kendilerini daha vatansever hissettiklerini, vatansever duygularının canlandığını tespit etmiştir (PEW, 2002).

ABD ve Avrupa genelinde müslümanlara karşı geniş bir kamuoyu oluşması fiziki saldırılara kapı aralamış ve 11 Eylül sonrası yalnız ABD'de 3 ayda 93 islamofobik saldırı gerçekleşmiştir. FBI'ın (Federal Soruşturma Bürosu) raporuna göre; 2002 yılında müslümanlara karşı işlenen nefret suçları %1600 oranında artmış, müslüman toplulukların ılımlı ve makul seslerine hiç yer verilmeyerek 2004 yılına gelindiğinde bu topluluklara yönelik olumlu görüş bildirenlerin oranının %25'e kadar gerilediği görülmüştür. Büyük bir yükseliş gösteren İslamofobi, yalnız medya aracılığıyla değil Amerika'da sağcı ve muhafazakar grupların; müslümanların katil olduğunu yayan topluluklara 40 milyon dolar aktarması gibi maddi açıdan da teşvik sağlandığı saptanmıştır (Gölcü ve Çuhadar: 78-83).

2001 yılından itibaren FBI'ın kayda geçtiği verilere göre bu dönemdeki müslüman karşıtlığının azalması (Grafik: 1) saldırıların gerçekleşmeyeceği, islamofobinin son bulduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim 2001 yılındaki müslüman karşıtlığının benzer oranlarla 2015 yılına gelindiğinde yeniden tekrarlandığı tespit edilmiştir. 2015 yılına kadarki süreçte islamofobinin yükselişine sebep olan hususları ayrıntılandırmadan evvel "*ortak bir düşman*" yaratılması çabasına karşılık aşırı sağ partilerin yükselişine odaklanılması gerekir.

[110] Üzerinden 24 saat geçmemişken 12 Eylül 2001 tarihinde saldırının failini "Usame Bin Ladin" olarak tespit eden The Washington Post'un "*Dünya Ticaret Merkezi yıkıldı, Pentagon terörist saldırıların hedefi oldu*" başlığına benzer şekilde gerek ABD'de gerekse de Avrupa basınında pek çok haber yer almıştır. Amerika'daki The Los Angeles Times'ın; "*Manhattan'dan yükselen dumana rağmen ABD ayakta kalacaktır*", İngiltere'deki The Guardian'ın; "*Bu bir savaş deklarasyonudur*", The Times'ın; "*Amerika'ya savaş açıldı*", Almanya'daki der Spiegel'in; "*Her Müslüman bir bomba mı?*" şeklindeki başlıkları bunlardan birkaçıdır (Akıner, 2004: 136-137) (Budak, 2008: 53).

Grafik 1: Amerika'da 2001'den itibaren Müslüman Karşıtı Saldırı Düzeyleri

Kaynak: (PEW 2016).

2001 saldırılarının ardından ABD'nin ve Avrupa'nın ortak düşman olarak müslümanları göstermesi tüm devletler tarafından kabul görmüşse de bu fikir, AB'yi güçlendirmek bir yana tehdit oluşturabilecek bazı gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Ulusal düzeyde büyük bir sorun haline gelen müslüman korkusunun; pek çok ülkede liberal ve ulusal niteliklerin zayıflaması çerçevesinde çok kültürlü politikalara bir tepki olarak doğan (Mercan, 2012) aşırı sağ partilerin yükselişine zemin hazırladığı görülür. Nihayetinde bu durum; "*Avrupa'da ortak olan nedir?*" sorusunu bir kez daha (Yıldırım: 60) gündeme taşımıştır.

Aşırı sağ partiler, 1950'lerden itibaren yavaş yavaş görünür olmaya başlamışlardır. Daha çok Neo-Nazi şiddet grupları, dazlaklar, ırkçı müzik grupları, holigan kümeleri, sosyal hareketler, politika üstü sivil toplum kuruluşları, yazılı/sesli/görüntülü yayın ağları ve internet aracılığıyla örgütlenmiş fakat faşist kimliklerinin ortaya çıkması ile siyasi arenada tutunamamışlardır. 1980'ler sonrasında ise bu toplulukların aşırı sağın sözcülüğünü yapacak düzeye ulaşıp kalıcı hale gelebildikleri görülür (Vural, 2004: 201-203).

Partiler, ulusların dağılmasına sebep olduğunu belirttikleri çok kültürlülüğün yanında kimliklerini kaybetme korkusuna binaen sıkı göçmen politikalarını savunmaları, göçmenlere yönelik sosyal hakları doğru bulmayıp onları ötekileştirerek ülkedeki iş olanaklarından ve refah devletinin faydalarından öncelikle hakim etnik grubun yararlanması gerektiğini iddia etmeleri gibi ortak özelikleriyle (Öner: 168-169) (Ecevit-Ünal-Öner-Özdemirkıran, 2014: 2) oy oranlarını giderek artırmışlardır.

2.4.2. Alternatif Olma Yolunda Aşırı Sağ Partiler

Otoriter, milliyetçi, popülist, ırkçı eğilimler gösteren (Ecevit-Ünal-Öner-Özdemirkıran: 2) aşırı sağın 1990'larda partileşebilmesi, 2000'li yıllara gelindiğinde bir alternatif olarak öne çıkabilmesi bu ideolojik düşüncedekilerin demokrasi karşıtı olan radikal yanlarını törpüledikleri ve katı ilkelerinde yumuşamaya gittiklerine işarettir. 2010-2020 yılları arası destek toplamayı başaran aşırı sağ partilerin meşrulaştırılması ve siyasi düzlemde merkez ve merkez sağ anlayışının değişmesi ile devam ettiği görülür. Merkezin belirsizleştiği bu dönemde solun kendi argümanını üretememesi; milliyetçiliğin sığınılacak alan olarak algılanmasının önünü açmış ve yeni siyasal parametrelerin milliyetçi bakış açısı üzerinden çözümlenmesine zemin hazırlamıştır.

2.4.2.1. Aşırı Sağ-Sağ Popülizmin Yükseliş Sebepleri

Komünist baskının ortadan kalması ile yükselen milliyetçilik, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde farklı sebeplerle tüm dünyada yeniden yükselişe geçmiştir. Yükselişin temelinde neoliberal ekonomi politikaları yer almakla birlikte toplumsal ve siyasal düzlemde aksaklıkların yaşanması yükselişi hızlandırmıştır. Yapılan araştırmalarda aşırı sağ-sağ popülist partileri destekleyenlerin "*küreselleşmenin kaybedenleri*" olduğu ve bu kaybedenlerin ulusal ölçekte kendini idame ettiren, eğitim düzeyi düşük, alt veya alt orta sınıflara ait bilhassa genç işçi erkeklerden oluştuğu belirtilir (Öner: 167). Küreselleşmenin kaybedenleri; özgürlüklerin küçük bir gruba ait olmasına binaen toplum nezdinde aşırı sağ partileri destelemek, yerelliği ön plana çıkaran faaliyetlerde bulunmak gibi bazı "*küreselleşme karşıtı hareketlere*" de öncülük etmişlerdir.

Bu uğurda küreselleşme karşıtı hareketler, neoliberal ekonomi politikalarını; ekonomik eşitsizlikleri arttırdığı, yeni hegemonya çeşitlerine sebep olduğu, güçlüler tarafından yönetilip küçük bir azınlığın yararına çalıştığı, adaleti engelleyerek demokrasiyi yok ettiği gerekçeleriyle eleştirmişlerdir. Eleştirilerinin toplumsal

yansıması olarak "*yavaş hareketini*[111]" geliştirmişler, siyasi düzlemde ise alternatif olarak ortaya çıkan aşırı sağ-sağ popülist partilere destek vermişlerdir.

Burada dikkat edilmesi gereken husus toplumsal ve siyasal olarak bir tepki verip alternatif üretebilmişlerken ekonomik olarak neoliberal politikaları eleştirseler de hatta bu politikalara karşıt söylemleri sayesinde iktidarı elde etmiş olsalar da bugün dahi yerine bir alternatif üretememiş olmalarıdır. Dolayısıyla 2000'li yılların başlarında görünür hale gelen hareketlerin ekonomik anlamda çözümsüz kalarak küreselleşmenin etkisine kapılmaları, özelleştirmelerin sayısını giderek artırmış ve zaten var olan kitlesel işsizliği yaygınlaştırmıştır (Serfati-Udry-Chesnais, 2001).

Toplumsal bağlamda daha baskın hissedilen bu süreç ile işsiz kalan halkların aşırı sağa yönelmesinde iki önemli sebep karşımıza çıkar. Bunlardan ilki ulus-ötesi firmaların imalat yerlerini ve imalat yöntemlerini değiştirmesidir. Yeni dönemde bu firmalar daha fazla kar elde etme amacıyla işgücünün ucuz, verginin ise düşük olduğu ülkelere üretim alanlarını taşımışlardır. Üretim alanlarında yaşanan bu değişiklik üretimin çekildiği ülkelerde işsizliğe sebep olmuştur. Ulus-ötesi firmalardan kaynaklı olarak işsizliğe sebep olan bir diğer etken imalat aşamasında yüksek teknolojik cihazların, robotların, bantların kullanılmasıdır (Gökkurt, 2019).

Daha az sayıda işçiye ihtiyaç gerektiren bu durum, toplum nezdinde "*teknolojik gelişmelerin işçilerin ellerinden işlerini aldığı*" yönünde bir kanı uyandırarak düzen karşıtı, anti-elitist bir niteliğe bürünmelerine ve geleneksel politikalara dönüş fikrinin önem kazanmasına zemin hazırlamıştır. Zenginin daha zengin fakirin daha fakir olması sebebiyle gün yüzüne çıkan geleneksel politikalara dönüş fikri; AB, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi ulus-ötesi kurumlara duyulan öfkenin giderek şiddetlenmesini beraberinde getirmiştir (Aslan: 58).

İşsiz kalan halkların aşırı sağa yönelik desteğini artmasının ikinci önemli sebebi göçtür. Gelen göçle birlikte ucuz koşullarda çalışmaya razı olan göçmenler,

[111] Yavaş hareketi, küreselleşmenin her alanda "hızlı" yaşam tarzını benimsemesine karşılık "yavaş" olmayı, para ve kar odaklı ilişkilerin aksine şehirlerin, yemeklerin, seyahatlerin tadının çıkarılmasını, çevrenin doğanın farkına varılmasını hedefleyen bir harekettir. Zamanla hareketin öncüleri küreselleşmeye karşı koyamadıklarından yereli küresel bir pazara dönüştüren bu durum "küyerelleşme" olarak adlandırılmıştır (Ünal ve Zavalsız, 2016: 910).

mevcut ülkedeki pek çok emekçinin işini kaybetmesine neden olmuşlardır. Artık yalnız erkekler değil nispeten daha ucuz koşullarda çalıştırılan kadınlar da işsizlik sorunu ile yüzleştiğinden kadın veya erkek fark etmeksizin küreselleşmenin ekonomik olarak kaybeden kesimleri, göçmenlerin ellerinden alamayacakları kimlik ve kültür gibi değerlere sarılmışlardır.

2001 yılı sonrası bilhassa müslümanlara yönelik yapılan ötekileştirmelerin temelinde medyada yükselen algıyı bir kenara bırakırsak bu toplulukların entegrasyonlarının oldukça zor olması yer alır. Nitekim müslümanlar gittikleri yerlerde kültürlerini devam ettirme konusunda ısrarcı olmuşlar hatta gittikleri ülkelerin kamusal alanlarını camiler inşa etmeleri ile fiziki; başörtüsü kullanmaları ile kültürel olarak değiştirmeye ve dönüştürmeye başlamışlardır (Göle, 2012: 31-32).

Göçmenler üzerindeki entegrasyon politikalarının yetersiz kalışı sonucu toplum içerisinde ötekileştirmelerin veya kutuplaşmaların siyasi alana yansıması kaçınılmaz olmuştur. Neoliberal ekonomi politikalarında başarısız olan devlet yönetimleri, oylarını giderek artıran ve iktidar olmaya alternatif bir şekilde ortaya çıkan aşırı sağ siyasi partilerin yükselişi ile karşılaşmışladır.

Yaşanılan iki olumsuz durumu kendi lehlerine kullanmayı başaran aşırı sağ-sağ popülist partiler, dünya genelinde varlığını giderek artırmakla birlikte AB parlamentosuna temsilci gönderebilecek kadar geniş kitlelere ulaşabilmişlerdir. Bu partiler, sorun ekonomik olsa da yoksullukları ve işsizlikleri kültürel bir temele bağlayıp popülist söylemler aracılığıyla düşman-öteki yaratarak toplumun desteğini kısa sürede sağlayabilmişlerdir.

Diğer taraftan aşırı sağ-sağ popülist partilere desteğin artmasını gerek sol partilerin gerekse merkez sağ partilerin başarısızlıkları ile de açıklamak mümkündür. Öncelikle sol partiler, refah devleti anlayışının terk edilmesinin getirdiği sorunları fırsata çevirip kendileri adına oylarını artırabilecek bir ortam yakalamışken bunu başaramamışlardır. Refah devleti anlayışını pekiştirerek hem işsiz mavi yakanın hem orta sınıfın oylarını alabilecek gizil güce sahip olmuşlarken bu partiler, işçilere yönelik söylemlerini terk etmişler ve ekonomide liberalleşme çerçevesinde partilerini revize

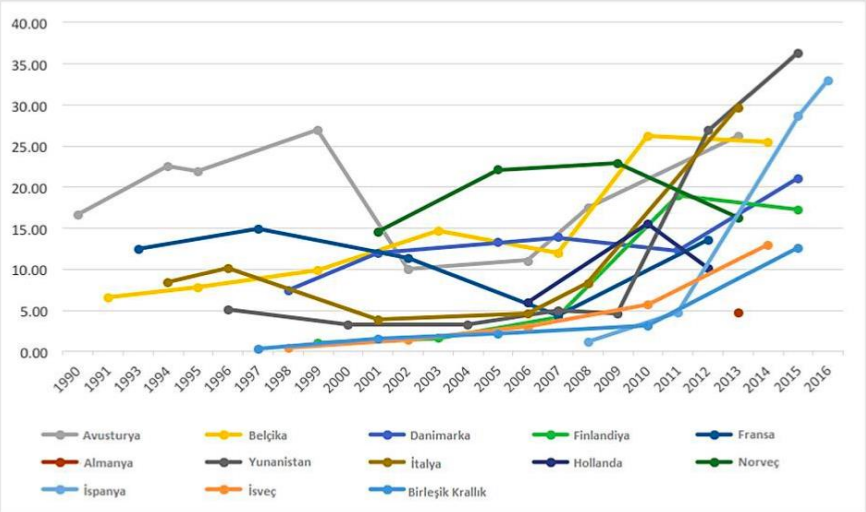
etmişlerdir. Dolayısıyla sağın öncülüğünü yaptığı bu modele katılmaları işçilerin siyasi parti tercihlerini sorgulamalarına sebep olmuştur (Elbir, 2017).

SSCB'nin dağılmasının ardından sorunlara çözümsüz kalan yalnızca sol değildir. Merkez sağ partilerin de giderek oy kaybettiği görülür. Bunun en temel sebebi aşırı sağ partilerin ideolojik olarak belirsizliklerin yaşandığı dönemde çok net söylemler takınmaları, politikalar üretmeleri ve halka olan bağlarını ön plana çıkarmalarıdır. Sol ve merkez sağ partilerdeki sorunlara çözüm üretemeyen ve halkla ilişkisini koparmış liderlerin aksine aşırı sağ partilerdeki liderler; gerçek olmasa da halkın kolaylıkla kendilerine ulaşabilecekleri yönünde bir izlenim vermeyi (büyük ölçüde sosyal medya aracılığıyla) başarmışlardır (Düzgit, 2017).

Siyaset anlayışının değişerek milliyetçilik yönü ağır basan popülist söylemlerin halk nezdinde karşılık bulduğu bilhassa 2010'lar sonrası merkez sağ partiler (Grafik 2), aşırı sağın benimsemiş olduğu söz konusu siyaset tarzını oylarını artırabilmek için taklit etmişlerdir (Elmas ve Kutlay, 2011: 4). Bu uğurda merkez sağ partilerin siyasi düzlemde bir miktar sağa kaydığı görülür (Aslan: 62).

Merkez sağ partilerin giderek sağa kaymaları; kendi oylarından ziyade aşırı sağ partilerin söylemlerine meşruluk kazandırmıştır. Merkez sağ partilerin aşırı sağ çizgisine yaklaşmasını halk, aşırı sağın yaptığı ırkçı ve popülist söylemleri siyaset için kabul edilebilir bir olgu olarak görmüş ve onları desteklemekten çekinmemiştir. Aşırı sağ partilerin oylarının çift haneli rakamlara çıkması aşırı sağın parlamentoda temsil edilme olanağını artırdığından halk nezdinde oylarının boşa gitmeyeceği inancı ile partiler istikrarlı bir yükseliş sergilemişlerdir (Hançer, 2005).

Grafik 2: Seçilmiş Batı Demokrasilerindeki Popülist Parti Oyları (1990-2016)

Kaynak: (Gökkurt, 2019).

Nitekim 2014'teki Avrupa Parlamentosu (AP) seçimleri sonrası Le Pen, AB karşıtı ulusal sınırların ve hakların öne çıkmasını talep eden aşırı sağ partileri birleştirerek AP'de "Uluslar ve Özgürlükler Avrupası (ENF)" adıyla bir grup oluşturmayı başarmış ve 20 milyon Euro'ya yakın parasal destek ve parlamento içinde daha fazla söz hakkı elde etmenin önünü açmıştır (Çöpoğlu, 2017: 20-11). 2019 AP seçimlerinde ise İngiltere'nin ayrılması ile temsil edilme oranları düşmesi beklenirken bu grup; üyelerini ve ismini "Kimlik ve Demokrasi (ID)" şeklinde revize edip yeni ittifaklar kurarak yükselişe geçmiştir[112]. Kurulan ittifak sonucu aşırı sağ partilerin bulunduğu net bir AB karşıtlığından ziyade ulusal egemenliklerin ve parlamentoların daha yetkin hale gelmesini amaç edinen bu siyasi grup (Kiriş, 2020: 146), 58 olan sandalye sayısını 73'e çıkarmış ve AP'nin %10'unu oluşturarak beşinci en büyük parti olarak yerini almıştır.

[112] ENF; Fransa (FN), İtalya (Lega Nord), Belçika (Vlaams Belang), Hollanda (PVV), Polonya (KNP), Avusturya (FPÖ) ve İngiltere'deki (UKIP) aşırı sağ partilerin katılımı ile kurulmuştur. Brexit süreci ve 2019 AP seçimleri sonrasında ise bağımsız veya Avrupa Muhafazakarlar ve Reformcular Grubu (ECR) bünyesinde yer olan Danimarka (DF) ve Finlandiya'daki (PS) aşırı sağ partiler ID çatısı altında birleşmişlerdir (Elbir, 2019).

2.4.2.2. Aşırı Sağ Partilerin Ülke Siyasetinde Yeri

2010'lar sonrası giderek artan göç sorununu iktidarda yer alan aşırı sağ partiler, çeşitli çözüm önerileri ile bertaraf etmeye çalışmışlardır. Ayrıca bu partilerin muhalefet durumunda bulunsalar dahi göçmenlere yönelik gerçekleştirdikleri protestolar aracılığıyla sorunu ortadan kaldırmak için bir kamuoyu oluşturdukları görülür. Kamuoyu oluşturma süreçleri incelendiğinde; aşırı sağ partilerin farklı şekillerde merkez sağı kendi çizgilerine yakınlaştırdıkları kaydedilmiştir.

Bu konuda kendi çizgisinden ödün vermeyen Almanya Başbakanı Angela Merkel dahi aşırı sağ hareketler karşısında kayıtsız kalmamıştır. Bunun sebebini; uyguladığı göç politikalarına tepki olarak Merkel'in istifa etmesi gerektiği yönündeki söylemler ve partisi CDU (Hristiyan Demokrat Parti)'nun oylarını aşırı sağcı AfD (Almanya İçin Alternatif)'ye kaptırması oluşturur. Dolayısıyla başlangıçta mülteciler için bir "üst sınırın" olmadığını belirten Merkel, yaşananlar karşısında bu tavrını değiştirip ülkeye "sınırlı" sayıda mültecinin kabul edilmesini içeren bir değişikliği uygulamaya koymuştur. Bu politikanın uygulanabilir olması adına ise 2016 yılında Türkiye ile "*AB-Türkiye Mülteci Anlaşması*"nı imzalamıştır (Öney, 2016: 80) (Karakülhancı, 2020).

Başarısını büyük ölçüde yürüttüğü propaganda faaliyetlerine borçlu olan AfD, 2017 seçimlerinde de göçmen karşıtı keskin tavrını sürdürerek II. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'da aşırı sağ eğilimli siyasi partilerin hiçbirinin elde edemediği %12,6'lık oy oranıyla seçimlerde üçüncü parti olmayı başarmıştır (Çakı ve Topbaş, 2018: 68-71).

Almanya'daki AfD gibi siyaset alanını sağa çeken bir diğer aşırı sağ parti Fransa'daki "*Ulusal Cephe (FN)*" bugünkü adıyla "*Ulusal Birleşme Partisi (RN)*"dir. RN'nin, merkez sağı etkilemekle kalmayıp merkez solu da sağa kaydırarak siyaset alanını büyük ölçüde dönüştürdüğü görülür. Solun bu dönüşümünün ilk belirtileri Sosyalist Parti (PS)'den 1981 ve 1988 yıllarında seçilen François Mitterrand ile başlamıştır. Sosyalist Parti içerisinde asıl olarak sağa eğilim 2012 yılında seçilen François Hollande'nin; Marine Le Pen'in önerdiği OHAL ilan edilmesi, radikal

camilerin kapatılması ve güvenlik güçlerine ev basma ve tutuklama gibi yetkilerin verilmesini içeren politikaları uygulaması ile (Öney: 82-83) belirginleşmiştir.

Fransa'da merkez sağın aşırı sağ çizgiye yaklaşması ise 1995 ve 2002 yıllarında "*Halk Hareketi İçin Birlik Partisi (UMP)*"nden seçilen Jacques Chirac'ın izlediği emek karşıtı politikalarla başlamış, aynı partiden 2007 yılında seçilen Nicolas Sarkozy'nin daha fazla sağa kayan çizgisi ve tamamen emek düşmanı bir politikayı hayata geçirmesi ile görünür hale gelmiştir (Uztopal, 2022). Gerek merkez solun gerekse de merkez sağın giderek aşırı sağa yaklaşması Sosyalist Parti içerisinde sağ eğilimli olarak anılan Emmanuel Macron'un kurmuş olduğu "*La République En Marche*" partisi ile somutlaşmıştır.

2017 seçimleri sonrasında Le Pen ile yarışan Macron'un "Sarı Yeleklileri" bastırması, İspanya ve İtalya ile sınır kontrollerini arttırması, müslümanları hedef alan ifadelerde bulunması milliyetçi politikalardan etkilendiğini gösterir. Le Pen'in aksi yönde 2011 yılında babasından partiyi devraldıktan sonra faşizan nitelikli kişileri yönetimden uzaklaştırarak daha geniş kitlelerin desteğini sağlamak ve iktidarı elde etmek amacıyla tasfiye edip partiyi merkeze yakınlaştırmaya çalıştığı kaydedilmiştir. Dolayısıyla Fransa'da merkez sol, merkez sağ ve aşırı sağın birleştiği nokta "milliyetçilik" ekseninde olmuştur (Fassin, 2021).

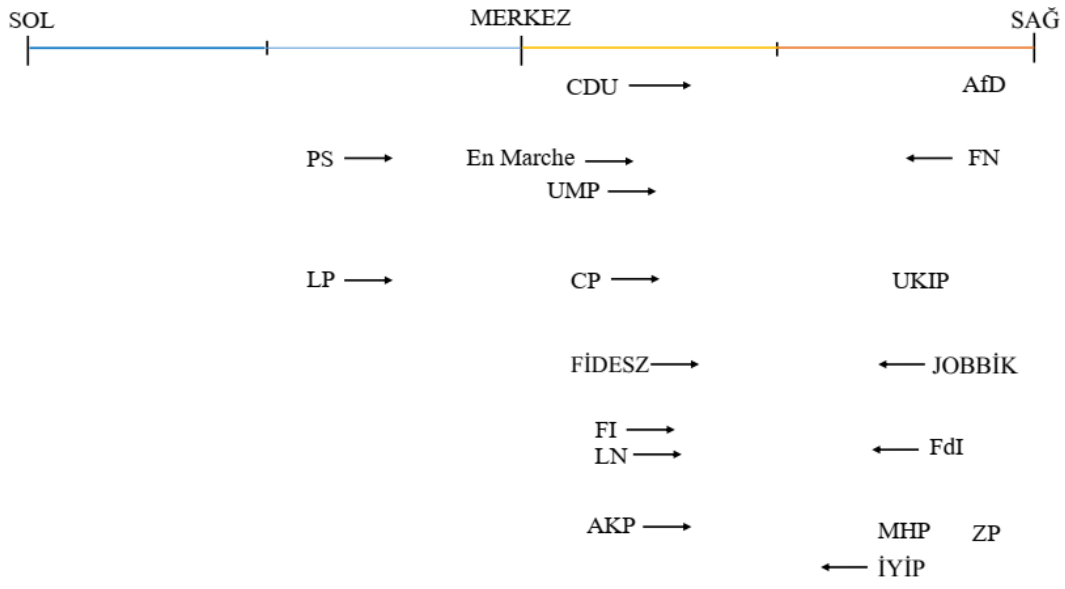
İngiltere'de ise İşçi Partisi (LP) Genel Başkanı Tony Blair'in özelleştirmelere ve ekonomide liberalleşmeye ayak uydurup partiyi revize etmesi ile merkez solda, sağ söylemler içeren bazı değişimler gözlenir. Zamanla işçilerin sağı desteklemesinde rol oynayan milliyetçi görüşleriyle öne çıkan "Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi (UKIP)"ın cezbedici politikaları ve partinin "*Avrupa'da 26 milyon insan iş arıyor. Peki acaba gözleri kimlerin işlerinin üzerinde*?" şeklinde ifadelere yer verdiği propaganda afişleri sol partileri sağ söylemler kullanmak zorunda bırakacak bir nitelik arz etmiştir (Koçer, 2021).

Diğer taraftan Brexit'e giden süreçte UKIP'ın yükselişe geçmesi sebebiyle oylarını kaptıran merkez sağın da tedirgin olmaya başlayıp AB ve göçmen karşıtı söylemlerini artırdığı tespit edilmiştir (Hürriyet, 2014). Merkez sağdaki bu değişim; Muhafazakar Parti (CP)'den 2010-2016 yılları arasında başbakan seçilen David

Cameron'un attığı adımlarda görülebilmektedir. Nitekim Cameron, göçmenlerin ülkeye girmeden banka hesabında belli bir miktar para bulunması veya işsizlik maaşının kısa süreli verilmesi gibi bazı tedbirler almıştır (Ecevit: 6).

İtalya'da Le Pen gibi Hristiyanlığa, vatanseverliğe, anneliğe ve aile değerlerine ilişkin geleneksel konuları öne çıkararak 2012 yılında kurduğu "*İtalya'nın Kardeşleri (FdI)*" partisini neo-faşist çizgisinden arındırmaya çabalayan Giorgia Meloni'nin, merkez sağa kayan tutumu ile oylarını 6 kat artırdığı tespit edilmiştir. Cumhurbaşkanın halk tarafından seçilmesi gibi başkanlık sistemine geçişi öneren Meloni, merkez sağ partilerinden "*Haydi İtalya (FI)*" ve "*Lig Partisi (LG)*"ni bu konuda ikna etmeyi başarmıştır (Pınar, 2022) (Euronews, 2022). Sözü edilen ülkelere benzer şekilde Macaristan'ın aşırı sağ partisi Jobbik'in merkez sağ partisi Fidesz'i çizgisine yaklaştırması, Çek Cumhuriyeti, Polonya ve Slovakya (Aslan: 63) gibi diğer Avrupa ülkelerinde de gözlenmiştir. Dolayısıyla Avrupa, milliyetçiliğin ağırlık kazandığı siyasi düzlemde merkezin daha sağda konumlandığı bir durum ile karşı karşıyadır.

Şekil 3: Aşırı Sağın Yükselişinin Siyasi Düzleme Etkisi[113]

Sağ siyasi düzlemdeki daralmanın Türkiye'ye de yansıdığı söylenebilir. Günümüzde aşırı sağda konumlandırılan MHP'nin, 2015 yılı sonrası Adalet ve

[113] Tarafımca düzenlenmiştir.

Kalkınma Partisi (AKP) ile oluşturduğu ittifakta AKP'nin çizgisini merkezden sağa yakınlaştırdığı kaydedilmiştir. Burada MHP'nin merkez sağa doğru eğilim göstermemesi bölünmesine sebep olmuş, merkez sağda siyaset yapılmasını öngörerek yollarını ayıran milletvekilleri İYİP'i kurup sağ siyasetteki dengeleri değiştirecek hamleler yapmışlardır. Son dönemde ise Avrupa'dakine benzer şekilde göçmenler üzerinden siyaset yapan Ümit Özdağ önderliğindeki Zafer Partisi (ZP) olmuştur[114].

Genel itibarıyla göçmen sorununun, ülke siyasetinde ve ekonomi politikalarında değişimleri beraberinde getirdiği saptanmıştır. Bu uğurda Macaristan sınırlarına tel örgü çektirerek, Polonya almayı vaat ettiği mültecileri alamayacağını bildirerek, Avusturya 2016 yılı sonrası günde sadece 80 sığınmacının sınırdan geçmesine izin verip bunun için ek 450 asker görevlendirerek, İtalya gelen mültecileri engelleyebilmek adına Libya'ya şişme bot ve deniz motoru ihracatını durdurarak çeşitli çözümler üretmişlerdir (Bekar, 2018: 122).

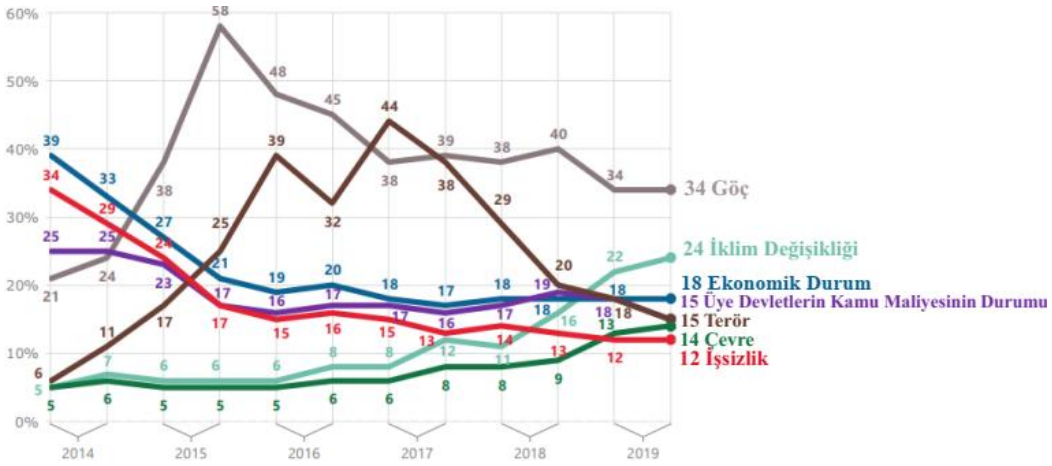
Bazı ülkeleri Schengen Bölgesi'nden çıkarmak ya da Schengen Antlaşmasını askıya almak gibi adımlar atıldığı da değişiklikler arasındadır. Bunun görünür sebeplerinden biri pek çok AB ülkesi gibi göç konusunda yalnız bırakılan İtalya'nın, Schengen Antlaşmasını kullanarak Kuzey Afrikalı mültecilere Schengen vizesi verip onları AB'de dolaşmasını sağlayıp sınırlarından uzaklaştırmak için adımlar atmış olması yer alır (Elmas ve Kutlay: 18). Dolayısıyla AB ülkelerinin göç sorununu; her ülkenin kendisinin halletmesi gereken bir husus olarak algılaması, AB için büyük bir tehdit oluştururken ülkelerin milliyetçi duygularının giderek artmasına ve sınırlar arasında yüksek duvarlar örülmesine sebep olmuştur.

Eurobarameter raporlarında 2015 yılı itibarıyla AB'nin en önemli sorunları arasında "göç" ve "terörün" yer aldığı görülür. Bu iki husus uzun süre zirvede yer almasına karşılık zamanla giderek yerini başka sorunlara bırakmıştır. Nitekim 2019 yılına ait verilerde (Eurobarameter 92); AB için "göç" halen en önemli tehdit olmakla birlikte onu takip eden "çevre ve iklim değişikleri"dir[115]. Liberallerin ve Yeşillerin ön

[114] MHP-İYİP ve ZP'nin ideolojik düzlemdeki konumları bir sonraki bölümde tartışılacaktır.
[115] Eurobarameter 93 ve 94'de; Covid-19 sebebiyle AB için en önemli tehditin "sağlık" ve "ekonomik durum" olduğu tespit edilmiştir. (Eurobarameter 93, 2020: 15) (Eurobarameter 94, 2021: 18).

plana çıktığı bu durum (Ertuğrul, 2019: 41), aşırı sağın yükselişinin söz konusu gruplar üzerinden engellenebileceği izlenimi doğurmuştur.

Grafik 3: AB'nin Karşı Karşıya Kaldığı Sorunlar

Kaynak: (Eurobarameter 92, 2019: 16).

2.4.3. Otoriterleşmenin Yansımaları

Sağ popülizm kimi zaman milliyetçilik kimi zaman faşizmle eş tutulmuştur. Yeni bir parametreyi konumlandırma sorunu olarak bu durumun bazı partilerin ırkçı söylemleri kuvvetlice dile getirmeye devam etmelerinde görüldüğü gibi (Aslan, 2018: 52) haklı gerekçeleri bulunmakla birlikte hatalı değerlendirmelere kapı aralayacağı söylenebilir. Dolayısıyla sağ popülizmin milliyetçilik ve faşizmle arasındaki benzerlik ve farklılıklar üzerinde durmak, toplumsal cinsiyet üzerindeki katı söylemlere sahip bu parametrenin destekçileri olan kadınların yerini sorgulamak ve dijital faşizm/tekno milliyetçilik gibi yeni otoriter parametreleri değerlendirmek önem arz etmektedir.

2.4.3.1. Milliyetçilik-Sağ Popülizm-Faşizm

1980'lerden itibaren radikal yapısını yumuşatarak milliyetçi ve sağ popülist söylemlere bürünen aşırı sağ partiler, demokrasiyi inkâr etmeyerek iktidar olmuş/meclise girmiş fakat sonradan soykırım gerçekleştiren Nazi dönemini akla getirecek adımlar atmışlardır. Diğer taraftan günümüzde popülistler; din, milliyetçilik ve kültür çerçevesinde gerçekleştirdikleri siyasi çıkışlarla halka, ulus devletçi siyasi söylem ve politikalar gibi tanıdık yollardan ulaşıp sivil toplum kuruluşları ve

sendikalar aracılığıyla düşman imgeleri ve krizler yaratarak siyasi zaferler elde edebilmişlerdir (Yabancı, 2021: 5). Yalnızca milliyetçi bir niteliğe sahip olmasalar da yabancı ve göçmenlere yönelik etkin söylemleri bulunan popülistlerin, milliyetçilerin siyaset yapma biçimlerini büyük ölçüde değiştirdiği tespit edilmiştir.

Prensi (milliyetçiliği), öpücüğüyle kurbağaya döndüren, seçmeni lidere veya siyasi harekete göre şekillendiren popülizm (Öney, 2017), "*biz*" ve "*öteki*" ayrımını kolayca halka yansıtabilmesi sebebiyle milliyetçilerin yakınlaştığı bir siyaset yapma biçimi olmuştur. Bu siyaset yapma biçiminde göçmenlerin, mültecilerin, kötü emelleri olan başka devletlerin ve ülke içerisindeki hainlerin işaret edilmesi sağ popülist hareketlerin hemen hemen tümünün ırkçılık ve şoven bir milliyetçilikle ilişkilendirilmesinin önünü açmıştır. Bu uğurda popülizmin halkı inşa ederken; iktidar bloğunun çaresizliği, pasifliği ve çürümüşlüğü üzerinde durması (Saraçoğlu, 2017: 1086) milliyetçi anlayışın değişimindeki noktalardan birini oluşturmaktadır.

"*Popülist milliyetçilik*" olarak adlandırılan bu milliyetçilik anlayışının[116] ortaya çıkışında üç önemli sebep yer alır. İlki; serbest ticaretteki karşılaştırmalı üstünlükler teorisi uyarınca ülkelerin kazançlı çıkacakları bir kenara bırakılarak bu süreçten toplum içindeki bireylerin aynı faydaya ulaşamayacakları hatta dünyadaki diğer benzer işi yapanlarla arasındaki farkın gittikçe açıldığının farklı bir ifadeyle fakirin diğer ülkelerdeki fakirlerden daha fakir olduğunu anlamasıdır. İkincisi günümüzdeki demokratik siyasal sistemin getirdiği liberal-ulusal hükümetlerin bu kötü gidişatı engelleyebilecek güce sahip olmaması, üçüncüsü de gittikçe değer kaybeden orta sınıfın haklarının ellerinden alındığını öne sürerek kimlik politikalarına yakınlaşmalarıdır (Fukuyama, 2018).

Aksaklıkların farkına varıldığı yeni dönemde; popülizm ve milliyetçilik birbirlerinden destek alarak oy oranlarını giderek artırmışlardır. Popülizm ile milliyetçiliğin hedeflerine ulaşmada birbirlerinden destek almış olmaları bu iki

[116] İngiliz The Economist dergisi milliyetçiliğin değişen durumunu 2016 yılında "*Yeni Milliyetçilik*" olarak ifade etmiş ve kapağına kendilerini halkın öz savunucusu ilan eden Nigel Farage, Vlademir Putin, Donald Trump, Marine Le Pen gibi liderleri yerleştirerek bu liderlerin farklı coğrafyalarda kendileri gibi olanları (Boris Johnson, Frauke Petry, Geert Wilders) desteklerini dile getirerek dünyada Milliyetçiler Birliğinin kurulduğundan bahsetmiştir (Uzer, 2017).

kavramının birbirinin yerlerine kullanılabilir ideolojiler gibi görülmesine sebep olmuştur. Fakat iki kavram birbirinden farklı hedeflere ve ilkelere sahiptir.

Popülizmi net bir şekilde tanımlayabilmek mümkün olmadığından bu kavram pek çok kez farklı yorumlarla karşımıza çıkmaktadır. Laclau, hiçbir siyasi hareketin popülizmden tamamıyla muaf olmayacağını ve her siyasi hareketin tehdit karşısında "halkı" belli ölçülerde de olsa konumlandırma girişiminde bulunulacağını dile getirir (Laclau, 2011: 145). Murat Belge de Popülizmi, "*belirli bir sınıf temeline indirgenerek açıklanacak bir siyaset değil, bir siyasî üslûptur; aynı zamanda bir siyasî mantıktır. Farklı zamanlarda, farklı toplumsal ortamlarda, farklı sınıf ve tabakalar bu üslûbu ve bu mantığı benimseyebilirler* (Belge, 2018: 119)" şeklinde açıklamaktadır.

Mudde ise ince merkezli bir ideoloji olan popülizmin bukalemun özelliğine dikkat çekmiş ve sağ siyasi düzlemde yerlicilik sol siyasi düzlemde sosyalizm ile özdeşleştirilen bu kavramın; toplumu "safkan halk" ve "yoz seçkinler/elitler" olmak üzere iki homojen kampa ayırdığını ve kutuplaştırmaya öncülük ettiğini dile getirmiştir (Mudde ve Kaltwasser, 2017: 6). Mudde, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde siyasi parametre olarak sağ popülizmin değil; yerli olmayanların dışlandığı siyasetin görünür hale gelmesi sebebiyle "yerliciliğin" kullanılması gerektiği üzerinde durur. Aynı zamanda yerliciliğin sağ popülizm kavramı ile üstünün örtülmesinden kuşku duyarak asıl sorunun ve tehlikenin burada olduğunu belirtir[117] (Mudde, 2017).

Bu uğurda sağ popülizm, toplumun gerçek sahiplerine işaret edip onlara düşman sunduğundan milliyetçilikle eklemlenmiş ve günümüzde sağ ile özdeşleştirilmiştir. Sağ popülizm ve milliyetçiliğin benzer özellikleri üzerinden yola çıkarak iki ideolojiyi aynı anlamda kullanılmak hatalıdır. Nitekim sağ popülizm duyguların tahriki üzerine kurulu, sonraki seçimi kazanabilmek adına insanların korkularına oynayarak halkla ilişkiler kampanyası yürüten esnek bir ideoloji iken milliyetçilik; bağlılıklar, sloganlar ve idealler üzerine kurulu türdeş ulus yaratma amacı olan sert bir ideolojidir. Milliyetçilik inanmışlığın ve bağlılığın esas olduğu

[117] Türkiye'de 2015 yılı sonrası MHP-AKP ittifakında meşruluk göstergesi olarak yerli ve milli söylemlerinin kuvvetle üzerinde durulması ve muhalefetin kendilerinin yaptığı yerli ve milli siyaset dışında olduğunu iddia etmeleri (Seta, 09.01.2018) farklı bir ifadeyle muhalefetin üreteceği tez ne olursa olsun yerli ve milli olmayacağını dile getirmeleri Mudde'ye göre "yerliciliğin" tehlikelerinin göstergesidir.

örgütlenme sunarken sağ popülizmde çıkarlar üzerine kurulu bir bağ hakimdir. Yabancıların düşman olarak sunulduğu milletin bölünmez bir bütün şeklinde algılandığı ve ulus devletlerin yıkılmasına karşı çıkarak devletin gücünün başat aktör kabul edildiği milliyetçiliğin aksine sağ popülizmde toplumun bir kısmı diğer kısmına karşı kışkırtılmakta ve esas alınan aktör devlet yerine halk olmaktadır (Uzer, 2017).

Belirtilenlerin yanı sıra günümüzde milliyetçiler hiyerarşik bir karar alma mekanizmasına daha yakınken sağ popülistler her ne kadar iktidarı devraldıktan sonra otoriter bir çizgi gütseler de doğrudan demokrasinin ve referandumun gerçekleştirilmesini tercih ederler. İki ideolojinin taraflarına bakıldığında milliyetçilerin bir olay karşısında aynı tepkileri gösterseler dahi dünyanın farklı bölgesinde bulunan fikirdaşları ile birleşebilmeleri enternasyonel bir küme oluşturabilmeleri mümkün değilken sağ popülistler "*ortak fayda*" etrafında hareket ettiklerinden fikirdaşları ile kolaylıkla anlaşma masasına oturabilmektedirler. Son olarak bu iki ideolojinin sorunlar karşısındaki tutumlarına bakıldığında milliyetçilerin sorunların kökenine odaklandıkları; sağ popülistlerin sorunlara yüzeysel olarak yaklaştıkları görülür. Neticede sorunlara anlık çözüm bulan sağ popülistlerin kamuoyu nezdinde milliyetçilere nazaran destek elde etme gizilgüçlerinin yüksek olduğu ve sağ popülistlerin bunu oy oranlarına da yansıtabildikleri tespit edilmiştir (Baykent, 2019).

Tablo 2: Milliyetçiler-Sağ Popülistler Karşılaştırması[118]

Milliyetçiler	**Sağ Popülistler**
Serttir.	Esnektir.
Bağlılıklar üzerine kuruludur.	Duygular üzerine kuruludur.
Amaç: türdeş bir ulus yaratmaktadır.	Amaç: iktidarı elde etmektir.
Esas aktör: devlettir.	Esas aktör: halktır.
Hiyerarşiye yakınlık duyar.	Demokrasiyi savunur.
Enternasyonel uzlaşılardan kaçınırlar.	Enternasyonel uzlaşıya açıktırlar.
Sorunun kökenine odaklanırlar.	Soruna yüzeysel yaklaşırlar.
Oy oranlarındaki değişim sabittir.	Oy oranlarındaki değişim anlıktır.

[118] Tarafımca düzenlenmiştir.

21. yüzyılın ilk çeyreğine "*sağ popülizm*" kavramı damgasını vurmuş olsa da bu ideolojinin günümüz aşırı sağ hareketlerini ifade etmek için yeterli olmadığını dile getiren düşünürler bulunur. Örneğin Walter Laquer, Judith Butler, Noam Chomsky, Henry Giroux, John Bellamy Foster neredeyse tüm önemli sorunların faşizan nitelik taşıyan bu hareketler için sağ popülizm kavramı kullanılmasında yattığını bu sebeple de tehlikenin göz ardı edildiğini belirtmektedirler (Foster, 2017).

Sağ popülizmi benimseyen hareketlerin veya toplulukların; toplumda bir düşman yaratmaya çalışmaları, farklı ırktan ve kültürden olanları reddederek bir toplum inşa etmek istemeleri, mevcut düzeni eleştirmeleri, bu uğurda medya aracılığıyla propaganda yürütmeleri, solun etkisiz kaldığı bir ortamda doğmaları (Zabcı, 2017: 13), liberal demokrasiye karşı olmaları fakat başlangıçta anayasaya, hukuka ve demokratik ilkelere saygı göstermeleri, milliyetçiliği amaçlarını gerçekleştirmek üzere en önemli araç olarak kullanmaları ve iktidara geldikten sonra insan haklarına ve medyaya yönelik baskıcı bir tutum sergilemeleri (Orhan, 2019: 830) faşist topluluk ve hareketlerle karıştırılmasına sebep olmuştur.

Faşizmin şekil değiştirerek devam edebileceğini ve hala aramızda olduğunu iddia eden Umberto Eco, günümüzde var olan hareketler için; üzerinden yıllar geçse ve farklı coğrafyalarda farklı versiyonlarla ortaya çıksa da aynı aileye mensup oldukları şeklinde bir değerlendirme yapmıştır. Eco, çeşitli biçimlerde sahnelenen bir oyuna benzettiği faşizmin bu durumunu "*ur-faşizm*" (Türkçe çevirisiyle; "*kök-faşizm*", "*ebedi-faşizm*" veya "*sonsuz-faşizm*") olarak adlandırmıştır (Eco, 2001: 96). Dolayısıyla bu durum sağ popülizm ve faşizm arasındaki ayrımın tam olarak belirlenememesi sonucunu doğurmuş ve her hareket için faşist ifadesinin kullanılması yaygın bir hal almıştır. Hareketlerin uygulama süreçlerine bakıldığında ise sağ popülizmin ve faşizmin büyük ölçüde farklılaştığı görülür.

Faşizmde günün sorunlarına ilişkin getirilen çözüm önerileri geçmişle gelecek arasında önemli bir bağ kurularak sağlanırken sağ popülizmde önemli olan günü kurtarmaktır. Bu noktada faşizmde geçmişin derinliklerine inerek yüzyıllar önce güçlü, ihtişamlı günlerin geri geleceği yönünde mitsel öğelerin başarı getireceğine yönelik inanış varken sağ popülizmde güzel günlerin yaşanacağına dair vaatler

derinliklerde değil birkaç yıl öncesinde örneğin neoliberal politikaların aşındırmış olduğu ulus devlet anlayışının güçlenmesi ve refah devleti anlayışının geri gelmesi çerçevesinde oluşturulmuştur (Saraçoğlu: 1098).

Faşizm ile sağ popülizm arasındaki en önemli farklardan biri demokrasiye yönelik bakış açılarıdır. Faşizm demokratik ilkeleri ve uygulamaları net bir şekilde reddedip şiddet yanlısı diktatoryal bir çizgideyken sağ popülizmde bu durum söz konusu değildir. Sağ popülizm birçok şey yapabilir; demokratik katılımı azaltıp artırabilir, ekonomide etkin geleneksel güçleri besleyebilir, ırkçılığı savunabilir, onunla mücadele de edebilir fakat tüm durumlarda bunu demokratik ilkelere doğrudan karşı gelmeden yapar (Finchelstein: 234).

Bu noktada demokrasi üzerinden karşılaştırma yapan Berman'a göre sağ popülizm de masum değildir. Berman, seçimlere hile karıştırma gibi bazı hareketleri sebebiyle tamamen demokratik bir tutum sergilemeyen sağ popülizmin demokratik kurumların yavaş yavaş altını oyduğunu ve retorik bir şiddet içerdiğini dile getirir[119]. Sağ popülizm-faşizm farkını ise, "*sağ popülizm demokrasinin bir semptomu faşizm ise demokrasi krizinin bir sonucu*" olarak açıklar (Berman, 2016).

Şiddet içerikli retorik bir dile rağmen demokratik nitelikleri içerisinde barındıran sağ popülizmin seçimlere önem verdiği görülür. Faşizmin seçimleri tamamen yasaklayıp ortadan kaldırmasına karşın sağ popülizmde seçimler meşruluk kaynaklarından birini oluşturur. Sağ popülistler rakiplerini faşistler gibi tamamen ortadan kaldırmak suretiyle değil sandıkta yenilgiye uğratmak suretiyle başarı elde etme çabası içerisinde olmuşlar ve seçimlere saygı duymuşlardır (Finchelstein: 234-236).

Toplumsal açıdan bakıldığında farklar daha da belirginleşir (Paxton, 2014: 325). Faşizmde yeni bir insan veya süper (ari) bir ulus yaratma amacı söz konusuyken sağ popülizmde "*içte temizlik, dışta yayılmacılık*" gibi hedeflerin olmadığı görülür

[119] Örneğin Recep Tayyip Erdoğan, Hollanda'ya kolaylıkla "*faşist*", "*Nazi kalıntısı*"; İngiltere'de aşırı sağ parti UKIP'in lideri Nigel Farage, Avrupa Birliği'ne "*mafya çetesi*"; Trump, Hilary Clinton'a "*çirkef kadın*" diyebilmektedir. Kullanılan üslup içerisindeki sözlerin, rakamların, olguların gerçekliği olmayan bir şekilde değiştirilmesi farklı bir ifadeyle düpedüz çarpıtılması ile yapılan bu siyaset tarzı "*post-truth*" olarak adlandırılmış ve teknoloji ile birlikte geniş kitlelere yayılmıştır (Zabcı: 17).

(Saraçoğlu: 1098). Bu uğurda Paxton, oy hakkının kapsamını genişletip vatandaş katılımını arttırmasının yanında faşizmin vazgeçilmez bileşeni gibi görünen şeytanlaştırılmış bir iç/dış düşmana ve savaş yoluyla yayılma fikrine sahip olmayan sağ popülizmin ilk temsilcilerinden Peron'un Mussolini ve Hitler'den önemli ölçüde ayrıldığını dile getirmektedir (Paxton: 323). Dolayısıyla faşistler için üç temel çekirdek unsur; toplumsal ve savaşçı nitelikte "yeni bir şahıs/toplum", bütünsel bir "ulus" ve "otoriter bir devlet" olurken sağ popülizmde; "gerçek/saf halk", "yozlaşmış seçkinler" ve "genel iradedir" (Orhan: 829).

Ekonomi politikalarında da benzer bir durum ile karşılaşılır. Faşistler iktidara geldikten sonra var olandan tamamen farklı bir model (korporatizm) uygulamışlarken sağ popülistler neoliberal ekonomi politikalarına karşı gelerek oylarını artırmışlarsa da kendilerine özgü ekonomik modele sahip olmadıklarından büyük ölçüde yürürlükteki neoliberal politikaları devam ettirmişlerdir (Callinicos, 2021).

Tablo 3: Faşizm-Sağ Popülizm Karşılaştırması[120]

Faşizm	Sağ Popülizm
Geçmiş ile gelecek arasında bağ kurulur.	"Bugün" önemlidir.
Amaç: ihtişamlı eski günlere geri dönmektir.	Amaç: Neoliberal krizler öncesi refah düzeyine geri dönmektir.
Otoriter veya totaliterdir.	Demokratiktir.
Şiddet, fizikidir.	Şiddet retorik, dilseldir.
Seçimler yok sayılır, muhalefet imha edilir.	Seçimler meşruluk kaynağıdır.
Seçkinleri dışlamaz, yakınlık duyar.	Seçkinleri dışlar.
Üç temel unsur; "yeni bir şahıs/toplum", "bütünsel bir ulus", "otoriter bir devlet"	Üç temel unsur; "gerçek/saf halk", "yozlaşmış seçkinler", "genel iradedir"

Bu farkları ortaya koyduktan sonra günümüz hareketlerinin sağ popülist mi yoksa faşist mi olarak adlandırılması gerektiği sorusuna yeniden dönmek gerekirse; söz konusu belirsizliğin devam ettiği söylenebilir çünkü iki siyasi ideoloji arasında ince bir çizgi bulunduğundan günümüzde bazı hareketler sağ popülist olarak adlandırılabiliyorken bazıları sınırı aştığından (Macaristan'daki Jobbik,

[120] Tarafımca düzenlenmiştir.

Yunanistan'daki Altın Şafak gibi) faşizme yakın konumlandırılabilmektedirler (Saraçoğlu: 1099).

Bir hareketi veya partiyi faşist olarak değerlendirmek; faşizmin gereksinim duyduğu koşulların günümüzde var olmaması veyahut olmasını engelleyecek pek çok hususun bulunması (Griffin, 2019: 350) sebebiyle zordur. Örneğin bugün Trump için faşist adlandırması yapılsa da Trump aslında yönetimde kendi istediği değişiklikleri kolaylıkla gerçekleştirememiş, Kongre ve mahkeme kararlarına karşı çıkamamıştır[121] (Zabcı: 9). Batı ülkelerinde faşizmle benzer özellikler gösteren hareket, parti ve kişiler şimdilik faşist olarak adlandırılmaktan uzak gözükmektedirler (Saraçoğlu: 1098).

Şimdilik uzak olmaları ilerleyen süreçte değişmeyecekleri anlamına gelmemektedir. Nitekim zaman içerisinde popülizm; "*seçimli demokrasi usullerini terk etmese de, bir yandan halkı homojenleştirme doğrultusunda bir anlayış olmaktan çıkıp kendi etnik kimliğini bütün ulusa teşmil eden bir anlayış halini alırken, bir yandan da eşanlı olarak net bir şekilde tanımlanmamış, az çok genel bir düşman retoriğinden (elitler, hainler, yabancılar vs.) ırksal ya da dinsel olarak tanımlanabilir ve siyasi şiddetle karşılık verilen bir düşman retoriğine geçtiğinde, bir hareket olarak neo-faşizme dönüşebilir*" (Finchelstein: 55-56).

Bu noktada "*neo-faşizm*" ve "*post-faşizm*" gibi yeni kavramlar da siyasi arenada tartışmalara konu edilmeye başlanmıştır. II. Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'da faşist partilerin türevleri olarak kurulan bu partiler "neo-faşist" olarak adlandırılıp 1980'lere değin nostaljik nitelikli marjinal partiler şeklinde yer edinmişlerdir. 1980'ler sonrası siyasi arenada belirginleşen neo-faşist partilerin, merkeze yakın bir ideolojik çizgi ile radikal ve muhafazakar sağı harmanlayarak büyük ölçüde nitelik değiştirdikleri görülür. Neo-faşizmin merkeze yöneldiği bu durum ise "*post-faşizm*" olarak ifade bulmuştur.

Neo-faşizm ve post-faşizm arasındaki temel farkı Tanıl Bora, ideolojik içeriğinden ziyade söyleminde, örgütlenmesinde, eylem anlayışında görür. Bu uğurda modernizmin karmaşıklığı içinde örgütlenme ve söylemlerin esnetildiği, medyanın

[121] Trump'ın yasa dışı göçmenlerin, göçmen mahkemelerinde dinlenmeden sınır dışı edilmesini öngören girişimi Washington DC'deki bir federal yargıç tarafından engellenmiştir (Euronews, 2019).

öneminin artırması ile "sahne performansına" ağırlık verildiği ve örgütlenmede devamlılığı sağlayacak temel bağlar olmakla birlikte medya üzerinden sadece oy veren sempatizan bir kitlenin oluşturulmaya çalışıldığına dikkat çeker. Ayrıca Bora, post-faşizmde iktisadi politikalar üzerindeki hedeflerin muğlaklaştığını ve mevcut düzende çok da ileri gitmeyen değişikler önerildiğini dile getirir (Bora ve Can, 2016: 270-272).

Küresel sermayeyi savunan, ona karşı çıkmayan post-faşizm ile neo-faşizmin farkını inceleyen diğer isim Enzo Traverso'dur. Traverso, neo-faşizm kavramını o ülkedeki tarihî faşizmin temalarını esas olarak öne çıkaran hareketler için kullanırken post-faşizmi, faşist veya neo-faşist hareketin zamanla faşist bazı tema ve örgütlenmeleri terk ederek, kendini siyasi yelpazenin sağ kanadı içinde merkez siyaset tarafından görece meşru bulunan bir konuma taşıma girişimi şeklinde tanımlar. Böylece post-faşizmin merkez sağa doğru bu yürüyüşü sola oy vermiş kişileri cezbeden bir mahiyet arz eder (İnsel, 2021).

Faşizmden esinlenmeyen ama aynı şekilde otoriter, ırkçı ve yabancı düşmanı bir aşırı sağın yükselişini temsil eden, farklı biçimlere bürünebilen post-faşizm, radikalleşme gizil gücünü de içerisinde barındırmaktadır. Traverso, geleneksel değerler ve tehdit altındaki ulusal kimliklerin korunması, küreselleşmeye karşı milli egemenlikte ısrar, göçmenler, mülteciler ve müslümanlara yönelik bir günah keçisi arayışı içinde olan post-faşizmlerde AB'nin çöküşü sonrası radikalleşme ihtimallerinin artabileceğine işaret etmektedir[122] (Traverso, 2020) (Traverso, 2021).

2.4.3.2. Feminist-Milliyetçilik

Sağ popülizm ve faşizm üzerinde durulurken göz ardı edilen husus bu ideolojilere verilen desteğin önemli bir bölümünün kadınlardan oluştuğudur. Nitekim iki ideoloji de milliyetçiliğin yanında amaçlarını gerçekleştirmek üzere en önemli araç olarak kadınları kullanmasını bilmiştir. Bu süreçte faşizmin kadınları nasıl kullandığı ve anti-faşist niteliğe sahip feminizmin faşizme nasıl teslim olduğuna geçmeden evvel öncelikle Doğu'da ve Batı'da kadınların ulusun inşasına ne ölçüde katıldığı, bu süreçte

[122] Türkiye özeline bakıldığında MHP ve İYİP'in klasik faşist özellikler taşımadığı görülür. Bu iki partinin milliyetçi, faşist, neo-faşist, post-faşist veya sağ popülist özelliklerden hangisine daha yakın durdukları bir sonraki bölümde ayrıntılı incelenecektir.

türdeş bir yapı oluşturulmaya çalışılırken kadınların toplumdaki işlevlerinin ne şekilde değiştiği, kadınların haklarını ne ölçüde elde ettiği ve söz konusu hakların sürdürülebilir olup olmadığı gibi tartışmalara odaklanmak feminizm ve milliyetçiliğin kesiştiği yönlerle birlikte çeliştiği yönlerini görebilmek açısından yerinde olacaktır.

Sirman'nın ifade ettiği üzere; "*millet, kadınını ve erkeğini başka milletlerinkinden farklı olarak tanımlarken hem kendi milli özünü hem de toplumsal cinsiyet ilişkilerini yaratmaktadır*" (Sirman, 2003: 227). Farklı bir ifadeyle ulusların kendi özlerini yaratırken; milliyetçilik ve feminizm arasındaki ilişki coğrafi bakımdan farklılaşır. Erken sanayileşmenin gerçekleştiği Batı toplumlarında filizlenen "birinci dalga feminizmde[123]" kadınlar; eve kapatılmayı istemeyerek ve işgücü piyasalarında erkeklerle eşit konumda yer alıp eşit ücretler talep ederek, eşit vatandaşlık hukukuna ve oy hakkına sahip olabilmek adına parlamentolara, siyasi partilere ve sendikalara yönelmişlerdir. Liberal demokrasinin yeşerdiği ortamda yetişen kadınlara göre milliyetçilik; evde oturan, kocalarına itaat eden bir siyasi görüş çizgisine sahip olduğundan ve kadınları ikinci konuma yerleştirdiğinden kendilerine uzak bir ideoloji olmuştur (Sancar, 2014: 40-41).

Doğu toplumlarına bakıldığında; kadınların Batı'da olduğu gibi liberal veya sol siyasetlerden değil daha çok milliyetçi ve muhafazakar siyasetlerden etkilendikleri görülür. Bu ülkelerde modernleşme ve uluslaşma süreçlerinin aynı anda yaşanması (Sancar: 43-44) militarizmin de etkisinin hissedilmesine yol açtığından kadınlar erkek egemen koşullarda kendi hak taleplerini gerçekleştirebilecek güçlere ve ideolojilere sarılmışlardır. Diğer taraftan Doğu'da erkekle kadınların oy kullanma hakları Batı'da olduğu gibi aradan uzun yıllar geçerek gerçekleşmemiştir. Vatandaşlık, milliyetçilik ve toplumsal cinsiyetin eş zamanlı olarak yükseldiği Doğu'da, Batı'dan farklı bir kimlikle ve Batı'ya karşı var olma mücadelesi gerek kadınlar gerekse de erkekler için yeni bir oluşumu teşkil etmektedir (Walby, 2013: 44).

Yeni oluşumu kültürel alanda inceleyen Chatterjee; Batı'nın "maddi" değerlerinin Doğu'nun "manevi" değerleri ile karşılaştırılarak gerçekleştirildiğini ileri

[123] Feminizm; 1840-1920 yılları arası "birinci dalga feminizm", sömürgecilik sonrasına tekabül eden ve 1960-1988 yılları arasını kapsayan "ikinci dalga feminizm", 1988-2010 arası "üçüncü dalga feminizm", 2010 ve sonrası için ise "dördüncü dalga feminizm" şeklinde sınıflandırılır.

sürmüştür. Ona göre; bilim, teknoloji, rasyonel iktisadi örgütlenme ve devlet yönetimi gibi alanlarda ayak uydurmaya zorlanılan Batı'nın maddi değerlerinin her koşulda Doğu tarafından taklit edilmesi, ulusal kültürü yok etme tehlikesi ile karşı karşıya bırakacaktır. Bu sebeple de var olma savaşı veren Doğu ülkelerinde; gerçek kimliklerini temsil eden ve üstün oldukları "manevi değerlerin" ulusal bağımsızlık süreçlerinde ön plana çıkarılması önem arz etmektedir (Chatterjee, 2013: 108-109).

Günlük yaşam üzerinden ayrıntılandırıldığında; maddi alanı temsil eden ve kötülüklerle dolu "dünya" ile kötülüklere karşı gelerek manevi alanı temsil eden "ev" imgeleri milliyetçi düşüncede önemli bir yere sahip olmuştur. Bu noktada yapılması gerekenin Batı'yı tamamıyla reddetmek veya yalnız manevi alana yönelmek olmadığı tespit edilmiş, hem Batı'nın tekniklerini öğrenerek maddi dünyanın geliştirilmesi hem de bu gelişim kaydedilirken ulusal kültürün güçlendirilmesi gerektiği dile getirilmiştir (Chatterjee: 109-111). Modernitenin milliyetçilikle tutarlı bir hale getirilmesinden yola çıkılarak "*feminist milliyetçilik*" adlandırmasının, Doğu/üçüncü dünya ülkeleri ile özdeşleştirilmesi anlamlıdır.

Milliyetçi hareketlerin feminist bileşenleri üzerine çalışan ve feminizmin Batı'nın modernizm ile ilişkisine indirgenmesine karşı çıkan fakat modernleşmeden bağımsız da ele alınmayacağını iddia eden Jayawardena, feminizm ve milliyetçiliğin iş birliğinin "*yerel ve ulusal kapitalizm*" ile bağlantılı olduğunu dile getirmiştir (Walby: 41-43). Toplumsal cinsiyet ilişkileri üzerinde etkili olan kapitalizm, işçi kadınları eve geri göndermesi sebebiyle endüstriyel süreçlerde erkeğin gücünü artırırken gerek Batı'da gerekse de Doğu'da kamusal alandan dışlanıp özel alan (ev) ile özdeşleştirilen kadınları, eşlerine bağımlı hale getirerek ikincil konuma düşürmüştür. Batı'da eve hapsedilen kadın, siyasi katılım hakları ve eşitlik için mücadele edebilmişken; Doğu'da ulusal bağımsızlık sürecinde evin mahrem dünyasına hapsedilen kadının annelik konumu öne çıkarılmış ve bu uğurda Batı'daki durum ahlak dışı olarak değerlendirilirken kendi aile yapılarındaki kadın fedakâr ve namuslu olarak yüceltilmiştir (Sancar: 30,51).

Ulusal bir savaşın içerisinde olan Doğu'da; kadının ikincil konuma indirgenmesinde militarizm başat aktörlerden biri olmuştur. Militarizm, erkelere ait bir

alan olarak görülmüş ve erkeklik kültürünün oluştuğu bu ortamda milliyetçilik erkeklik ile eklemlenmiştir. Erkeklerin vatana hizmet çağrısına uymamaları topluluk, aileler ve hatta anneler tarafından hor görülen bir durum olmakla birlikte esas olarak bu mecrada erkeklerin yer almaları korkaklıktan ziyade büyük bir maceraya atılma ve bunun dışında bırakılmama arzusu ile sağlanmıştır (Nagel, 2013: 80).

Kadının ikincil konumunun meşrulaştırılması ise Najmabadi'nin üzerinde önemle durduğu "*namus*" kavramı ile gerçekleşmiştir. Ulusun erkek, vatanın kadın bedeni ile özdeşleştirilmesinden hareketle yeniden inşa edilen bu kavram, kadının iffetinin ve ulusun korunması adına erkeklere milliyetçilik temelinde önemli roller biçmiştir. Bu uğurda bir sevgili veya bir anne olarak işlenen vatan imgesi hem erkek arzusunun yöneldiği hem de erkeğin koruyup sahiplendiği bir kadın figürü olarak ortaya çıktığından kadınların yurttaşlığı çelişkili bir hal almıştır[124] (Najmabadi, 2013: 129-134). "*Milliyetçi hareketin militarizasyonu, toplumsal cinsiyete ilişkin çelişkilerle yüklü, mücadelelerle dolu bir süreçtir*" değerlendirmesi yapan Enloe, toplumsal inşa sürecinin yeniden tanımlandığına ve inşa sürecinde kadının ve erkeğin rollerinin farklılaştığına işaret eder[125] (Enloe: 222).

Cesaretlerine, gerekli durumlarda askeri rolleri üstlenmelerine, ulusal mücadeledeki katkılarına rağmen bağımsızlığın kazanılmasının ardından görevini tamamlayarak cepheden eve geri dönüldüğünde cinsiyet eşitliği talep eden kadın görmezden gelinmiş ve ataerkil düzen kaldığı yerden devam etmiştir (Nagel: 82). Bu uğurda kendi vatanını korumak amacıyla bütün zorluklara göğüs geren fakat kazandığı zaferlere karşın önemsenmeyen ve ölüme terk edilen, Fransa'nın kahraman kızı "Jan Dark" akla gelmektedir.

---

[124] Vatana yönelik bakış açısı dönemin edebi eserlerine de yansımış ve erkek kahramanların sevgisinin ulus aşkı mı yoksa kadın aşkı mı olduğu önemli hale gelmiştir. "*Bir gönülde iki gerçek sevda olur mu?*" sorusunun cevabı "Arüsi-yi Mihrengtz" gibi anlatılarda aranmaya çalışılmış bununla birlikte Edibu'l-Memalik'in, Bahar, lşki, Lahuti ve Ferruhi'nın vatan şiirleri de öne çıkmıştır (Najmabadi: 151-152).

[125] Kadının ulusun inşasına katıldığı beş ayrı rolden söz edilir. Bunlar; nüfus politikalarının dengelemesinde ulusun biyolojik yeniden üreticisi, diğer uluslarla farklılıkları ortaya koyan davranış biçimleri ile kültürel yeniden üretimin ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin sağlayıcısı, oluşturduğu bu kültürün gelecek nesillere aktarıcısı, bir vatandaş olarak ulusal farklılıkların göstericisi ve ekonomik, siyasal ve askerî açıdan ulusal mücadelelerin bir katılımcısı olmasıdır (Yuval-Davis, 2010: 54-59).

20. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti'nde de ulusal bağımsızlık için kılıç kuşanan kadınlar Jan Dark'a benzetilmişlerdir. Benzetilenlerden birisi Halide Edip'tir. Her ne kadar batılı basın Halide Edip'i feminist olarak nitelendirse de Edip ülkede; vatansever, milliyetçi ve ulusal mücadelede öne çıkarılan bir lider olarak görülmüş ve Zekeriya Sertel'e göre Jan Dark'a yakın bir kişiliğe sahip olmuştur (Koç, 2018: 320). Ayrıca Osmanlı literatüründe sırasıyla Ahmed Midhat'ın "*Fransa*" adlı eserinde Mizancı Murad'ın "*Tarih-i Umumi*"sinde, Şemseddin Sami'nin Kamusül-Alam'ında ve Mehmed Sedad'ın "*En Müstesna Tablolarla Müzeyyendir: Jeanne d'Arc*"ında Jan Dark'a yapılan göndermeler, bu topraklarda kadın-erkek eşitliği kavgasının ilk habercisi olarak yazında yer almıştır (Toprak, 2016: 102).

Osmanlı Devleti'nin toprakları işgal altındayken; kadınların bu mücadeleye miting, basın, dernek ve cephe faaliyetleri olmak üzere dört farklı şekilde katıldıkları görülür. Kadınlar, düzenledikleri mitingler ile Türk kadınını erkeğin yanında mücadeleye teşvik etmiş, basında yazıları ile halkı cesaretlendirmeye çalışmış, kurdukları cemiyetlerle vatanın kurtuluşu için çeşitli yardımlar düzenlemiş ve cephede kahraman Mehmetçiklerin yanında Ayşecikler ve Fatmacıklar şeklinde yer alıp düşmanla bizzat savaşmışlardır (Kurnaz, 2015: 212-241).

Ulusal bağımsızlığın kazanılmasının ardından Atatürk; "*Kadınlık meselesinde şekil ve kıyafeti zahiriye ikinci derecededir. Asıl mücadele sahası, kadınlarımız için şekil ve kıyafette muvaffakiyetten ziyade, asıl muzaffer olunması lazım gelen saha, nur ile, irfan ile, fazileti hakikiye ile tezeyyün ve tecehhüz etmektir*" (Atatürk, 1997: 156-157) sözlerini kullanarak kadınların haklarının verilmesi konusunda titiz davranmış ve hayata geçirmiştir.

Ulus inşa etme sürecinde milliyetçilikten etkilenen değil milliyetçiliğin doğrudan eyleyenleri ve dönüştürenleri olan Türk kadınlarının ve kurdukları derneklerin; vatanın savunmasında destekleri "ordu" ile yakın ilişki içerisinde olması ve bu yakın ilişkilerin bağımsızlık kazanıldıktan sonra da devam ettirilmesi ordunun yetkeci kimliği ile açıklanabilir. Bu kimlik sebebiyle Cumhuriyet öncesinde filizlenen

kadınların hak ve eşitlik talepleri, ordu yetkesi dışına çıkamamıştır[126] (Şen, 2011: 86-87).

Genel itibarıyla feminizmin ve milliyetçi ideolojinin ittifak kurmaları değerlendirildiğinde; belirli coğrafyalar (Doğu) ve azınlık konumunda yer almak gibi bazı özel durumlarda feminizmin de diğer ideolojilere benzer şekilde milliyetçilik ile iş birliği içerisinde olduğu görülmektedir. Zira feminizm milliyetçiliği hak elde edebilmenin bir yolu; milliyetçilik de feminizmi "*ideolojik bir seleksiyon ilkesi*" yarattığı için başvurulacak bir yol olarak görmüştür. Fakat bu iş birliğinin hak elde etme sürecine gelindiğinde başarısız olunduğu belirtilmelidir.

Yuval-Davis, "*milletleri, biyolojik, kültürel ve sembolik olarak yeniden üreten bürokrasi ve entelijensiya değil, kadındır"* (Yuval-Davis: 19) şeklinde bir tespitte bulunmasına karşın kültürel, etnik, dini ölçütler ışığında çözümlenen ulusların oluşum süreçlerine bakıldığında toplumsal cinsiyetin öneminin uzun bir süre farkına varılamadığı görülür. Bu durum iş birliğinin başarısızlığını göstermesinin yanında feminizmin milliyetçilikten uzak bir yere konumlandırılmasına sebep olmuştur.

2.4.3.3. Aşırı Sağın Yükselişinde Kadınların Rolü

Doğu ve üçüncü dünya ülkelerinin yanı sıra belirli bir süre zarfında Avrupa'da da kadınların ordu ile bağ kurdukları karşımıza çıkar. 20. yüzyılın ilk yarısına tekabül eden bu süreçte Avrupa'da azınlık konumunda yer alan (İngiltere'de İrlandalı, Fransa ve Hollanda'da Afrika veya Asya kökenli, ABD'de siyahi kadınların (Sancar: 68)) ve sömürgeleşme tehdidi altında bulunan toplumlardaki kadınların, haklarını elde edebilmek için öncelikle bağımsız bir devlet çatısı altında yaşamaları gerektiğinden milliyetçi hareketleri desteklediği veya bu hareketlere yakın durdukları tespit edilmiştir. Nazi döneminde kadınların Hitler'i desteklemelerinin arkasındaki sebeplerden birisi de budur.

Nazi döneminde kadınlar; işgal bölgelerinden kaçırılan çocukların Almanlaştırılmalarında etkin rol oynadıkları gibi toplama kamplarında gözetmen;

[126] Türk ulusal kimliğinin oluşum sürecinde kadınların mücadeleleri, Cumhuriyet ile birlikte kazanmış oldukları haklar ve toplumda edinmiş oldukları yer üçüncü bölümde ayrıntılı işlenecektir.

devlet kurumlarında doktor, hemşire, bakıcı, ebe veya yönetici konumlarında yer alıp ölümcül deneylerde bulunarak önemli görevler de üstlenmişlerdir (Ekinci, 2018: 2935). Nazilere yakın duran bu kadınların destekleri, parti yönetiminin beklediği rakamın altında kaldığından Hitler önderliğinde daha çok kadını partiye ve harekete çekmek amaçlı yeni propagandalar ortaya atılmıştır.

Ortaya atılan propagandaları iki dönemde inceleyebilmek mümkündür. İlki Nazi ideolojisini yayma amaçlı olan ve iyi bir anne, iyi bir eş, iyi bir sporcu nitelikleri ile Alman kadınlarını ev içine indirgeyerek çalışma hayatından uzakta konumlandıran savaş öncesi dönem; ikincisi Alman kadınlarını iyi bir vatansever şeklinde betimleyip ülkesi adına fabrikalarda çalışan, tarla süren, cephede askerlere hizmet eden mahiyette konumlandıran savaş dönemi. Kadınların konumlarında yaşanan değişikliklere rağmen her iki dönemde de araç olarak kullanıldıkları görülür. Bu değişim, kadınlar üzerinde etkili silahlarından biri olan ve NSDAP'nin bünyesinde yürütülen "*NS-Frauen-Warte*" adlı Alman kadın dergisinin kapak resimlerinden okunabilmektedir.

Şekil 4: "NS-Frauen-Warte" Dergisinde Yıllara Göre Kadının Değişen Konumu

Kaynak: (Çakı ve Gülada, 2018: 97-102).

Benzer şekilde Mussolini de Hitler gibi öncelikle kadınların doğurganlık özelliklerine vurgu yapmış ve çok çocuk yapmaları konusunda kadına rol biçmiştir. Zamanla kadının bu konumu yetersiz gelmeye başlayınca kendisini siyasi ve maddi olarak destekletmek için kadınları sistem ile bütünleştirmiştir. Mussolini bunu bir "yüzük günü" ilan ederek başarmıştır. Kadınların altın yüzüklerinden başka verecek bir şeylerinin kalmadığını öyleyse yüzüklerini de devlete sunarak onun yerine parmaklarına dört metelik birer çelik takarak ikinci evliliğini faşizmle yapmalarını çekici hale getirmiştir[127].

Bu noktada kadınları araçsallaştırarak onları ikincil konuma indirgeyen faşizmi; "kadınlar neden desteklemişler ve ulusları uğruna, kendilerine özgü sorunların geri plana atılmasına bu kadar çok sayıda kadın nasıl ikna edilmiştir?" (Enloe, 2013: 209) sorusunun yanıtlanması gerekir. Faşizmin mağduru oldukları kadar mimarları olan kadınlar, kendilerine bundan önce farklı alternatif bir yol sunulmadığından ve toprağın ayaklarının altından kaydığını hissettikleri bir dönemde "*otoriteye*" sığınma ihtiyacını daha fazla duyduklarından faşizmi bir kurtuluş ideolojisi olarak görmüşlerdir. Bu alternatifsizliği ayrıntılandırarak Almanya üzerinden değerlendirme yapan Tekeli; faşizm öncesi iki feminist hareketten söz eder. Bunlardan ilki kadının kurtuluşunu onun bireyleşmesinde gören liberal burjuva feminist hareket, ikincisi kadının kurtuluşunun devrimci sosyalizmden geçerek sağlanacağını savunan Marksist sosyal demokrat hareket.

Tekeli'ye göre 1918 yılına (Weimar kuruluşuna) değin her iki hareket kendi fikirleri doğrultusunda ilerleyerek üye tabanlarını ve yayın organlarını genişletebilmişlerdir. Bu tarihten sonra ikisi de içlerinden önemli isimlerin ayrılmasına paralel olarak sağa kaymaya başlamıştır. Öyle ki Marksist sosyal demokrat hareket, temel ilkeleri olan kadının kurtuluşunun çalışma hayatıyla bütünleşmesinden geçeceği fikrinden ödün verip kadının yerinin aile olduğu fikrine evrilmişken; liberal burjuva

[127] Dönemin yüksek tirajlı kadın dergisi "Lei" Aralık 1935'te durumu şu şekilde güzelleştirmiştir; "*Birkaç gün içinde, Devlet'in uzattığı yüzüksüz el, başka bütün ellerle kaynaşacak: gösterişsiz köylü kadının, annemin elleriyle. Bu yüzüksüz elleri düşünüyorum ve görüyorum onları... Bir gün gelecek, anneler gencecik çocuklarına şöyle diyecekler: Şu küçük çelik yüzüğü görüyor musun? Eskiden böyle yüzük takılmazdı. Herkesin parmağında, değerli birer altın yüzük vardı. Ama Yurt bize sordu: 'Benim için ne yapabilirsiniz?' Biz de şöyle karşılık verdik: 'İşte kocalarımız ve oğullarımız, işte altınımız ve aşkımız'*" (Macciocchi, 2000: 136-137).

feminist hareket de Nazilerce benimsenecek olan görüşlere yakın bir çizgiye gelmiş ve kadının en kutsal görevinin analık olduğu fikrine yaklaşmıştır. Hal böyle olunca kadınların faşizmi desteklemesi anlaşılır bir hal almıştır.

Faşizm ve kadın konusunun ayrıntılandırılmamasının sebebi faşizmin çökmesine karşın yükselen kapitalist sistemin çoğunlukla kadına biçilen rolleri devam ettirmesidir. Eski sistemdeki "*kadının yeri evidir*" söylemi, kadınların daha düşük ücretlerde çalıştırılmasına meşruiyet kazandırmıştır. Farklı bir ifadeyle faşizmler çökmüş ama kadınlara sunulan ideolojinin özü değişmemiştir (Tekeli, 2011, 426-429).

Aradan yaklaşık bir asır geçmesine rağmen son dönemde ulusa özgü değerlerin devamı adına bu değerleri koruma ve gelecek nesilleri söz konusu değerler ışığında yetiştirme görevinin kadınlara yüklenerek annelik vasıflarının kuvvetlendirilmesi yeni düzenin de otoriterliğine işaret eder. Ataerkil niteliğe sahip bu söylem, popülist politikalarla ailenin önemine vurgu yapılarak geliştirilmiş ve esasen popülizmin temelinde yatan "*biz*" ve "*onlar*" ayrımı yeni siyasi düzende kadınlar üzerinden yeniden üretilmeye çalışılmıştır (Yabancı, 2020: 2).

Kadın derneklerini baskı altında tutarak kamuoyunu kendi lehlerine yönlendiren yeni düzenin başat aktörü sağ popülistler, "*toplumsal cinsiyet karşıtı*[128]" kampanyalar yürütmüşlerdir (Korolczuk, 2020). Sağ popülistlerin yürüttüğü toplumsal cinsiyet karşıtlığı söylemi, toplum nezdinde kadınların desteği alınarak bir karşılık bulmuş ve bu durum "*femo-milliyetçilik*" şeklinde ifade edilebilecek yeni bir siyasi parametre olarak gün yüzüne çıkmıştır.

Bu yeni düzende enternasyonal niteliğe sahip feminizmin kendilerini özgürleştirmediğini öne süren bazı feministlerin, tüm kadınların haklarını aramaktan vazgeçerek kendi değerlerini korumaya ve sürdürmeye yöneldiği ve bu uğurda diğer toplumların kadınlarına karşı dışlayıcı bir tutum takındığı görülür. Farris'e göre bu dışlayıcı tutumun temelinde "göç" unsuru yer almaktadır (Farris, 2012: 195).

[128] Toplumsal cinsiyet karşıtlığında; toplumsal cinsiyet eşitliği için gerçekleştirilen hareketlerin ve bu hareketlerin ortaya attıkları; eşcinsellerin evlat edinme hakları, evlilik eşitliğinin herkese tanınması, LGBT haklarını da içeren cinsel eğitimlerin okullarda zorunlu olarak verilmesi ve kürtajın yasallaşması gibi taleplerin toplumsal yapıya ve uygarlığa yönelik ağır bir tehdit oluşturduğu öne sürülür (Özkazanç, 2019).

Neoliberal politikaların göç gibi olumsuz yanlarını perçinleyen sağ popülistler, çocuk yardımları, aileleri destekleyen sosyal ödemeler gibi refah devleti vaatleriyle düşük ücretlere tabi olan ve kendisini göçmenlerle rekabet içerisinde algılamaya yakın olan kadınları yanlarına çekmeyi başarmışlardır (Özdemir, 2019).

Burada 1920'lere benzer şekilde merkez soldan ve sağdan somut çözümler üretilmediği için kadınların, aşırı sağ söylemlere sığındığını ve söz konusu partilere giderek desteğini artırdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Rakamsal değerlere bakıldığında; Almanya'nın Doğu eyaletlerinde kadınların %17'sinin sağcı popülist AfD'ye oy verdiği, batı eyaletlerinde bu oranın %8'i bulduğu; Polonya'da milliyetçi-muhafazakar PiS'in (Adalet ve Hukuk Partisi) kadınlardan %40 oranında (erkeklerden daha yüksek) oy alabilmeyi başardığı kaydedilmiştir (DW, 2018). Bununla birlikte Amerika'daki 2016 seçimlerinde beyaz kadınların %53'ü, üniversite eğitimi olmayan tüm kadın seçmenlerin ise %62'sinin Trump'ı desteklediği, İngiltere'deki Brexit oylamasında kadınların %49'unun Brexit yanlısı oy kullandıkları tespit edilmiştir (Özdemir, 2019).

Kadınların bu partilere oy vermesinin bir diğer sebebi; parti içerisinde önemli konumlarda bulunan kadın yöneticilerin veya milletvekillerinin söylemleri olmuştur. Nitekim parti içerisinde yer alan kadınların görevleri; toplumda işsizlik, güvencesizlik ve kriz kaygısına düşen kitlelerin duygularını ve ihtiyaçlarını "tıpkı bir anne gibi" gözetmek olarak belirlenmiş ve halktan biri oldukları hissettirilmeye çalışılmıştır. Örneğin Fransa'da aşırı sağın temsilcisi RN'nin (Ulusal Birlik Partisi) lideri Marine Le Pen, saldırgan bir konuşmasının ardından halkın dertlerini dinleyen anne rolüne dönüşebilmektedir. Farklı bir ifadeyle karşısında yer alanlara "*tavizsiz sert*" tutum takınıyorken taraftarlarına "*yumuşak bir dost*" gibi görünmektedir (Çelik, 2017).

Kendi kimlikleri dışındaki kadınların haklarını yok sayan Le Pen, 1989 yılından itibaren Fransa'da başörtülü kadın sayısının arttığını ve bunun ülkenin değerlerini tahrip edeceğini öne sürerek ülkede kamusal alanda başörtüsü takılmasının yasaklanması gerektiğini dile getirmiş ve yabancıların sınır dışı edilmesi çağrısında bulunmuştur (Gazete Duvar, 2020). Fransızların kimliklerini kaybedecekleri, tacize,

tecavüze, hırsızlığa açık olabilecekleri gibi sebeplerle kadınlar üzerinden yabancı düşmanlığını kışkırtan aşırı sağ partiler toplumun korkularına oynamışlardır.

Bu noktada toplum nezdinde bir "anne" ya da "abla" olarak görülmesi ve ülkedeki Suriyeli göçmenlerin yurtlarına gönderilmesi gerektiği üzerine söylemlerinin bulunması sebebiyle Meral Akşener, Marine Le Pen ile benzetilmiştir[129] (Trthaber, 2018). Aynı zamanda iki kadın liderin, eril parti içerisinde siyaset yapmaları ve bu yapıda değişiklik öngörmeleri benzeştikleri bir diğer noktadır. Bu uğurda Marine Le Pen'in, babasının kurduğu erkek egemen ve faşist çizgiye sahip olan FN'yi revize ederek radikal isimleri tasfiye ettiği ve partinin ismini (RN), hedefini değiştirip yönünü iktidara çevirerek partiyi merkez sağa çekmek için önemli adımlar attığı görülürken; Meral Akşener'in de erkek egemen siyasi parti olan MHP içerisinde radikal fikirlerin egemen olmasına paralel olarak bu çatı altında siyaset yapmayı sonlandırmasının ardından İYİP'i kurup kendi gibi milliyetçi siyasetçileri merkez sağa yakınlaştırdığı görülür. İki lider bu çizgileri ile oylarını giderek artırma başarısı gösterebilmişlerdir.

Kadınların siyasi hayata katılımını teşvik eden Akşener'in Le Pen'den önemli farkları bulunmaktadır. Akşener, kadınların maruz kaldığı veya kalabileceği taciz, tecavüz, hırsızlık olaylarını yabancı düşmanlığını kışkırtarak göçmenler üzerinden gerçekleştirmemekte aksine bu olumsuz koşulların faturasını siyasal sistemin hatalı işleyişine çıkarmakta farklı bir ifadeyle ırkçılık değil bir sistem eleştirisi yaparak kadınların veyahut toplumun karşılaştığı göçmen ve mülteci sorununu; yasama, yürütme ve yargının tek elde toplanmasına bağlamaktadır.

Muhalefette yer alarak gözünü iktidara dikmiş olan iki lider milliyetçiliğin farklı tonlarını benimseme noktasında ayrışmaktadırlar. Le Pen'in tercih ettiği yol daha aşırı sağ ve ırkçılığa yakınken Akşener, liberal çizgide kalmaya ve Türkiye'nin kozmopolit yapısı gereği ülke içerisindeki diğer milliyetçi hareketlere daha demokratik çerçevede yaklaşıp üniter yapıyı bozmadan Pervin Buldan, Figen Yüksekdağ gibi isimlerle iletişimde bulunarak çözüm üretme yanlısı olmaya

[129] Akşener'e yönelik annelik/ablalık vurgusunun halk nezdinde belirginleşmesi ve Akşener'in de bunun bilincinde hareket ederek bir pozisyon alması Türkiye'deki "femo-milliyetçiliğe" örnek teşkil etmektedir. Diğer taraftan bu durumun; 1990'larda Tansu Çiller'in kadın kimliğini öne çıkararak erkeklerle yarışan bir siyaset içerisine girdiği bilindiğinden Türkiye için yeni olmadığı söylenebilir.

çalışmaktadır. Sonuç itibarıyla gerek lider konumunda gerekse de ulusal değerleri korumaya yönelik farklı konumlarda yer alan kadınların, siyasi arenada araçsallaştırılmalara karşın seslerini çıkarmaya çalıştıkları görülmektedir.

2.4.3.4. Yeni Otoriterlik Biçimleri: Dijital Faşizm ve Tekno-Milliyetçilik

Kadınların veya azınlık konumunda yer alan toplulukların, dijitalleşme ile birlikte kendilerini ifade edebilme olanaklarını giderek arttırdığı görülür. "*Flash mob (ani kitle/şipşak topluluk)*" olarak ifade edilen; birbirlerini tanımayan kişilerin ve grupların, internet üzerinden Twitter, Facebook, İnstagram, Youtube gibi mecralarda yaptıkları sosyal paylaşımlar, gönderdikleri e-postalar aracılığıyla kararlaştırdıkları bir mekânda, tarihte ve saatte örgütlenerek eylemler gerçekleştirebilmeleri feminist toplulukların propaganda gücünü artırmıştır (Gümüş, 2010: 301-302).

Diğer taraftan milliyetçi fikirlerin de yayılmasına öncülük eden kısa sürede topluluk oluşturabilme imkanları, milliyetçiliğin radikal boyutlarının belirginlik kazanmasına zemin hazırlamıştır. Her türlü fikrin kolaylıkla yayılabileceği ve örgütlenebileceği bir mecra sunması sebebiyle "*dijitalleşmenin*"; şiddet içerikli mesajlar iletildiği ve toplumun düzenini bozabilecek örgütlenmeler üretebileceği gerekçe gösterilerek (Twitter'ın Donald Trump, Jair Bolsonaro ve Devlet Bahçeli'nin tweetlerine erişim engeli koyması gibi) özgürlüklerin yanında bazı kısıtlamaları beraberinde getirdiği de görülür.

Erişim engelinin ardından liderler bu duruma tepki göstermede gecikmemişlerdir. Örneğin başlangıçta tehdit içerikli mesajları silinen, sonrasında hesabı bir süreliğine askıya alınan, son olarak da hesabı süresiz askıya alınan Trump, ifade özgürlüğünün savunuculuğunu yaparak çözümü kendi sosyal medyasını (Truth Social) kurmada bulmuştur (BBC, 2021-a) (AA, 2021-b). Gerek şiddet içermesi gerekse de Covid-19'u hafife alması sebebiyle tweetlerinin yanı sıra YouTube videoları da erişime engellenen Jair Bolsonaro'nun ise bu kısıtlamalar karşısındaki çözümü, takipçilerini Telegram ve Parler gibi mecralara yönlendirmek olmuştur. Ayrıca kısıtlamaya kısıtlama ile karşılık veren Bolsonaro, sosyal medya platformlarının içerik ve kullanıcı hesaplarını kaldırmasına sınır getirecek yeni bir kararnameye imza atmıştır (BBC, 2021-b).

Benzer şekilde Devlet Bahçeli'nin nefret söylemi barındırması gerekçesiyle tweeti engellenmiştir[130]. Bu durum karşısında MHP Genel Başkan Yardımcısı Semih Yalçın, sosyal medya kuruluşlarının denetlenmesi gerektiğini, hiçbir ülke ya da kuruluşun, başka bir ülke veya toplumun demokratik düzenine müdahalede bulunamayacağını dile getirmiştir (Hürriyet, 2021). Daha erişim engeli olmadan Bahçeli ve beraberinde diğer ülkücüler; Twitter'in dipsiz bir kuyu gibi tehlikeli bir platforma dönüştüğünü ve milli ve manevi değerler bakımından vahim bir ortam sunduğunu öne sürerek TBMM'de düzenleme yapılmadan Twitter'in kullanılmaması gerektiğini dile getirip hesaplarını askıya almışlardır (Karar, 2020).

Belirtilen ülkeler ve liderler dışında Twitter, Facebook ve Youtube gibi pek çok sosyal medya platformuna yönelik günümüz koşulları gereğince düzenleme yapılması gerekliliği kabul görmüş bir gerçektir. Dünyada demokratik koşullara uygun bir şekilde ifade özgürlüğü sunan dijitalleşmenin yeni otoriterleşme biçimlerini meydana getirdiği vurgulanarak "dijital faşizmin" varlığına dikkat çekilmektedir. Bu noktada dijitalleşmenin otoriterleşmesine tekabül eden "dijital faşizm", ilkin; faşizan nitelikler taşıyan toplulukların örgütlenmelerini ve kitleselleşmelerini kolaylaştırması ışığında yeni bir kamuoyu oluşturma şekli olarak; sonrasında ise bu platformlara sahip az sayıda kişinin tüm dünyayı etkisi altına alabilme gücü olarak iki ayrı açıdan ele alınmalıdır.

1920'lerdeki propaganda araçları olan gazete ve radyonun yerini bugün çift taraflı etkileşeme dayalı dijital platformların almasıyla (Klikauer ve Simms, 2021) klasik faşizmin ilkeleri, ifade özgürlüğü çerçevesinde yaygınlaşarak şiddet içerikli eylemlere hızlı ve etkili bir şekilde dönüşebilmiş ve geniş bir kamuoyu oluşturabilme olanağı doğmuştur[131]. Eraslan, dijital faşizmi; "*merkezi olmayan, dijital olarak örgütlenmiş, kitlelerin belirli amaçlar uğruna manipülasyon uyguladıkları, oldukça akışkan ve farklı noktalar içeren bir faşizm çeşidi*" şeklinde açıklamakta (Eraslan,

[130] Devlet Bahçeli'nin Boğaziçi Üniversitesi rektörüne yönelik gerçekleştirilen protesto eylemleri sırasında gençleri hedef alan ve sonrasında erişim engeli konulan tweeti şöyledir; "*Sırtlarını ajanlara, zalimlere ve karanlık çevrelere dayamış olanlar evlat değil başı ezilmesi gereken zehirli yılanlardır. Yasa dışı eylemleri diğer üniversitelere teşmil etmek için kuyruğa girenler bunun bedelini acıklı şekilde ödemelidir"* (Bahçeli, 03.02.2021, https://twitter.com/dbdevletbahceli/status/1356946505232506892).

[131] Dijital faşizmin ilk somut başarısı Donald Trump'ın yenilgisinin ardından seçim sonuçlarını kabullenmeyen aşırı sağcı toplulukların ABD Kongre binasını basmasıdır (Klikauer ve Simms, 2021).

2020) TBMM Başkanı Mustafa Şentop ise "*Günümüzde bazı sosyal medya platformları; yalan haber, iftira, terör propagandası, darbe çağrısı, itibar suikastı, hedef gösterme, nefret söylemi ve ırkçılığın beşiği olmuş vaziyettedir. Bu bağlamda karşı karşıya bulunduğumuz en büyük tehditlerden biri dijital faşizmdir*" ifadeleri ile duruma açıklık getirmektedir (Diken, 2021-a).

Dijital faşizm, yeni bir örgütlenme modeli olarak ortaya çıkmasının yanında uluslar için önemli güvenlik sorunlarından biri olan beşinci kol faaliyetleri ile birlikte anılmaktadır[132]. Bu uğurda dijital olarak kişisel verilere sahip olan platformlar, toplumun siyasi görüşlerini etkileyecek mahiyette hareket edebilmişler ve ülkelerin hükümetlerine ve ideolojilerine karşı tavır alabilmişlerdir[133]. Dijitalleşmenin güvenlik kaygılarını artırması sebebiyle eleştiriler büyük sosyal medya platformlarına yöneltilmiş ve farklı bir ulusu dikte eden, tahakküm altına alan, kendi kurallarını uygulatan, iş birliğine mesafeli olan bu tutumlar, günümüzdeki faşizm anlayışı olarak görülüp "dijital faşizm" şeklinde adlandırılmıştır.

Türkiye'de sosyal medya platformlarının tahakkümünü kabul etmeyen pek çok ifade yer almaktadır. İlkin 4. Uluslararası Kadın ve Adalet Zirvesi'nde Recep Tayyip Erdoğan'ın "*Dijitalleşmenin en büyük zaafı, veri kontrolünün tekelleşiyor olmasıdır. Az sayıda şirketin tüm dünyanın dijital verilerini kontrol ettiği bu çarpık durum, gelecekte yaşanacak çok büyük sıkıntıların habercisidir… Bireyi bir isim veya numaradan ibaret gören dijitalleşmenin sonu faşizme çıkar. Dijital faşizme karşı hep birlikte mücadele etmeliyiz* (TCCB, 2020)" şeklindeki konuşmasıdır. Ardından Fahrettin Altun'un; çağın bir getirisi olan dijitalleşmeye izin verilmesini fakat kültürümüzü yok etmesine göz yumulmamasını içeren ifadeleri de dijital platformlara yönelik eleştirilerden biri olmuştur. Bu uğurda Altun, çözüm olarak yerli ve milli uygulamaların tercih edilmesini dile getirmektedir (AA, 2021-a).

---

[132] Bir ülkenin geçmişindeki manevi değerleri gözden düşürülerek toplumu başkasının manevi ve kültürel değerlerine hayran bırakmayı, o toplumda aşağılık duygusu uyandırmayı, basın yayın yoluyla tanınmış sevilen kişiler kullanılarak toplumun kusurlarını ön plana çıkarmayı amaç edinen faaliyetler "beşinci kol faaliyetleri" olarak ifade edilir (Tarhan, 2002: 72).

[133] Örneğin yapılan bir araştırmada Twitter'ın ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İspanya gibi ülkelerde sağcı siyasi parti ve haber kuruluşlarının paylaşımlarına öncelik verdiği tespit edilmiştir (Yinanç, 2021).

Dijital platformları eleştirerek tahakküm altında olmak istemeyen ve küresel sistemde ulusal kalma konusunda adım atan ülkelerden biri de Çin'dir. Çin; yasama, yürütme ve yargı gibi hareket eden dijital platformların önüne geçebilmek için interneti devlet egemenliğinin bir uzantısı olarak gören "*internet egemenliği*" adlı bir doktrin geliştirmiş ve bu fikri uluslararası alanda bir model olarak sunmaya başlamıştır. Öyle ki Google'ın eski CEO'su Eric Schmidt, ilerleyen süreçte internetin ABD ve Çin olarak iki versiyonunun karşımıza çıkacağını belirtmektedir[134] (Eren, 2019). Özellikle Çin'in yalnız dijital platformlarda değil diğer pek çok sanayi ve teknoloji firmalarında da bu modeli takip ettiği görülür. Nitekim Deng döneminde başlayan dışa açılma politikalarındaki liberal çizginin devam ettirilmesi bunun yanında milliyetçi tutumun da giderek artırılması ABD karşısında dik duruşun işaretidir.

Dünyada bu çizgide politika uygulayan ilk ve tek ülke Çin değildir. Teknolojik gelişmelerin hızlanması için adımlar atan ve bunu kâr amaçlı olmaktan ziyade kendi uluslarının ABD ve Avrupa ülkelerini yakalayıp onlarla küresel sistemde rekabet edebilir bir konuma taşımaya çalışan politikalar "*tekno-milliyetçi*" politikalar olarak adlandırılmış ve ilk kez Japonya'da boy göstermiştir.

Amerikan teknolojik ilerlemesinin Japonlar tarafından sorgulanması şeklinde tanımlanabilen "tekno-milliyetçilik" (Mutlu, 2020: 66); 1987 yılında Robert Reich tarafından ortaya atılmış ve bir ulusun yenilikçi yetenekleri ile teknolojik özerkliğini kazanması ve rekabet gücünü artırabilmesi adına stratejiler belirlemek olarak açıklanmıştır (Sá-Kretz-Sigurdson, 2013: 124). Beraberinde küreselleşmeye karşı içe kapanmacı bir şekilde gelişim kat etmeyi içeren bu politikalar Japonya'dan Asya Pasifik ülkelerine yayılarak şekil değiştirmiş ve bu bölgedeki ülkelerin esnek korumacı ve müdahaleci politikalarını tanımlamak amacıyla kullanılıp "neo-tekno-milliyetçilik" şeklinde adlandırılmaya başlanmıştır (Erdem, 2021).

[134] Son dönemde Çin'in bu doktrini, küresel salgın yaşanması sebebiyle (Covid-19) kolaylaşmıştır. Salgın sebebiyle devletler, kamu sağlığını koruyabilmek adına kişisel verilerin toplanması, depolanması, işlenmesinde esneklikler içerecek şekilde merkezî bilgi ve veri toplama politikasını yeniden düzenlemişlerdir. Otoriter sağcı popülist liderlerin iktidarda olduğu ülkelerde bu durumun kalıcı sonuçlar içerecek bir yapıya evrilme (Polat, 2020) gizil gücüne sahip olduğu söylenebilir.

Korumacı ve müdahaleci politikalardan; iç piyasadaki uluslararası rekabeti ortadan kaldırmak yerine ülke sanayisinin uluslararası rekabet kapasitesini arttırmak, yabancı sermaye ve ürünlerin iç piyasaya erişiminin kısıtlanması yerine sermayeyi ülke içerisinde sıkı kurallarla sınırlı tutup yerli piyasayı olabildiğince ulusal sermaye ile teşvik etmek ve gümrük vergisi koymak yerine devlet destekli inovasyonlara yatırım yapmak gibi yönleri bulunan (Kaya, 2019) "neo-tekno-milliyetçilik"; yeni siyasi parametreler içerisinde yeni bir otoriterlik modeli olarak yükselmiştir.

Ülke toprağı ve milli kültür gibi bir ulusu diğer uluslardan ayıran ölçütlere o ulusun üretim tekniğini, teknolojisini de ekleyerek tüm bunların korunması gerektiğini öne süren, devlete daha fazla aktivizm sunan ve yabancılara karşı daha açık olan neo-tekno-milliyetçilik (Erdem, 2021), ülke kalkınması adına küreselleşmenin fırsatlarından faydalanmayı amaç edinmiştir (Yamada, 2000). Günümüzde pek çok ülke politikalarını bu yönde şekillendirme çabasındadır[135]. ABD, ülke sınırları içerisinde şirketlerin güçlü ve bağımsız olması sebebiyle devlet gözetimi altında teknolojik gelişmeleri kontrol etmekte zorlanırken Orta Doğu ve bilhassa Asya ülkeleri bu konuda önemli yol kat etmişlerdir.

Suudi Arabistan'da Veliaht Prens Muhammed Bin Salman ileri teknolojilere yapılan yatırımlarla ülkesini petrol sonrası ekonomiye hazırlayan projelere imza atmakta, Batı'yla arasındaki farkı kapatabilmek amacıyla uzun yıllar tekno-milliyetçi politikalara başvuran Japonya ise bunu büyük ölçüde askeri potansiyeli sivil kabiliyetlere yerleştirerek farklı bir ifadeyle savunma sanayi ile KOBİ ekosistemini birleştirerek yapmaktadır (Kaya, 2019).

Günümüzün yükselen devletlerinden Çin, Xi Jinping'in büyük ölçüde otoriter-milliyetçi tutumuna bağlı olarak neo-tekno-milliyetçiliğin sloganlaşmış hali şeklinde de ifade edilecek "Çin Rüyası" politikası ile bu milliyetçilik türünün en önemli örneğini teşkil etmektedir. Batı'nın üstünlüğüne karşı siyasi ve ekonomik üstünlük sağlayabilmek adına OBOR (Bir Kuşak Bir Yol) ve Deniz İpek Yolu projelerini ortaya atan Çin, projelere önemli kaynak aktarımı gerçekleştirmektedir

[135] Bu durumun; globalizm ve lokalizmin birleşimi "glokalleşme"nin Türkçe çevirisiyle "küreselleşme" ve "yerelleşmenin" birleşimi "küyereleşme"nin bir sonucu olduğu belirtilmektedir (Robertson, 2011: 188) (Yamada, 2000).

(Demirel, 2019: 99-101). Nihayetinde neo-tekno-milliyetçi politikalar gereği ülke içerisinde kamu veya özel sektör fark etmeksizin Çinli teknoloji şirketlerin; ABD'deki durumun aksine izledikleri stratejilerde mutlaka devletin onayına ihtiyaç duyduğu ve merkez ile ortak bir strateji takip etmek zorunda olduğu görülür[136].

Türkiye'ye bakıldığında özel şirketlere bağlı olarak yürütülen politikalardan anlaşılacağı üzere devletin bu tür şirketler üzerinde denetim uygulaması oldukça zor bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat Savunma sanayisine özgü olarak neo-tekno-milliyetçi bir çizgide atılımlar yapıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Öyle ki hem devlet destekli ve merkezi bir stratejinin takip edilmesi hem de yapılan ortaklık ve doğrudan yabancı yatırımlara getirilen koşullar ışığında gerçekleştirilen atılımlarla Türk Silahlı Kuvvetleri'nin %68'inin yerli üretimlerden karşılandığı kaydedilmiştir (Kaya, 2019).

Bu politikalar ışığında; teknoloji ithalatının, ekonomiden savunmaya eğitimden toplumsal gelişmişlik düzeyine birçok alanda bağımlılık yarattığının farkına varılması sonucu ortaya atılan "Milli Teknoloji Hamlesi" programı da Türkiye'nin dünyada sesini yükseltebilmesi, ekonomik ve insani açıdan gelişmiş toplumlar arasında yer alabilmesi adına adımlar atması neo-tekno-milliyetçiliğin Türkiye'de giderek yükseldiğinin işaretidir. Dünyanın en büyük teknoloji yarışması olan ve yerli ve milli projelere büyük destekler sağlayan "TEKNOFEST (Havacılık, Uzay ve Teknoloji Festivali)"e katılım sayısının giderek artması bu politikaların somut örneği olarak karşımıza çıkmaktadır (Turkiyeteknolojitakimi.org).

[136] Örneğin Huawei, özel ve güçlü bir şirket olmasına karşın Çin hükümeti Huawei'yi veri toplama ve teknoloji transferi için kullanabilmektedir. Benzer şekilde büyük uluslararası bir konuma erişen Jack Ma'nın şirketlerinin milyonlarca kişiye hizmet vermesi sebebiyle kişilerin bilgilerine sahip olması Çin hükümetini kızdırmakta ve şirketlerin devletin bu bilgilere erişme talebine olumsuz yanıt vermesi durumda (Sözcü, 2021) ülkedeki rekabet kanunlarına uymadığı gerekçesiyle 2.75 milyar dolar para cezası kesebilmekte ve üç yıl boyunca devlet kurumlarına kendi kendini inceleme ve uyumluluk raporlarını sunması gerektiği yönünde bir karar verebilmektedir (Euronews, 2021).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNDE YAŞANAN DEĞİŞİM

Fransız Devrimi sonrası tüm dünyada milliyetçi, liberal, sosyalist, muhafazakar, emperyalist/anti-emperyalist anlayışlar çerçevesinde yaşanan siyasi değişimler 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde; Almanya, Rusya, Avusturya-Macaristan İmparatorluklarında olduğu gibi çok-uluslu yapıya sahip Osmanlı İmparatorluğu'nda da çeşitli reformları beraberinde getirmiştir. Bu uğurda reformlarla ayrılıkçı hareketlerin önüne geçmeye çalışan fakat başaramayarak gittikçe güçsüzleşen Osmanlı topraklarında milliyetçilik, "*Osmanlı nasıl kurtulur?*" sorusuna binaen bir kurtuluş ideolojisi olarak boy göstermeye başlamış ve sırasıyla Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük çatısı altında birlik gerçekleştirme fikirlerine esin kaynağı olmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidara gelişiyle birlikte toplumdaki birliğin bilhassa "*Türkçülük*" üzerinden sağlanmaya çalışıldığı politikalar ise Türk milliyetçiliğinin temellerinin atıldığı ve ulus devlet olma yolunda önemli gelişmeler kaydedildiği bir sürece işaret eder. Böylelikle Osmanlı'da "*millet*" denildiğinde "*Türk milleti*"nin anlaşılmasının yeni bir gelişme olduğu karşımıza çıkmaktadır (Türköne, 1994: 128).

Kurtuluş savaşı sonrası giderek canlanan Türk milliyetçiliği, ilkin liberal akabinde etnik bir çizgide boy göstermiştir. II. Dünya Savaşı'nın ardından yarım asırlık zaman diliminde milliyetçiliğin bir taraftan anti-komünist diğer taraftan sosyalist (MDD gibi) anlayış çerçevesinde aksiyoner niteliğe büründüğü görülür. SSCB'nin dağılmasının ardından ise başlangıçta İslamcı (BBP gibi) sonrasında küreselleşmenin getirdiği koşullara binaen yeniden liberal görüngüde evrim geçirerek dönemin siyasi iklimine eklemlenebilme çabaları hâkim olmuştur.

Bu başlık altında Türk milliyetçiliğinin; emperyalizme karşı takındığı tavırdan başlanarak liberalizmin, sosyalizmin, muhafazakarlığın, kadın hareketlerinin/feminizmin yeri; yaşanılan olaylar, oluşturulan dernekler ve vakıflar, yazılan kitaplar, basılan dergiler ve gazeteler, kurulan partiler ve bunlara öncülük eden liderler üzerinden etraflıca sorgulanacaktır.

3.1. Türk Milliyetçiliğinin Oluşum ve Gelişim Süreci

Balkan topraklarındaki Slav halklar arasında yayılan milliyetçi dalganın önüne geçmek amacıyla tepki olarak yükselen Türk milliyetçiliği üçüncü dünya ülkelerinde olduğu gibi bir "*kurtuluş*" ideolojisi şeklinde ortaya çıksa da en başında onlardan ayrışmaktadır. Nitekim üçüncü dünya ülkelerindeki milliyetçi uyanış; bağımsızlaşma, inşa ve yükselme hedefleri taşımaktayken Türk milliyetçiliği; yenilgi, endişe ve savunma güdüleri çerçevesinde boy göstermiştir (Can, 2019).

3.1.1. Osmanlı'yı Kurtarma Çabalarından Türkiye'nin Kuruluşuna

Sanayileşmenin getirdiği yeni ilişkiler ağı Osmanlı'yı da etkilemiştir. Bu uğurda Osmanlı'nın Avrupa tekniğinden etkilenerek III. Selim ile askeri alanda başlatılan değişim ve dönüşümler, II. Mahmut döneminde Avrupa'nın siyaseti ve kültürel alanlarıyla devam etmiştir. İlk sistemli batılılaşma hareketini başlatan II. Mahmut; Batılı ordulara benzeyen kıyafetlerle Osmanlı ordusunu giydirmesinin yanında sivil memurların da giyecekleri kıyafetlerle ilgili ayrıntılı düzenlemeler gerçekleştirmiş, yönetimsel bağlamda Batılı tarzda bakanlıklar kurulmasının adımlarını atmış, bakanlıkların işler hale gelmesi için ise yurtdışına öğrenciler göndermiştir (Lewis, 1993: 369) (Demir-Sesli-Yılmaz, 2008: 80).

Modernleşme adımlarında milli değerleri aşındırması sebebiyle "*gavur padişah*" olarak anılan II. Mahmut'un reformlarının temelinde Osmanlı Devleti'ni güçsüz durumdan kurtarmak ve Osmanlı uyrukluların din ve mezhep farklarından doğan hukuksal eşitsizlikleri ortadan kaldırıp bir "Osmanlı ulusu" yaratmak yer alır[137]. II. Mahmut sonrası Abdülmecid ile 1839'da Tanzimat Fermanının, 1856'da Islahat Fermanının ilan edilmesi şeklinde devam eden modernleşme hareketleri aydınlar arasında içselleştirilmiş, özgürlük talepleri söz konusu kesim tarafından temel hedef haline getirilmiş ve böylece Batı kültürünü kabul etme yönündeki girişimler köktenci

[137] II. Mahmut'un "*Ben, tebaamın Müslüman olanını camide, Hıristiyanını kilisede, Musevisini de havrada fark ederim. Aralarında başka güna (türlü) bir fark yoktur. Cümlesi hakkındaki muhabbet ve adaletim kavidir (sağlamdır). Ve hepsi hakiki evladımdır. Siz Rumlar, siz Ermeniler, siz Yahudiler, hepiniz Müslümanlar gibi Allah'ın kulu ve benim tebaamsınız; dinleriniz başkadır; fakat hepiniz kanunun ve irade-i şahanemin himayesindesiniz. Size tarh edilen vergileri ödeyin; bunların kullanılacakları maksatlar sizin emniyetiniz ve refahınızdır*" şeklindeki sözleri tek çatı altında birleşme idealinin göstergesidir (Aybay, 2011: 79).

bir nitelik kazanmıştır. Bu çizgide aydınlar arasında hürriyet, eşitlik ve hukuk devletine ilgi giderek artmış, 19. yüzyılın ilk yarısı boyunca bilhassa Batıya seyahat etme fırsatı bulan pek çok aydın kendi ülkelerinin gerilik ve yoksulluğunu fark edip Osmanlı'nın çöküş nedenlerinin yanında Avrupa'nın başarısının sırrına ilişkin kafa yormaya başlamışlardır (Lewis: 130).

1860'ta fikirlerini dile getirmede istekli aydınlar yayınladıkları çeşitli gazetelerle bir kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır. Bunlar arasında öncelikle Şinasi ve Agah Efendi'nin çıkardığı "*Tercüman-ı Ahval*" akabinde Şinasi'nin 1862'de yayınladığı "*Tasvir-i Efkar*" dikkat çekmektedir. Adı geçen gazeteler, ilk kez devlet yönetimi çizgisinden çıkmayı ve toplum ile bağ kurmayı başarabilmişse farklı bir ifadeyle muhalif bir eğilim gösterebilmişse de[138] iktidara karşı açıktan bir tavır aldıklarını söylemek güçtür. Bunun sebebi sadrazamların gazete kapama ve yazarları sürgüne gönderme şeklindeki baskıcı tutumları ile basın organlarının açık muhalefetine fırsat vermemesidir (Güz ve Bayhan: 2-3).

Basın faaliyetleri ile sesini duyurmaya çalışan Ali Suavi, İbrahim Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi yazar ve fikir adamları, mutlak monarşinin yerine meşruti monarşiyi (padişahla birlikte halkın temsilcilerinin de söz sahibi olduğu parlamentonun oluşturulmasını) savunduklarından "*Yeni Osmanlılar*" olarak adlandırılmışlardır (Koray, 1983: 563). Ali ve Fuat Paşa'nın hatalı yönetimlerine karşı gelerek Osmanlı'nın siyasi yapısını değiştirmeyi amaç edinen bu topluluk üyeleri, sınırlar içerisinde rahat çalışamayacaklarından Fransa'ya giderek orada çalışmalarına devam etmiştir (Sander, 2016: 317). İbrahim Şinasi "*Tasvir-i Efkar*" gazetesindeki baş yazarlığını Namık Kemal'e bırakıp Avrupa'ya gitmiş beraberinde Ali Suavi ve Ziya Paşa'nın 1867 yılında yayın hayatına başlayan "*Muhbir*" gazetesindeki eleştirilerine binaen hükümet tarafından verilen İstanbul'dan uzaklaştırılmaları kararı onları yurt dışına kaçmaya itmiştir (Koray: 571).

Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi ve Agah Efendi'nin yurt dışına gitmelerinde Mustafa Fazıl Paşa'nın rolü önem arz eder. Nitekim paşa; gazeteleri

[138] Toplum ile kurdukları bağ tirajlardan açıkça görülür. Devlet eliyle yayınlanan Takvim-i Vekayi en fazla beş bin tiraja ulaşabilmişken Tasvir-i Efkar'ın bazı sayılarının on sekiz hatta yirmi bine ulaştığı kaydedilmiştir (Güz ve Bayhan, 2016: 3).

kapatılmış, sürgün edilmiş olan genç yazarların masraflarını karşılayacağını belirterek onları Avrupa'ya davet etmiş ve "*Muhbir*" gibi kapatılan gazetelerin tekrar yayınlanmasına, fikir adamlarının Osmanlı'nın durumuna ilişkin görüşlerini belirtmelerine olanak sağlamış ayrıca bu gençlerin 1868 yılında "*Hürriyet*" gazetesini çıkarmalarına öncülük etmiştir (Koray: 573).

Siyasi bir parti oluşturamayan fakat Osmanlı bürokrasisinde muhalif fikirlerin yükselmesine öncülük eden bu Genç Osmanlılar/I. Genç Türkler; iktidarın baskıcı yönetimi karşıtlığında birleşerek Hürriyet gazetesinde sert eleştirilerde bulunmuşlardır (Ortaylı, 2018: 274) (Tunaya, 1960: 68). Üyeleri arasında farklı fikirlerin cereyan ettiğini söylemek de mümkündür. Örneğin Namık Kemal; Meşrutiyet'in hilafet ve saltanat ile birlikte varlığını sağlayabileceğini bu noktada dinin önemli bir birleştirici olduğunu savunurken Ali Suavi; uzun süredir ötelenmiş olan Türk kimliğine ve eğitimle olacak değişimde Türkçeye vurgu yapmış, Şinasi toplumsal değişimde laikliğin ve medeni aile hukukunun önemine işaret etmiştir (Erdal, 2020: 188).

Osmanlıcılık çatısı altında devletin geleceği adına tüm halka eşit özgürlüklerin tanınması ve halkın temsilcilerinin siyasi arenada yer bulmasında uzlaşan Genç Osmanlılar, fark gözetmeksizin Osmanlı vatandaşlığını "*ittihad-ı anasır*" politikası çerçevesinde savunarak II. Abdülhamit'e Osmanlı'nın ilk anayasası olan Kanun-u Esasi'yi ilan ettirmede (1876) önemli rol oynamışlardır.

1878 yılına gelindiğinde iktidardaki siyasal seçkinlerin, ellerindeki gücü halkın temsilcileriyle paylaşmak istememeleri nedeniyle (Karpat, 2015: 10) Osmanlı-Rus Savaşı bahane edilerek anayasanın getirdiği meşruti yönetim askıya alınmış ve istibdat rejiminin uygulamaya konulduğu bu dönemde 30 yıl boyunca basın sansür edilmiştir. II. Abdülhamit'in tutumu aydınlar arasında hayal kırıklığı yaratmışsa da[139] Genç Osmanlıların ardılı olarak ifade edilen Jön Türkler/II. Genç Türklerin, meşruti

[139] Namık Kemal'le ilişkisi olan bir askeri öğrencinin notları arasında II. Abdülhamit'i tahttan indirmeye yönelik planların bulunmasına binaen Namık Kemal önce hapsedilmiş, ardından Midilli'ye sürgüne gönderilmiş, Ziya Paşa Suriye Valiliği'ne tayin edilmiş, Ali Suavi ise fikirlerini önemsediklerine inandıkları V. Murat'ı tekrar tahta çıkarabilmek adına Rumeli göçmenleriyle birlikte 20 Mayıs 1878'de Çırağan Sarayını basmış ve bu sırada öldürülmüştür (Demirtaş, 2007: 395-396).

monarşi idealinden vazgeçmeyip onu kuvvetle savunmaya 1889 yılında yeniden örgütlenip devam ettikleri görülür (Timur, 2011: 34).

Dışarıda "*İslamcılık*" içeride "*Türkçülük*" politikası güden II. Abdülhamit ise devleti kurtarmanın çözümü olarak halifelik makamını korumaya ve yüceltmeye yönelmiştir. Sebebini ayrıntılandırmak gerekirse; 1880'lerde İngilizler meşru halifenin Türk olan II. Abdülhamit değil Arap olan Mekke şerifi olduğunu ve söz konusu makamı II. Abdülhamit'in gasp ettiğini savunmuşlardır. Dolayısıyla Sultan meşruiyetini kanıtlayarak dünyadaki müslümanlara bu makamla seslenir hale gelmek için çaba harcamaya başlamıştır (Halaçoğlu, 2018: 71). Bu uğurda politikalardan gayrimüslimlerin yararlanarak ayrılıkçı eylemlerini daha da arttığının tespit edilmesi "*ittihad-ı anasır*" politikasının giderek zayıflamasına sebep olmuştur. Nihayetinde bu durum İslami değerlere sarılmayı gerektirdiği gibi göç ve soykırıma maruz kalan Türk unsuruna ağırlık verilmesi yönünde bir eğilimi de kuvvetlendirmiştir[140] (Sarınay, 1994: 40-45).

Pan-Slavist politikalara karşın Abdülhamid'in Pan-İslamist politikası çerçevesindeki eğitim reformları ile (Mardin, 1990: 187) müslüman nüfusta önemli gelişme kaydedilmesine rağmen gayrimüslimler arasındaki hıza yetişilememiştir. Fakat askeri ve bürokratik kariyer amaçlı laik eğitimi sınıf atlama aracına dönüştüren şehirli alt-orta sınıf üyeleri Jön Türk hareketinin temelini oluşturmuşlardır (Ahmad, 2006: 70). Genç Osmanlılar'da olduğu gibi bu devrin Jön Türklerinin de tamamen özdeş olduğunu söylemek zordur. "*Ne kadar Jön Türk varsa o kadar ıslâhat programı vardır, denilebilir*" (Tunaya: 69).

Bununla birlikte Jön Türklerin Genç Osmanlılardan farkı; halife, sultan ve bürokrasi için beslediği saygı duygusundan bir ölçüde yoksun olmaları (Karpat: 11), devletin idari kademelerinde bulunmamış daha çok batılı bir eğitim almış avukatlar, gazeteciler, küçük memurlar, bürokratlardan oluşmaları, memleket içinde değil daha çok Avrupa'da çalışıp örgütlenip Abdülhamit rejimine yönelik ağır eleştiriler getirmiş olmalarıdır. Ayrıca Genç Osmanlıların hedefleri belirsizlik içinde bir meşrutiyet ilanı

[140] Gayrimüslimlerin Avrupai anlamda millet olma taleplerindeki artışta Rusya'nın Pan-Slavist politikalarının etkisi büyüktür. 1878 sonrası Balkanlardaki Slav halklarıyla birlikte Ermenilerin teşkilatlanmalarına da rastlamak mümkündür.

iken Jön Türkler modernleşme hareketlerini savunup bu uğurda Abdülhamid'in şahsı ve kurduğu rejimi büyük bir engel olarak gördüklerinden açık bir şekilde onu tahttan indirmeyi hedeflemişlerdir (Tunaya: 69) (Ahmad, 1971: 38-39).

Başlangıçta "*ittihad-ı anasır*" çerçevesinde boy gösteren Jön Türkler, Abdülhamit'in baskı rejimi sebebiyle İtalya'nın milli birliğini sağlayan Carbonari hareketini örnek alarak gizli bir şekilde 1889 yılında "*İttihadı Osmani*" adı altında örgütlenmiş akabinde 1895 yılına değin aktif faaliyette bulunmayıp yeni üyeler kazanmak, gizli toplantılar yapmak ve I. Genç Türklerin yapıtlarını okumakla vakit geçirmişlerdir. 1895 yılı itibarıyla bu topluluk üyeleri; "*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*" adıyla[141] faaliyetlerine hız vermiş; Paris, Cenevre, Kahire'de teşkilatlanıp yayınlar yapmaya başlamış; Meşveret, Mizan, Osmanlı Gazetesi, Şuray-ı Ümmet gibi yayın organları ile Abdülhamid'e yönelik sert eleştirilerini dile getirmiş ve yeniden meşrutiyetin ilan edilmesi üzerine yazılar kaleme almışlardır (Akşin, 1980: 17-18).

1895 yılı sonrası Jön Türklerin sert muhalefetine karşılık Abdülhamit istibdat yönetimini şiddetlendirmek, karar yetkisini Sarayda toplamak, jurnalcilik ve hafiyeliği yaymak, Hilafet yetkilerini vurgulamak gibi tedbirler almışken (Akşin: 22) Jön Türkler ise merkeziyetçiliği savunan Ahmet Rıza, ademi merkeziyetçiliği savunan Prens Sabahattin ve İslamcılığa yakınlık duyan Mizancı Murat arasında fikir ayrılıkları yaşamış ve bu durum; "*Toplumun üstüne çeki taşı gibi oturan bir yönetim nereye dayanarak yerinden kımıldatılabilirdi?*" sorusunu gittikçe belirsizleştirmiştir.

Jön Türkler devrimci bir hareketi Osmanlı içerisindeki diğer milletlerin işine yarayacağı gerekçesiyle gerçekleştiremiyorlar fakat hangi çizgide gidilmesi gerektiği konusunda da ortak bir anlayışta birleşemiyorlardı. Bu sorunu aşmak adına 1902 ve 1907'de iki önemli kongre düzenledilerse de yine uzlaşı sağlanamamıştı. Yaklaşmakta olan bir milletler savaşını sezmelerine karşılık bu sorunun; meşruti monarşinin geri gelişiyle çözümlenebileceğini umuyorlar (Berkes: 398-399), bunun gerçekleşmesi adına toplumda bir eğitim seferberliği yaratılması gerektiğini dile getirerek "züğürt

[141] İttihat Osmanlı birliği, terakki ise aydınlanma, çağdaş uygarlığın eğitim ve teknik araçlarıyla donanarak ilerleme anlamına gelir (Berkes, 2012: 405).

tesellisine" sığınıyorlar ve arzu ettikleri eğitimin uygulamaya konabilmesi için Abdülhamit'in ölümünü bekler bir duruş sergiliyorlardı (Akşin: 66).

Bu tavrın değişim geçirdiği nokta 1907 yılında askeri nitelikli "*Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*" ile birleşilmesi olmuştur. Nitekim birleşim sonrası ittihatçıların orduda gücü giderek artmış ve 1908 yılına gelindiğinde Makedonya adına İngiltere-Rusya arasındaki yapılan Reval görüşmelerinden güç alan ittihatçı subaylar bu fırsatı devrime dönüştürmüşlerdir. 1908 yılında başta Enver Paşa'nın, daha sonra önemli miktarda silahı, mühimmatı ve ele geçirilen paraları yanına alan Kolağası Ahmet Niyazi'nin dağa çıkması devrimin ilk kırılma noktası olmuştur. Süreç içerisinde Manastır'ın müslüman halkının ayaklanması, askeri depoları ele geçirmeleri, subayların Sultana açıkça cephe aldıklarını ilan etmeleri İttihat ve Terakki'nin hedeflerine ulaşılmasını hızlandırmış ve Abdülhamit, 23 Temmuz 1908'de meşrutiyeti yeniden ilan etmek durumunda kalmıştır (Lewis: 205-206).

Meclisi Mebusan seçimlerinin yeniden yapılması ile birlikte meclis içerisinde çoğunluğu elde edebilen İttihat ve Terakki'nin hedefine ulaşması siyasi açıdan hızla yükseldiği anlamına gelmemektedir. Meşrutiyetin ilanı tüm fikir akımlarının canlandığı tartışmalı geçecek bir düzen getirmiştir. Bu düzende Osmanlı Devleti'nden ayrılan halkların sayısındaki artışın yanında 31 Mart Vakası, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ile İttihat ve Terakki kimi zaman güçlenmiş kimi zaman da büyük eleştirilere maruz kalmıştır.

Hedefleri doğrultusunda yaşanılan süreçler değerlendirildiğinde partinin meşrutiyeti ilan ettirmede başarıya ulaştığı görülür. Fakat başından itibaren Osmanlıyı kurtarma adına attıkları adımlar başka çözüm kalmadığından Türkçülüğe eğilim gösterilmesi sebebiyle gerçekleştirilememiştir. Neticede bu durum Türkiye'nin adım adım bir ulus devlet olma yolundaki ilk sinyallerini oluşturur (Dural, 2013: 168).

3.1.1.1. Fikir Akımları İçerisinde Türkçülüğün Yeri

Meşrutiyetin ilan edilmesinin ardından basın faaliyetlerinin yeniden canlanmaya başladığı görülür. Yöneticiler ile halk arasında birleştirici bir mahiyette boy gösteren bu faaliyetler, aydın kesimin yoğun çabaları sonucu "*yeni yönetim biçiminin*" halk tarafından da anlaşılmasını sağlamada önemli bir araç olmuştur. Diğer

taraftan bu dönemde ifade özgürlüğüne yönelik kısıtlamaların kalkması ve özgürlükçü-eşitlikçi havanın doğması anarşik bir ortamı da beraberinde getirmiştir (Ülken, 1994: 231). Anarşik ortamın temel sebebi gazete ve dergilerde coşku ile bahsedilen yeni rejimin herkes tarafından kendi emelleri neyse bunları gerçekleştirebileceklerine dair büyük ümitler beslemeleridir.

Hal böyle olunca sınırlar konulamayan özgürlük alanı, birbirini taşlayan çok sayıda dergi ve gazetenin çıkmasına zemin hazırlamıştır[142]. Aynı dönemde siyasi suçlulara ek olarak adi suçluların da salıverilmesi; soygunların, hırsızlıkların, kadınlara tacizlerin artmasına sebebiyet verdiğinden sorunların toplumsal alana sıçraması kaçınılmaz olmuştur. Olayların olumsuz yönde gelişmesi muhalif basının gittikçe sertleşmesinin ve karşılığında hükümetin baskıcı bir tutum takınmasının önünü açmıştır (Dağlar, 2008: 157-158).

1908 sonrası özgürlük ve tartışma ortamında belirginleşen aynı hedef uğrana çeşitli çözüm önerileri ortaya atan fikri akımlar arasındaki çatışma veya uzlaşılarda hükümetin tavrı önem arz etmiştir. Hükümetin tavrına geçmeden evvel akımlar arasındaki ilişkilerin seyrine bakılması Türkçülüğün bu anarşik ortamda nasıl bir konuma sahip olduğunu görmek açısından gereklidir.

Osmanlıcılık ve Batıcılık birlikte ele alınıp modernleşme seyrinde baskın fikri akımlar olarak ifade edilirken, İslamcılık geriliğin sebebi Türkçülük ise bölücü bir hareket olarak görülmüştür. Bu noktada Batıcılığın tüm düşünce akımlarını etkilediği kaydedilmiştir. Nitekim Şinasi ve Ziya Paşa gibi aydınlar Genç Osmanlılar arasında yer almasına karşılık Batıcılık şemsiyesi altında da konumlandırılmış, Mehmet Akif Ersoy ve Said Nursi gibi İslamcılar batının teknik üstünlüğünü kabul etmiş[143], başta

---

[142] Ömürleri kısa olsa da sadece İstanbul'da 1909 yılı 31 Mart vakasına kadar 313 gazete ve derginin yayınlandığı kaydedilmiştir (Atasoy, 2019-a: 6). Özgürlüklerin kötüye kullanılmasına binaen İttihat ve Terakki'nin Tanin gazetesindeki şu telkini göze çarpar; "*Uygar memleketlerde insanların sahip olduğu özgürlük kayıtsız ve şartsız değildir. Özgürlüğün karşısında bir de hak vardır. Hiç kimse ben özgürüm diye diğerinin hakkına tecavüz edemez. Hükümet ahâlinin hakkına taarruz edemeyeceği gibi, ahâlide hükümetin hakkına saygı göstermelidir. Herkes kendiliğinden hak ve adalet sağlamaya kalkarsa memleket alt üst olur. Fena bulur"* (Aysal, 2006: 17).

[143] Mehmet Akif Ersoy, Safahat'ta bu durumu şöyle ifade eder;
"*Sâde Garb'ın, yalnız ilmine dönsün yüzünüz.*
O çocuklarla beraber, gece gündüz, didinin;
Giden üç yüz senelik ilmi sık elden edinin.
Fen diyârın da sızan nâ-mütenâhî pınarı,

Ziya Gökalp olmak üzere Türkçüler de millileşmenin Batılılaşmak, diğer milletler seviyesine çıkmak olduğu tezini ileri sürmüşlerdir (Tunaya: 88).

Batıcılığın orta yol bulma açısından diğer fikir akımlarının birbiriyle etkileşim kurmasına öncülük ettiği görülür. İttihat ve Terakki'nin 1908 yılı başındaki hem Osmanlıcı hem Türkçü çizgisi; bazen ayrılığa düşseler de İslamcıların Türkçülüğe yakın oluşları; Türkçülerin de İslamcılara yönelik ılımlı yaklaşımları bunun örnekleridir. Hatta Namık Kemal, Ahmet Cevdet Paşa ve Ahmet Mithat Efendi gibi hem Osmanlıcı hem Batıcı hem Türkçü yanları bulunan isimlerin olduğunu da söylemek mümkündür (Özkan, 2021: 45).

Etkileşim içerisindeki akımlarda kimi zaman bazılarının daha ön plana çıktığı söylenebilir. Örneğin Osmanlıyı kurtarma çerçevesinde öncelikle "Osmanlıcılık" temel hedef olmuşken, I. Meşrutiyetin ilanına giden yolda İslamcılıkla birlikte anılmış, II. Meşrutiyet sonrası Osmanlıcılığın ve İslamcılığın yanında Türkçülük önem kazanmaya başlamış, Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan'ın bağımsızlıklarını ilan etmesi sonrası Osmanlıcılığı devam ettirmeye çalışmanın bir çözüm olmadığının anlaşılması ve Cemal Paşa'nın gayretlerine rağmen Araplarla birlik sağlanamaması[144] ile Türkçülük en belirgin akım haline gelmiştir (Yücel, 2020: 505).

II. Meşrutiyet sonrası resmî dini İslam, devlet başkanı halife, temel ideolojisi gaza olan bir devlette İslamcılığın yükselişe geçmesi olağan bir durumdur (Akşin: 248). Araplarla siyasi birliğin sağlanabilmesini ve "İttihadı İslam" çerçevesinde müslümanların Batılı sömürgelerden kurtulmasını amaç edinen bu akım; Osmanlı'dan çoğunlukla gayrimüslimlerin ayrılması ve sınırlar içerisinde müslümanların sayısının artmasına binaen halkın dini ve kültürel yönden ortak bir kimlikte buluşturulması için çaba harcanmıştır (Çilliler, 2015: 56-57). Bu uğurda Abdülhamit'in girişimleriyle öne

Hem için, hem getirin yur da o nâfi' suları.
Aynı men ba'ları ihyâ için artık burada,
Kafanız işlesin, oğlum, kanal olsun arada" (Ersoy, 2014: 373).

[144] Paşa Araplarla birliğin devam etmesi adına; "*Türklük akımı Araplık akımının kesinlikle düşmanı değildir. Aksine onun kardeşi, hatta ayrılmaz arkadaşıdır…Ben Türk ve Arap gençliğine şunu söylüyorum ki bu iki millet birbirinden ayrıldıkları anda, her ikisi de yok olmaya mahkumdurlar. İslam'ın bu iki seçkin temel direkleri arasında ihtilaf çıkması, İslam kudretinin yok olmasını doğurur. Sonuçta genel bir İslam esareti, kaçınılmaz bir hal alır*" ifadelerini kullanmıştır (Cemal Paşa, 2010: 246-247).

çıkan İslamcılık, ilkin "Basiret Gazetesi"nde taban bulmuş, Mehmet Akif Ersoy'un "Sırat-ı Müstakim" ve devamındaki "Sebilürreşad"ı ile yaygınlık kazanmıştır.

Bu dönemde İslamcılık politikaları çerçevesinde Araplara yönetimde önemli görevler verilmesi ve ordudaki subayların %10'unu oluşturacak bir şekilde yeniden düzenlemelerin yapılması (Karpat, 2010-a: 594), farklı etnik halklar üzerinde resmi milliyetçilik politikalarının uygulandığına işarettir. Osmanlıcılıkta, Batıcılıkta, Türkçülükte olduğu gibi İslamcılıkta da homojen bir fikir ağından bahsedilemez.

İslamcılar arasında milliyetçiliğe ve Türkçülüğe yaklaşımlar çeşitlilik arz etmektedir. Ahmed Naim, "*Türkçülük bir çeşit ırkçılıktır ve İslâm'da ırkçılık yasaktır*" anlayışı ile hareket ediyorken (Mardin, 1991: 19) Sait Halim Paşa; "*İnsanlık, İslam esasları sayesinde bir gün gelecek, en doğru ve faydalı milliyetçiliğin nasıl olacağını anlayacaktır. İslamiyeti, bütünü ile ve her çeşit milliyetçiliğe muhalif olarak görmek çok büyük bir hata*" ifadelerini kullanmış ve İslam'ın esaslarını en iyi anlayan ve en güzel tatbik eden milletin Türkler olduğunu dile getirmiştir (Bostan, 2019: 67-68). Halim Paşa'ya benzer şekilde Türk olmadığı halde Cemaleddin Efgani de; "*İnsanları birbirine bağlayan iki rabıta vardır: 1) Dil birliği (ırk), 2) Din birliği. Dil birliğinin sebatı şüphesiz dinden daha devamlıdır"* yorumunu yapmıştır (Ülken: 211).

Sıkça kullanılan İslamcıların Türkçülüğü bölücü bulduğu bu sebeple tamamen karşı oldukları savı doğru değildir. İslamcılar; Arnavut ve Arap gibi etnik ayrılıkçı hareketlerin boy gösterdiği bu dönemde söz konusu ayrılıkçı hareketlere öncülük etme gizilgücüne sahip olan Türkçülüğe yoğunlaşmanın Osmanlı'yı dağılmaya götüreceği ve Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına binaen tüm müslüman devletlerin yabancı devletler tarafından işgal edileceği endişesiyle Türkçülere eleştiriler getirmişlerdir (Çetinsaya, 2005: 420-423).

İki akımın arasında keskin bir çatışmasının olmadığı İslamcıların yayın organı olan "Sebilürreşad"ta Türkçülerin; Türkçülerin yayın organı olan "Türk Yurdu" dergisinde ise İslamcıların yazılar kaleme almasından anlaşılabilir. Sebilürreşad, Anadolu coğrafyası dışındaki dış Türkler olarak da adlandırılan Türk nüfusu ile kuvvetli bir iletişim içeresinde olmuş, sorunlarıyla yakından ilgilenmeye çalışmış,

Türk dünyasının türlü meselelerini ele alan birçok makale ve bunların yanında Türklerin yaşadığı değişik coğrafyalardan gönderilen mektuplara yer vermiştir[145].

İslamcı dergilerde Batıcılığa ve Türkçülüğe yakınlık duyulmasının tesadüf olmadığını belirten araştırmalar mevcuttur. Batıcılık ve Türkçülük akımlarına daha yakın olan İttihat ve Terakki'nin radikal İslamcıların ortadan kaldırılması için adımlar attığı ve bazı muhafazakar yayın kurumlarına yardım ettiği bilinmektedir (Sevil, 2005: 59-69). Sebilürreşad'taki yazılarıyla esas amacı; İslam'ı ulusallaştırarak Türklüğün hizmetine koşmak olan bunu yaparken İslamcı ulemanın desteğini almayı hedefleyen Ziya Gökalp örneklerden biridir (Dural, 2019-b: 3). Benzer şekilde İslamcılığı çağdaş bilimle uzlaştırmak için medresenin dışına çıkabilen hatta medresede hiç bulunmamış M. Şemsettin (Günaltay), Sait Halim, Musa Kâzım Efendi, İsmail Hakkı İzmirli, Şehbenderzade Ahmet Hilmi gibi İslamcılar da vardır (Akşin, 1980: 227).

Genel itibarıyla İslamcılar, İslam birliğini sağlamanın temel teşkil edeceğini belirtirken ikinci sıraya Türkçülüğü; Türkçüler de esas hususun Türklük olduğunu belirterek ikinci sıraya İslamcılığı almışlardır. Türkçülüğün İslamcılığın önünde yer alması gerektiği fikrini Türk Yurdu'nun kurucuları arasında bulunan ve Türkçülüğün manifestosunu yazmış olan Yusuf Akçura'da görmek mümkündür. Akçura, 1904 yılında kaleme aldığı "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı makalesinde Osmanlıcılık anlayışından ziyade İslamcılık ve Türkçülük akımlarının hangisinin daha faydalı olabileceği üzerinde durmuş ve bunlar arasından Türkçülüğe eğildiği herkes tarafından kabul edilmiştir (Sarınay: 168-169).

Türkçülüğün yeni bir akım olduğunu belirten Akçura, İslamcılıktan kopuk bir Türkçülük çizmez. Kendisi halka sorulduğunda öncelikle ırkını değil, "*elhamdülillah Müslümanın*" diyerek dinini tanıtan Osmanlı toplumunda İslamcılığın, halen baskın

[145] Sebilürreşad'ta yayınlanan bir yazıda İslamcılık ve Türkçülük ilişkisi şu şekilde dile getirilir; "*Türk diye kabul ettiğimiz İslamların büyük bir kısmı Rusya'da yaşıyor. Acaba bir Kazanlıya İslamiyet'i göz önüne almadan Türklük fikrini kabul ettirebilir miyiz? 'Sen Türksün' dendiğinde, 'benim muhitim ve Osmanlı muhiti ayrı, edebiyatlarımız ayrı, şivemiz farklı, âdât ve tabiatlarımız birbirine benzemez, kısacası kavmiyete ait her hususta ayrılık var; o halde ben niçin Türk olayım?' diye düşünür. Ancak İslamiyet de söz konusu olduğunda aynı adam, 'tüm Müslümanlar esirdir. Her yerde hücuma uğruyorlar. Osmanlılar da Müslüman'dır. Hem ellerinde hilâfet de var. Bu durumda Türkler benim kardeşimdir' diye bir hükme varır. Türklüğü de kolayca kabul eder. Kısacası 'ittihad-ı İslam' fikri, 'ittihâd-ı etrâk' doğurabilir. Fakat Türklük fikri hiçbir şey yapamaz*" (Çakır, 2010: 240-241).

olduğunu kabul etmekle birlikte Hristiyan devletlerinin müslümanlar üzerindeki hakimiyetlerine dikkat çekerek diğer devletlere nazaran İslam birliğini sağlamada daha güçlü olan Osmanlı Devleti'nin dahi bunu gerçekleştirmesine izin vermeyeceklerini dolayısıyla bu anlayışın uzun vadede çözüm getiremeyeceğini belirtir. Ona göre Türkçülük çatısı altında birleşmek; topraklarda bazı ayrılıklar yaşansa bile faydalı bir yoldur. Bu uğurda "*İslam dini büyük Türk milliyetinin teşekkülünde mühim bir unsur olabilir*" ifadelerini kullanıp İslamcılığın Türkçülüğü desteklemesi gerektiğini savunmuştur[146] (Akçura, 1991: 33).

Akçura, nasıl Türkler İslamiyet'te tarih sahnesine Bağdat Halife'sinin Kapıkulu askerleri olarak çıkmış ve Osmanlı döneminde de bunu sürdürmüşlerse Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkmasının ardından artık Türklerin davasına hizmet etme sırasının İslamiyet'e geçtiği yönünde bir tespitte bulunmuştur (Akçura: 32-34). Akçura'nın sözünü ettiği hususun İslamcılar tarafından kolayca kabullenilip uygulamaya geçecek bir mahiyette olmadığı karşımıza çıkar. Öyle ki Trablusgarp Savaşı sonrası kendisinin de yazılarının bulunduğu Sebilürreşad'ın Panislamizme giderek ağırlık vermesi sonucu dergi ile ilişiğini kesen Akçura'nın, 1911'de "Türk Yurdu"nu kurma nedenlerinden birisi budur (Georgeon, 1986: 43-59).

Türkçülüğe dayalı yeni fikirlerin yaratılmasında Rusya'nın Panslavist politikaların etkisi altında kalan Türklerin çalışmaları önem arz eder. Akçura bunlar arasında sesi yüksek çıkanlardan olmakla birlikte İsmail Gaspıralı'nın, Ahmet Ağaoğlu'nun, Hüseyinzade Ali Bey'in de Türkçülüğün halkçı bir içerik kazanmasında ve ulusal iktisat anlayışının oluşmasında katkıları büyüktür[147].

---

[146] Dayanak noktalarını ise şöyle açıklar; "*İslam, Türklüğün birleşmesinde şu hizmeti yerine getirebilmek için, som zamanlarda Hristiyanlıkta olduğu gibi, içinde milliyetlerin doğmasını kabul edecek şekilde değişmelidir. Bu değişim ise hemen hemen mecburidir de: Zamanımız tarihinde görülen umumi cereyan ırklardadır. Dinler din olmak bakımından gittikçe siyasi ehemmiyetlerini, kuvvetlerini, kaybediyorlar, içtimai olmaktan ziyade şahsileşiyorlar. Cemiyetlerde vicdan serbestliği, din birliğinin yerini alıyor. Dinler, cemiyetlerin ek işleri olmaktan vazgeçerek, kalblerini hadi ve mürşitliğini deruhte ediyor, ancak halik ile mahluk arasındaki vicdanı rabıta haline geçiyor. Dolayısıyle dinler ancak ırklarla birleşerek, ırklara yardımcı hatta hizmet edici olarak, siyasi ve içtimai ehemmiyetlerini muhafaza ediyorlar"* (Akçura: 34-35).

[147] İsmail Gaspıralı, Türk ulusunun geleceğini "*dilde, fikirde ve işte birlik*" sağlamada görmüş ve bilhassa en kuvvetli saydığı dil bağının önemine sıklıkla değinip kurduğu "*Tercüman*" gazetesinde Türkçe yayınlar yaparak (Ülken: 231), Rusya'daki Türklerin Türkçe konuşması gerektiğini savunarak ulusal bilincin doğmasında öncü bir rol oynamıştır (Taş ve Göksuçukur, 2019: 483) (Kushner, 1998: 21). Ahmet Ağaoğlu, yazı dilinde sadeleşmenin önemine vurgu yapıp Osmanlı Türkçesinin

Rusya'da yönetimin asimilasyonist politikalarına maruz kalan Türk aydınları Osmanlı'nın kurtuluş sürecinde devletten ziyade etnik ve kültürel birliğe sarılmaları gerektiği yönünde tespitte bulunmuşlardır. Bu aydınlar, Türk Yurdu dergisi ile Türklerin eğitim seviyesini yükseltmek, dinsel tutuculuğa karşı kadınların konumlarını güçlendirerek çağdaşlaşmayı sağlamak, dinde ıslah düşüncesini geliştirmek, Türk topluluklarının edebiyatlarını birbirlerine öğretmek, Türkler arasında eksik olan ulusal burjuvaziyi yaratmak amacıyla çalışmalar gerçekleştirmişlerdir (Kalsın, 2014: 208-209). Vasili Radlof, Arminius Vambery, Vilhem Thomsen, Léon Cahun'un yer aldığı Batı'daki Türkoloji çalışmalarının Rusya'daki Türklerin etnik bir milliyetçiliğe yönelmesinde etkili olduğu görülür (Sezgin: 301).

Genel hatlarıyla bahsedilen Osmanlıcılık-Türkçülük ve İslamcılık-Türkçülük arasındaki ilişkilere bir de farklı kurtuluş reçetesi sunan Batıcılık-Türkçülük penceresinden bakmak gerekir. Nitekim Batıcılık tüm fikir akımlarını etkilemesine karşılık onun Türkçülük üzerindeki etkisi Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun temellerinden birini oluşturmaktadır.

Osmanlı Batı'ya nazaran daha fazla birliğe ve medeniyet seviyesine sahip olduğundan uzun bir süre toplumsal bağlamda sorunları kendi içerisinde çözebilmiştir. Duraklama dönemi sonrası 18. yüzyılda ise durumlar değişmiş Batı gittikçe zayıflayan ve toprak kaybeden Osmanlı karşısında daha kuvvetli bir medeniyet haline gelerek Osmanlı'yı bilhassa Türkleri medeniyetin gerileticisi ilân edip Avrupa topraklarından atmak isteyecek kadar güçlenmiştir. Bu durum karşısında Osmanlı'da çağdaş bir toplum ve hürriyetçi esaslara dayalı bir devlet kurma amacı içeren "*batılılaşma*" girişimleri belirginlik kazanmaya başlamıştır. Onlara göre Osmanlı'nın önünde iki seçenek vardır ya yok olacak ya da Batılılaşacaktır (Tunaya: 18-19).

1904 yılında Akçura batıcılığı reddetmemekle birlikte Türkçülüğe ağırlık verilmesi gerektiğini belirtirken İslamcılar arasında da benzer şekilde reform

benimsenmesinde adımlar atmakla birlikte İslam dinindeki mezhepçi çatışmaları Türkler arasındaki ayrılığın sebebi olarak gördüğünden mezheplerden sıyrılmış bir Türklük fikri aşılamaya çalışmıştır (Sezgin, 2021-a: 315). Hüseyinzade Ali Bey ise Türkleşmek, İslamlaşmak ve Avrupalılaşmak fikirlerinin birbirine zıt görünseler de uzlaşabileceklerini anlatmaya çalışmıştır. Kendisi Panislâvizmden Pantürkizm fikrini çıkardığı gibi; Sosyalizmden de Halkçılık ahlakını çıkarmış (Uca, 2011) ve Ziya Gökalp'ten önce fikir akımları arasındaki sentezi yapan kişi olmuştur.

hareketlerini savunanlar olmuştur. Aynı yıl radikal Batıcı olarak adlandırılan Abdullah Cevdet ise çevirilerinin okunmasından ilham alarak halkı eğitmek ve Osmanlı'yı medeniyet akımına dahil edebilmek adına "*İçtihad*" isimli bir dergi çıkarmaya başlamış ve (Mardin, 2008: 225) bu dergide kısmiliği kabul etmeyip bütünlük addettiği Batı'nın, "*gülü ve dikeniyle*" örnek alınması gerektiğini içeren yazılar kaleme almıştır. Onun bu girişimi bağdaşık olmayan Batıcılar arasında farklılıkları gün yüzüne çıkardığı gibi (Tunaya: 80-81) İslamcılarla zıtlaşmayı da beraberinde getirmiştir.

Cehaletle birlikte Osmanlı'da geriliğin kaynağını İslami gelenek ve kurumlara bağlayan ve laikleşme taraftarı olan Batıcıların, bu yönde esaslı bir programları olmadığı gibi (Aksanyar, 1999: 12) görüşlerini de açıkça söyleyemeyip dolaylı anlatımlarla dile getirdiklerinin altı çizilmedir[148]. Batıcı aydınlardan sayılan fakat İslami yönü ağır basan Celal Nuri sözü edilen ayrışmada öne çıkan isimlerden biridir. Kendisi İslam'ın yeniliğe ve değişime açık bir din olduğunu maddeler halinde sıralayarak gerileme sebeplerinden sayılamayacağını belirtir. İslamcıların dergisi Sebilürreşad'ta da İslam'ın asla gerilemeye neden olmadığı savunulmuştur. Türkçüler ise zihniyet üzerinden değerlendirmeler yapmış ve bilhassa Ahmet Ağaoğlu gerilemenin nedeni olarak bizzat İslam'ın değil içerisindeki halkı birbirine düşüren mezheplerin, tarikatların varlığına işaret etmiştir[149] (Gündüz, 2005: 103-106).

Dini olarak ayrışmakla birlikte Batıcılar, Türkçülerin "turan" fikri yerine "irfan" fikrini benimsemeleri hususunda da ayrışırlar. Bir tarafta Batıcılar muhafaza edebilmesi gereken ananelerin olmadığını öne sürerken diğer tarafta Türkçüler sözü edilen ananeleri kenara bırakmak bir yana onları canlandırma yoluna giderek bir

[148] Dolaylı anlatımın sebebi Osmanlı toplumunda halen İslami değerlerin ağırlıkta olmasıdır. Abdullah Cevdet aşamalı bir şekilde İslam'ın etkisinin azaltılması gerektiğini şu sözler ile belirtir; "*Uzun tecrübelerimizle biz Müslüman kafasının doğrudan doğruya Hristiyan âleminden geldiği taktirde aydınlığa bütün girişleri kapayacağını müşahade etmiş bulunuyoruz. Binaenaleyh bizler, Müslüman damarlarına yeni bir kan nakletme görevini üzerlerine alan bizler, İslâmiyette çok miktarda bulunan terakkiperver prensipleri arayıp bulmalıyız…*" (Hanioğlu, 1981: 130-131).

[149] Bu uğurda modernist İslamcı veya Türkçü İslamcı olarak anılan ve İslam'da reformun gerçekleşebilmesi adına ortak bir tutumda birleşerek çıkarılan "*İslam Mecmuası*" önem arz eder. İttihat Terakki'den de destek alan dergi, "*dinli bir hayat, hayatlı bir din*" düsturu ile din ve milliyet fikirlerine münevver bir cereyan vermeye çalışmıştır. Yazarları ağırlıklı olarak Sebilürreşad'tan olmakla birlikte içerisinde; M. Şemseddin (Günaltay), Ziya Gökalp, Mahmud Esad, Musa Kazım, Köprülüzade Mehmed Fuad, Ahmet Ağaoğlu, Ömer Seyfeddin, Musa Carullah, Abdürreşid İbrahim, Rızaeddin Fahreddin, Bereketzade İsmail Hakkı, Ispartalı Hakkı, Besim (Atalay), Bursalı Mehmed Tahir, Aka Gündüz gibi isimler yer almıştır (Çetinsaya: 431) (Yıldız, 2018: 114) (Bakırcı, 2004: 179).

batılılaşma formülü izlemektedir. Bu uğurda Türkçüler; Batı medeniyetinden yalnız maddi (teknik bilgi) unsurlarının alınıp Türk toplumuna ait manevi değerlerin korunması gerektiği yönünde bir yol tercih etmişlerdir (Sarınay: 210).

Sorunu çözebilmek adına sosyolojiye başvurulması gerektiği üzerinde duran isim Ziya Gökalp olmuştur[150] (İnalcık, 2016: 323-325). Gökalp, İttihat ve Terakki'nin ricasıyla kaleme aldığı büyük ölçüde Türk Yurdu'ndaki makalelerinden oluşan "*Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak*" eserinde (Heyd: 27) bu durumu şöyle dile getirir; "*Bugün bizim için çağdaşlaşmak demek, Avrupalılar gibi zırhlılar, otomobiller, uçaklar yapıp kullanabilmek demektir; çağdaşlaşmak, şekilce ve yaşayışca Avrupalılara benzemek değildir. Ne zaman bilgiyi ve sanayi malzemelerini aktarmak ve satın almak için Avrupalılara ihtiyacımız olmaz hale geldiğimizi görürsek o zaman çağdaşlaşmış olduğumuzu anlarız*" (Gökalp, 2010: 17).

Gökalp; Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak fikirleri arasında bir zıtlığın ve çatışmanın olmadığını vurgulayarak bu üç gayenin üçünün de kabul edilmesi ve bu uğurda "*çağdaş bir İslam Türklüğü*" yaratılması gerektiğini belirtir. Gökalp'in aksine Akçura, Osmanlı'dan daha hızlı modernleşme adımları atan Rusya'da tanık olduğu üzere bu yönde atılacak adımların Osmanlı'yı ayakta tutamayacağının bilincinde olmuştur. Bu sebeple kendisi Osmanlıcılık ve İslamcılığın etnik ve dinsel grupları kaynaştırmaya çözüm olamayacağına inandığından Gökalp'ten önce çıkış yolunun Türkçülük ile olacağını dile getirmiştir (Dural: 7).

3.1.1.2. İttihat ve Terakki Dönemi Türkçülük Politikaları

Yusuf Akçura etnik kimliğe odaklanırken Ziya Gökalp'in farklı etnik toplulukları dışlamayan daha kapsayıcı nitelikteki kültürel milliyetçilik anlayışı, dönemin iktidar partisi İttihat ve Terakki'nin bütünleştirici politikalarına meşruiyet

[150] Bu uğurda öncülük ettiği ilk sosyoloji dergisi olan "*İçtimaiyat Mecmuası*" ile Osmanlı'daki sosyolojik eğilimler belirlenmeye çalışılmış (Ercan, 2014: 53) ve fıkıhçılık yapan İslâmcılık, törecilik yapan Türkçülük, Avrupacılık yapan asırcılık arasındaki çatışmaların sosyoloji yardımıyla çözülebileceği dile getirilmiştir (Şentürk, 2000: 449). Aynı zamanda bu dergide Gökalp, kültürün milli, hissi ve sübjektif; medeniyetin ise uluslararası, fikri ve objektif olduğu şeklindeki Kültür-Medeniyet ayrımını dile getirip kültürün önemini vurgulayarak Türklerin esasen kültürce zengin medeniyetçe fakir olduğuna işaret eder (Kösoğlu, 2003: 224) (Heyd, 1980: 44).

zemini kazandırmaktadır[151]. Gökalp'in fikirlerindeki uyumu önceleyen tutuma benzer şekilde İttihat ve Terakki Partisi'nde de farklı etnik veya dini toplulukları dışlama değil onlarla Osmanlı toprakları içerisinde bir ulus yaratma çabası hakimdir.

Parti, Osmanlı'nın kurtuluşunda tüm akımlara bütünlüklü yaklaşmasına karşın Balkan Savaşı sonrası, Türklüğe sığınmaktan başka seçenek kalmamasına binaen Akçura çizgisine yönelmiş ve milli iktisat, maarif, iskân, idare gibi alanlarda (Boz, 2021: 56) Türkçülüğe yakın olan İttihat ve Terakki'nin "*homojenizasyon*" politikası gütmesi diaspora tarihçilerinin yanı sıra hemen hemen tüm tarihçiler tarafından kabul edilmektedir. Bireyi cemaat üyesi olmaktan kurtarıp "yurttaşa" dönüştürerek ona anayasal vatandaşlık verebilmek amacında olan partinin bu tutumunun sebebi olarak çağdaşlaşmaya giden yolda eşitlikçi bir zeminden ziyade karışıklık getiren Osmanlı'nın çok uluslu yapısı gösterilmektedir (Toprak, 2006: 15).

Bu uğurda İttihat ve Terakki, açıkça Türkçülüğe yöneldiğini ifade etmese de[152] Cemiyetler kanunu ışığında etnik veya dini topluluklara dayanan siyasi derneklerin kapatılmasında veya komitacıların silahsızlandırılmasında görüldüğü üzere zor kullanmaktan geri kalmamıştır (Semiz, 2014: 230). Yaptıkları ile Türkçülüğün Türk ulusçuluğuna dönüşmesini sağlayan İttihat ve Terakki, bitmez tükenmez iç ve dış sıkıntıların ortasında yetkeci bir zihniyetle pek çok sosyal meseleyi ıslahat olarak ele almış, planlamış ve bir kısmını da kanunlaştırmıştır. Bunları bilhassa 1913'teki Bab-ı Ali Baskını ile iktidar partisi olarak mecliste büyük çoğunluğu elde etmesinin ardından gerçekleştirebilmiştir (Tunaya: 48).

Tek başına iktidar olan İttihat ve Terakki Partisi'nin yakalamış olduğu bu gücü ilk olarak kapitülasyonlarla ayrıcalık elde eden yabancı-gayrimüslim kesimlerin işine yarayan ve ayrılıkçı hareketleri tetikleyen liberal iktisadi sistemin yerine ulusal bir ekonomi politikasını getirmede kullandığı görülür (Toprak, 1995: 146). Sebebi; liberal iktisat politikaları ile Türk tüccarların, zanaatkarların rekabet ortamında giderek yoksullaşmış ve piyasadan çekilmek durumunda kalmış olmasıdır. Bu sorunu ortadan

[151] Türkçülük çalışmalarında Akçura'nın yerine Gökalp görünür hale gelmeye başlamış, İttihat ve Terakki içerisinde de payı giderek artmıştır (Ülken: 314).
[152] İmparatorluğun tasfiyesini savunamayacağından bu konuda son derecede ihtiyatlı davranmak zorunluluğunu hissetmiş ve amacını uzun süre kendinden dahi gizli tutmuştur (Akşin: 163-154).

kaldırmak isteyen parti, Türkler arasında bir örgütlenme gerçekleştirip geleneksel çiftçilikle uğraştığından ticaretten uzak kalmış Türkleri gayrimüslimlerle rekabet edilebilir bir konuma getirmeye ve eksik olan ulusal burjuvaziyi yaratmaya çalışmıştır[153] (Semiz: 236-237).

Çağdaş bir devlete dönüşebilmek adına gerekli görülen burjuvazinin oluşumunu Gökalp, "*Türklere bir millet karakteri kazandıracak ve bir Türk kültürünün oluşmasına katkıda bulunacak etkenlerden biri millî ekonomidir*" şeklindeki sözleri ile desteklemiş; Yusuf Akçura ulusal kalkınmanın dayanağını ulusal ekonomide görmüş, Türk Yurdu dergisinde sosyalist görüşe sahip olmasına karşın Parvus (Aleksander Helphand) ve benzer şekilde Galip Haldun borçlanılandan çok daha fazla paranın dışarıya akmasına sebebiyet veren yabancı sermayenin sakıncalarına değinip milliyetçi ekonomi politikalarının uygulanması gerekliliği üzerinde durmuştur. İslam Mecmuası'nda Tekinalp (Moiz Kohen) ise Friedrich List ışığında Almanya'da uygulanan iktisadi politikanın izlenmesi gerektiğini çünkü bu politikanın Klasik iktisadın birey esaslı anlayışından toplumcu bir bakış açısına geçişte temel teşkil ettiğini savunmuştur (Demir, 2021: 199-200).

Bu bağlamda 10 Eylül 1914'te kapitülasyonlar tek taraflı kaldırılarak Düyûn-u Umûmiyye'nin faaliyetleri askıya alınmış, ülkede bulunan ve önemli ayrıcalıklara sahip yabancı sermayeli şirketler denetime tabi tutulmuştur. 14 Eylül 1916'da yeni gümrük tarifeleri uygulamaya konulmuş, Şubat 1916'da ticari işlemlerde Türkçe kullanılmasına ilişkin yasa meclisten geçirilmiş, devlet bankacılığı-milli kredi kurumları oluşturularak sanayinin özendirilmesine ve üretici/tüketicinin örgütlenmesine öncülük edilmiştir. 1908'den 1923 yılına değin 24 milli bankanın kurulduğu ayrıca ticaretle uğraşanların, zanaatkârların ve vergiden muaf olan tüm yabancıların Temettü Vergisi'ne tabi tutulduğu kaydedilmiştir (Coşkun, 2015: 135).

1916 yılı sonrasında ulusal ekonomi oluşturmada daha aktif adım atan İttihat ve Terakki'nin yabancı sermayeden uzaklaşılmasına yönelik attığı adımlar I. Dünya

[153] İttihat ve Terakki'nin bu politikaları Osmanlı içerisindeki gayrimüslimlerin ayrılıkçı duygularını pekiştirmekle birlikte Müslüman olan Arap, Arnavut, Çerkez gibi azınlıklara birdenbire özel bir dile sahip olduklarını ve Türklerden ayrı bir "millet" olduklarını hatırlamalarına sebebiyet vermiştir. Ayrıca bu politikalar başlangıçta ayrılıkçı bir politika gütmeyip kendi kültürel kazanımlarını Osmanlı çatısı altında sağlamaya çalışan Kürtleri de muhalif konuma sürüklemiştir (Şendal, 2019: 29).

Savaşı'nın yaşanmasına karşın etkili olabilmiş ve 1908 yılında şirketlerin toplam sermayesi içinde milli sermayenin payı %3 iken bu pay 1918'de %38'e yükselmiştir. Dolayısıyla İttihat ve Terakki ile birlikte yabancı hakimiyeti giderek azalan bir seyir izlemiştir[154] (Oktar ve Varlı, 2009: 5).

İktisadi olarak diğer güçlü devletleri takip eden İttihat ve Terakki'nin yakaladığı önemli diğer gelişme eğitimdir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Almanya'da, Rusya'da, İngiltere'de ve Fransa'daki eğitimcilerin kendi uluslarının diğer uluslar karşısında üstün olduklarını yeni nesle öğretme görevini üstlendikleri karşımıza çıkar (Karal, 1996: 356-357). Bu uğurda Namık Kemal'in "*Eğitim Türkçe olmalıdır…Avrupa Latinceden kurtularak kalkındı. Osmanlı Devleti de Arapçadan kurtularak kalkınacaktır* (Akşin: 72)" sözlerine binaen Osmanlı toprakları içerisinde en geri kalmış kesimin Türkler olduğunun ve onlara askere alınan sömürülen ikinci sınıf muamelesinin yapıldığının farkına varılması (Çavdar, 1991: 97), İttihat ve Terakki'nin geri kalmışlığın önüne geçebilmek adına yeni eğitim politikalarını ortaya atmasında temel itici güç olmuştur.

Balkanlardaki toprakların kaybedilmesi büyük bir hezeyan yarattığından İttihat ve Terakki ile birlikte araştırmalarını bu topraklara yönelten pek çok aydının ortak görüşü onların milli hislere önem veren eğitimlerine karşın bizdeki mekteplerin milli histen yoksun, hastalıklı, kendine güvensiz insanlar yetiştirdikleridir (Erkek, 2009: 486). Uzlaşılan bir diğer nokta da Balkan devletlerinin nüfus bakımından Osmanlı'dan çok daha az olmalarına karşın Osmanlı'dan çok daha fazla eğitime

[154] Sözü edilen olumlu seyrin halk tarafından bazı bedeller ödenerek gerçekleştirildiğinin altı çizilmelidir. Nitekim bu dönemde iaşe görevini üstlenen İttihat ve Terakki halkın un, buğday, ekmek, şeker, gaz gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak, üretim ve ulaşımda yaşanan sıkıntıları çözüme kavuşturmak adına Kara Kemal Bey'in (Ahmet Kemal Bey) önderliğinde "*Heyet-i Mahsusa-i Ticariye*" adlı bir kurum oluşturmuştur. Ulusal bir burjuvazi yaratmada kararlı olan Kara Kemal Bey, ülke ihtiyaçlarının Konya, Ankara gibi Anadolu şehirlerinden karşılamaya çalışmış ve küçük esnafa şeker, yağ, pirinç, kahve gibi temel maddeleri dağıtarak onlar üzerindeki kontrolünü giderek artırmıştır. Ayrıca "*Millî Mahsulat Anonim Şirketi*" gibi kurduğu farklı şirketler aracılığıyla tüccarlara yüksek fiyatlardan satış yaparak kar elde edip akabinde bu karı yeni bir ulusal şirket kurmak için kullandığı tespit edilmiştir. Bu şirketler dışında farklı ülkeler üzerinden ürün getirmeye çalışan kişileri ise engellemiş ve cezalandırmıştır. Devlet eliyle gerçekleştirilmeye çalışılan "burjuvazinin" oluşumundan en fazla etkilenen kesim esnaf ve küçük girişimcilerdir (Tekeli ve İlkin, 2003: 359). Osmanlı'da daha önce böyle bir tecrübe yaşanmadığından mesleki ahlakın bilinmediğine bağlanan bu durum "*harp zenginleri*" olarak adlandırılan bir sınıfın doğmasına sebep olmuştur. Nihayetinde ulusal bir ekonomi oluşturmada ülke iktisadına çekidüzen verilebilmesinin temel koşulu olarak "ahlak sorununun çözülmesi" gerektiği noktasında uzlaşılmıştır (Toprak, 1995: 154).

yatırım yapmış olmalarıdır. Nihayetinde eğitimin donanmadan daha güçlü olduğu sonucuna varılmıştır[155] (Akyüz, 2008: 292).

Bu uğurda yeniliklere adım atan İttihat ve Terakki Partisi, iktisadi ölçekte Alman modelini örnek almışken eğitim politikalarında "*herkes için zorunlu, laik ve parasız ilkokul öğretimi*" esas alan Fransa'daki modeli benimsemeyi tercih etmiştir. Fransız modeli ışığında ilk olarak; dinle eğitimin iç içe geçmişliğine, eğitimde temel teşkil eden yöntem ve öğretilerin Hıristiyan ülkelerinden gelmiş olması sorununa (Timur: 34), sınırlar içerisinde hizmet veren yabancılara ait özel okulların önüne geçmek ve yabancı özel okullardan Türk çocuklarını kurtarmak adına müslüman Türk unsurların gidebileceği özel okulların açılması hususuna yoğunlaşmışlardır. "*Osmanlı İttihat Mektepleri*" isimli kurulan dernek ile programı ve masrafları kendi mensuplarına ait olmak üzere himaye ettikleri okullara "*İttihat ve Terakki Mektebi*" adını verip İstanbul, Bursa, Edirne ve İzmir gibi büyük şehirlerde ilk ve orta dereceli okullar açarak ilk adımı atmışlardır (Uyanık, 2009: 77).

Türkçülüğe daha başlangıçta yakın olan İttihat Terakki'nin 1908 programı, özel okullarda Osmanlıcılığa ve Türkçülüğe aykırı tüm temaların ayıklatılarak Maarif Vekâleti'nin nezaretinde Türkçeleştirici temalara ağırlık verilmesini, gayrimüslim ilkokullarında Türkçe öğreniminin zorunlu, dini kurumlar haricindeki devlete ait lise ve üniversitelerde öğretim dilinin Türkçe olmasını fakat orta öğretim kurumlarında mahalli dillerin de öğretilebileceğini öngörmekteydi[156] (Semiz: 233).

---

[155] Bu durumu Balkan topraklarında öğretmenlik yapmış olan Ethem Nejat Bey şöyle aktarır; "*Biz aheste ve mazlum biçimde yürürken memleketimizde neler oldu!.. Rumeli'de Makedonya muallimleri ne inkılâplar yaptılar! Manastır-Selânik treni sizi Florina istasyonundan aşağı götürürken karşınıza ufak bir köy, koca bir mektep çıkar: Bir Bulgar köyünün İdadî mektebi. Bütün Makedonya köylerini gezerseniz, sizi bir genç karşılar. Bu, pek az bir ücretle köyün fedakâr muallimi olan bir Darülfünun mezunudur. O mekteplerin hocaları bir yandan fikrî ve sosyal inkılâbı yaparken, öte yandan dağlarda gezen çetelerin akıl yoldaşı idi. Rumeli'de bizim köylerde ismini yazmasını bilemeyen, elle yazılmış yazıları okuyamayan köy hocaları görev yaparken, kasabalarda milliyetten, Türklükten bahsi ayıp ve günah sayan daha yüksek derecede seciyesiz, miskin muallimler yüksek tabakanın çocuklarını terbiye ederken, Makedonya muallimleri daha kaba ve cahil olan gayrimüslim köylüleri insan yaptılar. Onlara seciye, fikir, emel verdiler. Sonuç ne oldu? Bizim hocalar mağlup, onlarınki galip! Savaşı onlara kazandıran mektepleri, eğitimleridir. Bizi de mağlup eden yine mektebimiz, medresemiz, eğitimimizdir. Balkanlıların askerî orduları değil, öğretmen orduları galiptir* (Akyüz: 291)".

[156] Azınlıkların kendi dillerinde eğitim alma hakkının önüne geçmeyen ve saygı çerçevesinde atılan bu adımın "Türkleştirme politikası" çevresinde ele alınması hatalı olmakla birlikte (Toprak: 20) bu durum yabancı basında laiklikten uzak ve homojenleştirici bir politika olarak yansıtılmıştır. The Times gazetesindeki; "*Genç Türklerin eğitim programının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanlar*

Partinin etkinliğini giderek artırmasına paralel olarak 1913'te Emrullah Efendi'nin fikirleri ışığında hazırlanan ve çocukların yaşlarına uygun bir eğitim almasını hedefleyen "*Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu*" yasalaşmıştır. Yeni bir meşrutiyet nesli yetiştirme amacında olan ve çocukları toplumun geleceği olarak gören İttihatçılar, çıkarılan kanun ile ilköğretimi herkes için zorunlu ve ücretsiz hale getirmişlerdir. Bu süreçte ders kitapları revize edilmiş, Edebiyat, Tarih ve Coğrafya derslerindeki okuma parçaları ile vatandaşların kimlik oluşumuna katkıda bulunulmaya çalışılmıştır (Uyanık: 82).

Akşin'in verilerine göre; 1904-1908 arası yıllık maarif bütçesi yaklaşık 200.000 lira iken, 1909'da 600.000, 1910'da 940.000, 1914'te 1.230.000 liraya çıkarılmış, idadi ve lise sayısı ise hürriyetin ilanında 79 iken, 1914'te 95'e yükseltilmiş, öğrenci ve öğretmen sayılarında da önemli artışlar kaydedilmiştir (Akşin: 158). Niteliksel olarak aynı başarının sürdürüldüğünü ise söylemek zordur.

İttihat ve Terakki'nin eğitim politikalarını eleştiren isimlerden biri Ethem Nejat'tır. Politikaların kâğıt üzerinde kaldığını dile getiren Nejat Bey, Ahmed Şükrü ve Ak Mirza'ya benzer şekilde Tanzimat'tan beri uygulanan Fransız modelinin artık geçerli olmadığını, bu modelin memur yetiştirmekten başka bir işe yaramadığını, Fransızların dahi yeni eğitim modellerine yöneldiğini, ayrıca mekteplerde Fransızcaya yer verilmesinin milli hisleri büyük ölçüde zedelediğini belirtir.

Kendisi Fransız eğitim modeli yerine disiplinli ve düzenli olan "Alman modelinin" ve fikren özgür bedenen ise sağlıklı insanlar yetiştirmeyi amaç edinen "Anglo-Sakson modelinin" uygulanmasından yanadır. Doğa ve eğitimin bir arada yürütülmesi gerektiğinin altını çizen Nejat Bey, kalkınmanın ziraat ve hayvancılıktan geçtiği bu sebeple de tüm toplumun eğitilmesi gerektiği düşüncesi ile (Nejat, 2001: 41) Cumhuriyet döneminde kurulacak Köy Enstitüleri'nin fikri temellerini atmıştır[157]

tarafından şiddetli bir tepkiyle karşılanacağı açıktır. Eğer bu eğitim politikasına ısrarla devam edilirse Hıristiyan unsurlar arasında bir yakınlaşmaya sebep olabilir. Bu unsurlardan hiçbiri, özellikle de Rumlar geçmişte gözlerinden sakınarak korudukları eğitim alanındaki ayrıcalıklarından vazgeçmeyeceklerdir" şeklinde kaleme alının yazılardan bunu görebilmek mümkündür (Aşçı, 2020: 498). Türkçenin zorunlu hale getirilmesine binaen ilk ayrılık talebi 1911'de Arnavutlardan gelmiştir.

[157] İttihat ve Terakki döneminde eğitim adına atılan pek çok adımın Cumhuriyet döneminde çıkarılan "*Tevhid-i Tedrisat Kanunu*" ile somut uygulama alanı bulduğu söylenebilir (Timur: 34).

Bu uğurda İttihat ve Terakki'nin; milli musiki, milli filmcilik, milli kütüphane, milli coğrafya, milli edebiyat şeklinde devam eden millileştirmeye yönelik kültür politikalarının yanı sıra (Semiz: 235-236) bugün dahi tartışılmaya devam eden iskân politikaları Türkçülük üzerine giderek somutlaşan adımlarının göstergesidir. İskân meselesi, Balkan Savaşlarındaki yenilginin ardından Anadolu'nun kaybedilmesinin önüne geçebilmek adına elde kalan nüfusun müslümanlaştırılması ve Türkleştirilmesi gerekliliğine binaen ortaya çıkmıştır.

Edirne'den Halep'e kadar Türk iskân mıntıkası olarak belirlenen bölgede Osmanlı'dan kalan farklı etnik ve dinsel toplulukları sevk ve iskana tabi tutma kararı alınmış böylece farklı kimliklere sahip müslümanların birbiriyle karıştırılması amaçlanmıştır. Bu uğurda Çingeneler yerleşik hayata geçirilmeye çalışılmış, Araplar ve Kürtler Anadolu'nun iç ve batı bölgelerine, Arnavutlar ve Boşnaklar Anadolu'nun iç ve doğu bölgelerine, Çerkezler Anadolu'nun doğu bölgelerine yerleşik nüfusun %10'nunu aşmayacak şekilde sevk edilmişlerdir. Aynı şekilde Ermeniler, Rumlar, Rus işgalinden kaçan Türklerle birlikte Gürcü ve Lazlar da iskân politikalarına tabi tutulmuşlardır (Dündar, 2002: 247-248).

Bu noktada tartışma yaratan husus 1915 yılında Ermenilere yönelik alınan kararlar olmuştur. Ermeniler üzerinde uygulanan politikanın; iskân politikası çerçevesinde gerçekleştirilen bir tehcir mi yoksa imha politikası çerçevesinde yapılan bir soykırım mı olduğu belirsizlik içermektedir (Akçam, 2010: 42). Bu politikanın kanunsuzca yapıldığına vurgu yapan Kaiser, bilinçli bir soykırım gerçekleştirildiğini; Onaran, 1914 sonrası başlayan ötekileştirme politikasının giderek etnik temele dayandırıldığını; Halaçoğlu, Nazi dönemi ile karşılaştırarak bu yapılananın etnik temizlik veya soykırım olarak adlandırılamayacağını; Karal ise yollarda asayişsizlik ve hastalık sebebiyle gerçekleşen kayıpların yabancı basın tarafından abartılarak olaya soykırım görüntüsü verilmeye çalışıldığını dile getirmektedir (Kaiser, 2005: 154-155) (Onaran, 2010: 305) (Halaçoğlu, 2008: 102) (Karal : 454).

"Tehcirin sebebi Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne karşı giriştikleri isyanlar mıydı yoksa bu isyanlar İttihat ve Terakki'nin Türkçülüğe yönelik eğilimlerine bir meşruluk mu kazandırmaktaydı?" şeklinde devam eden sorular taraflı olarak farklı

yorumlarla yanıtlanmıştır. Fakat Doğu Anadolu ve Mersin-İskenderun'dan Irak ve Suriye'nin içlerine yerleştirilmeye çalışılan kimilerine göre az kimilerine göre çok sayıda Ermeni'nin taşıtsızlık, açlık, hava koşulları, hastalık, sefalet yüzünden hayatlarını kaybettiği ortadadır (Akşin, 2007: 207-208). Çıkarılan Sevk ve İskan Kanunu uyarınca bu olaydan kasten bir öldürme gerçekleştirilmediği sonucuna varılsa da İttihat ve Terakki'nin izlemiş olduğu politika Ermenilerin ölümü ile sonuçlandığından niyetlerinin sorgulanması kaçınılmaz olmuştur.

Nihayetinde İttihat ve Terakki'nin Türkçülüğün gelişmesi ve ulusal değerlerin öne çıkması adına politikalar izlediği görülür. Türkçülük fikrinin pek çok alanda bir hareket haline gelerek programa dönüşebilmesi ve bu programın uygulama alanı bulması ise Osmanlı Devleti'nin çöküşüne binaen Anadolu'da yeni bir Türk devletinin ortaya çıkışı ile gerçekleşebilmiştir (Kushner: 134). Son noktada iktidarda zorbalaşıp halkın gözünde gittikçe küçülen parti üyelerinin yurtdışına kaçması hanelerine eksi yazılmasına sebep olmakla birlikte hatalı uyguladıkları politikaların Mustafa Kemal'e miras kalmasına sebep olmuştur (Dural: 76-77).

3.1.1.3. Kurtuluş Yolunda Yeni Bir İdeoloji: Sosyalizm

Meşrutiyetin ilanının ardından bir taraftan İttihat ve Terakki'nin Türkçülük politikaları belirginleşirken diğer taraftan Osmanlı toplumunda yeni bir ideoloji olarak sosyalizm boy göstermeye başlamıştır. Sosyalizmin meşrutiyetin ilanı sonrası öne çıkmasının sebebi 19. yüzyılın sonları itibarıyla Osmanlı'da Selanik ve Makedonya gibi sanayinin görece gelişmiş olduğu bölgelerde dahi işçi hareketlerinin güçlü bir nitelik arz etmemesidir. Zamanla bu topraklarda sanayileşmenin giderek artması basın özgürlükleri ile birleşince işçi dernekleri oluşmuş ve işçiler kitleler halinde haklarını savunur hale gelmeye başlamışlardır. Bu bağlamda gözlerin; sanayileşmenin daha fazla gerçekleştiği ve kültürel olarak Batıya yakınlık arz eden azınlıklara çevrilmesi kaçınılmaz olmuştur (Zürcher, 2018: 9).

Azınlıklar içerisinde en büyük payı Rumlar ve Ermeniler teşkil etmektedir. Sözü edilen gayrimüslim azınlık topluluklar; 1908 sonrasında tiyatro, edebiyat, gazetecilikte görülmemiş kültürel bir canlanma gerçekleştirmişler ve siyasi ifade özgürlüğü elde edip gerek meclis içerisinde gerekse de halk arasındaki grev ve

boykotlarıyla İttihat ve Terakki hükümetine karşı ayrılıkçı bir tutum takınacak kadar bağımsızlık ruhu geliştirmişlerdir[158] (Keyder, 2014: 80).

Buna karşılık işçiler, meşrutiyetle vaat edilen haklarına kavuşamamalarına binaen grev ve boykotlarına devam etmişler fakat bu durumundan endişelenen hükümetin sendikalara sosyalizmden uzaklaşmaları gerektiği hususundaki uyarısı sonucu grevlerin yasaklanmasını, sendikaların kapatılmasını içeren "*Tatil-i Eşgal Kanununun (1909)*" yasallaştırılması şeklindeki sert tedbirlerle karşılaşmışlardır (Toprak, 2016: 37-38).

Hükümetin aldığı kısıtlayıcı önlemler, işçi haklarının savunulması amacını taşıyan bazı örgütlerin kurulmasını beraberinde getirmiştir. Bunların başında Hüseyin Hilmi Bey'in öncülüğünü yaptığı işçi haklarını, işçi grevlerini savunan ve halka sosyalizmi tanıtma amacı taşıyan "*İştirak Gazetesi*" gelir[159] (Tekin, 2002: 172-173). Şubat 1910'da çıkarılan bu gazete ile sosyalizmi tanıtmak ve yaymak adına yoğun çaba içerisinde bulunan Hüseyin Hilmi Bey ve arkadaşlarının sözü edilen çalışmaları çoğu kez iş ve meşgale gereği yapmış oldukları ileri sürülse de İştirakçiler olarak bilinen bu arkadaş topluluğu, uzun dönemde Türkiye'nin sosyalist hareketinin temellerini atan kişiler olmuşlardır (Benlisoy ve Çetinkaya, 2008: 179). Topluluk, aynı yılın eylül ayında "*Türkiye Sosyalist Fırkası*"nın öncüsü sayılan "*Osmanlı Sosyalist Fırkası*" çatısı altında etkinliklerini gerçekleştirmeye başlamıştır (Tunaya: 1988: 247).

Türkiye sosyalist hareketinin temellerini atmış olmaları o dönem için Osmanlı'nın kurtuluşu adına doğru bir çizgi güttükleri anlamına gelmemektedir. Öyle ki İştirakçiler, sosyalizmin ve insanlığın içinde bulunduğu sefaletten kurtulma

---

[158] Abdülhamit'i tahttan indirme noktasında İttihat ve Terakki ile birlik içinde olan "Taşnaksutyun" ve "Hınçak" isimli Ermeni siyasi partilerinden özellikle "Hınçak Partisi" meşrutiyetin ilanının ardından İttihat ve Terakki'ye yönelik muhalif tavrını net bir şekilde ortaya koymuştur. Taşnaksutyun ise karşılıklı çıkar ilişkine bağlı olarak ılımlı ilişkilerini devam ettirip Osmanlıcı bir siyaset gütmüşse de Ermeni kökeninden vazgeçmemiştir. Bu çıkar ilişkisi İttihat ve Terakki'nin 1913'te diğer tüm siyasi örgütleri baskı altına alabilme gücüne erişmesi ile sonlanacaktır (Minassian, 2018: 214) (Avagyan, 2005: 133-132).

[159] İştirak Gazetesinin birinci sayısındaki "*Amele Hayatı*" başlıklı yazıda amaçlarını ifade eden şu sözler yer alır; "*Bizim memleketimizde işçi hayatı yokmuş! İşçi var ya… Bunları düşünür insan kılmak, bunlara hayat bahşetmek bir parça gayret ve himmetle olur. Sosyalist arkadaşlarımız bunu asla esirgemiyecekler; ve az zamanda göğsümüzü kabartarak, meserretle göreceğiz ki, sermayenin heybeti karşısında işçiler ve emekçiler birleşip ittifak ederek diğer memleketlerde olduğu gibi burada da varlıklarını ispat edeceklerdir. Emek felsefesinin başarıları karşısında, ince sesli gelin yürüyüşlü Beylerimiz lal ve hayran kalacaklardır*" (Cerrahoğlu, 1975: 353).

yolundaki tek engelin milliyetçilik olduğunu dile getirirler (Tekin: 180) fakat temel hataları Osmanlı toplumunu iyi yorumlayamamaları ve bu toplum içerisinde benliklerini bulamamış olmalarıdır. Osmanlı sosyalistlerinin; Osmanlı toplumunun sorunlarının özgünlüğü karşısında görüş ve tartışma geliştiremediği, din sorunu konusunda sessizliğe büründüğü, Avrupa'da gerçekleştirilen sosyalist hareketleri Osmanlı toplumuna uyarlamaya çalıştıkları görülür (Haupt ve Dumont, 2013: 26-27).

Sosyalist hareketlerin, Avrupa sömürgeciliği için kendi merkezlerinde ciddi bir iç tehdit olarak ortaya çıktığının ve bu durumun esasen sömürgeleştirilmiş müslüman ülkelerin lehine olduğunun bilinmemesi toplumda yeni ayrışma ve çatışmalara zemin oluşturacak mahiyet arz eder (Cesur, 2017: 873-875). Dolayısıyla sosyalist mebuslar ne milliyetçilerin milliyetçilikleri ne de İttihatçıların anti-emperyalizmi ile yarışabilirlerdi. Sözü edilen sorunlar çözülmedikçe onların toplum hakkında inandırıcı bir eleştiri yapmaları ya da sosyalist çözümler sunmaları Osmanlı için daha erkendi (Ahmad, 2018: 32).

İştirakçilerin sunduğu çözümler; sosyalist niteliğe sahip Hınçak Partisi ve 1913 sonrası Taşnaksutyun Partisi ışığında Ermenilerin bağımsızlık isteklerinin yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Hükümetin Osmanlı Sosyalist Fırkası üyelerini Sinop'a sürgüne gönderme kararının ardından giderek Rusya ile iletişimleri artan toplulukların Roxa Lüksemburg'un "*tarih diyalektiğinin işleyebilmesi adına Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması*" gerektiği fikri kabul görmeye başlamış ve her milliyetten ayrı ayrı sosyalist etkinliklerin yükseldiği bir döneme girilmiştir (Tunçay ve Zürcher, 2018: 249-250).

İttihat ve Terakki'nin zaman içerisinde değişen politika anlayışı kendi içinde de fikir ayrılıklarını beraberinde getirmiştir. Bu durum; başta Türklüğü savunup İttihatçıların yanında yer alan Mustafa Suphi'nin İttihat ve Terakki'nin mevcut sorunlar karşısında çözüm üretemeyeceğini anlaması üzerine Milli Meşrutiyetperver Fırkası'na[160] katılıp "*İfham*" dergisinde hükümete eleştiriler yöneltmesinden veya

[160] Milli Meşrutiyet Fırkası, Meşrutiyet döneminde kurulan ilk açık milliyetçi fırkadır. İttihatçıların muhalefete geçtikleri, "Osmanlıcılık" siyasetinin baskın olduğu ve meclissiz, seçimsiz bir dönemde doğmuştur. Uygun olmayan siyasi ve ekonomik koşullar sebebiyle "ünlülerin partisi" olmakta öteye gidemeyerek etkin faaliyet gösteremeden kapanmıştır (Tunaya: 351-354).

Romanya gezisinden dönerken Talat Paşa'nın Falih Rıfkı Atay'a; "*bizde, yanlış şeyler oldu, devlet sosyalizmi lazımdı*" şeklindeki tespitlerinden anlaşılabilmektedir (Tekeli ve İlkin: 209).

Burada Mustafa Suphi gibi düşünen yaklaşık 300 yazarın sürgüne gönderilmiş olmasına karşın sosyalizmi yayma girişimlerini devam ettirdikleri belirtilmelidir. Hatta Bolşevikler ve diğer devrimci gruplarla tanışıp fikirleri radikalleşerek devrimci Marksizm'e yönelen Mustafa Suphi'nin savaş esirleri arasında devrimci propagandalar yapmaya başladığı ifade edilir. Bu propagandalarını; İttihat ve Terakki hükümetinin değişmesi sonrası esirliğinden kurtulunca Türkiye'de de savaş esirleri arasında sosyalist idealin güçlendirilmesi adına ("*Yeni Dünya Gazetesi*" gibi basın kanallarıyla) gerçekleştirme çabası (Dağıstan, 1996: 174) Mustafa Kemal'in kaygısına sebep olmuştur.

Ulusal birliği sağlamada bölücülüğe sebep olabilecek yeni bir gücün doğmasından endişelenen Mustafa Kemal, Mustafa Suphi'ye "*Milletin birlik ve mukavemetini ihlal edebilecek zamansız ve fazla teşebbüslerden sakınmak milletimizin kurtuluşu açısından elzemdir... Teşkilatınızın sadece Büyük Millet Meclisi Riyaseti'yle irtibat tesis ve muhafaza eylemesi lazımdır...*" şeklinde bir mektup göndererek tavrını belli eder (Yıldırım, 2014: 106-107). Dolayısıyla Osmanlı'yı sosyalist fikirler ışığında kurtarma çabasına düşenler yalnız İttihat ve Terakki'nin değil Ulusal Kurtuluş Savaşı'na giden yolda Mustafa Kemal'in de sorunu olmuştur.

Rosa Lüksemburg gibi Türk sosyalistlerin etkilendiği bir diğer isim Sultan Galiyev'dir. Galiyev ve onun çizgisinde ilerleyen çalışma arkadaşı Mustafa Suphi; 1917 yıllarında Lenin'in kendi kaderini tayin hakkından ilham alıp her bölgede özerk bir devlet kurulması düşüncesiyle herkesin kendi başının çaresine bakma gayesine binaen ulusal kurtuluşun boy gösterdiği ortamda çözümü (Zileli, 1998), Batı emperyalizmine karşı Doğu toplumlarının birlik içerisinde olması gerektiği inancını içeren "*sömürgeler enternasyonali*" düşüncesinde bulmuşlar, bu yönde kurtuluşun önemli bir ayağı olarak Anadolu'yu görmüşlerdir. Onlar için Anadolu'da gerçekleştirecekleri hareketin başarısı tüm Doğu'yu kurtaracak bir mahiyet arz etmektedir (Durmuşoğlu, 2013: 174).

Mustafa Suphi, Anadolu'nun ve diğer müslüman ülkelerin birlik olmaları noktasında izlemeleri gereken yolu şöyle açıklar; "*Söz konusu ülkelerin en devrimci unsurlarının Rusya'nın büyük devrim merkezlerine toplanması ve bu yolla Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Türk devrimci sosyalist örgütlerinin oluşturulması, bunun en doğru ve en emin yolu olacaktır*" (Kakınç, 2003: 215). Fakat bu gibi fikirlerini hayata geçirebilmeleri için öncelikle Anadolu'da Mustafa Kemal'i ikna etmeleri gerekecektir.

Galiyev ve Mustafa Suphi tarafından geliştirilen çözüm önerisine Mustafa Kemal kuşkuyla yaklaşmıştır. Kendisi Anadolu coğrafyasında Türklerin bağımsızlığını kazanabilmesi için maddi olarak Kurtuluş Savaşı'nın yürütülmesinin Sovyetlerden geçtiğinin ve bu desteği sağlayabilecek olan kişilerden birinin de Mustafa Suphi olduğunun bilincindeydi. Dolayısıyla Mustafa Suphi ve arkadaşlarının faaliyetlerini hemen reddetmemiştir. Bakü'deki Mustafa Suphi ve teşkilatı hakkında Anadolu'ya gelip hükümet darbesi yapacakları ve Sovyet hükümeti kuracaklarına ilişkin raporlar ortaya çıkınca olayların akışı değişmiş, Suphi ve arkadaşları sınır dışı edilmişlerdir (Dağıstan: 192-193).

Bu noktada Mustafa Kemal'in sömürülen halkların kurtuluşuna ilişkin sosyalizme olan bakışı ve Galiyev ile bağlantı kurup kurmadığı tartışmalar arasında yer alır. İlkin Mustafa Kemal sömürülen halkların kurtuluşuna Galiyev'de görüldüğü gibi ulusal bağımsızlığın sağlanmasında oluşturulan milliyetçilik anlayışına bir basamak gözüyle bakmaz. Galiyev; öncelikle Türk-İslam dünyasının birliği akabinde tüm üçüncü dünyanın sömürülen halkalarının birliği ve asıl ve son hedefini emperyalist kapitalizmin tahakkümünden ve sömürüsünden kurtulmuş bir insanlık olarak belirlemişken Mustafa Kemal kendi ulusal sınırları içerisinde bir bağımsızlık hedeflemiş ve milliyetçiliği merkeze yerleştirmiştir (Durmuşoğlu: 221). Yönetimsel işleyiş bakımından ise Galiyev ademi merkeziyetçi bir yapıyı benimserken Mustafa Kemal merkezi bir devleti amaçlayıp, merkez karşıtı akımları bastırma yolunu seçmiştir (Tellal: 126-129).

Milliyetçiliğe bakış açıları ve uygulayış biçimi olarak Galiyev ve Mustafa Kemal birbirinden kolayca ayrışmaktadırlar. Mustafa Kemal konuyla ilgili olan bir

mektubunda şu sözleri ile duruma açıklık getirir; "*Bolşeviklere gelince, bizim memleketimizde bu doktrinin hiçbir şekilde bir yeri olamaz. Dinimiz, adetlerimiz ve aynı zamanda sosyal bünyemiz tamamıyla böyle bir fikrin yerleşmesine müsait değildir. Türkiye'de ne büyük kapitalistler ne de milyonlarca zanaatkar ve işçi vardır. Diğer taraftan zirai bir problemimiz yoktur. Son olarak, sosyal bakımdan dini prensiplerimiz bolşevizmi benimsemekten bizi uzak tutmaktadır*" (Atatürk, 2006: 80).

Buna karşılık Attila İlhan, Mustafa Kemal'in Galiyev'den Mustafa Suphi aracılığıyla etkilendiğini belirtse de (İlhan, 2008: 307) temel amaçları ve kurtuluş reçeteleri farklı olan iki lideri aynı kefeye koymak hatalı değerlendirmelere kapı aralar. Osmanlı'nın kurtuluşu yolunda devleti kurtarmayı değil, verili devlet iktidarını yıkmayı hedefleyen, devlet içerisindeki sınıf çelişkilerini merkeze alan ve işçi sınıfını temsil etme amacında olan sosyalizmin farklı değerlendirmelere tabi tutulması gerekir (Temür, 2017: 236).

3.1.1.4. Basın Yayın Hayatında Vatan-Vatanseverlik

Osmanlı'yı kurtarma çabaları yeni bir ulus inşa sürecine kapı aralamıştır. Bu dönemde modernist yaklaşım içerisinde yer alan ve etnik kimliklerin tarihsel süreç içerisinde icat edildiğini öne süren "*İnşacı Kuram*"ın etkisi basın üzerinden kendisini gösterir. Nitekim süreli yayınlarda Anderson'un ulusal bilincin oluşmasında önem verdiği matbaa kapitalizmine, Hroch'un ulus oluşum evrelerine, Hobsbawm'ın geleneğin icat edilişine rastlamak mümkündür. 19. yüzyılın sonlarına doğru siyasal özgürlüklerin elde edilmesinin ardından pek çok gazete ve derginin sürece daha duygusal bakan (Ülken: 218) edebi eserlere yer verdiği görülür.

Edebi eserlerde ilk olarak ulusal kimliğin etnik unsurlar üzerinden değil dini unsurlar üzerinden oluşturulmaya çalışıldığı, merkeze Osmanlı kimliğinin yerleştirildiği karşımıza çıkmaktadır. Yeni kimlik inşasını bilakis Namık Kemal'in "*İntibah (1875)*", Ahmet Mithat Efendi'nin "*Felatun Bey ile Rakım Efendi (1875)*" ve "*Esrar-ı Cinâyât (1884)*", Şemseddin Sami'nin "*Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat (1875)*", Sami Paşazade Sezai'nin "*Sergüzeşt (1888)*" adlı eserlerinden incelemek mümkündür.

Doğu ile Batı çatışmasını işleyen ve yeni bir kimlik oluşturma yolunda ilk emarelere rastlanan romanlarda "öteki" yaratılmaya çalışıldığı görülür. Genel

itibarıyla gayrimüslim kadınlar-erkekler ve Araplardan oluşan bu ötekiler; suçlu, züppe, zayıf, kurnaz, kötü olarak tarif edilirken müslüman kadınlar ve erkekler; çalışkan, okumuş, saygın, iffetli olarak yüceltilmiş ve okuyucuya sunulmuştur. Fakat bu dönemde Osmanlı toplumundan, romanlardan okuyarak Batı'yı tanıması ve kısa sürede ona karşı bir pozisyon alarak kendi kimliğini inşa etmesi beklenilecek bir husus değildir (Timur, 1991: 39).

Ulusal kimliğin inşası, yazı hayatının canlandığı 1908 sonrasında daha dikkat çekici bir hal alır. Meşrutiyetin ilanından Cumhuriyetin ilanına dek geçen 15 yıllık süreçte basın özgürlüğünün, birkaç yıl yaşanabildiğini ve geri kalan süre boyunca basının sansür ve şiddete maruz kaldığını (Köroğlu, 2010: 62) belirtmek gerekir. Buradan hareketle Osmanlı Devleti'nin ulusal kimlik arayışlarına yönelik ilk çıkarım; sürecin yönetici elitler aracılığıyla "*resmi milliyetçilik*" çerçevesinde gerçekleştirilme çabasında olunduğudur.

Vatan ve vatanseverlik kavramlarının sıklıkla vurgulanmaya başlandığı basın hayatında gerek sayı gerekse de içerik olarak ciddi bir kimliğe sahip milliyetçi hareket öne çıkar[161]. Türkçülüğe ilişkin gazete ve dergilerin etkin kimliğe bürünmesi ise Bab-ı Ali baskını (1913) sonrasına tekabül etmektedir. Genel hatlarıyla basın hayatında Türkçülüğün seyrini; Balkan Savaşlarının etkili olduğu "1908-1914", I. Dünya Savaşı'nın etkili olduğu "1914-1918" ve Kurtuluş Savaşı'nın etkili olduğu "1918-1923" şeklinde üç döneme ayırarak analiz etmek mümkündür.

Balkan Savaşlarının etkili olduğu 1908-1914 yılları, basında Türk milliyetçiliğinin savunulmasının başlangıcını oluşturur. Bunun nedeni 1908 sonrası azınlıkların kendi yaşadığı bölgesini savunma amaçlı yükselen vatanseverlik duygularıdır (Sezgin, 2021-b: 52). Dolayısıyla şimdiye dek Osmanlılık temeli yıkılmak istenmediğinden basın faaliyetlerine oldukça ihtiyatlı yaklaşan Türk

[161] Hareketin edebiyat ve sanat yönünü Genç Kalemler (1911), 1917'den sonra Servet-i Fünun, Nedim (1918), Şair (1919), Büyük Mecmua (1919) ve Dergâh (1921) Dergileri; fikri yönünü Türk Derneği (1911), Türk Yurdu (1912) ve Yeni Mecmua (1917); bilimsel yönünü Bilgi (1913) ve Millî Tetebbu'lar Mecmuası (1915); mizah yönünü Kalem (1908), Cem (1910), Diken (1918), Aydede (1922), Akbaba (1922) ve Kelebek (1923) temsil etmektedir. Bunlara milliyetçiliği halka yaymak amacıyla çıkarılmış Halka Doğru (1913) ve Türk Sözü (1914) gibi dergileri de eklemek mümkündür (Akyüz, 2000: 188-190).

milliyetçiliği Balkan Savaşlarıyla birlikte edebi olarak görünür hale gelmeye başlamıştır[162] (Doğaner, 2012: 120).

Savaşlar sonrası toprak ve bölgedeki temsiliyet kayıpları, Türklerin kendi kimliklerinin öneminin farkına varmasını sağladığından artık hedef küçülen Anadolu coğrafyasındaki Türklerin asimile olmalarını engellemek şeklinde belirlenmiştir. Bu uğurda İkdam ve Tasvir-i Efkâr'ın Türk dilini ve Türklerin vatanseverliğini öne çıkarışına veyahut çeşitli dergilerde Türklüğe ilişkin yazılar kaleme alınmasına rastlanılmış bilakis İttihat ve Terakki'nin yayın organı olan "Tanin" gazetesi içlerinden en etkilisi olmuştur (Sezgin: 184-190).

1912 yılında Tanin'de tefrika edilen kimlik inşasına yönelik Halide Edip'in "Yeni Turan" adlı çalışması dönemin siyasi kargaşasında bir çözüm olarak Türkçülüğe yönelişin örneklerinden birini teşkil eder (Gözütok, 2010: 412-413). Türkçülük başta olmak üzere adem-i merkeziyetçilik ve İslamcılık fikirlerini modern koşullara uyarlayarak ulusal kimliğin yaratılmaya çalışıldığı romanda Halide Edib, Turan ifadesiyle Anadolu'nun esas alındığı yeni Türkiye'yi kastetmektedir (Enginün, 2006).

Cumhuriyet kurulana dek Türk romanı, kimlik oluşumunda önemli bir işlev görmüş, Türk modernleşmesinin seyri, kimlik değişimi ve yeni kimliklerin edinilmesi noktasında topluma ayna tutmaya çalışmıştır[163] (Alver, 2006: 41). 19. yüzyılın son

---

[162] Balkanların uzun yıllar himayesinde bulunduğu Osmanlı Devleti'ne savaş açmaları Türklerdeki vatan sevgisini aktaran şiirlere de yansımıştır. Ziya Gökalp'in 1912 yılında yazdığı "Cenk Türküsü" adlı manzumede bu duygu şöyle aktarılır;
"*Düşman yine öz yurduna el attı*
Mezarından atan kılıç uzattı!
Yürü, diyor, hakkı zulüm kanattı!
Atillâ'nın oğlusun sen unutma!
Koş, Pilevne yine al bayrak taksın;
Gece, gündüz Tuna suyu kan aksın;
Yaksın kahrın bütün Balkan'ı yaksın;
Atillâ'nın oğlusun sen unutma! (Gürsoy, 2012)".

[163] Halide Edip'e benzer şekilde Halit Ziya (Uşaklıgil)'nın "Aşk-ı Memnu" romanı, Emine Semiye (Önasya)'nin "Sefalet" romanı, Ebubekir Hazım (Tepeyran)'ın "Küçük Paşa" romanı, Safvet Nezihi'nin "Müsebbib" romanı, Hüseyin Rahmi (Gürpınar)'nin "Şıpsevdi" romanı, Âdil Nami'nin "Nurhayat" romanı, Safveti Ziya'nın "Salon Köşelerinde" romanı, Ethem Nejat'ın "Çiftlik Müdürü" romanı, Ahü's-Sakıp el-Mahruki'nin "Gülsüm" romanı, Müfide Ferit (Tek)'in "Aydemir" romanı, Reşat Nuri (Güntekin)'in "Çalıkuşu" romanı, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu)'nin "Kiralık Konak" romanı, Ercüment Ekrem (Talû)'in "Asriler" romanı, Halide Nusret (Zorlutuna)'nın "Sisli Geceler" romanı, Peyami Safa'nın "Sözde Kızlar" romanı kendi kimliğimizin "ötekilerden" farklı olduğunun anlaşılmasını sağlama amacı taşıyan ve Türk kimliğinin inşa sürecine temel oluşturan romanlardır (Solak, 2009: 242-427) (Ulu, 2018: 897-903). Ömer Seyfettin'in de neredeyse tüm öykülerinde millî

çeyreğinden 20. yüzyılın ilk çeyreğine uzanan süreçte hazırlık aşamasında olan ve 1911 yılında "Genç Kalemler" dergisinde yayınlanan "Yeni Lisan" makaleleriyle ilkeleri ortaya konan bu dönem; "*Milli Edebiyat*" olarak adlandırılmıştır. 1920'lere değin yoğun çalışmalar ışığında Milli Edebiyat, Türkiye Cumhuriyeti'nin kimlik yapısının şekillenmesine öncülük etmiştir[164] (Bozdoğan, 2006: 31).

Bir ulus inşa süreci olarak bu dönem; "baskın olmayan etnik grupların" ulus oluşumlarını değerlendiren Hroch'un, etnik grubun milli bilincini uyandırmak ve mümkün olduğunca çok sayıda kişiyi bu sürece dahil edebilmek için "vatanseverlik ajitasyonun" yapıldığı B evresine tekabül eder. Ayrıca Türklerin kültürel-toplumsal özellikleri, dili ve tarihi konusunda köklerini bulmaya yönelik araştırmalar yeni gerçekleştirildiğinden A Evresini de kapsamaktadır. Hem A hem de B Evresinin birlikte görüldüğü bu dönemde savaşların ve fikri ayrılıkların boy göstermesi, Türklerin ulusal kimliği sahiplenilerek kitlesel bir harekete, örgütlü bir yapıya dönüşmesini farklı bir ifadeyle C Evresine geçişi zorlaştırdığı karşımıza çıkmaktadır (Köroğlu: 101-106).

Diğer taraftan bu dönemin önemli bir özelliği Batı'dan yapılan çevirilerin de etkisiyle basın hayatında "kadın haklarının ve eğitiminin" kadın dergilerinde bizzat kadınlar tarafından konumlarının sorgulanıp bir kadınlık bilinci geliştirilerek savunulmasıdır (Çakır, 2007: 27). Başta kalem oynatan Fatma Aliye (Topuz), Halide Edip (Adıvar), Nezihe Muhittin (Tepedelengil), Müfide Ferit (Tek) olmak üzere diğer yazarlarca da dönemin gerek romanlarında gerekse yayınlanan metinlerinde (Erkek: 544) filizlenen feminist anlayışın milliyetçi ideolojiden bağımsız olmadığı görülür. Fatma Aliye'nin ve onu destekleyenlerden Nezihe Muhittin'in İslami değerler ve gelenekler, Müfide Ferit'in yabancı düşmanlığı şeklinde ifade edilebilecek derecede ırkçılık, Halide Edip'in ise Türkçülük fikri çerçevesinde milliyetçilerle uzlaşı

bilince ulaşmış bir Türklük ve kaybedilen topraklara kavuşmak adına kültürel değerleri canlandırmaya yöneldiği bu uğurda ise Orta Asya tarihi ve ortak mirasın hatırlanması için sembollere ve gurur duyulan Türk kahramanlarının mutlu sonlarına atıf yaptığı görülür (Demir, 2007: 206) (Özhan, 2019: 663).

[164] Halkla edebiyatın buluştuğu, edebiyatın halka ulaştığı, halkın anlatıldığı ve eğitildiği savaşlar sonrasında boy gösteren Milli edebiyatı Argunşah, "millet olma" edebiyatı şeklinde tanımlar ve Türklük düşünce ve bilincinin uyanmasına ve yayılmasında aracı olan bazı dernek ve dergileri; Türk Derneği, Türk Yurdu, Türk Ocağı, Genç Kalemler, Yeni Mecmua, Küçük Mecmua şeklinde sıralar (Argunşah, 2010: 6-7).

sağlayarak kadınların özgürlüğünü savunan bir çizgi güttüğü metinlerine yansımıştır[165].

Ayrıca bu dönemde kadınlar, çıkardıkları dergi ve gazetelerde; okuma yazma ve sağlık kampanyaları, rasyonel bir dünya görüşünün yaygınlaştırılması, dinin batıl yönlerinin sorgulanması ve eş tahakkümünün azaltılması gibi noktalarda da milliyetçilerle birlikte çalışmışlardır (Akşit, 2010: 61). Çeşitli dergiler aracılığıyla kendilerini ifade etme ve konumlandırma olanaklarına kavuşmalarının ardından kurulan derneklerle taleplerini örgütlü hale dönüştürebilen kadınların; kültürel ve siyasi alanda "*Teali Nisvan Cemiyeti*" ve "*Osmanlı Kadınları Müdaafa-i Hukuk-u Nisvan Derneği*" gibi örgütlenmeler dışında savaşların açtığı yaraları sarmaya yönelik dernekler kurdukları belirtilmelidir[166] (Çakır, 2018: 432).

Kadınların, kadın-erkek eşitliğini İslamcılara ve Batıcılara nazaran daha sağlam temellerde savunan ve orta yol bulmayı çabalayan milliyetçilerle uzlaşıya yönelmesi anlaşılabilir bir durumdur. Nitekim Ziya Gökalp kadınların durumuna çare

---

[165] Fatma Aliye yabancılara imrenmek yerine kendi köklerimize dönüp İslami kaynaklara yönelmenin gerekliliğini şöyle izah eder; "*Kızcağızlar Fransız tarihini mükemmel biliyor da tarih-i İslam'dan bi-haber! Avrupa kahramanını ve meşahirini hep bellemişler de meşahir-i İslamiyanın ve şan-ı Osmanîye şan katan bunca bahadıran-ı Osmaniyanın isimlerini bile işitmemişler. Jan Dark'ın, Madam Steal'ın ve Madam Sevinye'nin Jorc San'ın tercüme-i hallerini ezberlemişler de nisvan-ı İslam'dan nice meşâ'ir geldiğinden haberleri bile yok!"* (Karaca, 2013: 1488-1489). Halide Edip ise bir erkeğin gözünden kadında bulunması gereken özellikleri "Raik'in Annesi" adlı eserinde şöyle tasvir eder; "*Bakınız ben nasıl bir kadın isterim. Dil, isterse bilsin, hatta iki, üç; fakat hiçbir zaman Beyoğlu"nda Fransızca pazarlık etmesin. Fransız kadınlarını taklit edeceğim diye sahte gülüşler, garip el ovuşturmalar, baş sallamalar, sıçrayarak, hoplayarak yürümeler yapmasın. Her lüzumsuz şeye Fransızca hayret etmesin. Babasını görünce "Oh! Mon per", bir şeyden korkunca "Oh! Mondiyö" demesin; Tanrı'ya inansın, ara sıra camiye gitsin. Bizim yüksek, kül renkli, loş kubbelerde inleyerek sesi yansıtan yakarışların, göz kamaştırıcı bir düzenle, o kubbe altında yere sürünen alınların çıkardığı sesin şiir ve ululuğunu ruhça duyabilecek, bu ulu ibadetin iç korkusu ile ruhu titreyen bir kadın, sonra bütün bu duygularını çocuklarına aşılayacak bir kadın olsun…*" (Adıvar, 1967: 21-22). Halide Edip'in eşitliği sağlamaya yönelik Türk erkeği üzerinden Türk kadınını oluşturma girişimi adına yapmış olduğu tasvirler Türk milliyetçiliği söylemi ile uyum içerisinde olmuştur (Durakbaşa, 2017: 195). Genel itibarıyla 1908-1923 arası dönemde yayınlanan romanların hemen hemen hepsinde konu; doğrudan veya dolaylı, açık ya da örtülü bir şekilde milliyetçilik ve erkeklik ile ilişkilendirilmiştir (Gür, 2018: 272).

[166] Fatma Aliye'nin başkanı olduğu Rumeli sınırında görev yapan askerlere kışlık giyecek yardımı sağlamaya hizmet için 1908'de kurulan "Cemiyet-i İmdadiye" bu dönemin ilk kadın kuruluşudur. Yine aynı yıl faaliyete geçen "Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi" de diğer bir hayır derneğidir. 1912 yılında Balkan Savaşları sırasında; Besim Ömer Paşa'nın öncülüğünde "Hilal-i Ahmer (Kızılay) Hanımlar Merkezi", Nezihe Muhittin tarafından "Donanma Cemiyeti Hanımlar Şubesi", savaşın dul ve yetimlerine eğitim vermek amacıyla "Esirgeme Derneği" kurulmuştur. "Topkapı Fukaraperver Cemiyet-i Hayriyesi", "Kadıköy Fukarasever Hanımlar Cemiyeti", "Himaye-i Etfal Cemiyeti", "Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti", "Müslüman Kadın Birliği" de savaş dönemi kurulan kadın dernekleri arasındadır (Kartal, 2008: 224).

arayarak Osmanlı'da modernleşme ile birlikte yeni bir kimliğe sahip olan kadını konumlandırmak adına İslamiyet öncesi Türk geleneklerine şöyle vurgu yapar; "*Alelade ailelerde de ev müştereken karı ile kocanın ikisine aitti. Çocuklar üzerindeki velayet-i hassa, baba kadar anaya da aitti… Feminizm de Türklerin en esaslı şiarı idi. Kadınlar, emvale tasarruf ettikleri gibi dirliklere, zeametlere, haslara malikanelere de malik olabilirlerdi. Eski kavimler arasında hiçbir kavim Türkler kadar kadın rahtına hukuk vermemişler ve hürmet göstermemişlerdir*" (Gökalp, 1976-a: 159-160).

Ulus inşa sürecinde bu durum Hobsbawm'ın belirtmiş olduğu "geleneğin icadı" kuramı ile ilişkilendirilebilir (Hobsbawm ve Ranger, 2006: 2). Bu dönemde giderek öne çıkan Türkçülük fikri; toplumsal düzlemde birliği sağlayacak çözümü, unutulmuş geleneklere başvurmakta bulmuş ve bunu aşılamaya çalışmıştır. Basın yoluyla da geçmiş (gelenekler), milliyetçiliğe uygun bir şekilde yeniden canlandırılmak istenmiştir (Akşit: 59).

Belirtilenler hususunda ulusal inşa süreci ile feminizm el ele ilerleyen bir görünüm arz etmektedir. Bu süreçte bir taraftan kadınlara adım adım erkeklerle eşit koşullar yaratılırken diğer taraftan yüzyıllar boyu ataerkil toplum yapısına sahip olan Osmanlı'da erkeğin konumunun milliyetçi ideoloji vasıtasıyla güçlendirildiği unutulmamalıdır (Berktay, 2010: 97-105).

Yeni kadın ve yeni erkeğin hatta yeni "milli ailenin" şekillendiği 20. yüzyılın ilk çeyreğinde gazete ve dergilerde; kadın olmanın ve aile kurmanın sırları kaleme alınmıştır[167] (Sirman, 2003: 242). Yeni ailelerin kurulması, kadının yerinin tayin edilmesi, metaforik anlamların ötesinde, milliyetçi ideolojinin tüm toplumsal yaşama nüfuz etmesini sağlayan bir hamledir. Bu durumda modernleşmenin getirdiği "yeniliklerin" her durumda kadınları özgürleştirdiği ifadesi doğru değildir. Osmanlı'da kadınlar için açılan yeni alanların, erkekler eliyle yapıldığı ve bu sebeple de kadınların özgürleşmesinin sınırlarının erkeklerin elinde olduğu görülür (Bora, 2011: 163-164).

[167] Modernleşmeden duyulan korkuya binaen yeni kadının tasvirine ilişkin yazılar kimi zaman erkek yazarlar tarafından kadın imzası ile yayınlanmıştır. Burada amaç, kadınları bilinçlendirmekten öte, kadın hareketlerini kendi belirledikleri çerçeveye sokmaktır. Diğer taraftan kadınların, yazılarının dikkate alınmasını sağlamak amacıyla erkek imzasıyla yazılar kaleme aldığı da bilinir (Çakmak, 2011: 54).

Basın alanına yansıyan yeninin inşası Bab-ı Ali baskını sonrasını içeren "1914-1918" dönemine tekabül etmektedir. Kültürel, toplumsal ve siyasi hak talebinde bulunan kadınlar, bu dönemde çalışma ve sosyal hayata İttihat ve Terakki'nin hamleleri ile katılmışlardır[168]. Bu hamlelerle kadınların konumu milliyetçi ideoloji ile giderek özdeşleşmiş ve talepleri; "vatan", "namus", "ana" gibi sıfatlar ışığında şekillenmiştir. Kadınlara yeni kimliklerini öğretmek ve onların toplumsal hayata geniş ölçüde katılmalarını sağlamak amacıyla ise Türk Ocakları'nda konferanslar düzenlenmiştir[169] (Çokoğullar ve Bozaslan, 2014: 185-186).

"1914-1918" dönemi basınında kadın, cahil bir nesil yetiştirmemek adına eğitim alan; erkek ise yeni nesle örnek teşkil edecek kahramanlıklara sahip olan nitelikleri ile çocuk dergilerinde karşımıza çıkar[170]. Bu dönemde daha çok odaklanılan kesim gençler-çocuklar olmuş ve onlara yönelik çıkarılan dergilerde büyük patlama yaşanmıştır (Okay, 1998: 20). Dolayısıyla yayınlanan "*Talebe Defteri*", "*Çocuk Dünyası*", "*Çocuk Duygusu*" gibi dergiler dönemin zihniyetini çözümlemek açısından önem arz etmektedirler. Bu dergilerde dilde sadeleşmeye gidilerek işlenen tema ile gençlere vatan sevgisi aşılanmaya, eğitimde millileşme çabaları ile yakın geçmişin farkında olan nesil yetiştirilmeye, geleceği inşa edecek milliyetçi bir zihin yaratılmaya çalışılmıştır[171] (Tuğluoğlu, 2015: 130-131).

---

[168] İttihat ve Terakki ile İnas Darülfünunu gibi kurumlar yaygınlaştırılarak kızların eğitimine önem verilmeye başlanmıştır. Çalışma hayatında savaşlar nedeniyle erkeklerin bulunduğu bazı memurluklara kadınlar atanmış, siyasi anlamda ise dernekler kurmalarının önü açılmıştır. Kızların evliliğine yaş sınırı getiren, çok eşliliği eşin rızasına bağlayan "Hukuk-ı Aile Kararnamesi (1917)" yürürlüğe konulmuştur. İttihat ve Terakki bir yandan kadınları siyasi olarak yanında tutmaya çalışmış diğer yandan erkeklerin boşluğunu dolduran bireyler olarak görüp araçsallaştırmıştır (Özkiraz ve Arslanel, 2011: 4-7).

[169] Kadının konumu milliyetçi göründe; namusun korunması adına bir nesne ve savaş kahramanlarını yetiştiren annelik göreviyle ikincil düzeyde yer bulur. Bu noktada kadına yönelik hakların basına yansımasını Sabiha Zekeriya (Sertel)'in Büyük Mecmua'daki yazısında görmek mümkündür. "*Kadınlar ve İntihap"* isimli yazı şöyledir; *"Biz de bu vatanın evladı, bu memleketin hayatı, istiklali için en ağır fedakarlıklara katlanan, yavrularını canından koparıp hudutlarda kurban veren analarız. Hiç olmazsa ölen çocuklarımızın namına bizim de söyleyecek sözlerimiz vardır. Evlatlarımızın kanını asırlardan beri emen bu toprağa herkesten ziyade merbutuz. Vatana karşı olan kayıtsızlıklarını ilan eden anasırı musirren intihabata iştirake davet ederken bizleri ihmal etmek hem günah hem cinayettir*" (Berktay: 105).

[170] Bu duruma Şair Nigar'ın şiirlerinde de rastlanılır. Nigar Hanım, ulusun refahı adına kadınların iyi eş ve anne olabilmek için eğitim almaları gerektiğini "*kalpleri vatan aşkı ile dolu geleceğin askerlerini*" dünyaya getirmenin ve yetiştirmenin kadınların birincil sorumluluğu olduğunu bunun bir kadının hayatı boyunca yapabileceği en mükemmel ve onurlu görev teşkil ettiğinden daha fazlasını talep etmenin anlamsız olduğunu savunmuştur (Çakır, 2012: 139).

[171] Bu tür politikaların yansımaları olarak Türk Gücü Cemiyeti ele alınabilir. Gençlik için önder yetiştirmeyi üstlenen ve dönemin Türkçülük akımının gençler arasında uzantısı olan cemiyet, beden

İktisadi hayatta Osmanlı'nın borçlanmasının etkilerini de bu dergilerde görebilmek mümkündür. Balkan Savaşlarının ardından ticareti Rumların eline bırakmamak ve bu alanda müslüman-Türklerin ticari hayata atılmalarını teşvik etmek amaçlı küçük çocukların dahi harçlıklarını biriktirerek kırtasiye dükkânı açtığı haberine yer verilmekte ve tüm halkın yerli ve milli ürünler kullanması gerektiği yönünde telkinlerde bulunulmaktadır[172].

Çocuk Dergileri ile birlikte bu dönemde İttihat ve Terakki'nin diğer tüm dergiler üzerinde baskı uygulanmasına rastlanır. Bunlar arasında Akçura'nın büyük çabalarıyla Türk Yurdu dergisi 1913 yılı sonrası İttihat ve Terakki denetimi altında olmayan onun siyasi propaganda aracına dönüşmemiş nadir dergilerden biridir. Bu durum partiyle zıt düştüğü anlamına gelmez aksine dergi, İslam'ın modern hayata uygulanması ve milli iktisat gibi konularda örtüşen fikirlere sahiptir. Türk Yurdu'nun İttihat ve Terakki ile ilişkisi gerek I. Dünya Savaşı'nın getirdiği maddi imkansızlıklar gerekse de sansür sebebiyle kapatılan pek çok dergiden biri olmasının önüne geçmiş, böylece dergi, yayın hayatında kesintiye uğramadan devam edebilmiştir (Balkılıç, 2010: 130-131).

I. Dünya Savaşı'nın ardından "1918-1923" yılları arasını kapsayan süreçte basın hayatı; İttihat ve Terakki üyelerinin ülkeden kaçmalarına binaen siyasi bunalımın yaşandığı döneme tekabül eder[173]. Bu dönem emperyalist güçlerin tanıtımı ya da onlara karşı var olma mücadelesini içeren yazılarla doludur. Bir kesim İngiliz

terbiyesini amaç edinerek her türlü kötü alışkanlık ve salgın hastalıklardan uzak tutup onları askerliğe hazırlamaya yönelik faaliyetlerde bulunmuştur (Toprak, 1985: 531-532).

[172] Yerli ürünlerin kullanılmasına ilişkin telkinler Çocuk Dünyası dergisinde; "*Çocuklar! Vatanınızı milletinizi seviyor iseniz yerli malı kullanırsınız. Yerli malları Avrupa'nın çürük ve pis mallarından hem daha sağlam hem daha ucuzdur*", Talebe Defteri dergisinde ise; "*Nestle sütü içirmek vatana ihanettir. Vatandaşlar! Gözlerinizi açınız… Memleketimizin latif ve kokulu otlarıyla, çiçekleriyle beslenen koyunlarımızın, ineklerimizin saf ve temiz sütleri dururken paramızı ecnebilere vermeyelim…*" şeklinde ifadeler yer alır (Okay: 21-22).

[173] Siyasi bunalımı Nutuk'ta Mustafa Kemal Atatürk; *"Osmanlı Devleti'nin dahil bulunduğu grup, Harb-i Umumî'de mağlûp olmuş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şerâiti ağır bir mütarekenâme imzalanmış. Büyük haberin uzun seneleri zarfında, millet, yorgun ve fakir bir halde. Millet ve memleketi Harb-i Umumî'ye sevk edenler kendi hayatları endişesine düşerek memleketten firâr etmişler, Saltanat ve hilafet mevkiini işgal eden Vahideddin, müteredddi, şahsını ve yalnız tahtını temîn edebileceğini tahayyül ettiği denî tedbirler araştırmakta. Damat Ferit Paşa'nın riyâsetindeki kabine âciz, haysiyetsiz, cebîn, yalnız pâdişâhın irâdesine tâbi ve onunla beraber şahıslarını vikaye edebilecek herhangi bir vaziyete razı"* (Atatürk-I, 2019: 2) şeklinde açıklar ve akabinde ise kurtuluş yolları ışığında çeşitli cemiyetlerin kurulduğunu belirtir.

himayesini (İngiliz Muhipleri Cemiyeti), bir kesim Amerikan mandaterliğini (Wilson Prensipleri Cemiyeti), bir kesim bölgesel kurtuluşu (Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) ve Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde olan diğer bir kesim ise ulusal kurtuluşu savunmaktadır.

1 Haziran 1918 yılında askeri sansürün tamamen ortadan kalmasıyla birlikte gazetelerin istediklerini basabilme özgürlüğü bilhassa İstanbul basınında büyük bir canlanmaya vesile olmuştur (Köroğlu: 65-66). Bu özgürlük ortamında Batılı büyük devletlerle bozulan ilişkileri yeniden düzenleyebilmek ve sempatilerini kazanabilmek adına İttihat ve Terakki'ye yönelik karalama kampanyalarını içeren yazıların gazete manşetlerini süslediği görülür (Özdemir, 2008: 222).

İngiliz veya Amerikan mandalarının kabulünü savunan gazete ve dergiler topluma; böyle bir yönetimin gerekliliğini ve tek kurtuluş seçeneğinin büyük devletin himayesinde bulunmak olduğunu aktarmaya çalışmışlardır. İngiliz himayesini destekleyenler İngiltere'nin Türkleri tanıdığından bahsedip onlardan yardım alınmasının daha yararlı olacağını "Alemdar" ve "İstanbul" gibi gazeteler aracılığıyla savunurken; Amerikan himayesini destekleyenler, Wilson'un eşitlikçi ve barışçıl söylemleri, ABD'nin Pasifik ve Uzakdoğu'da toprağı bulunduğundan Ortadoğu'da toprak talebinin olmayacağı, ABD'nin sömürgelerine karşı takındığı tavrının hayırsever ve zararsız bir görüntü sergilediği, yoksul Türkiye'den bir beklentisinin olmayacağı aksine bu ülkeye katacak çok şeyi olduğu ve İngilizlerden ziyade kendileri de kozmopolit bir topluma sahip olduklarından bu toplumun ihtiyaçlarını görebileceği şeklinde sıralanan argümanları ile ABD himayesinin daha yararlı olacağını savunmuşlardır[174] (Selek, 1987: 383-384) (Erol, 1972: 38).

Doğrudan bir yayın organı olmayan Amerikan mandaterleri gerek İstanbul gerekse de yerel basında Wilson ilkelerine işaret ederek Amerika'nın yönetiminin "ehven-i şer" olduğunu aktarmışlardır. İngilizlerden ziyada Amerikan mandaterliğinin

[174] 1918 yılında yayın hayatına başlayan Yenigün gazetesinde Wilson Prensipleri ile ilgili yayınlanan yazılardan biri şöyledir; "*Amerika Wilson prensipleriyle de ilan ettiği veçhile Avrupa'dan çok farklıdır. Avrupa körü körüne ve hodgamca istilacıdır. Amerika'nın istila siyaseti insani ve mefkurevî yordamlarla örtülüdür. Amerika daima bir mefkûre uğruna etrafa yayılmış müstemlekelerini mutlaka müstemleke ahalisine medeniyet götürmek zihniyetiyle almıştır. Amerikalılar, samimi veya gayri samimi kendilerini medeniyet ve Hıristiyanlık naşirleri adediyor ve bununla iftihar ediyorlar"* (Çıkın, 2007: 216-217).

toplum nezdinde daha kuvvetli destek bulmasının en önemli nedeni Wilson ilkelerindeki 12. madde uyarınca Misak-ı Milli sınırlarına kan dökülmeden ulaşılacağı beklentisidir (Şahingöz ve Keleşyılmaz, 1996: 377). 1919 yılında ulusal kurtuluş hareketini başlatan Mustafa Kemal'in; bu tartışmalara Sivas Kongresinde yer verileceğini belirtmesine karşın öncesinde gerçekleştirilen Erzurum Kongresinde alınan kararlarda *"manda ve himaye kabul olunamaz"* (Atatürk-I: 88) ifadelerinin yer alması yükselen fikirlere karşın gidilecek yolu göstermesi açısından önemlidir.

Sivas Kongresinde oldukça hareketli geçen mandacılık tartışmaları, Mustafa Kemal'in aydınları ulusal mücadeleden soğutmadan çözme girişimleri sayesinde orta yol bulunarak sonuçlanmıştır. Kısa süre içinde itilaf devletlerinin işgallerle birlikte niyetlerinin anlaşılması ve Amerika'nın tüm sınırları değil belirli bölgeleri mandaterliğine alacağının farkına varılması, süreci ulusal kurtuluşu hedefleyen Mustafa Kemal lehine değiştirmiştir.

Kongrede alınan kararlar arasında haftada iki gün "*İrade-i Milliye*" adında bir gazete çıkarılması yer alır (Goloğlu, 2006: 80). Bunun sebebi gerek yürüttükleri propaganda faaliyetleri ile gerekse uyguladıkları sansür ile İtilaf devletlerinin ulusal mücadelenin duyurulmasını engellemek için sarf ettiği çabalardır. Öyle ki İstanbul basınında Kuva-yı Milliye'den Mustafa Kemal'den bahsedilememiş ve yapılan kongreler alınan kararlardan halk habersiz bırakılmıştır (Baykal, 2013: 471-472).

İrade-i Milliye'nin çıkarıldığı 14 Eylül 1919 tarihinden itibaren basında; genel itibarıyla Anadolu'da yoğunlaşan Milli Mücadele yanlısı ve İstanbul'da yoğunlaşan Milli Mücadele karşıtı olmak üzere iki farklı yayın hayatı karşımıza çıkar. İrade-i Milliye'nin ardından Hakimiyet-i Milliye, Anadolu, Albayrak, Babalık, Dertli, Öğüt, Emel, Ahali, İstikbal, Tasvir-i Efkar, Vakit, İkdam, İfham, İleri, Zaman, Akşam, Sebilürreşad, Yeni Gün gibi gazeteler ulusal kurtuluşu desteklerken; Alemdar, İstanbul, Peyam-ı Sabah, Ferda, İrşat, Zafer, Aydede, Ümit, Tan gibi gazeteler ise başından itibaren karşıt tezler üretmişlerdir.

Alemdar'da yer alan; *"...en büyük düşmanlarımız bile bizlere bunlar kadar fenalık yapmamışlardı. Onun için hükümetten ısrarla rica ederiz ki ne yapıp yapıp bu rezaletlere bu hezeyanlarda son versin*" şeklindeki ifadelere ve en keskin Milli

Mücadele karşıtı olarak bilinen Peyam-ı Sabah'ta Anadolu hareketini ve önderlerini ittihatçılıkla itham eden yazıların yer almasına binaen ulusal mücadelenin önüne geçilmesini engellemek amacıyla Mustafa Kemal, bu tür gazetelerin Anadolu'ya sokulmamasını emretmiştir (Özkaya, 2001: 47-60).

Basının; kamuoyu oluşturmada ve kitlesel mücadelede öneminin farkına varan Milli Mücadele kurucuları maddi-manevi olarak desteklerini artırmışlardır. Tüm yurda doğru bilgi ileten Anadolu Ajansının kurulmasının nedenlerinden biri de budur. Ayrıca basının gelişmesi adına gazetelerin kolay malzeme ve haber temin etmeleri sağlanmaya çalışılmış ve gazeteciler bir süre askere alınmamışlardır (Duman, 2007: 85). Burada bilakis milliyetçi Türk aydının meylettiği Amerikan mandaterliğini savunan Halide Edip (Adıvar)[175], Ahmet Emin (Yalman), Yunus Nadi (Abalıoğlu), Celal Nuri (İleri) gibi isimlerin gelişen süreçte ulusal mücadele safına geçerek faaliyette bulunmaları da etkili olmuştur.

Dönemin dikkat çeken diğer bir özelliği ise mizah anlayışının gazete ve dergilere yansımasıdır. Bu gazeteler halkın moral gücünün işgal karşısında yüksek tutulmasını sağladığından önem arz eder. Bunlar arasında en belirgin olanı Sedat Simavi tarafından çıkarılan "Güleryüz" gazetesidir. Gazetede ağırlıklı olarak Yunan ordusunun alaycı bir şekilde işlendiği Mustafa Kemal'in kahramanlığının yüceltildiği ve vatan, bayrak gibi sembollere sıklıkla yer verildiği görülür (Değirmencioğlu, 2015: 215).

Millî mücadeleye karşıt mizah gazetesi ise Refik Halid (Karay)'in çıkardığı "*Aydede*"dir (İskit, 1943: 232). İttihat ve Terakki yönetimine muhalifliği nedeniyle 5 yıl sürgün geçiren Refik Halid'in Mustafa Kemal ve Ankara Hükümeti'ne karşı tavır takınmasının sebebi bu kadroyu ittihatçıların devamı olarak görmesi ve onların da ülkeyi kaosa götüreceğine kanaat getirmesidir. Derginin ana fikrini teşkil eden bu

[175] Wilson'un 12. maddesinden; "*Türklerin çoğunlukta oldukları yerlerde, istiklallerine dokunulmayacağı*" çıkarımında bulunması sebebiyle Amerikan mandacılığını desteleyen, bu uğurda Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kurulmasında rol oynayan ve ABD ile Anadolu Harekatı arasında bir tür elçi görevi gören Halide Edip'in fiili olarak Milli Mücadele safında yer alması İstanbul'daki Milli hareket taraftarlarının topluca Malta'ya sürüleceğini öğrenmesinin ardından hızlıca Ankara gelmesiyle başlamıştır. Ankara'ya gelmesiyle Milli Mücadelenin en büyük eksikliğinin propaganda olduğunu belirtip işe koyulan Halide Edip daha yoldayken Yunus Nadi ile kararlaştırdığı Anadolu Ajansını hayata geçirmişlerdir (Çalışlar, 2010: 196-207).

durum başressam Ahmet Rıfkı'nın çizimiyle gazetede; köşenin serlevhasının sağ tarafında konuşan kilolu biri (muhtemelen Yunus Nadi), sol tarafında ise Anadolu haritası üzerine uzanarak sigara çubuğu tüttüren Mustafa Kemal şeklinde resmedilmiştir (Demirkol, 2015: 164-165).

Şekil 5: Ahmet Rıfkı'nın Mustafa Kemal'e Yönelik Çizimi

Kaynak: (Demirkol, 2015: 164).

"*Güleryüz*" ve "*Aydede*" arasında çekişmeli geçen bu süreç; İstanbul'un "millîciler" tarafından ele geçirilmesinin ardından Refik Halid'in yurt dışına kaçmasıyla son bulmuştur (Kocabaşoğlu, 2012: 105). Böylece 1922 sonrasında karşıt basının sessizleştiği dönem başlamış ve Fransızca, Rumca, Ermenice, Yahudice gazeteler yine çıkmışsa da bunların siyasal ve sosyal etkinlikleri hemen hemen sıfıra inmiştir. Bu tür gazetelerin devam edebilmesi Türkiye Cumhuriyeti'nin ilke ve fikirlerine tam anlamıyla uymaları koşuluna bağlı olmuştur (Koloğlu, 1992: 63).

Şekil 6: Aydede ve Güleryüz Gazetelerinden Örnekler

Aydede, 12 Ocak 1922

Efkâr-ı umumiye ve delili
- *İlerisini görüyor gibiyim. Galiba düze çıkacağız beyim!*
- *Çıkmazsak ayıb, baksana derd-i vatanla eridik, iğne ipliğe döndük!*

Güleryüz, 30 Mart 1922

Paris Konferansı Kararını Verirken
Yunan Vaziyet-i Siyasiyesinin Şekl-i Hazırı
***Nefer**: Türk'ü yakaladım haşmetmeab!*
***Kostantin**: Aferim sana getir.*
***Nefer**: Gelmiyor haşmetmeab*
***Kostantin**: Öyle ise koyver*
***Nefer**: Beni bırakmıyor haşmetmeab.*

Kaynak: (Dümen, 2019: 58) (Okay, 2004: 82).

3.1.2. Ulusal İnşa Sürecinde Milliyetçi İdeoloji

İmparatorluktan ulus-devlete geçişin ilk adımları 1920'de Misak-ı Milli sınırlarının ilan edilmesi ile görünür hale gelmiş ve I. İnönü, II. İnönü, Sakarya Meydan Muharebesi'nde elde edilen başarılara binaen Mustafa Kemal'e olan güvenin giderek artmasıyla yeni ulus devletin kimliği belirginlik kazanmaya başlamıştır. Dinsel olanın adım adım geride bırakılarak seküler bir çerçevede ilerleyen bu süreç milliyetçiliğin devlet politikası haline getirilmesi ile sağlam temellere oturtulmuştur.

Kurtuluş Savaşı'ndan 1930'lara değin geçen dönemde sınırlı bir toprak parçası (teritoryal) belirlenerek başlanan akabinde uzlaşı kültürü takip edilerek laik-liberal bir yapının benimsendiği ve toplumsal devrimlerle halkı büyük ölçüde şekillendiren, kısa süre içinde ise etnik kimliğe bürünen Türk milliyetçiliğinin doğuşuna rastlanır. Türk milliyetçiliğinin farklı niteliklere sahip bu durumu Atatürk'ün ölümünün ardından çatallaşan yolların hemen hemen hepsine kaynaklık edecek gizil gücü içerisinde barındırmaktadır. Dolayısıyla cumhuriyetin kuruluşunun ilk on yılında küçük gibi görünen fikir ayrılıklarının çok derin ihtilaflara kapı aralayıp onlarca milliyetçilik anlayışına zemin hazırladığı görülür (Ayvazoğlu, 2003: 577).

3.1.2.1. Atatürk Milliyetçiliği

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın yaşandığı dönemde kimlik inşasının nasıl gerçekleştirileceğine yönelik belirgin bir düşünce hakim olmamakla birlikte Mustafa Kemal Atatürk, "*medeniyette uluslararasılaşıp, kültürde ulusal kalmanın*" gerekli olduğunu vurgulamış ve bunu gerçekleştirebilmek için ise laikliği temel hedef olarak belirlemiştir (Göktürk, 2003: 114). Bu noktada Atatürk'ün fikirleri üzerinde etkili olup Türkiye Cumhuriyeti'nin niteliklerinin belirlenmesinde öncü rol oynayan iki isim öne çıkmaktadır. İlkin kendisinin de fikirlerinin babası olduğunu belirttiği Ziya Gökalp, ikincisi ise Yusuf Akçura'dır.

"*Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak*" adlı eseri ile bir orta yol güden Ziya Gökalp'in çözümü; medeniyetin milli harsa aşılanarak milli senteze varılmasında bulması Atatürk'ün düşünce yapısının temelini oluşturur (Bora, 2020: 204-205). Kurtuluş Savaşı'nın sadece Türkler tarafından değil diğer unsurlar tarafından da

verildiğinin farkında olan Atatürk ulus inşa sürecinde uzlaşı sağlamaya dönük hareket etmiştir (Coşkun, 2009: 8).

Toplumda kuvvetli olan dini bağı Atatürk yok saymamış aksine gerek yeni açılan kurumlarda gerekse anayasal metinlerde; Kurtuluş Savaşı'nı örgütlemek, eşrafı ve halkı mobilize edebilmek, onlardan erken ve sert tepki görmemek adına 4-5 yıl boyunca devam ettirmiştir (Parla, 1991: 108). Örneğin meclisin açılış günü olarak Cuma gününün seçilmesi ve Cuma namazından sonra dinsel törenle açılış yapılması (Dağdelen, 2012: 26) Atatürk'ün din bağını kullandığının göstergeleridir. Benzer şekilde 1921 anayasası da bu birlikteliği vurgular.

Ulus devletin oluşumunda yeni bir anayasa yapılmasına karar kılan kurucu kadronun ilan ettiği 1921 Anayasası; 1920'de Ankara'da kurulan Büyük Millet Meclisi (BMM) hükümetinin dayandığı ilkeleri ve devletin ideolojisini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Farklı kimliklere ve mezheplere yönelik eşitliğin benimsendiği bu anayasada kimlikler arasında bir hiyerarşinin olmadığı "*Türk devleti*" ifadesi yerine "*Türkiye Devleti*" ifadesinin kullanılmasında yer bulur (Coşkun: 9).

Birliğin bozulmasına sebebiyet verecek hususlardan kaçınılan 1921 anayasasının en önemli özelliği milleti temel aktör, milletin temsilcisini ise TBMM olarak kabul edip tüm yetkileri bu organda birleştirmesidir. Aynı zamanda egemenliği millete verdiğinden Halife'nin gücünü artık millettin gücüne dönüştüren bu durum 1 Kasım 1922 tarihinde halifeliğin kaldırılması ile yasal zemine kavuşmuştur (Tanör, 1997: 41).

Meclisin tek söz sahibi organ olmasının getirdiği kolaylık, Meclis Başkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün cumhuriyeti ilan etmesine hız kazandırmıştır. Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından Atatürk'ün orta yol bulma çabası giderek zayıflamış ve etnik kimlik olarak bizzat "*Türk*" ifadesinin geçtiği bir dönem başlamıştır. Bu dönemde Gökalp'in "*muasır bir İslam Türklüğü*" fikrinden ziyade "*dini müslüman olan en geniş anlamda muasır bir Türklük*" yaratılmaya çalışıldığı görülür (Aydın, 2000: 218).

29 Ekim 1923 tarihinde cumhuriyetin ilan edilmesi ile birlikte anayasada devletin dininin İslam olduğu ibaresinin yer almasına karşılık şimdiye dek din üzerine

temellenen Türk ulusal kimliğinin adım adım değiştirildiği karşımıza çıkmaktadır. Din unsurunun yerini milliyetçilik doldurmakla birlikte asıl olarak Kemalistlerin bilime önem vermesi ve bunu halka aşılayamaya çalışması, gerçekleştirdikleri reformların aydınlanma düşüncesi ile özdeşleştirilmesine zemin hazırlamıştır. Saltanatın kaldırılmasının ardından bu reformlarda dikkat edilmesi gereken husus Mustafa Kemal'in konuşmalarında 700 yıllık Osmanlı tarihine yönelik atıflar değil 1500 yıllık Türk tarihine yönelik atıfların bulunmasıdır (Alakel, 2011: 15-17).

3 Mart 1924'te eğitimde birliği hedefleyen Tevhid-i Tedrisat Kanununun kabulü, Şeriyye ve Evkaf Vekaletleri ve halifeliğin kaldırılası gibi laiklik yolunda önemli adımlar atılmışsa da 1924 Anayasasının başlangıçta laik bir yapı sunduğu söylemez. 1921 Anayasasına benzer şekilde devletin dininin "*İslam*" olduğu maddesi geçerliliğini korumaktadır. Bu konuda 1928 ve 1937 değişiklikleri siyasal anlam ve kapsamları itibariyle laik bir düzen sunması açısından çok daha önemlidirler. Öyle ki 1928 değişikliği ile anayasanın ilk metnindeki tüm İslâmî referanslar kaldırılmış, 1937 değişikliği ile ise zaman içerisinde baskın bir hale gelen rejimin yetkeci kişiliği daha da belirginleşmeye başlamıştır (Özbudun, 2012: 8-9).

Yetkeci kişiliğine geçmeden evvel resmi bir inşa sürecini ifade etmek için kullanılan "*Kemalist milliyetçiliği*" ayrıntılandırmak yerinde olacaktır. Mustafa Kemal'in 20 Mart 1923 tarihinde; "…*bizim milletimiz, milliyetinden tegafül edişinin çok acı cezalarını gördü. Osmanlı İmparatorluğu içindeki muhtelif kavimler hep milli akidelere sarılarak milliyet mefkuresinin kuvvetiyle kendilerini kurtardılar. Biz ne olduğumuzu, onlardan ayrı ve onlara yabancı bir millet olduğumuzu, sopa ile içlerinden kovulunca anladık. Kuvvetimizin zaafa uğradığı anda onlar bizi tahkir, tezin ettiler. Anladık ki kabahatimiz kendimizi unutmaklığımızmış. Dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak evvela biz, kendi benliğimizi ve milliyetimize bu hürmeti hissen, fikren, fiilen, bütün ef'al ve harekatımızla gösterilim*" (Turan, 1988: 850-851) şeklinde yaptığı konuşma milliyetçiliğin önemini vurgulaması açısından dikkat çekicidir. Cumhuriyetin ilanı sonrası Akçura'nın "*halka doğru gitmek*" düsturu çerçevesinde hareket eden Atatürk, halkın bilgilenmesini sağlamak ve halk arasında Türk milliyetçiliğinin yaygınlaşmasını, kitleselleşmesini hızlandırmak için fikirlerini somut bir zemine döken adımlar atmıştır.

İlkin 1924 Anayasasının; 88. maddesindeki "*Türkiye ahalisinin din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla 'Türk' ıtlak olunur*" şeklinde yer alan ifadelerle sınırlar içerisinde bulunan gayrimüslimleri milliyet esasına göre değil vatandaşlık esasına göre "Türk" kabul ederek (1937) teritoryal bir milliyetçilik öne çıkarılmıştır. Mülki sınırların etnik olarak belirginleştiği bu dönemde değiştirilecek ve dönüştürülecek olan toplum belirlenebilmiş ve Türk milliyetçiliği "*sınırları belli bir vatan*" kavramı ile bütünleştirilmiştir [176] (Yıldız, 2001: 150) (Feyzioğlu, 1985: 370).

Vatan kavramının belirginleşmeye başlaması somut olarak "*Anadoluculuk*" hareketinde yer bulur. Bu hareket; 1917 yılında Türk Ocağı içinde "Büyük Türkçülüğe karşı küçük Türkçülük/Türkiyecilik" şeklinde Gökalp'in "*Vatan; Ne Türkiye'dir Türklere, Ne Türkistan, Vatan; Büyük ve müebbet ülkedir; Turan"* (Gökalp, 1976-b: 5)" ifadelerine karşılık boy göstermiştir (Ülken: 477). Sınırları belirsiz vatan kavramı yerine Anadolucular; "*Türk milliyetçiliğine bağlı olanlar ayaklarını topraktan kesmesinler*" sloganını benimsemişler ve Misak-ı Milli dışında kalan Türk bölgelerini ilgi alanları dışında bırakarak vatan kavramını "Anadolu" ile özdeşleştirmişlerdir. Onlara göre pan-milliyetçi niteliğe sahip olan Turancılık; Anadolu insanının enerjisini, gerçekleşmesi mümkün olmayan hayaller peşinde harcamasından başka bir anlam ifade etmemektedir (Bingöl ve Pakiş, 2015: 7).

Türk düşünce ve siyasal tarihinde Anadoluculuk, Millî Mücadele sürecinde hemen hemen bütün aydınların ilgisini çekmiş ve Cumhuriyet'in ilanı sonrası 1924 yılında "*Anadolu Mecmuası*" adıyla basında yer bulmuştur[177] (Alver, 2001: 134). Anadolu Mecmuası'nda teritoryal milliyetçilik çerçevesinde Türk Milleti kimdir, ne zaman oluşmuştur ve asli yurdu neresidir sorularına cevap üretilerek Anadolu kimliği yaratılmaya çalışılmıştır (Yücel, 2021: 28).

Bu süreçte bir taraftan ulusal karakterin her insanda var olduğuna işaret eden diğer taraftan vatansever vatandaşların yaratılması gerektiğinin altını çizen

[176] 1937 değişiklikleriyle devletin nitelikleri arasına milliyetçilik de dahil edilmiştir (Acar, 2018-a: 143).
[177] Anadoluculuk düşüncesinden etkilenmiş ve bu uğurda kalem oynatan düşünürleri; Mükrimin Halil Yinanç, Faruk Nafiz Çamlıbel, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğu, Mehmet Halit Bayrı, Mustafa Şekip Tunç, Remzi Oğuz Arık, Hilmi Ziya Ülken, Nurettin Topçu, Şevket Raşit Hatipoğlu, Mehmet Kaplan şeklinde sıralamak mümkündür. Zamanla hareket içinde bölünmeler yaşanması sebebiyle 1925 yılında bu dergi kapatılmıştır. Kapanmasının ardından yazarların Anadolu'ya yönelik farklı bakış açıları çeşitli dergiler aracılığıyla yayılmaya devam etmiştir (Tonga, 2011).

Rousseaucu görüngüde hareket edilmesi Türk milliyetçiliğinin kitleselleşmesindeki ikinci önemli adım olarak karşımıza çıkar. Sözü edilen görüngü çerçevesinde halkın bilinçlendirilmesi ve eğitilmesi üzerine odaklanılarak eğitim yoluyla tüm topluma aynı değerler aşılanmaya çalışılmıştır (Alakel: 18-19). Değerlerin aşılanmasında çözümü Atatürk, Millî Mücadele döneminin şartları nedeniyle bazı şubeleri kapanmış, çalışmaları yavaşlamış olan Türk Ocaklarının yeniden faaliyetlerini canlandırmakta bulmuştur[178]. Kendisi Cumhuriyetin ilanı öncesi ve sonrasında çıkmış olduğu yurt gezilerinde Türk Ocaklarını ziyaret etmiş, buralarda yeni Türk devleti ve milleti açısından önemli konuşmalar gerçekleştirmiş, ocakların şeref defterlerine onurlandırıcı yazılar yazmıştır (Kodal, 2014: 302-303).

Türk Ocakları da Cumhuriyetin ilanını, hilafetin kaldırılmasını, şapka giyilmesini, uluslararası rakamların ve yeni Türk harflerinin kabulünü büyük bir heyecanla karşılayıp dönemin inkılapçı hükümetini destekleyeceklerini bildirmişlerdir (Karaer, 1989: 313). 1920'li ve 1930'lu yıllar boyunca milliyetçi elitler, Türk Ocakları aracılığıyla "*Kemalist Devrimleri*" halka anlayabileceği bir dilde aktarmayı ve devrimlerde halkın desteğini kazanmayı görev edinen kişiler olarak boy göstermişlerdir[179] (Dural, 2011: 272).

Devletin inşa sürecinde önemli bir yere konumlandırılan Türk milliyetçiliği; 1930'larla birlikte daha yetkeci ve modernleşmenin önünde din unsurunu engel gören

---

[178] Yarısından fazlasını Atatürk'ün arkadaşlarının oluşturduğu aynı zamanda milletvekillerinin, yazarların ve öğretmenlerin bulunduğu Türk Ocakları için Atatürk şu ifadeleri kullanmıştır; "*Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk milliyetçisiyiz; Cumhuriyetimizin mesnedi Türk camiasıdır. Bu camianın efradı ne kadar Türk harsiyle meşbu olursa o camiaya istinat eden cumhuriyet de kuvvetli olur. Türk ocakları teessüsleri tarihinden itibaren çok yüksek hizmetler ifa etmişlerdir. Bu mesaide devam ediniz ve avdetinizde benim tarafımdan arkadaşlarınıza selamlar söyleyiniz"* (Parla, 1992: 180).

[179] Türk Ocakları; okuma yazma bilmeyenlere okuma yazma dersleri açarak, tarih, coğrafya, hesap, ticaret, musiki, sağlık, ziraat, sanayi, yabancı dil dersleri ile halkın kültürel, sosyal ve ekonomik konularda bilgi ve beceri edinmesini sağlayarak, kadının toplumsal hayatta yerini almasına yardım ederek çağdaşlaşmada etkili olmuşlardır (Karaer: 315-316). Yayın organları olan "Türk Yurdu" dergisi aracılığıyla yeni kimlik inşasını gerçekleştirebilmek adına yazılar yayınladıkları görülür. 1928 yılı Zeki Mesud'a ait yazılardan biri şöyledir; "*…Gençlik daha fazla ihtimam ve şefkat ister. İstiklâl ve medeniyet davasını kazanan nesil filhakika millî vazifelerinin en mühimini yapmış olmakla iftihar edebilir. Bununla beraber yarısını ihmal etmemek ve yarın için de birtakım fedakârlıklara katlanmak yine onun en mühim vazifelerinden biridir. Rahatımızı, eğlencemizi gençliğin selâmeti için tahdid etmek mecburiyet-i maneviyesini hissetmeliyiz… Bunlar yapılmadıkça, yani aile ve devlet gençliğe karşı vazifelerini tamamen ifâ etmedikçe, gençlerimizi tenkide hakkımız yoktur. Evvelâ zemini hazırlayalım, sonra semereye intizar edelim. Nesl-i hazır, muasır hayatın gençlik için ifâsını zarurî gördüğü vazifeleri yaptığı takdirde, Türk gençliğinin yarın kendine tevdî edilecek inkılâp emanetlerinin mesuliyetini müdrik, bilgili ve kudretli bir surette yetişeceğine imanımız vardır*" (Soncu, 2012: 176-177).

bir niteliğe bürünmüştür. Bu duruma paralel olarak milliyetçi ideolojiyi gerek devlet kişiliğinde gerekse de Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) bünyesinde özdeşleştirmiş olan "milliyetçi devlet adamları"; türdeş bir Türk milletinin yüceliğine ilişkin çıkarımlarda bulunmuşlar, ispatlamak adına ise "*Türk Tarih Tezi*" ve "*Güneş Dil Teorisi*" gibi bilimsel tespitlere ağırlık vermeye başlamışlardır[180].

Resmi devlet milliyetçiliğinin yetkeci bir niteliğe dönüştüğünün önemli bir göstergesi de Türk Ocaklarının kapatılmasına karar verilmesidir. Kapatılmalarının birkaç nedeni olmakla birlikte en önemlisi CHF'nin çatısı altında faaliyetlerine devam edip siyasete dahil olmadan hareket etmek ve inkılaplara yoğunlaşmak yerine özerkliklerini korumaya çalışarak gittikçe siyasete müdahil olup Türkçülüğü öne çıkarmaları ve içlerinden bazılarının CHF'yi değil Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)'nı desteklemeleridir. Hal böyle olunca bölünmeye yol açabilecek ırkçı söylemlerin önüne geçebilmek adına inkılapların halka yayılmasında "*Türk Ocaklarının*" yerini "*halkevleri*"; "*Türk Yurdu*" dergisinin yerini "*Ülkü*" dergisi almıştır (Özdemir ve Aktaş, 2011: 241).

1929 Buhranın getirdiği zor durumda köylülerin oldukça kopuk yaşadığını gören Atatürk, halkevleri ile halkın kaynaşarak birbirini anlamasını sağlamak, halk arasında fikir alışverişlerini güçlendirip halkı modern bir zihniyete kavuşturmak, köy ile kent arasındaki farkı ortadan kaldırmak gibi amaçlarla inkılapların yayılmasının edebi metinlere yansımasını bizzat kendisi talep etmiş, dönemin önde gelen sanatçılarına yeni rejimin hedefleri ışığında eserler üretmeleri için telkin, teşvik ve yönlendirmelerde bulunmuştur. Bu yönlendirmelere binaen pek çok yazar, "*rejimin bekçisi*" olarak öğretmenlerin; eskinin hurafelerine, inançlarına, dinsel bağnazlıklarına karşı verdikleri mücadeleleri konu alan, halk ve aydın arasındaki kopukluğu içeren romanlar kaleme almışlardır[181]. Böylece halkevleri, Cumhuriyet rejiminin kültür

[180] Milliyetçi devlet adamlarının türdeş bir toplum yaratmaya yönelmelerinin sebeplerinden biri 1925 yılında çıkan "*Şeyh Sait İsyanı*"dır. Bu isyanla birlikte kurulmakta olan üniter bir devlet için kültürel farklılar tehlikeli olarak görülmüş ve bu tür farklılıkların üstü örtülme gereği duyulmuştur (Toprak, 2012: 279). Yıllar boyu devam edecek olan bu husus 1990'larda değişen dünya düzeninde yeni devletlerin dahil olması ile yeniden belirgin hale gelmiştir. Kürtler karşısında uygulanan resmi milliyetçilik politikaları ileride ayrıntılandırılacaktır.

[181] Halide Edip (Adıvar)'in "*Vurun Kahpeye*", Reşat Nuri Güntekin'in "*Çalıkuşu*", "*Acımak*" ve "*Yeşil Gece*", Yakup Kadri (Karaosmanoğlu)'nin "*Yaban*", "*Ankara*", Ethem İzzet (Benice)'nin "*Yakılacak Kitab*" gibi romanları bunlardan birkaçını oluşturur.

laboratuvarları işlevini yerine getirirken dil, tarih konusundaki tezlerle uyumlu ulusal bütünlüğün kuvvetlenmesinde önemli rol oynamışlardır[182] (Çankaya, 2016: 66-67).

Edebi eserlerin yanı sıra sözü edilen dil, tarih konusunda yazılmış tezler de Türk milliyetçiliğinin yayılması ve kitleselleşmesi yolunda atılmış adımların üçüncüsü olarak karşımıza çıkar. Tezlerin ortaya çıkış sebeplerini; Batı'daki "*barbar*" ve medeniyete hizmet etmeyen "*Türk*" algısının yıkılmak istenmesi, halkta milli bilinci uyandırmanın yeni bir geçmişle mümkün olabileceğinin düşünülmesi ve Türk-İslam kültürüne ait olmayan değerler çizgisindeki tarih anlayışının toplumun bir ulus olmasını engellemesi şeklinde sıralamak mümkündür (Korkmaz, 2014: 147). Bu uğurda başlangıcı "*Türk Tarihinin Ana Hatları*" adlı eseri ile Afet İnan yapmaktadır[183].

Türk Ocakları tarafından geliştirilen fakat kapatılmalarının ardından Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin çalışmalarını üstlendiği "*Türk Tarih Tezi*"; uygarlığın Orta Asya'dan Türk kökenli halklarca dünyaya yayıldığı bu sebeple Anadolu ve Mezopotamya kültürlerini yaratanların Türk olduğu hatta bunların Türklüklerinin hiçbir şekilde bozulmayarak muhafaza edildiklerini iddia etmekle birlikte Türklerin "*sarı ırka*" değil "*beyaz ırka*" ait olduklarını kanıtlama amacındadır[184] (Aydın: 224) (Çağaptay: 2003: 245).

İnşa edilmek istenen ulusun aslında geçmişte var olduğu argümanına başvuran Türk Tarih Tezinin (Yaşlı, 2008: 113) bilimsellikten ziyade siyasi niteliğinin

---

[182] Ülkü dergisinde 1933 yılında Recep Peker'e ait yazılardan biri şöyledir; "…*Müşterek çalışmadığımız takdirde her tekimiz tek olarak kalır, binimiz bin, beş binimiz beş bin, on binimiz on bin tek vatandaştan başka bir şey ifade etmeyiz… Her biri birer kıymetli vahit olan vatandaşlar bir arada toplanırlarsa manzara büyür. İki tek kıymetli vatandaş bir araya gelirse iki değil on, üç tek kıymetli vatandaş çalışmada birleşirse tesir üç değil yüz eder…*" (Soncu: 250).

[183] İnan kitabın yazılış amacını şöyle açıklar; "*Şimdiye kadar memleketimizde neşrolunan tarih kitaplarının çoğunda ve onlara mehaz olan fransızca tarih kitaplarında Türklerin dünya tarihindeki rolleri şuurlu veya şuursuz olarak küçültülmüştür. Türklerin, ecdat hakkında böyle yanlış malûmat alması, Türklüğün kendini tanımasında, benliğini inkişaf ettirmesinde zararlı olmuştur. Bu kitapla istihdaf olunan asıl gaye, bugün bütün dünyada tabiî mevkiini istirdat eden ve bu şuurla yaşayan milliyetimiz için zararlı olan bu hataların tashihine çalışmaktır, aynı zamanda bu, son büyük hadiselerle ruhunda benlik ve birlik duygusu uyanan Türk milleti için millî bir tarih yazmak ihtiyacı önünde atılmış ilk adımdır. Bununla, milletimizin yaratıcı kabiliyetinin derinliklerine giden yolu açmak, Türk deha ve seciyesinin esrarını meydana çıkarmak, Türkün hususiyet ve kuvvetim kendine göstermek ve millî inkişafımızın derin ırkî köklere bağlı olduğunu anlatmak istiyoruz…*" (İnan, 1930: 1).

[184] Türklerin sarı ırka ait olunmadığının kanıtlanması Atatürk tarafından özellikle desteklenmiştir çünkü Afet İnan İsveçre'de aldığı eğitim sırasında Avrupa üniversitelerinin araştırmalarında Türkleri 2. sınıf olan "sarı ırk" kategorisine aldıklarını Atatürk'e iletmiş, Atatürk ise İnan'dan kendisini geliştirmesini Türkiye'ye döndüğünde bu konu üzerine yoğunlaşmasını istemiştir (Öksüz, 2018: 71).

baskın geldiği görülür. Tezde çok eski ve bilinmeyen dönemler efsanevi bir kurgu içinde aktarılmakta, insanlığın ilerlemesine ilişkin her şey Türklere bağlanmakta ve bu hususlar kaleme alınırken keskin bir dil kullanılmaktadır. Keskin dilin kullanılmasının altında ortaya atılan iddiaların kanıtlanmasının güçlüğü yatar. Dolayısıyla aksini ispatlamak zor olduğundan eski dönemler kaleme alınırken Türklerin tarihi abartılı bir üstünlük söylemi ile canlandırılmıştır[185] (Akman, 2011: 105).

Türk diline de büyük önem atfeden bu teze ilişkin gerçekleştirilen kongrelerde, "*Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti*" yanında bir de "*Türk Dili Tetkik Cemiyeti*" kurulması gerektiği kararlaştırılmıştır. Bir ulus yaratılması noktasında dile önem veren Cumhuriyetin kurucu kadroları tarih tezindekine benzer bir üslupla, ağırlıklı olarak birçok dünya dilinin Türk kökenli olduğu hatta Türkçedeki yabancı sözcüklerin dahi temelinde Türkçenin bulunduğu savı üzerine konuşmalar gerçekleştirmişlerdir (Aydın: 227). 1935 yılında Kemalistlerin çabalarını ve tarih tezlerinin doğruluğunu dilbilimle kanıtlamaya çalışan bu savlar sistemli bir hale getirilerek "*Güneş-Dil Teorisi*" şeklinde ifade bulmuştur (Copeaux, 2000: 56).

Peşisıra 1928'lerde başlatılan "*Vatandaş Türkçe Konuş*" kampanyasının 1930'larla birlikte yeniden canlandırılması ve okullarda Türklük tarihine yönelik bir müfredat oluşturulması bu teorilerin halka yansımasının önemli bir ayağını oluşturur. Bu kampanya ile Arapların, Kürtlerin, Yahudilerin, Çerkezlerin halk arasında Türkçe konuşmaları gerektiği çeşitli dernekler aracılığıyla telkin edilmiş, toplumsal olarak Türkçe konuşmayan kişiler dışlanmışlardır (Çağaptay: 259-260).

Türkleşme hususuna büyük önem vermiş isimlerden biri Yahudi asıllı Moiz Kohen değiştirdiği ismiyle Munis Tekinalp'dir. Tekinalp'in bu konudaki tespitleri ve önerileri dikkat çekicidir. Kendisi "*Türkleştirme*" adlı eserinde azınlıkta olanların (Yahudilerin) adlarını değiştirmeleri gerektiği, Türkçe konuşmaları, dualarını Türkçe okumaları, okulların Türkleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Yahudilerin çocuklarını cemaat okullarına değil devlet okullarına göndermeleri, Türklerle arkadaş

[185] O dönemde Türk Tarih Tezi başta Fuat Köprülü ve Zeki Velidi Togan olmak üzere çeşitli tarihçiler tarafından eleştirilmiştir. Zeki Velidi, Türklerin Orta Asya'dan göç nedenlerinin kuraklık olmadığını belirtmiş, Köprülü ise kesin yargılara varmak için acele edilmemesi gerektiğinin altını çizmiştir (Özkul, 2019: 47).

olmaları ve anayasadan kendilerine düşen görevi yapmakla birlikte haklarını da bilmeleri gerektiği üzerinde durmuştur (Tekinalp, 2001: 75-78).

Zorlu süreçlerden geçerek kurulan yeni Cumhuriyet, geçmişle bağı koparark miladı kendisiyle başlatmak istemiş ve bunun için referans olarak gerek tarih gerek dil konusunda Orta Asya'yı seçmiştir. Sonradan Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu adını alacak olan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti ve Türk Dili Tetkik Cemiyeti iki ayrı kurum gibi gözükseler de tek bir amaç etrafında Cumhuriyetin uluslaşma projesine hayat vermişlerdir (Demir, 2010: 388).

Son olarak Türk milliyetçiliğinin yayılması ve kitleselleşmesi yolunda atılmış adımların önemli ayağını ordu oluşturur. Silahlı kuvvetler, Cumhuriyet insanının resmi ideolojiye uygun bir şekilde yaratılmasında kendini sorumlu hissetmiş ve bu süreçte etkin bir kurum olarak boy göstermiştir. Devlet açısından düşünüldüğünde de ulusalcılıktan uzak daha çok dini değerler üzerinden ayrım yapan köylüye ulaşmanın yolu bu kurum olmuştur. Dolayısıyla Silahlı Kuvvetlerin aracı bir kurum olma görevi kendilerince benimsendiği gibi devlet tarafından da kabul görmüştür.

Devletin bu konuda Silahlı Kuvvetler aracılığıyla resmi milliyetçiliğin içselleştirilmesi adına askere gelen gençleri dönüştürmeye çalıştığı karşımıza çıkar. Bunların başında askerlere okutulan "*Askerin Ders Kitabı*" adlı eserde askere; *"(Türk) adını taşıyan büyük milletimizin öz yurdu (Ortaasya)dır. Ortaasya yeryüzünün (Asya) denilen büyük parçasının tam göbeğinde Şark tarafı (Çin), cenup tarafı (Çin, Hint, İran), şimal tarafı (Sibir), garp tarafı (Hazar Denizi) ile kaplı büyük bir yayladır. İşte Türk bu yaylada doğdu; dünyanın dört bucağına bu yayladan dal budak saldı*" ifadeleri ile anayurdunun neresi olduğu; "*Asker sen kimsin? SEN TÜRKSÜN! Yeryüzünün en ulu milletindensin; sana anlatacağımız (tarih) denilen yazılar ortada yokken senin milletin doğdu; kanı temiz, yüreği yılmaz, gözü pek yeryüzüne geldi. On binlerce yıl önce yaşadın; yine öyle yaşayacaksın; senin dedelerinin, ninelerinin çok önce kurduğu yurtlar şenlikte yeryüzünün cenneti oldular. Bil ki; başka milletlerin görgüde, yapıda ilk örneği, desteği, öğütçüsü senin milletin BÜYÜK TÜRK MİLLETİDİR*" şeklinde bir tarih bilgisi verilerek etnik köken aşılanmaya çalışılmıştır.

Ordu, Türk milliyetçiliği doktrinini ortaya atarak, Türk milliyetçiliği ideolojilerini hegemonize etmek için çabalamıştır (Şen, 2011: 133-140) (Bora, 2017: 165-177).

Dolayısıyla uluslaşma sürecinde "*Kemalist Milliyetçilik-Atatürk Milliyetçiliği*" olarak adlandırılan resmi milliyetçilik anlayışının; coğrafi ve kültürel yönü bulunmasının yanında sözü edilen çeşitli kurumların faaliyetlerinde görüldüğü üzere etnik bir yönü de bulunmaktadır[186] (Koçak, 2003-a: 37). Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı hem çağdaşlaşmayı ve uygarlığı hem de milli benliğe sahip çıkmayı öne sürer. Atatürk'e göre bunlar birbirine zıt değil aksi yönde birbirini tamamlayan unsurlardır.

Resmi milliyetçilik anlayışında görülen bu ikilik Türk ulusunun; inşa süreçlerinden Fransız (Batı tipi ulusçuluk) ekolüne mi yoksa Alman (Doğu tipi ulusçuluk) ekolüne mi yakın olduğu sorularını da beraberinde getirmiştir. Süreç kültürel ve hukuki bir içerikle tanımlanmaya çalışıldığından dolayı vatandaşlık hukukunu ve vatan bağını esas alan Fransız ekolüne; Anadolucu bir Türkçülüğe, soy ve köken birliği arayışına sahip olduğundan dolayı da Alman milliyetçiliği ekolüne yakınlık arz eder. Resmi milliyetçilik, bu iki ekol arasında bir sentez oluşturmaktan ziyade seçmeci bir yapıdadır. Bu nedenle sol yorumlara kapı araladığı gibi ırkçı-faşist açılımlara da kaynaklık ettiğinden manevra alanı hayli geniş bir anlayıştan söz etmek mümkündür (Yanardağ, 2021).

Kendi milletinin tarihini, kültürünü iyi bilmeyi, ondan güç alarak yeniye, ileriye doğru koşmayı, çağın bilim ve teknolojisine erişmeyi, çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne yükselmeği emreden bu milliyetçilik anlayışı; "*kalkınmaya ilerlemeye engel değildir; bunları hızlandırır. Sosyal adalete ve sosyal güvenliğe engel değildir; bunların gerçekleşmesini kolaylaştırır. Bölücü ve dağıtıcı değildir; ırk, mezhep, sınıf farklılıklarını bile milli beraberlik içinde eritir, bütün yurttaşları kaynaştırır, bütünleştirir*" (Tevetoğlu: 140-141) bir mahiyettedir.

---

[186] Nitekim Atatürk'ün "*Uzak diyarlardan evlatlarını harbe gönderen analar! Gözyaşlarınızı dindiriniz. Evlatlarınız, bizim bağrımızdadır. Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat rahat uyuyacaklardır. Onlar, bu topraklarda canlarını verdikten sonra, artık bizim evlatlarımız olmuşlardır*" şeklindeki sözlerinde milliyetçilik insancıl-barışçıl bir nitelikle boy gösterirken; Keriman Halis'in dünya güzeli seçilmesine binaen sarf ettiği "*Türk ırkının dünyanın en güzel ırkı olduğunu bildiği için Türk kızlarından birinin dünya güzeli intihap olunmuş olmasını çok tabii buldum*" ifadelerinde ırka dayalı bir tutum gözlenir (Koçak: 39-40).

3.1.2.2. Kuramsal Görüngüde Resmi Milliyetçilik

Atatürk milliyetçiliğinde ulusal köklerin geçmişte arandığı görülse de bir ulus oluşturma gayreti olduğundan bu milliyetçiliği kuramsal açıdan modernist şemsiyede ele almak mümkündür. Atatürk milliyetçiliğinde; Gellner'in belirtiği yüksek kültürün alt kültüre benimsetilmesi, "*halka doğru gitmek*" propagandasıyla sağlanmaya çalışılmış, Hobsbawm'ın toplum mühendisliğinin yapılmasına binaen icat edilmiş gelenekler olarak adlandırdığı sürecin yansıması Türklük bilincinin aşılanmaya çalışıldığı "*Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti*" ve "*Türk Dili Tetkik Cemiyeti*" gibi kurumlarda görülmüş, Anderson'un ulusal dillerin ve beraberinde ulusal bilincin-modern ulusları oluşturmasında roman ve gazeteye verdiği önem yazarların "rejimin bekçisi" olarak adlandırılmalarında karşılık bulmuştur.

Hroch'un ise "*baskın olmayan etnik grupların*" ulus oluşumlarını üç evrede açıkladığı modeli, görünürde Türk unsurunun baskın olduğu savından hareketle Türk ulusunun inşasında geçerli olmadığı izlenimi doğursa da Türk ulusal kimliğinin egemen olmayan halklarla pek çok benzer yanlarının bulunması bu evrelerin Türk ulusal kimliğinin uyanışı çerçevesinde açıklanmayı mümkün kılmaktadır.

Bu uğurda etnik grupların kültürel-toplumsal özelliklerini, dilini ve tarihini keşfetme çabası içerisinde oldukları A Evresi; Namık Kemal, Ziya Paşa, Şinasi, Ali Suavi, İsmail Gaspıralı, Mirza Fethali Ahundof, Hüseyinzade Ali, Yusuf Akçura ve Ağaoğlu Ahmet gibi isimlerin çalışmaları Hroch'un akademik ilgi dönemi ile uyum göstermektedir. Ulusal bilinci uyandıran eylemlerin gerçekleştiği, politik ajitasyon yapan aktivitenin ortaya çıktığı B Evresi; pek çok isim ve kuruluş sayılabileceği gibi genel olarak Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'in başını çektiği "*Genç Kalemler*", "*Türk Yurdu*" dergileri; "*Türk Derneği*" ve "*Türk Ocakları*" kurumlarının çalışmalarına tekabül etmektedir. Artan destekle birlikte ulusal kimliğin sahiplenilerek kitlesel bir harekete, örgütlü bir yapıya dönüştüğü C Evresi; bilakis 1913 sonrası İttihat ve Terakki Partisi ile başlamakta, Mustafa Kemal Atatürk'ün Ulusal Kurtuluş Savaşı sırası ve sonrasındaki çabaları ile devam etmektedir. Burada asıl kitleselleşmeyi sağlayan husus devletin yitirilmesi tehdidi̇dir. Dolayısıyla Türk ulusal kimliğinin inşası yeni bir devletin tohumlarının atılmasına eşanlı olarak tanıklık eder (Dede: 57-77).

1930'lar sonrası Türk milliyetçiliği teritoryal milliyetçilikten daha fazla etnik temalara başvurduğundan ve kültüre, mitlere ve sembollere yöneldiğinden Türk ulusal kimliğinin oluşumu "*etno-sembolizm kuramı*" açısından da çözümleme alanı sunmaktadır (Özkırımlı, 2019: 189-191). İlkin etnikliğe vurgu yapan söylemlerde İslam öncesi dönemden "*bozkurt*", "*türeyiş destanları*", "*Orhun Kitabeleri*"; İslam döneminden "*kızıl elma*" gibi figürlerin kullanıldığı görülür. Ayrıca dönemin mimarisinden şiirine, para ve pullardan marşlarına kadar tüm ulus inşa araçlarında bozkurt figürü yoğun bir şekilde karşımıza çıkar[187] (Turan, 2021: 147).

İkinci olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasına binaen modern anlamda Türk milliyetçiliğinin Türk milletini yaratmadaki rolü yadsınamaz. Türk ulusal kimliği analizlerinde etno-sembolik bir çözümlemenin kullanılması kültürel ve siyasi alandaki Osmanlı mirasının Cumhuriyetçi kadrolarca reddedilişini açıklığa kavuşturur. Canefe bu durum şöyle aktarır; "*Türk milliyetçiliğinin Osmanlı'ya atfettiği önemi sınırlı tutmaktaki ısrarı, özellikle de milliyetçi hareketin ve ideolojinin kendisinin kökenlerinin anlaşılması bağlamında önemli bir sorun olarak durmaktadır. Son moda milliyetçiliklerin modernist yörüngesine odaklanmak yerine kültürel geleneklerdeki akışkanlığa vurgu yaptığı için, etnosembolik çözümlemeye başvurmak bu iki engelin aşılması hususunda en azından kısmi bir çıkış yolu sunmaktadır*" (Canefe, 2007: 174-175).

Kuramsal görüngüde ele alınan bir diğer husus kadının ulus inşa süreçlerine dahil olmasındaki rolüdür. Bu noktada; Millî mücadele süreci düşünüldüğünde "var olma savaşı veren toplumlarda kadının ordunun şemsiyesi altında konumlandırıldığı" yönündeki bilhassa Doğu'ya içkin model, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde de benimsenmiştir. Fakat kadın-erkek eşitliğine önem veren Mustafa Kemal önderliğinde şekillenen Türk ulus inşasında kadınların konumu diğer Doğu ülkelerinden farklılaşmaktadır.

[187] Örneğin 1931'de 5 ve 10 liraların bir yüzüne kurt resmi eklenmiş, Ankara Garı'nın girişine iki büyük Bozkurt amblemi yerleştirilmiş, Milli Türk Talebe Birliği'nin amblemi Bozkurt yapılmış, pullar Bozkurt figürleriyle basılmış, üniversite öğrencilerinin şapkaları üzerinde bozkurt amblemi yer almış, ulus Meydanı'ndaki Atatürk heykelinin kaidesinin dört bir yanı bozkurt başı rölyeflerle süslenmiş ve ilkokullardaki izci kolları yavru kurt olarak adlandırılmıştır (Durgun, 2019: 112).

Mustafa Kemal ulusal mücadeleye etkin bir şekilde katılmış Türk kadınını yüksek bir mevkide konumlandırmış ve kadının erkeklerle eşit haklara sahip olması gerektiği yönünde hareket etmiştir. Nitekim Türk Tarih Tezi'nde işaret edilen dönem erkeklerin-kadınların eşit haklara ve sorumluluklara sahip oldukları bir dönemdir. Orta Asya'daki eşitliğe atıf yapılarak kadının konumunun bu şekilde idealize edilmesi hem kadınlara ilişkin Cumhuriyetçi reformların "öze" uygun olduğunu göstermek hem de batının gözündeki olumsuz "doğulu" imajını yıkarak yeni kurulan ulus-devletin batılı yüzünü göstermek açısından anlam ifade eder (Öztan, 2004: 75).

Sözü edilen eşitliğin uzun yıllar ataerkil bir yapıya sahip Osmanlı toplumunda kolaylıkla uygulanacak bir nitelik arz etmediği de ortadadır. Öyle ki Osmanlı'da müslüman bireyler doğurmak ve yetiştirmekle görevlendirilen kadına Cumhuriyet sonrasında ulusal değerleri benimsemiş ve içselleştirmiş bireyleri yetiştirme görevi düşmüştür. Benzer şekilde karma eğitime geçilmiş olsa da Cumhuriyet döneminde kurulan Kız Enstitüleri kadına bakışın geleneksel izlerini taşımakta ve burada kadınlar; biçki, dikiş, ev idaresi, nakış, çocuk bakımı gibi dersler alarak modern, bilgili ev hanımı ve iyi bir anne olma amacı ile eğitilmektedirler Yılmaz, 2010: 206).

Berktay'ın ifadesiyle dinsel ataerkilliğin yerini batıcı ataerkilliğin almaya başladığı bu dönemde kadını konumlandırmak gerek erkek gerek kadınlar için kolay olmamıştır (Berktay, 2020). Yeni toplumsal cinsiyet ilişkileri şekillenirken İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) önderliğinde çıkarılan "*Yeni Adam*" dergisindeki toplumsal ilişkilerin inşa edilmesine yönelik tespitler dikkat çekicidir. Batı'dan yapılan kadına yönelik çevirilerin toplumsal bir karşılığının olmaması sebebiyle dergi bu sorun üzerine ayrıntılı çalışmaya başlamıştır (Türkkan, 2008: 66).

Baltacıoğlu'nun; "*Ayile bünyesini sarsan son hâdiselerden biride Cihan Harbi olmuştur. Harp cephelerine giden erkeklerin bıraktığı boşlukları doldurmak için kadınlara seferberlik ilân etmişlerdi. Bu fırsatla kadınlar o zamana kadar mahrum oldukları erkek işlerine girmişlerdir. Bu gibi vukuatın kadın hakkındaki fikirlerimiz, talâkkilerimiz üzerinde tesiri olmaması: mümkün mü? Kadına bütün iktisadî mevkileri bahşettikten sonra daha doğrusu kadın iktisadî hürriyetini aldıktan sonra ondan siyasî hürriyeti esirgemek mümkün müdür?*" şeklindeki geçişe ilişkin soruları kadın haklarını

savunusunu yapan kesimin varlığına işarettir (Baltacıoğlu, 1932: 226-227). Nihayetinde savaş sonrası erkek nüfusunun azalmasına binaen geçiş sürecinde toplumsal cinsiyet rolleri sıklıkla tartışılan bir husus olmuştur (Yılmaz: 201-209).

3.2. Uzlaşmacı Bir Anlayıştan Sokak Eylemlerine

Dönemin ilmi, politik ve sosyolojik atmosferinden bağımsız okunamayan devletin kimi zaman teşvik ederek yücelttiği kimi zaman cezalandırarak sinikleştirmeye çalıştığı milliyetçi anlayışlar, kendilerini siyasal iktidarların kararları karşısında lehte veya aleyhte konumlandırarak etkinlikler gerçekleştirebilmişlerdir. Dolayısıyla bu durum uluslararası ve ulusal bağlamda, Türk milliyetçiliklerinden hangisinin makbul hangisinin zararlı olduğuna ilişkin siyasal iktidar tarafından bir belirlemenin yapılmasına mahal vermiştir (Yücel ve Bölükbaşı, 2019: 8-9).

Türk milliyetçiliğinin dönemsel olarak muhafazakarlığı, sosyalizmi ve liberalizmi çeşitli şekillerde içerisinde barındığı söylenebilir. Çok partili hayata geçişle birlikte muhafazakar değerlerle yakınlaşan Türk milliyetçiliği, 1960'lı yıllar boyunca "*milli bir sosyalizm*" yaratılması gerektiği yönündeki araştırmalarda temel aktör haline getirilmiş, siyasi ve ekonomik alanda neoliberal anlayışların hakim olması ile ise liberal görüngüde kendisini çeşitli perdelerde var etmiştir.

3.2.1. Milli Şef Döneminde Türk Milliyetçiliği: 1944 Olayları

Ulus inşa sürecine yoğun çaba harcayan Atatürk'ün ölümü, dünyada milliyetçilik temelli çıkan ikinci bir savaşın filizlendiği tarihe denk gelir. 1938 yılı sonrasında tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de siyasi ve toplumsal çözümlemelerin sosyolojik alandan ziyade antropolojik alanla ilişkilendirildiği dönem başlamıştır (Durgun: 110). Atatürk'ün ölümünün ardından yapılan Olağanüstü Kurultayı'nda "*Değişmez Genel Başkan*" ilan edilen ve "*milli şef*" unvanına sahip olan İsmet İnönü'nün dış politikada gerek siyasi gerekse iktisadi alanda kurduğu ilişkiler[188],

[188] İktisadi alanda savaşın yaralarını sarmak isteyen Türkiye, savaş sanayisi için krom gibi bazı hammaddelere sahip olmasına rağmen bunu işleyebilecek sanayisi bulunmadığından söz konusu hammaddeleri ihraç etmek zorundaydı. Bu sebeple krom ihraç ettiği ülkelerden biri olan Almanya ile ticari ilişkilerini diğer devletlerin baskılarına rağmen devam ettirmiştir (Temizer ve Özkan, 2013: 1).

1943 yılına değin içeride bazı Türk milliyetçilerinin propaganda yapmalarına zemin hazırlamıştır (Güngör, 2021: 205) (Ağaoğulları, 2013: 310-311).

Atatürk'ün son dönemlerinde; Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisine karşı Zeki Velidi Togan ve M. Fuat Köprülü ışığında Türkçülerin attığı adımlar, "*milli şef*" dönemi ile birlikte bilhassa basın hayatında gözle görülür bir yükseliş göstermeye başlamıştır. Buna yönelik ilk muhalif kıpırdanmalar, Hüseyin Nihal Atsız'ın 1931 yılında yayın hayatına başlayan "*Atsız Mecmua*" adlı dergisi ile gün yüzüne çıkmış ve sırasıyla II. Dünya Savaşı'na değin Kemalist milliyetçiliğin herkese açık kapsayıcı nitelikte oluşuna karşıt "kan ve ırka" dayalı somut öneriler getiren; *Orhun, Ergenekon, Çınaraltı, Kopuz, Bozkurt, Gök Börü* gibi dergilerle Türkçüler, bilimsellikten ziyade siyasi ölçekte seslerini duyurmaya başlamışlardır (Ertekin, 2003: 360-361).

Dolayısıyla 1940'lara kadar devletin ayrılmaz parçası mahiyetinde işlev gören ve inkılapların taşıyıcısı olan milliyetçilerin artık devletten ayrı bir şekilde "*muhalif milliyetçiler*" nitelemesiyle konumlandırıldıkları görülür. Ortaya atılan önemli bir husus bu muhalif milliyetçilerin Alman Dışişleri Bakanlığı'nca desteklendiği yönündeki iddiadır. İddia; Alman belgeleri arasında general Emir Erkilet'e ait mektupların bulunmasına veyahut Almanya Dışişleri Bakanı Joackim von Ribbentrop'un Türkiye'deki Alman yanlılarına 5 milyon mark yardımı yapıldığını ifade ettiği belgelere dayandırılır[189] (Oran, 1969: 251) (Ağaoğulları: 312). Alman propagandasını yapanların daha çok ilk kuşak milliyetçiler olarak adlandırılan meşrutiyet döneminde yetişmiş Nuri Killigil, Ali İhsan Sabis, Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet olduğu görülür (Ertekin: 364).

Söz konusu isimlerin etkisi olmakla birlikte asıl olarak milliyetçi siyasette kitle oluşturan kişiler Nihal Atsız ve Reha Oğuz Türkkan'dır. Sesleri gür çıkmaya başlayan muhalif milliyetçilerin bir kanadını Kemalist milliyetçiliğe karşı siyasal

[189] Ribbentrop'un Türkiye'deki Alman Büyükelçiliğine çektiği telgraf şöyledir; "*20 Kasım tarihli; ve a-6154 sayılı bildirinize cevaben, malî durumlarının yetersizliği dolayısıyla Türkiye'deki dostlarımızı destekliyebilmeniz için size beş milyon altın Reichsmark gönderilmesini emrettim. Bu parayı rahatça ve bol bol kullanmanızı ve kullanma yeri hakkında bana bilgi vermenizi rica ederim*" (Gizli Belgeler, 1968: 113-114).

milliyetçiliğin temellerini atan Nihal Atsız diğer kanadını ise ırk birliğine aşırı önem veren Reha Oğuz Türkkan oluşturur.

Atsız ve Türkkan arasında çekişmeli bir yayın sürecinin geçtiği söylenebilir. Türkkan tarafından çıkarılan Gök-Börü dergisindeki "*Hesap Veriyoruz*" başlıklı yazıya karşılık Atsız "*Hesap Böyle Verilir*" başlığı ile üzerine atılan maksadını aşacak şekildeki kasıtlı suçlamaları tek tek izah ettiği bir yazı kaleme almış, yine Türkkan, Atsız ve arkadaşlarına yönelik "*Kuyruk Acısı*" isimli bir broşür yayınlamıştır. Sürüp giden bu çekişmenin ekmeğini yiyen kesimin komünistler olduğunu gören Zeki Velidi Togan, Türkçülerin kendi arasındaki çekişmeyi sona erdirmelerini, asıl düşmana odaklanmaları gerektiğini dile getirir ve Türkkan'a "*ikiniz de Komünizm'e karşı aktif mücadeleye girişmiş yazarlarsınız, el ele verip çalışsanıza*" telkinlerinde bulunur[190] (Türkkan, 1975: 38).

Bu dönemde milliyetçiliğin yanında sosyalizmin savunuculuğunu yapan dergilerin en önemli eleştiri noktası Türkkan'ın kan temeline dayalı milliyetçilik anlayışı olmuştur. Yayınlanan dergiler incelendiğinde bir taraftan sosyalistlerin milliyetçilere yönelik "ırkçı-şoven-faşist" nitelemeleri diğer taraftan milliyetçilerin sosyalistlere yönelik "komünist" telkinleri yayın hayatında yeniden canlanmanın göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Dural: 229).

Sosyalistlerin milliyetçiliğe yönelik "ırkçı-şoven-faşist" nitelemelerini; Ahmet Emin Yalman, Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel gibi isimlerin bulunduğu *Tan Gazetesi*'ndeki, Behice Boran, Adnan Cemgil, Pertev Naili Boratav gibi isimlerin yer aldığı *Yurt ve Dünya* dergisindeki yazılardan ve Faris Erkman'ın ses getiren "*En Büyük Tehlike Milli Türk Davasına Aykırı Bir Cereyanın İçyüzü*" adlı broşüründen okuyabilmek mümkündür. Sözü edilen yayınlar Türkiye'deki sol akımların yeniden gündem oluşturmaya başlaması açısından önem arz etmektedirler (Vural, 2009: 42).

[190] Bu dönemde Türkçüler görüşlerinin karşısında yer alanları komünist olarak nitelendirip düşman ilan etse de Sabahattin Ali ve Hasan Ali Yücel gibi isimlerin sayıldığı pek çok kişinin komünist olduğunu öne sürmek hatalıdır öyle ki bu kişiler komünizmden ziyade sosyalizme yakın olmuşlardır. Nitekim bu konuda Sabahattin Ali'nin komünist olmadığını ispatlayabilmek adına yazdığı "*Esirler*" eseri karşımıza çıkmaktadır.

1943'e kadar sosyalist dergilerin sönük kalmasının sebeplerinden biri ülkede sol akımın olgunlaşmaması, bu dergileri destekleyecek bir kitlenin bulunmaması olmakla birlikte diğeri 1942 yılında Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun "*Biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve lâakal o kadar bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu istikâmette çalışacağız*" şeklindeki ifadeleridir (Darendelioğlu, 1977: 103).

Milliyetçilerin bazı eylemlerine hükümetin pasif kalarak gösterdiği sessiz teşvikin; savaşın Almanların aleyhine doğru gidişi ile birlikte sona erdiği söylenilebilir. Buna paralel olarak Saraçoğlu hükümetinin (Pamuk, 2017: 207) siyasi kadrolarında sosyalistlere giderek ağırlık vermeye başlaması hem milliyetçilerin hem de ordunun dışlanmış hissetmesini beraberinde getirmiştir. Dışlanmışlık hissi Nihal Atsız'ın milliyetçiler nezdinde büyük cesaret; hükümet nezdinde ise büyük korku yaratan Saraçoğlu'na yazdığı iki açık mektupta karşımıza çıkar.

Milliyetçilerle devlet arasında bir daha kapanmayacak güvenlik bunalımının doğmasına sebebiyet veren (Dural: 231) açık mektupların ilkinde Atsız, Saraçoğlu'nun Türkçülüğe ilişkin sözlerini hatırlatarak Türkçülüğün sadece sözde kaldığını, eylem haline geçemediğini belirtilmekte ve buna karşılık ülkenin düşmanı olan solcu düşüncelerin açık veya örtülü olarak propagandasının yapıldığını örnek olaylar üzerinden açıklamaktadır. Bu propagandaları yapanların bilhassa öğretmenler olduğunu dile getiren Atsız, mektubunu "*Siz bunlara nasıl göz yumuyorsunuz, Türk Milletinin zehirlenmesine müsaade ediyorsunuz, solculara yüksek makamlar veriyorsunuz*?" şeklinde tamamlar.

İkinci açık mektubunda ise eğitim kuruluşlarında bulunan "vatan haini" olduğunu belirttiği Sabahattin Ali'nin, Milli Eğitim Bakanı olan Hasan Ali Yücel'in, Pertev Naili Boratav'ın, Sadrettin Celal'in, Ahmet Cevat Emre'nin isimlerini bizzat sıralayıp komünistliklerinden geri dönmediklerini bu sebeple de sözünü ettiği isimlerin devlet ve özellikle eğitim işlerinde kullanılmaması gerektiğini dile getirmiş mektubunu ise "*Şimdiye kadar her nasılsa gafillikle bunları görevde tutmaktan doğan*

utancı silebilmek için, bizzat Eğitim Bakanının da o makamdan çekilmesi çok vatanseverce bir davranış olurdu" şeklinde bitirmiştir (Gologlu, 1974: 245-247).

Mektupların ardından gelişen olayları Atsız şöyle anlatır; "*Sıfır*[191]*, o zamanki Başbakan Saraçoğlu Şükrü'ye yazdığım ikinci açık mektupla fena halde sarsıldı. Parti grubunda da sert hücumlara uğradı. Hattâ o gece sabaha kadar düşünüp sigara içmekten zehirlendi. Çünkü bir yandan ah ebedî şef, millî şef diye dalkavukluk etmek, bir yandan da bu iki şefi nazmen hicvettiği için mahkûm edilen Sabahattin Ali'yi himaye etmek hiçbir suretle tevil olunur şey değildi. Bu darbeyle sersemleyen Sıfır ilk iş olarak Sabahattin Ali'yi benim aleyhimde dâva açmağa kışkırttı. Arkasından da Boğaziçi Lisesi'ndeki öğretmenliğime son verilmesi için bu lisenin müdürüne bir kâğıt yazdı. Sabahattin Ali, dâvayı Sıfır'ın ve Falih Rıfkı'nın kışkırtmasıyla açtığı gerek savcılığa gerekse Orhan Şaik'e söylemiştir*" (Atsız, 1997: 70).

Sabahattin Ali'nin Atsız'a açtığı davanın 3 Mayıs 1944 tarihine denk gelen ikinci duruşması, kutuplaşmayı tırmandıracak olaylara sahne olmuştur. İki ismin mahkeme önünde hesaplaşmalarının ardından Adliye Sarayı çevresinde toplanan milliyetçi üniversite gençlerinin duruşma sonrası yürüyüşe geçmeleri, bu yürüyüşte Millî marşlar söyleyerek ve "kahrolsun komünistler" sloganları atarak Ulus Meydanına ilerlemeleri (Sefercioğlu, 2009: 6-10) Türkçülüğün siyasi hareket haline gelişinin simgesi olmuştur[192].

Gelişen bu olaylara; özerk politik girişimlere ve sokak eylemlerine oldukça temkinli yaklaşan tek parti rejimi, sert bir tepki göstermiş[193] ve Almanya'nın yenilgisi sonrası Türkiye'nin yeni kurulacak düzenden dışlanmaması adına Sovyetlere düşmanca tavır takınan Türkçüleri tedip etme yoluna gitmiştir (Bora: 284). Bu uğurda

---

[191] Atsız, "Sıfır" nitelemesi ile Hasan Ali Yücel'i kastetmektedir.

[192] Bu tabloyu Türkkan şöyle yorumlar; "*Gençlerin coşkunluğu tabii karşılanmalıydı. Savaşın son senelerinde Rus ilerleyişleri ile birlikte bizde de azıveren kızıllar gençlik arasına nüfuz etmek için gayretlerini arttırmışlardır. Böyle bir anda gençliğin komünizme karşı cephe alması bilakis övülmeliydi*" (Türkkan: 27).

[193] İsmet İnönü, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı'nda halka şöyle seslenir; "*Turancılar, Türk milletini bütün komşular ile onarılmaz bir surette derhal düşman yapmak için birebir tılsım bulmuşlardır. Bu kadar şuursuz ve vicdansız fesatçıların tezvirlerine Türk milletinin mukadderatını kaptırmamak için elbette Cumhuriyetin bütün tedbirlerini kullanacağız fesatçılar genç çocukları ve saf vatandaşları aldatan fikirlerini millet karşısında açıktan açığa münakaşa edemiyeceğimizi sanmışlardır. Aldanmışlardır ve daha çok aldanacaklardır"* (Darendelioğlu: 131-132).

öncelikle yürüyüşe katılan birçok gencin gözaltına alınması akabinde ise yurdun değişik yerlerinde yaşayan veya çalışan kimi Türkçülerin evlerinde ve işyerlerinde aramalar başlatılmıştır.

Kararla birlikte gözaltına alınıp İstanbul'da toplanan Türkçüler, 3 Mayıs 1944 günü yapılan gösteri ve yürüyüşler sonrası ilgisi bulunmayan suçlamalarla, işkenceler altında sorgulanmış ve yargılanmışlardır. Hatta sorgulamalar esnasında gözaltına alınanların; "*Irkçı Turancı oldukları, devleti Turancı serüvenlere açık bir yapıya kavuşturmak için hükümet darbesi yapacak gizli bir örgüt kurdukları, bu yolda çalışmak için ant içtikleri"* yönünde hazırlanmış olan yazılı beyanları imzalamaya zorlandığı, bu beyanları imzalamayanların ise çeşitli işkencelere maruz bırakıldığı ifade edilir[194] (Acar, 2018-b: 57).

Alparslan Türkeş de sorgu sırasında İnönü'nün 19 Mayıs'taki nutkunu haklı çıkaracak ifadeleri kendi ağızdan almaya çalıştıklarını ve bu süreçten kendilerini muaf tutacakları bir zemin hazırlamaya yeltendiklerini aktarır. Sorgu memurunun Türkeş'e yönelttiği teklif şöyledir; "*Ben sizin iyiliğinize çalışmak istiyorum. Türk milletinin saadetini kim dilemez? Fakat, tabii, siz hiç farkına varmadan berbat bir teşkilatın içine girivermişsiniz… Maksadımız sizi uyarmaktır. Ve bir an önce bu fena durumdan sizi kurtarmak istiyoruz. Ama bunun için sizin de bize yardım etmeniz lazım. Turancılık komplosunun önünüze serdiğim planları bildiğinizi, fakat artık tamamıyla red ettiğinizi bana itiraf ediniz. Sıkı Yönetim Komutanına hemen gidip sizin için şefaat edeceğim. Derhal tahliye edilmenizi isteyeceğim*".

Bu görüşmeler sonucu yürüyüş sonrası hükümete ihtilal yapacakları yönünde gerekçelerle gözaltına alınan 57 kişiden 23'ü yargılanmış 10'u çeşitli sürelerde

[194] İşkencelerle ilgili Türkeş, "*tabutluk*" olarak adlandırılan mekanları şöyle betimler; "*Tabutluk adıyla anılan veya Kazım Alöç ve Ahmet Demir tarafından mutena hücre diye ifade edilen yer, yarım metre karelik bir yerdir. Nihayet kırk santimetre genişliğinde ve elli santimetre uzunluğunda ve iki buçuk metre yüksekliğinde beton duvar içerisinde açılmış oyuklardır. İçine sokulan bir insan kapı kapanınca yere çömelemez, bu beton oyukların duvarlarından içeriye sokulanları, belinden ve kollarından duvara bağlamak için demir prangalar vurulmaktadır. Ayrıca oyuğun tepesine üç adet beşeryüz mumluk ampül konmuştur. İçeriye kapatılan bir insan demir prangalarla belinden ve kolundan bağlanıp ve burada yirmi dört saat, kırk sekiz saat, hatta daha fazla aç susuz bırakılırdı. Bu sanıkların tabii ihtiyacı için dahi kapı açılmaz ve büsbütün perişan duruma düşmeleri sağlanırdı*" (Türkeş, 1975-a: 44-60).

cezalara çarptırılmıştır[195]. Cezalara karşıt olarak yargılanma sürecinde belirtilmesi gereken husus gerek Atsız'ın gerekse de Türkkan'ın bunun Türkçüler ve komünistler arasında geçen siyasi bir dava niteliği taşıdığı; kendilerine yapılan "ırkçı" sıfatının hatalı olduğu çünkü Atatürk'ün, inkılaplarının ve bugünkü devletin dahi icraatlarında ırkçı kararlar aldığını öne sürmeleridir. Ayrıca yaptıklarının anayasaya aykırı olmadığını ceza kanununda açıkça suç olduğu belirtilmeyen hakaretten dolayı suçlanamayacaklarını da dile getirmişlerdir (Yaşlı: 130-132).

Dolayısıyla dışarıda siyasi olarak değişen atmosferin, Türkiye'nin dış politik tavrının yeniden şekillendirilmesi gerekliliğini doğurduğu ve bu uğurda bozulan Türkiye-Sovyetler ilişkilerinin düzeltilmesi adına içeride Sovyet düşmanı olarak bilinen Türkçülerin hedefe konulduğu görülür (Bilgin, 2018: 340). Böylece savaş boyunca "tarafsız" dış politika izlemeye çalışan Türk hükümeti bu kez de Sovyetler Birliği ile bir tür güven tazeleme sürecine girmiştir[196] (Özdoğan, 2003: 402).

Mayıs 1944'te Sovyetler Birliği ile ilişkileri yumuşatmak adına Turancılara yönelik yapılan tasfiye operasyonuyla güven tazeleme süreci; Haziran 1945'e gelindiğinde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin doğu sınırındaki Kars ve Ardahan'ın kendisine bırakılmasını ve Boğazlarda kendisine üsler verilmesini talep etmesi sonucu sona ermiş hatta Türk-Sovyet ilişkileri tamamen kopma noktasına gelmiştir. Bununla birlikte Türk siyasetinde ve kamuoyunda yükselen anti-Sovyet ve anti-komünist söylem, milliyetçi söylemin yeniden canlanması için uygun bir ortam yaratmıştır (Öztekin, 2019: 231).

Ağustos 1946'da milliyetçi canlanmanın getirdiği ortama binaen itirazlar üzerine yeniden yargılamalar başlamıştır. Yeniden yapılan yargılamalar neticesinde 2 numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi; 31 Mart 1947'de ırkçılık düşüncesinin anayasaya ters düşmediğine, sanıkların suçsuz olduğu hükmüne varır ve bütün sanıkların beraatına karar verir (Vural: 52). Beraat gerekçesi olarak; "*Bu nümayiş millî*

[195] Cezaya çarptırılan 10 kişi; Zeki Velidi Togan (10 yıl), Nihal Atsız (6.5 yıl), Reha Oğuz Türkkan (5 yıl 5 ay), Nurullah Barıman (4 yıl), Cihat Savaş Fer (4 yıl), Fethi Tevetoğlu (11 ay 20 gün), Nejdet Sançar (1 yıl 2 ay), Alpaslan Türkeş (9 ay 10 gün), Cebbar Şenel (11 ay) ve Oğuz Öcal (11 ay)'dır (İpek, 2018: 64-65).

[196] Tarafsız ifadesini Çolak şöyle açıklar; "*Savaşa girmemek için gayret göstermesi, tarafsız kaldığı anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda İnönü ve hükümetin gayesi doğru zamanda doğru tarafta yer alabilmek olmuştur. Doğru taraftan kast edilen ise savaşta kimin önde olduğudur*" (Çolak, 2019: 225).

ideolojinin, millî olmayan bir ideolojiye karşı tepkisinden ibarettir" ifadesi kayıtlara geçmiş ve bununla ilgili cemiyet kurmanın da suç olmadığı belirtilmiştir (İpek: 69). Alternatif dış politika arayışında olunduğu bu süreçte Sovyetleri gücendirmemek gibi bir sorun kalmadığından Türkçülerin mahkûm edilmelerinin de anlamı kalmamış, hatta ABD'nin gözünü boyamak adına yeni hedef olan komünistlere operasyon yapılmış ve Irkçılık-Turancılık davasında "*sanık*" olan Türkçüler, yeni davada "*tanık*" olarak dinlenmişlerdir (Çolak: 227).

Sözü edilen siyasi tutum değişikliği basında Türkçülere ilişkin telkinlerdeki yumuşamalardan da okunabilmektedir. "Irkçı", "ırkçılık davası", "suçlular" gibi kesin hüküm içeren ifadeler yerine gazete manşetlerinde artık "ırkçılık sanıkları", "maznunlar", "Turancılık davası" gibi daha ılımlı tanımlamaların tercih edilmeye başlandığı görülür (Öztekin: 229-232).

Uluslararası siyasi ortamdan ayrı düşünülemeyecek olan "Irkçılık-Turancılık Davası" süreci Türkçülerin devletten yediği ilk büyük tokat olmakla birlikte sonrasında yaşanan yurdun dört bir yanında Türk Ocaklarının açılması ve kaldıkları yerden basın faaliyetlerine devam edip milliyetçi yazının gittikçe güçlenmesi gibi gelişmeler, Türkçülerin lehlerine işleyen sürece kapı aralamıştır (Dural: 238). Nitekim kendileri yaşadıkları bu kaotik durumu "*rejimin milletine yabancılaşması*" şeklinde işlemiş, böylece halk nezdinde mağduriyet vakarı kazanmışlardır (Bora: 285).

3.2.2. Ulus İnşasında Yinelenen Din Vurgusu

Sovyetlerle iyi ilişki kurulamamasının bir sonucu olarak Türkiye'nin Batı'ya yönelmesi bazı siyasi değişimleri beraberinde getirmiştir. Siyasi değişikliklerin temelinde çok partili hayata geçiş yer alır. Tek parti rejiminin baskıcı tutumunun ortadan kalması ile demokratik bir düzen filizlenmeye başlamıştır (Bilgin: 342). Bu düzende Bora'nın ifadesiyle som ırkçılığın dışında bir yer bulan, anti-komünizmin gübrelediği milliyetçilik; ilgisini Ötüken'den Osmanlı'ya çevirmiş ve İslam'la şereflenmeye yönelmiştir (Bora: 286).

Bunun sebeplerinden biri; filizlenmeye başlayan demokratik düzende İslamcıların giderek söz sahibi olmasıdır. Atatürk inkılaplarıyla birlikte kamusal-

sosyal hayatın dışında bırakılan Said Nursi gibi İslamcı kimliğe sahip kişiler; başlangıçta fikirlerindeki İslami yönü törpüleyip milliyetçi yöne ağırlık vermişlerken çok partili düzene geçişle birlikte fikirlerinde milliyetçi kimliğe sadık kalmak koşulu ile İslami unsurlara yeniden ağırlık vermeye başlamışlardır (Bilgin: 341).

Bu kesimin çıkış noktasını; tek parti rejiminin "*Biz Osmanlı medeniyeti sahasında inkılapçıyız, Türk harsı sahasında muhafazakârız… Türk inkılapçılığı, medeniyet hususunda muhafazakârlığı asla kabul etmez. Türkçülük ancak harsta muhafazakârdır*" (Kılıç, 2013: 185) şeklindeki Gökalp'in ortaya attığı fikri temel almayıp inkılaplarda aşırıya kaçması oluşturur.

1940'lı yıllara tekabül eden süreçte uygulanan ekonomi politikaları da muhafazakarların öne çıkışını kuvvetlendiren hususlardan biri olmuştur. Azınlık karşıtı niteliğe sahip Türkleştirme politikalarına örnek gösterilebilecek olan ve savaşın yaralarını sarmak amacıyla gayrimüslimlerden alınan "*Varlık Vergisi (1942)*" (Aktar, 2001: 136) ve büyük çiftçinin elinde birikmiş olan serveti toplama amacı güden "*Toprak Mahsulleri Vergisi (1943)*" tek parti rejiminin toplum nezdinde meşruiyetini yaralamıştır. Meşruiyetlerinin yaralanmasını telafi etmek amacıyla rejimin, muhafazakar kimliğe sahip köylüye yönelerek bu açığı kapatmaya çalıştığı ve tavizler vermeye başladığı görülür (Ergüç, 2013: 59) (Pamuk: 208).

1943 yılında Necip Fazıl Kısakürek'in çıkardığı ilk İslamcı muhalefet dergisi olarak bilinen "*Büyük Doğu*" ve Osman Yüksel Serdengeçti'nin (milliyetçi kimliğe daha yakın) "*Serdengeçti*" adlı dergileri muhafazakar kesimlerin fikirlerini dile getireceği alan açması bakımında önem arz etmektedir. Dergilerin dışında derneklerin sayısının 1946 yılında toplam 11 iken 1950 yılına gelindiğinde toplam 154'e ulaşması örgütlenmenin de güçlü bir şekilde gerçekleştirildiğine işarettir (Koçak, 2003-b: 608).

Bu uğurda Filibeli Süleyman Hilmi Tunahan ve Bediüzzaman Said-i Nursi'nin yürüttükleri başta olmak üzere din eğitimini temel alan çeşitli hareketlerin varlıkları dikkat çeker. Bilakis Said Nursi'nin yolu (Nurculuk) yalnız bu alanda ilim yaymak değil siyasi alanı da şekillendirmeye yöneliktir. Said Nursi, çevresinde toplanan öğrencilere gönderdiği mektuplarla İslami kimliğin inşası ve ihyasını sıklıkla dile getirmiştir (Erken, 2015: 75-76).

Genel olarak yaşanılan değişimin meclise yansıması ise 1947 yılı bütçe görüşmelerine tekabül eder. CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) İstanbul milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver ve onu destekleyen diğer bazı CHP milletvekilleri maneviyattan söz ederek din sorununu dile getirmişler, bu konularda değişiklik yapılmasının vakti geldiğini ve dinin de milliyetçilikle birlikte komünizme karşı sağlam bir dayanak oluşturabileceğini üstü kapalı olarak belirtmişlerdir (Koçak: 608). Dolayısıyla din unsuru 1940'ların ortalarından itibaren yeni bir safhaya girmiş, ulusal ahlakın resmi bir vecibesi olarak kurumsallaşmaya, resmi ideolojinin açığını kapatmaya ve homojenliği kuvvetlendirecek nitelikte ulusal kimliğin asli unsuru olarak kabul görmeye başlamıştır (Kaymak ve Aykaç, 2014: 341).

Türk Ocakları'nın 1949'daki açılışında Tanrıöver'in "*Din, milletlerin en eski ve en dayanıklı müessesesidir"* ifadelerini kullanması Türk milliyetçiliğinin artık İslam'ı tehdit olarak algılamaktan çıktığının hatta bu yeni gücü ittifak olarak kabul etmeye hazırlandığının göstergesi olmuştur. Bilmukabele başlangıçta Türk tezlerini eleştiren ve bu sebeple Türkçülere karşı olan İslamcılar da Türkçülerle ittifak kurulması gerektiğini öne sürmüşlerdir[197].

Din unsurunu ulusal kimliğin temelleri arasında sayan düşünce bilhassa İslamcılar tarafından "*dinsiz bir millet yaşayamaz*", "*manevi bir gıda lazım*", "*şimdiye kadar dinsiz bir toplum ne görülmüş ne de işitilmiştir"* mantığı etrafında DP (Demokrat Parti) döneminde devam ettirilmiş ve partinin milliyetçiliği dinsel inançlara ters düşmeyecek bir biçimde yorumlaması iki ideoloji arasındaki ilişkiyi güçlendirmiştir. DP ile ilk kez gerek milliyetçi hareket gerekse muhafazakar kesimler rejim karşısında bir siyasi parti tarafından temsil edilme olanağına sahip olmuşlardır. Böylelikle rejim içindeki milliyetçi kanat ile muhalefet eden milliyetçi kanat resmi

[197] Bu birliktelik Eşref Edip (Fergan)'in; "*Dinsiz Türkçülük yerine Müslüman Türkçülük kaim olursa yeni Türkocakları hakikî surette milli bir müessese halini alır, milleti yabancılaştırmaya ve soysuzlaştırmaya değil, hüviyet-i milliyesini muhafazaya, manevî varlığını yükseltmeğe cidden büyük hizmet etmiş olur*" şeklindeki sözleri ile; kökünü İslam'dan alan milliyetçiliğin daha güçlü ve geleceğe dönük olacağını vurgulayan Kısakürek'te; "*İşte bizim milliyetçiliğimiz; İslâm'a bağlı Türk ruhunun, bu mutlak kadro içinde Türk duygu ve düşünce hususiyetlerinin milliyetçiliği!.. Ve işte cihan ölçüsünde milliyetçilik!*" yüceliği ile; İslam'ı ve Türkçülüğü aynı potada eritmeğe çalışan Nurettin Topçu'da ise "*Bugün Fransız ve İtalyan milliyetini Katolik inancından, Türk'ü Müslümanlıktan ayırmak imkânsızdır*" ifadeleri ile karşımıza çıkmaktadır (Şen, 2011: 14) (Koçak: 609).

olarak ayrılmıştır[198]. Partileşmeye paralel olarak yeni bir ideoloji misyonu yüklenen din ise Kemalist, milliyetçi ya da muhafazakar kesimler tarafından amaçlarını gerçekleştirmeleri açısından araçsallaştırılarak popülist söylemlerle toplumsal hayatta karşılık bulmaya başlamıştır[199] (Bora, 2018: 125) (Savaş, 2020: 153) (Ergüç: 59).

DP'nin 1950 yılında iktidara gelişiyle birlikte Türkçüler; bir federasyon niteliği arz eden "*Türk Milliyetçiler Derneği*", Atsız'ın liderliğinde örgütlenen "*Türkçüler Yardımlaşma Derneği*", Atsız'ın kardeşi Nejdet Sançar ve Ziya Özkaynak'ın oluşturduğu "*Komünizmle Mücadele Derneği*" gibi çeşitli dernekler kurmuşlardır. Fakat sözü edilen dernekler üzerinde; iktidarı elde eden DP'nin tek parti dönemindekine benzer şekilde Türkçülere ilişkin yapılan baskıları devam ettirme çabası göze çarpar. Muhafazakarlığa daha fazla ağırlık veren DP döneminde[200] Türkçülük, bir tür Soğuk Savaş'a intibak ve ideolojik tahkimat yılları olarak geçmiş (Yaşlı: 133) ve bu dönemde seküler milliyetçilik arkada bırakılarak uzun yıllar etkisi yitirilmeyecek olan muhafazakar milliyetçiliğin temelleri atılmıştır.

3.2.3. Muhafazakar Milliyetçilik

Muhafazakarlık başta Fransa olmak üzere çeşitli Batı ülkelerinde ulus inşa sürecine temel teşkil etmişken Türkiye'de bunu söylemek mümkün değildir (Dural, 2005: 196). Türkiye'de muhafazakarlığın inşa sürecinde başat rol oynamamasının sebeplerinden biri Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde kendi değerlerini korumanın bir seçenek olmadığıdır. Dünyadaki değişikleri takip edemeyip geride kalmış olan Osmanlı'nın hedefi, inşa sürecini başarı ile tamamlayan ve o dönemde etnik kimliğe

[198] Bu dönemde milliyetçi hareketin kendi tabanında kitlesel olarak partileşememesinin sebeplerinden biri fikri açıdan bölünmüş olmasıdır (Ağaoğulları: 316). DP'nin kuruluşunun ardından 1948 yılında siyasi alanda milliyetçi hareket; Millet Partisi (1948) ile temsil olanağına kavuşmuş olsa da birkaç yıl sonra "dini siyasete alet ettikleri" gerekçe gösterilerek kapatılmıştır (Acar: 60-61).

[199] Cumhuriyet dönemi romanlarında bunu görebilmek mümkündür. Cumhuriyetin kuruluşundan 1950'li yıllara dek Reşat Nuri (Güntekin)'in Yakup Kadri (Karaosmanoğlu)'nin yayınladığı romanlarda ilerlemenin ve değişimin engeli olarak din adamları gösterilmişken (Özbolat, 2012: 2482) aksi yönde dinin giderek önem kazandığı 1950'ler sonrası özellikle 1960'lı yıllarda Tarık Buğra'nın ve Münevver Ayaşlı'nın romanları din adamlarını o eski misyonlarından uzaklaştırmış ve modernleşmenin bir aracı olarak kucaklamıştır. 1960'lı yıllar sonrasında ise "İslami edebiyat" nitelemesine uygun bir ortam karşımıza çıkmaktadır (Gülendam, 2017: 353) (Yavaş, 2014: 545).

[200] DP'nin muhafazakarlığa yönelen tutumunu; Arapça ezan yasağının kaldırılması, radyodan dini yayınların yapılmasına izin verilmesi, İmam-Hatip okullarının ve kuran kurslarının faaliyete geçirilmesi, din derslerinin ilkokul ve ortaokul programlarına dâhil edilmesi, İstanbul'da bir Yüksek İslam Enstitüsü'nün açılması gibi somut adımlarından okuyabilmek mümkündür (Savaş, 2020: 157).

yönelen Batı'dır. Farklı bir ifadeyle korunması gereken değerlerden önce yakalanması gereken yeni bir dünya düzeni vardır.

Türkiye'de milliyetçiliği ve muhafazakarlığı yan yana getiren husus II. Dünya Savaşı sonrası yükselen anti-komünizmdir. Sovyetlerle anlaşma sağlanamamasına mukabil Batı'ya yönelen Türkiye'nin komünizme karşı tavır alması siyasi olarak kabul görmekle birlikte içeride halen Sovyetler Birliği'nin desteklenmesi gerektiğini keskin bir şekilde ifade eden dergi ve gazetelerin varlığı sağ ideolojilerin anti-komünizm şemsiyesinde birleşmesini pekiştiren nokta olmuştur.

Bu süreçte ABD'yi de içerisine alan Batı dünyası komünizm karşısında dinin ve manevi değerlerin savunucusu şeklinde algılanırken[201] Sovyetler Birliği "*Allahsız komünizm*"in anayurdu olarak görülmüş ve Türkiye'de anti-komünizm Soğuk Savaş'la birlikte eylemden ziyade daha çok bastırma ve aykırı sesleri susturma hareketi şeklinde boy göstermiştir (Örnek: 2010: 264-299).

1950'lerde Kıbrıs'ta Rum milliyetçilerinin artması ve akabinde Cumhurbaşkanı Makarios'un Sovyetlere yakın bir politika izleyeceğine yönelik fikirlerin gelişmesi, Türkiye'de anti-komünist anlayışı kuvvetlendiren diğer bir etken olarak karşımıza çıkar. Sözü edilen gelişmelere mukabil Moskof imgesi ile komünizm adeta şeytanlaştırılmıştır[202] (Bora: 291).

Komünizmin yükselişini durdurmak adına ortaya çıkan milliyetçi muhafazakar ittifak anti-komünizmin devlet ideolojisi haline gelmesinin ardından gittikçe önemini artırmıştır. Bu ittifakın ideolojik olarak şekillenmesinde başta Fuat

---

[201] Nitekim Soğuk Savaş döneminde ABD, SSCB'yi ve komünizmi zayıf düşürebilmek adına bu ülkeyi kuşatan tüm ülkelerdeki İslami akımları desteklemiştir. Muhafazakar milliyetçiliğin yükseldiği Türkiye'de de uluslararası çıkarları Türkiye lehine olacak şekilde düzenlemeler gerçekleştirdiği kaydedilmiştir (Çağlar ve Uluçakar, 2017: 121).

[202] Nejdet Sançar en büyük düşman olarak gördüğü komünizmi kitabında şöyle tarif eder; "*Türk soyunun yeryüzünde göründüğü çağlardan yaşadığımız günlere kadar çarpıştığı milletleri birer birer gözden geçirin. Çinli'den, Acem'den başlayıp Alman'a, İngiliz'e, İtalyan'a, Bulgar'a, Yunan'a kadar bütün vuruşulan milletlerin üzerinde durun. Türk soyunu kurutmak için Moskof kadar çalışmış, Moskof kadar sistemli hareket etmiş, Moskof kadar hileye başvurmuş bir millet daha bulamazsınız*". *"Moskof var oldukça onun üç yüzyıllık "Türk'ü yok etme!" prensibi de var olacaktır. Ve Türk milleti yaşamak istiyorsa, kendisini yok etme emelindeki Moskof'un, en büyük düşmanı olduğunu aklından çıkarmayacaktır. Bu memleketin vatansever her çocuğu şunu unutmamaya mecburdur: Türk dünyasının büyük bir parçasını pençesinde bulunduran Moskof'un gözü bugün de Türklüğün son kalesi olan Türkiye'dedir"* (Sançar, 1959: 9-13).

Köprülü, Osman Turan gibi tarihçiler olmak üzere çeşitli düşün insanları ve yazarlar Türk Tarih Tezi'ne İslami unsurları ekleyip Türk-İslam düşüncesine uzanan yolu açarak katkı sağlamışlardır (Selçuk: 2019: 481).

Bu yolda söz konusu birleşimin nasıl ifade edileceğine yönelik bazı tartışmalar da boy göstermiştir. Türk Tarih Tezi'ne İslami unsurların eklenmesini; İbrahim Kafesoğlu gibi kimi düşünürler "*sentez*" olarak adlandırmış, kimileri sentez ifadesinin doğru olmadığını bunun yerine "*terkib*" veya Orhan Türkdoğan'ın öne sürdüğü "*milli-inşacı*" ifadesinin kullanılması gerektiğini dile getirmişlerdir. Seyyid Ahmet Arvasi ise bu birleşimi "*Türk-İslam Ülküsü*" olarak ifade etmenin doğru bir tercih olacağını belirtmiştir (Kadıoğlu, 2020: 817-818).

1950'li ve 1960'lı yılları bir kültür hareketi şeklinde gören ve bu yılları İslami değerlere ağırlık verenlerle Türkçüleri birleştirme çabası olarak değerlendiren Erol Güngör, Türk-İslam düşüncesine uzanan yolu şöyle açıklar; "*Milliyetçilerin birleşmesinden ne anlaşılıyordu ve bu birleşme niçin lüzumlu görülüyordu? Her şeyden evvel, inkılâpçılık cereyanı memleketin meselelerini çözmekte başarısız kalmış ve bu cereyanı temsil eden siyasî kadro millet tarafından tasfiye edilmişti. İnkılâpçılar yavaş yavaş kendileri için mukadder olan istikamete, yani sola doğru kayarlarken bunların karşısında millî kültürün müdafaasını yapanlar yeni Türkiye için milliyetçi bir görüş bulmak zorundaydılar. Bu yolda atılacak ilk ve en büyük adım, Türk milletinin kültür kıymetlerini ortaya çıkarmak ve onlar etrafında bir millî birlik kurmaktı*". Bu süreçte; "*Türklük ve Müslümanlık birbirinden ayrı düşünülemezdi. Yapılacak iş, bu unsurlardan birine bilhassa önem vererek diğerini ihmal eden milliyetçi liderleri bu noktada birleştirmeye davet etmekti*" (Güngör, 2019-a: 122-123).

Milliyetçiler tarafından 1955'lerden itibaren varlığını kitlesel bir şekilde artırıp 1960'larda partileşmiş sosyalist harekete ve bu hareket ışığında Sovyet yanlısı tutum takınıp gençliği etkilemeyi başaran kurum ve kuruluşlara büyük eleştiriler yöneltilmiştir. Eleştirilerin başında ahlaki bozulma yaşayan yeni neslin kaybedilmesi tespitine mukabil "eğitim sistemi" gelmektedir. Eğitim sisteminde hatanın kilit noktasını enstitü mezunlarının gerçeklere ve köy sorunlarına çözüm bulmak yerine

teorik tartışmalara ve siyasi spekülasyonlara odaklanmalarından bu kurumların görevini yerine getiremez hale gelmesi oluşturur. Köy içerisinde kalmaları durumunu kendilerine yapılan bir haksızlık olarak düşünen bu gençleri etkileyenlerin sosyalistler olduğu düşüncesi ve gençlerin ileride sınıfsal bir mücadele yaratabileceği endişesi muhafazakar milliyetçilerin harekete geçmelerine ve bu uğurda toplumsal yapının yeniden inşa edilmesi gerekliliğini gündeme getirmelerine zemin hazırlamıştır (Karpat, 2010-b: 458-459).

Din, milliyet, vatan ve millet sevgisi, aile bağları gibi kavramlara gençlerin artık değer vermediğini öne süren muhafazakar milliyetçi kadro; Türk millî eğitiminin amaçlarının ve izlencesinin yeniden düzenlenerek Türk-İslâm Sentezci bir anlayışta olması gerektiği kanısına varmıştır. Yeni düzenin oluşmasında İbrahim Kafesoğlu, Mümtaz Turhan, Erol Güngör gibi isimler Türk toplumunun temel ihtiyacının ahlâkçı, milliyetçi, maneviyatçı bir eğitim olduğuna inandıklarından yeni düzenin de bu yönde şekillenmesine gayret göstermişlerdir (Bilgili, 2014: 2).

Milliyetçi muhafazakar bir toplum yaratılması noktasında komünizmi esas düşman belirlemiş başta *Toprak Dergisi, Milli Yol Dergisi, Fedai Dergisi, Hareket Dergisi* olmak üzere çeşitli dergilerin varlığı bu dönemde önem arz eder. İlhan Egemen Darendelioğlu tarafından çıkarılan ve Arif Nihat Asya, Hikmet Tanyu, Erol Güngör, Fethi Tevetoğlu, Hüseyin Namık Orkun, Zeki Velidi Togan, İzzeddin Şadan, Kemal Fedai Coşkuner, Orhan Tuna, Cahit Atasoy, Mehmet Toprak, Kemal Vehbi Gül, Aclan Sayılgan ve Refet Körüklü gibi isimlerin kadrosunu oluşturduğu "*Toprak Dergisi*"nde; Türkiye'deki komünistlerin ahlaksızlığı yaydığı, "vatansızlık" fikrini benimsetmeye çalıştığına değinilmiş ve bunu önleminin yolunun (İslam'sız bir Türkçülük olmayacağına inandıklarından) Kur'an-ı Kerimden geçtiği belirtilmiştir (Öztan, 2012: 139) (Güçlü, 2019: 192-193).

1944 Irkçılık-Turancılık Davası'nda yargılanan isimlerden İsmet Tümtürk öncülüğünde yürütülen "*Milli Yol Dergisi*"nde komünistlerin örgütlü oldukları vurgulanarak yeni anayasa sayesinde yer altı faaliyetlerini bırakıp yasal faaliyetleri başarı ile yürütebildikleri ifade edilmiştir. Dergide; sosyalistlerin çıkarmış olduğu Yön Dergisi, kurmuş oldukları Türkiye İşçi Partisi (TİP) takip edilip bu kesimin

ideolojisinin kanunlar tarafından engellenmediğine dikkat çekilerek halk mahkemelerinin kurulması gerektiği yönünde telkinlerde bulunulmuştur. Din unsuru ise milli kimlik çerçevesinde değerlendirilmiş ve din adamlarının sözlerinin dinlenmesine özen gösterilmiştir[203] (Akkurt, 2021: 395-401).

Benzer şekilde komünizmle mücadeleyi bir görev bilen Kemal Fedai Coşkuner tarafından çıkarılan, 1960'lı yıllarda gençlere kaynak teşkil eden ve Nejdet Sançar, Cevat Rifat Atilhan, Peyami Safa, Necip Fazıl Kısakürek, Osman Yüksel Serdengeçti gibi ünlü isimlerin bulunduğu "*Fedai Dergisi*"nde; takip edilmesi gereken yolun "*Tanrıdağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslüman*" olduğu daha başlangıçta belirtilmiştir[204]. Ayrıca dergide komünizmin toplumları tehlikeye düşürdüğü hususuna değinilerek hükümeti uyarmada önemli adımlar atılmış ve Batı emperyalizmine karşı olunsa da komünizmle mücadelede, SSCB'ye karşı Batı'nın liderliğini yapan ABD ile zorunlu bir işbirliği yapılması gerektiği savunulmuştur (Bozkurt, 2013: 169).

3.2.4. Nurettin Topçu'nun Özgünlüğü ve Aydınlar Ocağının Kuruluşu

"Amerika komünizme düşmandır; komünizm de Müslümanlığa düşman olduğu için Amerika desteklenmelidir" yönündeki dolaylı ilişkiyi kabul etmeyen (Demirel, 2011) ABD'nin eğitim sisteminin benimsenmesine büyük ölçüde karşı çıkan Nurettin Topçu, dönemin muhafazakar milliyetçilerinden ayrılmaktadır.[205] Nitekim

---

[203] Süleyman Hayri Bolay'ın sosyalistler karşısında etkisiz kalınmasına yakarışı dergide şöyle yer alır; "*Bunlar elbirliği ile, bizi dinimiz ve imanımızdan, vatan ve milletimizden etmek isterler. Müslüman Türkün harîm-i namusuna kadar girmek, aile ocağını bombardıman etmek, mânevi değerlere, mukaddes mefhumlara aç köpekler gibi saldırmak, ahlâkına, diline, dinine tasallut etmek amacını güderler… 20. asırda din ve milliyete lüzum olmadığını iddia ederler. Sanki asrımız dinsiz ve milliyet düşmanı imiş gibi. Buna benzer lâflar birer işarettir, başlangıçtır. Ondan sonra karanlık ve kokmuş ruhlarının akislerini çeşitli yerlerde şekillendirmeğe çalışırlar. (Tıpkı hela duvarlarını karalayanlar gibi) daha sonra da bir Polis komiseri Kur'an-ı Kerimi çiğneyecek kadar kendinden geçti mi keyifleri yerinde demektir. Ey Cumhuriyet Savcısı, neredesin, daha ne zamana kadar bu kayıtsızlık devam edecek? Ve milletin temsilcileri, devletin teşriî ve icra organları, bu sükûtunuz ne zamana kadar devam edecek? Bu mudur milletin maddî ve manevî hayatını emniyette tutacak komiserimiz?*" (Bolay, 1962: 7).

[204] Poyrazoğlu'nun ilk sayıda yer alan sözleri şöyledir; "*Bunların bu yurtta kaçıncı havlamalarıdır ki, bizim de kendilerine kaçıncı tükürmemizdir. Şeytan taşlamaktan ibadete vakit bulamıyoruz. Bizim işimiz sadece bunlar mıdır ki bütün mesaimizi onlara hasredelim?*" (Poyrazoğlu, 1963: 13).

[205] Topçu'nun eğitim ile ilgili fikirleri; "*İlkokulundan üniversitesine kadar millet mektebini yıkan bir ülkede milli ruhtan ne eser kalabilir? Millet kendini nerede arayıp bulabilir? Milliyetçilik, milletin tarihine gömülü hayat kaynaklarında aranmalıdır. O, dilde ve dinde, sanatta ve devlette bulunur. Düğünlere, şarkılara ve çocukların oyunlarına varıncaya kadar milletin örfleriyle adetlerinde yaşar. Bunların hepsi terkedilince millet varlığı bir vehim, milliyetçilik bir sahte vesika halini alır. Yine bunların hepsi mektepte yapılır ve mekteple yıkılır* (Topçu, 1970: 30)" şeklindedir. Bununla birlikte kendisi, ilköğretimden lise sonuna dek ezbere dayanan zorunlu din eğitiminin hatalı olduğunu bu

onun için ahlaki değerleri yozlaşmaktan kurtarmanın yolu "*Anadolu İslam Sosyalizmi"*nden geçmektedir[206].

Böylece *Hareket Dergisi* önderliğini yapan Topçu, Türk muhafazakarlığına yeni bir yorum getirmiştir. Mehmet Kaplan, Ahmet Kabaklı, Remzi Oğuz Arık, Hasan Basri Çantay, Ali Suat Başgil, Hilmi Ziya Ülken, Hüseyin Hatemi, Yaşar Nuri Öztürk, Aclan Sayılgan, Cemil Meriç, İsmail Kara, Beşir Ayvazoğlu, Tarık Buğra gibi isimlerin yer aldığı dergide, şehirden çok köye-köylüye odaklanılmış ve çözüm, gelenekten kopmadan sorunun kökenine inilmesinde görülmüştür (İşler, 2019: 129).

Topçu "din ve milliyetçilik" arasındaki ilişki üzerinde de önemle durur. Köylüyü temel alıp dinin birleştirici gücünü ve milliyetçilikle bağlantısını ruh ve beden ilişkine benzetip ayrılamayacaklarını belirterek Hareket Dergisi'nde bu birlikteliği; "*Burada parça parça, zümre menfaatleri uğrunda dağılıp zayıflamakta olan halkı İslam ruhu birleştirdi, bir ruhi kuvvet olduğunu gösterdi. İslam girmeden evvelki Anadolu'nun manzarasıyla İslam olan Anadolu'yu karşılaştırmak insana iki ayrı cihan karşısında, iki ayrı insaniyet önünde olduğunu anlatmak için kafidir*" ifadeleri ile açıklamaktadır (İhtiyar, 2018: 198).

Zamanla cumhuriyetin kurucu seçkinlerinin milli kültürün yaratılması ve bunu devlet eliyle millete sunmasında oynadığı rolü artık milliyetçi muhafazakarların devraldığı görülür (Taşkın, 2019: 42). Topçu bu durumu şöyle izah eder; "*Bugün İmam Hatip okullarındaki gençliğe verilen kültürü bile çok gören boy boy Süleymancı vesaireci sözde İslâm alemdarları karış karış vatana yayılmış bulunuyorlar. Kimi tegannici, kimi propagandacı, kimisi büyücü ve üfürükçü ancak hepsi geniş anlamda politikacı, hepsi sömürücü, hepsi samimiyetsiz ve hepsinin koltuklarında birer balta saklanan önderler cemaati bir bataktan öbürüne sokmak ve her biri onu daha mükemmel surette soymak için birbirleriyle yarışıyorlar*" (Topçu, 1993: 21-22).

---

dönemde doğacak bilgi eksikliğinin tarih, edebiyat ve felsefe gibi derslerde işlenecek mesajlarla kapatılması gerektiğini vurgular ve toplumdaki dinsel algıyı şekillendirecek kurum olarak gördüğü İlahiyat fakültelerine ise dinin bir meslek değil "*özel bir ruhsal yaşayışın denemesiyle Allah'a ulaştıran ahlak yolu ve aşk hakikati olduğunun*" anlatılması görevini yükler (Dural, 2006: 67-68).

[206] "*Anadolu İslam Sosyalizmi*" ilerleyen başlıklarda ayrıntılandırılacaktır.

Yeni kurucu kadronun yasa yapıcı bir niteliğe kavuşmasının somut yansımalarını "*Aydınlar Ocağı*"nın kuruluşundan itibaren izlemek mümkündür. Solun kültürel hegemonyasından rahatsız olan milliyetçi muhafazakar kesimin bir karşı örgütlenme biçimi olarak 1961 yılında "*Aydınlar Kulübü*" adıyla kurduğu sonrasında "*Aydınlar Ocağı*" ismi ile yeniden gerçekleştirilen örgütlenme, ismen dahi karşıtlığı simgelemektedir. Ayrıntılandırmak gerekirse; o dönemde sağın muhafaza etmek, korumak, beklemek, savunmak gibi pozisyonlarla özdeşleştirilmesi doğrultusunda bu kesimden aydın çıkamayacağına ilişkin söylentilerin yayılması sağda bir tepki yaratmıştır. Bu durumu kendi örgütlenmelerinin adında "aydınlar" ifadesine yer verme gereksinimi duymalarından çıkarsamak mümkündür (Çağlar ve Uluçakar: 125-126).

Türk-İslam düşüncesinin yayılmasında önemli rol oynayan bu ocağın kurulması, 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen darbenin ardından 1961 Anayasası'nın yapım sürecinde sol kesimin aktif ve güçlü olduğu aksi yönde kendilerinin ise örgütsüz olduklarını fark etmelerine dayanır. Dinle barışık toplum yaratma amacıyla kurulmuş olan ocak, eski kültürü günümüze taşıma görevini üstlenen 1958'de Yahya Kemal'in, 1961'de Peyami Safa'nın[207], 1962'de Ahmet Hamdi Tanpınar'ın yaşamını yitirmesine binaen başlangıçta güçlü bir etki yaratamamış fakat yukarıda sözü edilen dergilerin etkisi ile 1970'li yıllara gelindiğinde önemli bir yere sahip olmuştur (Savaş: 160-161).

1950 ve 1960'lı yıllarda din ve milliyetçiliğin ayrı düşünülemeyeceğine ilişkin yazılar kaleme alınarak toplumun aydınlatılmasına mukabil 1970'lerde Aydınlar Ocağı, Türk-İslam Sentezinin kuvvetli bir şekilde savunulmasının ve devletin resmî ideolojisi haline getirilmesinin kalelerinden birini oluşturmuştur. Genel itibarıyla ise Ocağın savunmuş olduğu ittifak toplum nezdinde benimsenen bir ideoloji haline gelmiş ve ilerleyen süreçte merkez sağı temsil eder niteliğe kavuşmuştur (Ergüç: 62).

---

[207] Safa'nın katkılarından biri milliyetçi muhafazakar gençlerce takip edilen "*Türk Düşüncesi*" Dergisidir. Bu dergi; Mustafa Şekip Tunç, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Hilmi Ziya Ülken, Ahmet Kutsi Tecer, Behçet Kemal Çağlar, Fazıl Hüsnü Dağlarca gibi tanınmış kişiler ve milliyetçi muhafazakar kimliği ile bilinen İzzettin Mete (Göktürk), İbnültayyar Semahaddin Cem ve Vecdi Bürün gibi isimlerin de yer aldığı yazar kadrosu ile edebiyattan çok siyasi ölçekte komünizmle mücadele çizgisindeki yazılarla okuyucu karşısına çıkmıştır (Yılmaz, 2003: 216) (Törenek, 2012, 248).

3.2.5. MHP İdeolojisinin Belirlenimi ve Kitleselleşmesi

Milliyetçi-muhafazakar ittifakın ana akım haline geldiği bu dönemde siyasi arenada temsili; 1958 yılında Türkiye Köylü Partisi'nin Cumhuriyetçi Millet Partisi'ne katılması sonucu kurulan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)'nin 1965'te Genel Başkanlığı'na Alparslan Türkeş'in seçilmesi ile söz konusu olmuştur (Acar: 61). Türkeş liderliğinde 1969 yılı itibarıyla bu ideolojik ittifak ilk kez bir siyasi partinin ideolojisi haline gelmiş ve etkisini uzun süre devam ettirebilmiştir.

1960 darbesi sonrası Türkeş'in yanında Muzaffer Özdağ, Dündar Taşer, Ahmet Er, Rıfat Baykal'ın da CKMP'ye katılımının ardından gerek parti gerekse de milliyetçi ideoloji için yeni bir dönem başlamıştır. Başlangıçta Türkeş, "*Türk camiinde Türkçe Kur'an okunur, Arapça değil*" şeklindeki seküler milliyetçi söylem tarafına yakın durmuş ve CKMP'nin ideolojisini belirlerken Kemalizm'den uzak olmayan niteliklerdeki partinin ilkelerini "*9 Işık Doktrini*" adı altında toplamıştır[208]. Fakat zaman içerisinde seküler tabana hitap etme çizgisinde değişiklik yaşandığı görülür.

Değişikliğin kırılma noktası 1967 yılında CKMP'nin Kongresinde Türkeş'in üniversitelerde komünist kışkırtmalara karşı imanlı bir milliyetçi gençliğin yükseldiği üzerine yapmış olduğu konuşmadır. Bu konuşma sonrasında üniversitelerdeki gençlik örgütleri ile birlikte bilhassa köy ve taşra kökenli gençliğe yönelen Ülkü Ocaklarının da kurulup hatırı sayılır bir rakama ulaşması milliyetçiliğin kitleselleşmesini sağlayacak husus olmuştur[209] (Uzun, 2011).

---

[208] Atatürk CHP'sinin 9 umdesinden etkilenerek ortaya atılan 9 Işık şöyledir; *milliyetçilik, ülkücülük, ahlakçılık, toplumculuk, ilimcilik, hürriyetçilik ve şahsiyetçilik, köycülük, gelişmecilik ve halkçılık, sanayicilik ve teknikçiliktir* (Türkeş, 1975-b: 15-40).

[209] Türkeş tarafından 1967 yılında Gençlik Kolları Genel Başkanlığı'na getirilen Sadi Somuncuoğlu bu durumu şöyle anlatır; "*Sayıca az olmalarına rağmen gençler arasında bir huzursuzluk vardı. Disiplini sağlamak, fikri kimliği inşa edici sistematik eğitim yapmak ve bütün fakültelerde teşkilatlanmak gerekiyordu. Görevin çerçevesi böyleydi. O yıllarda fakülte ve yüksek okullarda, adına 'öğrenci kulüpleri' denilen her fikrin derneği kuruluyordu. Bizim gençler de 'Ülkü Ocakları Öğrenci Derneği' adıyla teşkilatlanıyorlardı. Teşkilatlanma işi 1968 sonunda, Ocakların birleşip birlik olması 1969 sonunda tamamlanmıştı*" (Somuncuoğlu, 2012). Dolayısıyla kısa sürede Anadolu'ya yayılmayı başaran Ülkü Ocaklarının eğitim ve haberleşmesini tek bir binadan gerçekleştirmek zorlaşmıştır. Bu sebeple milliyetçi akademisyenlerin birbirini tanımasını sağlamak ve daha geniş kapsamlı yayın faaliyetleri gerçekleştirebilmek adına Sadi Somuncuoğlu, İbrahim Metin, Halil Özyıldız, Emine Işınsu, İskender Öksüz'ün ön ayak olduğu Kültür Bilim Teknik ve Eğitim Merkezi (KÜBİTEM) kurulmuştur. Alparslan Türkeş'in dostu olan ve gençlerin eğitimine önem veren, onları geleceğin teminatı olarak gören Dündar Taşer de KÜBİTEM de önemli sohbetler gerçekleştirmiş ve yazılar kaleme almıştır. KÜBİTEM'deki çalışmaların başta milliyetçi ülkücü haberleşmeyi sağlayan "*Devlet Gazetesi*", bir akademi olarak

Belirginleşen hedefin hareket içinde gösterdiği değişim CKMP'nin 1969 yılında gerçekleştirilen kongresinde zirve yapmıştır. Bu kongrede; partinin ismi Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştirilmiş, İslami kimliğe vurgunun öne çıktığı "*Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslümanız. Her iki felsefe bizim şiarımızdır"* söylemi partinin yeni sloganını oluşturmuş ve Türk-İslam sentezi fikrinin bir yansımasını teşkil eden "*üç hilal*" sembolü partinin amblemi olarak kabul edilmiştir (Bektaş ve Köse, 2020: 11-12).

1965'te CKMP'nin Genel Başkanlığı'na seçilip 1969'a kadar Atsız ve ekibine yakınlığıyla bilinen Türkiye Milliyetçiler Birliği gibi derneklerle temasta bulunan Türkeş, kongrede; partinin ırkçı, Turancı düşünceye sahip olması gerektiğini ileri sürenlerle İslami vurgunun daha önde tutulması gerektiğini savunanları karşı karşıya getirmiştir. Türk kimliğinin arka planda bırakılmasından rahatsızlık duyan Atsız ve çevresindekiler partiden uzaklaşmış farklı bir ifadeyle tasfiye edilmişlerdir (Ete-Taşdelen-Ersay, 2014: 21-22). Partide bu taban da küstürülmemeye çalışılmış olacak ki gençlik kollarının amblemi olarak "*bozkurt*" belirlenmiştir.

Türkeş; "*Bozkurt resmi, amblem yapmak için çok zordur. Bu, kuvvetli bir sanatçı, bir ressamın yapacağı iştir. Ama Üç Hilal, halkın tanıdığı bir işarettir; iki evli bir köyde dahi hilal çizilebilir. Onun için, Bozkurt yerine de Üç Hilal'i amblem olarak alalım*" şeklindeki ifadeleriyle "*Hilalci-Bozkurtçu*" olarak adlandırılan bu çekişmeye açıklık getirmiştir (Dural: 409). Dolayısıyla bu süreçte MHP'nin ideolojik tercihini halkın dini tercihiyle örtüşen bir milliyetçilik anlayışı çerçevesinde oluşturmaya çabaladığı görülür.

1960'ların sonuna gelindiğinde MHP'nin resmi doktrininde; "*Türkçülük*" yerine "*Türk milliyetçiliği*" ifadesinin kullanılması ve "*kendini Türk sayan, Türk devletine sadakatle bağlı bulunan herkes Türk'tür*" şeklinde bir kimlik tarifi yapılması ırkçılığın reddedilmesinin ve daha kucaklayıcı çizgi güdülmesinin bir işaretidir. Türk milliyetçiliğinin, her türden milliyetçi fikri çatısı altında toplayan üst kimlik

görülen "*Töre Dergisi*" ve daha çok gençlere hitap etmek maksadıyla çıkarılmış "*Bozkurt Dergisi*" hareketin kitleselleşmesinin ürünleridir. 1970'ler bu yayınlar ışığında şekillenmiştir (Ercilasun, 2022).

mahiyetindeki bu yeni yorumu "*ülkücülük*" olarak ifade edilmiştir (Ölçekçi, 2018: 292-294).

"*Tanrı Türkü korusun ve yüceltsin*" sloganlarından "*Türklük gurur ve şuuru, İslam ahlak ve fazileti*" şeklindeki sloganlara geçiş yapıldığı 1970'lerde MHP (Ayvazoğlu: 574) Türkeş'in partide yetkeci bir konuma gelmesine binaen teşkilatlanan komandolarıyla etkinliğini artırmayı başarmıştır. Komünizme karşı devleti korumayı görev edinen parti, en sıkı örgütlü ve disiplinli sokak gücüyle devlete sahip çıkan bir konuma bürünür. Partinin; devletin yanında sivil bir güç ve devletin temsilcisi olmaya ilişkin çabası 12 Mart 1971 muhtırasına kadar sürebilmiştir çünkü devlet anarşiyi tetiklediği gerekçesiyle Dev-Genç'i kapattığı gibi Ülkü Ocaklarını da kapatmıştır. Dolayısıyla güvendiği anti-komünistlik söylemi ile devlet nezdinde bir karşılık bulamayan MHP, muhtıra sonrası solun yeniden yükselişe geçtiği ve Kıbrıs Harekatı'nın başladığı 1974 yılına dek kimliksiz bir yapıya dönüştüğünden 1971-1974 arası kitleselleşmede sorunlar yaşamıştır[210] (Bora ve Can, 2000: 59).

Bu süreçte köyden kente göçün sosyolojik ve psikolojik olumsuzluklarını lehine çevirebilen MHP'nin kitleselleşmede yaşadığı sıkıntı, göçle birlikte büyükşehirlerin köye dönüşmesi ve buna televizyonla tanışan toplumun siyasi konumlarını belirleme çabasının eklenmesiyle ortadan kalkmıştır (Mete, 2003: 704). Köyden kente göç eden, dini değerleri hayatın temeline yerleştiren ve kente uyum sağlamakta zorlanarak kendisini yalnız hisseden bu kitle için bilhassa da kitlenin gençleri için MHP, teşkilatta bulunsun veya bulunmasın milletin çıkarlarına uygun bir şekilde kanalize edilmesi üzerine yoğunlaşmıştır (Ağaoğulları: 353).

Bu noktada toplum nezdinde MHP'nin oy alabileceği iki farklı ideolojik fikrin belirginleştiği görülür. Bunlardan ilki, şimdiye dek esas alınan anti-komünist ruh; ikincisi ise ABD'nin yardımları ışığında traktör kullanımının artmasına binaen büyük müteşebbislerle rekabet edemeyip işsizlik sebebiyle göç etmek zorunda kalan köylü sınıfının anti-kapitalist ruhudur.

[210] İktidar yolunda askerlerle irtibatını koparmak istemeyen MHP, bu durumu; ülkücü gençliğin, 12 Mart Muhtırası ile görevini Türk Silahlı Kuvvetleri'ne devretmesi şeklinde açıklar (Ağaoğulları: 355).

1974'te gerçekleştirilen Kıbrıs Harekâtı sonrası bir taraftan uygulanan ABD ambargosu diğer taraftan burada Sovyet yanlısı bir hükümetin kurulacağı endişesi MHP'yi iki ideolojik fikir arasında bırakmışsa da parti, anti-kapitalistlikten evvel "*Türk'ün Türk'ten başka dostu yoktur*" şiarıyla anti-komünist çizgiden yana tercihini kullanmıştır. Anti-kapitalist ruhu barındıran kesimin de desteğini almaya çalışan MHP'nin; sokak hakimiyetini ele geçirmeye ağırlık veren bir stratejiyi yürürlüğe koyması, sabırsız ve saldırgan özellikleri ağır basan kapitalistleşme sürecinde uyum sancıları çeken geleneksel orta sınıfların sözcülüğünü ve siyasi desteğini arkasına alma çabası bunun bir göstergesidir (Bora ve Can: 60-61).

3.2.6. Milliyetçi Cephe Hükümetleri

Anti-komünist söylem üzerinde uzlaşı sağlanmasının ve bu konuda diğer sağ partilerin de aynı fikirde olmasının geniş ölçekli örneğini farklı bir ifadeyle Türk-İslam sentezinin somut yansımasını "*Milliyetçi Cephe Hükümetleri*"nde de görebilmek mümkündür[211]. Solun yükselişini önlemek amacıyla sağdaki partilerin milliyetçilik çatısı altında birleşmelerini ifade eden ilkini 1975-1977 yılları arasında AP-MSP-MHP-CGP'nin oluşturduğu; ikincisini 1977 yılında AP-MSP-MHP'nin oluşturduğu bu hükümetlerde yeknesak bir milliyetçilik anlayışından söz edebilmek mümkün değildir.

Her partinin kendine özgü milliyetçilik yorumunun bulunduğu bu ittifakta Feyzioğlu, Atatürk milliyetçiliğini savunurken, Türkeş Kemalizmi Türk milliyetçiliğinin veçhelerinden biri olarak algılayıp kendi milliyetçiliğinin daha kapsayıcı olduğunu belirtir. Erbakan'ın milli görüş politikalarıysa kendine özgü bir düşün örgüsüdür. MHP ile politikaları nispeten uyuşan Demirel'in milliyetçiliği ise

[211] 1973 yılında gerçekleştirilen seçimlerin sonucunda gerek CHP'nin gerekse de sağ siyasi partilerin hükümet kurma sorunu CHP-MSP ittifakı ile sonlanmışsa da bu uzlaşmacı ortam, Bülent Ecevit'in erken seçim umuduna binaen 8 ay sürdürülebilmiştir. Akabinde milliyetçi siyasi partilerin artık muhalefette kalmayıp iktidarı devralmaları gerektiği anlayışını aşılayan Aydınlar Ocağı'nın yaptığı kulisler, farklı siyasi pozisyonlar alsalar da milliyetçi-muhafazakar-İslamcı sağ partilerin birleşmesi sağlayan husus olmuştur (Özcan, 2011: 109). AP-MSP-MHP-CGP'nin Turhan Feyzioğlu tarafından okunan birlikte çalışma kararı bildirisinin bir kısmı şöyledir; "…*Sosyalist devlet macerasının, hürriyetleri yok edeceğini, yurttaşlarımızın insan haysiyetine, uygun ve mutlu şekilde yaşamalarını imkânsız hâle getireceğini bildiğimiz için sosyalist devlet kurma heveslerinin kesinlikle karşısındayız. Bütün milliyetçilerin aynı hedefler etrafında toplanacağına eminiz*" (Akıncı, 2010: 19-20).

ülkenin bayındırlaştırılması ve her ilde fabrikaların, barajların kurulması şeklindedir (Dural: 29).

Yalnız ittifak içerisinde değil MHP'nin kendi içerisinde dahi bu ayrışmadan bahsedilebilir. Nitekim Türkeş, milliyetçiliğin İslamiyet'e karşı bir dava gibi gösterilmesini kınayıp bütün dünyada müslüman denildiğinde Türk anlaşıldığını belirtirken, 27 Mayısçı subaylardan Ahmet Er, daha ileri giderek hedeflerini "*Muhammedî düzen*" olarak tanımlamıştır. Türkeş ile birlikte hareket eden yine 27 Mayısçılardan Muzaffer Özdağ ve Rıfat Baykal ise gidişatın getirdiği bu dilden "*Atatürkçülük aleyhtarı*" ve "*din istismarcısı*" bir kanadın gelişmesi tedirginliği sebebiyle hoşlanmamışlardır.

Ayrışmalara karşın Milliyetçi Cephe Hükümetleri içerisinde en kazançlı çıkan partinin MHP olduğu görülür. Nitekim 1975-1977 yılındaki hükümette en küçük ortak olup 3 milletvekili ile temsil edilmesine karşın 1 başbakan yardımcılığı ve 1 bakanlık almış ve bakanlıklarda kadrolaşmasını artırmıştır. Bunun sebeplerinden biri hükümet kurma görevi verilen Demirel'in gerek ilkinde gerekse de ikincisinde başarılı olması için MHP ve MSP'ye tavizler vermesi gerektiğidir. İkincisi ise AP'nin köylü olan tabanına devletin kapılarını açamaması, MSP'nin de görece eğitimsiz sempatizanlarını değerlendirememesidir. Dolayısıyla MHP kökenli memurların sayısının artması, ekonomik sorunlar sebebiyle işsiz kalan gençlerin ilk tercihlerini MHP yönünde kullanmasının önünü açmıştır (Dural: 30-32) (Karataş, 2022: 403). Bunun bir diğer amacı kadroları içerisinde dahil edilen MHP'lilerin taban içerisinde eritilmesidir. MHP açısından da oyların artırılması adına İslami öğelere ağırlık verildiği görülür.

Milliyetçi Cephe Hükümetlerini meydana getiren ittifaklarda İslami değerlere daha yakın olan diğer parti üyelerinin tabanına hitap etmeler, 1970'lerin sonları itibarıyla belirginlik kazanmaya başlamıştır. Bu uğurda 1975-1979 yılları arasında yayın yapan Hasret Dergisi'ndeki; "*Türklük bedenimiz İslamiyet ruhumuzdur*" veya "*İslam'ın bayrağı kanlarımızla yükseliyor*" başlıkları[212], 1979 yılında yayın hayatına

[212] Hasret dergisi ekibi ilerleyen süreçte BBP'yi desteklemiştir. Günümüzde ise Zafer Partisi'nin yanında yer almaktadır.

başlayan ve dört sayı çıkaran Nizamı Alem'deki; "*bütün beşerî nizamların üstünde vahiy esaslarına dayanan İslam nizamının temsilcileri ve savaşçılarıyız*" şeklindeki beyanlar İslamcılığın ağırlığını gösterir niteliktedir (Bora: 315-316).

1980'lere gelindiğinde ise yaşanan askeri darbe sonrası ülkücülerin hapse girmelerinin onları giderek İslami değerlere yakınlaştırdığı görülür. Bu durum 1991 seçimlerine de yansımıştır. İslamcılarla yakınlaşmanın belirginlik kazandığı RP ile baraja takılma endişesi sonucu gerçekleştirilen "*Kutsal İttifak*"ta milliyetçi hareket, Millî Görüş ideolojisindeki RP'ye iktidara giden yolu açtığı gibi kendisinin de siyaset sahnesinde kalmasını sağlamıştır (Gündoğmuş, 2021: 35). Fakat kurulan bu ittifak, RP'nin MÇP'ye TBMM'de grup kurdurmaması sebebiyle kısa sürede dağılmış (Dural, 2016) ve 1990'lı yıllar boyunca İslamcılıktan milliyetçiliğin adım adım arındırılma süreci başlamıştır (Bora: 131). SSCB'nin dağılmasına denk gelen bu süreç milliyetçi harekette etnik bir anlayışın benimsenmesi ile devam etmiştir.

3.2.7. Sosyalist Milliyetçiliğin Bastırılması

1960'lı yılların ikinci yarısında ağırlıklı olarak siyasi arenada muhafazakar milliyetçi ittifaktan söz edilse de (bu ittifakın meşrutiyetten itibaren süregelen karşılıklı çıkar ilişkisini bir kenara bırakırsak) milliyetçiliği sloganlarına dahil eden yalnız muhafazakarlar olmamıştır. Benzer şekilde milliyetçiliği kendi fikirlerine eklemleme gayreti içinde olan bir diğer kesim sosyalistlerdir.

3.2.7.1. Oluşum Süreci ve Hedefleri

Sosyalizm ve milliyetçiliğin eklemlemesinin önünü açan önemli gelişmelerden birisi: 1960 darbesi sonrası referanduma gidilerek kabul edilen *1961 Anayasasının* getirmiş olduğu özgürlükçü ortamdır. Anayasada ilk kez sosyal devlet ilkesinin benimsenmiş olması ve ifade özgürlüğüne önem verilmesi Ortaylı'nın aktarımıyla; "*müthiş bir örgütlenme, müthiş bir eleştiri serbestisi getirmişti"*. Böylelikle eski solcular ortaya çıkıp yazı yazmaya, konuşabilmeye başlamışlar ve en önemlisi de sendikalar kurup grevler yaparak örgütlenebilmişlerdir (Ortaylı ve Küçükkaya, 2012: 187).

Anayasanın 20. maddesinde yer alan; "*Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir; düşünce ve kanatlarını söz, yazı, resim ile veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklıyabilir ve yayabilir* (T.C. Anayasası, 1961: 4642)" ifadelerinin toplumda siyasileştirici bir etki yarattığı görülür. Bu siyasileştirici etki ile "*demokrasi*" kavramı artık bir oy verme işi olmaktan çıkmış ve parlamento, hükümet, politikacı, milletvekili gibi siyasetteki geleneksel aktörler tekel güçlerini kaybetmişlerdir. Sözü edilen aktörlerin yanına baskı grupları, politize olmuş kamuoyu ve yeni siyasi partiler eklenmiştir (Tanör, 1994: 83).

Bu tarihten itibaren yaşanan gelişmeler, aydınlar ve sivil askeri bürokratları; "*Türkiye'nin gelişmesi ve ilerlemesi parlamentarizmin klasik yapısı içinde mi yoksa tüm reformları yapabilecek güçte bir devrimci yapı ile mi çözümlenir*" şeklinde bir ikilem içine düşürmüştür (Çavdar, 2013: 174). Şimdiye dek gerek muhafazakar gerekse de milliyetçiler tarafından dergileri kapatılarak veya bulundukları yerlere baskınlar düzenlenerek bastırılmış ve katil gibi kötü imgelerle halka yansıtılmış olan sosyalistler bu durumdan kurtulma gayreti içinde olmuşlardır.

Sosyalistler için dünyada başarılı olmuş örnekler bulunur. Örneğin II. Dünya Savaşı'nın ardından emperyalist güçlere net bir şekilde tavır alan ve ulusal bağımsızlıklarını sağlayabilmek adına Sovyet modeline yakın bir strateji belirleyen ülkeler Türkiye'deki sosyalistlerin rol modeli olmuşlardır. Fakat demokrasiye elverişsiz yapıları sebebiyle bağımsızlıklarını elde etmeye çalışan bilhassa Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinin benimsemiş olduğu bu modeli, Türkiye'de toplum tarafından kolaylıkla benimsenecek nitelikte değildir. Dolaysıyla Türkiye için sosyalistlerin yeni bir çözüm yolu üretmesi gerekmektedir (Atılgan, 2009: 13-14).

Ülkeyi yeniden kalkındıracak kendi çözüm önerilerinin başarılı olacağını halka kabul ettirmesinden evvel sosyalistler, kendilerine yakıştırılan katil kadar ağır ithamlardan kurtulmalı, başka devletlerin ajanı olmayıp bu ülkenin geleceği ve çıkarları için çaba harcadıklarını ispatlamalıydılar. Hal böyle olunca sosyalistlerin, kendilerinin de milliyetçi olduklarını ispatlamaları milliyetçilik ile yakınlaşmalarının ilk nüvesini teşkil eder. Bu ilk yakınlaşma sosyalistlerin meşruluklarını sağlama çabalarının bir ürünüdür. Sözü edilen çabalar; Doğan Avcıoğlu'nın başını çektiği

"*Yön*" çevresi, Mihri Belli'nin önderliğindeki "*Milli Demokratik Devrim (MDD)*" hareketi, Mehmet Ali Aybar'ın genel başkalığını üstlendiği "*Türkiye İşçi Partisi (TİP)*" gibi çeşitli kollara ayrılmış sosyalistlerin "millet" ve "milliyetçilik" kavramlarına referans vermeleri ile karşımıza çıkar (Doğan, 2011: 135).

Sosyalistler gerçek milliyetçiliğin "*sosyalist milliyetçilik*" gerçek milliyetçilerin ise kendileri olduğunu aktarmaya çalışmışlardır. Bu uğurda Yön Dergisi'nde; çağın devrimlerinin hatta ulusal bağımsızlık sağlamaya ilişkin devrimlerin dahi sosyalist nitelikler barındırdığına değinen Avcıoğlu; "*İşte bu yüzden çağımızda artık milliyetçilik bayrağı bugünün devrimcilerinin, yani sosyalistlerin eline geçmiştir ve her sosyalistim diyen milliyetçilik bayrağını olanca gücüyle yüksek tutmakla görevlidir. Yurdumuzun yabancılar tarafından sömürülmesiyle kendi sınıf çıkarlarını bağdaştırmış olan tutucu, statükocu çevrelerin ağzında vatan, millet sözleri sahte sözlerdir. Gerçek Türk milliyetçisi, Türkiye'nin bugünkü geri, bağımlı durumuna isyan eden ve tek çözüm yolu olan sosyalizm yolunu tutma kavrayış ve cesaretini gösterendir…*" şeklinde sözlerini tamamlar (Avcıoğlu, 1965-b: 8).

Yaşadığı toprakların bütünlüğü adına emperyalizm ve feodalizmle mücadeleye girişenleri "*gerçek ulusçu*" olarak adlandıran Mihri Belli, bu hususu şöyle ayrıntılandırır; "*Burjuvazi dahil bütün sömürücü sınıfların karşısına dikilen proletarya tarih sahnesinde yerini alalıberi, burjuvazi, gittikçe gayri milli ve anti-demokratik feodal unsurlarla uzlaşma eğilimi göstermiştir. Burjuvazi devrim korkusuyla uluslaşmaya sırt çevirmiştir. Bu, özellikle Türkiye gibi toplumlar için doğrudur. Devrimci niteliğini yitiren burjuvazi, 'vatan', 'millet' bayraklarını elinden düşürmüştür… O halde, burjuvazinin elinden düşürdüğü 'vatan', 'millet' bayraklarını proletarya zorunlu olarak yerden alacak ve başının üstünde yükseltecektir… Çağımızın gerçek millicileri proleter devrimcileridir"* (Belli, 1970: 358-358).

Mehmet Ali Aybar'ın genel başkanlığını yaptığı TİP ise milliyetçiliğe içselleştirmeden yaklaşarak bu ideoloji üzerinden etraflıca bir çözüm önerisi sunmamışsa da diğer sosyalist hareketler gibi partinin milliyetçi olduğuna vurgu yapmaktan geri kalmamıştır. Sınıf söylemini milliyetçilik ile harmanlayan TİP'e göre Türk milliyetçiliği, halkın yabancı boyunduruğuna, sömürgeciliğine ve

sömürücülüğüne tepki olarak doğup başka milletleri aşağı gören bir milliyetçilik değildir. Onların milliyetçiliği, kendilerinin ifade ettiği üzere antiemperyalist ve halkçı niteliktedir. Söylemlerinde Yön'e göre daha sosyalist bir çizginin varlığı karşımıza çıkar (Güngör, 2021: 884). TİP'in bu söylemleri partinin esas hedefinin milliyetçiliği içselleştirmekten öte meşruiyetini ispatlama aracı olarak kullandığı dikkat çekicidir.

Genel olarak üç hareketin de hedefi; milliyetçiliğin ırkçı, yayılmacı, muhafazakar, liberal düşünceyle kurduğu ittifaklardan farklı olarak sosyalizmle de bir arada yaşayabileceğini göstermek ve bu yoldan kendilerini siyasi arenada var etmek olduğudur (Doğan: 153). Özellikle Yön ve MDD gerek milliyetçi gerek sol fikirleri bir arada barındırmasına mukabil Kemalizm'i siyasal-kurumsal olarak belirleme noktasında neredeyse aynı çizgiye sahiptirler (Yanardağ, 1988: 208). Siyasi arenada var olmayı başaran sosyalist milliyetçi hareketleri farklılaştıran nokta ise sosyalizme ulaşmada devrimin inşa edilmesindeki çatallanan yolları olmuştur.

3.2.7.2. İnşa Sürecinde Farklılaşma ve Bölünmeler

İnşa süreci, sözü edilen sosyalist hareketlerin milliyetçiliği ne denli içselleştirdiklerini ortaya çıkardığından önem arz etmektedir. Süreç ayrıntılandırıldığında; ilk olarak milliyetçiliği benimseyip milli bir devrim gerçekleştirilmesini öneren Kadro hareketi karşımıza çıkar[213]. 1960'lı yıllara gelindiğinde ise bayrağı Yön hareketinin devraldığı görülmektedir.

Yön hareketince; kalkınmayı tekeline alabilecek düzeyde hızla gelişmekte olan burjuva sınıfı yalnız bırakılmamalıdır. Ülkenin yeniden emperyalizme teslim olduğu bu dönemlerde kalkınabilmenin yolu; toprak ve tarım reformu, dış ticaretin, mali kurumların kamulaştırılması ve temel sanayinin devlet elinde toplanması diğer alanların ise özel teşebbüse bırakılmasından geçer. Sosyalizmden önce kalkınmanın hedefe yerleştirildiği inşa sürecinde; emperyalizme karşı savaşın başarıya ulaşabilmesi

[213] Kadro hareketi veya Kadrocular; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge, İsmail Hüsrev Tökin'den oluşan ve fikirlerini Kadro dergisinde dile getiren harekettir. Hareket gerek Türkiye'nin gerekse de diğer sömürge veya yarı sömürge devletlerin kalkınmalarını çağdaş uygarlık düzeyine çıkmalarını hatta onu aşmalarını sağlayacak bir çözüm sunmaya çalışmıştır. İçerideki iş adamlarının ve dışarıdaki emperyalistlerin ilerlemeyi durdurmak için her kötülüğü yapabileceğine dikkat çekmiştir (Işık ve Eşitti, 2014: 289). Günümüzde bu çizgiden olan kesim ulusalcı ya da ulusal solcu olarak anılmaktadır.

tek bir sınıfın değil sınıflar arası birliğin gücünü gerektirdiğinden burjuvazi yok sayılmamıştır. Bu haliyle Yön'ün emperyalizm karşısında birleşme çizgisi, üçüncü dünya milliyetçiliğine benzer bir mahiyet arz eder.

TİP'in; milli demokratik devrimin Atatürk ile büyük ölçüde tamamlandığını, ülkedeki kurtuluş mücadelesinin baştan beri sosyalist niteliğe sahip olduğunu, burjuvazinin bulunmadığını bulunsa dahi mücadeleyi işçi sınıfının üstlenmesi gerektiğini ve bunun ordu ile ilişiksiz demokratik bir şekilde gerçekleşeceğini savunması[214] bazı ayrılıkları beraberinde getirmiştir. TİP'in aksine milli demokratik devremin Atatürk ile tamamlanmadığını öne süren ve Sosyalizmi yarının meselesi görüp bugünün esas meselesi olan emperyalizme odaklanan Mihri Belli önderliğindeki ayrılık bunlardan biridir[215].

Belli önderliğinde ilerleyen "*Milli Demokratik Devrim*"; yarım kalan devrimin tamamlanabilmesi için Yön ile benzer şekilde; yabancı sermayenin ekonomik ve siyasi tekeline son verilerek dış ticaretin, bankacılığın ve sigortacılığın millileştirilmesini amaç edinmiş ve küçük burjuvazi reformistleriyle devrimci sınıflar arasında güç birliğini gerekli görmüştür. Bu kesim fikirlerini milliyetçi, Atatürkçü ve solcu siyasi çizgiye sahip "*Türk Solu*" gazetesi ve bilimsel sosyalist, ulusalcı çizgideki "*Aydınlık*" dergisinde dile getirerek gençlerin dikkatini çeken bir harekete dönüşmüştür (Aydın, 2003: 460-474).

Aclan Sayılgan'a göre uluslararası komünizmin yutturmacasından başka bir şey olmayan "*Milli Demokratik Devrim*" (Sayılgan, 1970: 59), iyi gençlerin fikirleri üzerinde büyük tesirler yapmıştır. Nitekim 1968 yılı sonrası Belli önderliğindeki topluluk, TİP'i oportünistlikle suçlayınca, geniş bir sosyalist gençlik kitlesi kendini

---

[214] Bunu savunan isimlerden biri partinin önemli kuramcıları arasında yer alan Behice Boran'dır. Boran'a göre; "*TİP hep bilindiği gibi, Anayasa çerçevesinde seçimlerle iktidara gelmeyi öngören bir partidir. Ama oy avcılığı ile değil, işçi-emekçi kitleleri eğitip, örgütleyip onların bilinçli oylarıyla iktidara gelmeyi ön görür. Nedir bilinçli oy? Kendilerinin işçi-emekçi sınıflarından olduklarının, düzenin sosyalizm doğrultusunda değişmesi gereğinin ve bu değişikliğin ancak işçi-emekçi sınıfların iktidarı almalarıyla gerçekleşebileceğinin bilincine varmış, bu amaçla da büyük çapta örgütlenmiş veya örgüt etrafında saflarını almış, hak ve hürriyetlerine sahip çıkarak mücadele veren kitlelerin oyları demektir. Ancak böyle bilinçli kitlelerin oylarıyla iktidara gelirse TİP programında öngördüğü köklü dönüşümleri yapabilir*" (Boran, 2016: 142-143).

[215] Mihri Belli ile birlikte TİP içinde faaliyet gösteren Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) başkanı Doğu Perinçek de partiden tasfiye edilenler arasındadır.

FKF aracılığıyla yasal olmayan örgütlenmelerde ve yasal platformlardaki eylemlerin içinde bulmuşlardır (Sayılgan, 2009: 352).

1960'larda sağ siyasetin söylemlerine sirayet eden sosyalizm, muhafazakar milliyetçiler tarafından tüm fraksiyonları komünizm ile özdeşleştirilse de bu iki farklı düşünce sisteminin karıştırılmaması gerektiğini belirten Nurettin Topçu tarafından benimsenmiştir. Muhafazakar milliyetçilerin ve sosyalist milliyetçilerin karşı karşıya geldiği bu dönemde Topçu, kapitalizm ve komünizmden kurtulmanın bir yolu olarak "*Anadolu İslam Sosyalizmini*" savunur[216] (Kılıç, 2017: 436).

Topçu'ya göre sosyalizm, kul hakkını savunmak gibi ortak özelliklere binaen İslami değerlere karşı bir fikir olmayıp esasen bu topraklarda ikta ve tımar sistemleri ile yıllarca uygulanmıştır. Devlet kontrolünde, köylünün ahlaki faziletine dayanan, gösterişsiz, tasavvufun ve aklın egemen olduğu ve kimsenin emeğinin sömürülmediği İslam sosyalizminin yeniden uygulanabilmesi için sınıflar arasındaki dengeyi kurmak adına devletin ekonomiyi kontrolü altına alması ve esnaf ve sanayiciyi yeniden örgütlemesi gerekmektedir. Bunun sebebi dönemin şartlarında geçmişte uygulanan yapının bozulmuş ve ahlaka bağlı hareket eden küçük esnafın, köylünün ve tüccarın kazanç hırsına düşmüş olmasıdır (Aktaş, 2020). Nihayetinde onun için sosyalizm, çözüm yolunun önemli bir kanadını oluşturur.

Sosyalizmden bilhassa 1963-1965 yılları arasında milliyetçi öğrencileri bir çatı altında toplayan Milli Türk Talebe Birliği (MTTB)'nin de etkilendiği görülür. Yüksel Çengel Başkanlığına denk gelen bu yıllarda birliğin yayın organı olan "*Öz Birlik*" ve "*Milli Gençlik*" dergileri, ortaya atılan farklı fikirlere hoşgörü ile yaklaşan içeriğe bürünmüştür. *Milli Gençlik*'in, Ali Sanlı ve Çetin Altan gibi sol siyasi görüşlere

[216] Nurettin Topçu "Anadolu İslam Sosyalizmini" şöyle ayrıntılandırır; "*Her tarafı yaralı bir millet… onun tedavisine el uzatmak için, sosyalizmin milliyetçi ve ruhçu şeklinin en iyi çare olduğuna inanıyoruz…bu vatanda toprak sahipsiz, gençlik sahipsiz, insan sahipsizdir. Oyunu kullanan, lakin kendi okuttuğu evladı kendi dilinden anlamayan, Batının bütün lüks vasıtalarını kullanan, lakin kullandığı sermaye kendinin olmayan; kendi ekmeği ile beslediği basını yine kendi mukaddesatına kıvılcımlar ve salyalar sıçratan; din adamı, büyücüsü ve üfürükçüsü ile el ele veren, münevveri halkının dilini koparmaya hevesli bir milletin perişan halini tersine çevirip parlatacak olan, olsa olsa Anadolu'nun bütün ruhu ile bağlanabileceği İslam Sosyalizmidir".* Ortaya atmış olduğu bu fikri ırkçı olmayan milliyetçilikten güç almışsa da Topçu'nun sosyalizmden vazgeçmeyen çizgisi muhafazakar-milliyetçi kesimlerce hoş karşılanmayıp eleştirilere maruz kalmasına, yalnızlaştırılmasına ve önderlik ettiği Aydınlar Ocağı ve Milliyetçiler Derneği'nden uzaklaştırılmasına sebep olmuştur (Kılıç: 432).

sahip olan kişilerin yazılarını ve sol görüşlü öğrencilerin ağırlıkta olduğu sonucunu gösteren anketleri yayınlaması birliğin sosyalizme yakınlaşan çizgisinin işaretidir.

Peşisıra salonlarını kongre için TİP'e kiralamaları kırılma noktalarından biri olmuş ve kavgalı geçen 1965 kongresinde muhafazakar değerlere daha yakın olan Rasim Cinisli başkan seçilmiştir. Bu tarihten sonra adım adım ideolojik bir dönüşüm geçiren MTTB, solun bastırılmasına ilişkin önemli bir kuruma evrilmeye başlamıştır. Cinisli döneminde; toplum içerisinde kızışan muhafazakar gençliğe binaen milliyetçi-muhafazakar unsurlar öne çıkarılmış, anti-komünist söylem belirginleşmiş ve Atatürkçülüğe yönelik duyarlılık zayıflamaya başlamıştır.

1967'deki İsmail Kahraman başkanlığı ile dini unsurlar ağırlık kazanmakla birlikte milliyetçi değerlerin varlığı korunmaya devam etmiştir. 1969'da başkan seçilen Burhanettin Kayhan ise komünizm sorunun ancak manevi duyguları yok edilmiş gençliğin bu eksiklerini kapatarak çözebileceğini düşündüğünden milliyetçiliği arka plana alıp birliğin çizgisini İslami yöne çeken isim olmuş ve artık milli olanla dini olanı özdeş sayan MTTB milliyetçi kimliğinden arındırılmıştır (Öztürk, 2016: 104-124).

Bir taraftan sol düşünce milliyetçi aydınlar veya kurumlar üzerinde etkili olmaya başlarken diğer taraftan milliyetçi gençler de sosyalist fikirlerin ülke için uygun olmadığını halka yaymaya çalışan örgütler kurup mitingler düzenleyerek solun yükselişinin önüne geçmeye çalışmışlardır. MTTB'deki değişim bunun göstergesidir (Darendelioğlu: 355). Benzer şekilde Türk milliyetçiliğini kuvvetlendirmek Türk milliyetçiliğini yaymak, zararlı ve yabancı ideolojilerle mücadele etmek için "*Türk Milliyetçiler Birliği*" kurulduğu görülür. Ayrıca sosyalist-komünist partileri gayri meşru ilan eden ve 1962 yılında çıkarılmaya başlanan "*Milli Yol*" dergisini de bunlar arasına eklemek mümkündür[217].

[217] Dergide Sançar, Turancılığa karşı olan komünistler karşısında milliyetçilerin durumunu; "*Onun içindir ki, yerli kızıl, manevî vatanının aleyhine ki, olan her fikrin olduğu gibi Turancılığın da karşısına dikilir. Bu, onun vazifesidir ve kızıl bu vazifesini gürültüyle, şirretçe yapar. Tıpkı, yediği kemiklere karşılık, efendisinin kapısında uluyan itler gibi... Ancak, elbette ki, Türk milliyetçisi de vazifesini yapmaktan geri kalmayacaktır. O da, bütün saldırgan yaratıklara karşı, bu ata armağanı yurdu elbette ki, koruyacak ve iman dolu göğsünü bütün şer kuvvetlerine karşı siper etmekte devam edecektir*" ifadeleri ile aktarır (Sançar, 1962: 3).

Milliyetçilerin sosyalizmin yayılmasını önlemeye yönelik çabalarından bir diğeri TİP'in gerçekleştirdiği toplantılarda karşımıza çıkar. Toplantıyı sabote etmek isteyen milliyetçi gençlerin durumunu olaylara tanıklık eden Aybar; "*Açış konuşması yapıyordum. Giriş kapısının önüne yığılan zorbalar, İstiklal Marşı'nı söylemeye başladılar. Sustum; konuklar ayağa kalktılar, saygı duruşuna geçtiler… Marş bitince herkes yerine oturdu ben de konuşmamı sürdürdüm. Ancak kapı önündeki kalabalık artıyordu. Aziz Nesin'in konuşması da İstiklal Marşı ile kesildi. Gene herkes saygı duruşuna geçti. Aziz konuşmaya başlayınca, zorbalar bir İstiklal Marşı daha patlattılar. Gene ayağa kalkıldı. Toplantı salonu üst katta idi. Merdivenlerden Kahrolsun Komünistler, Tanrı Türk'ü Korusun naraları yükseliyordu. Kapılar kırılmış, konukları karşılayan arkadaşlarımız hırpalanmıştı*" şeklinde aktarır. Devam eden girişimlerden sonra İnönü'ye tel çeken Aybar, güvenlik güçleri ile milliyetçi gençlerin birlikte hareket ettiğini kuvvetlerin milliyetçi gençlerin eylemlerine sessiz kaldığını belirtmiştir (Aybar, 1988: 222).

3.2.7.3. Muhafazakar-Milliyetçi Kadınların Etkisi

Muhafazakar milliyetçilerin, Emniyet görevlilerinin yanı sıra sola ilişkin eleştirilerini dile getirmede farklı bir ifadeyle solu bastırmada kadını bir araç olarak kullandıkları görülür. "*Modernizmin sıkıntılarının*" açık bir göstergesi olan ve 1950'lerden itibaren Amerikan kadınını rol model alan Türk kadınının; eve/mahrem alana geri gönderilmesi gerektiğini düşünen bu kesim, kadınların düştüğü duruma işaret ederek hatanın sorumlusunu Kemalizm ve solda arar. Böylece Kemalizm'in ve solun millilikerini ve erkekliklerini sorgulamayı hedeflemektedir (Bora, 2009: 278).

Kadın hareketlerine bakıldığında onların da bu duruma eşlik ettikleri söylenebilir. Bilhassa 1965 yılı sonrası kadınların, kendi çıkarlarına yönelik kurmuş oldukları derneklerden ziyade ülkenin siyasi atmosferinin yaratmış olduğu kutuplaşma serüvenine kapılıp değişim geçirerek taraflardan birinin yanında yer almayı tercih ettikleri görülür. Bu süreçte; MDD'yi gerçekleştirebilmek adına Suat Derviş önderliğinde kurulan ve kadınları bir araya getirip devrim mücadelesinde öncü rol üstlenmelerini sağlama amacı güden "*Türkiye Devrimci Kadınlar Derneği*" gibi dernekler kurulmakla birlikte "*Türkiye Milliyetçi Öğretmenler Derneği Kadın Grubu*",

"*Türkiye Köylerini Kaldırma Teşkilatı Kadın Grubu*", "*Kadın Gücü Değerlendirme Derneği*", "*Ülkücü Hanımlar Derneği (ÜLKÜ-HAN)"*, "*Türk Ev Kadınları Derneği (TÜRKKAD)*" ve "*Milliyetçi Türk Kadınları Derneği (MTKD)*" gibi komünizm karşıtı ve milliyetçi yönü ağır basan kadın dernekleri de siyasi arenada yerini almıştır (Şahin ve Sarıtaş: 727-739).

9 ışık doktrini benimseyen çeşitli dernek ve yayınlar olmakla birlikte içlerinden "*MTKD", "TÜRKKAD"* ve *"Ayşe"* dergisi öne çıkmaktadır. Halide Nusret Zorlutuna, Emine Işınsu (Okçu), Memduha Sayılgan ve Muzaffer Türkeş gibi önemli isimlerin kuruculuğunu yaptığı MTKD, yayınlanan tüzüğünün 2. maddesi uyarınca Türk milliyetçiliğini geniş ölçüde halk kitleleri ve özellikle de kadınlar arasında yaymayı ve benimsetmeyi amaç edinmiş, bu amaçlarını gerçekleştirmek uğruna ise her türlü bölücü, ayırıcı, yıkıcı, zararlı akımlarla savaşarak Türk Milletini uyarmayı ve anayasanın temel hak ve düzenini, demokratik düzeni savunmayı görev edinmiştir (MTKD Tüzüğü, 1967: 13).

MTKD'nin yayın organı mahiyetinde Türk kadınlarına birincil olarak annelik görevini yükleyen, Türkçü kadınlar yetiştirmeyi hedefleyen ve Müfide Ferit Tek, Halide Nusret Zorlutuna, Emine Işınsu'nun önderliğinde yayın hayatına başlayan sonrasında "*Töre*" adını alacak "*Ayşe*" dergisi; Arif Nihat Asya, Yaşar Faruk İnal, Ayhan İnal, Hikmet Tanyu, Fevzi Halıcı, Aclan Sayılgan, Galip Erdem, Ahmet Kabaklı gibi zengin yazı kadrosuyla milliyetçi harekete katkı sağlama noktasında önemli bir yere sahip olmuştur[218] (Türk, 2018: 39).

Milletini sevip derdiyle dertlenen kadınlar, ev işinin yanında cemiyet hayatında da görünür hale gelerek başarılı bir örgütlenme gerçekleştirmişlerdir. Milletçe bu mücadelede yalnız erkeklerin değil kadınların da yer alması gerektiğini belirten Galip Erdem, bazı cereyanlar karşısında kadınların örgütlenmedeki başarısının "*erkekleri kıskandıracak*" düzeyde olduğunu kaleme alır. *"Ayşe*" dergisindeki aynı yazısında solun güçsüzlük nedenlerini ise şöyle aktarır; "*Milliyetçi Türk Kadınları, son aylarda biz erkelerin henüz gerçekleştirmediği yüksek bir anlayışın, 'müşterek*

[218] Burada Emine Işınsu'nun çalışmaları bilhassa önem arz eder. Işınsu'nun "*Sancı*", "*Canbaz*", "*Azap Toprakları*", "*Çiçekler Büyür*" gibi dönemin sağ-sol çatışmasını, göç ve kimlik sorunlarını işleyen romanlarının yeri ülkücüler için ayrıdır.

tehlikeler önünde ortak bir cephe' kurmanın örneğini verdiler. Nitekim, Milliyetçi Türk Kadınlar Derneği ile Türk Ev Kadınları gibi siyaset dışı teşekküller AP, MHP, GP kadın kollarını ortak bir bildiri yayınlayarak boykot ve işgal hareketlerini kınaması, Türk gençliğinin nasıl bir anarşiye sürüklemek istendiğinin belirtilmesi son derece faydalı bir uyarıştır. Hatırlanmalıdır ki, anti-komünist siyasi partiler ne kendi aralarında ne de diğer teşekküllerle birlikte hala ortak bir cephe teşkil edememişlerdir" (Erdem, 1969: 3).

1971 yılı sonrası "*Türk Kadınları Kültür Derneği*" adını alacak olan "*Türk Ev Kadınları Derneği (TÜRKKAD)*" de daha muhafazakar bir içerikle Samiha Ayverdi önderliğinde ve milliyetçi erkeklerin modernlik endişelerinin karşılık bulduğu çerçevede etkinliklerini sürdürmüştür. Nitekim batılı/modern kadınların erkeklerle eşitlik yarışına girmesinden dolayı çocuğuna vakit ayıramadığını bu sebeple iyi nesiller yetiştiremeyeceğini düşünen Ayverdi, Türk kadınındaki değişimin ana kaynağı olarak Ekim Devrimi'nden kaçarak gelen Beyaz Ruslara işaret eder (Bora: 275) ve "*Mektep görmeden enstitülere gitmeden çevrelerin, yağlıkların, uçkurların, paçalıkların, örtülerin, oyaların, keselerin üstünde gözlerinin nuru dolaşan kadına ne oldu ki o iğne iplik tutan elinde şimdi oyun kağıtları ve içki kadehleri var…Amma, bizi kimler bu hale getirdi diyerek vakit kaybetmemiz yeter artık…Kimler getirdi ise getirdi işte. Belki de kendi kendimize kıymışızdır. Zira insan oğlunun kendi kendine ettiğini, hiçbir düşman edemez. Şu halde bir çıkar yol, bir çare aramak gerek. Mademki ortada her parçası bir tarafa dağılmış bir kadim medeniyet cesedi yatıyor. Onu mumyalayacak yerde, bıraktığı dölü kurtaralım*" düşüncesiyle yola koyulur (Ayverdi, 2011: 9-10).

Böylelikle komünizmle mücadeleyi temel alan TÜRKKAD'ın amacı; "*kadınlarımızın yuvasını, yurdunu ve kimliğini koruyabilmesi için, aşırı ve yıkıcı ideolojilere karşı bilgilendirilmesi, millî varlığımızı oluşturan kültür, tarih, manevî değerler ve kıymet hükümlerinin yaşatılması ve gençlerimize aktarılmasında kadınlarımıza fikren yardımcı olmaktır*" şeklinde belirlenmiştir (turkkad.org.tr).

1970'lerle birlikte ülkücü hareket içerisinde kadınların sayısı giderek artan bir ivme kazanmıştır. Erkek egemen bir ideoloji olması sebebiyle ikincil bir konum

atfedilen, "*geri hizmetlerde*" görevlendirilen kadınların, milliyetçi hareketlere ve ülkü ocaklarına nasıl etkin bir şekilde dahil oldukları kafa karışıklığı yaratan husus olmuşsa da kamusal hayatta var olabilmenin bir yolu olan bu Ocaklar kadınlar için önemli basamaklardan biri görülmüştür. Başlangıçta Ocak içerisinde; görmezden gelinerek selam verilmemelerden veya ocağın çaycısının çay isteyen kadınlara karşı gösterdiği ters tepkilerden anlaşılacağı üzere hoş karşılanmamışlardır. Tüm kötü muamelelere rağmen kadınlar Ocağa gidip gelmekten vazgeçmemişler ve Ocağın erkek egemen şekilde devam etmesinin harekete zarar vereceğini dile getirerek, komünizmle mücadeleyi ortaklaşa götürmeye çalışmışlardır[219] (Kartal, 2012: 133-134). Hatta bu uğurda erkeklerin katıldığı yarı askeri nitelikteki eğitim kampı olan "*komanda kamplarına*" katılmak ve erkekler gibi komando olmak istediklerini belirtmişlerdir.

Şekil 7: Saklambaç Gazetesi, 6 Temmuz 1969

"Erkeklerimiz gibi gerekirse güreşiriz de, boks da yaparız judo da„

Yüzlerce genç kız komando olmak için Türkeş'in Partisine giriyor

Kimyan ÖZ BİR

ANKARA (Saklambaç) - Tersâ ve Ürdün'den başlayarak Orta-Do-ğu'da yaygın hale gelmeye başlayan kadın komandolar şimdi de Türkiye'de boy gösteriyor. Ünlü hareketi başlatmak üzere hazırlıklara geçmişlerdir. İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerimizde bir kısım yüksek öğrenim gençli - ğinden sonra, ülkücülüğe inanmış, Ülkücü ocaklarının yaptıkları, heyhatlar gibi hareketleri karşısında yüzlerce genç kız da milliyetçi gençliğin "Dokuz Işık" fikri etrafında toplanarak milletvekileri kararlar vermişler ve bu amaçla Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)'nin kapılarını açmışlardır.

Bu arada, Türkeş'in, genç - leri kendi partisi saflarına çağırmaları ve MHP'nin 34 komando kampı daha açacağını açıklamaları üzerine Türkiye'de kadın komandoların Gözü(Bir) yapacaklarını bildiren EMİNE ÖZKAN, SEVGİ AKIN ve FATMA DOĞAN isimli 3 kız öğrenciyle konuşmuşlardır. "Komando olmak için ne yapmanız gerekiyor?" sorusuna karşılık, "Bizler ülkücü gençliğin mensubuyuz. Bizler ten bağlılık ortak ülkü, milliyetçilik, ahlâk ve de... ülkücülüğe dayanan bir topluluğa bünyeliyiz" cevabını Türkiye'nin ödevlendiren yanıtı.

İDARECİLER MEMNUN

Biz, için bunu temsil prensip olarak kabul ediyoruz... Toplumumuz içinde vazedeğerimizin... mutlu - luğu ve refahı görüşmek için de çalışmağız... Bunun için ilmi, edebi konumda kamplarında arkadaşlarımızın yanı sıra güreşiriz de, boks da ederiz, judo da öğreniriz..."

Öte yandan parti liderî gelenbevî konuşmalarında, kadınların da parti ve partinin görmek için bütün olanaklarının sağlığına ve bu durumu memnuniyetle karşıladıklarını açıkla - mışlardır.

Alpaslan Türkeş'in Genel Başkanı bulunduğu Milliyetçi Hareket Partisi'nin komando kurslarına girmek için genç kızlar da müracaat etmektedirler. Yukarıdaki fotoğrafta partiye giriş beyannamesi doldurun Emine Özkan adlı bir genç kız görülmektedir.

Komando yetiştirmek için 34 kamp kuracak olan Milliyetçi Hareket Partisine kızlar da ilgi duymaya başlamışlardır. Ankara'da "Bizim erkeklerden nemiz eksik?" diyen yüzlerce genç kız komando olmak için MHP'ye girmeye başlamışlardır. Resimde komando kursları - na katılacak olan genç kızlar parti tüzüğünü incelerken toplu halde görülmektedirler.

Murat Aydoğan

Kaynak: (Aydoğan, 2022).

Genel itibarıyla solcular ve sağcılar arasında geçen yoğun çekişmede sağcıların üstün gelmesi farklı bir ifadeyle sosyalist milliyetçiliğin başarılı olamamasının iki önemli sebebi bulunmaktadır. İlkin muhafazakarların ve milliyetçilerin komünizmi ortak düşman olarak görmelerine karşın solun kendi içinde gittikçe bölünmesidir. İkincisi ise sosyalizme meşruluk kazandırmak amacıyla çizgisine dahil etmiş olduğu milliyetçiliği fikri olarak iyi konumlandıramaması ve çelişkili bir görünüm sergilemesi sebebiyle taban bulamamasıdır. II. Dünya Savaşı'nın

[219] Milliyetçi siyasetteki kadınların görünmez kılındığı erkek egemen yapı uzun yıllar değişmemiştir. Bu konu MHP'nin ve İYİP'in kadına yönelik bakış açılarının ele alındığı ileriki başlıklarda ayrıntılı olarak aktarılacaktır.

ardından tüm dünyada etkili olmaya başlayan sol düşünce, Türkiye'de işçi sınıfının gelişmemiş olması faktörü de dikkate alığında kitleselleşememiş ve 20. yüzyılın sonu itibarıyla etkisini giderek yitirmiştir (Atılgan: 3).

3.3. Küreselleşme Karşısında Türk Milliyetçiliği

Tüm dünyada etkili olmaya başlayan küreselleşme olgusu Türkiye'de 1980 sonrası kendisini hissettirmeye başlamış ve siyasi, iktisadi, toplumsal olarak değişim ve dönüşümün gerçekleştirildiği yeni bir döneme girilmiştir. Yeni dönemin şekillenmesinde iki önemli olgu karşımıza çıkar. Bunlardan ilki 24 Ocak 1980 ekonomik kararları ikincisi ise 12 Eylül 1980 darbesidir.

1970'ler boyunca gittikçe yükselen kutuplaşmalar 1980 darbesi ile son bulmuş ve gerek sağ gerekse de sol kesim ağır cezalara çarptırılmıştır. Alınan cezalar ve cezalara yönelik yapılan savunmalar, milliyetçi harekette ideolojik değişim yaşanmasına zemin hazırlamıştır. 1993 yılında Büyük Birlik Partisi (BBP)'nin kurulması bunun bir örneğidir. Dolayısıyla 1980'ler milliyetçi hareket için 1960 ve 1970'li yılların solu gibi bölünmelerine sebep olacak dinamiklerin ortaya çıktığı yıllar olmuştur.

1990'lara gelindiğinde ideolojik değişim ve ayrışmaların net bir şekilde kendisini hissettirmeye başladığı görülür. SSCB'nin dağılmasının ardından Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan gibi Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarına mukabil komünizm tehdidinin ortadan kalkmasıyla sağ-sol kutuplaşması büyük ölçüde geride bırakılmış ve bu süreçten sonra kimilerine göre "neo-faşist" veya "post-faşist" tutum kimilerine göre "neo-liberal" politikaların kabul gördüğü "*yeni milliyetçilik*" anlayışları ortaya çıkmıştır. Bu başlık altında milliyetçi hareketin 1980'ler ve 1990'lar boyunca değişen ideolojik yaklaşımları; dergi, gazete ve edebi metinler üzerinden incelenecektir.

3.3.1. 1980 Darbesi Sonrası Türk Milliyetçiliğinde Fikir Ayrılıkları

Dünyanın tek bir pazar haline geldiğini öne süren veya dünyayı tek bir pazar haline getirmeye çalışanların ana savunusu olan küreselleşme ışığında yeni ekonomik programlar ortaya atılmıştır. ABD'nin başını çektiği dışa dönük büyümeyi içeren bu

Neoliberal ekonomi programlarından tüm dünya ülkeleri gibi Türkiye de etkilenmiş ve süreç Turgut Özal öncülüğünde şekillenmiştir.

1970'lerin sonuna gelindiğinde ABD, şimdiye dek IMF ve Dünya Bankası tarafından geleneksel proje yardımları biçiminde diğer ülkelere yapmış olduğu yardımları artık "*yapısal uyum kredilerine*" dönüştürmüş, böylece kredileri alabilmeleri için hükümetler önceden belirlenmiş olan ekonomik programa uyacağı yönünde güvence vermek durumunda kalmışlardır.

IMF ve Dünya Bankasının denetimi altına girerek ulusların adım adım yetkilerini kısıtlamaya götüren ve sanayi ve finansal hizmetler alanındaki yabancı sermayeye yönelik kısıtlamaları ortadan kaldırıp üretimi dış rekabete açmak, ulusal parayı yabancı paralar karşısında bilakis dolar karşısında devalüe etmek, KİT'leri özelleştirmek gibi şartlara sahip ekonomik programlar; toplumsal yapıyı, bireye bakışı, siyasal katılımı büyük ölçüde değiştirmiştir. Bu uğurda Türkiye'de Süleyman Demirel hükümeti döneminde Turgut Özal tarafından hazırlanıp bir istikrar programı olarak sunulan ve 12 Eylül Rejimi'nin de benimsediği "*24 Ocak Kararları*" ABD kaynaklı küresel projenin Türkiye ayağı şeklinde değerlendirilmektedir (Dağdelen: 30-31).

Türkiye'de kararların uygulanabilmesi için dönemin sağ ve sol arasında kutuplaşmaya sebep olan tüm aktörlerini ortadan kaldırmayı hedefleyen 12 Eylül 1980 tarihinde bir darbe gerçekleştirilmiştir. Darbe sonrası sol kesimler hapse atıldığı gibi devlete yakınlığı ile bilinen milliyetçi kesimler de hapse atılmış ve her iki kesimin de kendi fikirlerini önceleyen yayınları takip etmemeleri adına evlerinde aramalar yapılarak kitleleri siyasetten uzaklaştırma amacı taşıyan depolitizasyon süreci başlamıştır (Koloğlu: 97-98).

Depolitizasyon sürecine binaen hapishanelerde milliyetçi ve solcuların karıştır-barıştır politikası ışığında aynı koğuşlara konularak kaynaştırılmaya çalışıldığı karşımıza çıkar. Hatta bir süre sonra ülkücüler, sokaklarda dinsiz olarak suçladığı solcuların gerçekte öyle olmadığını görmüşler, komünistlerin Rusya'ya, Çin'e bağlı vatansızlar olmadığının farkına varmışlar ve onların da "*Anadolu çocuğu*" olduğuna kanaat getirmişlerdir (Bora ve Can: 550-551).

Solculara yönelik bakış açısının değişmesi dışında ülkücülerin beklenmedik bir şekilde kendilerini hapishanede bulmaları lider-doktrin-teşkilat bağlılığının zayıflamasına sebep olmuş, sorgulanamaz olan lider sorgulanmaya başlanmış ve bilakis hapse giren ülkücüler yaşanan fikri boşlukta giderek İslam'a yaklaşmışlar, bu uğurda amaçlarını *Allah'ın ismini ve İslam'ı yaymak* şeklinde belirlemişlerdir. İslam'a yönelişi tetikleyen husus ise devletin güvenliğini sağlama işlevini yitirmişliğinin şaşkınlığı içinde kimlik bunalımı yaşayan hareketin liderinin idam cezası ile yargılandığı sırada hareketten ziyade kişisel tutum takınması olmuştur. Yaşanan bu durum sonucu taban ile lider arasındaki bağlılıkta önemli bir kopuş gerçekleşmiş ve ülkücüler çözümü İslam'a sarılmakta bulup fiziki ve fikri acılarının Kur'an okuyarak geçtiğini belirtmişler, "*Yusufiye*" veya "*taş medresesi*" olarak adlandırdıkları hapishaneleri de birer okul olarak görmüşlerdir (Bayraktar, 2016: 76-78).

Darbe sonrası MHP Genel Başkan Yardımcısı Agah Oktay Güner, "*fikri iktidarda kendi zindanda*" sözleriyle devlete hakim olan zihniyetin halen MHP ile ilişkisi olduğunu ortaya koymaya çalışmışsa da çeşitli işkencelere maruz kalan ülkücü tabanda bu karşılık bulmamıştır. Dahası devletin kendilerine hapsi ve işkenceyi reva görmesiyle karşılaştıklarından ihanete uğramışlık hissi onları sistem karşıtlığına itmiştir (Ete-Taşdelen-Ersay: 28). Bu uğurda kendilerini "*Türk-İslam ülkücüleri*" olarak adlandıran ülkücülerin, yaşadıkları durumlar karşısında çeşitli okuma-yazma ve yayın yapma gibi kültürel faaliyetlere yöneldikleri görülür.

1983 yılına gelindiğinde parti kurma yasaklarının ortadan kalkmasıyla birlikte durum değişmiş ve ülkücü hareketin geleceği konusunda fikir ayrılıkları boy göstermeye başlamıştır. Bu ayrılıklardan bir grup; hareketin, siyasi olarak devam etmeyip yalnız kültürel faaliyetlerde bulunmasını savunurken diğer grup sağ partiler şemsiyesi altında siyasi faaliyetlere devam edilmesi gerektiğini, bir diğer grup ise ülkücü hareketin kendi partisini kurması gerektiğini öne sürmüştür (Bayraktar: 81).

3.3.2. Yeniden Parti Kurma Girişimi: MÇP

Ayrışma sonrası ilk iki grubun daha istikrarlı bir biçimde ilerlediği karşımıza çıkmaktadır. Bunu MHP'nin devamı niteliğinde kurulmuş olan Muhafazakar Parti (MP)'nin en geniş tabana sahip hareketi sahiplenici misyon üstlenmiş olsa dahi

örgütlenme gerçekleştirememesinden, ülkücü kesimin çoğunluğu bir yana kayda değer bir kesimini bile bünyesinde toplayamamasından anlayabilmek mümkündür. Dolayısıyla bu durum taban ve yönetici kadro arasındaki ayrışmanın somut göstergesi olarak okunabilmektedir (Bora ve Can: 192-193).

Örgütlenme gerçekleştirilememesi doğrultusunda ülkücü hareketin yok olma tehlikesi ile karşılaştığı bu dönemde cezaevinden Türkeş'in; MP'nin örgütlenebilmesi ve istikrar sağlayabilmesi adına bazı yönlendirmelerde bulunduğu bilinmektedir. Bu uğurda başkanlarda değişikliğe gidilerek öncelikle İsmail Hakkı Yılanlıoğlu akabinde Ali Koç getirilmiş, daha etkili olabilmek adına ise 1985 yılında MHP'ye benzemeye çalışılarak parti ismi "*Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP)*" ve amblemi hilal ve dokuz adet yıldız olarak belirlenmiştir (Bayraktar: 82-83).

Sözü edilen değişiklikler çeşitli illerde teşkilatlanmayı artırmıştır fakat 1986 yılında gerçekleştirilen seçimlerde partinin %2.2 oy elde etmiş olması ülkücüler arasındaki ayrışmanın kısa sürede aşılamayacağının habercisi olmuştur. Bir sonraki yıl siyaset yapma yasağının kaldırılmasıyla MÇP genel başkanlığına getirilen Türkeş'in yeniden hareketin lideri olması; "*ülkücü camiada tereddütlerin silineceği*" yönünde bir kanı uyandırmış veya Anavatan Partisi (ANAP) başta olmak üzere diğer partilere dağılmış olan ülkücülere "*kutsal baba ocağı, ana ocağı olan MÇP'ye*" dönmeleri çağrılarının karşılık bulacağı beklenmiş fakat genel seçimlerde elde edilen %2.9'luk oy oranı bu beklentileri boşa çıkarmıştır (Bora ve Can: 420-421).

Kayda değer bir değişimin gerçekleşmemesi MÇP'yi mesafeli durduğu Türk-İslam ülkücülerine yakınlaştırır. Bu uğurda Türkeş, Muhsin Yazıcıoğlu'nun başında bulunduğu Türk-İslam ülkücülerini partiye davet ederek bölünmüşlüğü azaltmaya, güçlü tabanı yeniden canlandırmaya çalışarak 1989 yılındaki yerel seçimlerde oy oranını %4.1'e çıkarabilmeyi başarmıştır (Bora ve Can: 438).

Buna karşın devletçi yönü ağır basan Türkeş ve çevresinden ziyade sivil toplum yönü güçlü olan Yazıcıoğlu ve çevresi, parti içerisinde etkinliğini giderek artırdığından çok sesliliğin, bölünmüşlüğün sonlandığını söylemek mümkün değildir. Türkeş ve Yazıcıoğlu arasındaki ideolojik ayrışmayı Hocaoğlu, "*devletçi milliyetçilik*" ve "*milletçi milliyetçilik*" kavramlarıyla açıklar. Hocaoğlu'nun milletin selameti adına

iyi ve kötü olanı tespit etme kabiliyetine sahip devletin millet üzerinde baskı uygulama hakkı olduğunu savunan "*devletçi milliyetçilik*" anlayışı Türkeş'in milliyetçilik anlayışı ile özdeşleştirilebilirken; milleti, devletin şemsiyesi altına koymayan aksi yönde devletin varlığını millete bağlayarak milleti birincil konuma yerleştiren "*milletçi milliyetçilik*" anlayışı da Yazıcıoğlu'nun milliyetçilik anlayışı ile özdeşleştirilebilmektedir (Hocaoğlu, 2000: 2-4). Dolayısıyla MÇP çatısı altında iki farklı anlayış var olmuştur.

İlerleyen süreçte Hocaoğlu parti içerisindeki farklı anlayışları şöyle yorumlar; "*Ülkücülük, Türk milliyetçiliğinin çok özel bir versiyonudur. Kurucusu Alparslan Türkeş ve Baba Ocağı da MHP'dir. Ancak, Ülkücülük, ilginç bir 'gelişme' göstererek kurucusunu aşmış ve bu sebeple de baba ocağına sığmaz olmuştur... Artık, 'farklı içtihada sahip ülkücülükler', daha açık bir deyimle, tekil bir 'Ülkücülük' yerine aynı öze bağlı, ama farklı içtihadlara dayalı çoğul 'Ülkücülükler', gözü kapalı reddedilmesi mümkün olmayan fiili bir vakıa, bir realitedir. Bu durum, yani özde birlik fakat içtihadda farklılık, bir sapma, dalalet ve hele 'hıyanet' olarak değil, tam tersine, sıhhat alameti, Ülkücülük'ün gelişmesi olarak yorumlanmalı; içtihad'ı teşvik eden, hatta, hatalı içtihadı dahi 'sevap' addeden temel akaid düsturu unutulmamalıdır*" (Hocaoğlu, 1997).

1980 darbesinin ardından "*Sosyal Güvenlik ve Eğitim Vakfı*", "*Gençlik Kültür ve Sanat Ocakları* (GKSO)" gibi çeşitli sivil toplum kuruluşlarıyla ülkücülere ve onların ailelerine bir tür vefa örneği gösteren "*milletçi milliyetçilik*" anlayışına sahip Yazıcıoğlu'nun yardımlarda bulunması, zaman içerisinde popülaritesinin artırmasını sağlayan husus olmuştur. Resmî ideoloji ile eklemlenebilme gayretini devam ettiren Türkeş ve çevresi için Yazıcıoğlu'nun oluşturduğu bu tabanın MÇP içerisine dahil edilmesi öncelikle oy elde edebilmenin önemli bir adımı olarak görülmüş akabinde ise İslamcı niteliğe sahip bu taban parti içerisinde eritilmeye çalışılmıştır (Yıldırım, 2020).

MÇP içerisinde erimekten ziyade parti yönetimine; İslam'ın bir dolgu malzemesi olarak kullanılmaması, baskın bir lider kimliğinin olmaması gerektiğini belirterek muhalif kimliğiyle öne çıkan Yazıcıoğlu ve çevresi, bazı provokatif gösterilerle karşılaşmıştır. Lider-doktrin-teşkilat tezine açıkça eleştiriler

getirdiği "*Bizim Dergâh*" dergisi bürosunun basılması ve beraberinde yaşanan arbedeler bunlardan birkaçıdır. MÇP'nin yayın organlarından "*Bizim Ocak*" dergisi ve İslami yönü ağırlıklı "*Bizim Dergâh*" dergisi arasında yaşanan karşılıklı atışmalar hareket içerisinde merkezciler-dergâhçılar ayrımını beraberinde getirmiştir. Teşkilatlanmada da benzer şekilde Türk Ocakları karşısında sonradan Alperen Ocakları adını alacak Nizamı Alem Ocakları kurulmuş, Türk milliyetçiliğindeki ideolojik ayrışmalar netlik kazanmış fakat bu durum 1991 yılında gerçekleştirilen "*Kutsal İttifak*"a kadar dışarıya lanse edilmemiştir.

1991 yılı itibarıyla kısa süren MÇP-RP-IDP'nin oluşturduğu ittifak sonrası Türkeş MÇP'yi daha laik ve Türkçü bir çizgiye çekmeye çalıştığından Türk-İslam ülkücüleri olarak bilinen Yazıcıoğlu ve çevresi, parti içerisinde dışlanmalara ve "*şeriatçı*" olarak suçlanmalara maruz kaldıklarını aktarmaktadır. Gelişmelerin ardından "*Yeni Oluşum Hareketi*" olarak adlandırılan bu kesim, Yazıcıoğlu önderliğinde 1993 yılında mayasında müslümanlık olan, sivil toplumun aslîliğinin esas alındığı ve MHP'nin devletçiliğine mukabil yerliciliği-halkçılığı benimseyen BBP ile siyasi arenada yerini almıştır. Ayrıca aynı yıl MÇP'nin adının MHP şeklinde değiştirilerek partiye eski devletçi-laik-milliyetçi kimliğinin yeniden kazandırılmaya çalışıldığı görülür (Umur, 2016: 51) (Turan, 2021: 141-142) (Bora: 321).

3.3.3. Soğuk Savaş'ın Ardından Türk Milliyetçiliğinin Yeni Yorumları

1990'lı yıllara gelindiğinde ise SSCB'nin dağılması sonrası yaşanan iç ve dış gelişmeler doğrultusunda Atsız'a sıklıkla atıf yapılarak etnik unsurların yeniden öne çıkarıldığı bir döneme girilmiştir. Bu dönemde Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmasının ardından "*Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası*" şeklindeki Turancılık fikrinin yeniden canlandırılmaya Kürtlerin ise bağımsızlık talepleri törpülenmeye çalışılmıştır (Yaşlı: 287).

Diğer taraftan SSCB'nin dağılması kapitalizmin zaferini ilan etmesinin önünü açtığından tüm dünyada değerler, kurallar ve ilişkilerin değişmesi Türk milliyetçiliğini uyum sağlaması gerektiği yeni bir düzen ile karşı karşıya bırakmıştır. Yeni dünya düzenine uyum sağlama adına liberal değerlere açık bir çizgi güden

milliyetçi hareketin Türkiye'nin modernleşme süreci karşısında aldığı olumlu tavır liberal eğilimin bir parçası olarak okunabilmektedir.

Liberalleşme eğilimlerinin kabul görmesi; ABD'nin hegemonik üstünlüğünü sağlayarak diğer ulus devletler üzerinde etkisini artırmasını kolaylaştırdığı gibi dünyanın tek bir pazar haline gelerek küresel köye dönüşmesi de göç eden bireyleri kendi öz değerlerinden kopmadan gittikleri yerlerde diasporalar halinde örgütlenmesinin önünü açmış dolayısıyla küreselleşme hiç de paradoksal olmayan bir şekilde milliyetçiliği tahrik ve teşvik etmiştir. Öyle ki yeni şartlar getirip yeni kapılar açan küreselleşme ile Avrupa Türklüğünden bahsedilir olmuştur (Atasoy, 2012).

Bu yeni dönemde Türk milliyetçiliğini genel hatlarıyla üç başlık altında toplayabilmek mümkündür. Bunlardan ilki; tüm dünyada bağımsızlıklarını kazanan devletleri feyz alan Kürt milliyetçiliğinin siyasi arenada kendisini hissettirmesi karşısında yükselen resmi milliyetçilik, ikincisi küreselleşmenin etkileri ışığında döneme ayak uydurmanın önemli gerekçelerinden biri olarak görülen liberal bir milliyetçi anlayış, üçüncüsü teknolojik gelişmelerin iletişim/ulaşım olanaklarını hızla artırması sebebiyle bireyi kendi topraklarından uzaklarda yaşasa dahi onu toprağına/kimliğine yeniden bağlanmasını sağlayan görüşmeler veya uzakta-yakında olduğu fark etmeksizin bayraklar, ulusal marşlar, çizgi filmlerle her gün tekrarlanan sembollerin temel alındığı diaspora ve banal milliyetçiliktir.

3.3.3.1. Yeni Düşman: Kürt Milliyetçiliği

1980 darbesi, solcular ve sağcıların yanında Kürtleri de derinden etkilemiş bir gelişmedir. Özellikle Diyarbakır cezaevinde kendilerine uygulanan ağır işkenceler intihar etmelerine sebep olmuş ve 1984 yılına gelindiğinde Kürt milliyetçileri, devletin bu ağır baskı politikalarına PKK'yı kurarak kanlı bir şekilde karşılık vermeyi tercih etmişlerdir. Sonraki yıllarda cezaevlerinden tahliye edilen kişilerin de terörü temel yöntem olarak gören PKK'ya katılımı örgütün etkinliğini giderek artırmıştır. Bunun arkasında küreselleşmenin iletişim olanaklarının getirisi önemli bir yer tutar. Nitekim Kürt milliyetçileri; İntifada'dan çocukların taş atmasını, Vietnamlı rahiplerinden kendini yakmayı, 1985 sonrası Bulgaristan'daki ad değiştirme kampanyasından Türkiye'deki ad değiştirmelere tepki göstermeyi öğrenmişlerdir (Oran, 2009: 174). Bu

uğurda 1991 yılı Körfez Savaşı sonrası Kürtlerin ayrı devlet olma idealleri uluslararası bir niteliğe kavuşmuştur.

Sözü edilen gelişmelerin ardından uzun yıllar Kürt sorununu kabul etmeyen ve Kürtlerin de eski Türkler olduğunu dile getiren savların 1990'larla birlikte değiştiği ve devletin Kürt sorununa çözüm odaklı yaklaşmaya başladığı karşımıza çıkar. Bu uğurda Kürt sorununa yönelik gerçekleştirilen resmi milliyetçilik politikalarında Kürtlere verilen eğitimler ve getirilen yasaklar dikkat çekicidir.

İlkin cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte başlayan, bilhassa Kürtler olmak üzere gayrimüslim ve Türk olmayanlara yönelik Türk kültürü ve dilinin belli bölgelerde kalıcı hale gelmesini sağlamak adına oluşturulmuş "Yatılı İlköğretim Bölge Okulları (YİBO)"nın Tunceli, Bingöl, Mardin, Van, Diyarbakır illerinde sayıca artırılması asimilasyon sürecinin önemli adımlarını oluşturur[220] (Arslan, 2015: 140-141) (Güleç, 2013: 90-91).

İkincisi ise "*terörizmin ajanları*" ve "*bölücüler*" olarak görülen Kürt milletvekillerine siyasi yasakların getirilmesi ve Terörle Mücadele Kanunu'nun çıkarılmasıdır (Güleç: 61). Bu kapsamda 1990'lı yıllardan itibaren programlarında Kürt sorununun çözümünü esas alan partilerin büyük çoğunluğunun faaliyetlerinin durdurulduğu görülür. Öyle ki 1993'te Halkın Emek Partisi (HEP) ve Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP), 1994'te Demokrasi Partisi (DEP), 1996'da Demokratik Değişim Partisi (DDP), 1999'da Demokratik Kitle Partisi (DKP), 2003'te Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmış, 2005'te ise HADEP'in yerine kurulan Demokratik Halk Partisi (DEHAP) de açılan kapatma davası sonuçlanamadan kendisini feshetmiştir (Arakon, 2010: 184).

[220] 1980 darbesi sonrası getirilen Kürtçe konuşma yasağı 1990'larda kaldırılmışsa da bunun uygulamaya sirayet etmediği görülür Kürt çocuklarının okul yıllarını Dilek Kurban şöyle aktarır; "*İlk öğrendikleri Türkçe kelime 'sus' olan Kürt çocuklarının, öğretmenlerini anlayamadıkça; anlamadıkları için öğretmenleri tarafından azarlandıkça, dövüldükçe; sınıftaki memur çocuğu Türk arkadaşlarının ne kadar güzel Türkçe konuştuklarını ve derslerinde ne kadar başarılı olduklarını görerek kendilerini onlardan aşağı hissettikçe; 'başka bir halkın diline imrendikçe'; ezildikçe, utandıkça sustuklarına dair anlatıları. Susarmış bu çocuklar, susarak beklerlermiş. Dersin, sonraları teneffüslerde de Kürtçe konuşmanın yasaklanması üzerine, okulun 'bir an önce bitmesini' beklerlermiş. 'Kaçıp' eve dönmek, özgür olmak için"* (Kurban, 2010).

Bu dönemde PKK'nın etkinliğinin artırmasına paralel olarak devletin de çeşitli politikalarla asimilasyon sürecini hızlandırdığı karşımıza çıkar. Artan çatışmalara istinaden çözüm önerilerinden biri de bölgedeki Kürt halkını göçe tabi tutmak olmuştur. Bu uğurda askeri çatışmaların yaşandığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin büyük bir bölümündeki köylerin ve mezraların boşaltılması için güvenlik politikaları uygulanmış ve politikalar ışığında ise en az üç bin köyün zorunlu göçe tabi tutulduğu saptanmıştır (Koçal, 2015: 225-226).

Göçe tabi tutulan Kürtlerin önce bölgesel göç merkezlerine akabinde Adana, Mersin, İzmir, İstanbul başta olmak üzere Türkiye'nin batısındaki büyük sanayi ve ticaret merkezlerine yerleşmesi bazı sorunları da beraberinde getirdiği görülür (Koç, 2015: 82). Ekonomik krizlerin boy gösterdiği bu dönemde batıdaki işgücünün kaynağı olarak artık Kürt işçilere işaret edildiğinden Türk işçilerin işten çıkarılması ve buna mukabil doğudan şehit haberlerinin gelmeye devam etmesi Türk işçilerinin milliyetçi yanlarının canlanmasına sebep olmuştur. Nihayetinde devlet ile terör örgütü PKK arasında çözüme kavuşturulmaya çalışılan soruna halk da dahil olmuş, bu durum Türk ile Kürt arasındaki çatışmaya doğru yol almış ve Kürtler, tehlikeli etno-kültürel sınıf olarak algılanmaya başlanmıştır (Oran: 176) (Arakon: 186).

Türk ile Kürt arasında yaşanan gerilimlerden siyasi olarak faydalanan partilerin başında MHP gelmektedir. 1980'lerin ikinci yarısında yeniden örgütlenme gerçekleştirebilme adına adımlar atsa da fikri ayrılıklar yaşayan milliyetçi hareketin; 1991 yılına gelindiğinde SSCB'nin dağılması ile yıllarca ortak düşman bildiği komünizm tehdidi ortadan kalmış, İslamcılarla aynı hedefe yönelme ihtimali de zayıflamıştı. Bu noktada ülke içerisinde yaşanan terör olayları vatanın bölünmez bütünlüğünü tehlikeye attığından MHP'nin; yeni düşmanı olarak "*Kürt Milliyetçileri-PKK*"nın boy göstermeye başladığı ve çizgisini de terör olaylarına karşı çözüm odaklı olma üzerine kurmaya çalıştığı görülür[221] (Bektaş ve Köse, 2020: 13).

[221] Devletin bölünmez bütünlüğünün tehlikeye düştüğü duygusu, 1991 yılında Hatip Dicle'nin TBMM'de yeminini ederken "*Ben ve arkadaşlarım bu metni anayasanın baskısı altında okuyoruz*" ifadelerini kullanmasında ve Leyla Zana'nın yeminini Kürtçe "*Bu yemini Türk ve Kürt halkı adına ediyorum"* şeklinde tamamlamasında daha da belirginlik kazanmıştır.

1990'lı yıllarda milliyetçi hareketin (fikri olarak bölünmüşlüğüne karşın) PKK'ya ve Kürt halkına yönelik tutumlarında benzerlik olduğu söylenebilir. Öyle ki Türkeş hedefini, Kürt kökenlilere rahatsızlık vermeyecek şekilde bölücü terörün üzerine gitmek ve bölge halkını terör belasından kurtarmak olarak belirlemiş, Yazıcıoğlu; "*hepimiz aynı kilimin desenleriyiz*" sloganıyla Türk ve Kürtler arasındaki farkı kabul etmekle birlikte farklılığın kilimin desenleri arasındaki farklılık kadar olabileceğini vurgulamıştır. 1997 yılında Türkeş'in ölümünün ardından genel başkanlığa seçilen Bahçeli de teröre karşı benzer tutumu devam ettirerek Türkiye'yi "*çiçek bahçesi*"ne benzetmiş, farklılıkları zenginlik olarak değerlendirmekle birlikte "*ayrık otların*" zenginliğe faydasının olmadığını dile getirmiştir (Dural, 2014: 480-481).

Kürt sorununa ilişkin tarafını belli eden partilerden biri olan MHP, bu çizgisiyle oy oranını artırmayı başarabilmiş fakat 1995 seçimlerinde baraj altında kaldığından meclise girememiştir. Dolayısıyla 1999 seçimlerine giden süreç; Kürt siyasetinin etkisini açıkça ortaya koyabilmek açısından önem arz etmektedir. Sürecin önemli özelliklerinden biri MHP'nin Anadolu dışında Akdeniz ve Ege bölgelerinden yeni seçmen kitlesine sahip olmasıdır. Artık kırdan kente göç sonrası şehir hayatına, modern olana karşı verilen tepkiden beslenen milliyetçiliğin yerini "*şehirlileşme sürecini içselleştirmiş olan ev sahibinin*" yeni göç dalgası ile karşılaşmaya verdiği tepkiden beslenen milliyetçilik almıştır (Ete: 40).

Değişen tabanın bilincine varılarak politikaların seküler milliyetçiler üzerine kurulması daha çok Bahçeli liderliğinde gerçekleştirilir. 1999 seçimlerine giden yolda Ar-Ge Merkezi'ni kurarak süreci planlı bir şekilde yürüten ve sahaya inerek orta sınıf ve altındaki kesimle bire bir görüşmeler yapan MHP ve yeni lideri Bahçeli'nin; ılımlı siyasi söylemleri, bilimsel üslup ve uygulamaları, uzmanlaşma çabaları ile eğitimli orta sınıfın dikkatini çektiği görülür. Bu uğurda değişen MHP'nin tanıtılması, seçim sonuçlarına da tarihinde en yüksek oy oranını alarak yansımıştır (Bektaş ve Köse: 14).

Yaklaşık %18'lik oy oranına ulaşmasının Kürt milliyetçiliği karşısındaki tutumundan ayrı olarak bir diğer sebep ise Refah Partisi'nin yapmaya çalıştığı fakat başarılı olamadığı başörtüsü sorununu "*ürkek değil, erkek parti*" sloganıyla daha sert

ve net bir şekilde dile getirip sorunun partileri tarafından çözülebileceğini beyan etmeleridir. Böylelikle MHP, muhafazakar kesimin de desteğini almayı başarabilmiştir (Ete: 41).

Muhafazakarların desteğinin arkasında 28 Şubat 1997 yılında gerçekleştirilen post-modern darbenin etkisi yer alır. Ciddi demokrasi sorunlarının yaşandığı bu dönemde Bahçeli, 12 Eylül öncesinde olduğu gibi gençlerin sokakta birbirleriyle ve kamu gücüyle çatışmasını onaylamadığını dile getirmiş, tüm ülkücü gençleri sokak eylemlerinden uzak durmaları ve provokasyonlara karşı uyanık olmaları gerektiği konusunda uyarmıştır (Uzun, 2020). Nihayetinde partinin farklı ideolojik görüşlere sahip kesimleri bir çatı altında toplamayı başardığı söylenebilir.

3.3.3.2. Liberal Milliyetçi Yansımalar

SSCB'nin dağılması, etnik topluluklarda milliyetçiliğin canlanmasına sebep olduğu gibi kapitalizmin zaferini ilan etmesinin ve neoliberal politikaların yayılmasının da önünü açmıştır. Bu politikalar ışığında tüm dünyada değerler, kurallar ve ilişkilerin değişmesi ise Türk milliyetçiliğini uyum sağlaması gerektiği yeni bir düzen ile karşı karşıya getirmiştir. Karşılaşılan yeni düzemde MHP'nin liberal çizgiye yönelmesi kaçınılmaz olmuş ve Alparslan Türkeş'in vefatı sonrası genel başkanlığa aday olan Yıldırım Tuğrul Türkeş, Devlet Bahçeli, Ramiz Ongun, Enis Öksüz gibi isimler partiyi kimliksizleştirmeden yeniliğe açık bir değişim geçirmesi gerektiği hususunda hemfikir olup "*bilgi çağının*" öneminden bahsetmişlerdir (Dural: 609).

Türkiye'de milliyetçiliğin liberal bir çizgiye yönelmesinin arkasındaki önemli isimlerden biri Turgut Özal'dır. Özal'a göre milliyetçilik; "*toplumların o anda, kendi yaptıkları işlerle övünebilmesidir. Sen dünyayla yarış edebiliyor musun? Yani, başka ülkelerle yarış edecek adamların var mı? Daha iyi ressamın, sanatçın, tüccarın, politikacın var mı?*" şeklinde işlevsel anlamdadır. Kendisi bu durumu şöyle açıklar; "*Bizim milliyetçiliğimiz, Avrupa'dan geri kalmama milliyetçiliğidir, onunla yarış etme milliyetçiliğidir. Ben milliyetçiliği böyle anlıyorum*".

Değişimi kaçınılmaz olarak gören Özal'ın milliyetçiliği, tarihten gelen kurumların ve değerlerin savunulması biçiminde varlık bulan muhafazakar milliyetçilik ile de yakınlık arz eder. Dolayısıyla bu dönemde milliyetçi anlayışın,

liberal-muhafazakar (yeni sağ) politikalar üzerinden etnik öğelere vurgu yapan bir mahiyette oluşturulmaya çalışıldığı karşımıza çıkmaktadır[222] (Uluç, 2014: 122).

Yeni sağ politikalar ışığında MHP içerisinde değişim ve dönüşümü en iyi şekilde sağlayabilecek lider isim olarak yenileşmeye açık olup hareketin taşıyıcı kadrolarını da sürece dahil eden Devlet Bahçeli öne çıkmıştır. Bu niteliğiyle genel başkanlığa seçilen Bahçeli liderliğinde bilimsel yönü ağırlık kazanan MHP çeşitli zamanlarda hazırladığı yayınlarda rasyonel projeler üretmeye, yükselen değerlere sahip çıkmaya, uzlaşmacılığa, bilgi toplumunun yeniliklerini yakalamaya önem veren bir çizgi gütmeye başlamıştır.

Radikal bir anlayıştan ziyade dengeli bir siyaset gütmeye çalışan MHP, boşalan "*merkez sağa*" talip olarak büyük ölçüde başarı elde edebilmiş ve bu uğurda yönetici kadro tarafından partiye rejim, ordu, sermaye ve medya nezdinde; ılımlı, hoşgörülü, iş birliğine yatkın bir özellik verilmeye çalışılmıştır. Merkez sağa yönelen tutumu sebebiyle kimi zaman gençlik ve taşra tabanının radikal talepleri karşısında eleştirilere maruz kalan parti sözü edilen kesime "*tek başına iktidara gelecekleri günü beklemeleri*" gerektiği şeklinde telkinlerde bulunarak yumuşatma girişimlerine başvurmuştur. Seçim kampanyalarında ise kimlik politikaları ekseninde Türklük ön plana çıkarılmış, mağduriyet ve dışlanmışlık temaları işlenmiştir (Turan: 155-157).

2000 yılında "*Yüzyılla Sözleşme*" ismi verilen kongrede küreselleşmenin olumsuz yanlarına vurgu yapılmakla birlikte Bahçeli'nin konuşmasındaki liberal değerlere yakınlık dikkat çeker. Yeni yüzyılda milliyetçiliğin ve demokrasinin esas olacağını vurgulayan Bahçeli; "*Türkiye, yeni çağın başında, yeni bir heyecan ve atılım*

[222] Bu politikaların fikri temellerini Mümtaz Turhan ve Erol Güngör'ün yazılarında bulabilmek mümkündür. Öncelikle Turhan, kültürel değişimi erken tespit eden düşünürlerden biri olup 1958 yılında yayınladığı "*Garplılaşmanın Neresindeyiz?*" adlı eseri ile bize ait olan iyi şeylerin muhafaza edilmediğini aksi yönde modernleşmek uğruna Batı'nın kötü yönlerinin örnek alındığını dile getirmiş ayrıca yalnızca fabrikalar kurmanın, geniş caddeler açmanın, parklar barajlar yaptırmanın modernleşmek olmadığını bunları yürütebilecek bireyler yetiştirmenin esas olduğunu vurgulamıştır (Turhan, 2015: 57-66). Liberal-muhafazakar politikalar ışığında toplumun durumunu gözlemleyen bir diğer isim olan Erol Güngör, teknolojinin artan etkisi ile modernleşmenin "*Avrupalılaşmak*" olmadığını; modernleşmek için Avrupalı olunmasının gerekmediğini, zaten bir milletin başka bir millete ait olanı benimsemesinin imkânsız olduğunu çünkü her milletin kendine özgü tarihinin ve bu tarih boyunca şekillenmiş kültürünün var olduğunu belirtir (Güngör, 2019-b: 16). Ayrıca küreselleşmeyle gelen değişimin de reddedilemeyeceğini dile getirerek yenilenmenin gerçekleştirilmesi gerektiğinin fakat hızla gelişen kültür yabancılaşmasının karşısında Türk kültürünü kaybetmemek adına milliyetçi eğitim politikalarına önem verilmesi gerektiğinin altını çizer (Güngör, 2019-c: 98).

ruhuyla hareket etmek mecburiyetiyle karşı karşıyadır. Türkiye, Avrasya'nın bir barış ve istikrar bölgesine dönüşmesi, küreselleşmenin insanî bir boyut kazanması için, büyük bir dinamizme kavuşmak ve böyle bir iddianın sahibi olmak durumundadır. Bunun temel şartı, kalkınma ve demokratikleşme sürecini tamamlamak, büyük devlet geleneğini ve tecrübe birikimlerini yeni yüzyılın şartlarında yeniden yorumlamaktır. Türkiye'nin muhteşem konumu ve manevi birikimleri, yüzünü ne Doğu'ya ne de Batı'ya dönmesini mümkün kılar. Türkiye hem Batı'ya hem de Doğu'ya dönük olmak zorundadır" sözlerini kullanır (Bahçeli, 2000).

Gerçekleştiren bu kongre ile partinin ideolojik çizgisinde düzeltme yapılıp parti programı, delegelere bile dağıtılmadan onaylatılmıştır. Program ışığında küreselleşmeci bir siyaset benimsenerek IMF politikalarını sahiplenen ve halka bilakis burjuva kesime sadece bir soğuk savaş partisi ve sokak gücü olmadığını kanıtlama derdine düşen MHP, batıyla barışık bir çizgi gütmeye başlamıştır (Yanardağ, 2000).

Yeni yüzyılda değişimin gerekliliğini Bahçeli, kongredeki konuşmasında şöyle aktarır; "*Milliyetçi Hareket'in değişip değişmediğini, milliyetçiliğin misyonunu tamamlayıp tamamlamadığını çok merak edenlere hatırlatmak isterim ki, tarihî kökleri ve iddiaları güçlü olan hareketler, varlığını ve ayrıcalığını sürekli muhafaza ederler. Yani değişip başkalaşmazlar, ama gelişirler. Ortaya çıkan yeni ihtiyaç ve gelişmelere yeni cevaplar ve çözüm arayışları içinde olurlar. Bu durum, onların hem hayatiyetinin bir göstergesi hem de ileri görüşlülüğünün bir eseridir*" (Bahçeli, 2000).

Değişime odaklanıp uzlaşmacı tavır takınarak iktidara gelmesinin ardından birçok kesime vaatlerde bulunan MHP'nin verdiği vaatleri gerçekleştirememesi 2002 seçim sonuçlarına baraj altında kalarak yansımıştır. Vaatleri gerçekleştirememesinin yanında kısa süre içerisinde oy oranındaki bu denli düşüşün iki önemli sebebi bulunmaktadır. İlki 1999'da hükümet kurulma sürecinde MHP'nin sağ partiler ile ittifak kurma imkânı varken Demokratik Sol Parti (DSP) ile koalisyon kurması ikincisi ise seçmenlerin artık denge siyasetinden ziyade belirli bir ideoloji üzerine daha net çıkışlar yapan partileri tercih etmeleridir.

3.3.3.3. Türk Diasporalarının Durumu: Banal Milliyetçilik

1990'larda etnik toplulukların başkaldırısı ve küresel siyasi-ekonomik politikaların liberal etkisi dışında Türk milliyetçiliğinin karşı karşıya kaldığı bir diğer husus Türk kültürünün varlığını ve devamlılığını sağlama çabası olmuştur. Nitekim sermayenin hızla dolaşım içerisinde olduğu bu dönemde yurt dışına çıkmış Türklerin asimile olacakları tedirginliği doğmuştur.

Küreselleşme olgusu, sürecin çift taraflı gerçekleştiği hesaba katılmadan Amerikan ve Batı kültürünün tüm dünyada hâkimiyet kuracağı ve bu kültürlerin insanlığın ulaştığı son nokta olacağı şeklinde sunulmuştur. Batı dışı kültürlerin yok sayıldığı bu süreçte; Türk kültürünün devamlılığı adına Batı'nın kültürünü Türk kültürüyle (Barış Manço'nun müzik alanında hem Batılı hem Türk hem de müslüman olmayı birleştirebildiği gibi) edebiyat, felsefe, sinema gibi çeşitli alanlarda harmanlayabilmek yeni dünya düzenine adapte olmayı ve düzende söz hak elde edebilmeyi sağlamanın önemli bir yolu olmuştur. Bu yolda çeşitli gerekçelerle farklı ülkelerde yaşamını devam ettiren Türk diasporalarının dayanışması önem arz etmektedir (Atasoy, 2019-b: 10-13).

Küreselleşmenin getirdiği fırsatlara binaen önemli etnik stratejilerden biri olarak yükselen modern diasporalar, anavatanla ilişkilerin güçlenmesine ve kültürel kimliklerin yeniden üretilmesine imkân vererek asimilasyona karşı daha güçlü örgütlenme sunmaktadırlar. Yeni teknolojik gelişmelerle diasporalar, sadece anavatanla değil diğer ülkelerdeki soydaşlarla da dayanışma içerisinde olmayı sağladığından artık anavatan için uluslararası ölçekte siyasi bir aktör haline dönüşmüşlerdir (Adıgüzel, 2016: 174).

Siyasi bir aktör niteliğine kavuşan Türk diasporalarının oluşumu ilk olarak 1960'lı yıllarda bilhassa Avrupa'nın kalkınmasını sağlamak amacıyla gerçekleştirilen işçi göçlerinde karşımıza çıkar. 1961'de Almanya ile "*Türkiye-Almanya İşgücü Anlaşması*" 1964'te Avusturya, Belçika ve Hollanda ile 1965'te Fransa, 1967'de İsveç ve Avusturya ile işgücü anlaşmaları imzalanmıştır. Bu antlaşmalarla birlikte gelişmiş sanayi ülkelerine giden Türklerin, orada elde edecekleri tecrübelerini ileriki yıllarda

Türk ekonomisine kalifiye iş gücü olarak yansıtacakları düşüncesi hakimdir (Erdoğan: 117-118).

Türkiye'nin dış ticaret açığının %80'ini, cari açığın ise %60'ını karşıladığı tespit edilen Türk diasporalarına (Erdoğan: 126), 1980 ve 1990'lara gelinceye dek Ankara hükümetinin yeterince önem vermemesi beklenilen geri dönüşleri engellemiştir. Diasporaların kendi aralarındaki ilk dayanışmaları 1970'lerde kurulan Türk işçi dernekleri ile söz konusu olmuş ve bu dernekler gittikçe faaliyetlerini artırmışlardır. Dernekleşmede güçlenmelerine karşın yılın başında yaşanan petrol krizi, Avrupa'nın göçmen alımını durdurmasına ve işten çıkarmalara sebep olmuş dolayısıyla bu yıllar Türk işçileri için sancılı geçmiştir.

Pek çok Türk işçisi geri dönmek yerine diğer Avrupa ülkelerinden sığınma talep etme yolunu tercih etmişlerdir. Bu uğurda Almanya'nın Sosyalist ülkelerden kaçışı kolaylaştırmak için hazırladığı "*herkesin iltica hakkını teminat altına alan*" anayasal maddeyi fırsat bilerek başvuru yapan Türk işçilerinin sayısı 1976'da 809 iken 1980'de 57913'e ulaşmıştır (Abadan-Unat, 2002: 55-56). Diğer taraftan ekonomik krizler sonrası göçlerin durdurulması insani bir hak olarak aile birleşimi yasasının çıkarılması ile beklenilen geri dönüşleri karşılamamış ve Avrupa'daki Türk nüfusunun artışı devam etmiştir.

Sözü edilen koşullarda Türk işçi derneklerinin giderek siyasileştiği görülür. Solcu ve uluslararası bağlantıları olan derneklerin yanı sıra benzer şekilde örgütlenmiş fanatik sağcı ve dinci dernekler, büyük kentlerde üye kaydına başlayıp bu yoldan anayurttaki siyasi partilerin uyduları haline gelmişlerdir (Abadan: 55). MHP, özellikle Batı Almanya'daki Türk işçilerin örgütlemesine önem vererek gerek yasal gerekse de yasal olmayan şekilde etkinliklerini sürdürmüştür[223].

1980'lerle birlikte Avrupa'daki Türklerin sosyal konumlarında değişim gözlenir. Aile birleşimi yasası ile 2. kuşak olarak adlandırılan Türkler, gittikleri ülkelerde almış oldukları eğitimlere binaen 1. kuşağa göre yalnız fabrikalarda

[223] Ağaoğulları; MHP'nin bir yan kuruluşu olarak 1978 yılında ortaya çıkan "*Avrupa Demokratik Ülkücü Türk Dernekleri Konfederasyonu*"na Avrupa'da etkin 129 derneğin üye olduğunu belirtir (Ağaoğulları: 342).

çalışmayıp işyerleri açmışlardır. Esnaflık başta olmak üzere mühendislik, mimarlık, doktorluk, dişçilik, nakliyatçılık, muhasebe servisleri gibi iş kollarında işyeri açarak kamusal hayatta görünür hale gelen Türklerin ev sahibi devletin vatandaşlarıyla rakip olmaya başladığı görülür.[224] Rakip olma durumunun ekonomik krizlere denk gelmesi toplumsal olarak huzursuzluğu beraberinde getirmiş ve Türk nüfusunun fazla olduğu Almanya'da bu durum sözlü şakalarda ya da şehrin duvarlarına; "*Türken'raus* (Türkler dışarı)", "*Erschlaght die Türken* (Türkleri Öldürün)" şeklinde yazılan yazılara yansımıştır (Abadan-Unat, 2015: 267) (Abadan-Unat, 2002: 63).

Geri dönüşlerde yaşanan sıkıntılar, başlangıçta "*misafir işçi*" olarak görülen Türklere yönelik tutumları değiştirmiş ve bu noktadan sonra ev sahibi ülkenin kültürünü tehlikeye düşüreceği endişesiyle konukseverlik son bulup Türkler için "*göçmen*" ifadesi kullanılmaya başlanmıştır (Kahraman, 2018: 215). Diğer taraftan Avrupa'daki Türklerin kalıcı olduklarının anlaşılması Türk hükümetini de harekete geçirmiştir. Bu uğurda 1980 sonrası yurtdışındaki Türklerin çıkarlarını koruma zorunluluğu yasal bir zemine kavuşmuş ve göçmenlerin anavatanla bağlarının korunup sağlamlaştırılması devletin bir görevi haline gelmiştir (Sağlam, 2019: 84).

1990'lı yıllara gelindiğinde SSCB'nin dağılmasıyla yalnız Türklerin değil Doğu Almanya'da bulunan Almanların, Macarların, Romenlerin, Boşnakların, Sırpların, Hırvatların da Batı'ya yönelmesi farklı etnik topluluklara olan nefretin artmasının bir parçasıdır. Bu sebeple göçe maruz kalan ülkelerde, etnik-milliyetçi politikaların uygulamaya konulduğu görülür. Türklerin Almanların işlerini çaldığına işaret ederek işsizliği ve ekonomik sorunları milliyetçi söylemle çözmeye çalışan Kohl hükümeti bunun bir örneğini oluşturur[225] (Kaya: 2011: 34-35).

---

[224] 1961 yılı ve sonrasında Almanya'ya gerçekleştirilen göç dalgası birinci nesil, 1974'de yürürlüğe giren aile birleşmesi yasasıyla Almanya'da doğan veya Türkiye'de doğup küçük yaşta bu ülkeye gelenler ikinci nesil, burada büyüyenlerin çocukları olan üçüncü nesil ve üçüncü nesilden evlenmiş olan bireylerin dünyaya getirdikleri çocuklar dördüncü nesil olarak adlandırılmaktadır (Yurdakul ve Çuha, 2018: 153).

[225] Kohl hükümetinin yabancılar için (bilakis diğer topluluklara nazaran entegrasyon politikalarına duyarsız kalıp kendi kültürlerini devam ettirmede ısrarcı en kalabalık göçmen grubu Türkler için) hazırlanan taslakta dört önemli nokta karşımıza çıkar. Bunlar; geri dönüşün teşvik edilmesi, Türkiyeli göçmen çocuklarının Almanya'ya gelebilme yaşının 16 yaşından 6 yaş sınırına çekilmesi, eşlerin getirilmesinin zorlaştırılması ve Türkiye`nin Avrupa Birliği üyeliği çerçevesinde serbest dolaşım hakkının kaldırılmasıdır (Şahverdi, 2022). Fransa'da ise AB dışından gelen işsiz göçmenlerin geri

SSCB'nin dağılmasının ardından dış politikada bölgesel gücün önemini kavrayıp Orta Asya ve Kafkasya'da bağımsızlık kazanan devletleri tanıyan Türkiye, bu gelişme sonrası yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarının dayanışmalarına önem vermeye başlamıştır. İlkin bölgede gerçekleştirilecek faaliyetleri ve dış politika önceliklerini tespit edip uygulayacak, bunların uyum içerisinde yapılmasını sağlayacak Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı (TİKA) 1992 yılında kurulmuştur (Polat, 2020: 247-256). Böylece Türkiye uzun yıllar ihmal ettiği Türk dünyasına yüzünü dönerek uluslararası kimlik tartışmalarında yerini almıştır.

Bu konuya Türkeş, 1991 yılı meclis görüşmelerinde özelikle değinir. Rusya'nın Türk Cumhuriyetleri üzerindeki hegemonyasını İngiliz Milletler Topluluğu'na benzer bir oluşumla devam ettirme amacında olduğunu dile getiren Türkeş, Türkiye'nin "*dilde, fikirde ve işte birlik*" düsturunu hayata geçirmesi gerektiğini aktarır. Bir sonraki yıl ise Türk Cumhuriyetlerini Türkiye'nin liderliğinde bir araya getirebilmek amacıyla Türk Cumhuriyetleri Cumhurbaşkanları, Başbakanları ve Dışişleri Bakanlarının "*Yüksek Türk Cumhuriyetleri Konseyi*"nde dönüşümlü başkanlık yaptığı bir yönetim oluşturulmasını ve sorunların çözümü için her cumhuriyetten 25 uzmanın bulunduğu "*Türk Cumhuriyetleri İşbirliği Daimi Meclisi*"nin kurulmasını teklif eder (Erdal: 196).

Diğer taraftan Avrupa'daki Türklerin artık kalıcı olduklarının anlaşılması, Türk dış politikasının seyri açısından entegre olmalarına yönelik çalışmaları beraberinde getirmiştir. 1995 yılına gelindiğinde Cumhurbaşkanı Demirel, "*Euro-Türkler*"in siyasi önemini kavramış ve Avrupa'daki sorunların çözülmesi adına Türklerin yaşadıkları ülkenin vatandaşı olmalarını kolaylaştıran adımlar atmıştır. 1996'da çıkarılan "*Pembe Kart*" uygulaması bunlardan biridir. 2009'da ismi "*Mavi Kart*" olarak değiştirilen bu uygulama ile çifte vatandaşlığa imkân tanımayan ve bu yüzden Avrupa ülkelerinde Türk vatandaşlığından çıkmak durumunda kalan göçmenlerin Türkiye'deki haklarının korunması sağlanmıştır. Bununla birlikte Türklerin sorunlarına çözüm odaklı "*Yurtdışında Yaşayan Vatandaşlar Danışma*

dönüşleri için tasarlanan 10000 Frank ödemesi içeren teşvik yasasından Türklerden ziyade demokratik rejimlerden gelen İspanya ve Portekiz'den gelenler yararlanmıştır (Adıgüzel: 1984).

Kurulu" ve "*Yurtdışında Yaşayan Vatandaşlar Üst Kurulu*" gibi Başbakanlık bünyesinde çeşitli kurullar oluşturulmuştur (Sağlam: 56-57).

Yine bu dönemde entegrasyonun asimilasyona dönüşmemesi adına yerel düzeyde örgütlenerek Türkçenin ve Türk kültürünün teşvik edildiği cami dernekleri ve okul aile birlikleri gibi farklı kurumların etkinlik göstermesi dayanışma faaliyetlerinin arttığına işarettir. Türk-Müslüman bireylerin kendilerini anavatanlarında gibi hissettirmelerine olanak sağlayan en önemli mekanların başında camiler gelmektedir. Yurt dışında camiler yalnız ibadetlerin yerine getirildiği bir mekân olmaktan çıkmış, dini ve kültürel değerleri yaşama, çocukların dini eğitimini sağlama, kimliği koruma gibi çoklu bir fonksiyon üstlenmişlerdir.

Okul aile birliklerinin ise Türk yayınevlerinden temin ettikleri kitapları çocuklara dağıtarak Türkçe okuma yazmayı, Türkçe filmler izlemeyi teşvik etmede[226] ve çıkardıkları gazeteler aracılığıyla Türkiye'den haber iletmede oldukça önemli yol kat ettikleri saptanmıştır. Ayrıca bu tür yerel derneklerin Ramazan ayında iftar vermek, Türkiye'den bir takımın futbol maçını hep birlikte izlemek, çeşitli kültürel kurslar düzenlemek gibi etkinliklere öncülük ettikleri kaydedilmiştir (Ertürk, 2012: 119-139).

Yurt dışındaki Türk derneklerinin giderek etkinliklerini artırmaları Türk diasporası açısından anavatanla olan bağı pekiştirmekle birlikte bu topluluklar ev sahibi devlet içerisinde giderek tehlikeli bir görüntü sunmuşlardır. Bunun sebebi sözü edilen dernekler aracılığıyla Türkiye'deki dini, politik ve ideolojik ayrışmaların Avrupa'ya da aktarılmasıdır (Ertürk: 138). Hal böyle olunca dillerinin ve kültürlerinin yok olacağı tehlikesi ile karşı karşıya kalan toplumlarda neo-faşist gruplar boy göstermeye başlamış ve Türklere yönelik ırkçı saldırılarda artış gözlenmiştir.

Türklerin cami dernekleri aracılığıyla toplumda yer bulmasına paralel olarak müslümanlıkla özdeşleştirilen etnik topluluklar din üzerinden bir ayrışmaya da tabi tutulmuşlardır. Dolayısıyla bu yıllar; siyasetçilerin de teşvikiyle Hristiyanlık ve İslam

[226] Göçmenlerin yaşadığı sorunları; bizzat yurt dışına göç eden ve yurtdışında yaşayan göçmen çocuklarının yönetmenliğini yaptığı Sarı Mercedes, Hamam, Yaşamın Kıyısında, Duvara Karşı, Kuma ve Almanya'ya Hoş Geldiniz adlı filmlerden gözlemleyebilmek mümkündür (Agocuk-Kanlı-Kasap, 2017: 520).

arasındaki dünya görüşü farkının toplum içerisinde derinleşerek İslamofobinin doğuşuna zemin hazırlayan yıllar olmuştur (Kaya, 2015: 48).

Yaşanan derinleşmeye ve ardından gelen saldırılara örnek olarak; 1992 yılında Almanya'nın Möln kentinde evi kundaklanan Türk aileden 3 kişinin yanarak öldürülmesi ve 1993 yılında Solingen'de neo-naziler tarafından düzenlenen bir saldırı sonucu 5 Türk'ün hayatını kaybetmesi verilebilir. Avrupa'nın kimlik bunalımı yaşadığı ve "öteki"yi belirlemeye çalıştığı bu dönemde oklar bilakis Türk ve müslümanlara çevrilmiştir[227] (Bekar, 2020).

Gerçekleştirilen saldırılara ev sahibi ülkenin yeterince tepki göstermeyerek sessiz kalması ve bundan kendini tehlike altında hisseden diğer Batı Avrupa ülkelerinin de kısa zamanda haberdar olması yaşanan saldırıların giderek artmasına sebep olmuştur. Bu uğurda Türklerin AB'ye üyeliği Wilders Hareketi'nde görüldüğü gibi aşırı sağ gruplar tarafından açık bir şekilde reddedilmiştir. Dolayısıyla İngiltere'de Giddens, Almanya'da Habermas, Fransa'da Edgar Morin'in Avrupa'nın kültürel bütünlüğüyle ekonomik gerekler arasında yeni bir Avrupa sentezi ideali (Bezci, 2017: 13) zannedilenin aksine kanlı olaylara sahne olmuş ve güvenlik söylemleri doğrultusunda sınırlar giderek aşılmaz hale getirilmeye çalışılmıştır.

3.3.4. MHP'yi Konumlandırma Sorunsalı

Dışarıda Türkler kimliklerini kaybetmemek adına diasporalar oluştururken içeride MHP'nin değişen değerler karşısında yeni bir ideolojik zemine kavuşma çabası siyasi tartışmaları beraberinde getirmiştir. 1990'lar itibarıyla ideolojik zeminde MHP'ye ilişkin iki farklı görüş bulunur. Bu dönemde sol eğilimli yazarlar milliyetçi hareketin faşizme yakınlığına vurgu yaparken gerek milliyetçi kesimde gerekse de siyasal İslamcı kesimdeki yazarlarca (yeni çizgi belirleme çalışmaları görüldüğünden) MHP, liberal değerlerle bütünleşmeye çalışan bir parti olarak tanıtılmıştır.

---

[227] Bu olaylara Türkiye'de sert tepki Devrimci İşçi Dergisi'nden gelmiştir. Dergide yer alan ifadeler şöyledir; "*Tüm ilerici, demokrat ve devrimcilerin bugünkü görevi neo-faşist terörü anladığı dilden konuşan bir direniş ile kırmaktır. Bugünkü görev, alman devletinin ırkçı saldırılarına karşı mücadeleyi yükseltmektir. Bu insan olan herkesin görevidir. Çünkü susmak, suç ortaklığı olacaktır. Mülteci ve göçmenlere kalkan eller kırılacak! İltica hakkı, insan hakkıdır! Irkçı yabancılar yasası kaldırılmalıdır. Buradayız, burada kalacağız!*" (Devrimci İşçi, 1992: 4).

Sol eğilimli yazarlardan Arslan, 1990'lı yıllarda MHP'nin görünürlüğünün artmasını Türk toplumunda faşizmin yaygınlaşması olarak değerlendirir ve MHP'yi yalnızca aşırı sağ, milliyetçi, ultra-milliyetçi gibi kavramlarla ifade etmenin eksik olduğunu, bu partinin faşist özünü kaybetmeden değiştiğini dolayısıyla da partinin neo-faşist olarak adlandırılması gerektiğini vurgular (Arslan, 2000).

Belirli bir dozun ilerisinde düşmanlık duyulan her hasma takılan faşistlik sıfatını Tanıl Bora, 1970'lerin kutuplaşma zemininde MHP için rahatlıkla kullanılabildiğini fakat 1980 ve 1990'lardan itibaren yaşanan muğlaklığın bu nitelemeye engel teşkil ettiğini belirtir. Nitekim 1980 darbesi sonrası MHP ehlileşmiş ve faşistlik için önemli bir bileşen olan karşı devrimci tavrından uzaklaşmıştır. Kapitalist sistem ile uyum sağlayan ülkücü hareketin kendi içerisinde faşist unsurları barındırmaya devam ettiğini de ekleyen Bora, faşist hareketin çağdaş temsilcisi olarak MHP'yi işaret edip partide eski ve yeni faşistlerin aynı anda siyaset yapmalarının gerilim yaratabileceğini ileri sürer (Bora, 2000) (Bora ve Can, 2016: 273).

Türklerin kendilerine özgü faşizm anlayışını "*Türkçü-faşizm*" olarak değerlendiren Yaşlı, 1980'lerle birlikte cezaevi sürecinde ülkücü hareketin Türkçü-faşist özelliğini yitirerek İslamileştiğinin altını çizmektedir. 1990'larda ise parti içerisinden İslamileşen kanadın ayrılmasına, SSCB'nin dağılmasına ve Kürt sorunun artmasına mukabil partide sekülerleşen söylemlerle Türkçü nitelemelerin yeniden öne çıktığına, bunun neo-faşizm olarak adlandırılabileceğine değinir (Yaşlı: 285-287).

Laçiner ise faşist hareketin ehlileşmesini neoliberal ekonomik politikalar üzerinden açıklamaktadır. Neoliberal düzenlemeler; işsizleri, dışlanmaları artırmakta ve bireyler yaşadıkları olumsuzlukları ulaşılması imkânsız üstlerine değil aksi yönde kendi gibi olanlara yansıtmaktadırlar. Bu yeni dönemde Laçiner, Neoliberalizm ile faşizmin yakınlığını şöyle açıklar; "*Neo-liberalizmin rekabeti, rekabet gücünü neredeyse bir erdem düzeyine yerleştiren yaklaşımı, mantığı ile tüm ırkçı-faşist hareketlerin 'felsefi' dayanağı olan 'doğa yasasının, yani kuvvetlinin zayıfı ezmesinin, hayatın bir kavga, türler arasında bir kavga olduğunun ve hayatta kalabilmek için her yolun mübah olması' kuralı arasında tam bir uyum vardır*". Ona göre MHP'nin de

neoliberal ekonomi politikalarına sıcak bakması tesadüf değildir. Kendisi bu durumu "*neo-liberalleşen faşizm*" olarak adlandırır (Laçiner, 1999).

MHP'nin 1990'lardaki değişimini İnsel, neo-faşizmi hareket, post-faşizmi ise siyasi düzlemde ideolojik bir olgu olarak ele alıp merkeze yakın durması sebebiyle post-faşist çizgi ile özdeşleştirir. Bu çizgisini uzun yıllar koruduğunu 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde CHP ile ortak aday çıkarması üzerinden örneklendirir. İnsel'e göre partinin yeniden faşizme yakınlaşması Haziran 2015 seçimlerinde mecliste HDP'nin gerisinde dördüncü grup kalması ile başlamış ve 2016 darbe girişiminin ardından bu çizgisini netleştirmiştir (İnsel, 2021).

MHP'yi siyasi düzlemde konumlandırma çabası sürerken 1997 yılında Türkeş'in beklenmedik ölümü partinin ideolojisini yeni tartışmalara açmış ve adaylar arasında çekişmeli geçen süreçte partinin merkezdeki konumu netleştirilmeye çalışılmıştır. Partiyi ülkenin geleceğinde çok daha fazla söz sahibi olacak şekilde yeniden biçimlendiren Türkeş'in daha kentli, hamasetten uzak, milliyetçiliği bilimsel kalıplarıyla tartan, eğitimli, genç ama tecrübeli yeni çizgisini devam ettirme çabası öne çıkan adaylardan Tuğrul Türkeş ve Devlet Bahçeli tarafından farklı değerlendirilmiştir.

Tuğrul Türkeş, partiyi en kısa sürede merkeze taşımanın gerekliliğine değinip yaşanabilecek rahatsızlıkların seçim başarısıyla üstesinden gelinebileceğini belirtirken Devlet Bahçeli, merkez sağda 1-2 seçim boyunca kararsız kalacak seçmeni fırsat bilip yeni çizginin oturtulmasında tedrici bir değişimi savunmuştur. Bahçeli'nin kongreyi kazanması ile birlikte ikinci yol olan tedrici değişim tercih edilmiştir (Dural: 407-408).

Yeni dönemde Alparslan Türkeş ile Devlet Bahçeli'yi faşizmin unsurları üzerinden değerlendiren Aşık, MHP'nin faşizmi savunduğuna ilişkin hiçbir eylem ve söyleminin bulunmadığını aksine faşizmin partinin ileri gelenlerince reddedildiğini, demokrasi ve çoğulculuk gibi ideallerle ilgili sorun yaşanmadığını dile getirmekte ve milliyetçilik anlayışının ırkçılıktan ziyade ortak tarih ve birlikte yaşama arzusu üzerinden şekillendiğini belirtmektedir (Aşık, 2020: 137).

Dönemin milletvekillerinden Sadi Somuncuoğlu MHP'nin demokratik işleyişini şöyle aktarır; "*Alparslan Türkeş her şeyi istişare eder, kararları oylamayla*

alırdı, dedim. Ama bu gerçek pek bilinmez. Nitekim, MHP İddianamesinde ve duruşmalarda savcının "Faşist Türkeş, despot vs. ithamı, Türkiye'de de yaygındı. Belki hâlâ da vardır, tamamen ortadan kalkmış değil. Halbuki, Türkeş bir demokrattı. Partiyi bu esaslara göre yönetiyordu. Birkaç örnek daha verelim, belki faydası olur. 1977 seçimleri için adaylar belirleniyordu; Türkeş, Genel İdare Kurulu toplantısında 'Ben artık Adana'dan aday olmak istemiyorum. Oradaki arkadaşların önünü açmak gerekir' demişti. Bunun üzerine müzakere açıldı, oylandı. Adana'dan aday olmasına karar verildi. Yine Adana'dan aday oldu… Demokrasi, kararların organlar tarafından, demokratik kurallara göre alınması değil miydi? İşte bizim Parti MHP, Türkeş'in Genel Başkanlığında aynen böyle yönetildi" (Somuncuoğlu, 2018).

Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlık kazanmalarına binaen Turancı idealler, Kürtlerin bağımsız olma talepleri ışığında gerçekleştirdikleri terör eylemleri ve yurt dışındaki Türklere verilen değerin artması ile Türk milliyetçiliğinin yükselen seyri, Avrupa ülkelerindeki milliyetçi, aşırı sağ ve popülist partilerin yükselişini akla getirmiştir. Bu sebeple Avrupa ülkelerindeki partiler üzerinden MHP'nin ideolojik konumunu açıklamaya yönelik araştırmalar giderek artmıştır. Artışın gerekçelerinin başında MHP'nin 1990'larda İslami değerlerden ziyade milli kimliğin bileşeni olarak etnik kimliği/Türkçülüğü öne çıkarması yer alır. 21. yüzyıl ile birlikte de MHP'nin ideolojik konumunu değerlendirme çabaları canlılığını korumuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YENİ YÜZYILDA MİLLİYETÇİLİK: MHP-İYİP KARŞILAŞTIRMASI

Küreselleşme sürecine eklemlenebilen Türk milliyetçiliği, geçmişte olduğu gibi 21. yüzyılda da siyasi arenada ideolojik olarak farklı ittifaklarla aynı anda boy göstermeye devam etmiştir. Yüzyılın başında küreselleşmeye önem verdiğini belirten Devlet Bahçeli önderliğindeki MHP, zaman içerisinde küreselleşmeye alternatif olabilmek adına muhafazakar ve yetkeci bir niteliğe bürünmüşken küresel değerlerle bütünleşebilen milliyetçi kesim Meral Akşener önderliğindeki İyi Parti çatısı altında siyaset yapmaya başlamıştır.

Günümüzde tüm dünyada popülist söylemlerle gündemde yer alan milliyetçiliğin Türkiye'de de karşılık bulduğu görülür. Bu uğurda MHP'nin muhafazakar-popülist, İyi Parti'nin laik-popülist ve İyi Parti'den ayrılarak Ümit Özdağ önderliğinde kurulan ZP'nin ise göçmen karşıtlığı üzerinden aşırı sağ-popülist bir kimlikle siyaset yaptığı karşımıza çıkmaktadır.

Bu başlık altında 2000'lerden günümüze değin milliyetçi hareketin değişen ideolojik yaklaşımları MHP-İyi Parti üzerinden analiz edilecek, iki partinin diğer ideolojiler karşısındaki görüş ve düşünceleri değerlendirilecek, ZP de sürece dahil edilerek milliyetçi partilerin popülist tutumları irdelenerek gelecekleri sorgulanacaktır.

4.1. Yeni Yüzyılda MHP-İYİP

1999 seçimlerine giden süreçte farklı ideolojik görüşlere sahip kesimleri bir çatı altında toplayabilen MHP'nin uzlaşmacı niteliğinin tabanda bazı ikilemler yarattığı görülür. Huzursuzlaşan tabana ek olarak Ağustos 1999'da yaşanan deprem ve 2001'de görülen ekonomik kriz koalisyon hükümeti içerisinde yer alan partinin aleyhine işleyen gelişmeler olmuştur. Yeni yüzyıla Bahçeli'nin akademisyen kimliği ışığında 1980 öncesi radikal tutumlarını unutturarak giren MHP, tabanını kontrol etmede zorluklarla karşılaşmıştır. Bu başlık altında günümüze değin MHP'nin seçimlerde göstermiş olduğu başarı/başarısızlık nedenleri, stratejileri ve İYİP'in kuruluş süreci aktarılmaya çalışılacaktır.

4.1.1. Devlet Bahçeli Liderliğinde MHP'nin Konumu

MHP'yi dönemin koşullarına uyarlayarak yeni yüzyıla hazırlayan Bahçeli, beklenilenin üzerinde aldığı oy oranı sonrası şu açıklamayı yapar; "*Milliyetçi Hareket Partisi, 21. Yüzyılın eşiğinde 21. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni bekleyen görev ve sorumlulukların farkındadır. Bizler açısından halkımızın ihtiyaçları, hassasiyetleri ve beklentileri en öncelikli meseledir. İktidar ya da muhalefet olmak ancak bundan sonra değerlendirilebilecek bir konudur… Milliyetçi Hareket Partisi, ülkede istikrara, sosyal barışa ve huzura gerçekten hizmet edebilecek, uyumlu bir şekilde çalışabilecek ve karşılıklı güven ve anlayışın hakim olabileceği bir hükümet modeli içinde yer alacaktır. Aksi takdirde Türk Milleti'ne karşı yüklenmiş olduğu görev ve sorumluluklarını muhalefet partisi olarak sürdürmeye devam edecektir"* (Bahçeli, 1999).

Liderinin sözleri ışığında MHP; ilkeler, halkın beklentileri ve ülke ihtiyaçlarına uygun şekilde yıllar içerisinde gerek koalisyon hükümeti gerek muhalefet partisi gerekse de hükümet ortağı olarak farklı konumlarda siyasi arenada boy göstermeye devam etmiştir. Bu süreçte Bahçeli'nin liderliği kimi zaman desteklenmiş kimi zamansa sorgulanmıştır.

4.1.1.1. Erken Seçim Kararı Sonrası Yeni İdeolojik Çizgi (2002-2007)

1999'da sol basın tarafından MHP ile oluşturulacak koalisyonun olumsuz yönleri dillendirilmişse de[228] MHP'nin geri adım atmaması üzerine DSP-MHP-ANAP hükümeti kurulmuştur. Hükümette gençliğinden itibaren hareket içerisinde yer almış

[228] Rahşan Ecevit MHP ile kurulacak olan ortaklığa ilişkin çekincelerini şöyle dile getirir; "*Normal olarak bir siyasi parti, sosyal ve ekonomik açıdan topluma ferahlık getirmek amacıyla kurulur, çalışmaları ve görüş ayrılıklarını buna dayandırır. Ama 'Biz Asena adlı kurttan üredik, Orta Asya'dan buralara geldik, bu ülkede egemenlik bizim hakkımızdır' iddiasıyla, üstelik de kaba kuvvetle siyaset yapmaya kalkışanlar, ne demokratik anlamda 'parti' sayılabilir ne de milli birliği güçlendirebilirler. Hele bir de buna din istismarını katarlarsa, milli birliği, toplum huzurunu, laikliği ve demokrasiyi büsbütün zedelerler… MHP'li bir hükümet ihtimali gündeme geldiğinden beri, gerçi, bazı iyimser çevreler, bu partinin artık değiştiğini öne sürüyorlar. Böyle düşünenlere mi, yoksa bu partinin 'hayır değişmedik' diyen liderlerine mi inanalım, bilemiyorum. Umarım ki ve temenni ederim ki, 'biz değişmedik' diyen yetkililere rağmen değişmiş olsunlar! Yine umarım ki ve temenni ederim ki hayırlı bir hükümet ortaklığı kurulabilsin"* (Bila, 1999).

ülkücülerden ziyade merkez sağdan ve merkez soldan dikkat çekmemiş bürokrat ve siyasetçilere yer verildiği görülür.

ANASOL-M olarak da adlandırılan bu hükümetin sorunlarla karşılaşması gecikmemiştir. Nitekim 3 ayını bile tamamlamadan Marmara Bölgesi'ni sarsan bir depremle yüzleşen hükümet, 1960'lı yıllardan itibaren bilinçsizce gerçekleştirilen gecekondulaşmaların her seçim arefesinde yasal zemine kavuşturulmasıyla uygulanan hatalı kentleşme politikaları sonucu 17 bin kişinin yaşamını yitirmesi sebebiyle siyasi arenada ilk darbesini almıştır (Dural, 2014: 461-462).

Koalisyon hükümetinin karşılaştığı ikinci önemli sorun Türkiye'ye teslim edilen Abdullah Öcalan'ın idamı meselesidir. Bu durum idamın kaldırılmasının dayatıldığı AB'ye tam üyelik sürecinde Bülent Ecevit ile Devlet Bahçeli'yi karşı karşıya getirmiştir (Bora ve Can, 2016: 477). Gerek koalisyon ortaklarının gerekse muhalif partilerin AB'ye yakın çizgi takip etmeleri idamın gerçekleştirilmesi yönünde kararlı bir tutum sergileyen Bahçeli'nin çabalarını boşa çıkarmış ve MHP Öcalan'ın idamı üzerinden yürüttüğü seçim vaatlerini gerçekleştiremediğinden tabanda itibar kaybı yaşamıştır.

Hükümetin yaşadığı diğer önemli sorun 2001 yılındaki ekonomik krizdir. MHP ile birlikte koalisyonda yer alan ortakların itibar kaybetmesi yeni reformları beraberinde getirmiştir. Bu uğurda AB'ye giriş sürecini kolaylaştıran reformlar yapılmış, ekonomik çöküşten kurtulmak için Dünya Bankası'nda görev alan Kemal Derviş, Ekonomi Bakanı olarak görevlendirilmiştir. İlerleyen yıllarda Türk ekonomisinin yaşadığı başarı hikayesinin temelini oluşturan bu gelişmeler o gün için dönemin hükümetini kurtarmaya yeterli olamamıştır[229] (Özpek, 2021: 2).

Dolayısıyla yaşanan deprem, Öcalan meselesine binaen AB'ye ilişkin kararların TBMM'de MHP'siz çözülmesi, ekonomik krizin getirdiği gerginliğin siyasi arenaya yansıması gibi etkenler Bahçeli'nin 2002 yılında erken seçim kararı almasına

[229] Uzun vadeli yapısal ve kurumsal değişiklikler getirerek dalgalanan kur rejimini öngören bir program hazırlayan Kemal Derviş, BBDK aracılığıyla gerçekleştirilecek piyasa denetiminin siyasi otoriteden bağımsız olması gerektiği üzerinde durmuştur. Derviş'in ekonomi programını iktidara gelmesinin ardından uygulamaya devam eden AKP, süreç içerisindeki olumlu ekonomik gelişmelere binaen desteğini giderek artırabilmiştir (Pamuk: 286).

sebep olmuştur. Bu karar hükümet ortaklarının tümünü baraj altında bırakarak yeni kurulmuş bir parti olan AKP'nin %34 oy almasına ve uzun yıllar sürecek yönetimine kapı aralamıştır.

"*Ürkek değil erkek parti*" sloganını gerçekleştiremeyerek koalisyonda pasif kaldığı izlenimi doğuran MHP, farklı ideolojik görüşlere sahip seçmenini 2002 seçiminde kaybetmiştir. Orta Anadolu'daki dindar-muhafazakar seçmen AKP'yi; Güney-Batı sahil şeridinde laik-ulusalcı seçmen ise CHP'yi tercih etmiştir. Seçimlerde önemli bir çıkış yapan ve MHP'den oyların geçişine sebebiyet veren diğer parti Genç Parti (GP)'dir. Lideri Cem Uzan ışığında popülist bir dil kullanarak milliyetçi seçmenin ilgisini çeken GP, barajı aşamasa da MHP siyasetini etkilemiştir. Bu noktada MHP'nin seçim sonrası ideolojik çizgisini Kürt meselesi ve PKK'yı karşısına alır mahiyette netleştirdiği görülür (Bilgin, 2018: 352) (Ete, 2014: 42-43).

GP o güne dek görülmedik bir siyaset yürütmüş ve kısa sürede milyonların ilgisini çekebilmiştir. Dolayısıyla MHP'nin Avrupa'daki neo-faşist/popülist partilere benzeyip benzemediği üzerine yapılan tartışmaları GP üzerinden yürütmek daha yararlıdır. Avrupa'daki neo-faşist veya popülist siyaset tarzına yakın çizgi güden GP'nin seçim başarısında; IMF özelinde ürettiği yabancı düşmanlığı/sistem karşıtlığı içeren söylemler, karizmatik bir liderin varlığı, liderin kendisini "*halktan biri*" olarak kabul ettirme çabası ve medyanın etkin kullanımı yer alır (Sarıkaya, 2022: 235-236). 2002 seçimlerinde baraj altında kalan GP siyaset yapmaya devam ettiyse de 2007 seçimlerinde oy oranının yarı yarıya düşmesi partinin sonunu getirmiştir.

Diğer taraftan 2002-2007 yılları arasında halkın endişesi terör ve bölücülük üzerine yoğunlaştığından MHP'nin mecliste yer alması gerektiği inancı oy oranlarına yansımıştır. Bu süreçte AKP'nin askeri vesayet kavramını dillendirmesi ve sivilleşme adımları atması karşısında ulusalcı bir politika izleyen CHP ile yakınlaşan MHP'nin, baraj altında kalmasına rağmen önemli bir muhalif aktör olarak siyasi arenada varlığını koruduğu görülür.

Batı güdümünde ve Türkiye'nin ulusal çıkarları hilafına politika yürüten bir siyasi yapılanmaya sahip AKP'nin Kürt vilayetlerinden hatırı sayılır ölçüde oy alabilmesi, önceki hükümetlerden farklı olarak milliyetçi ve güvenlikçi politikalarda

TSK (Türk Silahlı Kuvvetleri) ile uyum içinde çalışmayı reddetmesi, MHP muhalefetinin ana konusu olmuştur. MHP'nin muhalif söylemleri; 2003'te ABD'nin Irak işgali sonrası özerklik elde eden Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin PKK'ya sığınak olacağı bu sebeple Türkiye'nin de bütünlüğünün tehdit altında olduğu endişesi ve 2004 yılında PKK'nın tekrardan aktif olarak eylemlerini artırması ile kuvvetlenmiştir. "*Güvenlik tehdidinin*" yaşandığı bu ortamda MHP, 2007 seçimlerinde barajı aşabilmiştir (Özpek: 2-3).

4.1.1.2. Vesayet Sorunları (2007-2015)

MHP'nin 2007 yılında meclise yeniden temsilci gönderebilmesi Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde siyasi krizlerin yaşandığı döneme denk düşer. Göreve kimin seçileceği, dönemin iktidarı AKP ile ana muhalefet partisi CHP arasında bir ideolojik kavgaya dönüştüğünden ve sorun laiklik tartışmasında düğümlendiğinden MHP'nin uzlaşmacı tavrı krizlerin aşılması adına önem arz etmiştir (Göztepe, 2008: 339). AKP, Cumhurbaşkanlığı makamına kendi partisinden birini getirme çabasında iken CHP de laikliğe vurgu yaparak makama AKP'ye yakın bir ismin seçilmesini sorunlu olarak değerlendirmiş ve çeşitli sivil toplum kuruluşları ile sahaya inip "Cumhuriyet Mitingleri" düzenlemeye başlamıştır.

Seçimin kaderini Eski Yargıtay Başsavcısı Sabih Kanadoğlu'nun ortaya attığı "*367 tartışmaları*"nın belirlediği görülür. Ona göre cumhurbaşkanı seçiminin ilk iki turunda aranan 367 karar yeter sayısı aynı zamanda toplantı yeter sayısı için de geçerlidir. Farklı bir ifadeyle Kanadoğlu, oylamalara en az 367 kişinin katılması gerektiğini aksi halde sonucun geçersiz olduğunu belirtir ve 354 sandalyeye sahip AKP'nin tek başına cumhurbaşkanını belirleyemeyeceğini ifade eder. Bundan güç alan CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, uzlaşı sağlanamaması durumunda oylamaya katılmayacaklarını bu sebeple toplantı yeter sayısı oluşmayacağından AKP'nin tartışmayı ciddiye alması gerektiğini vurgulamıştır. Nitekim CHP, Abdullah Gül'ün aday gösterilmesinin ardından gerçekleşen ilk tur oylamasında toplantı yeter sayısı oluşmadığı gerekçesiyle Anayasa Mahkemesine başvurmuştur (Habertürk, 2019).

Diğer taraftan 27 Nisan'da gerçekleştirilen ilk tur oylamasında TSK'nın da cumhuriyetin temel ilkelerine bağlı bir cumhurbaşkanı vurgusu yaparak basın

açıklamasıyla sürece dâhil olması, siyaset alanını kriz ortamına çeviren husus olmuştur. "*E-muhtıra*" olarak adlandırılan bu çıkış sonrası Anayasa Mahkemesinin oylamayı şekil şartları eksik olduğu gerekçesiyle iptal etmesi yargının üzerinde TSK'nın etkisi olduğu tartışmalarını alevlendirmiştir. Peşisıra gerçekleştirilen oylamalarda yeterli sayıya ulaşılamadığından 11. Cumhurbaşkanı seçilememiş ve kriz derinleşmiştir. Bu noktada MHP dahil muhalefet partileri erken seçim kararıyla krizin aşılması gerektiğine yönelik teklif vermişlerdir (Turan, 2021: 166).

Bahçeli'nin; "*Bize göre, Cumhurbaşkanlığı, bir siyasi partinin iradesinin ve hükümet olma meselesinin dışında ve üstünde, bütün Türkiye'yi temsil eden en önemli makamdır. Bu makam, partilerin küçük hesaplarının ve siyasi ihtiraslarının değil demokratik kültür ve siyaset ahlakının öne çıkmasına neden olacak bir uzlaşmanın temsil yeri olmalıdır. Oysa 11. Cumhurbaşkanını seçim sürecinde yaşananlar bunun aksi yönünde gerçekleşmiştir*" (Bahçeli, 2007) şeklindeki ifadeleri ile mecliste bulunmaları durumunda ılımlı hareket ederek krizin aşılmasında rol oynayacağının sinyallerini verdiği görülür.

Erken seçim kararının kabulü sonrası 22 Temmuz 2007 tarihinde yapılan seçimlerde barajı aşarak meclise girebilen MHP tutarlı davranmış ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde kendi adayıyla mecliste bulunarak 367 krizinin önüne geçmiştir. Böylece MHP dolaylı bir şekilde Abdullah Gül'ün kazanmasında rol oynamıştır. Genel seçim sonuçları partide sevinç havasından ziyade neden halkın AKP'yi tekrar birinci parti yaptığı şeklinde bir tartışma ortamı yaratmış ve seçim sonrası MHP, AKP'nin sağdaki milliyetçilik rolüne ortak olabileceğinin farkına varmıştır (Turan: 166).

MHP'nin politikalarını belirginleştirmeye başladığı bu dönemde üzerinde önemle durulan hususlardan biri AB'ye tam üyelik sürecinde yaşanan gelişmelerdir. AB sürecine kuşkuyla yaklaşan partilerden olan MHP, AKP'nin AB bayraktarlığına soyunmasıyla bu politikalara eleştiriler getirmiş ve geniş çaplı raporlar hazırlamıştır. Raporlarında AB-Türkiye arasındaki görüşmelerin eşit şartlar altında gerçekleştirilmesi gerektiği aksi yönde AB'nin Türkiye üzerindeki emellerinin Türkiye'nin ulusal bütünlüğüne ve bağımsızlığına zarar vereceği ele alınmıştır.

AKP'nin AB sürecini kendi iktidarını kollayacak bir araç şeklinde değerlendirdiğini, AB'nin ise "*Kopenhag kriterleri*" çerçevesinde içişlerine müdahale ederek Türkiye'ye yeni bir Sevr dayattığını kaydeden Bahçeli, Türkiye'nin kendi kriterleri üzerinden müzakerelere devam etmesi gerektiğinin altını çizer. Bunun önemli gerekçelerinden biri olarak insan haklarını içeren "*İkiz Sözleşmeler*" çerçevesince vesayet altında bulunan etnik azınlıkların kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olacağı savını gösterir (Dural: 514-519).

2005 yılında hazırladığı kitapçıkta; "*Türk milleti, bu zillete ve bu çöküntüye; asla müstahak değildir, asla mahkûm değildir, asla mecbur değildir. İlişkilerin ipoteklerden kurtarılması ve yeniden tanımlanması gerekmektedir. Bu noktada, artık Avrupa Birliği ile ilişkilerimizde karar anı gelmiştir. Türkiye sahipsiz değildir*" (MHP, 2005) ifadelerine yer verilmiştir. 2009 yılında yayınlanan raporda ise MHP'nin AB'ye ilişkin çizgisi şu şekilde belirtilir; "*Bizim için hiçbir siyasi hedef ve proje, Türkiye'nin birliğinden, dirliğinden ve bin yıllık kardeşliğinden daha önemli ve öncelikli değildir. Türkiye'nin milli devlet niteliği, üniter yapısı ve Türk milli kimliği etrafındaki milli birliği, her türlü tartışmanın üzerindedir. Milliyetçi Hareket Partisi Türkiye'nin bugününe ve geleceğine Brüksel gözlüğüyle değil, Türkiye gözlüğüyle bakmaktadır. Türkiye; tarihi geçmişiyle, devlet tecrübesiyle, milli kültür, ahlak ve şuuruyla ve insan kaynaklarıyla büyük ve güçlü bir ülkedir. Türkiye ne pahasına olursa olsun Avrupa Birliği'ne üye olmaya mecbur, mahkûm ve muhtaç değildir*" (MHP, 2009-a: 41).

İlkin MHP'nin AB'ye katılım noktasında karşılıklı egemenlik haklarına saygı ile hareket edilmesini beklemesinin gerçekçi olmadığı söylenebilir. AB üyeliği için ortaya atılan şartlar yeni olmayıp üye olmak isteyen ülkeler bu şartları kabul ettiği müddetçe birlik içerisine dahil edilmişlerdir. Nitekim AB içerisinde saygı, ülkelerin kendi egemenlik hakları üzerinden değil, birlik şartlarına üyelerin uyumu üzerinden gerçekleştirilir. AB isteğe bağlı bir oluşumdur, Türkiye'ye egemenlik haklarından vazgeçmesini veya var olan şartlara uymasını zorunlu tutmamaktadır.

MHP, AB'yi eleştirmekte fakat İngiltere'deki UKIP, Fransa'daki FN, Almanya'daki Afd, Macaristan'daki Jobbik, Bulgaristan'daki ATAKA, Yunanistan'daki Altın Şafak'ın ortaya koyduğu AB karşıtı politikalarında görülen

netliğin aksine ürkek davranıp belirsiz bir siyaset izlemektedir. Bunu raporlarında yer alan AB-Türkiye arasındaki görüşmelerin eşit şartlar altında gerçekleştirilmesine ilişkin gerekçelere yer vermesinden çıkarabilmek mümkündür. Yüzyılın başında Bahçeli tarafından ifade edilen "*Biz Avrupa Birliği'ne karşı değiliz. Hainlerin şartları ile AB'nin bize dayattığı ön şartlar aynı. Biz bu şartlara karşıyız*" tavrı uzun süre geçerliliğini korumuştur (Bahçeli, 2002).

2016 yılına gelindiğinde ise MHP Genel Başkan yardımcısı Mehmet Günal, artık AB-Türkiye ilişkisinde bir karar verilmesi gerektiğini şu sözler ile aktarır; "*Biz MHP olarak hep onurlu bir dış politika dedik. Hatta hükümet olduğumuz dönemde onurlu üyelik dedik… Bir türlü evliliğe gitmeyen bir ilişki var. Bu kadar uzun süre nişanlılığı bizim töremiz de kaldırmaz. Evleneceksek evlenelim, evlenmiyorsak yüzüğü atalım"* (Günal, 2016).

Genel itibarıyla AB vesayetinin kabul edilmediği bu dönemde AKP politikalarını sert eleştirmeye devam eden MHP, AKP'nin 12 Eylül ile hesaplaşarak demokratikleşmeyi içiren anayasa teklifine de olumlu yaklaşmamış ve devlet bürokrasisine, TSK'nın sistem içerisindeki müdahalelerine karşı gelerek (Özpek: 3) referandumda CHP ile "hayır" kampanyası yürütmüştür. MHP'ye göre bu referandum demokratikleşme ve sivilleşmeden ziyade AKP'nin sivil diktasını hayata geçirmek için bir hamledir[230].

Bu hamle karşısında yürütülen "hayır" kampanyası MHP adına zorlu geçmiştir. Nitekim vesayete karşı olan Anadolu seçmeni ve ülkücü taban 12 Eylül darbesinin mağduru olduklarından ve değişiklerle darbeciler üzerindeki yargı dokunulmazlığının kaldırılacağına inandıklarından referandumda "evet" tutumunu doğru bulurken Güney-Batı sahil şeridindeki seçmenler "hayır" kanadında yer almışlardır. MHP bu referandumda tarafını belli ederek ulusalcı tabanını ülkücü

[230] MHP'nin "Neden Hayır?" adıyla yayımlanan kitapçığında bu husus şöyle açıklanır; *"12 Eylül'de oylanacak anayasa değişikliği, Türk devlet geleneğinde var olan hoşgörü ve anlaşma kültürünü yok eden, tamamıyla AKP dayatması olarak Meclise gelen ve sadece AKP oyları ile referandum sürecine taşınan bir anayasa değişikliğidir. Bu, demokratik olmayan, dikta özlemi taşıyan bir anlayıştır ve güçlünün her şeyi suistimal edebileceği düşüncesine dayanır…AKP; dayatmacı, sivil dikta görüntüsü çabaları ile zulmünü örtmeye çalışmaktadır* (MHP, 2010: 11)".

tabanına tercih etmiş farklı bir ifadeyle Orta Anadolu'da AKP ile mücadele etmek yerine Güney-Batı sahil şeridinde CHP ile mücadele etmeyi göze almıştır (Ete: 45-46).

MHP ülkücü tabandan destek bulamadığından referandumda istediği sonucu alamamıştır. Bunun üzerine Bahçeli'nin değerlendirmesi şöyledir; "*Başbakan Erdoğan ve AKP'nin bölücülük ve yolsuzluk siciline uygun yandaş yargı yaratma gizli amaçlarına hizmet edecek Anayasa değişikliklerinin Türk milleti tarafından kabul edilmesiyle Türkiye için hayati risk ve tehlikelerle dolu karanlık bir döneme girilmiştir. Başbakan Erdoğan'ın önümüzdeki yıl gündeme getireceğini açıkladığı kapsamlı Anayasa değişikliğinde PKK açılımının ilerletilmesi kapsamında Türkiye'nin milli birliği, milli devlet niteliği ve üniter siyasi yapısının temellerinin yıkılmasını amaçlayan düzenlemelerin yer almasının Türkiye'yi etnik temelde ayrışma, çatışma ve bölünme sürecine mahkum etmesi kaçınılmazdır"* (Bahçeli, 2010).

Referandumla birlikte AKP; FETÖ (Fetullah Gülen Cemaati), liberaller ve Kürtlerden bir blok oluşturmuşken MHP-CHP ayrı bir blok oluşturmuştur. MHP-CHP'nin siyasi arenada yer almaları 2011 seçimlerine giden sürece de yansımıştır. Bu süreçte ulusalcılarla yakınlık kurmasına karşın birlik ve beraberliğini devam ettirebilen MHP, AKP kanadını tedirgin etmiştir. Anayasa değişikliği yapabilmesi için 367 milletvekili kazanabilme üzerinden seçim politikaları yürüten AKP; MHP'yi baraj altına itmeye çalışmış, MHP'nin "*tek devlet, tek bayrak, tek millet*" gibi üniter yapıya vurgu yapan sloganlarını kullanıp milliyetçilerin oylarına talip olmuştur. Peşisıra öne sürülen kaset skandallarıyla MHP siyasi arenadan silinmeye çalışılmıştır. Bunun üzerine istifaların peş peşe geldiği MHP'ye yapılan karalama kampanyaları beklenilenin aksine sonuçlar vermiş, olaylar karşısında tabanın kenetlendiği ve bütünleştiği kaydedilmiştir[231] (Turan: 167-168).

Bütünleşmenin gerçekleşmesi ve MHP'nin tabanına kendisini aktarabilmesi kolay olmamıştır çünkü yazılı ve sosyal medyada AKP geniş yer kaplarken MHP'nin

[231] 27 Nisan'da Recai Yıldırım ve Metin Çobanoğlu, özel hayatına ilişkin görüntülerin "*farkliulkuculuk*" isimli internet sitesinde yayımlanmasının ardından istifa etmiş ve seçime günler kala Bahçeli; "*kaset şüphesi olan varsa istifa etsin*" çağrısında bulunmuştur. Benzeri görüntülerin devam etmesi ile istifaların yaşandığı MHP için "*Bahçeli A Takımını kaybetti*" yorumları yapıldıysa da parti beklenilenin aksine destek görmeye devam etmiştir. Yalnız MHP değil CHP'ye yapılan bu "karalama kampanyası", siyaseti çok seslilikten arındırıp hakimiyet sağlamaya yönelik girişim olarak okunabilmektedir (Dural, 2014-c), (Habertürk, 2011), (Cumhuriyet, 2011).

faaliyetlerine-mitinglerine yer verilmemiştir. Bu sebeple alternatif medya arayışına giren MHP, 1990 yılında oluşturduğu seçmenle etkileşimden ziyade arşiv niteliğine sahip resmî web sitesini, 2011 yılında oluşturduğu Facebook ve Twitter hesapları ile bağlantılı hale getirerek etkileşim düzeyini artırmaya çalışmıştır. Benzer amaçlarla oluşturulmuş Çağrı Merkezi ve MHP TV-Alptürk TV bunun diğer örneklerdir (Doğu-Bayraktutan-Binark-Çomu-İslamoğlu-Aydemir, 2014: 99-100).

2010 referandumu, kaset skandalları, seçimlere az bir zaman kala BDP (Barış ve Demokrasi Partisi)'nin siyasi arenada boy göstermesi ve artan terör olayları MHP'yi meclise taşımıştır. AKP'nin yeniden tek başına iktidar olduğu bu dönemin MHP için bazı anlaşmazlıklara kapı araladığı görülür. 2012'de toplanan kongrede Bahçeli'nin karşısına çıkan Koray Aydın ve Müsavat Dervişoğlu'nun toplam %40'a yakın bir oy alması bu durumun kanıtıdır (Altunoğlu, 2015: 20).

Şekil 8: 2011 Seçimlerinde MHP'nin Karşılaştığı Zorlukları İçeren Karikatürler

Kaynak: (Turan, 2012: 15).

Sosyal medyanın bilakis Twitter'ın kullanımının giderek artması 2013 yılında yaşanan "*Gezi Parkı*" olayları sonrasına tekabül eder[232]. Eylemlerin başladığı 27 Mayıs 2013 tarihinde kullanıcı sayısı yaklaşık 1.8 milyon iken 10 Haziran tarihine kadar bu sayı 9.5 milyona ulaşmıştır (Toker-Erdem-Özşarlak, 2017: 101). Burada lidere gerek duyulmaksızın kısa sürede milyonlarca tweetin atılması kamuoyu oluşturabilme gücünde sürecin değiştiğinin göstergesidir. Nitekim artık nüfus

[232] Gezi Parkı Olayları, İstanbul Taksim meydanında ağaçların kesilerek alışveriş merkezi yapılması planlanan Topçu Kışlası'na karşılık protesto amacı taşıyan ve binlerce kişinin katıldığı eylemlerdir.

açısından sosyal medya mecraları dünyanın dördüncü büyük ulusu olmuşlardır. Bu aynı zamanda siyasal nüfusa da tekabül ettiğinden emir komuta zinciri içinde dikey bağlara sahip partiler, siyasi bir aktör olarak "var olabilmek" için yeni adımlar atmak durumunda olmuşlardır (Gümüş: 299-301). Aksi yönde basına sansürün yaygın olduğu ülkelerde ana akım medya gerçekleri halka iletme konusunda görevini yerine getirmediğinden yurttaş gazeteciliği öne çıkmış dolayısıyla yeni kamuoyu oluşturma gücü toplumda kutuplaşmaları artırmıştır (İlter, 2014: 205). Gezi olayları da bu durumun somut bir örneği olarak karşımıza çıkar.

Kutuplaşmaların farkında olan Bahçeli olaylara; Türkiye'yi küçük düşürecek eylemlerin içinde olmamak ve Türk milletini üzecek-korkutacak tertip, tezgâh, komplonun safında yer tutmamak şeklinde gerekçelerle temkinli yaklaşmış ve meydanlarda görünmekten kaçınıp ne eylemcilerin ne de AKP'nin yanında konumlanmayı tercih etmiştir[233]. Üçüncü bir yol tercih ettiğini öne süren MHP'nin bölücü terör örgütü sempatizanlarının boy gösterdiği meydanda bulunmamak ve AKP'yi sokak siyasetiyle değil sandıkta yenmek gibi gerekçeleri de bulunur (Altunoğlu: 21). Yaşanılanları Bahçeli; "*Ormanlarımızı yakan, doğamızı kirleten, caddelerimizi savaş alanına çeviren, varlıklarımıza zarar veren bazı mihraklar birdenbire yeşili seven, doğa gönüllüsü olarak arzı endam etmişlerdir. Biz bunlara kanmayız, Türkmen kardeşlerim bunlara kesinlikle inanmaz*" şeklinde yorumlamıştır (AA, 2013).

Bu süreçte MHP'nin, olan bitenlerin yalnızca sökülen ağaçlara, inşa edilmesi planlanan alışveriş merkezine bağlanmaması gerektiği yönünde bir siyaset izlediği

[233] Grup toplantısında konuşmasına şöyle başlar; "*Türkiye yaklaşık bir haftadır Taksim Gezi Parkı merkezli olaylara kilitlenmiştir. Bu kapsamda sokaklar karışmış, şehirler kaynamış, istikrarsızlık kanalı çok yönlü açılmıştır. Türkiye allak bullak olmuştur. Şiddet, baskı, zulüm ve anlaşmazlıklar her tarafa yayılmıştır. Taksim'de çatlayan fay hattı ülkemizi baştanbaşa sarmıştır. Milletimiz gelişmelerden endişelidir. Toplumsal kutuplaşma hiç olmadığı kadar artmıştır. Demokratik kültür, bireysel hak ve özgürlük talepleri, hoşgörü ve uzlaşma beklentileri ağır yara almıştır. Başbakan ve hükümeti yanan toplumsal ateşin üzerine benzinle gitmiş, bunun yanında hiçbir tepkiyi kaale almamış ve bildiğini okumayı sürdürmüştür. Türkiye bir korku sarmalına hapsedilmiştir. Risk ve tehditlerin hacim ve hızı ileri bir safhaya ulaşmıştır. Sağduyunun rehberliği, soğukkanlılığın öncülüğü arka plana itilmiştir. Hakikaten yaşananlar alarm vericidir. Gündeme gelen hadiseler, ilişkiler, ittifaklar, açıklamalar, restleşmeler kontrolsüz gidişatı çığırından çıkarmaktadır. Taksim Gezi Parkı odaklı kurgulanan çatışma ve çekişme dinamiklerinin, siyasi ve toplumsal bir fecaate kapı aralaması an meselesidir. AKP hükümeti kriz üretmektedir. AKP hükümeti cepheleşme imal etmektedir. AKP hükümeti biz-siz ayrımını güçlendirmektedir. İşin aslında en büyük tehlike de buradadır"* (Bahçeli, 2013).

görülür. İktidarın eylemciler için "*çapulcular, marjinaller, teröristler, tencere tavacılar*" gibi küçümseyici ifadeler kullanması, Erdoğan'ın "*Bu iş bitecek, kimse bize işimizi öğretmeye kalkmasın!*" sözleri ve orantısız güç kullanan polisin "*destan yazdığı*"nı ifade etmesi MHP'nin kayıtsız kalamadığı noktalar olmuştur (Yiğit, 2013: 12).

Bu kayıtsızlığın en önemli kanıtı dönemin Kocaeli MHP milletvekili Lütfü Türkkan'ın; "*Sayın Bahçeli'nin görevlendirmesi ile, şimdi TBMM Başkan Vekili olan Celal Adan, Genel Başkan Yardımcısı Atilla Kaya, İstanbul Milletvekili Ali Torlak ve ben 1 Haziran 2013'de Taksim Meydanı'nda biber gazının genizleri yakan havasını soluyarak bir bildiri okuduk ve Hükümeti istifaya davet ettik*" ifadeleriyle paylaştığı videolu tweetidir (Cumhuriyet, 2022-a).

Ülkenin kutuplaştığı bu dönemde yaklaşan cumhurbaşkanı seçimlerinde MHP'nin CHP ile birlikte hareket ederek Ekmeleddin İhsanoğlu'nu aday göstermesi AKP karşıtlığının bir sonucu olarak da okunabilir. Ayrıca "*çatı aday*" gösterilen İhsanoğlu'nu MHP, yalnız CHP ile değil AKP'nin ilişki kurmasını şiddetle eleştirdiği Gülen cemaati ile aynı safta yer alarak desteklemiştir. Seçim sürecinde iktidar ve Gülen cemaati arasındaki anlaşmazlığın bir ürünü olan 17-25 Aralık operasyonlarını[234] MHP doğru bulmuş fakat Erdoğan'ın cumhurbaşkanı seçilmesinin önünü kapatmaya yönelik bu operasyonlar sonuç vermemiştir. Böylece ilk defa halk oyuyla 2014 yılında gerçekleştirilen cumhurbaşkanı seçimlerini %52'lik oranla Erdoğan kazanmıştır.

Seçimlerdeki başarısızlığın önemli bir nedenini siyasi tutumu belirginleşen MHP'nin tabanından destek bulamaması oluşturur. Bu uğurda İhsanoğlu seçim kampanyasının son haftasında milli duygular uyandırmaya ilişkin söylemlerini artırmışsa da milliyetçi tabanı etkilemede yeterli olamamıştır. Dolayısıyla 2010 referandumunda olduğu gibi cumhurbaşkanı seçimlerinde de bölünme yaşayan milliyetçilerin bir kısmının çatı adayı desteklediği diğer kısmının ise parti kararına rağmen desteklemediği tespit edilmiştir (Özipek, 2014: 101).

[234] 17-25 Aralık operasyonları, Cumhuriyet Savcısı Celal Kara ve Mehmet Yüzgeç'in talimatı üzerine rüşvet, görevi kötüye kullanma, ihaleye fesat karıştırma, kaçakçılık gibi gerekçelerle birçok kişinin gözaltına alındığı büyük operasyonlardır (Hamsici, 2014).

İhsanoğlu'nun başarısız olma sebeplerinden biri de CHP'nin kendi içerisinde bu ismi içlerine sindirememiş grubun varlığıdır. Bu grubun İhsanoğlu'nun adaylığı için çalışmadığı ve İhsanoğlu'na oy verip vermediklerinin de belirsiz olduğu öne sürülmüştür (Dal, 2014). Nitekim dönemin CHP milletvekili Tanju Özcan oy vermediğini açıklamıştır. Ayrıca basına CHP'nin ortak aday olarak İhsanoğlu'nu MHP'ye teklif ettiği lanse edilse de ismi esas öneren kişinin Bahçeli olduğu yönündeki kulis bilgileri rahatsızlık uyandırmıştır. Bunun üzerinde Bahçeli'nin İhsanoğlu ismini parti yönetiminden bile gizlemesinin ilk anda MHP'de tepkilere yol açtığı fakat ismin Bahçeli tarafından belirlendiği ve MHP tabanına yakın olduğunun ortaya çıkması ile tepkilerin giderildiği ifade edilmiştir (Habertürk, 2014).

2018 Cumhurbaşkanlığı seçimlerine yaklaşırken ise adayın kim olacağına ilişkin Özgür Özel'in şu yorumu dikkat çekicidir; "*Ekmeleddin İhsanoğlu olayı özel bir konjonktürde yaşanmış, Milliyetçi Hareket Partisi'nin demokrasiye kurduğu tuzak, kasis ve o günün şartları... Doğru olsa sonuç bu olmazdı. Demek ki Ekmeleddin İhsanoğlu gibi bir adayımız olmayacak...*" (Gazete Duvar, 2018).

Bahçeli'nin İslam İşbirliği Teşkilatı üyeliğini yapmış İhsanoğlu'nu Erdoğan'ın karşısında aday göstermesi, AKP'nin muhafazakar tabanından oy geçişi sağlamaya yönelik bir adım olarak okunabileceği gibi bu girişimin başarısız olması içeride bazı değişikliklerin yapılması gerektiğine yönelik seslerin yükselmesinin önünü açtığı şeklinde de yorumlanabilmektedir.

4.1.1.3. MHP İçerisinde Çok Seslilik (2015-2017)

Erdoğan'ın partili kimliğiyle Cumhurbaşkanlığı makamını elde etmesinin ardından AKP genel başkanlığına ve başbakanlığa Ahmet Davutoğlu seçilmiştir. Davutoğlu üzerinden anayasal bir düzenleme olmaksızın (partili cumhurbaşkanlığı sistemine geçilmeden) partisiyle olan bağını güçlendirmeye devam eden Erdoğan, çift başlı bir görüntü çizer. Yaklaşan genel seçimlerde AKP'nin çift başlı bu görüntüsünün ve çözüm sürecinin yol açtığı güvenlik açığının 7 Haziran 2015'te gerçekleştirilen seçimlere yansıdığı görülür. Öyle ki seçimlerde AKP aldığı %40.87'lik oy oranı ile tek başına hükümet kurabilecek halk desteğini elde edememiş, MHP oy oranını %16.29'a

yükseltmeyi başarmış, ilk kez parti olarak katılan HDP ise TBMM'ye temsilci gönderebilmiştir (Turan: 171).

AKP'nin tek başına hükümet kuramaması üzerine Davutoğlu'nun başlattığı koalisyon görüşmeleri gerek CHP gerekse de MHP'nin olumsuz dönüşleri sebebiyle sonuçsuz kalmıştır[235]. CHP'nin "*Koalisyon yapalım, Bahçeli başbakan olsun*" teklifini de reddeden Bahçeli çeşitli seçeneklerle sunulan koalisyonlara "*Hayır*" diyen bir figür olarak basında yer bulmuştur. Netice itibarıyla başarısız geçen görüşmeler, seçimlerin 1 Kasım 2015'te tekrarlanmasına sebep olmuş ve bu süre zarfında yaşanan olaylar ülkenin kaderini değiştirmiştir.

Bahçeli koalisyon görüşmelerinde olduğu gibi TBMM'ye başkan adayı belirleme konusunda da dikkatleri üzerine çekmiştir. Deniz Baykal ve İsmet Yılmaz'ın aday olduğu yarışta son turda "geçersiz oy kullanacaklarını" açıklayan Bahçeli'nin kendi partisi içerisinde bazı anlaşmazlıklara kapı araladığı ve AKP'nin eline büyük bir koz verdiği görülür (Gazete Duvar, 2019).

Bu süre zarfında krizlerin çözülmesi gerektiğini dile getiren Tuğrul Türkeş, Akşener gibi kendisinin de teklif aldığını ve AKP'nin kendisine sunduğu bakanlık teklifini partisine sormadan kabul etmekte bir sakınca görmediğini şu sözlerle aktarır; "*Niye sormadım? Zaten 'hiçbir şeye girmem' diyen bir ekip var orada. 7 Haziran gece yarısından itibaren 'ona da girmem, buna da girmem' diyene ne soracaksın zaten. O zaman krizi devam ettirirsin. Ben ne yapmak istiyorum? Ben krizi çözmek istiyorum. Ben bunu kabul ettim, girdim"*[236] (CCNTÜRK, 2022).

Krizlerin giderek derinleşmesi ve seçim sonuçlarının getirdiği istikrarsızlığı kendi lehlerine çevirmeye çalışan terör örgütlerinin ülke genelinde saldırılar gerçekleştirmeleri halkı büyük bir güvenlik tehdidi ile karşı karşıya bırakmıştır. 7 Haziran'dan 1 Kasım'a kadar geçen süreçte AKP'nin çözüm sürecini sonlandırması

---

[235] Koalisyon tekliflerine karşı Bahçeli; "*MHP önce ülkem ve milletim; sonra partim ve ben ilkesinden taviz vermeyecek kırmızı çizgilerini çiğnemeyecektir. AKP ile CHP hükümetinin önünde ilkesel zeminde herhangi bir engel ve zorlayıcı hal bulunmamaktadır. AKP ile CHP'nin bir koalisyon hükümeti kurması daha fazla vakit kaybetmeksizin sağlanmalıdır*" (Evrensel, 2015) ve "*AKP şartlarımızı kabul ettikten sonra Erdoğan'ın AKP'si mi kalır? Şartlarımız olursa MHP, taşın altına elini değil gövdesini koyar. Herkes seçim istiyorsa, biz de istiyoruz. 15 Kasım uygun…* (Sözcü, 2015-a)" şeklinde ifadeler kullanmıştır.

[236] Türkeş partiye danışmadan karar alması sebebiyle 5 Eylül 2015 tarihinde ihraç edilmiştir.

çatışmaları artırmış, pek çok ilden gelen "*demokratik özerklik*" ilanları üzerine devlet, ilgili bölgelere operasyonlar başlatmıştır. Burada göze çarpan husus başlatılan operasyonlardan gelen şehit haberlerinin ve tüm ülke çapında yaşanan tedirginliğin AKP hanesine artı olarak yazılıyorken MHP ve HDP'de oy kayıplarını beraberinde getirmiş olmasıdır[237] (T24, 20.08.2015).

7 Haziran seçimlerinde AKP'den oy almayı başarabilen MHP'nin 1 Kasım'daki seçimlerde bu başarısını devam ettiremediği görülür. Seçimlerdeki oy kaybı değerlendirildiğinde kurumsal olarak partinin kişisel olarak da liderinin halkla etkileşimlerindeki eksiklik dikkat çekicidir. Ahmet Davutoğlu ve Kemal Kılıçdaroğlu sosyal medya araçlarından biri olan Twitter'ı amacına uygun, zaman sınırı olmadan, hızlı-anlık paylaşımlarda bulunarak ve ara ara takipçilerine cevap vererek, görsel öğelerle etkin bir şekilde kullanmışken Devlet Bahçeli, birbirini takip eden tek yönlü öğretici nitelikte tweetler atmıştır. Bu durumun Bahçeli'yi rakiplerinin bir adım gerisinde bıraktığı söylenebilir (Ölçer, 2016: 775) (Silsüpür, 2016: 744).

İki seçim arasında yaşanan oy kaybının diğer sebebi MHP'nin yürüttüğü seçim kampanyasıdır. Güvenlik, terör ve milliyetçilik eksenindeki yeni çizgi ile propaganda yürüten AKP'ye karşılık MHP, içerik olarak toplumsal sorunların uzunca üzerinde durmuş fakat bu sorunların nasıl ortadan kaldırılacağı veya en aza indirileceği hususunda etkili bir yanıt verememiştir. Hal böyle olunca yaşanan kaos ortamında AKP tek başına iktidar olma şansını yakalamış MHP ise Tablo 6'da görüldüğü üzere 7 Haziran'da kazanmış olduğu 80 milletvekilliğinin yarısını kaybederek meclise girebilmiştir (Eraslan, 2018: 387).

[237] AKP hanesine yazılan artıyı Ahmet Davutoğlu şöyle açıklar; "*Ankara'daki terör saldırısı sonrasında anket yaptık ve kamuoyunun nabzını tutuyoruz oylarımızda bir yükseliş trendi var. Birçok anket var… Saldırıdan sonra da yüzde 44 bandına doğru yükselme trendi devam ediyor. Önemli olan burada bizim hedefimiz Ak Parti'nin tek başına iktidarı getirecek sonucu elde etmesi. A Planı itibariyle tek başına iktidardayız. Başka ihtimal düşünürsek bu tablonun değişmeyeceğine dair kanaatimiz vardır demektir, öyle bir kanaatimiz yok. Ben sürekli meydanlardayım. Bugün de Trabzon'a gideceğiz, yarın Van'dayız. İnşallah bu emeğimizin karşılığını halk bize verecek. Bizim için tek hedef var tek başına başarı. Bunun için de çabalayacağız* (Sözcü, 2015-b)".

Tablo 4: 1 Kasım- 7 Haziran 2015 Seçim Sonuçları

	1 KASIM			7 HAZİRAN		
	OY SAYISI	OY ORANI	MİLLETVEKİLİ SAYISI	OY SAYISI	OY ORANI	MİLLETVEKİLİ SAYISI
AK PARTİ	22.944.932	49,41	316	18.347.747	40,66	258
CHP	11.898.110	25,38	134	11.338.681	25,13	132
MHP	5.599.492	11,93	41	7.423.555	16,45	80
HDP	4.909.589	10,70	59	5.847.134	12,96	80

Kaynak: (Milliyet, 2015).

Genel itibarıyla Bahçeli'nin, ilk olarak AKP'nin akabinde CHP'nin iktidar olma tekliflerini reddetmesi, peşisıra TBMM başkan seçiminde beklenmedik tutum sergilemesi, iyi bir seçim kampanyası yürütememesi, aktif bir siyasetten ve siyasi partilerin ana amacı olan iktidarı elde etme hedefinden yoksun olması gibi sebeplerle pek çok kişi gençliğinden itibaren bağlandığı partisinden istifa edip merkez sağa bilakis AKP'ye geçiş yapmıştır.

Bunlar arasından Darıca Belediye Meclis Üyesi Ahmet Uzun, 150 kişiyle birlikte AKP'ye geçiş sebebini şöyle açıklar; "*Yaşadığımız çevrede ülkenin birlik ve beraberlik içerisinde daha güçlü yarınlara, halkın huzur ve refah içerisinde, halka hizmeti görev edinmiş, daha başarılı ve verimli bir birey olarak gördüğüm lüzum üzerine bundan sonraki siyasi yaşantıma AKP saflarında devam etme kararı almış bulunmaktayım*" (Cumhuriyet, 2015). Benzer şekilde oy oranları düşüklüğünün onur kırıcı olduğunu belirterek MHP'den istifa edip Dulkadiroğlu İlçe Belediye Meclis üyeliğine bağımsız olarak devam eden Mehmet Akif Tolun; "*Genel Başkanlığı görevine Meral Akşener hanımefendi gelirse MHP içinde il yönetiminde partime hizmet etmeye devam ederim. Görülen o ki: Her şeye hayırla MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli olduğu sürece bu parti bir yere gidemez, genel merkeze tepkimi ortaya koymak için MHP üyeliğimden istifa ediyorum*" ifadelerini kullanmıştır (Sözcü, 2015-c).

Alınan seçim sonuçları ile giderek parti içi muhalefet artmış ve bu uğurda olağanüstü bir kongre düzenlenmesini öneren muhalif kesimlerden Meral Akşener, Sinan Oğan, Koray Aydın, Ümit Özdağ, Selim Kaptanoğlu ve Servet Sazak genel

başkanlık için adaylıklarını açıklamışlardır. Delegelerin desteğiyle parti içerisinde seçimli kongre kararı alan muhalif kesimler, Bahçeli'nin konuyu yargıya taşıması ve yargıdan aleyhlerine bir karar çıkmasıyla değişimi gerçekleştirememişlerdir. Bahçeli'nin lehine çıkan yargı kararı AKP ile birlikteliğin ilk sinyali olarak yorumlanmıştır (Özpek: 5).

Erdoğan ile tartışmalı olan ve onun kazanmaması adına bir önceki genel seçimlerde çeşitli operasyonlar gerçekleştiren FETÖ, Kasım 2015'te alınan sonuçlar sonrası ordu ve güvenlik aygıtından tasfiye edileceğini görerek 15 Temmuz 2016 tarihinde darbe yapmaya kalkışmıştır. Seçimlerin üzerinden 10 ay bile geçmemişken kalkışılan bu darbe teşebbüsü, siyaseti topyekûn değiştiren bir dönüm noktası olmuştur. Halkın sosyal medya üzerinden örgütlenerek sokaklara dökülmesi ile engellenen bu girişim FETÖ'nün devlet kurum ve kuruluşlarından tasfiye sürecini hızlandırmış[238], iki seçim arası ortaya atılan güvenlik endişesini "beka" endişesine dönüştürmüş ve siyasi ittifak haritasını değiştirmiştir (Turan: 172).

MHP'nin darbe girişimi sonrası çok sert bir dille eleştirdiği AKP'nin yanında yer almasının nedenlerinden birini "beka" endişesi oluşturur. Ülkücü hareket, devletin tehlikeye düşmesi karşısında yıllarca kırmızı çizgisi olan beka sorununa sahip çıkarak tavrını ortaya koymuştur. Bu uğurda Bahçeli, verilen OHAL kararının arkasında olduklarını şöyle aktarır; "*Bu nedenle ülke genelinde olağanüstü hal uygulaması isabetli ve yerinde bir tercihtir. Milliyetçi Hareket Partisi, böylesi karanlık ve oldukça sıkıntılı dönemde devletinin ve milletinin yanında ne pahasına olursa olsun tavizsiz şekilde duracak, hiçbir gayri meşru oluşum veya çeteleşmeye aman vermeyecektir. Türkiye'nin milli ve tarihi çıkarlarını korkusuzca savunmak, darbecilerin ve her türlü teröristin karşısında azim ve kararlılıkla milli duruş sergilemek Milliyetçi Hareket Partisi'nin 47 yıllık misyonudur* (Bahçeli, 2016-a)". CKMP'nin kuruluşundan bu yana 47 yıl boyunca aynı misyonda olduklarını dile getiren Bahçeli, devlet partisi olduklarını vurgulamaktadır.

[238] Darbe girişimi, teknolojik gelişmelerin örgütlenmede ne denli etkili olduğunu gösteren bir örnektir. Burada darbeyi gerçekleştirenler devlet yapılanması içerisinde kendi sistemlerini kurup haberleşebilmişlerken teknolojinin getirdiği diğer medya araçlarını kullanarak karşı örgütlenme gerçekleştirenler de darbeye engel olmayı başarabilmişlerdir (Devran ve Özcan, 2016: 88).

Resim 1: AKP-MHP İttifakının Sokaklara Yansıması [239]

Kaynak: (Külünk, 2016).

İki partinin de muhafazakar geçmişe sahip olması AKP-MHP yakınlaşmasında yumuşak bir geçiş sağlanabileceği görüntüsü verir fakat 1990'lı yıllardan sonra farklı kültürel çevrelerden gelerek seküler-ulusalcı bir anlayışla ülkücü harekete eklemlenmiş kanattan muhafazakar çizgiyi onaylamasını beklemek gerçekçi görünmemektedir. AKP ile aynı cenahta yer almak istemeyen bu kanat parti içerisinde itirazlarını dile getirerek yeni bir yol ayrımına öncü olmuştur (Uzun, 2020).

Bu yol ayrımında partinin Devlet Bahçeli'nin vesayeti altında kalması en önemli etkenlerden biri olarak karşımıza çıkar. Bu durumu MHP Buldan İlçe Teşkilatı Başkanı Mehmet Tuğrul'un; "*Ülkücü hareketin kaderini, tek kişinin kararına bağlamak ülkücülük değildir. Bu yönetim anlayışıyla Türk milletine hizmet etmenin mümkün olmadığı da gün gibi aşikar olmuştur*" şeklindeki ifadelerinde görebilmek mümkündür (Diken, 2017).

4.1.2 Meral Akşener Liderliğinde İyi Parti'nin Konumu

1 Kasım 2015 genel seçim sonuçlarında MHP'nin TBMM'de 4. sırada yer almasını değerlendiren muhalif kesimler bu durumun ülkücü harekete yakışmadığını dolayısıyla partide bazı değişikliklerin yapılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. İstenilen değişiklikleri alınan yargı kararları sebebiyle gerçekleştiremeyen bu kesimin

[239] Fotoğrafları AKP Milletvekili Metin Külünk, Twitter hesabından paylaşmıştır.

parti içerisinde desteği giderek artmıştır. 2016 Temmuz ayına gelindiğinde yaşanan darbe girişimi sonrası Devlet Bahçeli'nin yıllarca karşı siyaset yürüttüğü AKP ile yakınlaşması genel başkanlıkta yerini sağlamlaştırma girişimi olarak okunmuş ve bu hamle muhalifleri memnun etmemiştir. Bunun üzerine 8 Eylül 2016'da Meral Akşener'in MHP'den tasfiye edilmesinin ardından ve 16 Nisan 2017'de gerçekleşen referandumda gördüğü halk desteğiyle İyi Parti'nin kuruluş süreci başlamıştır.

4.1.2.1. İyi Parti'nin Kuruluş Süreci

MHP'de lidere itaatin esas olduğu, lider dışında sesi yüksek çıkan kişilerin sessizleştirildiği bilinmektedir. Zamanla bu durumun değişiklik gösterdiği görülür. Örneğin 2010 referandumunda partinin kararına rağmen farklı tercihlere yönelimler söz konusu olmuştur. Farklı tercihlere binaen parti yönetiminin giderek otoriterleşmesi bir çözüm olmamış aksi yönde parti içerisinde yönetime karşı tavır almalar giderek artmıştır. Sesi yüksek çıkan ve genel başkanlığa aday gösterilecek gizil güce sahip isimlerden biri Meral Akşener'dir.

Bahçeli'nin Meral Akşener'e ilk sınır koyması 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde gerçekleşmiştir. Sözü edilen seçimlerde partinin anketlerde ikinci tura kalma şansı yüksek olarak görülen Akşener'i aday göstereceği düşünülmekteyken Bahçeli bunu onaylamamış ve "çatı aday" olarak ismi duyulmayan Ekmeleddin İhsanoğlu'nu CHP ile birlikte destekleme kararı almıştır.

7 Haziran seçimlerinde halkla bütünleşmiş bir politikacı olarak basına yansıyan Akşener'e ikinci kez çizilen ve esas kıvılcımı başlatacak olan sınır 1 Kasım seçimlerinde milletvekili adayı gösterilmemesi olmuştur. Basında görünür hale gelen Akşener için kendisine sıkça sorulan sorular karşısında Bahçeli, bu sınırı çizeceğini açıkça şöyle aktarır; "*Bu şekilde söylenen isimlerden hiç hoşlanmam, ismi geçeni de devre dışı tutarım. Meral Akşener'i eğer çok sık kullanırsanız, o devre dışı kalır haberiniz olsun. 80 milletvekilimiz var, her şeyde Meral Akşener. Bu, o zaman başka bir şey var burada demektir* (Miş, 2020)".

Kasım seçimlerinde Bahçeli'nin stratejileri sebebiyle milletvekillerinin yarısını kaybeden MHP'nin sorumluluğu üstlenmesi gerektiğini Akşener; "*1 Kasım'da aldığımız netice ortada. Yüzde 11.9. Bu açık başarısızlıktır. 40 milletvekilini*

kaybetmiş, 40 milletvekili kalmış bir MHP… HDP'nin yan tarafında tek sıraya sıkışmış bir MHP… Bunun sorumluluğunun alınması lazım. Eğer bir tek kişi çıkıp da 'Hanımefendi biraz dinlenecek', 'Onu ben aday yapmadım', 'Şu kişiyi partiden attım', 'Bu kişiyi atmadım' gibi sözler söylüyorsa bunun sorumluluğunu alacak. Almak zorunda. Yetkileri sonsuz kullanacaksınız ama iş sorumluluğu üstlenmeye gelince kaçacaksınız. Bu olmaz. Ben Bahçeli'nin yüzde 11.9'u gördüğü anda derhal olağanüstü kurultayı toplayacağını düşünmüştüm. Bahçeli'yi kafamda öyle tarif etmiştim. Yanıldım" şeklinde dile getirmiştir (Sözcü, 2015-d).

Bunun üzerine genel başkanlığa adaylığını koyan Meral Akşener, Sinan Oğan, Koray Aydın ve Ümit Özdağ olağanüstü kurultayın gerçekleştirilmesi gerektiği konusunda uzlaşmışlardır. Öncelikle olağanüstü kurultayda genel başkan seçilemeyeceğine ilişkin kuralı değiştirmek için tüzük kurultayı gerçekleştirme adımını 547 delegeden imza toplayarak atmışlardır. MHP genel merkezi delege sayılarının yetersiz olduğunu iddia ederek engellemeye çalışmışsa da muhaliflerin 12. Sulh Hukuk Mahkemesine dava açması ile partiyi kurultaya götürecek bir kayyum heyeti atanmıştır. Heyet, partinin 15 Mayıs'ta kurultaya gitmesine karar vermiş fakat merkez, bu kez Yargıtay'a başvurmakla birlikte daha hızlı bir sonuç alabilmek adına partinin yöneticilerinin bulundukları Tosyo ve Gemerek Asliye Hukuk Mahkemelerine başvurmuş ve bu mahkemeler 12. Sulh Hukuk Mahkemesinin aldığı kararı, Yargıtay incelemesi sonuçlanıncaya kadar durdurmuştur.

Kurultayı yaptırmada kararlı olan muhalifler, durdurma kararına karşılık Ankara İcra Hakimliğine itiraz etmiş ve böylelikle 15 Mayıs günü kurultayın yapılmasının önü açılmıştır. Ayrıca Yargıtay'ın da kurultayın yapılmasına yönelik 12. Sulh Hukuk Mahkemesinin kararını onaması ile başka seçeneği kalmayan Bahçeli 10 Temmuz'da kurultayın gerçekleşeceğini ve kendisinin de aday olduğunu bildirmiştir. Kayyum heyeti 10 Temmuz değil 19 Haziran'da Ankara Büyük Otel Kongre Merkezi'nde gerçekleştirilmesini kararlaştırdığından Bahçeli bunun bir darbe girişimi olduğunu ve kurultaya katılmayacağını bildirmiştir. Bahçeli'nin kararına karşılık kurultay yoğun katılımla gerçekleşmiş ve başkan değişikliğini engelleyen madde kaldırılmıştır (Duran, 2017: 17-18).

21 Haziran grup toplantısında Bahçeli, MHP'nin yerli ve milli olduğunu belirten bir açıklama yapmış ve süreci şöyle aktarmıştır "*Peki, yargı kararına göre tek maddelik Tüzük değişikliği gündemiyle toplanması gereken bir kurultayda, hele hele hiç kimsenin haberi olmadan 13 maddeyi hangi ara değiştirdiniz? Merkez Yönetim Kurulu ile Genel Başkan yetkilerini nasıl tırpanladınız? Bu kararmış aklı, bu ucube hakkı size hangi satılmış, hangi MHP düşmanı verdi? Gözle kaş arasında açılması usulen mümkün olmayan kurultay açıldı, saatlerce delege sayımı yapıldı, gecikmeyle divan seçildi ve çok geçmedi oylama yapılarak Tüzük maddeleri değiştirilmiş oldu. Allah inandırsın, Turist Ömer olsa hızınıza yetişemezdi. Korsan kurultaya kim katıldı, kaç kişi katıldı, neye onay verdi, neye zorlandı belli olmadan, bir baktık ki olan olmuş, Tüzüğün 13 maddesi değişivermiş. Benim diyen madrabazın yapamayacağı bir kurnazlıkla adrese teslim iş tamamlanmış. Ankara 13. Noter, bir gün sonra zorlaya zorlaya 656 delegenin salonda hazır bulunduğunu açıklamıştır. Ne var ki, hiçbir vicdan sahibi çıkıp da, Tüzük hükümlerinde yapılacak bir değişiklik için Dernekler Kanunuyla, Türk Medeni Kanunun 78 ve 81'nci maddeleri kapsamında, toplam delege sayısının üçte iki çoğunluğunun aranacağını söyleyememiştir*" (Bahçeli, 2016-b).

Parti geçmişine bakıldığında Bahçeli önderliğinde atılan bu adımlar yeni değildir. Nitekim 1997 yılında benzer bir senaryo Tuğrul Türkeş-Devlet Bahçeli arasında tartışmalı geçen kurultayda da gerçekleşmiştir. Burada Tuğrul Türkeş, muhalif kesimlere sıcak bakmayıp, delegelerin maddi-manevi kısıtlanmasına sebep olmuş ve parti içerisinde otoritesini artırmaya yönelik adımlar atmıştır. Karşısında yer alıp partide yeni bir çizgi savunan Bahçeli ise Türkeş ve çevresini; "*Bugün MHP'yi istedikleri gibi ve keyfiyetle yönetmeye kalkışanlar, maksatlarına ulaşamayınca, farklı yollara sapmaktadırlar*" şeklinde eleştirmiştir (Dural: 413). 2015 yılına gelindiğinde kurultayı yaptırmamak adına yargıya başvuran Bahçeli'nin, Tuğrul Türkeş'ten daha katı ve anti-demokratik davrandığı karşımıza çıkmaktadır.

Kurultayın iptali için açılan ve 24 Haziran'da sonuçlanan davada Ankara 3. Asliye Hukuk Mahkemesi tüzük değişikliğine ilişkin yürütmeyi durdurma kararı almıştır. Bu süre zarfında 15 Temmuz'da yaşanan darbe girişimi gündemin değişmesine ve muhaliflerin yapacakları toplantıyı ertelemesine sebep olmuştur (AA, 2016). Genel merkez ağustos ayında Akşener ve kurultayı gerçekleştirebilmek için

dava açan çağrı heyeti üyelerinden Ayhan Erel, Ali Sağır, Mehmet Bilgiç'i 11. madde gereği disipline sevk etmiş ve Eylül ayında da haklarında partiden ihraç kararı almıştır (CNNTÜRK, 2016).

Partinin ideolojik çizgisini değiştiren Bahçeli en önemli adımını ekimde atmış ve darbenin hukuki bir boyuta taşınması adına AKP'nin ötelediği sistem değişikliği fikrini gündeme getirmiştir. Bu uğurda AKP-MHP komisyonunca hazırlanan anayasa değişikliği paketi 10 Aralık 2016'da TBMM'ye sunularak kabul edilmiştir. Cumhurbaşkanının siyasetle bağını güçlendirip yürütmenin aksamaması için ağırlıklı olarak egemenlik ve meşruiyet kaynağını bu erke veren ve dolayısıyla yasamanın işlevini zayıflatan paket 16 Nisan 2017 tarihinde referanduma sunulmuştur. Referandumda AKP, MHP, BBP, Hüda-Par "evet" kampanyası yürütürken, CHP, HDP, SP ve MHP'li muhalifler "hayır" kampanyası yürütmüşlerdir. AKP tabanı darbe girişimi sebebiyle "evet" demekte zorlanmamışken aynı destek MHP'den gelmemiştir. Nihayetinde referandum %51,6 oy oranıyla "evet" lehine sonuçlanmış ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmiştir.

AKP-MHP ittifakına rağmen "hayır" oylarının yüksek olması önem arz etmektedir. Referandumda MHP seçmeninin yarısının veya 2/3'ünün "hayır" yönünde oy kullanması sebebiyle AKP'nin MHP ile ittifakı tartışılır bir hal almıştır. Bu durum muhalif kanadı heyecanlandırarak Meral Akşener önderliğinde İyi Parti'nin kurulma sürecini hızlandırmış baraja takılma ihtimali olan MHP'yi ise endişelendirmiştir. Bunun üzerine artık yönetimde istikrarın sağlandığı ve böylece baraja ihtiyaç kalmadığı yönünde uzlaşan AKP-MHP, siyasi arenada ittifakların boy gösterdiği bir döneme kapı aralamışlardır. Yeni oluşturulan ittifak siyasetinde seçim barajı, ittifakın toplam oyları için geçerli olduğundan AKP-MHP arasında gidip gelen oy kaymalarının önüne geçmiş olunacak hem de HDP-İyi Parti-SP aynı ittifakta yer alamayacaklarından baraj riski onlar için devam edecektir (Ete, 2018: 302-304).

4.1.2.2. Siyasi Arenada İyi Parti

Referandum sonuçlarının ardından Meral Akşener, Ümit Özdağ ve Koray Aydın gibi MHP'nin güçlü isimleri tarafından 25 Ekim 2017'de kurulan İyi Parti, MHP'nin beklediği gibi baraj sorununa takılmamıştır. Gerekli kongrelerini yapıp

teşkilatını kuran ve kuruluşundan yaklaşık 7 ay sonra CHP'nin milletvekili desteğiyle TBMM'de grup kurma ölçütünü de tamamlayan parti, seçimlere katılma hakkını elde etmiştir (Yavaşça, 2022) (AA, 2018).

AKP-MHP-BBP'nin oluşturduğu "Cumhur İttifakı" karşısındaki CHP-SP-DP'nin oluşturduğu "Millet İttifakı" içerisinde yer alan İyi Parti, %9,96 oranında oy almışsa da ittifak içerisinde yer almanın getirisi sayesinde meclise temsilci (43 milletvekili) gönderebilmiştir. Bahçeli'nin erken seçim ısrarı üzerine 24 Haziran 2018 yılında yapılması kararlaştırılan bu seçimler aynı anda hem cumhurbaşkanını hem de milletvekillerini belirlenmesi açısından önem arz etmektedir.

Cumhurbaşkanlığı için ittifakı devam ettiren MHP'nin de adayı Erdoğan %52,59 oy oranına ulaşmışken sadece meclise temsilci gönderebilmek adına kurulmuş olan Millet İttifakı, Cumhurbaşkanı için ayrı adaylar belirleme kararı almış ve burada adaylığını koyan Akşener %7,29 oy oranına erişebilmiştir. Milletvekili genel seçimlerinde ise neredeyse hiç miting yapmayan Devlet Bahçeli, %11,10 oy oranıyla beklenmedik bir başarı kaydetmiş ve 49 milletvekili çıkarabilmiştir (ysk.gov.tr). Sonuçlar itibarıyla referandumda desteği tartışılır nitelik arz eden MHP artık AKP'nin çoğunluğu sağlayabilmek adına ihtiyaç duyduğu bir partiye evrilmiştir (Özpek: 8).

Kısa sürede önemli oy oranları elde edebilen Akşener ise siyasi arenada İyi Parti'nin kimliğini netleştirmede sorunlarla karşılaşmıştır. Bunun önemli sebeplerinden biri öncelikle kendisine yöneltilen FETÖ'cü yakıştırmalarıdır. Darbenin etkileri çok daha yeniyken kendisine yapılan bu yakıştırmalar parti politikalarına da yansımıştır. Bu yüzden parti; ekonomi, eğitim, kültür gibi konularda fikirlerini ortaya koymak bir yana öncelikle yöneltilen FETÖ'cü kimliğinden kurtulmaya çalışan bir görüntü çizmiştir.

Akşener ile FETÖ arasında bağlantı kurulmasının birkaç nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki 15 Temmuz öncesinde gerek Akşener'in gerekse Gülen'in Erdoğan'a yönelik eleştirilerde bulunmaları ikincisi Bahçeli'nin muhaliflerden birisinin Gülen tarafından görevlendirildiğini dile getirmesinin ardından Koray Aydın'ın Akşener'i işaret etmesi üçüncüsü ise Gülen'in Akşener hakkında

olumlu ifadeler kullanması ve cemaat üyelerinden Emre Uslu, Önder Aytaç, Bülent Keneş, Tuncay Opçin gibi isimlerin Akşener'i desteklemesidir (Duran: 18-20).

Önkibar Akşener'in FETÖ ile ilintisinin olamayacağını şöyle yorumlar; "*Sakın Meral Akşener'i desteklemek falan demeyin! Rakiplerinin FETÖ üstünden saldırdığı Meral Akşener'e, FETÖ'nün en bildik militanlarının, o iddialara destek verircesine, 'Evet doğru Meral Akşener bizdendir ve işte bizim ona destek mesajlarımız...' demeleri mantıklı mıdır? Ne yani FETÖ kendi adayını deşifre ve afişe ederek, vurun öldürün mü diyor? Yahu çok iyi yetişmiş ve ABD'deki bir üniversitede hocalık yapan Emre Uslu gibi Fethullahçı azgın bir militan, Meral Akşener gerçekten FETÖ'cü olsa, 'bizdendir' der mi? Açın bakın CNN Türk arşivlerine... Bu Emre Uslu, Ali Fuat Yılmazer için 'O Cemaat'ten değil, Başbakan Erdoğan'ın Gürcülükten yakını' dedi mi demedi mi?*" (Önkibar, 2017: 124).

FETÖ ile bağlantısının olmadığını her fırsatta dile getiren Akşener, 31 Mart 2019 yerel seçimleri yaklaşırken partisi adına önemli bir hamle yapıp CHP ile gayri resmi bir ittifak kurarak partisine "*kazanan değil kazandıran*" bir görüntü vermeyi başarabilmiştir. 2019 seçimlerinde İyi Parti, CHP'nin aday çıkardığı il ve ilçelerde; CHP de İyi Parti'nin aday çıkardığı il ve ilçelerde uzlaşılan adayın desteklenmesi eğer uzlaşı sağlanamamışsa partilerin kendi adaylarını çıkarması yönünde karar almıştır. Burada İyi Parti'ye ağırlıklı olarak milliyetçi oyların yüksek olduğu İç Anadolu, Karadeniz illeri bırakılmış CHP ise kendisinde olan tüm belediyeleri korumuştur (Sayın, 2019).

Sonuçlara bakıldığında AKP bir önceki seçimlere göre belediye kaybederken İyi Parti'nin de etkisiyle sağdan oy akışı sağlayan CHP var olan belediyelerine 7 tane daha ekleyebilmiştir. AKP ile yaptığı ittifaktan MHP ise 2 belediye daha artırmayı başarabilmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta her ne kadar siyasi parti adayları farklı stratejilerle seçmenlere hitap etmişse de Cumhur İttifakında MHP, Millet İttifakında İyi Parti aracılığıyla siyaset yapma tarzının "milliyetçi" tonda gerçekleştiği ve partilerin ideolojik düzlemde sağ-milliyetçi bir konuma kaydıklarıdır.

Tartışmalı geçen Ayasofya'nın açılma süreci sonrası Akşener'in Ayasofya Camii'nde kıldığı namaz Bahçeli'yi daha güçlü sağ-milliyetçi bir ittifak

oluşturabileceği yönünde heveslendirmiş olacak ki kendisi "*FETÖ'cü*", "*karaktersiz fırıldak*", "*fosforlu Meral*" gibi ağır ithamlarda bulunduğu Akşener'e 4 Ağustos 2020 tarihinde "evine dön" çağrısı yapmıştır. Yapmış olduğu bu teklifle Bahçeli, daha önce "*İP'in başkanı Türk milletine yalan söyledi. İP, zaman kaybıdır, arızalıdır, sakıncalıdır. Pensilvanya'nın ileri karakoludur*" şeklindeki kendi ifadelerini asılsız çıkarmış olup İyi Parti'nin meşruiyet zeminini açmış ve bir nevi partiyi ve başkanını yanında görmek istediğinden yerli ve milli ilan etmiştir[240]. Birkaç ay sonra "*evine dön bitsin bu çile*" şeklindeki çağrısını yinelemesi ve Akşener'in cevaben "*Genel Merkez'deki çalışmaları bitirdik, evime dönüyorum*" twitini atması peşisıra Cumhurbaşkanın da İyi Parti'yi yerli ve milli ilan etmesi partinin gücünü pekiştiren gelişmeler olmuştur (Birgün, 2020) (Akşener, 2020) (Habertürk, 2020).

Kırılma noktası olan bu çağrıların ardından İyi Parti, kendisine yöneltilen ithamların ortadan kalkması ile eğitim, adalet, ekonomi gibi pek çok alanda görünür adımlar atmaya başlamış, anketlerde giderek yükselen bir ivme kaydetmiştir. 20 Eylül 2020 tarihinde "*memleket meselesi*" ve "*millet bizi çağırıyor*" sloganları eşliğinde gerçekleştirilen 2. Olağan Kurultay sonrasında genel başkanlığa seçilen Akşener'in "*Direnciniz, vatanseverliğiniz, Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlılığınız, Alparslan ile Mustafa Kemal Atatürk arasındaki bağı kurduğunuz için teşekkür ediyorum. Allah beni, sizleri önce kendi huzurunda, sonra kullarının ve milletimizin huzurunda mahçup etmesin. Millet bizi çağırıyor. Yarından itibaren tekrar milletimizle bir arada, beraber olmaya, yeniden yollara düşmeye hazır olduğumuzu herkese gösterdiniz*" şeklindeki açıklamaları sahaya inip İyi Parti'nin oylarını artıracağının sinyalleri olmuştur (Hürriyet, 2020).

4.1.2.3. İyi Parti İçerisinde Ayrılık: Zafer Partisi

2019 yerel seçimlerinde İyi Parti'nin CHP ile ittifak yapmasına karşı olan Özdağ, seçim sonuçlandıktan sonra bu ittifakın partilerine oy kaybettirdiğini dile getirir (Politikyol, 2018). Kendisi FETÖ'yü destekleyen İdris Naim Şahin'in İyi Parti'den aday gösterilmesine de itiraz ettiğini ve bunun üzerine divandan çekileceğini

[240] Bahçeli, başlangıçta Doğu Perinçek ile aynı siyasi çizgide olduğunu göstermek ve İyi Parti'yi kötülemek amaçlı "İYİP" yerine "İP" ifadesini kullanmış fakat sonradan Doğu Perinçek'in Cumhur ittifakına katılması ile bu iğneleyici söylemi kullanmayı bırakmıştır.

açıklaması ile geri adım atıldığını öne sürer. CHP-İyi Parti ittifakı yanında yerel düzeyde kendi eksikliklerinin var olduğunu vurgulayan Özdağ eksiklikleri tamamlayarak devam edeceklerini belirtmiştir (Özbey, 2019).

Kurultay sürecine gelindiğinde aday değilken üstünün çizilmesi yönünde çıkan haberlere karşı aynı duyarlılığı göstermeyerek tepkisini ortaya koyan Özdağ[241], İyi Parti'yi uzunca süre meşgul eden FETÖ tartışmalarını yeniden alevlendirmiş ve parti içi gerginliği artırmıştır. Gerginliğin artması Özdağ'ın İyi Parti'nin İstanbul İl Başkanı Buğra Kavuncu için FETÖ'cü iddiasında bulunması ile başlar. Kendisi durumu Akşener'e de bildirdiğini fakat Akşener'in devlet kayıtlarında konuyla ilgili bilgiye rastlanmadığı için üzerinde durmadığını dile getirir. Kavuncu ise kendisine yapılan bu girişimin "*itibar suikastı*" olduğunu ve mahkemede hesaplaşacaklarını belirtir. Yetkileri dahilinde her yolu kullanacağını öne süren Kavuncu, Özdağ'ın ihraç edilmesi için disipline sevk edilmesi adına 39 ilçe başkanından imza toplamış (Sayın, 2020) ve gelen başvurulara binaen Özdağ'ın disiplin kuruluna sevki gerçekleşmiştir.

Hakkında ihraç kararı alınan Özdağ; "*Bana karşı işletilen disiplin süreci, İYİ Parti Disiplin Yönetmeliği'ne göre ilerleyen bir hukuki süreç değil, siyasal kampanya çerçevesinde 'vahşi Batı'daki siyasal linç' ilkelerine göre gelişmiştir ve bu kabul edilebilir değildir*" sözlerini (Işık, 2020) kullanarak Ankara 1. Asliye Hukuk Mahkemesi'ne kararın iptali için başvurmuştur. Mahkeme tarafından ihracına ilişkin karar 13.01.2021 tarihinde iptal edilmiş ve partisine geri dönmüştür (Açıl, 2021).

Partiye geri dönüşünden 2 ay bile geçmeden Özdağ; İyi Parti'nin çizgisinden kaydığını, melez bir parti olduğunu, Türk milliyetçilini iktidara taşıma amacının yıpratıldığını ve milli bir merkez yaratma hedefinden uzaklaşıldığını dile getirerek istifa etme kararı almıştır (Yenişafak, 2022). Partiden daha önce ayrılmış olan İsmail Koncuk ile birlikte uzlaşarak 19 Mayıs 2021'de Ayyıldız Hareketi'ni başlatmış ve "*Atatürk çizgisinden sapmayan Türk milliyetçileri*" olarak yeni bir parti kuracaklarını duyurmuşlardır.

[241] Kurultaydaki liste krizini kendisi şöyle aktarır; "*Akşener benimle birlikte çalışmak istemediğini ifade etti. Nazik bir şekilde değil çok kaba bir şekilde. Elemanını yollattı, haber yolladı. Aday olmadığım kongrede üzerimi çizdirtti, benim üzerimden bir imaj operasyonu yaptı*" (Yenişafak, 2022).

Akşener gibi yurt gezilerine başlayan Ayyıldız Hareketi önderleri halka Cumhur İttifakı ve Millet İttifakı olarak iki seçenek sunulmasının demokratik olmadığını bu sebeple kuracakları partinin herhangi bir ittifakta yer almayacağını duyurmuşlardır (Özdağ, ?). 24 Ağustos 2021'de Özdağ, "*Kanıyla Anadolu'nun kapılarını açan, canıyla bu toprakları vatan yapan; Alparslan'dan Mustafa Kemal'e, şehitlerden gazilere, tarihi şan ve şerefle dolu büyük Türk milletinin yeni ZAFER'i doğuyor*" twiti ile Zafer Partisi'nin kurulduğunu ilan etmiştir (Özdağ, 2021-a).

Kurulduğu anda bir "*Kurtuluş Manifestosu*" yayınlayan Zafer Partisi'nin hedefe göçmenleri yerleştirdiği görülür. "*Zafer Partisi iktidarında tüm sığınmacılar geri gidecek*" sloganını benimseyen ve bu uğurda Avrupa'daki aşırı milliyetçi-popülist partilerle büyük ölçüde benzerlik gösteren parti, sosyal medya üzerinden "*Sessiz İstila*" belgeseli, "*Zafer Turizm*" gibi sembolik argümanlarla kısa sürede güçlü bir destek elde etmiş ve diğer siyasi partilerin gündemlerini etkilemeyi başarabilmiştir.

Suriyeliler ve Afganlar üzerinden yürüttükleri politikalar ışığında "*gerekirse zorla göndereceğiz*" mottolarıyla katı çizgilerinden ve sistem dışı tutumlarından dolayı parti içerisinde bazı istifalar da yaşanmıştır. Kuruluşunda yer alan İsmail Koncuk bunlardan birisidir. Koncuk; "*Birkaç kişi ile çıktığımız bu yolda, bu yönetim anlayışı ile maalesef daha ileri gidebilmek mümkün görünmüyor. Bu sebeplerle Zafer Partisi'nden istifa ediyorum*" sözlerini kullanmış ve yeniden İyi Parti'ye geri dönmüştür (Cumhuriyet, 2022-b).

4.2. MHP-İyi Parti-ZP'nin Milliyetçilik Anlayışları

21. yüzyılın ilk çeyreğinde milliyetçi ideoloji; merkez, merkez sağ, aşırı sağda konumlanan siyasi partiler üzerinden toplumsal-ekonomik-siyasal alanı değiştirip dönüştürebilecek bir etki gücüne erişmiştir. Türk siyasetinde de milliyetçiliğin farklı renklerine ve bu renkleri temsil eden siyasi partilere rastlamak mümkündür. Bu başlık altında Muhafazakar-popülist MHP, laik-popülist İyi Parti, aşırı sağ popülist ZP'nin diğer ideolojilere bakış açıları, toplumsal olaylar karşısındaki tutumları, parti programları üzerinden analiz edilip gerek kendi aralarında gerekse de Avrupa'daki örnekleri ile karşılaştırılacak, oluşturdukları programlar ışığında tutarlı bir siyaset izleyip izlemedikleri örnekler üzerinden aktarılacaktır.

4.2.1. Millet Anlayışında Değişim

Sovyetler Birliği'nin dağılışının ardından Doğu-Batı Almanya'nın birleşmesi sonucu Avrupa'ya yaşanan göç akını, Avrupa'daki partilerin etnik bir söylem benimsemelerinin önünü açmıştır. 1990'larda MHP'nin de etnik kimliğe vurgu yaptığı görülür. Burada Avrupa'dakilerden farklı olarak MHP'nin çıkış noktası yaşanan göç değil SSCB'nin temsilciliğini yaptığı sosyalizm/komünizm anlayışının geçerliliğini yitirmesidir. II. Dünya Savaşı'nın ardından anti-komünizm ekseninde siyaset yapan ve devleti korumayı kendisine temel hedef belirlemiş MHP'nin yeni siyaset konusu bu kez terör saldırıları karşısında etnik kimliğe yönelmek olmuştur. Dolayısıyla 1990'ların ilk yıllarında dünyada ve Türkiye'de siyasi partilerin amaç, ideal gibi duygu birliğine yönelik unsurları içeren "*sübjektif millet anlayışından*" ziyade dil, etnik köken unsurlarını içeren "*objektif millet anlayışına*" yöneldikleri görülür.

Vico, Kant, Herder, Fichte'nin kaynaklık ettiği objektif millet anlayışı günümüzde bilhassa MHP-ZP'de karşımıza çıkmaktadır. Tarihi bir bilim dalı olarak ele alan Vico'da ulusun varlığı din üzerinden (Akkaş, 2007: 123) Kant'ta ırk üzerinden, Herder ve Fichte'de dil üzerinden şekillenmiştir. Vico'nun düşünceleri MHP'nin "*müslüman Türk milleti*" vurgularında karşılık bulurken Herder'in ulusun varlığı ve devamı için dil unsuruna verdiği önem ise Bahçeli'nin şu sözlerinden okunabilmektedir; "*Dil, bir medeniyet alameti, bir millet hazinesi, bir kültür vahasıdır. Elbette Türk milletinin dili Türkçe'dir. Kaldı ki bu ezeli hakikat hiç değişmeyecektir. Türkçe, var oluşumuzun teminatı, bağımsızlığımızın ebedi güvencesidir. Dil aynı zamanda siyasi ve kültürel birlikteliğe stratejik boyut kazandıran kimlik ve kişilik harcımızdır. Dilde başlayacak bir çözülmenin, dile sirayet eden bir çürümenin milli mukavemeti kıracağı, dayanışma ve kardeşlik ruhuna zarar vereceği hiç tartışma götürmez bir gerçektir*" (Bahçeli, 2017). Milliyetçilik sınıflandırmalarında bu anlayış; Doğu tipi milliyetçilik, kültürel milliyetçilik, halk milliyetçiliği, Alman Milliyetçiliğine denk düşmektedir.

MHP'den günümüz değerlerine uymadığı gerekçesiyle ayrılan İyi Parti'nin milliyetçilik anlayışı ise sübjektif millet anlayışına yakınlık arz eder. Renan'ın öncülüğünü yaptığı bu millet anlayışının savunucusu olduklarını bizzat Akşener şöyle

dile getirir; "*AKP Genel Başkanı Erdoğan'ın kaba ve küfür seviyesinde bir milliyetçilik söylemi var. Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan, Erol Güngör böyle bir dili hiç kullanmadı. Bizim anlayışımızda böyle bir dilin milliyetçiliği yok. Bizim milliyetçiliğimiz Ernest Renan'ın milliyetçiliğidir. Soyut milliyetçiliktir"* (Öztürk, 2018). Bu anlayış milliyetçilik sınıflandırmalarından Batı tipi milliyetçilik, Fransız milliyetçiliği, siyasal milliyetçiliğe tekabül etmektedir.

Diğer taraftan 20. yüzyıl düşünürlerden Maurice Blondel, Henri Bergson ve Martin Heidegger'in de MHP-İYİP-ZP'de karşılık bulduğu görülür. Blondel, "hareket felsefesi" ile determinizm ve hürriyet arasında bir uygunluk ve sonsuzlukta bir birlik bulmaya çalışmaktadır. Bu noktada dinin gerekliliğini vurgulayan objektif tespitlerde bulunduğundan günümüzde takipçisi olarak MHP'ye işaret edilebilmekteyken, buna ulaşmada bilimsellikten/akıldan ziyade ruhani bir yol tercih ederek sezgileri temel alması, maddi sonuca değil manevi değere önem vermesi İyi Parti'nin milliyetçilik anlayışıyla uyuşmaktadır (Akay, 2007: 10-13).

Bergson ise "*elan vital-hayat hamlesi*" kavramını ortaya atarak her şeyin sürekli bir oluş halinde cereyan ettiğini ileri sürmektedir. Buna mukabil kendisi gerçeğin bilgisine ulaşmada akıl ve tecrübeyi yetersiz görüp bunların oluş halindeki varlıklar hakkında bilgi sunamayacaklarını belirtmiş ve sezginin önemini vurgulamıştır (Yıldız, ?). Millet oluşumunda coğrafyayı temel alan Bergson, coğrafya üstünde bir kader beraberliğinin, saadet ve felâket ortaklığının kurulacağını öner sürer. Felsefesinin temeline; yeni ruhun yeni hayatın oluşumunu önceleyen millet betimlemesini yerleştirir (Çınar, 2007: 156). Bergson'un Türk siyasi hayatındaki etkisi ilkin "elan vital-hayat hamlesinin" Milli Mücadele ile özdeşleştirilmesi ile başlamış akabinde milliyetçi muhafazakar kesimlere ışık olarak devam etmiştir (Oğuz, 2015: 99). 1990'larda MHP'nin yeni olanı bulma çabalarında etkisi görülse de günümüzde MHP, muhafazakar değerleri savunmaya devam edip statik hareket ettiğinden Bergson'un fikirlerinin İyi Parti'de karşılık bulduğu ifade edilebilir.

I. Dünya Savaşı'nın ardından öne çıkan isimlerden bir diğeri Heidegger olmuştur. Milletin seçilemediğini, bireyin bir milletin içine doğduğunu belirten Heidegger, bireyin devletine ve milletine hizmet etmesi durumunda; var oluşunun

mümkün olacağını, milletinin bütünü ve kaderi için kök salacağını savunmuştur. Bunun bir otorite ile sağlanacağını öngörerek Nasyonel Sosyalizmin destekçisi olan Heidegger, daha 1916'da; "*kültürümüzün ve üniversitelerimizin Yahudileştirilmesi kuşkusuz ürkütücüdür*" ifadelerini kullanmış ve Alman ırkının üstünlüğü için üniversitelerde genç insanların eğitilmesi için adımlar atmıştır (Can, 2013: 88). 1920 sonrası yaşanan krizle birlikte erzak biriktirme gereksinimine bağlı olarak Yahudilerin sürü hayvan satın almalarını; "*Her taraf Yahudiler ve hilebazlarla dolup taşıyor*" şeklinde değerlendirmiştir (Akçetin, 2016: 54-57). Heidegger'in bu değerlendirmelerinin günümüzde Suriyeleriler ve Afganlıların Türk milletine verdiği zarar üzerinden siyaset yürüten ZP'de karşılık bulduğu söylenebilir.

Partilerin milliyetçilik anlayışları kuramlar açısından değerlendirildiğinde MHP'nin modern çağ öncesine atıf yaparak milletlerin milliyetçilikten daha önce var olduğunu öne süren "ilkçi yaklaşıma" ve etnisitenin semboller, mitler, ritüellerle uzun zamanda oluşacağı fikrini benimseyen "etno-sembolist yaklaşıma" yakın durduğu görülür. MHP'de ilkçi yaklaşıma yakınlığın örneği Bahçeli'nin Malazgirt Meydan Muharebesine yönelik söylemlerinde karşılık bulurken[242] Türk topluluklarını bir arada tutmaya yönelik Türk destanları ve destanlardan türeyen kurt gibi sembollerin kullanımı etno-sembolizme yakınlığın göstergesidir (Çaylak ve Kaymal, 2021: 1714).

Günümüzde etno-sembolizme yakınlık en belirgin Zafer Partisi'nde görülür. Nitekim İnstagram'da Göktürk harfleriyle yazılmış Türk (𐱅𐰇𐰼𐰚) ifadesi t-shirtler üzerine basılarak satışı gerçekleştirilmiş ve buradan elde edilen gelirler partiye kaynak oluşturmuştur (Özdağ, 2022-a). Türk yazısının yanında bir diğer unsur olarak "Atatürk" kullanılmıştır. Partinin oluşturduğu kısa filmlerde, parti üyelerinin gerçekleştirdikleri yürüyüşlerde, attıkları twitlerde sıkça Atatürk resminin bir sembol gibi ön planda olduğu görülür.

İyi Parti'de de Türklük tarihine ilişkin sembolik öğelere rastlamak mümkündür. Parti ambleminin Kayı Boyu bayrağı ile benzerlik göstermesi veya

[242] Bahçeli Malazgirt Zaferi için; "*Türk milletinin Anadolu coğrafyasındaki hâkimiyet beratı, hükümranlık bedelidir… Malazgirt Zaferi sadece askeri bir başarıdan ziyade muazzam bir gönül seferberliğinin marifeti, vatan davasını var oluş meselesi gören serdengeçti bir atılganlığın stratejik muzafferliğidir. Türk milleti fetihlerle yolunu açmış, engin bir ferasetle engelleri aşmış, gönüller kazanarak Anadolu coğrafyasını yurt edinmiştir…* (Bahçeli, 2021).

bozkurt işaretinin birleştirici etkisinden yararlanılması bunun işaretidir. Daha geniş bir siyaset alanı çizmeye çalışan partide bu tür figürler, MHP ve ZP'ye nazaran baskın değildir. Verili olan bağların zamanla zayıflayabileceği tezi ışığında hareket eden İyi Parti, bu bağları kuvvetlendirmenin yeni döneme ayak uydurularak sağlanacağı düşüncesine sahip olduğundan "modernist yaklaşıma" yakın durmaktadır.

Parti tüzüklerinde ise MHP'nin Türk milletinin tüm geçmişine önem verdiği, Turan ve Turancılık fikrine bağlı olduğu görülür. Tüzükte milliyetçilik yoğun bir şekilde işlenmiş, İslami öğeler açıktan olmasa da farklı kavramlar üzerinden verilmiştir. Milliyetçilik ilkelerinden en büyük yeri kimlik ilkesi kaplamakla birlikte özgünlük, şeref, kader, birlik ilkeleri bunu takip etmektedir. En az değinilen ilke ise özerklik olarak tespit edilmiştir. Ayrıca cumhuriyet fikrinin, ekonomik kalkınmanın İslamiyet fikrinin ve müslüman kimliğinin yer alması, Türk-İslam sentezini açık olmamak kaydıyla benimsemiş olduğunun göstergesidir.

İyi Parti'nin tüzüğünde milliyetçiliğin tüm ilkelerine dengeli bir şekilde yer verdiği görülmekle birlikte bunlar içerisinden özerklik, şeref, süreklilik ilkeleri bir adım öne çıkmaktadır. MHP'nin Türk-İslam sentezi anlayışından farklı olarak İyi Parti'nin milliyetçi anlayışında dine ilişkin olgulara rastlanmamış, partide cumhuriyet fikri, ekonomik kalkınma, Atatürk miti, laiklik, Kurtuluş Savaşı ve bağımsızlık söylemlerine binaen baskın olarak öne çıkan Atatürk milliyetçiliği olmuştur (Saygı ve Aslan, 2020: 98-99).

MHP-İYİP-ZP'nin genel itibarıyla ekonomi, eğitim, göç, medya, gençlik, kadın gibi politikalarındaki farklılıklar da parti programlarından okunabilmektedir. Ekonomik alanı değerlendirerek başlamak gerekirse; sözü edilen partilerin tümü serbest piyasa koşullarına önem verdiği fakat yöneldiği hususların değiştiği görülür. Bu uğurda MHP; "*rekabet gücü yüksek üretim ekonomisini tesis etmek ve toplumun refah düzeyini artırarak sosyal dokuyu güçlendirmek amacıyla; ülkemizin kendi imkân ve şartları ile doğal ve beşeri kaynaklarını dikkate alan bağımsız ve milli bir 'Ekonomi Programı' uygulamaya koymayı*" amaçlamaktadır (MHP, 2009-b: 62).

İyi Parti, ekonomi programlarının ana felsefesini; "*istikrarlı ve kapsayıcı aynı zamanda hızlı büyümek zorunda olan Türkiye'nin, erişilen refahı toplumun her*

kesimine adil bir şekilde dağıtabilmesi gerekliliğine" dayandırarak sosyal-liberal bir yaklaşımı benimsemektedir (İYİP, ?: 39) . ZP ise artık neoliberal ekonomi politikaların zayıfladığını belirterek "planlı sürdürülebilir kalkınma" başlığı altında ilkelerini Atatürk'ün "*bir millete bağımsız bir kişilik ve değer veren devletin, fikir ve ekonomik yaşam mekanizmaları birbirine bağlı ve uyum içerisinde olmalıdır*" şeklinde belirlemiş ve hedefini '*Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni güçlü, Türk Milletini ise zengin kılmak*' olarak ortaya koymuştur (ZP, 2021: 59).

Eğitim politikalarında ise temel amacını MHP, "*Türk milletine mensubiyetin gurur ve şuuruna sahip, manevî ve kültürel değerlerimizi özümsemiş, düşünme, algılama ve problem çözme yeteneği gelişmiş, yeni gelişmelere açık, sorumluluk duygusu ve toplumsal duyarlılığı yüksek, bilim ve teknoloji üretimine yatkın, girişimci, demokrat, kültürlü ve inançlı nesillerin yetiştirilmesi"* olarak belirlemiş ve Türkçe'den başka bir dil kullanımını kabul etmemiş, müfredatın milli ve çağın gereklerine uygun bir şekilde planlanması-uygulanmasını, şehit ve gazi çocuklarına öncelik tanınmasını, yurt dışındaki Türklerin kimliklerini koruyabilmeleri adına imkanların artırılmasını uygun görmüştür. Dolayısıyla milliyetçi-muhafazakar niteliklerin ağırlıklı olduğu bir politika hazırlamıştır (MHP: 98-101).

MHP kadar olmasa da programında milliyetçiliğe yer veren İyi Parti, "*Çocuklarımızın çağdaş, Atatürkçü, milli değerlere sahip iyi insan olarak yetiştirilmeleri ve iyi okullarda, iyi eğitim almaları amacıyla okullarımızın günümüzün gerektirdiği teknolojik, bilimsel, sosyal ve kültürel alt yapı standartlarına sahip olması*" üzerinden eğitim politikalarını şekillendirmiştir. Partinin eğitim kalitesinin yükselmesi açısından ayrı başlık altında incelediği özel eğitim kurumlarına ilişkin öngörüleri dikkat çekicidir. Bu kurumlara müfredat geliştirmede önünün açılmasını öneren İyi Parti, küresel değerlere entegre olmanın yollarını programında işlemiştir (İYİP: 8-13).

ZP ise hedefini; "*temel hedefini insanlarımızın, yaratıcı, özgür, eleştirel düşünebilme, birlikte yaşama ve birlikte çalışma becerilerine sahip, milli değerlerine bağlı, evrensel kalitede problem çözme, araştırma, sorgulama, teknolojiyi etkili kullanma ve girişimcilik becerileri ile donanmış, değerlere sahip, insan haklarına,*

*hukuka doğaya ve çevreye duyarlı, 'iyi insan' olarak yetiştirilmes*i" şeklinde belirlenmiştir (ZP: 102). ZP'nin eğitime ilişkin önerilerinde dikkat çeken nokta askeri ortaokulların, kapatılan askeri liselerin, harp okullarının ve harp akademilerinin açılması gerekliliğidir (ZP: 196).

Göçmen politikalarına bakıldığında; MHP'nin parti programında öneriler yer almamakla birlikte 2018 yılında hazırlanan "*Sınır Aşan Göçler Komisyonu Raporu*"nda etraflı bir analiz bulunmaktadır. Sözü edilen raporda MHP'nin göçmenlerle ilgili gerçekçi tespitler ortaya koyduğu görülür. İyi Parti'nin parti programında iç güvenlik sorunu olarak ele alınan "göç ve mülteciler sorunu", sınır güvenliğinin ve Türk toplumunun sosyo-kültürel kompozisyonunun değişmesini önleyecek tedbirlerin alınması üzerine kurulmuştur (İYİP: 34). ZP ise bu sorunu; "*Zafer Partisi'nin Göçü Durdurma ve Geri Çevirme Projesi 'Anadolu Kalesi'*" alt başlığıyla incelemekte ve burada Suriyelilerin, vatanlarına geri dönüşünde atılacak adımları sıralamaktadır (ZP: 54-55).

Küresel sistemin getirileri sebebiyle en sık tartışılan konulardan biri olan medya için ise gerek MHP'nin gerekse de ZP'nin parti programında yalnızca "hür ve bağımsız bir medya yapılanması" gerekliliği vurgulanmıştır (MHP: 45) (ZP: 178). İyi Parti iki partinin aksine programında halkın haberleşme ve bilgi edinme özgürlüğünün son derece kısıtlandığını belirterek uzun bir yapılacaklar listesi hazırlamıştır (İYİP: 17-19).

Gençlik politikalarında ise en önemli yatırım olarak gençlere işaret eden MHP, üniversite öğrencilerinin kendilerini ifade edecekleri platformların oluşturulmasını, okul yönetimi, öğretim elemanı ve öğrenci arasındaki diyaloğun artırılmasını gerekli görmüştür (MHP: 101). İyi Parti de benzer şekilde gençliği toplumsal değişimin öncü aktörü olarak ele almış, siyasal daralmadan çıkışın ve gelecek çalışmalarının merkezinde konumlandırmıştır (İYİP: 23). Gençleri merkeze almayı parti programında; "*Gençlerin fikirlerini dikkate alan, onları hayata geçirecek mekanizmaları kuracağımıza söz veriyoruz. Düşünce özgürlüğünü, demokrasiyi, şeffaf ve hesap verilebilirliği olan bir Türkiye'yi sizinle beraber yeniden inşa edeceğimize söz veriyoruz*" şeklinde devam eden ifadeleri ile en açık belirten ZP olmuştur (ZP: 40).

Kadın politikalarına bakıldığında MHP'nin kadının toplumsal konumunu iyileştirmeye ilişkin şu ifadeleri kullandığı görülür; "*Kadınların saygınlıklarına gölge düşüren, temel hak ve özgürlüklerini kısıtlayan, istismarlarına yol açarak toplumda geri planda kalmalarına sebep olan her türlü çağ dışı uygulamalara son verilecektir*" (MHP: 107). İyi Parti'de temel hedef olarak; "*kadınlara yönelik ayrımcılık içeren her türlü uygulamanın ortadan kaldırılması, fırsat eşitliğini sağlayacak yasal düzenlemeler dahil olmak üzere tüm önlemlerin alınması, kadınların sosyal, ekonomik, siyasal ve toplumsal alanda konumlarının iyileştirilmesi*" belirlenmiştir (İYİP: 22). MHP ve İyi Parti'nin aksine ZP, kadına özgü bir başlık açmayarak "*çocuk ve kadın*" başlığı altında öneriler sunmuştur. ZP, program metninin genelinde çocuk ile birlikte işlenen ve üretim sürecinde konumlandırılan kadının koruyucusu olarak devleti işaret etmiştir (ZP: 175-176).

Oluşturulan parti programları, partilerin destek aldığı tabanları da farklılaştırmaktadır. Akşener, İyi Parti'nin kurulduğu andan itibaren MHP'den farklı fakat ülkücüleri de kapsayan genişlikte bir milliyetçilik anlayışına sahip olduğunu dile getirir. Dolayısıyla iki partinin hitap ettiği taban kesişmekle birlikte aynı değildir. En anti-Erdoğan taban olan İyi Parti, seküler milliyetçi çerçevede kentli sınıfın desteğini alırken MHP, dini bağlılıklar üzerinden muhafazakar kesimin desteğini almaya devam etmektedir. Tablo 7'de görüldüğü üzere İYİP seküler/laik eğilime sahip seçmenden %18,1 oy alabiliyorken MHP %7,1 alabilmekte; İYİP muhafazakar eğilime sahip seçmenden %9,6 oy alabiliyorken MHP %15,3 alabilmektedir.

Tablo 5: İYİP-MHP Taban Karşılaştırması

	İYİP	**MHP**
Dindar	8,5	6,3
Muhafazakar	9,6	15,3
Milliyetçi	14,9	10,7
Kürt Milliyetçisi	4,9	0,7
Seküler/Laik	18,1	7,1
Atatürkçü	18,5	3,9
Ulusalcı	16,1	1,2
Liberal/Demokrat	12,4	1,3
Sosyal Demokrat	8,7	4,6
Sosyalist/Komünist	7,2	3,5

Kaynak: (Metropol, 2022-c).

2021 yılına gelindiğinde İyi Parti'nin milliyetçilik anlayışının değiştiğini dile getiren Özdağ, Zafer Partisi ile yeni bir milliyetçilik anlayışına kapı aralamıştır. İdeolojilerin çağın sosyal, kültürel yapısına cevap vermesi gerektiğini dile getiren Özdağ, 19. yüzyılda, 20. yüzyılda aynı olan ve 21. yüzyılda, 22. yüzyılda da aynı kalacak "*ekolojist olma*" gibi bazı milliyetçi değerlerin kalıcı olduğunun altını çizer. Milletin içinde yaşadığı vatanın doğal güzelliklerini savunan, iklim değişikliği ve küresel ısınmanın önemli bir tehdit oluşturduğu bu dönemde vatanın gelecek nesillere kalması için mücadele eden, vatana saygıyı temel alan (Özdağ, 2019) dolayısıyla teritoryal/Anadolucu bir milliyetçilik anlayışına yakın olan Özdağ, vatana zarar veren unsurların başında göçmen ve mültecileri gösterir. Avrupa'daki milliyetçi partilerle bu hususta benzer olan Zafer Partisi, göçmenler üzerinden siyaset yaparak "*Atatürk çizgisinde Türk milliyetçiliğinin*" tek savunucusu olduklarını belirtir. Eylül 2022 yılı itibarıyla anketlere yaklaşık %2 olarak yansıyan ZP'nin seçmen tabanını ise daha önce CHP'ye oy vermiş (%24,3), hiç oy kullanmamış (%21,6) ve daha önce İyi Parti'ye oy vermiş (17,4) seçmen oluşturmaktadır (Metropol, 2022-a).

4.2.2. Resmi Milliyetçilik Formülleri ve Ötesi

Merkez sağı şekillendiren üç milliyetçi siyasi partinin vatanın birlik, beraberlik ve devamlılığına ilişkin resmi milliyetçilik anlayışlarında da farklılıklar kaydedilmiştir. Günümüzde ulus devlet içerisinde azınlık topluluklara yönelik ortaya atılan resmi milliyetçilik anlayışını MHP, terör sorunu üzerinden HDP'yi hedef göstererek ve bölücü terörün dış güçlerin oyunu olduğunu ileri sürerek şekillendirir. İyi Parti gerek Kürtler gerekse de diğer azınlıklar hakkında etnik bir söylemden olabildiğince uzak durup birlik ve devamlılığın terör ile ilişkisi olmayan halkı ayırarak sağlanabileceğini dile getirmektedir. Zafer Partisi ise büyük bir tehlike ve istila altında olunduğunu öne sürerek göçmen ve sığınmacıların topraklardan gönderilmesini varlık mücadelesinin temeline oturtmaktadır.

MHP, 1990'lar sonrası küreselleşen siyasi sistemde Güneydoğu'da ABD güdümlü bir devletin kurulmak istendiğine işaret eder. Kürt halkının Türkiye'ye karşı silahlandırıp sınırlar içerisinde özerk bir bölge oluşturma amacıyla hareket ettiğini vurgulayan MHP, Avrupa Birliği'ne giriş sürecinde dayatılan koşullara temkinle

yaklaşmış ve bilakis özerklik konusuna karşı olan tavrını açıkça ortaya koymuştur. Üniter devleti kuvvetlice savunan bu parti için resmi milliyetçilik anlayışı parti politikalarının temelini oluşturmaktadır.

Ayrılıkçı Kürtlere tavizler verilmemesi gerektiği noktasında AKP'nin yürütmüş olduğu çözüm süreci uygulamalarının karşısında yer alan MHP, "*Türk milleti*" ifadesini kullanmaktan imtina eden Erdoğan ve Gül'ü ağır bir şekilde eleştirmiştir. Parti, "millet" kavramının tartışmaya açılmasını tasvip etmeyip bunun milli kimliği zayıflatacağı görüşündedir (Parlak ve Öztürk, 2015: 108-109). Bu süreçte andımızın yasaklanması kararı gibi Türk kimliğini zayıflatacak her karara karşı çıkmıştır.

Kürtlerin bir alt kültür olarak var olmasında ve Kürtlerin haklarının savunulmasında geri duran MHP'nin sunulan çözüm süreçlerine karşın Türkeş'ten kalma somut önerileri de bulunur. Öneriler ilkin Türk Silahlı Kuvvetleri aracılığıyla bölgenin terörden temizlenmesi akabinde rehabilitasyon alanlarında çeşitli meslek gruplarına bağlı uzmanlar aracılığıyla yaşanılan travmanın etkilerinin silinmesi olarak iki aşamadan oluşur.

Dural'a göre günümüzde MHP'nin Kürt sorununun çözümüne ilişkin bu önerisi güncelleştirilmemiş ve demode kalmış bir çözümdür. Dural, Kürt kökenli yurttaşların kendi dili ve lehçesini yardımcı dil olarak okuyup yazma gibi taleplerinin devlet ya da Türk milliyetçiliği tarafından karşılanması gerektiğini karşılanmazsa ortaya çıkan boşluğun PKK veya uluslararası bir takım vakıf ve enstitülerce karşılanacağını bu sebeple de Kürtlerin Türk-Türkiye düşmanı bir gayri-resmi tarih anlayışı geliştireceklerini dile getirmektedir. Ayrıca Kürtlerin dilini, adetini, kültürünü Türk uzmanlardan berkitilmiş kadroyla öğrenmesi durumda Türkiye'de ana kültürle alt-kültür çatışmasının en hafif bedel ödenerek atlatılabileceğini savunmaktadır (Dural, 2016: 106-108).

2016'da yaşanan darbe girişimi sonrası MHP'nin güvenlik endişesiyle askeri adımlara ağırlık vermesi farklı bir ifadeyle Kürt vatandaşları rendice eden askeri yöntemleri çıkış yolu olarak görmesi uzlaşıyı ötelemektedir. Dolayısıyla günümüzde Bahçeli'nin; "*Kürt kökenli kardeşlerimin terör örgütleriyle bağ ve bağlantısı yoktur,*

'Var' diyen vatan haindir", şeklinde yapmış olduğu çıkışlar Kürt vatandaşları tarafından bir anlam ifade etmemektedir (Günaydın, 2021). Bahçeli'nin HDP'nin kapatılmasına ilişkin sözleri, Kürt vatandaşların oylarını önemsemediğinin bir diğer göstergesidir. Fakat burada değinilmesi gereken noktalardan biri, MHP'nin AKP ile ittifakı sonrası Türkçü-Turancı çizgisinin 2016 yılı öncesindeki gibi keskin olmamasıdır. İttifak gereği MHP'nin bazı ideolojik söylemlerinden feragat ettiği söylenebilir.

İyi Parti'nin ise "*Doğu-Güneydoğu Sorunu*" olarak adlandırdığı Kürt sorununun çözümü, 2018 seçim beyannamesinde yoğun olarak güvenlikle ilişkilendirilmekte ve bölgenin kalkınması adına çeşitli kültürel projelerle kardeşçe yaşamaya ilişkin vaatleri kapsamaktadır. Sorunu etnik olarak isimlendirmekten kaçınan parti, bölgede terör sorunu olduğunu bunun dışındakilerin ekonomik ve sosyal nitelikli sorunlar olduğunu vurgular. Sorunun çözümü için bölgenin kalkınmasına ve yeni anayasa ışığında özgürlüklerin sağlanmasına işaret etmektedir.

HDP'ye yönelik bakış açısında ise MHP ile benzerlik gösteren İyi Parti, HDP'yi PKK'nın yanına konumlandırarak partinin PKK ile arasına mesafe koyması gerektiğini mesafe koymadığı müddetçe HDP ile kan davalı olduklarını belirtmiştir. Kayyum atamalarına güvenlik sorunu olarak yaklaşmış ve terörle bağlantılı kişilerin aday gösterilmesine başlangıçta izin verilmesinin hatalı olduğunu dile getirmiştir (Aslan, 2020: 16-19). Son olarak gündeme gelen CHP milletvekili Gürsel Tekin'in HDP'ye bakanlık verilebilir çıkışının İyi Partililer tarafından olumlu karşılanmaması İyi Parti'nin bu konuda MHP ile benzerliğinin göstergesidir (Diken, 2022).

Terör sorunu İyi Parti'nin resmi milliyetçilik anlayışını şekillendirirken son dönemde giderek artan göçmen/sığınmacı sorunu da devletin birlik ve devamlılığı için entegrasyon politikaları ışığında giderek önem kazanmıştır. Partinin bu konuda "*milli göç doktrini*" adı altında göçmenlerin topraklarına dönmeleri için yeni formüller üretmeye başladığı görülür.

Resmi milliyetçilik anlayışını göç ve göçmenler üzerine kuran bilakis Zafer Partisi olmuştur. Parti, kurulduğu andan itibaren Türk milletine karşı en tehlikeli unsur olarak göçmen/sığınmacıları görmüş ve göçmenlerin topluma entegre olma gibi bir

niyetlerinin olmadığını aksine halka zarar verdiklerini öne sürerek kendi topraklarına gönderilmeleri için acil çözüm üretilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu uğurda "*Anadolu Kalesi Projesi*"ni ortaya atarak iktidara gelmeleri durumunda izleyeceği çözüm yollarını sıralamıştır (Habertürk, 2022).

Genel itibarıyla Türk Milletine Türk Devletini geri vermeyi hedefleyen Özdağ'ın görüşleri şöyledir; "*Israrla sürdürülen Irak, Suriye, İran ve Türkiye toprakları üzerinde bir sözde Kürdistan kurmak için ülkemizi iç savaşa sürüklemek isteyenlerin büyük projesine karşı dikiliyoruz. Emperyalizm, emperyalizmin yerli uşakları, satılık aydınlar, vatansız basın, 'Suriyelilerin partileri' hep birlikte üzerimize saldıracaklar. Türk Milletinin inşa ettiği son savunma hattını Zafer Partisi'ni aşmak için her türlü saldırı, iftira, tahrik, örtülü operasyonu gerçekleştirilecektir. Bizde bu saldırılara karşı en sert şekilde gereken cevabı vereceğiz. Sizden bu mücadelede bütün gücünüzü makam değil vatan mücadelesi için sarf etmenizi istiyorum. Zafer Partisi'nin bütün mensupları, ellerindeki bütün imkanları Türk Milleti'nin varlığını ve birliğini savunması için kullanmalıdır*" (Özdağ, 2021-b).

Ülke sınırları dışındaki Türkler üzerinde uygulanan resmi milliyetçilik politikaları karşısında ise "esir Türkler" olarak bir zamanlar kuvvetlice savunduğu anlayışa bugün MHP'nin sessiz kaldığı, konunun İyi Parti ve Zafer Partisi tarafından daha fazla gündeme getirildiği karşımıza çıkmaktadır. Resmi milliyetçilik politikalarına maruz kalarak uluslararası düzeyde dikkat çeken Türk topluluklardan biri Uygur Türkleridir. "*Uygur Türklerinin sorunlarının araştırılmasına*" ilişkin meclise önerge veren İyi Parti olmuştur.

İyi Parti'nin bu önergesi AKP'nin reddi MHP'nin ise çekimserliği sebebiyle sonuçsuz kalmıştır (Diken, 2021-b). MHP'nin önergeye karşı tutumunu Erkan Akçay şöyle açıklar; "*ABD, kendisine rakip gördüğü Çin'i Uygur Türkleri üzerinden sıkıştırmak, Uygur Türklerini siyasi ve emperyal amaçları için kullanmak istemektedir ve bunu da görmek gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki emperyalist bayraklar altında, Amerikan Bayrağı'nı arkasına alarak ABD ve FETÖ ağzıyla Doğu Türkistanlılar için hak arayışı mümkün değildir, doğru da değildir. Bu meseleye Ankara merkezli Türkiye*

Cumhuriyeti perspektifiyle bakıp söylemlerimizi ona göre yapmak durumundayız ki bizim MHP olarak politikamız budur" (Aydınlık, 2020).

MHP'nin Çin ile ilişkilerin bozulmaması adına temkinli yaklaştığı bu olaya İyi Parti, grup toplantısında Doğu Türkistanlı Nursiman Abduraşid'i kürsüye çıkararak yanıt vermiş ve bölgede yaşanan sorunları yeniden gündeme getirmeye çalışmıştır. Ümit Özdağ ise Uygur Türkleri ile ilgili "*Çin'in 21. yüzyılın başında Doğu Türkistan'da nasyonal-sosyalizmi canlandırmasını kabul etmemiz mümkün değil. Doğu Türkistan, Türkiye ile Çin arasında bir dostluk köprüsü olabilir, bir yatırım alanı olabilir. Yeni işbirliği fırsatları için bir merkez olabilir. Ama Çin'deki faşist uygulama bunu tercih etmiyor ve Doğu Türkistan Türklüğünü fiziksel olarak ortadan kaldıracak, aileleri parçalayacak, ailelerin içerisinde Çinli aile parçaları yerleştirecek ve Uygur Türklüğünü biyolojik olarak yok oluşa götürecek bir sistemli çalışmayı yürütüyor. Böyle bir politikayla uzlaşmanın, böyle bir politikayı kabul etmenin hiçbir mantığı olamaz*" (Özdağ, 2019) şeklinde görüşlerini dile getirmiştir. Zafer Partisi'nin kuruluş manifestosunda Doğu Türkistan'ı Türkiye-Çin arasında dostluğunu güçlendirecek bağ olarak gördüğü fakat mevcut baskı rejimi ile bunun mümkün olmayacağı yer alır (ZP, 2021: 36-37).

4.2.3. Göçmenlere Yönelik Tutumları ve Popülizm Düzeyleri

Türkiye'de göç olgusunun milliyetçilik üzerindeki etkileri ilkin sanayinin gelişmesine paralel olarak kırdan kente yaşanması sonucu karşımıza çıkar. 1960'larla birlikte adım adım şehirleşen MHP'nin tabanı ideolojik olarak değişim geçirmeye başlamış, 1990'lara gelindiğinde ise ülkede yaşanan terör olayları sebebiyle Kürtlerin Batıya göç ettirilme politikaları MHP'nin seküler tabanını giderek genişletmiştir.

İkincisi ise 2011 yılı sonrası Suriye İç Savaşı'nın ardından yaşanan Suriyelilerin ülkeye göçleri ve Afganistan'da uzun yıllar iç savaş sürdüren Taliban'ın 2021 yılında yönetimi ele geçirmesi ile Afganlıların ülkeye devam eden göçleridir. Günümüzde dış göçlere bağlı olarak canlanan Türk milliyetçiliğinin önderliğini büyük ölçüde Ümit Özdağ yapmaktadır. Özdağ'ın göçmenlerin topluma zarar verdiklerine bu sebeple de geri gönderilmeleri gerektiğine ilişkin çıkışları onu diğer siyasi aktörlerden ayıran özelliğidir.

Bu durum İyi Parti ve Zafer Partisi kurulmadan önce ilkin MHP bünyesinde dile getirilmiştir. 250 bin Suriyeliye vatandaşlık verileceğinin açıklanması sonrası MHP milletvekili Özdağ, bu rakımın 1,5 milyonu bulacağını 2016 yılında dile getirmiş ve "*Erdoğan'ın Suriyeler kitlesel vatandaşlık vermesinin modern dünyada eşi yok. Çünkü devletler bunun tahribatını öngörür. Türkiye bu politikayla tehdit altındadır. Suriyelilere vatandaşlık vermek Türkiye'nin bugününe değil aynı zamanda geleceğine yapılmış bir suikast olacaktır. Erdoğan, demografik bir bombayı Türkiye'ye yerleştirmeye çalışmaktadır. Erdoğan'ın, yabancı oylarla rejim değişikliği yapmak istediği anlaşılıyor*" ifadelerini kullanarak Suriyelilerin vatanlarına dönmelerini sağlayacak politikaların üretilmesi gerektiğini savunmuştur (Habertürk, 2016).

MHP'nin bu durum karşısında net tavrını 2018 yılına gelindiğinde yayınladığı "*Sınır Aşan Göçler Komisyonu Raporu*" ile ortaya koyduğu görülür. Bu raporda; göçmenlerin sayılarının artmasına binaen huzursuzlukların arttığı incelenmiş ve Türk kamuoyunun %86'sının bu durum karşısında hoşnut olmayıp göçmenlerin evlerine geri gönderilmesi gerektiği yönündeki talebe dikkat çekilmiştir.

Hoşnutsuzların başında; göçmenlerin işlerini ellerinden almaları, ücretleri aşağı çekmeleri ve bazı şehirlerde kira artışlarına sebep olmaları, suç oranını artırmaları, hızlı nüfus artışlarıyla demografik yapıyı değiştirmeleri, kamu kaynaklarının yerli halk için değil, göçmenler için kullanılması, eğitim düzeylerinin düşük olması ve ülkedeki eğitim hizmetlerinin de kalitesini düşürmeleri, gerek kent yaşamına gerekse Türk kültürüne entegre olmaktan uzak olmaları, çevre sorunlarına ve çarpık kentleşmeye sebep olmaları, vatanlarını savunmak yerine ülkelerinden kaçmaları gibi nedenler yer alır (Bozkurt, 2018: 52-53).

Ayrıntılı bir analiz içeren raporda kamu kaynaklarının enflasyona bağlı olarak Türk milletinin aleyhine kullanılması şöyle aktarılır; "*Suriyelilere yönelik kamu harcamalarının yatırıma dönüşmemesinin ortaya çıkardığı önemli alternatif maliyetlerden birisi istidam yaratılamaması olmuştur. Suriyelilere yönelik kamu harcamalarına yönlendirilen kaynak ile harcama yapılan dönemlerde USD alınarak kaynak saklanmış olsaydı 2017 yılı sonu itibarıyla gerçekleştirilen 30.285.573.000 USD'lik kamu harcaması yalnızca kur farkı sayesinde 8.295.795.538 USD'lik ek bir*

kaynağın oluşmasını beraberinde getirecekti. Böylece reel harcama ve alternatif maliyeti ile 38.581.368.538 USD'lik bir kaynak Türkiye Cumhuriyeti'nin elinde bulunacaktı. Bu kaynak ile 2018 yılı başından itibaren 6,87 adet Ford Otosan büyüklüğünde bir şirket kurularak 79.011 kişinin istihdamı sağlanabilirdi" (Tor, 2018: 132).

Suriyelilerin nüfus artış oranlarının fazlalığı üzerinden demografik analiz ve entegre olamamalarına karşın kamu hizmetlerden yararlanmaları sebebiyle Türk vatandaşlarının devlete olan inancını yitirmesi üzerinden sosyolojik analiz sunan rapor, MHP tabanından ziyade İyi Parti tabanının daha fazla göçmen karşıtı olduğunu tespit etmiştir (Bozkurt: 46). Dönemin İyi Parti milletvekili Özdağ, Akşener'in Suriyeliler üzerinden gerçekleştirilen Kürdistan kurulmasına yönelik emperyalist oyunlara kanmadığını belirtmekte ve İyi Parti'nin bu demografik istilanın takipçisi olduğunu dile getirmektedir.

Kendisi İyi Parti'nin göçmen ve sığınmacılara yönelik politikasını şöyle özetler; "*Biz İYİ Parti olarak Suriyeli kadınların Türkiye'de fuhşa sürüklenmek zorunda kalmadan ülkelerinde onurlu kadınlar olarak yaşamalarını istiyoruz. Biz, İYİ Parti olarak Suriyeli çocukların kendi ülkelerinde, kendi okullarında geleceğe hazırlanmalarını istiyoruz. Biz İYİ Parti olarak Suriyeli gençlerin geleceğinin mafya veya terör örgütü üyesi olmasını istemiyoruz. Özetle, İYİ Parti olarak Suriyelilerin de biz Türkler gibi vatanlarında yaşama hakkına sahip olmaları gerektiğini düşünüyoruz*" (Özdağ, 2018).

2021 yılına gelindiğinde kendilerini "Öfkeli Genç Türkler" olarak adlandıran bir grubun kontrolsüzce Türkiye'ye gelen göçmenlere karşı "*Hudut Namustu*" pankartı asmaları gündeme damgasını vuran husus olmuştur. Pankartı asan 6 gencin gözaltına alınması ile İyi Parti, teşkilat binalarına "*Hudut Namustur*" pankartını asarak gençlere destek vermiş, Özdağ ise Zafer Partisi'ni kurmasının ardından Afgan göçünün geçiş noktası olan Van-İran sınırına gidip "*Hudut Namustur*" pankartını asarak desteğini göstermiştir (Haberiniz, 2021).

Zafer Partisi'nin propaganda aracına dönüşen bu slogan üzerinden Özdağ'ın konu üzerine yaptığı; "*komşunuzun evini su bassa evinize alırsınız, misafir edersiniz,*

ama komşu zamanı geldiğinde evine döner, evini temizler, evine oturur. Fakat, misafir odanıza aldığınız komşunuz size derse ki, senin evin daha iyiymiş, ben burada kalıyorum, tapuya beni de yazdır. Ne yaparsınız? Kulağından tutup atarsınız" (Özdağ, 2021-c) şeklindeki "ev" benzetmesi dikkat çekicidir. Dolayısıyla Zafer Partisi'nin göçmenlere ilişkin tutumu ve projeleri sonradan gelişmiş bir husus değil bizzat kuruluş manifestosunda yer almış bir konudur.

Manifestosunda; "*sınırlarımızdan değil göç dalgaları, uyuşturucu çuvalları ve teröristler sivrisinek bile giremeyecek*" şeklinde yer alan ifadelerle "*Anadolu Kalesi*" projesinden söz edilmiştir. Bu projede iç hukuka ve uluslararası hukuka uygun olarak Türkiye'de bulunan sığınmacı ve kaçakların güvenli geri dönüşlerine yönelik iş ve işlemlerin bütüncül bir insan hakları yaklaşımı temelinde planlandığı aktarılmıştır (ZP: 15-16).

"Göçmenleri nasıl göndereceksiniz?" sorusuna Özdağ; "*hukuka uygun olarak, diplomatik anlaşma sonrasında, Türkiye'nin dostları olarak, karayolu ile*" yanıtını vermiş ve bunun ardından "*Zafer Turizm*" posterleri partinin propaganda aracına dönüşmüştür (Independent, 2022). Göçmen kaçakçısının; "*Göçmen kaçakçılığından ceza yedim…Ben Türkiye'yi boşaltıyorum. Onlar burayı dolduruyor"* ifadelerini "*Seni Zafer Turizm'de işe alacağım*" notuyla paylaşan Özdağ bu durumu meşrulaştırmıştır (Özdağ, 2022-b). Propaganda araçlarından bir diğeri "*Sessiz İstila*" gibi çekilen kısa filmlerdir. Türk nüfusunun tehdit altında olduğunu gösteren ve halk nezdinde endişe uyandıran bu tür filmler bazı provakatif saldırılara kapı aralamıştır.

Son dönemde İyi Parti ve Zafer Partisi'nin çıkışlarının ardından duruma kayıtsız kalmayan Bahçeli, sürecin zannedildiği kadar kolay gerçekleşmeyeceğini Suriyeli sığınmacıların ülkelerine gönderilmelerini bir görev bildiklerini grup toplantısında belirtmiş ve şu sözleri eklemiştir; "*Misafirin ve misafirliğin süresi sınırlıdır. Türk milletinin mevcut nüfus dokusunun, toplumsal huzur ve güvenliğinin sağlam esaslara bağlanması vazgeçilmez amacımızdır. Her insanın kendi yurdunda emniyetli ve esenlik içinde yaşamaya hakkı vardır. Özellikle önümüzdeki bayram günlerinde ülkelerine gidebilen Suriyeli sığınmacıların tekrar geri dönmelerine de hiç gerek yoktur. Suriye'de ateş söner sönmez herkes evine barkına Türkiye'nin güvencesi*

altında kavuşmalıdır. Ülkemizin ekonomik büyümesine, sosyal gelişmesine ve milli bütünleşmesine destek veren, katkı sunanlar da başımızın üstündedir. Onlara diyecek bir şeyimiz yoktur" (Bahçeli, 2022).

Göçmenlere yönelik resmi olarak ilkin Zafer Partisi, 5 Eylül 2022'de "*Anadolu Kalesi*" projesini, ardından 6 Eylül 2022'de İyi Parti, "*Milli Göç Doktrini*"ni bir gün arayla halka sunmuşlardır. İyi Parti Milli Göç Doktrinine göre Türkiye'deki sığınmacı ve kaçak göçmen sayısının 8 milyonu aştığı düşünülmekte ve bu rakamın 2053 yılında yalnızca kayıtlı bulunan Suriyeli sığınmacıların sayısının 35 milyona ulaşacağı öngörülmektedir. Liyakatsizlik, ekonomik durum, hukuk devletinin ortadan kalkması ile Türk vatandaşlarının diğer ülkelere göçleri ve Türkiye'ye yönelecek başka kitlesel göçler dikkate alındığında Türkiye'nin demografik olarak varoluşsal bir tehditle karşı karşıya olduğu tespiti yapılmıştır. Parti iktidara gelmeleri durumda bu sorunun 3 yıl içerisinde çözülebileceğini belirtmiş ve çözümün esas noktasını iktidar değişiminin gerekliliğinde görmüştür (İyi Parti, 2022: 62-64).

Varoluşsal bir tehditle karşı karşıya olunmasına binaen Ortaylı'nın göç ve göçmenlerle ilgili ortaya atmış olduğu görüşler dikkat çekicidir. Nitekim Ortaylı, bu toprakların sürekli göç aldığını ve Osmanlı'nın son dönemlerinde bile göç sorununu lehine çevirmeyi başardığını belirtmektedir. Göçmenlerin nitelikleri üzerinden bir ayrıştırma yapan Ortaylı, Afganların tarım bilgileri olduğundan bu topraklara faydasının dokunacağını, Suriyelilerin ise sürekli üretiklerinden yavaş yavaş gönderilmeleri gerektiğini şu sözlerle aktarır; "*Afgan ve Pakistanlıların sayısı milyonlar değil. Suriyeliler milyonlarca var. Afganistan ve Pakistan'dan gelenler arasında anane, konum bakımından dünya kadar fark var. Afganlılardan memnun Türkiye köylüleri yaptıkları işlerden. O zaman köylerde bulunmalarına dikkat edersin, şehirde bulunmalarına fırsat vermezsin eğer yapacakları iş yoksa. Suriyelerin maalesef yaptıkları işlerin, yapılmasa da olur olduğu açıktır. Yani o işi yapmalarına lüzum yok bizim bir açığımızı kapatmıyorlar. Büyük şehirlerde hiç ihtiyaç yok"* (Ortaylı, 2022-a). Ayrıca bu sorun ile yalnız Türkiye'nin değil tüm dünyanın karşılaştığını da eklemekte ve sorunun çözümü adına çıkar siyasetinin bir kenara bırakılması gerektiğinin ve yerinde ve zamanında akılcı politikalar geliştirilmesi gerektiğinin önemle altını çizmektedir (Ortaylı, 2022-b).

Genel itibarıyla "göç ve göçmen politikalarına" ilişkin siyasi parti ve liderlerinin aktif olarak attığı adımlar incelendiğinde, İyi Parti ve ZP'nin parti programlarından uzak hareket etmedikleri tespiti yapılabilir. MHP'nin ortaya koymuş olduğu rapordaki tespitlere rağmen bu hususu sıkça dillendirmemesi gerçeklere uygun bir politika güttüğünü gösterse de esasen partinin bu tutumu kendi ideolojik çizgisinden ziyade AKP ile ittifakında bir koalisyon ortağı gibi görülmesinden ve hareket etmesinden kaynaklanmaktadır. Bunun karşısında muhalefette yer alan İyi Parti ve bilakis ZP'nin pratikte ortaya koymuş olduğu göçmen politikaları reel politikten uzak seyretmektedir.

Buna paralel olarak dönemin milliyetçi partilerinin yeni resmi milliyetçilik formüllerinde Avrupa ülkelerinde olduğu gibi göçmen sorununun etkisi görülür. Üç parti rakamsal verilerin eksikliğinde ve göçmenlerin geri gönderilmeleri gerektiği noktasında hem fikirdirler. Yine üç siyasi parti halkın temsilcisi olarak kendisini görüp diğer aktörleri yok sayarak ilerlediğinden popülist çizgide siyaset yapmaktadır. Popülist siyaset yapma tarzlarında ise farklılıklar karşımıza çıkar. Göçmen karşıtlığı üzerinden popülist siyaset ilkin İyi Parti içerisinde yürütülmüş akabinde en belirgin "*zenofobik popülizm*" şeklinde Zafer Partisi'nde var olmuştur (Laleoğlu, 2022-a). Giderek radikalleşen Zafer Partisi'nin halkı etkileme gücünün artması ile diğer siyasi aktörlerin de bu durumdan etkilendiği kaydedilmiştir. Gerek dünyada gerekse Türkiye'de siyasi partilerin iletişim modeli haline gelmiş olan zenofobik popülizm bu iki partiye nazaran MHP'de daha az tercih edilmiştir.

MHP ve İyi Parti çözüm önerilerini ortaya atarak kendilerini bu yolda doğru olan adımı atan parti şeklinde sunsalar da Ümit Özdağ önderliğindeki Zafer Partisi, bu söylemlerin üzerine çıkmıştır. Özdağ'ın, yegâne çözümün kendilerinde olduğunu sosyal medyada kanıtlanmış veya kanıtlanmamış her türlü ırkçı haberi paylaşarak halkı etkisi altına almaya çalıştığı görülür. Bu özellikler üzerinden siyasi düzlem değerlendirmesi yapıldığında; Zafer Partisi, 2000'lerin başında Cem Uzan önderliğindeki Genç Parti'ye benzer şekilde "*neo-faşist*" çizgiye yakın dururken; İyi Parti için milliyetçi kanadın merkeze yönelimini temsil eden bir konumda olduğundan, MHP için ise 2016 yılı sonrası İslamileşerek Türkçü-Turancı özelliğini yitirmiş olduğundan aynı şeyi söylemek mümkün değildir.

Zafer Partisi'nin kurulması ile ideolojik olarak Türkçülüğün öne çıkması, İyi Parti'nin merkez sağ çizgisinden, MHP'nin İslami çizgisinden ödünler vermeye başlamasını beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla Zafer Partisi diğer partileri uç sağa çekmeye çalışan bir konumda karşımıza çıkmaktadır. Nitekim diğer partilerin de buna cevap vermesi Özdağ'ın siyaset alanının genişlemesini sağlamıştır.

4.2.4. Sosyal Medya Kullanımları

Yeni resmi milliyetçilik politikalarının göçmen sorunu etrafında toplanması, popülist dilin kullanımının artması ve böylece partilerin halktan destek bulmaları medya aracılığıyla mümkün olmuştur. Parti hesaplarından ziyade liderlerin hesaplarını kullanış şekilleri önem arz etmektedir. Bir düşünce etrafında kolaylıkla örgütlenebilen, bir eyleme karşı kısa süre içerisinde protesto yürüyüşleri düzenleyebilen siyasi grupların tutumları siyasi partilerin karar alma süreçlerini de etkilemektedir.

Dijitalleşmenin getirdiği kısa sürede az maliyetle çok sayıda kişiye ulaşma avantajı siyasi partileri bir adım öne çıkarırken dezenformasyona açık bir hale de getirmektedir. Yanlış ya da doğruluğu ispatlanmamış söylemlerin dolaşıma sokulması partilerin veya liderlerinin karalanmasına sebep olmakta fakat bu sorun yine sosyal medya kanalları üzerinden çözülmeye çalışılmaktadır.

Diğer taraftan sosyal medya kullanımının giderek artması sebebiyle geçmiştekinden çok farklı bir örgütlenme imkanlarına erişilebildiği görülür. Bu uğurda bilakis Z kuşağının etkisiyle milliyetçi anlayışın değişip dönüşmesi beklenmiştir. Beklentinin temel sebebi ise hemen hemen tüm gençlerin dünyanın her yerindeki yaşıtlarıyla benzer olanaklara sahip olmak istemesidir.

MHP, İyi Parti ve Zafer Partisi liderlerinin sosyal medyayı kullanım biçimleri ve etkinlikleri milliyetçiliğin değişim sürecini şekillendiren nokta olmuştur. Bu uğurda Devlet Bahçeli, Twitter'da 5.514.882 takipçi sayısıyla içlerinden en fazla takipçiye ulaşan lider olup, Meral Akşener 5.442.006, Ümit Özdağ 1.852.647 takipçi sayısıyla Bahçeli'yi izlemektedir. İnstagram'da en etkin 1.3 milyon takipçisi ile Akşener'dir. Onu 514 bin ile Bahçeli, 329 bin ile Özdağ izlemektedir. Facebook'ta yine Akşener, 1.3 milyon takipçi sayısıyla liderliğini korumuştur. Devlet Bahçeli 553 bin ile Ümit

Özdağ 292 bin ile onu takip etmektedir. Youtube da ise en fazla aboneye sahip Ümit Özdağ olup Özdağ'ı Bahçeli'nin hesabı olmadığından Akşener izlemektedir.

Tablo 6: Siyasi Parti Liderlerinin Sosyal Medya Etkileşimleri[243]

	Twitter	İnstagram	Facebook	Youtube
Devlet Bahçeli	Takipçi: 5.514.882 Takip edilen: 0	Takipçi: 514 bin Takip Edilen: 1 Gönderi: 387	Takipçi: 553 bin Takip Edilen: 4	-
Meral Akşener	Takipçi: 5.442.006 Takip edilen: 1.193	Takipçi: 1.3 milyon Takip Edilen: 3 Gönderi: 3289	Takipçi: 1.3 milyon Takip Edilen: 1	Abone: 37.2 bin Video: 636
Ümit Özdağ	Takipçi: 1.852.647 Takip edilen: 1.472	Takipçi: 329 bin Takip Edilen: 127 Gönderi: 2017	Takipçi: 292 bin Takip Edilen: 7	Abone: 205 bin Video: 469

Siyasi, ekonomik, toplumsal pek çok alanda fikirlerini fotoğraf, video, afiş gibi yazılı, görsel, işitsel olarak kitlelere ulaştırmaya halkla etkileşimlerini artırmaya, halkı etkinliklerinden haberdar etmeye çalışmaları ortak noktalarıdır. Liderlerin hesaplarını kullanış şekillerinde bazı farklılar olduğunu söylemek mümkündür.

MHP lideri Bahçeli en fazla takipçi sayısına sahip olduğu Twitter hesabında retweet, mention (@bahsetme), hashtag, fotoğraf, video, link paylaşımlarını tercih etmeyip genel olarak yazılı özgün ifadelere yer vermektedir. Hiçbir hesabı takip etmeyen Bahçeli, Twitter'ı tek yönlü etkileşime kapalı, daha çok gençlere yönelik didaktik bir üslupla kullanmaktadır. Ağırlıklı olarak toplumsal konulara değinmekte partinin açılış, toplantı, program ve miting duyurularına ilişkin bir paylaşımda bulunmamaktadır (Ölçer: 775). İnstagram'ında ve Facebook'unda ise paylaşımların azlığı dikkat çekicidir. Nitekim kendisi milli güvenliğin sosyal medyada tahrip edilmemesi gerektiğini düşündüğünden denetimin zorunluluğuna işaret etmektedir (NTV, 2022).

İyi Parti lideri Meral Akşener bağlantılı olarak gerçekleştirdiği Twitter, İnstagram ve Facebook paylaşımlarında retweet, @bahsetme, hashtag, fotoğraf, video, link uzantılarını sıklıkla kullanmakta, katıldığı TV programlarını, dahil olduğu

[243] 27.09.2022 tarihinde siyasi parti liderlerinin kişisel hesaplarındaki sayısal veriler dikkate alınarak tarafımca düzenlenmiştir.

etkinlikleri, esnaf ziyaretlerinden videoları anlık olarak paylaşmaktadır. Twitter'da siyasiler arası karşılıklı gerçekleştirilen retweet paylaşımlarına katılmakta, İnstagram'da soru-cevap hikayeleri paylaşmakta, paylaşımları öne çıkarmakta, Youtube'da gençlerin sorunlarını dile getirmek amacıyla düzenlemiş olduğu programları, TV programlarını, grup toplantılarını yayınlamaktadır. İyi Parti'nin "*İnternetçi Abisi*" Taylan Yıldız'ın "*Herkes altında nasıl bir aidiyeti olursa olsun o gömleği çıkarmasınlar yani sosyal demokratsa sosyal demokrat ülkücüyse ülkücü sağcıysa sağcı solcuysa solcu bunu çıkarmasınlar üzerine herkes İyi Parti ceketini giyip gelsin* (Yıldız, 2020)" sözleri ışığında Akşener sosyal medya hesaplarında birleştirici bir üslup kullanmayı tercih etmektedir.

Zafer Partisi lideri Ümit Özdağ da Akşener gibi Twitter, İnstagram ve Facebook paylaşımlarında retweet, @bahsetme, hashtag, fotoğraf, video, link uzantılarını sıklıkla kullanmakta, katıldığı TV programlarını, dahil olduğu etkinlikleri, esnaf ziyaretlerinden videoları anlık olarak paylaşmaktadır. Akşener'den farklı olarak paylaşımları düzensizdir kendisi haber sayfalarına benzer şekilde ırkçılığa ilişkin doğruluğu ispatlanmış veya ispatlanmamış tüm içerikleri yayınlamaktadır. Ümit Özdağ'ın sosyal medya kullanımlarında öne çıkan nokta ise kendisine yöneltilen eleştirilere sert bir dille cevap verdiği üslubudur.

Zafer Partisi herhangi bir hazine yardımı almadığından lideri Özdağ, siyasi propaganda faaliyetlerinin önemli kısmını sosyal medya üzerinden yürütmektedir. En fazla aboneye sahip olduğu mecra Youtube'dur. Youtube üzerinden çekilen kısa filmler aracılığıyla izlenme oranları dikkate alındığında büyük bir kitleyi etkilemeyi başardığı görülür. Özdağ'ın Suriyeli, Afgan veya Pakistanlı göçmenlerin kaçak yollarla Türkiye'ye akın akın gelişlerine sıklıkla yer verdiği videolarının toplumda göçmen karşıtlığını tahrik edici bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Dönemin getirmiş olduğu sosyal medya platformlarını kısa zamanda sık paylaşım yaptığından en yoğun Ümit Özdağ kullanırken, haftalık programlar ve etkinlikleri planlı bir şekilde gerçekleştirdiğinden ve bunları tasnifli bir şekilde sunduğundan en düzenli kullanan Meral Akşener, paylaşımların azlığı ve dikte ediciliği sebebiyle halkla iletişimini azami sınırda tutan Devlet Bahçeli olduğu görülür.

Bu durum anketlere de yansımış olup İyi Parti yükselen, MHP düşen ve Zafer Partisi ise beklenmedik bir çıkış yapan parti olarak boy göstermiştir.

Parti programları açısından liderlerin programlara tutarlı davranıp davranmadıkları değerlendirildiğinde ise MHP'nin programında çift yönlü etkileşim düzeyinde herhangi bir bilginin yer almaması Bahçeli'nin tutumuyla uyuşmaktayken, basının/medyanın hür ve bağımsız olması gerektiğine ilişkin ortaya attıkları maddeler ile MHP, programında çelişmektedir. Nitekim AKP-MHP oylarıyla "sansür yasası" onaylanmıştır. İyi Parti programında uzunca bir liste bulunmasına binaen Akşener'in kişisel olarak aktifliği ve kolektif olarak partinin basına sansürün karşısında yer alması politikalarına sadık kaldıklarını gösterir. ZP Genel Başkanı Ümit Özdağ'ın ise parti programlarında medyanın halkı kültürsüzleştirdiği ve değerleri bozduğunu belirtmesine karşılık (ZP: 150) gerek bu mecraları en yoğun kullanan aktör olduğundan gerekse de bu mecralar üzerinden parti gelirleri sağladığından programı ile çelişmektedir.

Dolayısıyla sosyal medya kullanımına ilişkin Akşener ve Özdağ'ın tutumları ve parti politikaları yeni milliyetçi anlayışın gerekliliğini belirten ve bekleyen kesimlerce destek bulurken, Bahçeli'nin medyayı çağın gereğine uygun olarak etkileşimli kullanmaması, onun milliyetçilik anlayışını yeni teknolojik gelişmeler ve yeni toplumsal koşullar karşısında "eski" bırakmaktadır.

4.2.5. Gençliğin Milliyetçilik Anlayışı Karşısında Çözüm Önerileri

Sosyal medya kanalları üzerinden siyasilerin hitap ettiği kesimin yaklaşık %86'sinin 18-24 yaş arası, %90'ının 25-34 yaş arası olması politika üretme süreçlerini etkilemiştir (Türkiye Raporu, 2019). Bu sebeple son zamanlarda bilakis gençler üzerine yapılan saha araştırmaları giderek artmış, apolitik olarak adlandırılan Y kuşağının, depolitizasyona maruz kalan Z kuşağının istekleri ve beklentileri önem arz etmiştir.

Y ve Z kuşağı, X kuşağından farklı olarak zaman ve mekândan bağımsız, ritmi hızlanmış yeni günlük hayatı anlamadan uzak olan, binalara sıkışmış atılacak sloganlara yapılacak eylemlere büyüklerin karar verdiği siyaset yapma tarzına dahil

olmamışlardır. Hiyerarşik olarak bir ideolojiye kendini adamayı kabul etmeyen ve ideolojilere bakışını değiştirerek daha pragmatist davranan yeni nesil, yeni siyasi parametrelere kapı aralamıştır (Ağırdır, 2020: 327). Milliyetçilikte de yaşanan değişim bu durumun bir parçasıdır.

Günümüzde şehirli değerleri benimseyen, "dini" toplumsal ilişkilerde bir adım geride konumlandıran, kadın hakları konusunda ilerici olup bireyciliği savunan seküler milliyetçilik anlayışının ortaya çıkışını incelemek değişimi görebilmek açısından önemlidir. Altundağ bu değişimi sosyolojik, politik ve ideolojik olmak üzere üç ana sebep üzerinden analiz eder. İlkin 1980'lerle günümüz toplumsal koşulları kıyaslandığında şehirde yaşayanların oranının %43.9'tan %93'e ulaşması, üniversiteye yerleşen öğrenci sayısının 41.570'den 900 bini aşması dikkat çekidir.

Türkiye'nin şehirleşmiş ve eğitimli bir yapıya sahip olduğunun kanıtı olan bu oranlar yeni kuşaktan aynı milliyetçi tepkileri vermesi beklenemeyeceğinin bir göstergesidir. Nitekim bu yeni kuşak taşrada büyümenin zorluklarını çekmemiş, erişilebilirlik sorunu yaşamamış, üniversite okumak için gittiği şehirde veyahut aynı şehirde okusa dahi üniversite ortamında özgürleşmiş ve bireyselleşmiştir. Bahadır Dinçaslan bu durumu şöyle tarif eder; "*Komünist tehlikeyi ensesinde hisseden bir çocuğun milliyetçiliğiyle şehirde büyüyen çocuğun milliyetçiliği farklı olacaktır*".

Gençlerin seküler milliyetçiliği benimsemelerinin ikinci nedenini AKP'nin 20 yıldır İslamileştirmeye/Türksüzleştirmeye yönelik uyguladığı politikalar oluşturur. Kadın erkek yurtlarının kaldırılması, gece 12'de başlayan müzik yasağı, alkol fiyatlarına getirilen fahiş vergiler, ekonomik krizin giderek derinleşmesi, Ayasofya'nın ibadete açılması, konserlerin/festivallerin iptal edilmesi gibi atılan son adımlarla İslami değerlerin baskı aracına dönüşmesi, özgür olmayı ve bireyselleşmeyi içselleştirmiş gençlerin gözünde kurtuluş için laik-seküler bir milliyetçi yapının gerekliliğini kuvvetlendirmiştir. Ayrıca AKP-MHP iktidarının önleyemediği göç sorunu İslamileştirmeye/Türksüzleştirmeye yönelik politikalar üzerinden okunmuş böylece seküler yöneliş perçinlenmiştir[244] (Altundağ, 2022: 158-161).

[244] Politikalara verilen tepki, Dinçaslan'ın; "*Alkol gereksiz, eğlence lüks, tatil şımarıklık, ee? Türk genci doğumundan ölümüne çile çeksin diye mi milliyetçiyiz? Ben Türk genci yediği pirzolanın yağları*

Yeni kuşakta yeni bir milliyetçiliğin ortaya çıkış sebeplerinden üçüncüsü AKP iktidarı boyunca hesaplaşılan Atatürk'ün değerinin giderek anlaşılmasıdır. İlerici bir yapıya sahip Atatürk milliyetçiliği günümüzde yeniden keşfedilmekte ve gençler arasında çağdaş uygarlık düzeyinde yaşama arzusu bulunan bu milliyetçilik anlayışı yeni bir ideolojik parametre olarak şekillendirilmektedir (Altundağ: 163-164).

Öncülüğünü yapan grup, "yeni nesil ülkücüler" olarak adlandırılmakta ve daha fazla okuyan, yabancı dil öğrenerek akademik kariyer yapan, yurt dışında eğitim gören, toplumu ve dünyayı kavramaya çalışan, omurgayı oluşturan kurumlarda kendilerine bir yaşam alanı bulamayıp ikinci derece kurum ve vakıflarda, üniversite topluluklarında veya dergi, internet siteleri üzerinden organize olmaktadırlar. Bunların başında ise TamgaTürk gelmektedir (Çalen, 2015: 121).

Eski milliyetçilerden farklı olduklarını ifade etmek adına yeni bir milliyetçi anlayış ortaya atma amacıyla şekillenen "seküler milliyetçiliğin", TamgaTürk internet sitesi üzerinden Bahadır Dinçaslan ışığında teorileştirilmeye çalışıldığı görülür. Dinçaslan yenilik ihtiyacını şöyle aktarır; "*Eskilerimizde eksikler görmek bu veçhile onları küçültmez, aksine bizleri onların gurur duyacağı takipçiler yapar. Fakat çizgi bozulduysa ve Türk milliyetçiliği aydınlanma hareketi olma vasfını yitirdiyse, hatta bugün olduğu gibi karanlığın sürmesi için bir araç haline dönüştüyse bir "iç mücadele vermek" milliyetçiliğin farzıdır. Tabularımız, totemlerimiz, dokunulmazlarımız yok, ancak prensiplerimiz, kaidelerimiz, tespitlerimiz var"* (Dinçaslan, 2021-a).

Geçmişte ülkücülerin iletişimlerini sağlamada önemli roller üstlenmiş İskender Öksüz, "seküler milliyetçi" isimlendirmesini; "*Milliyetçilik zaten sekülerdir, zaten laiktir. Başına ve sonuna bir sıfat eklenmesi birleştirici olmaz. Ancak gençlikte bu tabirin sevgiyle kucaklanma sebebi, dinle her şeyi, bu arada devleti de yönetme iddiasındaki dinbazlara duyulan öfkedir. Hele, Türkçülüğü, bir tarikat gibi algılamaya, hatta bir tarikata bağlamaya çalışanlara… O öfke haklıdır, ama başka yollarla ifade edilmelidir*" şeklinde değerlendirmiştir (Öksüz, 2022).

---

bıyığından damlarken buzlu rakısından yudum alsın diye milliyetçiyim, geri kalan tüm milliyetçiliklerin..." ifadelerinde belirgin olarak karşımıza çıkmaktadır (Dinçaslan, 2020).

Yeni kuşağın değişen bakış açısının bazı noktalarda eski kuşakla benzeştiği görülür. Yeni milliyetçiliğin taviz vermediği en önemli husus Kürt sorunudur. Bora, Kürt soruna yönelik ılımlı tavır takınamamalarını; "*Modern siyaset teorilerinden, Agamben'den, çağdaş edebiyattan bahseden, entelektüel ufku geniş bir makalenin içinde bir bakıyorsunuz Kürtlerden bahsederken Kürd'ün 'K'sini küçük harfle yazıyor, mesela. Muazzam bir tahammülsüzlük, hınç var. Bence, Çözüm Süreci boyunca birikmiş bir hınç…. Yani başka konularda görebildiğiniz hoşgörünün Kürtler ve göçmenler söz konusuyken izini göremiyorsunuz"* seklinde açıklayıp yeni nesil içerisindeki faşizme dikkati çeker (Bora, 2022).

Kürtler üzerinden ayrımcılık güden bu faşizan ve popülist yükselişi "*azgın milliyetçilik*" olarak adlandıran Tuğrul Türkeş ise Türk milliyetçiliğiyle bağdaşmayan milliyetçiliğin, muhafazakar milliyetçiler tarafından üstesinden gelinebileceğinin altını çizmektedir Kendisi Batı'dan gelen çağdaş aldatmacayı sahiplenenlere karşı muhafazakar milliyetçilere, bütün insanları anlayıp onlarla kucaklaşma ve yeni çağda tarihten gelen özellikleri koruma gibi önemli bir görev yükler (Türkeş, 2021).

Partilerin gençlerle olan ilişkisine bakıldığında; sözü edilen yeni milliyetçi kuşağın temsilcisi olarak öncelikle İyi Parti akabinde Zafer Partisi karşımıza çıkmaktadır. MHP'nin İslami politikalara yönelişi, geçmişte Ülkü Ocakları gibi güçlü ve kitlesel bir örgütlenme gerçekleştirebildiği genç nesille olan bağının giderek zayıflaması sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla taşra değerlerine sahip çıkmayı sürdüren MHP ile kentli yeni kuşak milliyetçiler bir bağ kuramamışlardır. MHP'nin değişimi karşısında muhafazakar milliyetçi anlayıştan ziyade laik/seküler bir milliyetçiliği benimseyen İyi Parti, gençlerin yeni adresi olmuştur.

Kendi ideolojik çizgilerini, ilkelerini belirlemeye çalışan seküler milliyetçi grubun zaman içerisinde milliyetçiliğin bir partiye ihtiyacı olup olmadığını tartışmaya açtığı görülür. Dinçaslan bu konuda; "*Bu ikinci milliyetçi parti vaktiyle şu veya bu sebepten muhalefette kaldığı için zaman zaman ve sınırlı olsa da sempati beslediğimiz Devlet Bahçeli gibi, şartlar değişince bambaşka bir tirana dönüşebilir. Dönüşmemesi için gerekli ahlaki ve ideolojik kodları net bir şekilde ortaya koyulmuş değil. İdeologu yok, entelijansiyası yok, bunlara ihtiyaç da duymuyor. Öyleyse İYİ Parti milliyetçilik*

için akut bir meseledir; oy veririz, var olmasından –şartlar gereğince- memnun oluruz ancak ona ümit bağlamayız" ifadelerini kullanmıştır (Dinçaslan, 2021-b).

İyi Parti'de gençlik kollarının etkin bir yapıya sahip olduğunu söylemek güç olsa da gençlere verilen değer önem arz etmektedir. Bu konuda Taylan Yıldız'ın; "*Valla daha çok fırın ekmek yememiz lazım. Ben içinde olan biri olarak çok açık yüreklilikle söylüyorum. Bence gençlik kolları olmamalı. Bizim bu arkadaşlarımızı ana kademede değerlendirmemiz lazım. Genç zihniyetlerin ve genç fikirlerin ana kademede söylem bulması lazım. Onun için de bizim biraz daha çalışıp o sistemi partinin söyleminin içine entegre ediyor olmamız lazım. Bence orada daha yiyeceğimiz bayağı bir ekmek var. Ama diğer partiler bizden daha iyi değil, ona eminim"* ifadeleri üzerinden şekillenen bir süreç başlamıştır (Yıldız, 2021).

Gençlere dair projeler oluşturma amacındaki sürecin ilk adımlarından biri İyi Parti'nin 2022 Nisan ayında başlattığı "*Gençler İçin Gençlerle Beraber*" toplantıları olmuştur. Akşener, esnaf gezileri sırasında yaşlı, kadın, esnaf ile konuşabildiğini fakat öznenin genç olduğu konuşmaları zor gerçekleştirdiğini ifade etmiş ve bunun gençlerle birlikte toplantılar gerçekleştirilerek aşılabileceğini eklemiştir (Akşener, 2022). Gençler arasında "mommy" olarak bilinen Akşener'in yaptığı bu toplantılarda genç bir imaja bürünmesi, gençlerin anlaşılması için onlarla empati kurulması gerektiğini öne sürmesi, kurtarıcı olarak görülen Z kuşağının omuzlarına bütün yükleri devretmenin hatalı olduğunu belirtmesi dikkat çekicidir.

Resim 2: "Gençler İçin Gençlerle Beraber" Toplantılarında Meral Akşener

Kaynak: (@meralaksener, https://www.instagram.com/meralaksener/).

İyi Parti Gençlik Politikaları Koordinatörü Orhun Ertürkmen partinin politikalarının temelinde gencin ekonomisini düzeltmek olduğunu belirtir. Bu uğurda İyi Parti'nin iktidara gelmesi durumunda 18-26 yaş arası gençlere her ay karşılıksız olarak temel gelir desteği sağlanacağı (2022 yılı itibarıyla 1700 TL), yörenin kalkınmasını da güçlendirecek şekilde ilkokuldan liseye kadar her öğrencinin kahvaltı ve öğlen yemeklerinin karşılanacağı, üniversite öğrencilerinin eksik kapasite, yetersiz beslenme, çekmeyen internet gibi sebeplerle giderek artan yurt sorunlarının çözüleceği, öğrencilerin aldıkları kredilerin okurken veya mezuniyet sonrası haftada bir gün 2-3 saat sosyal sorumluluk projelerine katılarak ödeyeceği, işsiz kalması durumlarına karşın ise o dönem gerekli olan ara eleman ihtiyacını karşılamak amacıyla iş garantisi olan akademiler açılacağı vaat edilmektedir (Ertürkmen, 2022).

İyi Parti'nin çözüm sürecine yakınlık duymaya başladığı noktada seküler milliyetçi gençlerin parti ile arasına mesafe koyduğu görülür. Mesafe konulmasının ardından Atatürk çizgisinde bir milliyetçilik takip ettiğini dile getiren Zafer Partisi, gençlerin gözünde yeni bir seçenek olarak yükselmiştir. Göçmenler üzerinden eleştirilere maruz kalan Zafer Partisi'ni Dinçaslan şöyle savunur; "*Zafer Partisi'ni çok sert dille konuşmakla vs eleştirenler şunu anlamıyorlar: Yav aslında gitmeseniz de olur dersen adamı gönderemezsin. Ciddi ve haklı bir nefretin adresi olduğunu hissedecek ki gitme vakti geldiğinde güleryüzle uğurlandığına dua etsin*" (Dinçaslan, 2022).

Z kuşağı adlandırmasından kaçınarak "Türk gençliği" olarak hitap ettiği yeni nesil için Zafer Partisi, Suriyelilere harcanan milyonlarca doların Türk gençlerine harcanması durumunda neler yapılabileceği sorusu üzerinden hareket etmiştir. Sığınmacılara aktarılan fonlar sebebiyle gençlere iyi eğitim verilemediği, sınıflardaki sığınmacılarla eşitlik sağlanmaya çalışıldığından eğitim seviyesinin düşürüldüğü, üniversitelere kaynak ayrılamadığından dünya sıralamasına girilemediği, öğrencilere yurt verilemediği, burs sağlanamadığı, spor ve sanat için imkanlarından kısıldığı aktarılmıştır.

Zafer Partisi iktidarıyla Suriyeliler geri gönderileceğinden; elde olan kaynakla eğitim sisteminin yeniden düzenleneceği, atanamayan öğretmenlerin

mesleğe başlayacağı, tam donamlı laboratuvar ve sanat atölyeleri olan meslek okullarının açılacağı, Mesleki ve Teknik Liselerdeki öğrenciler asgari ücretin 1/5'i kadar ücret alacak, üniversitelerde temel bilimler yüksek lisans eğitimi alan her öğrenciye kayıt sırasında bir dizüstü bilgisayar verileceği, yurtlarda kahvaltı ve akşam yemeklerinin bedava olacağı, öğretim hayatı boyunca karşılıksız KYK bursa alacak bu burs okulu bitirdikten sonra iki yıl daha devam edeceği, genç istihdam için projeler geliştirileceği, teşebbüs etmek isteyen gençlere teşebbüs kredilerinin verileceğin yönünde vaatler sıralanmıştır (ZP, 2022). Belirtilenler dışında Suriyelilerin Zafer Turizm otobüsüyle gönderilmelerine karşılık yurt dışına çıkmış gençlerin Zafer Havayolları ile geri dönüşünün sağlanacağı sembolik olarak işlenmiştir.

Resim 3: Zafer Partisi'nin Gençlik Politikalarına İlişkin Sembolik Anlatımı

Kaynak: (Özdağ, 2022-c).

Genel itibarıyla parti programları açısından liderlerin tutarlı davranıp davranmadıkları değerlendirildiğinde; MHP, kentli yeni kuşak ile bağ kuramadığından ve kurmaya da çalışmadığından programıyla çelişmektedir. İyi Parti'nin düzenlenen buluşmaların yanı sıra gençliği ana aktör olarak dillendirmeye devam etmesi ve ekibi içerisinde gençlere yer vermesi programı ile uyumlu ilerlediğinin göstergesidir. ZP'nin de bilakis sosyal medya üzerinden kurduğu etkileşim ve kadrolarında gençleri görevlendirmesi programı ile örtüşür.

Gençlik politikaları ekseninde değişen milliyetçi anlayışa binaen dikkat çeken noktalardan biri Ülkü Ocaklarının giderek radikal bir çizgiye kaymasından dolayı varlıklarının sorgulanmasıdır. MHP'nin gençlik kolu olarak görülen bu ocakların konumu, geçmişten günümüze tartışılan bir husustur. Nitekim Ülkü Ocakları, herhangi bir partinin gençlik kolu olmadıklarını dile getirseler de MHP

karşısında bağımsız hareket etmediklerinden bir sivil toplum veya düşünce kuruluşu şeklinde ele alınmaları mümkün değildir (Çalen: 125). CKMP-MHP çizgisindeki üniversite öğrencilerinin oluşturduğu ve militan gençlik hareketi olarak kurumsallaşan ocakları, MHP "partiye sempati duyan gençlerin oluşumu" şeklinde tanımlamayı ve mesafe koymayı tercih etmiştir (Bora: 298).

Böylelikle yaşanan şiddet olaylarından partiyi uzak tutmaya çalışmışlarsa da günümüzde giderek artış göstermesi ve MHP'nin olaylar karşısında sessiz kalması partiye zarar vermiştir. Şiddet olaylarıyla anılmaya başlanan Ülkü Ocaklarının değişimini İlker Aytürk; "*2015 yılında MHP çok ayrı bir yöne gitmeye karar verdi. O güne kadar AKP'nin karşıtı iken bir anda onun yanında konumlandı. Bu ortaklık 2016 sonrasında daha da perçinlendi. Ve artık Ülkü Ocakları açıkça hem MHP'den kopanlar hem de genel olarak birtakım parti üyeleri, başka partilerin üyeleri ve sokaktaki insanlara karşı kullanılmaya başlandı"* sözleriyle dile getirir (Aytürk, 2021).

Ülkü Ocakları nezdinde partinin giderek zarar görmesi ve değişimin gerekliğinin en net şekilde ortaya konulması, eski Ülkü Ocakları Genel Başkanı olan Sinan Ateş'in silahlı saldırı sonucu vefat etmesi ile söz konusu olmuştur. Ateş'in vefatı sonrası gerek ocakların gerekse de Devlet Bahçeli'nin taziye mesajı yayımlamaması ülkücülerin tepkisini toplamış ve ülkücüler, parti üyeliğinden ayrıldıklarını gösteren twitter atmışlar, "*Dava Sinan Ateş ile toprağa gömülmüştür*" mesajı ile bıyıklarını kesme eylemi düzenlemişlerdir (Cumhuriyet, 2023).

4.2.6. Kadın ve Kadın Hareketlerinin Siyasetteki Yeri

Türk milliyetçiliğinde devletin eril, vatanın ise dişil bir karakterde konumlandırıldığı görülür. Vatan ve kadın eşleştirmesinde ikisinin de korunmaya muhtaç olması, ikisinin de sevilip sayılması, hayranlık duyulması, ikisinin de namuslarının korunması adına can verilmeye hazır olunması yer alır. Bu uğurda kadın gelecek nesilleri vatan savunmasında yetiştirecek bir araç olarak arka plana itilirken onları koruması gerekenler devlet, erkeklik ve militarizmle özdeşleştirilir (Özbey, 2019: 254). Türk Silahlı Kuvvetleri'nin "*hudut namustur*" sloganı bunun bir göstergesidir.

Toplumsal bağlamda ikincil konumda yer alan kadınların milliyetçi hareketlere dahil edilmesinde erkeklerinkinden farklı bir yol izlenmiştir. MHP'de bu fark açıkça görülür. Sokaklarda komünistlerle mücadele etmek adına kurulan komando kampları, "*erkek erkeğe meydan okuma kavgası*" olarak şekillendiğinden taşralı erkekler dünyasında MHP bir çekici siyasi güç merkezi haline gelmiştir. Ayrıca seçim sürecinde kullandıkları "*ürkek değil erkek parti*" sloganı da MHP'nin maskülen yapısının kanıtıdır.

1970'lerde MHP içerisindeki erkek egemenliğine dayalı eşitsizlikten kurtulmak isteyen kadınların komando kamplarına dahil olmak için adımlar attıkları görülür fakat 1980'ler boyunca ülkücülerin hapse atılmaları sebebiyle İslami değerlerle giderek yakınlaşan MHP'de kadınların ikincil konumlarında bir değişiklik olmamıştır. Nitekim 1990'larda milliyetçi kadınların çıkardıkları feminizmi bir bela olarak tarif eden "*Bizim Gergef*" dergisinde İslami değerlerin etkisi hissedilir. Dergide Semahat Müftüoğlu'nun şu sözleri dikkat çekicidir; "…*Çünkü kadın ve erkek eşit değildir. Hele kadın ve erkek tek tek ele alındığında bu hiç böyle değildir. … Özetle kadın kadınlığını ve insanlığını bildikçe üstündür. Erkek de erkekliğini ve insanlığını bildikçe üstündür*" (Mardin, 1998: 329) (Özdemir, 2020: 117-123).

Genel itibarıyla 1990'lı yıllar boyunca feminizmin gittikçe yaygınlık kazanması, ülkücü kadınları toplumsal ve politik alanda etkin olmaları hususunda teşvik etmiştir. Ayrıca bu dönemde Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türk kültürüne geri dönüşün yaşanmasının; kadının yeri ve önemini artırdığı söylenebilir. Türk kimliğinin öne çıkması ile kırsal alanın yanı sıra kentlerde de ivme yakalayan MHP, modernleşme hamlesi olarak partide kadınlara yer açma adımlarında bulunmuştur.

Bu uğurda 1995 yılında İstanbul Küçükçekmece ilçe başkanlığına (MHP tarihinin ilk kadın başkanı) Avukat Hülya Karadeniz getirilmiş, ilk kez 1999 seçimlerinde ülkücü geçmişe sahip iki kadın aday seçilmiş, üniversitelerde genç kızları kazanmaya yönelik girişimlerde bulunulmuş, Ülkü Ocakları'nda Bayanlar Birimi kurulmuştur. Türk mitolojisinden hareketle bu dönemde ülkücü kadınların "*Asena*" olarak anılmaya başlandığı karşımıza çıkar. Asenalar'ın söylemlerinde kadının

yardımcı kuvvet olarak görüldüğü asıl görevlerinin çocukla ve aileyle ilgili sorumluluklar olduğu kabul edilmektedir (Kartal, 2012: 65-66).

2000'lerle birlikte MHP'nin İslami tondan uzaklaşarak Kemalizmle barıştığı ve Türkçülük vurgusunu daha öne çıkardığı tespit edilmiştir. Bu değişim "*Türk kızının 21. yüzyıldaki soluğu*" ülküsüyle hareket eden "*Genç Asena*" dergisine yansımıştır (Özdemir: 117). Kadın-erkek eşitliğini güden bu yansımanın MHP'nin işleyişine bakıldığında siyasi olarak benimsediğini söylemek zordur. 2006 yılında 8. Olağan Büyük Kongresi'ni gerçekleştiren partinin 70 kişilik Merkez Yönetim Kurulu'nda yalnızca öne çıkan iki kadın isim olmuştur: Meral Akşener ve Hediye Akdere (Haber7, 2006).

2000 yılında Merkez Yürütme Kurulu'nda bulunan ve 2010 yılına kadar (3 dönem) Kadın Kolları Genel Başkanlığı yapan Hediye Akdere, yönetimde yalnızca iki kadın bulunmasının kadınların kişisel tercihi mi olduğu sorusunu şöyle yanıtlar; "*MHP'de kadın kotası yok. Ama samimiyetle bu işi üstlenen, hizmet veren herkese MHP'de yer vardır. Biz cinsiyete çok takılmıyoruz açıkçası. Kadın olsun vitrin oluşturalım, böyle bir anlayışımız yok. Hanımlar talip olur, kendilerini çalışmalarıyla ortaya koyarlarsa, herhangi bir engelle karşılaşmazlar…Hanımlar hizmet etmeye talip. Teşkilat yönetiminde hanımlar mevcut. 70 kişilik yürütme organında sayıyı çok da önemsemiyorum. Biz bir ideoloji partisiyiz. Kadın-erkek ayrımı bizde olmaz…MHP bir erkek partisi gibi algılanıyor, bu doğru. Geçmişte yaşadığı çok zor şartlardan dolayı belki. Ama hanımların bu tür talepleri de çok baskın değil. Elbette ki milliyetçi, ülkücü Türk kadını partimde temsil edilsin, önemsiyorum ama önceliğim bu değil. Partimin başarılı olması öncelikli"* (Akdere, 2009).

MHP'de seçim faaliyetleri sürecine dahil edilen kadınların daha rahat çalışabilmelerini sağlamak amacıyla oluşturulan seçim büroları 2010 yılı sonrası artış göstermiştir. Akdere'nin yerine gelen Şennur Şenel, seçim bürosu açılışında MHP'nin kadına en fazla değer veren parti olduğunu belirterek şunları ekler; "*Hiçbir partinin kadınların rahatça faaliyetlerini sürdürebilmesi için böyle seçim büroları yok. Bunu söylerken haremlik selamlık mantığı ile bakmıyoruz. Türk kültüründe kadın erkek arasında bir ayırım yok. Takdir edersiniz ki kadınların kendi lisanlarıyla konuşmaları*

farklı, beylerin siyasi hayatta konuştukları biraz daha sert söylemlerdir" (Şenel, 2011).

Türkiye geneline bakıldığında partilerde kadın milletvekili sayılarının azlığı dikkat çekicidir. Bunun sebeplerinden biri kadınların siyasi katılımını en fazla artıran "kota" uygulamasının Türkiye'de isteğe bağlı olmasıdır. Bu yüzden Meral Akşener'in kurduğu İyi Parti kadınlar adına umut olmuşsa da partide erkek üyelerin fazlalığı ve parti tüzüğünde kadın kotası ifadesi yerine "*en az %25 cinsiyet kotası uygulanır*" söyleminin tercih edilmesi beklentileri boşa çıkarmıştır. Bu durumu İYİ Parti Sosyal ve Kadın Politikalarından Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Sibel Yanıkömeroğlu şöyle açıklar; "*Gerçekler ile yüzleşmek gerekir. Ataerkil bir toplumda yaşıyoruz ve bizim mücadelemize katılmak isteyenlerin çoğunluğu erkeklerden oluşuyor. Bu çerçevede her ne kadar 'kadın kotası' söylemini benimsemesek de 'cinsiyet kotası' uyguluyoruz. Kadınlarımızın siyasette daha aktif rol alması için de bunu gerçekleştirmek zorundayız*" (Yanıkömeroğlu, 2018).

Bahçeli, kadını korunması gereken bir nesne olarak ele alırken Akşener'in kadının her alanda yer edinmesi konusunda çalışmalar gerçekleştirmesi iki liderin kadına bakışı noktasında farklılığını göstermektedir. Bahçeli kadını çocukla, aileyle özdeşleştirip şiddet ve taciz olaylarında kadını destekleyici konuşmalar yaparken Akşener, "*kadınların varlığına da, kadınların başarılarına da alışacaksınız. Meclis koridorlarından belediyelere, fabrikalardan ofislere, evlerden sokaklara, tarlalardan teknokentlere kadar her yerde kadınların olmasına alışacaksınız*" şeklinde sert tondan kadını her alanda etkin kılan mesajlar vermektedir.

Siyasi arenada "*anne*" figürüyle özdeşleştirilmesine karşın Akşener'in sert tondan verdiği mesajlar ve maskülen siyaset tarzı kendisinin feminizm ile yakınlığını tartışmaya açmıştır. Ayşe Çavdar Akşener'in kadın hareketinden ziyade patriyarkal niteliğinden taviz vermeyen milliyetçi siyasetin liderliğine oynadığını, Berrin Sönmez Akşener'in yaşayarak gördüğü sorunları kadın hakları söylemine entegre ettiğini, Fatmagül Berktay kadın gücü ve hakları konusunda bilinçli hareket eden Akşener'in İstanbul Sözleşmesi konusundaki tavrının olumlu olduğunu fakat Türk feminizmi

şeklinde bir hareketin oluşturulması durumunda bunun hatalı bir adım olacağını belirtmektedir (Kızılarslan, 2021).

Zafer Partisi lideri Özdağ ise kadın hareketlerini ve feminizmi göçmen karşıtlığı üzerinden birleştirerek bir söylem geliştirmiştir. Konuk olduğu programda feministlerin neden Zafer Partisi'ni desteklemesi gerektiğini şöyle aktarır; "*Sokaklarda Türk kadınlarının videolarını çekip paylaşanlar yarın ne yapacak biliyor musunuz? 'Neden böyle giyiniyorsun?' diyecekler. Ben buradan feminist gruplara çağrıda bulunuyorum. Gelsinler, partimize destek olsunlar. Biz Türk insanının yaşam hakkını ve istediği gibi yaşama hakkını savunuyoruz. Hiç kimse hiç kimseye karışamaz. Özellikle Afganistan'dan Pakistan'dan gelecek, burada bana nasıl giyineceğimi, kızımın, eşimin, arkadaşımın, annemin nasıl giyineceğini söyleyecek. Sana ne. Ama bu Türkiye'deki kültürel yapıyı değiştirecek"* (Özdağ, 2022-d). Zafer Partisi, kadının korunabilmesi ya da siyasetin merkezinde yer alabilmesini seçimlerde partinin kazanmasına bağlamış ve kadınları bu süreçte bir basamak olarak değerlendirmiştir.

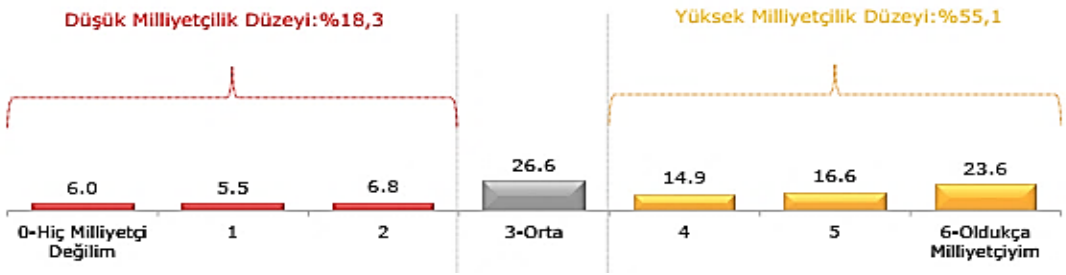
Başkanlık Divanları üzerinden değerlendirildiğinde; MHP'de "Aile, Kadın ve Engelliler Genel Başkan Yardımcısı" görevini yürüten Pelin Yılık'tır. Çankırı'nın köklü ailelerinden olan Yılık'ın, kamuoyuna yansıyan ifadelerinde kadınlardan ziyade genellikle ülkenin bölünmez bütünlüğüne tehdit olan unsurları eleştirdiği dikkat çekicidir (Haberler, 2021). Daha önce MHP Kadın Kolları ve Ülkü Ocakları Yönetim Kurulu üyeliği görevlerinde bulunan, Giresun Kuzeyin Kadınları Derneğinin Kurucu Başkanlığını yapan, 2022'de ise İyi Parti Kadın Politikaları Başkanı görevine getirilen Avukat Ünzile Yüksel olmuştur. Yüksel'in; "*Kadın yükselmezse alçalır vatan*" mottosuyla çeşitli illerde çalıştaylar gerçekleştirerek, evlere ziyaretlerde bulunup sorunları tespit etme amacı taşıyan "*Kapı Çal, Gönül Al*" projesini ortaya koyarak etkin olmaya çalıştığı görülür (İşler, 2022). ZP'de ise "Kadın, Aile ve Çocuktan Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı" görevini yürüten Almanya doğumlu Makine Mühendisi Sevda Özbek'tir. Özbek'in "kadına yönelik şiddet" ve "kadın cinayetleri" üzerinden iktidarı eleştiren sözleri pekçok kez medyada yer bulmuştur (Medyasiyaset, 2022).

Kadın politikalarına ilişkin gelişmeler parti programları açısından değerlendirdiğinde ise MHP, kadınlara etkin görevler vermediğinden ve İstanbul Sözleşmesi'nin kaldırılmasından yana olduğundan parti programı ile çelişmektedir. İyi Parti ise kadın kotası oluşturmadığından eleştirilse de diğer partilere nazaran yönetimde daha fazla kadının olması ve İstanbul Sözleşmesi'ni savunmaktan vazgeçmemesi programa uyulduğunu gösterir. ZP'nin programında kadına yönelik hakların kuvvetlice dillendirilmemesine binaen Özdağ ve ZP'nin de kadına ilişkin yeni adımlar atmaması, kadını arka planda tutup kadınlar üzerinden iktidar eleştirisi yapmaya devam etmesi parti programından sapmadığını ortaya koymaktadır.

4.2.7. Siyasi Eğilim ve İttifak Siyasetinde Konumları

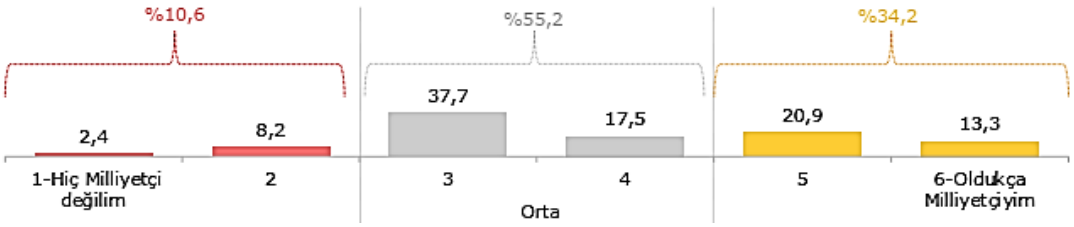
Cumhur İttifakında MHP, Millet İttifakında İyi Parti'nin siyaset yapma tarzlarının "milliyetçi" tonda gerçekleştiği tezi, seçmenler üzerinde yapılan araştırmalara da yansımıştır. Seçmenlerin araştırmalarda kendilerini ne kadar milliyetçi hissettiklerine ilişkin sorulan soruya verdikleri yanıtın son bir yıl içerisinde artış gösterdiği kaydedilmiştir (Şekil 12-13). Buradan hareketle MHP-İYİP-ZP gibi partilerin oy oranları toplandığında milliyetçi ideolojinin ilk kez bu denli yüksek oranlara erişebildiği karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki 1999 yılında MHP+BBP yaklaşık %20 ile en yüksek oy oranı elde edebilmişken günümüzde MHP+İYİP+ZP'nin %20'yi aşacağı öngörülmektedir.

Şekil 9: 2020 Yılı Milliyetçilik Cetveli

Kaynak: (Aydın vd., 2021: 20).

Şekil 10: 2021 Yılı Milliyetçilik Cetveli

Kaynak: (Aydın vd., 2022: 23).

Cumhurbaşkanlığı Hükümet sistemine geçişle birlikte ortaya çıkan ittifak siyasetinde milliyetçiliğin temsilcisi olan siyasi partilerin farlı bloklarda yer alması siyasi arenada ittifakların milliyetçi eksende değerlendirilmesine kapı aralamıştır. Bu durum milliyetçiliğin avantaj-dezavantajlarının da sorgulanmasına vesile olmuş ve milliyetçi partilerin attığı adımlar siyasi dengelerin seyrini belirleyecek şekilde sorgulanmaya başlanmıştır.

İttifaklar aracılığıyla siyaset yapma biçimini değiştiren yeni sistemin olumlu ve olumsuz yanları bulunmaktadır. Halk tarafından seçilen cumhurbaşkanının %50+1 oy oranına ulaşabilme şartı, yeni dönemde partilerin siyaseten var olabilmeleri için kendi çizgilerinin dışındaki görüşlere yakınlaşmayı gerekli kılmıştır. Eskiden bu yakınlaşma hükümet kurma adımlarında ortaya çıkarken günümüzde seçim öncesinde kurulması zorunlu bir hal almıştır. Dolayısıyla birbirlerine karşı zıt görüşlere sahip partilerin bir araya gelmeleri artık şaşırtıcı gelmemekte, iktidarı elde etme amacıyla hareket eden partilerin kültürcü bir yaklaşımdan pragmatist yaklaşıma evrildikleri görülmektedir.

Bu yakınlaşmanın olumlu getirilerinden biri uzlaşmacı anlayışa öncülük etmesidir. 1980 öncesinde sağ ve sol partilerin anlaşma ve uzlaşma olanaklarının söz konusu olmaması davaları uğruna birçok kişinin yaralanmasına veya hayatını kaybetmesine sebep olduğundan yeni sistem siyasetin normalleşmesine katkı sağlamıştır. Olumsuz olarak ise istikrar sağlamak adına oluşturulan yeni sistem otoriterleşmeye kapı aralamış ve siyasi kutuplaşmaların ittifaklar üzerinden sürdürülmesi devam etmiştir (Durgun, 2021: 513-515).

2018 genel seçim sürecinde ilk kez siyasi arenada boy gösteren Cumhur ve Millet İttifakı farklı gerekçelerle bir araya gelmiştir. Cumhur İttifakı 15 Temmuz darbe girişimi sonrası yeni siyasal sistemin hayata geçirilmesi, bu sistemde Erdoğan'ın cumhurbaşkanı seçilebilmesi ve yeni sistemin etkili işleyebilmesi için mecliste çoğunluğun sağlanabilmesi adına kurulmuşken Millet İttifakı seçim barajını etkisiz kılma, yeni siyasal sistemde Erdoğan'ın cumhurbaşkanı olmasını ve buna bağlı olarak AKP-MHP'nin mecliste üstünlük sağlamalarını engellemek üzere kurulmuştur (Ete: 305).

Farklı ideolojiyi savunan partilerin ittifaklar aracılığıyla ortak noktalarda buluşup siyaset yapabilmeleri ve ortaklığı yürütebilmeleri devamlılığı sağlayabilmek adına önem arz etmektedir. Cumhur İttifakı bu aşamada daha istikrarlı bir görünüme sahiptir. Geçmişteki muhafazakar ve milliyetçi ideolojik görüşler arası oy geçişkenliği üzerinden çıkarım yapıldığında tabanın bütüncül bir görüntü vermesi Millet İttifakına göre nispeten kolay olmuştur. Bu uğurda Cumhur İttifakının ortak bir gelecek çizebilmesi, çıkarlar adına ortak bir aday belirleyebilmesi ittifaka avantaj sağlamıştır. Millet İttifakında ise ortaklık Erdoğan karşıtlığı ve güçlendirilmiş parlamenter sistem üzerinden kurulmaya çalışılmış fakat çoğu kez istikrarsız bir görüntü ile karşılaşılmıştır.

Cumhur İttifakında baraj ve seçim yasası gibi hususlarda görülen anlaşmazlıklar kamuoyuna yansımadığından sorunlu ve uzlaşmaz olan taraf Millet İttifakı ile özdeşleştirilmiştir. Millet İttifakını oluşturan partiler, Cumhur İttifakı karşısında ortaya attığı güçlendirilmiş parlamenter sistem formüllerinde dahi belirsiz bir süreç izlemektedirler. Yeni sistem karşısında ortaya attıkları bu formülde meclisin güçlendirilmesini öngörmekle birlikte cumhurbaşkanının kim tarafından seçileceği gibi siyasal ve toplumsal kriz yaratmaya açık bazı temel konulara net bir açıklama getirilmemiş, vadedilen sistemin ne zaman ve nasıl yürürlüğe konacağı belirtilmemiş, seçimlere bir yıldan az bir süre kalmış olsa da cumhurbaşkanı adayında halen karar kılınamamıştır (Laleoğlu, 2022-b).

Anlaşmazlık yaratan bir diğer konu ise Cumhur İttifakında MHP açısından Millet İttifakında İyi Parti açısından PKK ile ilişiğini kesmeyen HDP'nin varlığı

olmuştur (Beriş, 2022). MHP, HDP'nin kapatılması yönünde ittifak ortağı AKP'ye baskı yaparken İyi Parti "Altılı Masa" toplantılarında HDP'nin olmasını kabul etmeyeceklerini belirtmektedir[245]. HDP'ye yönelik olumsuz bakış açısının aksine seçim anketleri HDP'siz iki bloktan birinin kazanmasının güç olduğunu ortaya çıkarmıştır. Cumhur İttifakının HDP'yi kapatma kararı alması durumunda AKP'nin kendisine oy veren %5 kadar Kürt seçmenini kaybedeceği ve yeterli sayıya ulaşamayacağı tespit edilmiştir (Artıgerçek, 2021). Millet İttifakının da benzer şekilde HDP'yi ittifak dışına itmeleri durumunda %50+1'i elde edemeyerek iktidar olamayacakları kaydedilmiştir.

Partilerin ittifaklar üzerinden konumları değerlendirildiğinde MHP'nin ideolojik motivasyonla oy vermeye devam eden milliyetçi seçmeni Cumhur İttifakında tutarak iktidarda kalma hedefine hizmet ettiği görülür. Aynı zamanda geçmişten günümüze devletin temsilcisi olarak hareket eden MHP, Erdoğan'a aritmetik bir katkı sunmakla birlikte zaman zaman tehlikeli ortaklıklar eliyle nüfuz etmeye çalıştığı devletin kapılarını da açmaktadır.

Necip Fazıl gibi milliyetçi-muhafazakar ideolojik tabanın savunusunu yapanlar için önemli bir adım teşkil eden bu ortaklıkta MHP, kamuoyu ve muhalefet tarafından "*koltuk değneği*" ya da "*küçük ortak*" şeklinde nitelendirmelerle anılmasına karşılık yeni dönemde Cumhur İttifakının iktidarda kalmasına yönelik hedefinden sapmamıştır. Sıkı bir ortaklığa evrilen bu süreç Can'ın ifadesiyle "*İktidar ittifakı, Bahçeli'ye 'Biz de artık gericiyiz' dedirten, Erdoğan'a daha önce ayaklar altına aldığı milliyetçiliği baş tacı yaptıran bir yolculuğa*" dönüşmüştür. Diğer taraftan ortaya attıkları yeni sistemle iktidarda kalma hedefi her iki partinin hitap ettiği seçmende olumlu bir karşılık bulamamış, ittifakı diri tutmak adına yapılan hamleler iki partinin oylarının giderek azalmasına sebep olmuştur (Can, 2022). Dolayısıyla ortaya attıkları sistem AKP-MHP'yi birbirine bağladığı gibi HDP'siz de hareket edemez hale getirmiştir.

[245] CHP, İyi Parti, Deva Partisi, Gelecek Partisi, Saadet Partisi ve DP liderlerinin "güçlendirilmiş parlamenter sistem" modelini topluma sunmak amacıyla Şubat 2022 sonrası düzenli olarak yaptığı toplantılar "altılı masa" toplantıları olarak adlandırılmaktadır (Uslu, 2022).

İyi Parti'nin millet ittifakı içerisinde konumu değerlendirildiğinde parti "kazandırıcı" rolüyle dikkat çekmektedir. 2019 yerel seçimlerinde kendisi BŞB (Büyükşehir Belediye Başkanlığı) elde etmemiş olmasına karşın CHP'ye İstanbul, Ankara ve Antalya gibi önemli şehirleri kazandırabilmiştir. Seçim ittifakı olarak kurulan Millet İttifakı, seçim sonrası da ilişkilerine devam etmiş fakat bu süreçte kamuoyuna yansıyan CHP'nin "abilik" ettiği görüntüsü İyi Parti'de rahatsızlık uyandırmıştır. Bu durum karşısında gerek parti üyeleri gerekse de Akşener yerel seçimlerde kazanılan belediyeleri hatırlatma gereksinimi duymuştur.

İttifak içerisinde CHP'nin öne çıkması sonucu İyi Parti, ittifakın %2-3'lük oy oranı elde edebilen diğer partilerle aynı konumda yer almayı kabul etmemekte aksi yönde oyun kurucu bir görev üstlenmeyi tercih etmektedir. Bu sebeple anlaşmazlığa düştüğü noktalardan biri ittifaka bağlı hareket etme zorunluluğu olan bir parti şeklinde lanse edilmesidir. İttifaka Katolik nikahı ile bağlı olmadıklarını dile getirerek ayrılmaları durumunda kazanamayacakları bilincini canlı tutmaya çalışan İyi Parti, ittifak içerisindeki varlığını etkin kılmayı hedeflemektedir (Şahbaz, 2022-a).

CHP'ye nazaran daha ideolojik kaygılarla hareket eden İyi Parti, HDP'nin varlığına CHP kadar ılımlı yaklaşamamaktadır. HDP ile aynı ittifakta bulunmaları durumunda oylarını MHP'ye kaptırma endişesi güderek (Laleoğlu, 2019) Millet İttifakı içerisinde Türk milliyetçilerinin varlığını koruyan bir konumda çizgi takip eder. Altılı masadaki dengeleri değiştirme gizil gücüne sahip olan İyi Parti, HDP konusunda sınır koysa da onsuz kazanabileceklerini gösteren destek sunamamakta Cumhur İttifakından oy alabilme gizil gücüne sahip bir parti olarak konumlanmaktadır (Şahbaz, 2022-b).

Eylül 2022 verilerine bakıldığında İyi Parti'nin bu tutumunun giderek seçmen kaybetmesine sebep olduğu kaydedilmiştir (Metropol, 2022-b). İyi Parti'nin yaklaşık %15-16'lardan %12'lere gerilemesinin Coşkun'a göre üç önemli sebebi var. İlki Akşener'in cumhurbaşkanı olmayacağını öne sürerek olmayan başbakanlık makamına talip olup yarışı erken bırakmasıdır. Buna Kılıçdaroğlu'nun kendi adaylığını sıklıkla dile getirmesinin eklenmesi Akşener'in siyasi arenadaki görünürlüğünü gittikçe düşürmüştür. İkincisi partinin sağlam bir kimlik inşa edememesidir. Son zamanda

yaşanan gelişmelere binaen İyi Parti, bazı durumlarda radikal milliyetçi tavrını bazı durumlarda ise merkez sağ tavrını belirginleştiren bir söylem takındığından siyasi düzlemde konumlandırma sorunu yaşamıştır. Aynı zamanda Zafer Partisi'nin kurulması ve Özdağ'ın İyi Parti'nin seçmen kitlesine hitap etmesi kimlik bunalımını artırmıştır. Üçüncüsü ise partinin kendini taşra siyasetine sıkıştırmasıdır. Sahada iyi siyaset yürüten, seçmenle yüz yüze ilişki kuran, dertlerini dinleyen ve bunu kürsüye taşıyan Akşener, bu yaptıklarının oy oranı olarak karşılığını almıştır fakat bu siyasetin ötesine geçememiştir (Coşkun, 2022).

İttifak siyaseti noktasında Zafer Partisi'nin tutumuna bakıldığında başlangıçta herhangi bir ittifakta yer almayı doğru bulmadığını belirttiği karşımıza çıkar. Mecliste var olabilmenin koşulu olan ittifak sürecine seçim yaklaştıkça olumlu yaklaşan partinin; Memleket Partisi, Milli Yol Partisi ve Doğru Parti ile birlikte "*Türkiye İttifakı*" kuracağı öne sürülmektedir (Alan, 2022).

Tablo 7: MHP-İYİP-ZP Karşılaştırması[246]

	MHP	İYİ PARTİ	ZAFER PARTİSİ
İttifak	Cumhur	Millet	Bağımsız (?)
Kuramsal Yakınlık	İlkçi Etno-sembolist	Modernist	Etno-sembolist
Millet Anlayışı	Objektif (Alman Mil.)	Sübjektif (Renan Mil.)	Objektif (Alman Mil.)
Kaynak	Vico, Herder, Kant, Fichte	Renan	Herder
Modern Felsefi Dayanak	Blondel	Blondel, Bergson	Heidegger
Küresel Sistemi	Kuşkucu	Dönüşümcü	Kuşkucu
Taban	Muhafazakar	Liberal-seküler	Türkçülük
Amaç	Ülkenin milli güvenliği için mevcut iktidarın devamı	Ülkenin küresel sistemde ulusal değerlerle var olabilmesi için mevcut iktidarın değişimi	Göçmenlerin ülkeden gönderilebilmesi için mevcut iktidarın değişimi
Ekonomik Model	Korporatist (Yerli-Milli Üretim)	Sosyal-Liberal Ekonomi	Sürdürülebilir Planlı Kalkınma Programı
Kadın	Korunması gereken bir nesne	Gerek siyasal gerek toplumsal hayatın öznesi	Partinin hedeflerini gerçekleştirebilmesi için bir basamak
Gençlik	İletişim sınırlı, öğretici bir lider şemsiyesi altında eğitim	Sosyal talepleri/önerileri doğrudan lidere iletme	Provakatif çağrılar, lider ile doğrudan iletişim
Sosyal Medya	Etkileşim düzeyi sınırlı kullanım	Düzenli kullanım	Yoğun kullanım

[246] Tarafımca düzenlenmiştir.

SONUÇ:

ULUSAL VE ULUSLARARASI BAŞLIKLAR ÇERÇEVESİNDE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNE DAİR DER-KENAR

"*Irk*", "*etnisite*", "*millet*", "*ulus*" kavramları birbirlerine benzer özelikleriyle öne çıkmış olmalarına karşın milliyetçi ideolojinin ayrı kulvarlarını temsil etmektedirler. Nitekim milliyetçi yazında; sosyolojik bir sınıflandırma yapılırken "*etnisite*", antropolojik bir sınıflandırmada "*ırk*", siyasi sınıflandırmada "*millet*", modern ölçütler dikkate alığında "ulus" kavramına başvurulduğu görülür. Tarihsel süreç içerisinde çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulan toplulukların ana gayesi kimlikleri belirlemek ve buna mukabil bir öteki inşa etmek olmuştur.

İlkçağ'da sosyolojik bağlamda sınıflandırma gerçekleştirilerek topluluklar kültürel birliktelikler üzerinden bir etnisite oluşturmuşken, Ortaçağ'da Hristiyanlığın Roma topraklarında doğması ile birlikteliği sağlamaya dönük olan etnisite "din" üzerinden şekillenmiştir. Rönesans ile başlayan ve pek çok alana yenilik getirerek Reform hareketleriyle güçlenen süreçte ise dini değerlerin yerini ırklar üzerinden yapılan ölçütler almış ve coğrafi keşiflerin gerçekleştirilmesine binaen etnosantrik bakış açısıyla uygar olan-uygar olmayan topluluklar ayrımı bugünkü kimliklerin oluşumuna zemin hazırlamıştır.

Rönesans, reform ve coğrafi keşifler sonrası yaşanan radikal değişikliklerin bir ürünü olarak karşımıza çıkan ulusal sınırların oluşumunda Voltaire, Hume, Kant, Montesquieu, J. J. Rousseau gibi Aydınlanma düşünürlerinin etkisi büyüktür. Bu isimler ulus devlet anlayışının zihinlerde var olması için gereken düşünsel malzemeleri sağlamış, bilinçsiz bir şekilde olsa da devrim için uygun entelektüel zemini hazırlamışlardır.

Aydınlanma dönemi sonrası özgürlükçü bir ortamın gerekliliğinin kuvvetlice dillendirilmesi ve "*uluslararası rekabet*" unsurunun giderek siyasi, yönetimsel, toplumsal ilişkilerin temeline yerleşmesiyle burjuva sınıfı pek çok alanda egemenliğini kabul ettirerek mutlak monarşiye karşı bir güç mahiyetinde arenada yerini almıştır.

Gerek sanayi devriminin gerekse de Fransız Devrimi'nin başını çeken bu sınıfın soylu kesimi uzlaşı sağlamaya mecbur bıraktığı görülür.

Demokratik yollarla uzlaşı sağlayarak kralın yanında yer alamayan burjuvazi Fransa'da olduğu gibi devrimle siyaset sahnesine çıkmıştır. Diğer ülkelerden farklı olarak değişimin Tocqueville'ye göre devrimle gerçekleşmesinin sebebi köylünün feodal sistem içerisinde sıkışıp kendini kurtarma çaresi iken Barrington Moore'a göre güç paylaşımını kabul etmeyen Fransız soylularının tutumuna karşın burjuvazinin başkaldırısıdır. Nihayetinde köylünün desteğini alan burjuvazi, mutlak monarşiye karşı birleşip ortak iyilik adına farklılıkların törpülendiği ve belirli bir alanda kendi yurttaşlarına haklar ve yükümlülükler getiren devlet yönetimi anlayışına adım atmıştır.

Rousseau, Sieyes gibi fikir adamlarının düşünceleri temel alınarak geliştirilen ulus devlet anlayışı, yeni sınıfa meşruiyet kazandırmakla birlikte devlet içerisinde farklı statülere sahip kimliklerin hedefini tek bir çatı altında birleştirerek belirginleştirdiğinden yeni uluslararası çekişmelere kapı aralamıştır. Çekişmelerde profesyonelleşen orduların etkisi büyük olmuştur.

Rousseau'nun gücü tek bir elde toplayıp vatanseverlik ekseninde ortak düşman yaratmaya yönelik sarf ettiği sözler milliyetçi ideolojinin doğuşuna işaret etmektedir. Milliyetçiliğin ideologlarının olup olmadığı tartışılsa da gerek devrimciler gerek halk üzerindeki Rousseau'nun fikirlerinin etkisi yadsınamaz. Böylece ideolojilerin doğuşunu simgeleyen Fransız Devrimi'nin fikri temelinde milliyetçiliğin izleri karşımıza çıkmaktadır.

Milliyetçiliğin etkinliğini giderek artırması ise romantizm akımı ile mümkün olmuştur. Bilakis Alman ulusunun oluşumunda Immanuel Kant, Johann Gottlieb Fichte, Friedrich Hegel, Johann Gottfried Herder'in fikirleriyle önemli felsefi dayanak teşkil eden bu akım giderek yaygınlık kazanmış ve edebiyata/sanata önem verilerek vatansever romanlar, şiirler, şarkılar aracılığıyla ulus devlet oluşum süreci hızlanmıştır. Bu süre zarfında toplumu bir arada tutmayı hedefleyen liberalizm ve muhafazakarlık gibi çeşitli düşünce akımları da siyasi arenada belirginlik kazanmaya başlamıştır.

Düşünce akımlarının devrimler sonrası değişen iktisadi ilişkilere binaen tüm dünyaya yayılmasında ana aktör burjuvazi olmuştur. Bunun sebebi burjuvazinin yürüttüğü ticaret ve yönetim anlayışıdır. Uluslararası alanda klasik iktisadın kabul görmesi ile sınırların kolaylıkla aşılması pek çok yeni fikrin dolaşımda olmasına öncülük ettiği gibi yönetimdeki yeni sınıfın gücüne güç katmasına ve monarklar kadar eşitsiz bir tutum takınmalarına kapı aralamıştır.

Dünyayı küçülterek küreselleşmenin ilk adımlarını atan yönetici sınıfın bu tutumu düşünürleri toplumu bir arada tutabilecek yeni tutkallar arama yoluna itmiş fakat toplumda bazı ayrışmalara/sınıflanmalara sebep olmuşlardır. Dolayısıyla hedeflerine ulaşmakta çıkmaz yola giren liberalizm, sosyalizm ve muhafazakarlık gibi ideolojiler toplumda birliği sağlayabilmek için milliyetçi ideoloji ile ittifak yapmak durumunda kalmışlardır.

İttifak yapma girişimleri sözgelimi bir ideolojinin diğer bir ideolojinin ilkelerini hedefine ulaşmada kullanması, ilkin ortak iyilik üzerinden ulus olma fitilini ateşleyen kendi çıkarı adına ise serbest piyasa koşullarıyla yeni uluslararası sisteme öncülük ederek milliyetçilik-liberalizm ittifakını gerçekleştiren burjuvazide karşımıza çıkmaktadır. Devrim sonrası koşullar dikkate alındığında milliyetçilik özgürlükleri kısıtlamayacak mahiyette liberalizm de başta demokrasi fikrini hayata geçirebilmek, özgürlükleri koruyabilmek ve devam ettirebilmek adına teritoryal bir düzlemde var olmuştur.

19. yüzyılın yarısına kadar devam eden bu ideolojik çizgi, burjuvazinin yönetimini otoriterleştirmesi proletaryanın ise Speenhamland Yasaları ile sağlanan yardımları suiistimal ederek üretimi ihmal etmesi sonucu bozulmuştur. 1848 öncesi sosyalistler burjuvazinin zaman içerisinde kendi kendini yok edecek bir sınıf olduğunu iddia etmişlerse de yardım ve destekten kesildikten sonra ekonomik olarak aşağı sürüklenmeleri durumun böyle olmadığı kanaatine varmalarına neden olmuş ve 1848 sonrası yeni bir teori ortaya atmışlardır. Yeni teorilerinde burjuva ideolojisi haline gelen milliyetçiliği proletaryanın ideallerini gerçekleştirmek uğruna kullanmak elzem görülmüştür. Dolayısıyla kapitalizm hızla kan kaybederken milliyetçilik liberal

görünge dışında fikirlerini gür bir şekilde seslendirmeye çalışan proletaryanın da söylemlerini süslemiştir.

Proletaryanın devrimler gerçekleştirmesi milliyetçilikle birlikte muhafazakarların da sorunu olarak gün yüzüne çıkmıştır. Tedrici değişimi savunan Muhafazakarlar için sosyalizmin yükselişi endişe yaratmış ve toplumun değerlerinin, tarihinin, dininin korunması gerektiğini öngören bu ideolojinin yolu milliyetçilik ile kesişmiştir. Toplumu bir arada tutabilmek adına çözüm yolu olarak milliyetçiliğin 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde muhafazakarlıkla yaptığı ittifak; "*milli geçmişin görkemi*" söylemi ışığında iç ve dış düşman imgelemi üzerinden, ulusun çıkarları adına sessiz kalınması gerektiğini belirten ve mevcut yapının korunması için öteki aktörlerin bastırılmasını içeren asimilasyonist çerçevede var olmuştur.

19. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'daki parçalı devletlerin ulusal bağımsızlığını kazanmasına binaen muhafazakar milliyetçilik ışığında yükselen içte asimilasyonist dışta emperyalist politikalar devletleri dünya savaşına sürüklemiştir. Savaşın oluşum ve sebeplerini birkaç başlık altında ele almak gerekir. Bunları ekonomik açıdan devletlerin gelişen koşullarda gücü yeniden tekeline alarak neo-merkantilist bir politika gütmesi, toplumsal açıdan kitle psikoloji ile sosyalistleri dahi ulusun çıkarını savunacak ortak amaca hizmet eden nesiller yetiştirilmesi, siyasi açıdan ise dönüşümü gerçekleştirirken devletin bazı kurum ve kuruluşlarını bu uğurda seferber etmesi şeklinde sıralamak mümkündür.

Savaşa adım adım giden sürecin temelini ise ulusların kendi kaderini tayin hakkı oluşturur. Avrupa sınırları içerisinde Hristiyanlığın birleştirici bir bağ olmaktan çıkması ve sanayi-ticaretin yaygınlık kazanması ile Balkan topraklarındaki burjuvanın bağımsızlık hareketleri amacına ulaşmış her devlet kendi kaderini tayin etme adına hamlelerde bulunma gereksinimi içerisinde olmuşlardır. Diğer taraftan emperyalist anlayışın da var olduğu bu dönemde Afrika toprakları çözüm olmayınca Avrupa'nın daha evvel gözünü diktiği Balkan topraklarının yeniden hedefe alınması savaşı başlatan husus olmuştur. Savaşa noktayı koyan ABD ve Başkanı Wilson, tüm bu yaşananların ulusların kendi kaderini tayin hakkına ket vurulduğu için gerçekleştiğini

bu sebeple koşulları sağlayan her topluluğun bağımsızlık hakkı olduğunu dünyaya duyurmuştur.

Savaşın bitirilmesinde sosyalistlerin de payı önemlidir. Gerek cepheye giden askerin gerekse halkın milliyetçi sevgisinin sönmesinde çeşitli haber kanallarını kullanarak propaganda yürüten bu sınıf savaşın seyrini değiştirmiş, toplumun milliyetçi duygularını kısa süreliğine rafa kaldırmasına sebep olmuştur. Savaşın bitimiyle birlikte Rusya'nın, ABD'nin ve Avrupa Devletlerinin ortaya atmış olduğu planlar görünürde enternasyonel barışçıl düzen öngörmesine ve Milletler Cemiyeti gibi bir kurum oluşturulmasına karşın çıkarlar peşinde koşmaya devam etmeleri, yeniden parçalı yapıya dönüşen Avrupa topraklarında milliyetçiliğin canlanmasına öncülük etmiştir. Bu canlanmada Rusya'nın Avrupa topraklarını Bolşevikleştirmesini engellemek için ABD'nin Milletler Cemiyeti aracılığıyla bölgede ulusal kurtuluşu desteklemesinin etkisi önemlidir.

Diğer taraftan savaş sonrası dünyada iktisadi ölçekte yaşanan kriz yeni politikaların ortaya atılmasını gerekli kılmış, burjuvazi yaşananları fırsata çevirip kendi politikalarını devam ettirme çabası içerisinde olmuşsa da devletin müdahaleciliğini savunan Keynesyen politikalar kabul görmüştür. Güçlenmesine zemin hazırlayacak bu siyasi gelişmeleri sosyalistler kendi içlerinde bölünmeleri sebebiyle değerlendirememişlerdir.

İktisadi-siyasi boyutta yaşanan bunalımı ortaya atmış oldukları söylemlerle geniş kesimin desteğini alarak fırsata çeviren kesim faşistler olmuştur. Başlangıçta her siyasi ideolojiye yeşil ışık yakan faşistler aldıkları destekle yönetimi ele geçirmelerinin ardından yetkeci niteliğe bürünmüşler ve kendinden olmayanları temizleme girişiminde bulunmuşlardır. Böylece I. Dünya Savaşı'ndakinden daha yayılmacı ve saldırgan bir hale gelen uluslar, tek güç olma yolunda adımlar atmışlardır.

Tezin ilk bölümünde II. Dünya Savaşı da dahil edilerek milliyetçi ideolojinin doğuşu, konumlanışı, diğer ideolojilerle ittifakları yaşanan iktisadi, siyasi toplumsal olaylar çerçevesinde aktarılmıştır. Günümüzde sıklıkla faşizm olarak adlandırılan ırkçı-popülist-milliyetçi hareketlerin niteliğini sorgulayabilmek adına klasik faşizmin oluşumu, gelişimi ve dönüşümü analiz edilmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrası SSCB'nin dağılışına dek milliyetçiliğin Avrupa kıtasında aksiyoner yönü sönükleşmekle birlikte Asya ve Afrika kıtasında bir kurtuluş ideolojisi olarak yükselişe geçtiği dolayısıyla aynı anda birden fazla milliyetçilik anlayışı ile karşı karşıya kalındığı görülür. Doğu ülkelerinin milliyetçilik anlayışlarının şekillenmeye başladığı bu dönemde milliyetçiliğin önce sömürgecilik karşıtı ekseriyetle sosyalist bir anlayış çerçevesinde akabinde ise etnik temelde resmi milliyetçi bir çizgide boy gösterdiği kaydedilmiştir.

Bu dönemde Avrupa kıtasına dönüldüğünde ulus inşasına yönelik çeşitli kuramsal çalışmalara odaklanıldığı karşımıza çıkmaktadır. Genel hatlarıyla ulus ve ulusçuluğun ne olduğu, ulusların mı ulusçuluğu, ulusçuluğun mu ulusları meydana getirdiği yönündeki sorulara ortak bir yanıt aramaya çalışan "*ilkçi (primordialist*)", "*modernist*" ve "*etno-sembolist*" yaklaşımlar alanyazının temelini oluşturur. İçlerinden kabul gören ve ulus devlete ilişkin çözümlemelerin yoğunlaştığı modernist yaklaşım; "*ekonomik dönüşüm*", "*siyasi dönüşüm*" ve "*toplumsal-kültürel dönüşüm*" başlıklarıyla üç temelde sınıflandırılır. Bu sınıflandırmada; Tom Nairn ve Michael Hechter ekonomik alana vurgu yaparken; John Breuilly, Paul R. Brass, Eric Hobsbawm siyasi alana odaklanmakta; Ernest Gellner, Benedict Anderson ve Miroslav Hroch ise toplumsal-kültürel etkenler ile süreci açıklamaya çalışmaktadır.

Ulus oluşum süreci irdelenirken tartışmalara yeni bir kapı aralayan ve ulusal sınırları adım adım silikleştiren "küreselleşme" kavramı ulusların geleceğini sorgulatan mahiyette alan yazına dahil olmuş ve araştırmacılara ulusların oluşumundan ziyade gelişim, değişim ve geleceklerini sorgulatmıştır. Tarihsel olarak ticari kapitalizme geçiş, sanayileşmenin artışı veya bilgi iletişim teknolojilerinin etkisi baz alınarak doğuşuna ilişkin farklı zaman dilimleri işaret edilmesi sebebiyle net bir uzlaşıya varılamayan küreselleşme olgusu; II. Dünya Savaşı'nın ardından ulus devletleri değiştirip dönüştürmeye başlamıştır.

ABD ve SSCB'nin 1945-1970 yılları arasında bölgeselleşme stratejileri üzerinden Avrupa topraklarında şekillendirdiği küresel düşünce, bir tarafta komünizmin diğer tarafta kapitalizmin yayılmasını sağlama amacını taşımıştır. Bu uğurda yaşanılan kutuplaşmada ulus devletler; kendi varlıklarını koruyabilmek adına

ABD'nin askeri oluşumu olan NATO'ya ve iktisadi projesi Marshall yardımlarına, SSCB'nin askeri-siyasi oluşumu Varşova Paktı ve iktisadi iş birliği amacını taşıyan COMECON'a olumlu yaklaşmışlar ve üyesi olmuşlardır. Böylelikle ulus devletler kendi iradeleriyle bazı alanlarda kendilerini kısıtlama yoluna gitmişlerdir.

1970-1991 yılları arasında yaşanan krizlere binaen devletlerin pek çok alanda yetersiz kalması kendilerini kısıtladıkları alanların sayısının giderek artmasına sebep olmuştur. Sermayenin çeşitli teknolojik imkanlarla beklenmedik şekilde küreselleşmesi devletler nezdinde "*yeni sağ politikaları*" ile karşılık bulmuş ve bu politikalar sol partilerin arka plana itilip sağ partilerin siyasi arenada yerini almasında rol oynamıştır. Nitekim güçsüzleşen sosyalizm, 1991 yılına gelindiğinde kapitalizmi kazanan yapmıştır. Kapitalizmin kazanan olmasında iki önemli husus karşımıza çıkar. İlki Doğu Bloğu ülkelerinin kendi aralarında anlaşmazlık yaşamaları ikincisi ise Avrupa ülkelerinin kolektif kimlik oluşturamayarak alternatif bir seçenek ortaya koyamamalarıdır. Dolayısıyla benliklerini uzun yıllar Sovyetler etkisinde dahi diri tutabilmiş topluluklar SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanmışlarsa da kapitalizmin yeni sömürü sistemiyle yüzleşmişlerdir.

Küreselleşmeye ve küreselleşmenin getirdiği değişimlere farklı açılardan yaklaşan gruplar bulunmaktadır. Bunları; küreselleşmenin abartıldığını iddia ederek günümüz ticari faaliyetlerinin geçmişten farklı olmadığını bu sebeple de halen geçerli olan aktörün ulus devletler ve ulusal hükümetler olduğunu savunan "*kuşkucular*", aksi yönde büyük bir dönüşüm ve değişimin yaşandığını ileri sürerek ulus devletlerin yerini ulus aşırı kurum ve firmaların aldığını dile getiren "*aşırı küreselleşmeciler*", iki düşüncede bir orta yol bulma çabasında olan ve değişimin ulus devletleri yıpratmadan toplumun da ayak durabileceği düzlemde gerçekleştirilmesi gerektiğini öne süren "*dönüşümcüler*" olarak sıralamak mümkündür.

I. Dünya Savaşı sonrası Wilson ilkeleri çerçevesinde düzenin ve barışın sağlanması adına, II. Dünya Savaşı sonrası dünyanın bir daha büyük yıkımlara sahne olmaması adına oluşturulan "*yeni dünya düzeni*" planları, esasen SSCB'nin dağılmasının ardından küreselleşme ile bütünleşerek eski ideolojik tartışmaların temelini sorgulayan mahiyette kabul görmüş ve kullanılmıştır. Yeni dünya düzeninin

hangi yönde şekilleneceği ya da şekillenmesi gerektiği yukarıda sözü edilen grupların dışında çeşitli isimlerin ortaya attıkları fikirlerle de devam etmiştir.

İdeolojik belirsizliğin yaşandığı bu dönemde bir tarafta tarihin sonunun geldiğini öne süren Francis Fukuyama'nın diğer tarafta Fukuyama'nın tezindeki çelişkilere binaen çatışmaların farklı zeminlerde devam edeceğini belirten Samuel P. Huntington'un görüşleri ve yeni bir siyasi parametre oluşturulması gerekliliği üzerinden ilerleyen postmodern teorisyenler toplumsal gelişmeleri dikkate alarak ideolojilerin konumlarını yorumlamışlardır.

Bu uğurda Fukuyama, tarihin sonunun gelindiğini öne sürerek Batı'nın öncülüğünü yaptığı siyasi ölçekte liberalizm, iktisadi ölçekte kapitalizmin en iyi seçenek olduğunu, tüm dünya ülkeleri tarafından bunun er ya da geç anlaşılıp uygulamaya konulacağını dile getirmiştir. Gelişmeler aksi yönde ilerleyince Huntington, Fukuyama'nın fikirlerinin gerçekte karşılığının olmadığını ileri sürmüş ve Batı'nın değerlerine direnen Doğu toplumlarının kimliklerini yeniden şekillendirmeye başladığı bu dönemde Batı'yı bir düşman olarak gördüklerini belirtmiştir. İki düşünürün de Batı'yı merkeze alarak Doğu toplumlarını "ötekileştirme" yolunu tercih ettikleri görülür. Bu sebeple toplumlar arası kutuplaşma giderek artmış, Doğu'nun değerleriyle özdeşleştirilen İslam ve Konfüçyüsçü dini ideolojiler giderek düşmanlaştırılmıştır.

İki düşünürden ayrı olarak yeni dünya düzeninin yeni bir siyasi parametre ile adlandırılması üzerinde duran Lyotard'ın öncülüğünü yaptığı postmodern teori ise küreselleşme ile birlikte gelen çok kültürlü yapıların durumlarına odaklanır. Küreselleşmenin ulusları işlevsizleştirmesi üzerinden etnik-kültürel toplulukların bağlı oldukları ulus devlete karşı gelerek bağımsızlaşma talepleri çok kültürlü yapının temelini oluşturmaktadır. Toplulukların küresel sistemde seslerini duyurabilecek güce erişmeleri sosyolojik açıdan bir başarı şeklinde okunsa da güvenlikleri dikkate alındığında tehdit altında oldukları tespiti yapılır. Bu sebeple gerek ulus devlet gerekse etnik-kültürel topluluklar tarafından mevcut sınırlar içerisinde çok kültürlü bir yol izlenerek türdeşliğe önem verilen politikalar iki taraf açısından kabul görmüştür.

İki taraf açısından kabul görerek etnik milliyetçiliğin canlanmasına vesile olan çok kültürlü politikalar ulus devlet içerisinde yeni tartışmaları karşımıza çıkarmışlardır. Nitekim dünya geneline yayılarak diaspora oluşturan etnik-kültürel topluluklar, uzağı yakın eden çeşitli iletişim ve ulaşım kanalları ile anavatanlarına bağlılıklarını giderek artırmışlar ve ev sahibi devlet karşısında güçlenmişlerdir. Ulus-ötesi bir yapıya kavuşan bu toplulukların bazı hareketlerinin ulusal kültür ile ters düşmesi sonucu hükümetlerin yeni resmi milliyetçilik politikalarına yöneldikleri görülür.

Çağın getirisi olarak kararlarında azınlık haklarına dikkat etmesi gereken hükümetlerin, etnik-kültürel toplulukları "*öteki*"nin değil "*biz*"in parçası yapabilmek adına çabalamaları gereklidir. Fakat göç dalgaları sebebiyle hükümetler, sayıları hızla artan bu toplulukları "*biz*"in parçası yapmak yerine "*sınırlarına almamak veya sınırlarından geri göndermek*", soydaşlarını ise "*sınırlarında tutmak*" şeklinde dönemin koşullarına uygun yeni bir resmi milliyetçilik politikası belirlemişlerdir.

Asimilasyon uygulayan Çin gibi ülkeler olmakla birlikte genel itibarıyla insanları zorlamaksın istediklerini yaptırma amacı taşıyan yumuşak güç politikaları tercih edilmiş ve farkında olmadan bayrak, para, anıt gibi sembollerle günlük hayatta sürekli üretilen "banal milliyetçilik" bu politikalara eşlik etmiştir. "Öteki"yi belirginleştiren bu politikalar, "*zenofobinin (yabancı düşmanlığının)*" yükselişinin önünü açmış ve küreselleşme karşıtı hareketleri siyasi arenada meşrulaştırmıştır.

Küreselleşme karşıtı hareketlerin siyasi arenada meşrulaşmasının arkasında Doğu Avrupa devletlerinin uluslararası sisteme ideolojik olarak uyum sağlama çabaları yer alır. Nitekim bu devletler kimlikleriyle var olma peşinde koşarlarken kendi topraklarında ucuz işgücü konumuna düşmek istemeyerek uygulanması elzem görülen liberal ideoloji ve kapitalist sistemi reddetmişlerdir. Siyasi açıdan milliyetçi, iktisadi açıdan Keynesyen politikaları kabul ederek ise yeni bir ideolojik parametre olan sağ popülizme kapı aralamışlardır.

Avrupa Birliği'ne tehdit olma gizilgücünü barındıran bu yeni parametrenin birliğe zarar vermeden uygulanabilmesi adına "ortak düşman" yaratılması gerekliliği doğmuştur. Aynı mahallenin çocukları olan Avrupa devletlerinin "ortak düşmanı"

gittikleri yerlerde kültürlerini devam ettirmede çabasından ödün vermeyen İslami topluluklardır. Bu fikir, AB'yi güçlendirmek bir yana göç ve göçmen politikalarında her ülkenin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesine binaen başarılı olamamıştır. Böylece aşırı sağ-sağ popülist partiler Doğu Avrupa topraklarıyla sınırlı kalmayıp tüm Avrupa ülkelerine de yayılmıştır.

20. yüzyılın başlarına gelindiğinde tüm Avrupa devletlerinde aşırı sağ-sağ popülist partilerin yükselişi neoliberal ekonomik krizlerin yaşanması ile gün yüzüne çıkmış, ulus ötesi firmaların ise üretimi Batı dışına kaydırması yükselişin temel sebebi olmuştur. Burada Batı ülkelerinde işsizlik boy gösterdiği gibi Doğu ülkelerinde ucuz işgücü sorunu halkların para kazanabilmek adına Batı'ya göç etmelerini beraberinde getirdiğinden hem Batı'da hem doğuda yaşanan demografik değişimler "*Avrupa'da ortak olan nedir?*" sorusunu gündeme taşımıştır. Nihayetinde göçle birlikte yaşanan sorunlara çözümü her devlet kendi sınır kontrollerinin artırmasında bulmuştur.

Göçün yanı sıra aşırı sağ-sağ popülist partilerin yükselişini, neoliberal krizi sosyal refah devleti anlayışını öne çıkararak kendi yararına kullanamayan solun başarısızlığında da aramak mümkündür. Sol partiler, liberal koşullara ayak uydurma adına kendilerini revize etmişler ve işçi sınıfının sorunlarını milliyetçi zeminde seslendirme yolunu tercih etmişlerdir. Bu durum aşırı sağ-sağ popülist partilere meşruluk kazandıran husus olmuş ve siyasi düzlemde merkez giderek sağda ve milliyetçi zeminde şekillenmeye başlamıştır.

20. yüzyılın ilk çeyreğinde sınırların giderek yükselmesi ve ulusal kimliklerin başat aktör olması otoriterleşmenin en korkutucu veçhelerinden birini oluşturan faşizmi akla getirmiş ve günümüzdeki içe kapanmacı halin hangi tonda okunması gerektiği tartışmaları boy göstermiştir. Bir hareket için aynı anda hem milliyetçi hem sağ popülist hem faşist olduğu yönünde saptama yapılsa da hareketler oluşumları, amaçları, ilkeleri, gelecek öngörüleri noktasında birbirinden ayrışmaktadırlar.

Yeni bir parametre olarak sağ popülizmin milliyetçilikle eş tutulmasının sebebi "*biz*" ve *öteki*" ayrımını kolayca yapabilmesi ve popülist milliyetçilik adlandırması ile gündeme gelmeleri ve ikisinin de hedeflerini gerçekleştirmede birbirlerini kullanan bir görüntü çizmeleri iken faşizm ile eş tutulmasının sebebi ise

toplumda bir düşman yaratmaya çalışmaları, farklı ırktan ve kültürden olanları reddederek türdeş bir toplum inşa etmek istemeleri, mevcut düzeni eleştirmeleri, medya aracılığıyla propaganda yürütmeleri, solun etkisiz kaldığı bir ortamda doğmaları liberal demokrasiye karşı olmaları fakat başlangıçta anayasaya, hukuka ve demokratik ilkelere saygı göstermeleri, iktidara geldikten sonra insan haklarına ve medyaya yönelik baskıcı bir tutum sergilemeleridir.

Günümüzde etnik kimliği temel alan bu hareketleri (faşizme benzerliği ile dikkat çekseler de) "*faşist*" olarak adlandırmak klasik faşizmin sancılı sürecini ve tehlikesini göz ardı etmek olacağından hatalı görülmüştür. Zaman içerisinde sağ popülist hareketlerin faşizmin farklı veçhesine dönüşebilme gizil gücü dikkate alındığında, "*neo-faşist*" veya "*post-faşist*" şeklinde adlandırılabilecekleri tespit edilmiştir. Radikal bir şekilde etnik kimliklerini savunan hareket ya da partilerin neo-faşist, merkeze yönelen partilerin post-faşist olarak kullanılmasına binaen genel itibarıyla günümüzdeki hareketler için post-faşizme yakın olduğu yönünde bir ideolojik çıkarımda bulunmak mümkün görünmektedir.

Geçmişte klasik faşizmi destekleyen kadınlar olmakla birlikte günümüzde de kadınların aşırı sağ-sağ popülist partilere verdikleri destek önem arz etmektedir. Bu partilerin popülist politikalar nezdinde "*biz*" ve "*onlar*" ayrımını kadınlar üzerinden yeniden üretmeye çalıştıkları görülür. Kadınların göçle birlikte giderek ezilmeye başladığı yeni düzende işlerini ellerinden alan yapılacak yardımların ve sosyal desteklerin ilk alıcısı olarak beliren diğer ırktan kadınlar düşman olarak görülmeye başlanmıştır. Kendi ülkesinde öncelikli olmak isteyen kadınların sağ popülist politikalara destek vermesi yeni bir siyasi parametre olarak "*femo-milliyetçilik*" şeklinde adlandırılmıştır.

Otoriterleşmenin getirdiği bir diğer siyasi parametre ise "*dijital faşizm*"dir. Twitter, Facebook, İnstagram, Youtube gibi sosyal medya platformlarında yapılan paylaşımlara erişim engeli getirilmesi devletlerin kendi teknolojik alt yapılarını ve uygulamalarını geliştirmesi gerekliliğini gün yüzüne çıkarmıştır. Bu uğurda zaten adımları atılmış olan bir ulusun yenilikçi yetenekleri ile teknolojik özerkliğini kazanması ve rekabet gücünü artırabilmesi adına stratejiler içeren "*tekno-*

milliyetçilik", ülke sanayisinin uluslararası rekabet kapasitesini arttırmak, sermayeyi ülke içerisinde sıkı kurallarla sınırlı tutup yerli piyasayı olabildiğince ulusal sermaye ile teşvik etmek ve devlet destekli inovasyonlara yatırım yapmak gibi yönleri bulunan "*neo-tekno-milliyetçilik*" yeni bir otoriterlik modeli olarak yükselmiştir.

Tezin ikinci bölümünde küreselleşme karşısında yaşanan iktisadi bunalımlara mukabil milliyetçi ideolojinin yükselişi Doğu'da ve Batı'daki gelişimler dikkate alınarak incelenmiştir. Küreselleşmenin getirmiş olduğu belirsizlik içerisinde ulus devletlerin işlevlerinde yaşanan değişim analiz edilmiş, yeniden "biz" ve "öteki"nin yaratıldığı bu dönemde yeni ideolojik parametrelerin ne olacağı, klasik faşizmin geri dönüp dönmediği, otoriterliğe yakınlık arz eden parametrelerin nasıl adlandırılıp konumlandırılması gerektiği sorgulanmıştır.

Ulusların oluşum, gelişim ve küreselleşme sürecindeki tutumlarına Türk milliyetçiliği üzerinden bakıldığında Avrupa'nın yaşadığı süreçlerin benzer karşılıklarını görebilmek mümkündür. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde sanayileşen ve güçlenen Avrupa, Osmanlı Devleti'nde bazı değişim ve dönüşümlerin gerekliliğini gündeme getirmiştir. Bu uğurda özgürlüklerin giderek artması kozmopolit bir toplum yapısına sahip Osmanlı'nın hayatta kalması için çeşitli seçenekler ortaya atılmasının önünü açmış, Türk milliyetçiliği de seçeneklerden biri olarak var olmuştur.

Bir ulusun yaratılmaya çalışıldığı bu süreçte Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülüğün çözüm olarak yükselmesi fikri tartışmaları da beraberinde getirmiştir. İslamcılar; etnik ayrılıkçı hareketlerin artmasına sebep olma gizilgücüne sahip Türkçülüğe yoğunlaşmanın Osmanlı'yı dağılmaya götüreceğinden ve devletin yıkılmasına binaen tüm Müslüman devletlerin işgal edileceği endişesi yaşadıklarından eleştiriler getirmişlerdir. Türkçüler ise İslamcılıktan kopuk bir çizgi gütmemekle birlikte ilk sıraya Türkçülüğü yerleştirerek İslamcıların Türkçülüğe destek olmaları gerektiğini belirtmişlerdir. Batıcılığı da reddetmeyen Türkçülük, Osmanlıcılığın ve İslamcılığın çözüm getirmeyeceğinin anlaşılması üzerine siyasi arenada belirginlik kazanmaya başlamıştır.

Türkçülüğe zaten yakınlık duyan dönemin hükümeti İttihat ve Terakki'nin politikalarında Türkçülüğü temel alarak ulus inşa etme sürecinde girdiği görülür. Bu

uğurda partinin; iktisadi alanda ulusal bir ekonomi yaratmaya, eğitimde milli hisleri canlandırma adına Türkçenin baskın olduğu müfredat oluşturmaya, kültürel alanda milli musikiyi, milli filmciliği, milli edebiyatı şekillendirmeye ve coğrafi alanda Türklerle diğer azınlıkları kaynaştırmaya yönelik politikalar aracılığıyla resmi bir milliyetçi anlayışı takip ettiği kaydedilmiştir.

İttihat ve Terakki hedefleri doğrultusunda Osmanlı'yı kurtarma çabalarına devam ederken Avrupa'daki işçi hareketlerini örnek alan sanayileşmenin daha fazla gerçekleştiği Rumlar ve Ermeniler başta olmak üzere bazı azınlık topluluklar kurtuluşu sosyalizmde aramaya başlamışlardır. Bunların savunuculuğunu yapan Hüseyin Hilmi Bey olduğu gibi parti içerisinde başta Türkçülüğü savunup akabinde sosyalizmi esas çözüm olarak gören Galiyev çizgisindeki Mustafa Suphi gibi kişiler de bulunmaktadır. Sosyalizmin ulusal birliği sağlamada sorun teşkil edeceğini öngören Mustafa Kemal, bu çözüme ılımlı yaklaşmamış ve yayılmasını engellemek adına gerekli tedbirleri almıştır.

Ulus oluşum sürecinin önemli bir ayağını da "ötekinin" yaratılmaya çalışıldığı basın oluşturmuştur. Genel hatlarıyla basın hayatında Türkçülüğün seyrini; Balkan Savaşlarının etkisi ile Milli Edebiyatın oluşturulduğu "1908-1914", I. Dünya Savaşı'nın etkisi ile kahraman çocukların yetiştirildiği "1914-1918" ve Kurtuluş Savaşı'nın etkisi ile emperyal güçler karşısında çözüm yolunun arandığı "1918-1923" şeklinde üç döneme ayırarak analiz etmek mümkündür.

Cumhuriyetin ilan edilmesi ile birlikte toplumsal farklılıkların bilincinde olan Atatürk'ün şimdiye dek din üzerine temellenen ulusal kimlik oluşumunu somut bir şekilde etnik bir yapıya çevirdiği kaydedilmiştir. Bu uğurda Türk milliyetçiliğinin kitleselleşmesi ve yaygınlaşması için atılan adımlardan ilki sınırları belirlenen ve bu sınırlar çerçevesinde yükselecek olan bir "vatan" kavramının doğuşu olmuştur. İkinci olarak halkın bilinçlendirilmesi ve eğitilmesi adına Türk Ocaklarına önemli görevler atfedilmiştir. Üçüncü olarak edebi metinlerin yanı sıra dil ve tarih alanında yazılmış tezler, oluşturulan kurumlarla bir geçmiş yaratılmış ve son olarak Silahlı kuvvetler aracılığıyla Türklük bilinci ve vatanseverlik aşılanmıştır.

Mustafa Kemal'in öncülük ettiği bu resmi milliyetçilik anlayışı, coğrafi ve kültürel yönü bulunmasının yanında etnik bir yönü de bulunduğundan farklı bir ifadeyle hem Fransız hem Alman ekolüne yakınlık arz ettiğinden milliyetçiliğe ilişkin hayli geniş bir kaynak sunmuştur. Atatürk milliyetçiliği olarak da adlandırılan bu resmi milliyetçilik anlayışına kurumsal görüngünden bakıldığında hem modernist yaklaşım hem de etno-sembolist yaklaşım üzerinden açıklanabiliyor oluşu bu hususu doğrulamaktadır.

Atatürk milliyetçiliğinde modernist çerçeve; Gellner'in belirtiği yüksek kültürün alt kültüre benimsetilmesi, "*halka doğru gitmek*" propagandasıyla, Hobsbawm'ın icat edilmiş gelenekler olarak adlandırdığı sürecin yansıması Türklük bilincinin aşılanmaya çalışıldığı "*Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti*" ve "*Türk Dili Tetkik Cemiyeti*" gibi kurumlarıyla, Anderson'un ulusal dillerin ve beraberinde ulusal bilincin-modern ulusları oluşturmasında roman ve gazeteye verdiği önemin yazarların "rejimin bekçisi" olarak adlandırılmasıyla karşılık bulmuştur. Ayrıca Hroch'un A Evresi, Namık Kemal Ziya Paşa, Şinasi gibi isimlerin çalışmalarına, B Evresi; "*Genç Kalemler*", "*Türk Yurdu*" dergileri; "*Türk Derneği*" ve "*Türk Ocakları*" kurumlarının oluşturulmasına ve C Evresi; İttihat ve Terakki Partisi ile başlayıp Mustafa Kemal Atatürk ile devam eden sürece tekabül etmektedir.

Etno-sembolist çerçeveden ise etnikliğe vurgu yapan söylemlerde İslam öncesi dönemden "*bozkurt*", "*türeyiş destanları*", "*Orhun Kitabeleri*"; İslam döneminden "*kızıl elma*" gibi figürlerin kullanıldığı görülür. Ayrıca dönemin mimarisinden şiirine, para ve pullardan marşlarına kadar tüm ulus inşa araçlarında bozkurt figürü yoğun bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Atatürk ile birlikte tamamlanan ulus oluşum süreci ve milliyetçi düşünce 1940'larda İsmet İnönü ile farklı renklere bürünmüştür. Yeniden dünya savaşının yaşandığı bu süreçte ülkenin dış politikadaki tercihlerinin şimdiye dek devletin yanında konumlanmış milliyetçi ideolojide bazı kırılmaları beraberinde getirdiği görülür. Nitekim başlangıçta Almanya'nın zaferlerine binaen Türkçülere propaganda yapmalarına göz yumulmuş akabinde Sovyetlerin gücünün artması ile içeride Sovyet düşmanı olarak bilinen Türkçüler hedef alınarak cezalandırılmışlardır. Bu tutum savaş

sonunda Kars ve Ardahan'ın Sovyetlere bırakılması, Boğazlarda üsler verilmesi şeklindeki talepler üzerine sona ermiş ve ABD ışığında yeni kurulacak düzenden Türkiye'nin dışlanmaması adına Türkçüler yeniden itibar kazanmaya başlamışlardır.

Sovyetlerle iyi ilişkiler kurulamamasının bir sonucu olarak Türkiye'nin Batı'ya yönelmesi çok partili hayata geçiş gibi bazı siyasi değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu geçişle birlikte tek parti rejiminin hatalı politikalarına binaen İslami yönü törpülenen kişiler görünür olmaya başlamışlardır. Dinin de milliyetçilikle birlikte komünizme karşı sağlam bir dayanak oluşturabileceği belirtilmiş ve 1950'de DP ile ilk kez gerek milliyetçi hareket gerekse muhafazakar kesim rejim karşısında bir siyasi parti tarafından temsil edilme olanağına sahip olmuştur.

İçeride Sovyetlerle ilişkilerin sürdürülmesi gerektiğine inanan ve propaganda yürütün kişiler karşısında anti-komünizm etrafında birleşerek din ve milliyetçiliğin ayrı düşünülemeyeceğini dile getiren "muhafazakar milliyetçiler", eğitim kurumlarını sosyalist bir gençlik yetiştirilmesine sebep olduğundan eleştirmişler ve komünizm karşısında yeni çözümler sunan yayınlar yapmışlardır. Türk-İslam sentezini oluşturmaya yönelik bu çalışmaların somut hale gelişi ise ilkin Aydınlar Ocağı ile mümkün olmuştur.

Bu dönemde muhafazakar kesime yakınlaşarak kitlesel bir destek sağlayabildiğini gören Alparslan Türkeş önderliğindeki CKMP, "*Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslümanız"* sloganını tercih edip amblemini üç hilal olarak belirlemiş, ismini ise MHP olarak değiştirmiştir. Hem anti-komünistlerin hem anti-kapitalistlerin oy verebileceği bir partiye dönüşen MHP, 1971 muhtırası sonrası ocaklarının kapatılmasıyla kitleselleşmede yaşadığı sorunu bu sayede kısa sürede atlatabilmiştir. Ayrıca Aydınlar Ocağı'nın da etkisiyle muhafazakar milliyetçilik siyasi arenada "*Milliyetçi Cephe Hükümetleri*" ile temsil imkânı bulmuştur.

Ağırlıklı olarak muhafazakar milliyetçi ittifaktan söz edilse de milliyetçiliği sloganlarına dahil eden diğer bir kesim sosyalistlerdir. 1961 Anayasasının getirmiş olduğu özgürlükçü ortam gereği örgütlenme gerçekleştirebilme fırsatı bulan sosyalistler, öncelikle üzerlerine atılmış olumsuz damgalamadan kurtulmak için akabinde meşruiyetlerini bu temelde sağlayarak daha çok kitleye hitap edebilmek için

milliyetçiliğe yönelmişlerdir. Bu uğurda kendilerinin gerçek milliyetçiler olduğunu ileri sürerek çeşitli çözüm yolları ortaya atıkları karşımıza çıkmaktadır.

Doğan Avcıoğlu'nun "Yön" çevresi, Mihri Belli'nin "Milli Demokratik Devrim" hareketi, Mehmet Ali Aybar'ın önderliğindeki TİP çeşitli çözüm yolları sunarak gençliği etkilediği gibi muhafazakar milliyetçi olarak tanınan aydınları ve kurumları da etkilemeyi başarmıştır. Nitekim sosyalizm ile komünizmin karıştırılmaması gerektiğini belirten Nurettin Topçu "*Anadolu İslam Sosyalizmini*" savunmuş, MTTB ise yayın organlarında sosyalizm dahil farklı fikirlere kapı aralamaya başlamıştır. Sosyalizmin etkilerinin artmasına binaen muhafazakar milliyetçi gençlerden tepkiler gecikmemiş ve onlar da "*Türk Milliyetçiler Birliği*" gibi kurumlar, "*Milli Yol*" gibi dergiler, sokak eylemleriyle sosyalist milliyetçilere cevap vermişlerdir.

Muhafazakar milliyetçiler ve sosyalist milliyetçiler arasında çatışma kadın cephesinde de karşımıza çıkar. Bu dönemde siyasi atmosferin yaratmış olduğu kutuplaşmadan geri kalmayan kadınlar fikirleri ışığında siyasi derneklerde örgütlenmişlerdir. Örgütlenmelerde muhafazakar milliyetçi kadınların, erkeklerin dahi gerçekleştiremediği birliği kendi aralarında sağlayabildikleri ve sosyalist milliyetçi kadınların bir adım önünde konumlandırıldıkları görülür. Genel duruma bakıldığında sosyalist milliyetçiliğin arka planda kalmasının nedeni kendi içerisinde parçalanarak birlik oluşturamaması şeklinde ifade edilebilir. Dolayısıyla 1960'lar ve 1970'ler boyunca sosyalist milliyetçi anlayış tutarlı çözümler üretse de muhafazakar milliyetçilerin yanında sinik kalmıştır.

1980'lere gelindiğinde dünyada etkili olmaya başlayan küreselleşme siyasi, iktisadi, toplumsal olarak Türkiye'yi de etkilemeye başlamıştır. 24 Ocak 1980 ekonomik kararlarının ve 12 Eylül 1980 darbesinin temelini oluşturduğu yeni düzenin, milliyetçi hareket içerisindeki bölünmeleri artırdığı karşımıza çıkar. Darbe ile birlikte toplumdaki kutuplaşmanın ortadan kalkması ve alınan kararların uygulanabilmesi adına cezalandırılan milliyetçiler hapishanede giderek İslam'a yönelmişler ve lidere itaati sorgulamaya başlamışlardır. 1980'li yılların sonunda tahliye edilmişlerse de yeniden örgütlenmeleri ve bir çatı altında yer almaları kolay olmamıştır. Hareketin

liderleri hapishanedeyken dışarıda ilişkileri devam ettirmeye çalışan Muhsin Yazıcıoğlu ve çevresinin devletçi milliyetçilik anlayışından ziyade milletçi milliyetçilik anlayışını yaymaları ayrışmaların önemli bir ayağını teşkil etmiştir.

1980'li yıllar boyunca milliyetçi hareket içerisinde baskın hale gelen İslami kimlik 1990'larla birlikte BBP ile temsil imkânı bulmasına karşın SSCB'nin dağılmasının ardından etkisini yitirmiştir. Nitekim 1991 yılı sonrası kapitalizm tüm dünyada egemen olmaya başlamış ve Türk milliyetçiliğinin yeni yorumları boy göstermiştir. Bu dönemde pek çok veçheye bürünen Türk milliyetçiliğini; Kürtler karşısında yükselen resmi milliyetçik anlayışı, küresel değerlere ayak uydurmaya çalışan liberal milliyetçi anlayış ve teknolojik değişimlerin getirdiği yeni ilişkiler ağı üzerinden kurulan diaspora/banal milliyetçilik şeklinde üçe ayırabilmek mümkündür.

1980 darbesi sonrası hapishanelerde Kürtlerin maruz kaldığı işkenceler tahliye edilmelerinin ardından onları PKK'yı kurarak bağımsızlık taleplerini güçlendirmeye itmiştir. Bu durum karşısında devletin ise Türk kültürüne ve diline ağırlık vererek, Terörle Mücadele Kanunu çıkarıp partilerini kapatarak veya Kürt halkını göçe tabi tutarak resmi bir milliyetçilik politikası tercih ettiği görülür. Sözü edilen politikalar içerisinden Kürtlerin göç ile Batı'ya gelmeleri işsizlik gibi bazı iktisadi ve toplumsal sorunları beraberinde getirmiştir. Yaşanan bu sorunlara ilişkin net duruş sergileyen MHP olduğundan parti bu süreçte halk nezdinde desteğini giderek artırabilmeyi başarmış ve ortada komünizm gibi bir tehdit kalmamasına binaen yeni düşman olarak Kürt milliyetçiliğini belirlemiştir. Yeniden etnik bir temelde siyasi çizgiye yönelmesinin arkasında Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarının da etkisi olmuştur.

Kürt milliyetçiliğinin arkasındaki itici güçlerden biri olan küreselleşmenin getirdiği liberal milliyetçi anlayış, yeni dünya düzeninden kopmamak adına Türk milliyetçiliğini de etkileyen bir hususdur. Bu uğurda Turgut Özal ile başlayan yeni sağ politikalar, 1990'lı yılların sonuna gelindiğinde MHP'nin merkez sağa yönelen liberal bir tutum takınmasına sebep olmuştur. Batıyla barışık bir çizgi gütmeyi hedefleyen Bahçeli liderliğindeki MHP yeni yüzyılda değişimin gerekli olduğunu vurgulamıştır.

1990'larda farkına varılarak devletleri çeşitli politikalar üretmeye iten bir diğer veçhe diaspora/banal milliyetçiliktir. Esasen 1960'larla birlikte işçi göçleri ile başlayan süreç bu yıllarda dikkate alınmamış, Avrupa'ya giden Türklerin geri dönmeyecekleri anlaşılınca ve 1980'lere gelindiğinde diasporalar giderek önemli birer siyasi aktöre dönüşünce yeni adımlar atılması gerekli görülmüştür. Yurtdışındaki Türklerin ev sahibi ülkeye entegre olmalarını fakat asimile olmamalarını öngören girişimler 1990'larda uygulama alanı bulabilmiştir. Bu uğurda devlet çifte vatandaşlıkta imkanlar sağlamış, cami dernekleri ve okul aile birlikleri ile Türkçe öğrenmek, Türkçe konuşmak, okumak, yazmak, filmler izlemek gibi faaliyetleri içeren çeşitli kurslar düzenlemiştir. Ayrıca Avrupa'da giderek güçlenen Türk diasporalarının yabancı düşmanlığını ve İslamofobiyi artırdığı kaydedilmiştir.

Genel hatlarıyla 1990'larda milliyetçi hareketin büründüğü veçheler MHP'nin konumlandırılması noktasında bazı ayrışmalara sebep olmuştur. Bu dönemde sol eğilimli yazarlar milliyetçi hareketin faşizme yakınlığına vurgu yaparlarken gerek milliyetçi kesimde gerekse de siyasal İslamcı kesimdeki yazarlarca MHP, liberal değerlerle bütünleşmeye çalışan bir parti olarak tanıtılmıştır. 21. yüzyıl ile birlikte de MHP'nin ideolojik konumunu değerlendirme çabaları canlılığını korumuştur.

Üçüncü bölümde Türk milliyetçiliğinin emperyalizme karşı takındığı tavırdan başlanarak liberalizmin, sosyalizmin, muhafazakarlığın, kadın hareketlerinin/feminizmin yeri; yaşanılan olaylar, oluşturulan dernekler ve vakıflar, yazılan kitaplar, basılan dergiler ve gazeteler, kurulan partiler ve bunlara öncülük eden liderler üzerinden etraflıca sorgulanmıştır.

Farklı ideolojik ittifaklarla kendisini yeniden var ederek siyasi arenada rol oynamaya devam eden Türk milliyetçiliğinin küreselleşme sürecine eklemlenebilme hususunda da yeni adımlar attığı kaydedilmiştir. 1999 seçimleriyle büyük bir zafer elde eden MHP, aynı yıl gerçekleşen deprem ve 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz sebebiyle 2002 genel seçimlerinde barajı geçemese de 2002 sonrası çeşitli stratejilerle yarıştan vazgeçmemiştir.

Yeni yüzyılın başlangıcında MHP için Bahçeli liderliğinde belirginleşen üç dönemden söz edilebilir. Bunlardan ilkini; 2002-2007 yılları arasını kapsayan MHP'nin yeni çizgisinin belirlendiği dönem, ikincisini 2007-2015 yılları arası vesayet sorunlarının yaşandığı dönem üçüncüsünü ise 2015 yılı sonrası yeniden muhafazakar milliyetçiliğe yakınlaşılması sebebiyle parti içerisinde ayrılıkların yaşandığı dönem oluşturmaktadır.

MHP'nin denge siyaseti yürüterek elde etmiş olduğu farklı ideolojilere sahip kesimlerin desteğini 2002 seçimlerinde kaybettiği görülür. Vaatlerini gerçekleştiremeyerek başarısız bir koalisyon ortağı görüntüsü çizen MHP'nin Orta Anadolu'daki dindar-muhafazakar seçmenini AKP'ye Güney-Batı sahil şeridindeki laik-ulusalcı seçmenini ise CHP'ye kaptırdığı kaydedilmiştir. Bu noktada 2002-2007 yılları arası terör olaylarının yaşanmasına binaen partinin ideolojik çizgisi etnik bir temelde Kürt meselesi ve PKK'yı karşısına alır mahiyette netleşmiştir. Ülkede güvenlik tehdidinin yaşandığı bu dönemde MHP 2007 seçimlerinde barajı aşmayı başarabilmiştir.

2007 seçimleri sonrasında cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki 367 krizinin çözülmesinde rol oynayan MHP uzlaşmacı bir siyaset güdeceği sinyallerini vermişse de 2007-2015 yılları arasında politikalarını e-muhtıra karşısında askeri vesayete, Türkiye'nin ulusal bütünlüğüne zarar veren maddeler bulunduğundan AB vesayetine ve 2010'da referanduma sunulan anayasa değişikliğinin iktidar makamlarını kişiselleştireceğinden sivil vesayete (AKP) karşı gelinmesi hususunda yürütmüştür. Yürütülen bazı politikalar taban nezdinde karşılık bulmayarak Bahçeli'nin kararları bu dönemde sorgulanır bir hal almıştır. Nitekim ilkin parti kararına karşı gelerek 2010 referandumunda ülkücülerin bir kısmı "evet" demeyi tercih etmiş, 2014 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ise partinin desteklediği çatı aday Ekmeleddin İhsanoğlu tabanda karşılık bulamamıştır.

MHP içerisindeki bu çok seslilik bilakis 2015 yılı sonrası belirgin bir hal almıştır. 7 Haziran 2015 tarihinde 80 milletvekili ile temsil imkânı bulan partinin hükümet kurulamaması sebebiyle tekrarlanan seçimlerde vekillerinin yarısını kaybetmesi ayrışmaların somut hale gelmesinde önemli kırılma noktalarından biridir.

Bu durum Meral Akşener, Sinan Oğan, Koray Aydın, Ümit Özdağ, Selim Kaptanoğlu ve Servet Sazak'ın genel başkanlığa adaylıklarını koymaları ile karşılık bulmuştur. Parti içerisinde muhalif kesim olarak adlandırılan bu isimler partinin yeni bir lider ile yeni bir çizgiye sahip olması gerektiği hususunda hem fikir olmuşlardır. Bu tutum karşısında merkez yönetimin muhafazakar milliyetçiliğe giderek ağırlık vermesi ve yargısal süreçlerde AKP ile yakınlaşması kendilerini ifade etme imkânı bulamayan muhaliflerin yeni bir parti kurmalarına sebep olmuştur.

Haklarını yargısal yollarla arayan muhalif kesimlerin faaliyetleri 15 Temmuz 2016 yılında gerçekleşen darbe girişimi sebebiyle sekteye uğramıştır. Yıllarca karşı siyaset yürüttüğü AKP'nin yanında yer alarak siyasi çizgisini netleştiren MHP, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmesine yönelik adımı ile muhalif kesimi harekete geçirmiştir. Bu konuda "hayır" kampanyası yürüten MHP'li muhalifler, tabandan gördükleri destekten güç alıp Meral Akşener önderliğinde İyi Parti çatısı altında ayrı bir muhalefet partisi olarak siyaset yapmaya başlamışlardır.

Başlangıçta meşruiyetini sağlayabilmek adına FETÖ'cü gibi suçlamaları ortadan kaldırma ile uğraşan İyi Parti'nin istikrarlı bir şekilde oy artışı sağladığı kaydedilmiştir. Partinin 2019 yerel seçimlerdeki başarısına ve tabanda giderek destek elde etmesine binaen MHP, yeniden bir çatı altında bulunabilmek adına Akşener'e "*evine dön*" çağrısı yapmış, AKP ise İyi Parti'yi yerli ve milli ilan ederek ve "*Altılı masayı terk et*" şeklinde ikazlarıyla Cumhur ittifakı safına çekmeye çalışmıştır.

Farklı siyasi görüşleri bünyesinde barındırarak yükseliş kaydeden İyi Parti'nin içeride bazı fikir ayrılıkları ile karşılaştığı görülür. Ümit Özdağ bu ayrılıklardan birisidir. Nitekim İyi Parti'nin CHP ile yakınlaşmasından, parti içerisinde FETÖ'cü isimler bulunmasından ve Türk milliyetçiliğini iktidara taşıma hedefini kaybetmesinden yakınan Özdağ, "*Atatürk çizgisinden sapmayan Türk milliyetçilerini*" temsil ettiğini belirten Zafer Partisi'ni kurmuştur.

Sözü edilen gelişmelere bakıldığında Türk milliyetçiliğinin yeni yüzyılda da pek çok veçheye büründüğü kaydedilmiştir. Günümüz itibarıyla Avrupa siyasetinde giderek önem kazanan milliyetçilik Türkiye'ye de sirayet etmiş ve bir kanadı cumhur ittifakında bir kanadı millet ittifakında yer alan Türk milliyetçisi partiler, Türk

siyasetini milliyetçi ideoloji etrafında şekillendirmişlerdir. Nitekim MHP, İyi Parti, ZP'nin milliyetçilik anlayışlarındaki farklar ideolojideki çeşitliliği göstermesi açısından önem arz eder.

Üç partinin genel hatlarıyla millet anlayışlarına bakıldığında; MHP ve ZP'de Kant, Herder, Fichte'nin kaynaklık ettiği objektif millet anlayışı karşımıza çıkarken İyi Parti, Renan'ın öncülüğünü yaptığı sübjektif millet anlayışına yakınlığıyla öne çıkmaktadır. Kuramsal açıdan MHP'de ilkçi ve etno-sembolist, İyi Parti'de modernist, ZP'de etno-sembolist anlayışın izlerine rastlayabilmek mümkündür. Seçmen tabanında ise MHP dini bağlılıklara mukabil muhafazakar kesimden, İyi Parti seküler milliyetçi çerçevede kentli sınıftan, ZP daha önce CHP'ye oy vermiş, hiç oy kullanmamış ve daha önce İyi Parti'ye oy vermiş kesimlerden destek elde etmektedir.

Dünyada milliyetçi siyasi tonun artmasına bağlı olarak partileri çoğu kez "sağ popülist" olarak adlandırma eğilimi karşımıza çıkar. Milliyetçiliğin farklı tonlarında siyaset yapan sağ partilerin radikalliği tercih ederek "neo-faşist" veya merkeze yönelerek "post-faşist" olma gizil gücü bulunmaktadır. Bu uğurda Türkiye'deki milliyetçi partiler dikkate alındığında; liberal popülist İyi Parti'nin merkeze yöneldiğinden "post-faşist", ırkçı popülist ZP'nin ise keskin söylemlerini artırarak devam ettirmesine binaen "neo-faşist" olarak adlandırılma ihtimali mümkün görünmektedir. Muhafazakar popülist MHP'yi konumlandırma sorunu halen devam etmektedir. 2016 yılı sonrası eski Türkçü-Turancı özelliğini yitirdiğinden "neo-faşist" olarak adlandırmak MHP için hatalı olmakla birlikte bazı söylemlerinde izlerine rastlayabilmek de mümkündür.

Küreselleşmenin beraberinde getirdiği kimlik tahribatı karşısında partilerin resmi milliyetçilik politikaları, radikalliğe geçişin sınırlarını ortaya çıkarması açısından önem arz eder. Burada MHP, terör sorunu üzerinden HDP'yi hedef göstererek çözüm önerisi sunarken İyi Parti, terör ile ilişkisi olmayan halkı ayırarak Zafer Partisi ise büyük bir tehlike ve istila altında olunduğunu öne sürerek göçmen ve sığınmacılar üzerinden resmi milliyetçilik politikası belirlemiştir. Zafer Partisi'nin bu politikası zaman içerisinde diğer partileri de etkilemiş ve göçmen konusunun gündem olmasında başat rol oynamıştır.

Partilerin sözü edilen politikalarına destek bulduğu mecrayı ağırlıklı olarak sosyal medya platformları oluşturur. Bu platformları sık paylaşım yaptığından en yoğun Ümit Özdağ kullanırken, haftalık programlar ve etkinlikleri planlı bir şekilde gerçekleştirerek sunduğundan en düzenli Meral Akşener, paylaşımların azlığı ve dikte ediciliği sebebiyle halkla iletişimini azami tutan Devlet Bahçeli olarak karşımıza çıkar. Daha çok gençlerin yöneldiği bu platformlar milliyetçi ideolojideki seküler değişimi de gözler önüne sermektedir. Nitekim önceden ülkücü gençlikle örgütlü bir yapıya sahip MHP, günümüz iletişim ağlarında pasif kalmakta aksi yönde seküler-laik internet içerisine doğmuş genç kesim İyi Parti'ye yönelmektedir. Seküler olarak tarif edilen bazı gençlerin etnik temelli yaptıkları sert çıkışların ise Zafer Partisi'nin gençlik kollarında meşruiyet kazandığı görülür.

Seküler-laik kesimin giderek artması milliyetçi hareket içerisinde yer alan kadınların ikincil konumunda da bazı değişiklikler getirmiştir. Başlangıçta feminizmin etkisi ile kültürel dergilerde aktif olmaya başlayan kadınlar akabinde siyasi arenada kendilerine yer bulabilmişlerdir. Bu durum tamamen eşitlik elde edildiği anlamına gelmemektedir nitekim Bahçeli halen kadını korunması gereken bir nesne olarak görmektedir. Akşener'in kadının her alanda yer edinmesi konusunda çalışmalar gerçekleştirmesi yeni bir hamle olmakla birlikte partide kadın sayısının az olması dikkat çekicidir. Özdağ ise kadının korunabilmesi ya da siyasetin merkezinde yer alabilmesini kendi kazanmasına bağlayıp kadını basamak olarak değerlendirmiştir.

Dördüncü bölümde 21. yüzyıl ile birlikte MHP'nin milliyetçilik anlayışında yaşanan değişim dönemlere ayrılarak incelenmiş, İyi Parti'nin ve ZP'nin kuruluş süreci analiz edilmiş, üç partinin millet anlayışları, resmi milliyetçilik formülleri, göçmenlere yönelik tutumları, popülizm düzeyleri, sosyal medya kullanımları, gençliğe yönelik girişimleri, kadına yönelik bakış açıları ve ittifak siyaseti içerisindeki yerleri karşılaştırılmıştır.

KAYNAKÇA

Abadan-Unat, N. (2015), "Türkiye'nin Elli Yıllık Emek Göçü: Yorum, Eleştiri, Öngörü", *Türkiye'nin Göç Tarihi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Abadan-Unat, N. (2002), *Bitmeyen Göç*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Acar, H. (2018-a), "Atatürk'ün Millet Anlayışı ve Atatürk Milliyetçiliği", *Milliyetçilik Tipolojileri,* Ankara: Nobel.

Acar, H. (2018-b), *Türkiye'de Milliyetçi Hareket Düşüncesinin Gençlik Teşkilatlarına Etkisi: Ülkü Ocakları Örneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Acar, E. (2017), "Neoliberalizm ve Sosyal Refah Devleti Ekseninde Üçüncü Yol Yaklaşımı", *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Cilt:18, Sayı:1, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/361178 (17.09.2021).

Açıl, S. (2021), "Ümit Özdağ'ın İYİ Parti'den ihraç kararı mahkemece iptal edildi", https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/istanbul-milletvekili-umit-ozdagin-iyi-partiden-ihrac-karari-mahkemece-iptal-edildi/2108242 (25.08.2022).

Adıgüzel, Y. (2016), *Göç Sosyolojisi,* Ankara: Nobel.

Adıvar, H. E. (1967), *Raik'in Annesi,* İstanbul: Atlas Kitabevi.

Adorno, T. W. (2011), *Otoritaryen Kişilik Üstüne*, İstanbul: Say.

Agocuk, P., Kanlı, İ., Kasap, F. (2017), "1990'lı Yıllardan Günümüze Türk Sinemasında Dış Göç Temsili ve Göçmen Kimlik Sorunsalı", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 3, s. 505-523, http://kutaksam.karabuk.edu.tr/index.php/ilk/article/view/939/704 (07.07.2022).

Ağaoğulları, M. A. (2015), *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler,* İstanbul: İletişim.

Ağaoğulları, M. A. (2013), "Aşırı Milliyetçi Sağ", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Belge.

Ağaoğulları, M. A. (2010), *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği,* Ankara: İmge.

Ağaoğulları, M. A. (2009), *Kral Devletten Ulus Devlete*, Ankara: İmge.

Ağaoğulları, M. A. (1989), "Fransız Devriminde Birey-Devlet İlişkisi (1789-1794)", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* Cilt:44, Sayı:03, https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/3118/43296 (08.11.2020).

Ağırdır, B. (2020), *Hikayesini Arayan Gelecek*, İstanbul: Doğan Kitap.

Ahmad, F. (2018), "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Bazı Düşünceler", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, İstanbul: İletişim.

Ahmad, F. (2006), *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Ahmad, F. (1971), *İttihat ve Terakki (1908-1914) Jön Türkler*, İstanbul: Sander.

Aiken, H. D. (2015), *İdeoloji Çağı*, İstanbul: Payel.

Akagündüz, Ü. (2016), "Sanayi Devrimi ve Sanayileşme", *Uygarlık Tarihi*, Ankara: Pegem Akademi.

Akay, S. (2007), *Blondel'in Aksiyon Felsefesi Işığında Nurettin Topçu'nun İnsan Anlayışı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Akçam, T. (2010), *1915 Yazıları*, İstanbul: İletişim.

Akçetin, N. Ç. (2016), "Martin Heidegger ve Nasyonel Sosyalizm: O Bir Nazi Miydi?" *Humanitas*, Cilt: 4, Sayı: 8, s. 47-63, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/263823 (24.01.2023).

Akçura, Y. (1991), *Üç Tarz-ı Siyaset,* Ankara: TTK.

Akdere, H. (2006), "MHP erkek partisi kadın genel başkan olmaz", https://www.gazetevatan.com/arsiv/mhp-erkek-partisi-kadin-genel-baskan-olmaz-725586 (04.10.2022).

Akgün, S. ve Abbasov, A. (2020), Ekim 1917 Bolşevik İhtilali'ni Hazırlayan Süreç ve Rus Olmayan Azınlıkların Durumu, *ASEAD,* Cilt:7, Sayı:1, s.1-17, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/956986 (07.03.2021).

Akıncı, A. (2014), "Milliyetçilik Kuramları", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 15, Sayı:1, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/48514 (04.12.2020).

Akıncı, T. (2010), *Birinci Milliyetçi Cephe Hükûmeti ve İzmir Basını*, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir.

Akıner, N. (2004), "11 Eylül Saldırıları ve Amerikan Medyası: Yurtseverlik Akımının Öteki Kavramına Etkisi ve Medyanın Tarafgirliği", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı:20, s. 133-142, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/212379 (15.12.2022).

Akkaş, S. Ö. (2007), "Vico ve Milliyetçilik", *Doğu Batı*, Yıl: 10, Sayı: 39.

Akkurt, H. (2021), "Milliyetçi ve Antikomünist 'Millî Yol' Dergisi'nin (1962) Bir Tahlili", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 17, Sayı 33, http://www.ctad.hacettepe.edu.tr/17_33/13.pdf (10.05.2022).

Akman, Ş. T. (2011), "Türk Tarih Tezi Bağlamında Erken Cumhuriyet Dönemi Resmî Tarih Yazımının İdeolojik ve Politik Karakteri", *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, s. 80-109, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/701101 (08.04.2022).

Aksakal, H. (2011), "Ernest Gellner'in Ulusçuluk Kuramı Üzerine Bazı Dikkatler", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/800206 (25.01.2022).

Aksanyar, N. (1999), "Türk Toplumunda Batıcılık Akımı", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Yayınları*, Sayı: 2, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/55119 (23.02.2022).

Akşener, M. (2022), https://www.youtube.com/watch?v=wLJYiTV7sxQ&list=PL-4nceB_TmxN_mxPEHgIwWdGIF30Jcexl&index=14 (30.09.2022).

Akşener, M. (2020), https://twitter.com/meral_aksener/status/1342109724389617666 (28.12.2020).

Akşin, S. (1980), *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul: Gerçek.

Akşin, S. (2007), *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası.

Akşit, B. (1978), "Sanayide Küçük Üreticiler ve İdeoloji", *Sanayide Küçük Üretim*, Ankara: Mimarlar Odası.

Akşit, E. E. (2010), "Hanımlara Mahsus Milliyetçilik: Fatma Aliye ve Erken Milliyetçi Stratejiler", *Kebikeç*, Sayı: 30, https://kebikecdergi.files.wordpress.com/2012/07/8-elif.pdf (22.03.2022).

Aktar, A. (2001), *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul: İletişim.

Aktaş, M. (2019), "Irkçılık ve Milliyetçilik", *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, Cilt: 5, Sayı: 26, s. 1867-1883, http://www.smartofjournal.com/DergiTamDetay.aspx?ID=398 (24.09.2020)

Aktaş, M. (2014), "Avrupa'da Yükselen İslamofobi ve Medeniyetler Çatışması Tezi", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt:13, Sayı: 1, s.31-54, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/847470 (08.11.2021).

Aktaş, Ü. (2020), "Nurettin Topçu ve 'Müslüman Anadolu Sosyalizmi'", *Independent*, 14.07.2020, https://www.indyturk.com/node/211136 (23.05.2022).

Aktoprak, E. (2008), *Batı Avrupa'da Ulus İnşa Süreçleri ve Ulusal Azınlık Sorunları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Akyüz, Y. (2008), *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Pegem.

Akyüz, K. (2000), *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İstanbul: İnkılap.

Alakel, M. (2011), "İlk Dönem Cumhuriyet Türkiye'si Ulus İnşası Sürecinde Milliyetçilik ve Sivil-Etnik İkilemine Dair Teorik Tartışmalar", *Akademik Bakış*, Cilt: 5, Sayı: 9, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/73924 (05.04.2022).

Alan, S. (2022), "Doğru Parti: Memleket, Zafer ve Milli Yol'la İttifakı Açıklayacağız", https://www.gazeteduvar.com.tr/dogru-parti-memleket-zafer-ve-milli-yolla-ittifaki-aciklayacagiz-haber-1578161 (16.10.2022).

Alpay, Y. (2009), "Çin Afrika'da Ne Yapıyor?", *Stratejik Öngörü Dergisi*, Sayı:14, https://www.academia.edu/4100523/%C3%87in_Afrika_da_Ne_Yap%C4%B1yor (01.12.2021).

Althusser, L. (2010), *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İstanbul: İthaki.

Altundağ, M. Y. (2022), "Seküler Milliyetçiliğin Doğulu ve Yükselişi", *Milliyetçiliğin Zemininde-Birikim*, Sayı: 398-399, İstanbul.

Altunoğlu, M. (2015), *Milliyetçi Hareket Partisi*, İstanbul: Seta.

Alver, K. (2006), "Edebiyat ve Kimlik", *Bilgi*, Sayı: 2, https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal/issue/29118/311505 (18.03.2022).

Alver, K. (2001), "Anadoluculuk ve Hilmi Ziya Ülken", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, s. 133-138, https://sbd.aku.edu.tr/III1/10.pdf (13.04.2022).

Anderson, B. (1995), *Hayali Cemaatler*, İstanbul: Metis.

Arakon, M. (2010), "Ayrılıkçı Kürt Hareketinin Tarihsel Dinamiklerine Kısa Bir Bakış", *Alternatif Politika*, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 175-194, https://www.ceeol.com/search/viewpdf?id=577978 (29.06.2022).

Arendt, H. (2014), *Formasyon, Sürgün, Totalitarizm Anlama Denemeleri 1930-1954*, Ankara: Dipnot.

Arendt, H. (2012), *Devrim Üzerine*, İstanbul: İletişim.

Argunşah, H. (2010), "Millî Kimlik Oluşturmada Edebiyatın Rolü ve Ziya Gökalp", https://www.academia.edu/43110429/M%C4%B0LL%C3%8E_K%C4%B0ML%C4%B0K_OLU%C5%9ETURMADA_EDEB%C4%B0YATIN_ROL%C3%9C_VE_Z%C4%B0YA_G%C3%96KALP (20.03.2022).

Arık, R. O. (1955), *İdeal ve İdeoloji*, İstanbul: Burhan.

Armaoğlu, F. (1997), *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914),* Ankara: TTK.

Armaoğlu, F. (1996), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, İstanbul: Alkım.

Aron, R. (1964), *The Opıum Of The Intellectuals*, New York: Norton.

Arsava, A. F. (1981), "Self-Determination Hakkının Tarihî Gelişimine Bir Bakış ve Aaland Adaları Sorunu", *Seha L. Meray'a Armağan*, Ankara: AÜ SBF.

Arslan, E. (2014), "Milliyetçilik", *Siyaset Bilimi*, İstanbul: Yordam.

Arslan, E. (2000), "Neo-faşizmin Türkiye Versiyonu Olarak Milliyetçi Hareket Partisi", *Birikim*, Sayı: 133, https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-133-mayis-2000-sayi-133-mayis-2000/2326/neo-fasizmin-turkiye-versiyonu-olarak-milliyetci-hareket-partisi/3291 (28.07.2022).

Arslan, M. (2019), *Moderniteden Küreselleşmeye Milliyetçiliğin ve Ulus Devletin Dönüşümü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Arslan, S. (2015), "Asimilasyon ve İskân Politikaları Bağlamında Yatılı İlköğretim Bölge Okulları (YİBO)", *MSGSÜ Sosyal Bilimler*, Sayı: 12, s. 139-151, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/757833 (29.06.2022).

Aslan, E. (2020), "İyi Parti Vakası: Türk Milliyetçiliğinin Liberal Demokratlıkla İmtihanı", Daktilo 1984, https://daktilo1984.com/wp-content/uploads/I%CC%87YI%CC%87-Parti-Raporu.pdf (08.09.2022).

Aslan, H.K. (2018), "Aşırı Sağın Yükselişi: Resme Küresel Perspektiften Bakmak", *Muhafazakar Düşünce*, Yıl:14, Sayı:53,

https://www.academia.edu/36967115/Asiri_Sagin_Yukselisi_Aslan_2018 (17.12.2021).

Aşçı, E. (2020), "II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Politikalarına Bakış", *Turkish History Education Journal*, Cilt: 9, Sayı: 2, s. 492-509, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/935963 (03.03.2022).

Aşık, U. (2020), *Faşizm İdeolojisi Bağlamında Türk Milliyetçiliği: Milliyetçi Hareket Partisi Üzerine Bir İnceleme,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Atasoy, F. (2019-a), "Osmanlı'nın Dağılmasını Engelleme Çabası Olarak Üç Siyasi Fikir Hareketi", *OTAM,* Sayı: 45, s. 1-21, https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/72683/1%20Fahri%20Atasoy.pdf?sequence=1&isAllowed=y (12.02.2022).

Atasoy, F. (2019-b), "Küreselleşen Dünyada "Milli Kültür Politikası" Nasıl Olmalıdır", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 109, s. 130-143.

Atasoy, F. (2018), *Küreselleşme ve Milliyetçilik*, İstanbul: Ötüken.

Atasoy, F. (2012), "Yeni Çağda Değişen Dünya Dengeleri Karşısında Türk Milliyetçiliği, *Türk Yurdu,* Yıl: 101, Sayı: 295, https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1073 (12.06.2022).

Atasoy, F. (2010), "Küreselleşme Çağında Yeniden İpek Yolu", *Bir Kültür Koridoru Olarak İpek Yolu Sempozyumu, UNESCO TMK-Kültür ve Turizm Bakanlığı,* https://www.academia.edu/3855353/K%C3%BCreselle%C5%9Fme_%C3%87a%C4%9F%C4%B1nda_Yeniden_%C4%B0pek_Yolu (30.11.2021).

Atatürk, M. K. (2019), *Nutuk-I,* Ankara, TTK.

Atatürk, M. K. (2019), *Nutuk-II,* Ankara, TTK.

Atatürk, M. K. (2006), *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

Atatürk, M. K. (1997), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* Cilt: 2, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Atılgan, G. (2014), "İdeoloji", *Siyaset Bilimi,* İstanbul: Yordam.

Atılgan, G. (2009), "Sosyalist Milliyetçilik Söylemi (Türkiye, 1961-1968): Temeller, Ayrılıklar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 64, Sayı: 3, s. 1-25, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/35944 (20.05.2022).

Atsız, H. N. (1997), "Sıfıra Cevap", *Atsız Makaleler-II*, İstanbul: İrfan.

Attila, İ. (2008), *Hangi Atatürk*, İstanbul: İş Bankası.

Avagyan, A. (2005), "İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ermeni Siyasi Partileri Arasındaki İlişkiler", *Ermeniler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul: Aras.

Avcıoğlu, D. (1967), "Emperyalist ve Sosyalist Açılardan Millet Gerçeği ve Milliyetçilik", *YÖN*, Yıl: 6, Sayı:216.

Avcıoğlu, D. (1966), "Sınıf Mücadelesi, Sosyalizm ve Milliyetçilik" *YÖN*, Yıl: 5, Sayı:182.

Avcıoğlu, D. (1965-a), "Az Gelişmiş Ülkelerde Antiemperyalist Mücadele Halkçı, Devletçi, Devrimci ve Milliyetçi Kalkınma Yolu", *YÖN*, Yıl: 4, Sayı:111.

Avcıoğlu, D. (1965-b), "Türk Milliyetçilerine Sesleniş", *YÖN*, Yıl: 4, Sayı: 110.

Avineri, S. (2020), "Marksizm ve Milliyetçilik", *Teori ve Politika Dergisi*, Sayı:27, https://www.teorivepolitika.net/index.php/okunabilir-yazilar/item/198-marksizm-ve-milliyetcilik (05.01.2021).

Aybar, M. A. (1988), *Türkiye İşçi Partisi Tarihi 1*, İstanbul: BDS.

Aybay, R. (2011), "Osmanlı Devleti'nde Uyrukluk (Tabiiyet)", *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, İstanbul: İş Bankası.

Aydın, M., Çelikpala, M., Yeldan, E., Güvenç, M., Zaim, O. Z., Hawks, B. B., Sokullu, E. C., Yıldırım, K., Ayhan, B., Çoban, M. K., Kaya, S. (2022), *Kantitatif Araştırma Raporu: Türkiye Siyasal Sosyal Eğilimler Araştırması 2021*,

İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Türkiye Çalışmaları Grubu Akademetre ve Global Akademi.

Aydın, M. vd. (2022), *Kantitatif Araştırma Raporu: Türkiye Siyasal Sosyal Eğilimler Araştırması 2021,* İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Türkiye Çalışmaları Grubu Akademetre ve Global Akademi.

Aydın, M. vd. (2021), *Kantitatif Araştırma Raporu: Türkiye Siyasal Sosyal Eğilimler Araştırması 2020,* İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Türkiye Çalışmaları Grubu Akademetre ve Global Akademi.

Aydın, S. (2003), "Sosyalizm ve Milliyetçilik: Galiyefizmden Kemalizme Türkiye'de "Üçüncü Yol" Arayışları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik,* İstanbul: İletişim.

Aydın, S. (2000), *Modernleşme ve Milliyetçilik*, İstanbul: Gündoğan.

Aydoğan, B. M. (2022), https://twitter.com/budun9/status/1501285115795755016 (26.05.2022).

Aysal, N. (2006), "Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 37-38, s. 15-53, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/20591 (14.02.2022).

Aykutalp, A. (2017), "Yurttaşlığın Değişen Yüzü: Ulus-Devletten Küreselleşmeye Yurttaşlığın Dönüşümü", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı: 13, http://sosbilder.igdir.edu.tr/Makaleler/1137474608_makale%2019%20say%c4%b1%2013%20ay.%20aykutalp%20pdf.pdf (09.11.2020).

Aytürk, İ. (2021), "Siyaset ve Gençlik 3: 'Muhalefet yapan bir milliyetçilik'", https://kisadalga.net/haber/detay/siyaset-ve-genclik-3-muhalefet-yapan-bir-milliyetcilik_5078 (30.09.2022).

Ayvazoğlu, B. (2003), "Tanrıdağ'dan Hira Dağı'na Uzanan İnce Yollar", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik,* İstanbul: İletişim.

Ayverdi, S. (2011), *Ne İdik Ne Olduk*, İstanbul: Kubbealtı.

Bahçeli, D. (2022), 19 Nisan 2022 Tarihli Grup Toplantısı Konuşması, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/4995/index.html (23.09.2022).

Bahçeli, 03.02.2021, https://twitter.com/dbdevletbahceli/status/1356946505232506892, (05.02.2021).

Bahçeli, D. (2021), Malazgirt Zaferi'nin 950'nci Yıl Dönümü ve Büyük Taarruz'un 99. yıl dönümü münasebetiyle yaptığı basın açıklaması, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/4862/index.html (03.09.2022).

Bahçeli, D. (2017), 26 Eylül Türk Dil Bayramı münasebetiyle yayınladığı mesaj, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/4304/index.html (03.09.2022).

Bahçeli, D. (2016-a), Olağanüstü Hal ilanıyla ilgili yaptıkları yazılı basın açıklaması, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/4111/index.html (19.08.2022).

Bahçeli, D. (2016-b), 21 Haziran 2016 Tarihli Grup Toplantısı Konuşması, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/4095/index.html (22.08.2022).

Bahçeli, D. (2013), 4 Haziran 2013 Tarihli Grup Toplantısı Konuşması, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/2856/index.html (15.08.2022).

Bahçeli, D. (2010), 12 Eylül 2010 Anayasası referandumu sonuçları hakkında yaptıkları yazılı basın açıklaması, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/927/index.html (13.08.2022).

Bahçeli, D. (2007), 8 Ağustos 2007 Tarihli Grup Toplantısı Konuşması, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/13/index.html (11.08.2022).

Bahçeli, D. (2002), "Devlet Bahçeli: MHP AB Karşıtı Değildir", https://www.mynet.com/devlet-bahceli-mhp-ab-karsiti-degildir-110100027394 (18.01.2023).

Bahçeli, D. (2000), Genel Başkanımız Dr. Devlet Bahçeli'nin MHP 6. Olağan Büyük Kongresinde Yapmış Oldukları Konuşma 5 Kasım 2000, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/322/index.html (24.06.2022).

Bahçeli, D. (1999), 18 Nisan Seçimleri İle İlgili Toplantıda Yapmış Olduğu Konuşma, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/962/index.html (06.08.2022).

Bakırcı, M. (2004), "II. Meşrutiyet Dönemi Din Sosyolojisinin Önemli Bir Kaynağı: İSLÂM MECMUASI (1914-1918)", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 17, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/184411 (24.02.2022).

Balkılıç, Ö. (2010), "Rüşeym Halinde Türk Milliyetçiliği: Türk Yurdu Dergisi (1911-1918)", *Mülkiye*, Cilt: 34, Sayı: 266, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/497 (25.03.2022).

Baltacıoğlu, İ. H. (1932), *Mürebbilere*, İstanbul: Sühulet kütüphanesi.

Baudrillard, J. (2011), Simülakrlar ve Simülasyon, Ankara: Doğu Batı.

Bauman, Z. (2012), *Küreselleşme*, İstanbul: Ayrıntı.

Baumann, G. (2006), *Çok Kültürlülük Bilmecesi*, Ankara: Dost.

Bayri, H. (2011), *Türkiye'de Kimlik Siyaseti İslamcı, Siyaset ve Etnik Ayrılıkçılık*, Ankara: A Kitap.

Baykal, H. (2013), "Milli Mücadelede Basın", *TC Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi*, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1172313 (28.03.2022).

Baykent, S. (2019), Avrupa'nın Düşman Kardeşleri: Popülizm ve Milliyetçilik, https://www.indyturk.com/node/26166/t%C3%BCrkiyeden-sesler/avrupa%E2%80%99n%C4%B1n-d%C3%BC%C5%9Fman-karde%C5%9Fleri-pop%C3%BClizm-ve-milliyet%C3%A7ilik (21.12.2021).

Bayraktar, Ö. (2016), *Ülkücü Harekette Bölünme: Milliyetçi Hareket Partisi ve Büyük Birlik Partisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Beaud, M. (2015), *Kapitalizmin Tarihi*, İstanbul: Yordam.

Bekar, N. (2020), "Avrupa'da Zamanın Ruhu: Aşırı Sağ ve Irkçılığın Yükselişi Devam Ediyor", AA, https://www.aa.com.tr/tr/analiz/avrupa-da-zamanin-ruhu-asiri-sag-ve-irkciligin-yukselisi-devam-ediyor/1744277 (14.12.2021).

Bekar, N. (2018), "Avrupa Birliği Ülkelerinde Yabancı Düşmanlığı ve Avrupa Güvenliğine Etkisi", *Bilgi Strateji*, Cilt: 10, Sayı: 18, s. 111-142, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/678001 (13.01.2022).

Bekcan, U. (2018), "Sovyet-Çin Uyuşmazlığını Anlamak: 20. Kongre'den 1963 Parti Mektuplarına", *The Turkish Yearbook of International Relations*, Cilt: 49, s. 89-115,https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/735585 (20.01.2022).

Bektaş H. ve Köse, D. T. (2020), "Huntington'un Fonksiyonellik Ölçütü Bağlamında MHP", *Journal of Political Administrative and Local Studies*, Cilt:3, Sayı:1, s.1-22, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1095147 (12.05.2022).

Belge, M. (2018), *"Siz İsterseniz…" Popülizm Üzerine Yazılar*, İstanbul: İletişim.

Belge, M. (2012), *Militarist Modernleşme Almanya, Japonya ve Türkiye*, İstanbul: İletişim.

Bell, D. (1962), *The End of Ideology On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*, New York: Free Press.

Belli, M. (1970), "Devrimci Milliyetçilik ile Proleter Enternasyonalizmi Birbirini Tamamlar", *Aydınlık*, Sayı: 23, s. 357-371.

Beneton, P. (1991), *Muhafazakarlık*, İstanbul: İletişim.

Benlisoy, F. ve Çetinkaya, Y. D. (2008), "İştirakçi Hilmi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol*, İstanbul: İletişim.

Beriş, H. E. (2022), "Millet İttifakı ve Açmazları", https://kriterdergi.com/dosya-siyasi-partiler/millet-ittifaki-ve-acmazlari (15.10.2022).

Berkes, N. (2012), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi.

Berkes, N. (1975), *İslamcılık, Ulusçuluk, Sosyalizm*, Ankara: Bilgi.

Berktay, F. (2020), "Osmanlı'dan Bugüne Kadın Mücadele Tarihine Bir Bakış", https://www.youtube.com/watch?v=9GivD4ddykg (19.10.2022).

Berktay, F. (2010), *Tarihin Cinsiyeti*, İstanbul: Metis.

Berlin, Isaiah (2004), *Romantikliğin Kökleri*, İstanbul: Yapı Kredi.

Berman, S. (2016), "Populism Is Not Fascism But It Could Be a Harbinder", *Foreign Affairs*,http://cf.linnbenton.edu/artcom/social_science/clarkd/upload/Populism%20Is%20Not%20Fascism.pdf (23.12.2021).

Bernasconi, R. (2015), *Irk Kavramını Kim İcat Etti?,* İstanbul: Metis.

Bernstein, E. (1991), *Evrimsel Sosyalizm*, İstanbul: Kavram.

Berzeg, K. (2019), *Liberalizm Demokrasi Kapıkulu Geleneği*, Ankara: Liberte.

Best, S. ve Kellner, D. (2011), *Postmodern Teori*, İstanbul: Ayrıntı.

Bezci, B. (2017), "Avrupa'da Göç Politikaları, İslamofobi ve Aşırı Sağın Yükselişi", *Avrupa'da Göç ve İslamofobi*, Ankara: DİAM.

Breuilly, J. (2000), "Nationalism and the History of Ideas", *The British Academy,* https://www.researchgate.net/publication/30528392_Nationalism_and_the_History_of_Ideas (22.11.2020)

Bice, H. (2009), "Doğu Türkistan'da Demografik Asimilasyon", *Türk Yurdu*, https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=2404 (30.11.2021).

Bila, F. (1999), "Rahşan Ecevit'ten bomba gibi sözler", *Milliyet*, 15.05.1999, https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/rahsan-ecevitten-bomba-gibi-sozler-5249258 (23.06.2022).

Bilgili, A. S. (2014), "Eğitim Programlarımızda Türk-İslâm Sentezi Meselesi (1980-2000 Yılları Arasındaki Tartışmalara Bir Projeksiyon)", *e-Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/180069 (09.05.2022).

Bilgin, N. (2007), *Kimlik İnşası*, Ankara: Aşina.

Bilgin, O. (2018), "Türk Milliyetçiliği ve Kemalizm Meselesi: Hegemonya, Asimilasyon, Mücadele", *Akademik Hassasiyetler*, Cilt: 5, Sayı: 10, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/613447 (24.04.2022).

Billig, M. (2002), *Banal Milliyetçilik*, İstanbul: Gelenek.

Bingöl, Y. ve Pakiş, A. (2015), "Milliyetçiliğin Anadolucu Söylemde Yeniden Üretimi", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 49, Sayı: 1, s.1-27.

Bolay, S. H. (1962), "Emniyet Supabı", *Milli Yol*, Yıl: 1, Sayı: 6.

Bon, L. (1997), *Kitleler Psikolojisi*, İstanbul: Hayat.

Bora, A. (2011), *Feminizm Kendi Arasında*, Ankara: Ayizi.

Bora, T. (2022), "Şehirli, modernist, seküler faşizm de olabilir", *Serbestiyet*, https://serbestiyet.com/haberler/sehirli-modernist-sekuler-fasizm-de-olabilir-94361/ (27.09.2022).

Bora, T. (2020), *Cereyanlar*, İstanbul: İletişim.

Bora, T. (2018), *Türk Sağının Üç Hali*, İstanbul: Birikim.

Bora, T. (2017), "Ordu ve Milliyetçilik", *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*, İstanbul: Birikim.

Bora, T. (2009), "Analar, Bacılar, Orospular: Türk Milliyetçi-Muhafazakâr Söyleminde Kadın", *Şerif Mardin'e Armağan*, İstanbul: İletişim.

Bora, T. (2000), "Faşizmin Halleri", *Birikim*, Sayı: 133, https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-133-mayis-2000/2326/fasizmin-halleri/3290 (30.05.2021).

Bora, T. ve Can, K. (2016), *Devlet ve Kuzgun*, İstanbul: İletişim.

Bora, T. ve Can, K. (2000), *Devlet, Ocak, Dergâh*, İstanbul: İletişim.

Bora, T. (2000), "Faşizmin Halleri", *Birikim*, Sayı: 133, https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-133-mayis-2000/2326/fasizmin-halleri/3290 (30.05.2021).

Boran, B. (2016), *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, İstanbul: Yordam.

Boratav, K. (2010), *Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye*, İstanbul: Yordam.

Bostan, H. (2019), "Said Halim Paşa ve Fikirleri", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, Cilt: 8, Sayı: 22, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/857508 (15.02.2022).

Boz, H. (2021), "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde Türkçü Politikalar", *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Milliyetçilik,* Konya: Palet.

Bozarslan, H. (2003), "Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik,* İstanbul: İletişim.

Bozdoğan, A. (2006), "'Dönem' ve 'Akım' Nitelemeleri Arasında Kalmış Bir Terim: Milli Edebiyat", *İlmi Araştırmalar*, Sayı: 22, s. 15-32, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/73581 (18.03.2022).

Bozkurt, C. (2013), "Milliyetçi Bir Mücadele Adamı Kemal Fedai Coşkuner ve Fedai Dergisi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 203, s. 151-190, https://app.trdizin.gov.tr/makale/TVRZNE16WTBOQT09/milliyetci-bir-mucadele-adami-kemal-fedai-coskuner-ve-fedai-dergisi (10.05.2022).

Bozkurt, V. (2018), "Küreselleşme, Sınır Aşan Göçler ve Kamuoyu", *Sınır Aşan Göçler Komisyonu Raporu*, Ankara: Ar-ge Yayınları.

Bozkurt, V. (2000). "Küreselleşme: kavram-gelişim ve yaklaşımlar", *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources,* 2(1), https://www.researchgate.net/publication/331413686_KURESELLESME_Kavram_Gelisim_ve_Yaklasimlar (29.09.2021).

Bozkurt, V. (1999), "Ulus Devlet"in Aşılması ve Avrupa Birliği", *XXI. Yüzyıla Doğru Türk Milliyetçiliği Özel Sayısı*, Ankara: Türk Yurdu.

Bravo, I. B. (2005), "Tarihin Sonu, İlerleme ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:29, Sayı: 2, s. 125-138, https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php (26.10.2021).

Brzezinski, Z. (1994), *Büyük Çöküş*, Ankara: Kültür.

Budak, E. (2008), "11 Eylül Olayları Işığında Almanya'da İslam Algısı: Bir Kopuş mu, Süreklilik mi?", *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt 6, Sayı: 15, s. 35-67, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/302514 (15.12.2021).

Bulut, N. (2003), "Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu mu?", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 52, Sayı: 2, s.173-193, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/282/2573.pdf (12.09.2021).

Burke, E. (2016), *Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler*, Ankara: Kadim.

Calhoun, C. (2012), *Milliyetçilik,* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Callinicos, A. (2021), "Neoliberal Kapitalizm İçe Doğru Patlıyor Günümüzde Küresel Yıkım ve Aşırı Sağ", *Enternasyonal Sosyalizm*, Sayı:8, https://www.enternasyonalsosyalizm.org/neoliberal-kapitalizm-ice-dogru-patliyor-gunumuzde-kuresel-yikim-ve-asiri-sag.html (24.12.2021).

Can, İ. (2013), "Felsefeden Siyasete: Heidegger'in Nazizmle İlişkisi", *İnsan & Toplum*, Cilt: 3, Sayı: 5, s. 85-110, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2445372 (24.01.2023).

Can, K. (2022), "MHP ile AKP'nin Maceralı Birlikteliği", https://www.gazeteduvar.com.tr/mhp-ile-akpnin-macerali-birlikteligi-haber-1577405 (15.10.2022).

Can, Y. K. (2019), "Türkiye'de milliyetçilik: Kökeni ve güncel cevapları", https://tr.boell.org/tr/2019/08/22/turkiyede-milliyetcilik-kokeni-ve-guncel-cevaplari (04.02.2022).

Canefe, N. (2007), *Anavatandan Yavruvatana Milliyetçilik, Bellek ve Aidiyet*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Carr, E. H. (1990), *Milliyetçilik ve Sonrası*, İstanbul: İletişim.

Castells, M. (2008), *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Ağ Toplumunun Yükselişi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Castles, F. ve Miller, M. J. (2008), *Göçler Çağı Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Cemal Paşa (2010), *1913-1922 Anılarım*, İstanbul: Paraf.

Cerrahoğlu, A. (1975), *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İstanbul: May.

Cesaire, A. (2005), *Sömürgecilik Üzerine Söylev*, İstanbul: Doğu.

Cesur, E. (2017), "Osmanlı Dönemi Sosyalizm Tartışmaları ve "İştirâk" Kavramı", *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 3, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/325154 (10.03.2022).

Cevizci, A. (1999), *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma.

Ceylan, Ş. Ş. (2006), "Francis Fukuyama ve Tarihin Sonu Tezi", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 10, s. 233-252, http://acikerisim.ticaret.edu.tr/xmlui/handle/11467/326 (09.11.2021).

Chatterjee, P. (2013), "Kadın Sorununa Milliyetçi Çözüm", *Vatan, Millet, Kadınlar*, İstanbul: İletişim.

Chatterjee, P. (2002), *Ulus ve Parçaları*, İstanbul: İletişim.

Chatterjee, P. (1996), *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*, İletişim: İstanbul.

Serfati, C., Udry, C. A., Chesnais, F. (2001), "Küreselleşme Karşıtı Hareketin Geleceği", Çev. Gülcan Tuvana, Birikim, Sayı: 148, https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-148-agustos-2001/2339/kuresellesme-karsiti-hareketin-gelecegi/2904 (08.01.2022).

Cohen, R. (2008), *Global Diasporas: An Introduction*, New York: Routledge.

Comte, A. (1964), "Pozitif Felsefe Dersleri", Çev. Ümit Meriç, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 19, s.213-258, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4828 (23.12.2020).

Copeaux, E. (2000), *Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, İstanbul: Tarih Vakfı.

Coşar, S. (2003), "Milliyetçi Liberalizmden Liberal Milliyetçiliğe", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik,* İstanbul: İletişim.

Coşkun, V. (2022), "Akşener'in İmtihanı", *Serbestiyet*, https://serbestiyet.com/gunun-yazilari/aksenerin-imtihani-106630/ (24.10.2022).

Coşkun, V. (2009), "Cumhuriyet Anayasalarında Vatandaşlık", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12-13, Sayı: 16-17-18-19, s. 1-21, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/213981 (04.04.2022).

Coşkun, Y. (2015), "1908-1918 Milli İktisat Dönemi Üzerine Bazı Notlar", *Birinci Dünya Savaşı'nın Yüzüncü Yılında Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Vatan Savunması,* Ankara: Koleksiyoncular Derneği.

Çağaptay, S. (2003), "Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde Irk, Dil ve Etnisite", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik,* İstanbul: İletişim.

Çağırkan, B. (2018), "Modernizm ve Postmodernizm Bağlamında Milliyetçiliğin Aidiyet Algısı Üzerine Etkisi", *P.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, https://dergipark.org.tr/tr/pub/pausbed/issue/39950/394669 (18.11.2021).

Çağlar, A. ve Uluçakar, M. (2017), "Günümüz Türkçülüğünün İslamla İmtihanı: Türk-İslam Sentezi ve Aydınlar Ocağı", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat*

Araştırmaları Dergisi, Cilt: 26, s.119-139, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/582105 (08.05.2022).

Çakı, C. ve Topbaş, H. (2018), "Almanya İçin Alternatif Partisi'nin Göçmen Karşıtı Propaganda Faaliyetlerini 2017 Alman Federal Seçimleri Üzerinden Okumak", *Erciyes İletişim Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 4, s. 59-74, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/516406 (12.01.2022).

Çakı, C. ve Gülada, M. O. (2018), "Nazizm İdeolojisinde Alman Kadınları: "Ns-Frauen-Warte" Propaganda Dergisi Üzerine İnceleme", *Medeniyet ve Toplum*, Cilt: 2, Sayı: 2, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/603406 (29.12.2021).

Çakır, B. (2012), *Cinsiyetçi Milliyetçilik: Osmanlı ve Britanya İmparatorlukları'nın Milliyetçilik Algısında Modern Kadın Söylemi (1860-1930),* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çakır, Ö. (2014), "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Sırat-ı Müstakîm ve Sebîlürreşad Dergilerine Türk Dünyasından Gönderilen Bazı Mektuplar", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 5, Sayı:1, s. 237-246, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/253913 (12.02.2022).

Çakır, S. (2018), "Feminizm Ataerkil İktidarın Eleştirisi", *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Çakır, S. (2007), "Türkiye'de Kadın Kurtuluş Hareketi", Haber Bülteni, https://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/f73c265c3fda8f1_ek.pdf?dergi=HABER%20B%DCLTEN%DD (22.03.2022).

Çakmak, B. (2011), "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Uzanan Çizgide Osmanlı'da Kadın Hareketleri, Dönemin Tiyatrosu'nda Kadının Temsili ve Kadın Sorunu", *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi*, Sayı: 18, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/172583 (23.03.2022).

Çalen, M. K. (2015), *Yeni Nesil Ülkücüler*, İstanbul: Aygan.

Çalışlar, İ. (2010), *Halide Edip Biyografisine Sığmayan Kadın*, İstanbul: Everest.

Çancı, H. (2008), "Değişmeyen Boyutları Bağlamında Milliyetçiliğe Teorik ve Kavramsal Bir Bakış", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Cilt:13, Sayı:2, s.105-116, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/194736 (15.09.2020).

Çankaya, E. (2016), "Türk Ulusçuluğunun Kültürel Araçları", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 49, Sayı: 2, s. 55-78, https://ammeidaresi.hacibayram.edu.tr/Dergiler (07.04.2022).

Çarhoğlu, B. (2007), Medeniyetler Çatışması ve Batı Medyasında İslam Söylemi: Almanya Örneği, *Doğu Batı Dergisi*, Yıl: 10, Sayı: 41.

Çavdar, T. (1991), *İttihat ve Terakki*, İstanbul: İletişim.

Çavdar, T. (2013), *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*, Ankara: İmge.

Çaylak, A. ve Kaymal, C. (2021), "Toplumsal Bütünleşme ve Toplumsal Ayrışma Bağlamında Milliyetçiliğin Eleştirel Analizi: Milliyetçi Hareket Partisi Üzerinden Bir İnceleme", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 6, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1855397 (03.09.2022).

Çelebi, E. (2008), *David Hume'da Nedensellik Bağlamında Ahlak ve Hürriyet Problemi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Çelik, S. (2017), "Avrupa'da Aşırı Sağ Partilerin Yeni Yüzü: Kadınlar", https://www.evrensel.net/haber/333864/avrupada-asiri-sag-partilerin-yeni-yuzu-kadinlar (30.12.2021).

Çenberci, E. ve Gövdere, B. (2017), "Göç Krizinin, Brexit Kararına ve Avrupa Birliği'nin Geleceğine Muhtemel Etkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Cilt: 22, Göç Özel Sayısı, s.1427-1442, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1014256 (21.01.2022).

Çetin, H. (2001), "Devlet, İdeoloji ve Eğitim", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:25 Sayı:2,http://www.politikadergisi.com/sites/default/files/kutuphane/devlet_ideoloji_ve_egitim_-_www.politikadergisi.com_.pdf (23.12.2020).

Çetinkaya, S. G. (2020), "Türk El Sanatları Tanıtma Derneği Ve Faaliyetleri (1953-1960)", *Milli Kültür Araştırma Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, s. 101-113, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1135364 (25.05.2022).

Çetinsaya, G. (2005), "İslamcılıktaki Milliyetçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık,* İstanbul: İletişim.

Çıkın, C. (2007), *Yeni Gün Gazetesi (1918-1923),* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Anabilim Dalı, Ankara.

Çınar, M. (2007), *Anadoluculuk Hareketinin Gelişimi ve Anadolucular ile Cumhuriyet Halk Partisi Arasındaki İlişkiler (1943-1950)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Çiğdem, A. (1993), *Aydınlanma Felsefesi*, İstanbul: Ağaç.

Çilliler, Y. (2015), "Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, s. 45-65, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/17953 (13.02.2022).

Çokoğullar, E. ve Bozaslan B. M. (2014), "Eğitim ve Eşitlik Talebiyle Şekillenen Osmanlı Kadın Hareketinin Milliyetçi Söylemle Eklemlenmesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 54, Sayı: 1, s. 171-190, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2153518 (23.03.2022).

Çolak, Ç. D. (2019), "1944 Irkçılık – Turancılık Davası: Tutuklamalar, İşkenceler, Savunmalar", *Turan ve Turancılık*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

Çolakoğlu, S. (1999), "Çin-Sovyet İttifakı Döneminde (1950-1963) Orta Asya", *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 8, s. 13-25. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/234717 (16.01.2022).

Çöpoğlu, M. O. (2017), "Avrupa'da Yükselen Popülist Aşırı Sağ Partiler: Özgürlükler ve Uluslar Avrupası (ENF) Grubu Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 7, s. 1-17 https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijoses/issue/31008/331142 (10.01.2021).

Dağdelen, A. (2012), "Atatürk Milliyetçiliği ve Temel Kırılma Noktası: 12 Eylül Milliyetçiliği", *Cag University Journal of Social Sciences*, Cilt: 9, Sayı: 2, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/696016 (05.04.2022).

Dağıstan, A. (1996), "Millî Mücadele'de Mustafa Suphi Olayı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 34, s. 171-193, https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Adil-DA%c4%9eISTAN-Mill%c3%ae-M%c3%bccadelede-Mustafa-Suphi-Olay%c4%b1.pdf (11.03.2022).

Dal, A. S. (2014), "İhsanoğlu'nu destekleyen partiler seçimi değerlendirdi", *AA*, 14.08.2014, https://www.aa.com.tr/tr/politika/ihsanoglunu-destekleyen-partiler-secimi-degerlendirdi/131586 (18.01.2023).

Danış, D. (2016), "Türk Göç Politikasında Yeni Bir Devir", *SAHA*, Sayı: 2, s. 6-11.

Darendelioğlu, İ. (1977), *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*, İstanbul: Toker.

Davutoğlu, A. (2001), "Türkiye'den Tepkiler Fukuyama'dan Huntington'a Bir Bunalımı Örtme Çabası ve Siyasi Teorinin Pragmatik Kullanımı", *Medeniyetler Çatışması*, Ankara: Vadi.

Dede, K. (2015), *Türk Ulusunun İnşası Sürecinde Romanın Rolü, 1923-1938*, (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Değirmencioğlu, G. (2015), "Milli Mücadele Dönemi'nde Mizah Basını: "Güleryüz" Mizah Gazetesinde Yayımlanan Karikatürlerin İçerikleri Üzerine Bir İnceleme", *Global Media Journal TR Edition*, Cilt: 6, Sayı: 11, https://globalmediajournaltr.yeditepe.edu.tr/sites/default/files/Gu%CC%88rsoy%20DEG%CC%86I%CC%87RMENCI%CC%87OG%CC%86LU.pdf (29.03.2022).

Dellaloğlu, B. F. (2020), "Küreselleşmenin Sosyolojisi", *Gazete Duvar*, https://www.gazeteduvar.com.tr/kuresellesmenin-sosyolojisi-makale-1501667 (18.11.2021).

Demir, A. (2007). "Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinde Millî Kimlik İnşa Unsuru Olarak Mekân", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi ICANAS*, https://www.salakfilozof.com/omer-seyfettinin-hikayelerinde-milli-kimlik-insa-unsuru-olarak-mekan-dr-ayse-demir/ (18.03.2022).

Demir, G. Y. (2010), "Türk Tarih Tezi ile Türk Dil Tezinin Kavşağında Güneş-Dil Teorisi", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 19, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/214376 (08.04.2022).

Demir, Ş., Sesli, M., Yılmaz, V. (2008), "Türk Modernleşmesi: Eleştirel Bir Bakış", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, s. 77-90, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/801844 (07.02.2022).

Demir, Z. (2021), "İttihat ve Terakki Dönemi İktisat Politikası Tartışmaları", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, s. 180-220, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1601370 (01.03.2022).

Demircioğlu, E. (1999), "Eduard Bernstein kimdir?", *Teori ve Politik*, https://www.teorivepolitika.net/images/tvp015y07.pdf (16.02.2021).

Demirel, F. N. (2019), *Çin Halk Cumhuriyeti'nde Milliyetçilik Anlayışının Dış Politika Üzerindeki Etkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.

Demirel, İ. (2011), "Hareket Felsefesinden Milliyetçiliğe", *Türk Yurdu,* Yıl: 100, Sayı: 283, https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1426 (10.05.2022).

Demirkol, G. (2015), "Kurtuluş Savaşı'nda Mizahın İki Cephesi: Güleryüz, Aydede'ye Karşı", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı: 41, https://www.researchgate.net/publication/328955688_Kurtulus_Savasi'nda_Mizahin_Iki_Cephesi_Guleryuz_Aydede'ye_Karsi (29.03.2022).

Demirtaş, B. (2007), "Jön Türkler Bağlamında Osmanlı'da Batılılaşma Hareketleri", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 13, s. 389-408, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/214896 (09.02.2022).

Devran, Y. ve Özcan, Ö. F. (2016), "15 Temmuz Darbe Girişimi: Gelenekselden Yeniye Medya Araçlarının Kullanımı", *Online Academic Journal of Information Technology*, Cilt: 7, Sayı: 25, https://search.trdizin.gov.tr/yayin/detay/239233/ (19.08.2022).

Devrimci İşçi, 1992, "Neo-faşist Terörün Fikir Babaları Devlet Partileridir", http://www.devrimci-isci.com/devrimci_isci/%C3%96zelsayi/DI-%C3%96zel-Scan/DI-%C3%96Z-9210.pdf (15.08.2022).

Doğan, E. (2011), "Türk Solunun Kısa Tarihi: Sosyalizmi Milliyetçilikle Eklemlemek", *Doğu Batı Dergisi*, Yıl: 15, Sayı: 59.

Doğaner, Y. (2012), "Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlı'da Basın", *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 1, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/623572 (16.03.2022).

Dickens, C. (1975), *İki Şehrin Hikayesi*, İstanbul: Altın Kitaplar.

Dimitrov, G. (1976), *Faşizm ve İşçi Sınıfı*, İstanbul: İnter.

Dinçaslan, B. (2022), https://twitter.com/bdincaslan1/status/1507315091628343299 (01.10.2022).

Dinçaslan, B. (2020), https://twitter.com/bdincaslan1/status/1270462504607629314 (30.09.2022).

Dinçaslan, B. (2021-a), "Milliyetçi Gençlik Kongre Çağrısı", *TamgaTürk*, 02.12.2021, https://www.tamgaturk.com/yazarlar/m-bahadirhan-dincaslan/milliyetci-genclik-kongresi-cagrisi/17271/ (20.01.2021).

Dinçaslan, B. (2021-b), "Post-AKP Dönemine Milliyetçiliği Hazırlamak", *TamgaTürk*, 26.10.2021, https://www.tamgaturk.com/yazarlar/m-bahadirhan-dincaslan/post-akp-donemine-milliyetciligi-hazirlamak/17249/ (20.01.2022).

Dobb, M. (1990), *Kapitalizmin Dünü ve Bugünü*, İstanbul: İletişim.

Doğu, B., Bayraktutan, G., Binark, M., Çomu, T., İslamoğlu, G., Aydemir, A. T., (2014), "Milliyetçi Hareket Partisi'nin Alternatif Mecra Arayışında 2011 Genel Seçimleri ve Twitter Kullanımı", *Global Media Journal: TR Edition,* Cilt: 4, Sayı: 8, http://globalmediajournaltr.yeditepe.edu.tr/sites/default/files/dogu-et-al.pdf (14.08.2022).

Duman, F. (2010), "Ulus-Devlet: Rousseaucu Genel İrade Bağlamında Bir Değerlendirme", *Demokrasi Platformu Dergisi,* Yıl:6, Sayı:23, s.89-116, https://www.academia.edu/31024183/Ulus_Devlet_Rousseaucu_Genel_%C4%B0rade_Ba%C4%9Flam%C4%B1nda_Bir_De%C4%9Ferlendirme_Nation_State_A_Reflection_in_the_context_of_Rousseauean_General_Will_ (10.11.2020).

Duman, H. H. (2007), "Osmanlı Döneminde Yerel Basın (1828-1922)", *Türkiye'de Yerel Basın*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi.

Durakbaşa, A. (2017), *Halide Edip Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İstanbul: İletişim.

Dural, A. B. (2019-a), *Çağdaş Siyasal İdeolojiler'de Kuram-Yöntem-Güncel Yaklaşımlar*, İstanbul: Bilge Karınca.

Dural, A. B. (2019-b), "Gökalp- Akçura Dikotomisi Üzerinden Türk Düşünce Tarihinde 'Karıştır-Barıştırcı' Zihniyetin İflası", https://www.researchgate.net/publication/331648695_GOKALP-_AKCURA_DIKOTOMISI (17.10.2022).

Dural, A. B. (2018), *Batı'da ve Türkiye'de Kuramsal Milliyetçilik,* İstanbul: Bilge Karınca.

Dural, A. B. (2017), "Ülkücü Hareketin Analitik Yakın Tarihi", *Ülkü-Yaz,* https://www.ulkuyaz.org.tr/prof-dr-baran-dural-ulkucu-hareketin-yakin-tarihi/ (27.05.2022).

Dural, A. B. (2016), "Kürt Sorunu Türkiye'nin Tek Başına Çözebileceği Bir olgu Değil", *Yeni Nesil Ülkücüler-2: 'Kürt Sorunu' ve MHP Üzerine*, Ankara: Karaağaç.

Dural, A. B. (2014-a), *Atatürk ve Liderlik*, İstanbul: Paradigma.

Dural, A. B. (2014-b), *Milliyetçiliğin Yakın Tarihi*, Edirne: Cumartezleri.

Dural, A.B. (2014-c), "Ülkücü Hareketin Analitik Yakın Tarihi", *Türk Milliyetçiliği: Yeni Yaklaşımlar, Yeni Tartışmalar-II*, Denizli: Türk Ocakları.

Dural, A. B. (2013), *Türk Modernleşmesinde Temel Tartışmalar*, Ankara: Paradigma.

Dural, A. B. (2012), "Antonio Gramsci ve Hegemonya", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:11, Sayı:29, https://dergipark.org.tr/en/pub/esosder/issue/6153/82675 (19.02.2021).

Dural, A. B. (2011), *Pratikten Teoriye Milliyetçi Hareket*, İstanbul: Bilge Karınca.

Dural, A. B. (2006), "Nurettin Topçu'da Eğitim Düşüncesi", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 2, s. 48-70, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/321771 (11.05.2022).

Dural, A. B. (2005), "Kemalist Gelenek Karşısında Ana-Damar Türk Muhafazakarlığının Tarihsel Seyri", *Muhafazakâr Düşünce*, Cilt: 1, Sayı: 4, https://dergipark.org.tr/tr/pub/muhafazakar/issue/55993/768139 (07.05.2022).

Duran, H. (2017), *Meral Akşener'in Siyasi Anlamı ve İyi Parti*, İstanbul: Seta.

Durgun, Ş. (2021), "Parti Siyasetinden İttifak Siyasetine", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 2, s. 500-519, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2048516 (13.10.2022).

Durgun, Ş. (2019), "Türk Ulusal Kimliğinin İnşasında Orta Asya Etkisi", *Orta Asya Türk Kültürünün Anadolu Kültürüne Etkileri Uluslararası Sempozyumu*, http://acikerisim.gelisim.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11363/2285/Senol%

20Durgun%20-%20Bildiri%202019.pdf?sequence=1&isAllowed=y (22.04.2022).

Durmuşoğlu, Y. G. (2013), *Türkçü Mustafa Suphi'nin Sultan Galiyev'in Milli Komünizm Fikrinden Etkilenmesi ve Anadolu'ya Yönelik Sosyalist Faaliyetleri,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.

Duverger, M. (?), *Siyasal Rejimler*, İstanbul: İletişim.

Dümen, Ö. N. (2019), *Millî Mücadele Döneminde Mizah Basını: Ay Dede ve Güleryüz (1922)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Dündar, F. (2002), *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918),* İstanbul: İletişim.

Düzgit, S. A. (2017), "Avrupa'da Aşırı Sağ Nasıl Yükseldi?", http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/avrupada-asiri-sag-nasil-yukseldi (09.01.2022).

Eagleton, T. (1996), *İdeoloji*, İstanbul: Ayrıntı.

Eatwell, R. (2019), "Kapsayıcı Faşizmin Doğası 'Faşist Minimum' ve 'Faşist Kalıp'", *Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları*, İstanbul: İletişim.

Ecevit, Y. A., Ünal, Ö., Öner, S., Özdemirkıran, M. (2014), "Avrupa Parlamentosu Seçimleri ve Aşırı Sağ Partilerin Yükselişi", *Betam,* https://betam.bahcesehir.edu.tr/2014/06/avrupa-parlamentosu-secimleri-ve-asiri-sag-partilerin-yukselisi/ (17.12.2021).

Eco, U. (2001), "Ur-Faşizm Ya Da Sonsuz Faşizm", *Faşizm*, Ankara: Özgür Üniversite Forumu.

Eğilmez, M. (2008), *Küresel Finans Krizi*, İstanbul: Remzi.

Ekinci, O. (2018), "Nasyonal-Sosyalizm Döneminde Kadınlar", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 22, s. 2915-2940 https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/622418 (29.12.2021).

Elbir, H. Ç. (2019), "Avrupa Birliği Yeni Yönetim Kadrosuna Kavuştu", *Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM),* https://avim.org.tr/tr/Analiz/AVRUPA-BIRLIGI-YENI-YONETIM-KADROSUNA-KAVUSTU (11.01.2022).

Elbir, H. Ç. (2017), "Avrupa'da Yükselen Milliyetçilik ve Ayakta Kalmaya Çalışan Sosyal Demokratlar", *Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM),* https://avim.org.tr/tr/Analiz/AVRUPA-DA-YUKSELEN-MILLIYETCILIK-VE-AYAKTA-KALMAYA-CALISAN-SOSYAL-DEMOKRATLAR (09.01.2022).

Elmas, F. Y. ve Kutlay, M. (2011), "Avrupa'yı Bekleyen Tehlike: Aşırı Sağın Yükselişi", *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu*, https://www.academia.edu/7193457/Avrupay%C4%B1_Bekleyen_Tehlike_A%C5%9F%C4%B1r%C4%B1_Sa%C4%9F%C4%B1n_Y%C3%BCkseli%C5%9Fi (10.01.2022).

Engels, F. (1997), *İngiltere'de Emekçi Sınıfının Durumu*, Ankara: Sol.

Engels, F. (1974), *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, Ankara: Sol.

Enginün, İ. (2006), Halide Edip ve Türk Yurdu, *Türk Yurdu*, Sayı: 229, https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=4155 (17.03.2022).

Enginün, İ. (1986), *Halide Edip Adıvar*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Enloe, C. (2013), "Feminizm, Milliyetçilik ve Militarizm", *Vatan, Millet, Kadınlar*, İstanbul: İletişim.

Eraslan, L. (2020), "'Dijital Faşizm' kavramı nedir?", https://www.ciddigazete.com/politika/dijital-fasizm-kavrami-nedir-h31313.html (02.01.2022).

Eraslan, M. C. (2018), "Siyasal Reklam Aracı Olarak Afişler: 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri Döneminde Milliyetçi Hareket Partisi Reklam Afişlerinin Analizi",

Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 12, s. 379-390, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/612151 (18.08.2022).

Ercan, R. (2014), "İçtimaiyat Mecmuası", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 38, Sayı: 2, http://cujos.cumhuriyet.edu.tr/en/download/article-file/49941 (25.02.2022).

Ercilasun, A. B. (2022), "Sadi Somuncuoğlu ülkücülük demektir", *Yeniçağ*, 06.03.2022, https://www.yenicaggazetesi.com.tr/sadi-somuncuoglu-ulkuculuk-demektir-517240h.htm (12.05.2022).

Erdal, İ. (2020), "MHP'nin Türk Kimliği ve Türk Milliyetçiliği Anlayışı ve Türk Dünyası'na Bakışı", *GTTAD*, Cilt: 2, Sayı: 3, s. 185-200, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/939992 (08.02.2022).

Erdem, G. (1969), "Türk Kadının Öncülüğü", *Ayşe*, Sayı: 6-7.

Erdem, T. (2021), "Tekno-milliyetçilik (Techno-nationalism)", *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, https://www.sde.org.tr/tevfik-erdem/genel/tekno-milliyetcilik-techno-nationalism-kose-yazisi-25110 (22.01.2022).

Erdoğan, M. (1999), "Milliyetçilik İdeolojisine Dair", *Liberal Düşünce*, Sayı:15, s.89-98, http://erdoganmustafa.org/wp-content/uploads/2016/10/Milliyet%C3%A7ilik-%C4%B0deolojisine-Dair.pdf (21.01.2020).

Erdoğan, M. M. (2015), "Avrupa'da Türkiye Kökenli Göçmenler ve 'Euro-Turks-Barometre' Araştırmaları", *Göç Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 108-148, https://gam.gov.tr/files/sayi1-4.pdf (28.06.2022).

Eren, I. (2019), "Yeni Devlet, Yeni Piyasa, Yeni İnternet", https://taz.de/Dijital-Otoriterleme/!5595612/ (02.01.2022).

Ergil, D. (1974), "Bağımlılık Olgusu ve Merkez Çevre Sisteminin Evrimi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 02 http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/416/4589.pdf (17.09.2021).

Ergil, D. (1983), "İdeoloji Üzerine Düşünceler", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:38, Sayı: 1, https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/3232/45026 (21.10.2021).

Ergüç, V. (2013), *Türkiye'de Muhafazakar Milliyetçilik: Erol Güngör Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Erkek, M. S. (2009), *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Eğitim Sistemindeki Gelişmeler ve Ethem Nejat Bey*, (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Erken, A. (2015), "Türkiye'de İslami Diriliş Hareketleri", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, İstanbul: İnsan.

Ermağan, İ. ve Fidan, G. (2014), "Çin'in Afrika Politikası", https://www.academia.edu/31284047 (01.12.2021).

Ermağan, İ. (2012), "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD Dış Politikası-Obama Dönemi ve Ak Parti", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2, https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423878743.pdf (15.01.2022).

Erol, M. (1972), *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi (1919-1920)*, Giresun: İleri.

Ersoy, M. A. (2014), *Safahat*, İstanbul: Bağcılar Belediyesi.

Ertekin, O. (2003), "Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik,* İstanbul: İletişim.

Ertuğrul, Y. (2019), "Avrupa'da Aşırı Sağ Evriliyor mu?", https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1621778 (14.01.2022).

Ertürk, M. (2012), *Batı Avrupa'da Türk Diaspora Kimliğinin İnşası: STK'lar Örneği*, (Uzmanlık Tezi), Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara.

Ertürkmen, O. (2022), "İYİ Parti'nin Gençlik Politikası", https://www.youtube.com/watch?v=e4jQWL9qwZ8 (01.10.2022).

Esen, B. (2020), "Yumuşak Güç Örneği: Çin", https://www.researchgate.net/publication/345698391_Yumusak_Guc_Ornegi_Cin (01.12.2021).

Esgin, A. (2001), "Ulus Devlet ve Küreselleşmeye İlişkin Bazı Tartışmalar", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 2, https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php (29.09.2021).

Ete, H., Taşdelen, H., Ersay, S. O. (2014), *Ülkücülükten Tepkisel Milliyetçiliğe MHP'nin İdeolojisi ve Seçmen Eğilimleri*, İstanbul: SETA.

Ete, H. (2018), "24 Haziran Seçimleri: Yeni Sistemin Siyaseti ve Sosyoloji", *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl: 15, Sayı: 54, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/775405 (22.08.2022).

Fanon, F. (2007), *Yeryüzünün Lanetlileri*, İstanbul: Versus.

Farris, S. (2012), "Femonationalism and the "Regular" Army of Labor Called Migrant Women", *History of the Present: A Journal of Critical History*, Cilt: 2, Sayı: 2, https://www.researchgate.net/publication/259747439_Femonationalism_and_the_Regular_Army_of_Labor_Called_Migrant_Women (30.12.2021).

Fassin, D. (2021), "The rise of Éric Zemmour shows how far France has shifted to the right", https://www.theguardian.com/commentisfree/2021/dec/01/eric-zemmour-france-right-presidential-candidate (12.01.2022).

Feyzioğlu, T. (1985), "Atatürk ve Milliyetçilik", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 353-412, https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Turhan-FEYZ%c4%b0O%c4%9eLU-Atat%c3%bcrk-ve-Milliyet%c3%a7ilik.pdf (06.04.2022).

Fichte J. G. (2006), "Alman Ulusuna Söylevler", *Alman İdealizmi-I Fichte,* Ankara: Doğu Batı.

Finchelstein, F. (2019), *Faşizmden Popülizme*, İstanbul: İletişim.

Foscolo, U. (1992), *Jacopo Ortis'in Son Mektupları*, İstanbul: MEB.

Foster, J. B. (2017), "This Is Not Popülism", Monthly Review https://monthlyreview.org/2017/06/01/this-is-not-populism/ (22.12.2021).

Fox, J. (2002), *Chomsky ve Küreselleşme*, İstanbul: Everest.

Freyer, H. (2014), *Sanayi Çağı*, Ankara: Doğu Batı.

Fukuyama, F. (2018), "The Popülist Surge", https://www.the-american-interest.com/2018/02/09/the-populist-surge/ (20.12.2021).

Fukuyama, F. (1992), Tarihin Sonu ve Son İnsan, İstanbul: Simavi.

Gellner, E. (2012), *Milliyetçiliğe Bakmak,* İstanbul: İletişim.

Gellner, E. (1992), *Uluslar ve Ulusculuk*, İstanbul: İnsan.

Gentile, E. (2021), *Faşist Kimdir?*, İstanbul: İletişim.

Georgeon, F. (1986), *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura*, Ankara: Yurt.

Giddens, A. (2012), *Sosyoloji*, İstanbul: Kırmızı.

Giddens, A. (2000), *Üçüncü Yol*, İstanbul: Birey.

Giddens, A. (1994), *Modernliğin Sonuçları*, İstanbul: Ayrıntı.

Goloğlu, M. (2006), *Millî Mücadele Tarihi-II Sivas Kongresi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası.

Goloğlu, M. (1974), *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Ankara: Kalite Matbaası.

Gorz, A. (2007), *İktisadi Aklın Eleştirisi*, İstanbul: Ayrıntı.

Gökalp, Z. (2010), *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, Ankara: Akçağ.

Gökalp, Z. (1976-a), *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Gökalp, Z. (1976-b), *Kızıl Elma*, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Gökalp, E. (2007), "Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt: 7, Sayı:1, s.279-298, https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/cagatay.cengiz/73498/Emre%20Go%CC%88kalp%20Miiliyetc%CC%A7ilik.pdf (19.11.2020).

Gökberk, M. (2010), *Felsefe Tarihi,* İstanbul: Remzi.

Gökkurt, A. S. (2019), "Neoliberal Küreselleşme ve Popülist Eğilimler", https://daktilo1984.com/forum/neoliberal-kuresellesme-ve-populist-egilimler/ (08.01.2021).

Göktürk, E. D. (2003), "1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik,* İstanbul: İletişim.

Göle, N. (2012), *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar*, İstanbul: Metis.

Göle, N. (2011), *Melez Desenler*, İstanbul: Metis.

Gölcü, A. ve Çuhadar, M. (2018), "Batı Toplumlarında İslamofobi'nin Üretilmesinde Medyanın Rolü", *Ombudsman Akademik,* Yıl: 4, Sayı: 7, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/500184 (15.12.2021).

Göztepe, E. (2008), "Muhakeme Etmek Ya Da Karar Vermek: Anayasa Mahkemesi'nin '367 Kararı' İçin Kavramsal Bir Çerçeve Denemesi", *Ergun Özbudun'a Armağan,* http://repository.bilkent.edu.tr/bitstream/handle/11693/51451/Bilkent-research-paper.pdf?sequence=1 (10.08.2022).

Gözütok, T. (2010), "'Yeni Turan'da' Milli Kimlik Sorunu", *Turkish Studies,* Cilt: 5, Sayı: 2, https://www.acarindex.com/pdfler/acarindex-1a74ed59-3035.pdf (16.03.2022).

Gramsci, A. (2014), *Hapishane Defterleri*, İstanbul: Belge.

Grant, I. H. (2006), "Postmodernizm ve Politika", *Postmodern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü,* Ankara: Ebabil.

Griffin, R. (2019), "Faşizm Genel Bir Giriş", *Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları,* İstanbul: İletişim.

Griffin, R. (2014), *Faşizmin Doğası*, İstanbul: İletişim.

Güçlü, G. (2019), *Milliyetçi-Mukaddesatçı Bir Dergi: Toprak Dergisi (1954-1961),* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Güder, S. (2016), "Milliyetçilik Tartışmalarında Tarih ve Geçmişin Rolü: Eric J. Hobsbawm ve Anthony D. Smith'in Teorilerinin Karşılaştırmalı Analizi", *İnsan ve Toplum*, Cilt: 6, Sayı: 2, https://insanvetoplum.org/content/6-sayilar/12-6-2/1-m0189/1.suleyman.guder.pdf (25.01.2021).

Güleç, E. (2013), *Devletten Sivil Topluma Oryantalizmin Üretimi ve Asimilasyon Politikaları: Baba Beni Okula Gönder Kampanyası Örneği,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Gülendam, R. (2017), "Bazı Cumhuriyet Dönemi Romancılarının Dine ve Din Adamına Bakışı", *Hece Türk Romanı Özel Sayısı*, Yıl: 6, Sayı: 65-66-6, s. 353-369.

Güler, B. Ş. (2011), "Küreselleşmenin Merkezi Aktörlerinden Biri Olarak Avrupa Birliği", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, s. 47-62, https://dergipark.org.tr/tr/pub/aacd/issue/50075/642475 (26.09.2021).

Gümüş, B. (2020), "Bilişimin Siyasal Riskleri", *The Knowledge Economy,* https://www.researchgate.net/publication/316884846_Bilisimin_Siyasal_Riskleri (02.01.2022).

Günal, M. (2016), "MHP'den AB yorumu: Uzun nişanlılığı töremiz kaldırmaz, evleneceksek evlenelim", *Sputnik,* 24.06.2016, https://sputniknews.com.tr/20160624/mhp-ab-evlilik-1023548979.html (18.01.2023).

Günaydın, A. (2021), "Kürt siyasetçilerden Bahçeli'ye yanıt: Yeni bir pozisyon belirlemeye çalışıyor, önce samimiyetini gösterin", https://www.indyturk.com/node/384496/siyaset/k%C3%BCrt-siyaset%C3%A7ilerden-bah%C3%A7eliye-yan%C4%B1t-yeni-bir-pozisyon-belirlemeye-%C3%A7al%C4%B1%C5%9F%C4%B1yor (07.09.2022).

Gündoğmuş, B. (2021), "M. Duverger'in Parti İttifakları Teorisi Işığında Türkiye'de Cumhur ve Millet İttifakına Yönelik Bir Değerlendirme", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 13, Sayı: 27, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1610031 (27.05.2022).

Gündüz, M. (2005), "II. Meşrutiyet Dönemi Aydınlarında Toplumsal Değişme Telakkileri", *Muhafazakâr Düşünce,* Yıl: 1, Sayı: 4, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1198056 (23.02.2022).

Güngör, B. (2021), "1960'lı Yıllarda Türk Solunun Almaşıklığı: Sosyalizm ve Milliyetçilik", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 3, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1700371 (21.05.2022).

Güngör, E. (2019-a), *Dünden Bugüne Tarih-Kültür ve Milliyetçilik*, İstanbul: Yer-Su.

Güngör, E. (2019-b), *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, İstanbul: Yer-Su.

Güngör, E. (2019-c), *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İstanbul: Yer-Su.

Güngör, S. (2021), "CHP ve Milliyetçilik Anlayışında Dönüşüm", *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Milliyetçilik,* Konya: Palet.

Güngörmez, B. (2013), "Siyasi Hayatın Huzursuz Kuzenleri: Liberalizm ve Muhafazakarlık", *Liberal Düşünce*, Yıl:18, Sayı: 69-70, s. 107-114, http://isamveri.org/pdfdrg/D01754/2013_69-70/2013_69-70_GUNGORMEZB.pdf (13.01.2021).

Gür, M. (2018), *Türk Romanında Erkeklik ve Milliyetçilik (1908-1923),* (Doktora Tezi), Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.

Gürsoy, Ü. (2012), "İkinci Meşrutiyet Dönemi Şiirine Balkan Savaşı'nın Yansımaları", Türk Yurdu, Sayı: 303, https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1242 (17.03.2022).

Güz, N. ve Bayhan, G. (2016), "İlk Muhalif Gazete İbret", *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, s. 1-15, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/285576 (08.02.2022).

Güzel, S. Ç. (2020), "Milliyetçilik Üzerine Retrospektif Bir Değerlendirme ve Ulus Devletin Geleceği", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* Cilt:9, Sayı:2, http://www.itobiad.com/en/pub/issue/54141/679144 (27.11.2020).

Habermas, J. (1994), "Modernlik Tamamlanmamış Bir Proje", *Postmodernizm,* İstanbul: Kıyı.

Halaçoğlu, E. B. (2018), "II. Abdülhamit Dönemi Gazetelerinde Medeniyet Algısı", *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:18, s. 61-83, https://atif.sobiad.com/index.jsp?modul=makale-goruntule&id=AXBYXC6vyZgeuuwfV_mB (09.02.2022).

Halaçoğlu, Y. (2008), *Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları*, İstanbul: Babıali Kültür.

Hall, S. (2014), "Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etkinlik", *Mülkiye Dergisi,* Cilt:38, Sayı:4, https://dergipark.org.tr/tr/pub/mulkiye/issue/274/1190 (15.11.2021).

Hamsici, M. (2014), "10 soruda: 17-25 Aralık operasyonları", https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/12/141212_17_25_aralik_operasyonu_neler_oldu_10_soruda (16.08.2022).

Hançer, Ö. (2005), *Avrupa'da Aşırı Sağın Yükselişi ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme: Fransa ve Almanya Örnekleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Hanefi, H. (2002), "Aydınlanmacı İslam", *İslamiyet*, Cilt:5, Sayı: 2, s. 37-42.

Hanioğlu, M. Ş. (1981), *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Harvey, D. (2020), "Neoliberalizm Nedir? David Harvey ile söyleşi-Bjarke Skærlund Risager", https://www.politikyol.com/haftanin-cevirisi-neoliberalizm-nedir-david-harvey-ile-soylesi-bjarke-skaerlund-risager/ (17.09.2021).

Harvey, D. (2004), *Yeni Emperyalizm*, İstanbul: Everest.

Haupt, G. ve Dumont, P. (2013), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*, İstanbul: Ayrıntı.

Hayes, C. J. H. (2010), *Milliyetçilik: Bir Din Batı Siyasal Düşüncesinde 'Ulusalcılık' Tasavvuru'*, İstanbul: İz.

Held, D. ve McGrew, A. (2008), *Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması*, Ankara: Phoenix.

Həmid, T. (2021), "SSCB Neden Dağıldı?", *Gergedan*, https://gergedan.press/sscb-neden-dagildi-9490/ (19.01.2022).

Hechter, M. (1975), *Internal Colonialism the Celtic Fringe in British National Development 1536-1566*, California: University of California Press.

Herder, J. G. (2012), İnsanlık Tarihi Felsefesi Üstüne Düşünceler, *Tarih Felsefesi*, İstanbul: Notos.

Heyd, U. (1980), *Ziya Gökalp Türk Milliyetçiliğinin Temelleri*, İstanbul: Sebil.

Heywood, A. (2014), *Siyaset*, Ankara: Adres.

Heywood, A. (2013), *Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş*, Ankara: Adres.

Hirst, P. ve Thompson, G. (2007), *Küreselleşme Sorgulanıyor*, Ankara: Dost.

Hroch, M. (2011), *Avrupa'da Milli Uyanış: Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi,* İstanbul: İletişim.

Hobsbawm, E. J. (2017), *Milletler ve Milliyetçilikler*, İstanbul: Ayrıntı.

Hobsbawm, E. J. (2003), *Devrim Çağı*, Ankara: Dost.

Hobsbawm, E. J. (1996), *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, İstanbul: Sarmal.

Hobsbawm, E. J. ve Ranger, T. (2006), *Geleneğin İcadı*, İstanbul: Agora.

Hocaoğlu, D. (2000), "Siyâsî Milliyetçiliğin İflâsı: X"., *Muhalif*, Yıl: 1, Sayı: 42, http://www.durmushocaoglu.com/data/yazipdf/DHocaoglu_208_Siyasi_Milliyetciligin_Iflasi_X.pdf?rnd=942100882 (08.06.2022).

Hocaoğlu, D. (1997), "Yeni MHP ve Ülkücülük", Son Çağrı Gazetesi, 17.04.1997, http://www.durmushocaoglu.com/dh/yazi.asp?yid=4406964 (17.01.2022).

Huntington, S. P. (2015), *Medeniyetler Çatışması*, İstanbul: Okuyan Us.

Hutchinson, J. (2008), "Milliyetçilik, Globalizm ve Medeniyetler Çatışması", *21. Yüzyılda Milliyetçilik*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Işık, E. (2020), "Disiplin Kurulu'na sevk edilen Özdağ'ın savunması istendi", https://www.aa.com.tr/tr/politika/disiplin-kuruluna-sevk-edilen-ozdagin-savunmasi-istendi/2034200 (25.08.2022).

Işık, M. ve Eşitti, Ş. (2014), "Kadro Dergisinde Üçüncü Yol Söylemi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 2, s. 265-294, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/200539 (23.05.2022).

İhtiyar, B. (2018), "Türkiye'de Fikir Sanat Dergiciliği: İlk Dönem Hareket Dergisi Örneği", *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 31, s. 188-203, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/612176 (11.05.2022).

İlhan, A. (2008), *Hangi Atatürk*, İstanbul: Türkiye İş Bankası.

İlter, M. (2014), *Sosyal Medyanın Ulus devletlerin Güvenliklerine Etkileri: Arap Baharı ve Gezi Parkı Örneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

İnalcık, H. (2016), *Devlet-i Aliyye IV,* İstanbul: Türkiye İş Bankası.

İnan, A. (1930), *Türk Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul: Devlet Matbaası.

İnsel, A. (2021), "Faşizm, Popülizm ve Post-faşizm", *Birikim,* https://www.researchgate.net/publication/351868568_Fasizm_populizm_ve_post-fasizm (26.07.2022).

İnsel, A. (2015), "Siyasal Romantizm Tehlikesi", (17.09.2015) https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/ahmet-insel/siyasal-romantizm-tehlikesi-370815 (22.04.2021).

İpek, G. (2018), "Basında Irkçılık-Turancılık Davası", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 67, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/541530 (27.04.2022).

İskit, S. (1943), *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Ankara: Başvekâlet Basım ve Yayın Umum Müdürlüğü.

İşler, A. (2019), *Türkiye'de Muhafazakâr Düşüncede Milliyetçilik (1939-1970),* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.

İşler, G. (2022), "İYİ Parti'den "Kapı çal, gönül al" projesi… "Kadın yükselmezse alçalır vatan", *Odatv*, 24.10.2022, https://www.odatv4.com/guncel/iyi-parti-den-kapi-cal-gonul-al-projesi-kadin-yukselmezse-alcalir-tavan-259714 (21.01.2022).

Kadıoğlu, A. S. (2020), "Türk-İslam Sentezi'nin Oluşum ve Gelişim Süreci", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 27, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/994412 (08.05.2022).

Kahraman, İ. (2018), "Koşullu Konukseverlikten Hoşnutsuzluğa: Almanya'da Yükselen Yabancı Düşmanlığını Türk Göçmenler Üzerinden Okumak", *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl: 14, Sayı: 53, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/777517 (05.07.2022).

Kaiser, H. (2005), "1915-1916 Ermeni Soykırımı Sırasında Ermeni Mülkleri, Osmanlı Hukuku ve Milliyet Politikaları" *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma*, İstanbul: İletişim.

Kakınç, H. (2003), *Sultangaliyev ve Milli Komünizm*, İstanbul: Bulut.

Kalsın, B. (2014), "II. Meşrutiyet'te Fikir Gazeteciliği: Sırat-ı Müstakim, İştirak, İçtihad ve Türk Yurdu", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 12, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1716294 (18.02.2022).

Kant, I. (1960), *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme*, Ankara: AÜ SBF.

Kantarcı, Ş. (2012), "Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı 'Koalisyonlar Dönemi mi?'", *Güvenlik Stratejileri*, Yıl: 8, Sayı: 16, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/84497 (19.01.2022).

Kapani, M. (2014), *Politika Bilimine Giriş*, Ankara: Bilgi.

Karaca, Ş. (2013), "Fatma Aliye ve Emine Semiye'nin Kadının Toplumsal Kimliğinin Kazandırılmasında Öncü Fikirleri", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Cilt: 6, Sayı: 2, s. 1481-1499, https://arastirmax.com/tr/system/files/dergiler/79201/makaleler/6/2/arastrmx_79201_6_pp_1481-1499.pdf (22.03.2022).

Karaer, İ. (1989), *Türk Ocakları ve İnkılaplar (1912-1931)*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Karagül, M. (2017), *Dünya Ekonomisi Tehdit ve Fırsatlarıyla*, Ankara: Nobel.

Karakülhancı, A. (2020), "Merkel'in 5 yıllık mülteci politikasının bilançosu", https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya/2020/09/01/merkelin-5-yillik-multeci-politikasinin-bilancosu (11.01.2022).

Karal, E. Z. (1996) *Osmanlı Tarihi IX. Cilt*, Ankara: TTK.

Karamurtlu, B. (2020), "Kuşak Yol Projesi Bağlamında Çin Halk Cumhuriyeti'nin Küresel Hegemonya Girişimi", Doğu Asya Araştırmaları Dergisi, Cilt:3,

Sayı: 6, s. 54-81, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1184222 (20.01.2022).

Karataş, M. (2022), "Türkiye'nin 1970'li Yılları ve Milliyetçi Cephe Hükümetleri. *ABAD*, Cilt: 5, Sayı: 10, s. 387-422, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2522863 (22.01.2023).

Karpat, K. H. (2015), *Türk Siyasi Tarihi*, İstanbul: Timaş.

Karpat, K. H. (2010-a), *İslam'ın Siyasallaşması*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Karpat, K. H. (2010-b), *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Timaş.

Kartal, C. B. (2008), "II. Meşrutiyet'tin Cumhuriyet'e Mirası: "Makbul Kadınlar", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 38, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/5331 (22.03.2022).

Kartal, N. T. (2012), *Örgütlü Milliyetçi Kadınların Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet Algısı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Karyelioğlu, S. (2008), *Küreselleşen Dünyada Ulusların İnşa Sürecinde Ortaya Çıkan Özerklik Arayışları: Aydınlık Hareketinde Değişen Milliyetçi Söylemler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Kaya, A. (2015), "Euro-Türkler, Kuşaklararası Farklılıklar, İslam ve Entegrasyon Tartışmaları", *Göç Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 44-79, https://gam.gov.tr/files/sayi1-2.pdf (07.07.2022).

Kaya, A. (2011), "İslamofobi Karşısında Kurulması Gereken Söylemin İpuçları", *Mostar*, Sayı: 79, s. 34-37.

Kaya, A. ve Kentel, F. (2005), *Euro-Türkler Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Köprü mü, Engel mi?*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Kaya, E. E. ve Durgun, Ş. (2020), "Irkçılığın Dönüşümü Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz", *Akademik Hassasiyetler*, Cilt:7, Sayı: 13, s. 79-102, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1127796 (24.09.2020).

Kaya, E. K. (2019), "Bir ülkeye sınıf atlatan politika: Tekno-milliyetçilik", https://fikirturu.com/turkiye/bir-ulkeye-sinif-atlatan-politika-tekno-milliyetcilik/ (21.01.2022).

Kaya, İ. ve Uğurlu, Ö. (2014), "Ulusötesi Milliyetçilik Bağlamında Avrupa Kürt Diasporası", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:6, Sayı:11, s.194-210 https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1716242 (25.11.2021).

Kaymak, G. ve Aykaç, N. Ö. (2014), "Milliyetçi Kimliğin Dinsel Dönüşümü", *Turkish Studies*, Cilt: 9, Sayı: 11, s. 333-344, https://turkishstudies.net/turkishstudies?mod=makale_tr_ozet&makale_id=17984 (03.05.2022).

Kaynar, A. K. (?), "I. Dünya Savaşı Bağlamında Sosyalist Enternasyonalizm", https://www.academia.edu/2294461/I_D%C3%9CNYA_SAVA%C5%9EI_BA%C4%9ELAMINDA_SOSYAL%C4%B0ST_ENTERNASYONAL%C4%B0ZM (16.02.2021).

Kazgan, G. (2015), *Küreselleşme ve Ulus-Devlet,* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Kazgan, G. (2004), "Sanayi Devriminden Günümüze Siyasal, Ekonomik ve Teknolojik Boyutlarıyla Küreselleşme", *Osmanlı Bankası Voyvoda Caddesi Toplantılar,* file:///C:/Users/Asus/Downloads/ECOBARCE047.pdf (11.09.2021).

Kedourie, E. (1971), *Avrupa'da Milliyetçilik,* Ankara: Sosyal İlimler Komisyonu.

Kellas, J. (1998), *The Politics of Nationalism and Ethnicity*, London: Macmillan.

Kennedy, P. (2001), *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri*, İstanbul: İş Bankası.

Kerestecioğlu, İ. Ö. (2018), "Milliyetçilik", *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler,* Derleyen: Birsen H. Örs, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Keyder, Ç. (2014), *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim.

Kılıç, A. F. (2013), "Günümüze Perspektifler Sunan Özgün Bir Muhafazakâr: Ziya Gökalp", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi,* Cilt: 10, Sayı: 37, s. 179-206, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/993159 (03.05.2022).

Kılıç, M. (2017), "Nurettin Topçu'da Komünizm ve Sosyalizm", *Türk İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi Bildiriler Kitabı,* s. 431-440, https://www.academia.edu/37018078/Nurettin_Top%C3%A7uda_Kom%C3%BCnizm_ve_Sosyalizm (23.05.2022).

Kışlalı, A. T. (1995), *Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, Ankara: İmge.

Kızılarslan, S. (2021), "Feminist kadınlar Meral Akşener'i anlatıyor: "Akşener, kadınların önemli bir güç olduğunun farkında ve kadın hareketiyle temasta", https://medyascope.tv/2021/04/08/feminist (05.10.2022).

Kiriş, H. M. (2020), "Avrupa Parlamentosu 2019 Seçimleri: Siyasi Gruplar, Ulusal Partiler ve Yeni Eğilimler", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 51, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1109554 (11.01.2021).

Kissinger, H. (2000), *Diplomasi*, İstanbul: İş Bankası.

Klikauer, T. ve Simms, N. (2021), "What is Digital Fascism?", Counterpunch, https://www.counterpunch.org/2021/02/18/what-is-digital-fascism/ (02.01.2022).

Kocabaşoğlu, U. (2012), "Aydede'den" *Taha Toros Arşivi*, http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/148412/001514756006.pdf?sequence=3 (29.03.2022).

Kocka, J. (2015), "Avrupa Modeli ve Almanya'da Durum", *19. Yüzyıl Avrupa'sında Burjuva Toplumu*, Derleyen: Jurgen Kocka ve Allan Mitchell, İstanbul: İletişim.

Koç, Ç. T. (2018), "The New York Times Gazetesi'nde (1922-1931) Halide Edib'le İlgili Yayınlanan Haberlerin İncelenmesi", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı: 46.

Koç, F. (2015), "1985-1995 Kürt Göçü ve Türkiye'nin Büyük Proleterleştirme Süreci", *DİSK-AR*, Sayı: 4, http://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2020/08/DiSKAR_4.SAYI_.pdf#page=75 (15.06.2022).

Koçak, C. (2003-a), "Kemalist Milliyetçiliğin Bulanık Suları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik,* İstanbul: İletişim.

Koçak, C. (2003-b), "Türk Milliyetçiliğinin İslam'la Buluşması Büyük Doğu", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik,* İstanbul: İletişim.

Koçal, A. V. (2015), "Bir Siyasal Değişme Etkeni Olarak Göç: Kürt Kimliğinin Siyasal Evriminde Göç Dinamiği Örneği-Nedenler ve Sonuçlar-", *İDEALKENT*, Cilt: 6, Sayı: 15, s. 214-241, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/464271 (15.06.2022).

Koçer, D. (2021), "Birleşik Krallık seçimlerinin gösterdiği: Sol ya değişecek ya değişecek", https://www.indyturk.com/node/359066/t%C3%BCrki%CC%87yeden-sesler/birle%C5%9Fik-krall%C4%B1k-se%C3%A7imlerinin-g%C3%B6sterdi%C4%9Fi-sol-ya-de%C4%9Fi%C5%9Fecek-ya (13.01.2022).

Kodal, T. (2014), "Mustafa Kemal ve Türk Ocakları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 52, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/33685 (06.04.2022).

Kohn, H. (2007), *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat.

Kohn, H. (1946), *The Idea of Nationalism,* New York: Macmillan.

Kohn, H. (1939), "The Nature of Nationalism", *The American Political Science Review,* Cilt: 33, Sayı: 6, s.1001-1021, https://www.jstor.org/stable/pdf/1948728.pdf 08.05.2021.

Koloğlu, M. (1992), *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, İstanbul: İletişim.

Kongar, E. (2012), *ABD'nin Siyasal İslam'la Dansı*, İstanbul: Remzi.

Kongar, E. (2002), *Küresel Terör ve Türkiye*, İstanbul: Remzi.

Konuralp, E. (2018), "Kimliğin Etni ve Ulus Arasında Salınımı: Çokkültürcülük mü, Yeniden Kabilecilik mi?", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt:13, Sayı:2, s. 133-146, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/516490 (23.11.2020).

Koray, E. (1983), "Yeni Osmanlılar", *Belleten*, Cilt:47, Sayı:186, s. 563-582, https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/1802/tur (08.02.2022).

Koray, M. (2011), *Kapitalizm Küreselleşirken Dünya Ahvali*, İstanbul: Ayrıntı.

Korkmaz, T. (2014), *Erken Cumhuriyet Döneminde Farklı Bir Milliyetçilik Anlayışı Olarak Anadoluculuk: Tipoloji ve Kuramlar Bağlamında Bir Değerlendirme*, (Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Korolczuk, E. (2020), "Gender Ideology as Pandemic: Anti-gender Campaigns in a Time of Crisis", *The New School*, https://blogs.newschool.edu/tcds/2020/06/29/gender-ideology-as-pandemic-anti-gender-campaigns-in-a-time-of-crisis/ (30.12.2021).

Köksal, Ş. (2007), "Bir İdeoloji Olarak Milliyetçilik", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-dergisi*, Sayı:12, http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423868331.pdf (28.12.2020).

Köroğlu, E. (2010), *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)*, İstanbul: İletişim.

Köse, A. (2004), *Medeniyetler Çatışması Kuramı Işığında 11 Eylül Olayı ve Türk Yazılı Basınındaki Yansımaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Kösoğlu, N. (2003), "Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik,* İstanbul: İletişim.

Kula, O. B. (?), "Aydınlanma ve Romantizmin, Yazın Kuramı, Öte-Yapısalcılık, ve Öte-Çağcıllık Üzerine Etkileri", *Littera,* http://www.littera.hacettepe.edu.tr/TURKCE/22_cilt/kula_10.pdf (28.04.2021).

Kumar, K. (1999), *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma*, Ankara: Dost.

Kurban, D. (2010), "İlk öğrendikleri kelime 'sus' olan çocuklar", *Radikal*, 23.10.2010, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/dilek-kurban/ilk-ogrendikleri-kelime-sus-olan-cocuklar-1025072/ (29.06.2022).

Kurnaz, Ş. (2015), *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını 1839-1923*, İstanbul: Ötüken.

Kurubaş, E. (2008), "Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı: 44, https://www.academia.edu/22100272/ETN%C4%B0K_SORUNLAR_ULUS_DEVLET_VE_ETN%C4%B0K_GRUPLAR_ARASINDAK%C4%B0_VAROLU%C5%9ESAL_%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0 (04.12.2020).

Kushner, D. (1998), *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*, İstanbul: Fener.

Külünk, M. (2016), https://twitter.com/mkulunk/status/786530540295970816 (19.08.2022).

Laclau, E. (2011), "Popülizm: Bir Ad Ne İçerir", *Atılım*, Cilt: 1, Sayı: 1, https://www.academia.edu/3036557/Pop%C3%BClizm_Bir_Ad_Ne_%C4%B0%C3%A7erir (20.12.2021).

Laclau, E. (1998), *İdeoloji ve Politika*, İstanbul: Belge.

Laçiner, Ö. (1999), "Milliyetçilik: Geliyorum Demesi Gerekmeyen Dalga", Birikim, Sayı: 121, https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-121-mayis-1999/2315/milliyetcilik-geliyorum-demesi-gerekmeyen-dalga/3860 (29.07.2022).

Laleoğlu, B. (2022-a), "Türkiye'de Muhalefet ve Zenofobik Popülizm", *Kriter*, Yıl: 7, Sayı: 69, https://kriterdergi.com/siyaset/turkiyede-muhalefet-ve-zenofobik-populizm (26.09.2022).

Laleoğlu, B. (2022-b), "Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem ve Cevapsız Sorular", Yıl: 6, Sayı: 67, https://kriterdergi.com/yazar/baki-laleoglu/guclendirilmis-parlamenter-sistem-ve-cevapsiz-sorular (15.10.2022).

Laleoğlu, B. (2019), "İYİ Parti'nin CHP ile Resmi, HDP ile Gayri Resmi Ortaklığı", *Kriter*, Yıl: 4, Sayı: 41, https://kriterdergi.com/yazar/baki-laleoglu/iyi-partinin-chp-ile-resmi-hdp-ile-gayri-resmi-ortakligi (16.10.2022).

Lee, S. J. (2004), *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, Ankara: Dost.

Lenin, V. İ. (2003), *Sosyalizm ve Savaş*, Ankara: Eriş.

Lenin, V. İ. (1976), *Emperyalist Savaş Üzerine*, İstanbul: Günce.

Lewis, B. (1993), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: TTK.

Lewis, B. (1990), "The Roots of Muslim Rage", *The Atlantic Monthly*, https://pages.pomona.edu/~vis04747/h124/readings/lewis_roots_of_muslim_rage.pdf (09.11.2021).

Lijun, Y. ve Kia, L. C. (2010), "Three Waves of Nationalism in Contemporary China: Sources, Themes, Presentations and Consequences", *International Journal of China Studies*, https://research.nus.edu.sg/eai/wp-content/uploads/sites/2/2017/11/EWP155.pdf (20.01.2022).

Lipset, S. M. (1986), *Siyasal İnsan*, Ankara: Teori.

Lyotard, J. F. (1997), *Postmodern Durum: Bilgi Üzerine Bir Rapor*, Konya: Vadi.

Macciocchi, M. A. (2000), *Faşizmin Analizi*, İstanbul: Payel.

Mandacı, N. (2012), "Avrupa'daki Radikal Sağ Partiler ve Balkanlı Kuzenleri: Çanlar Türkiye İçin Çalıyor", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 9, Sayı: 33, s. 41-71, https://ciaotest.cc.columbia.edu/journals/ui/v9i33/f_0025838_21130.pdf (18.12.2021).

Mannheim, K. (2013). *Ideology And Utopia*. Londra: Routledge.

Mardin, A.D. (1998), Hanımlar Alemi'nden Roza'ya, Ankara: Kadın Eserleri Kütüphanesi Bilgi Merkezi Vakfı.

Mardin, Ş. (2008), *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İstanbul: İletişim.

Mardin, Ş. (1992), *İdeoloji*, İstanbul: İletişim.

Mardin, Ş. (1991), *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İstanbul: İletişim.

Mardin, Ş. (1990), *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İstanbul: İletişim.

Marttin, V. (2019), "Bolşevik Söylemlerinin Birinci Dünya Savaşına Etkisi", *TESAM Akademi Dergisi*, Cilt:6, Sayı:2, s.177-202, https://doi.org/10.30626/tesamakademi.613545 (06.03.2021).

Marx K. (2003), "Hindistan'da İngiliz Egemenliğinin Gelecekteki Sonuçları", *Karl Marx ve Friedrich Engels: Seçme Yapıtlar*, Birinci Cilt, Ankara: Eriş.

Marx, K. ve Engels, F. (1976), *Komünist Manifesto*, İstanbul: Bilim ve Sosyalizm.

Marx, K. ve Engels, F. (1968), *Alman İdeolojisi*, İstanbul: Sosyal.

Mazrui, A. A. (1994), "Tarihin Sonu ve İslam", *İslami Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 1.

McLellan, D. (2009), *İdeoloji*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Mercan, S. (2012), "Avrupa'da Yükselen Aşırı Sağın Yükselişini Anlamak" https://www.21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/avrupa-birligi-arastirmalari-merkezi/avrupada-asiri-sagin-yukselisini-anlamak (16.12.2021).

Mete, Ö. L. (2003), "Türk Milliyetçiliği'ne 'Sivil' Bir Bakış", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik,* İstanbul: İletişim.

Minassian, A. T. (2018), "1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğunun

Rolü", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, İstanbul: İletişim.

Miş, N. (2020), "İYİ Parti'nin Tartışmalarla Dolu Serencamı" *SETA*, https://www.setav.org/iyi-partinin-tartismalarla-dolu-serencami/ (21.08.2022).

Montesquieu (?), *Kanunların Ruhu Üzerine*, İstanbul: Hiperlink.

Moore, B. (2012), *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, Ankara: İmge.

More, T. (2017), *Ütopya*, İstanbul: Alfa Felsefe.

Mosca, G. (1963), *Siyasi Doktrinler Tarihi*, İstanbul: Varlık.

Mudde, C. ve Kaltwasser, C. R. (2017), Popülism: A Very Short Introduction, Oxford: Oxford University Press,

Mudde, C. (2017), "Why nativism, not populism, should be declared word of the year", https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/dec/07/cambridge-dictionary-nativism-populism-word-year (21.12.2021).

Mutlu, N. (2020), "Tekno-Milliyetçilik Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme", Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, s. 60-77, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1209682 (21.01.2022).

Mütercimler, E. (1992), *Türkiye Cumhuriyeti'nin, Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ne Model Ülke Olma Gereklilik ve Gerçekçiliği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Nagel, J. (2013), "Erkeklik ve Milliyetçilik: Ulusun İnşasında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik", *Vatan, Millet, Kadınlar*, İstanbul: İletişim.

Nairn, T. (2015), *Milliyetçiliğin Yüzleri Janus'a Yeni Bir Bakış,* İletişim: İstanbul.

Najmabadi, A. (2013), "Sevgili ve Ana Olarak Erotik Vatan: Sevmek, Sahiplenmek, Korumak", *Vatan, Millet, Kadınlar*, İstanbul: İletişim.

Nejat, E. (2001), *Türklük Nedir ve Terbiye Yolları*, İstanbul: Kızılelma.

Nisbet, R. (2006), "Muhafazakarlık", *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi-I,* Derleyen: Tom Bottomore ve Robert Nisbet, İstanbul: Kırmızı.

Nişancı, Ş. ve Işık, C. (2015), "Etnisite Kavramının İdeolojik Serüveni", *KAÜ İİBF Dergisi,* Cilt:6, Sayı:9, s.195-224 https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/180223 (25.09.2020).

Nkrumah, K. (1966), *Yeni Sömürgecilik*, İstanbul: Gerçek.

Nye, J. S. (2004), *Soft power: The means to success in world politics,* New York: Public affairs.

Oakeshott, M. (2004), "Muhafazakâr Olmak Üzerine", *Muhafazakâr Düşünce*, Sayı:1, s. 55-78, http://www.muhafazakar.com/uploads/articles/1/4.pdf (14.01.2021).

Ohmae, K. (1996), Ulus-Devletin Sonu: Bölgesel Ekonomilerin Yükselişi, İstanbul: Henkel.

Oğuz, M. C. (2015), "Mustafa Şekip Tunç ve Türkiye'de Bergsonculuk", *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, s. 90-109, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/222340 (23.01.2023).

Oğuzlu, T. (2017), "Küreselleşme Çıkmazı: Mikro Milliyetçilik mi Meşru Yönetim mi?", https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/kuresellesmenin-cikmazi-mikro-milliyetcilik-mi-mesru-yonetim-mi/932677 (19.11.2021).

Okay, C. (2004), *Dönemin Mizah Dergilerinde Milli Mücadele Karikatürleri,* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Okay, C. (1998), "Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Milliyetçilik/Millilik (1908-1918)", *Türk Yurdu*, Cilt: 18, Sayı: 136, s. 20-22, https://www.turkyurdu.com.tr/dergi-pdf.php?id=219 (26.03.2022).

Oktar, S. ve Varlı, A. (2009), "İttihat ve Terakki Döneminin Ulusal Bankası: Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 27, Sayı:

2, s. 01-20, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3566 (01.03.2022).

O'Leary, B. (1997), "On the Nature of Nationalism: An Appraisal ofErnest Gellner's Writings on Nationalism", *Cambridge University Press*, s.191-222, https://www.researchgate.net/publication/248666159_On_the_Nature_of_Nationalism_An_Appraisal_of_Ernest_Gellner's_Writings_on_Nationalism (06.04.2021).

Onaran, N. (2010), *Emval-i Metruke Olayı: Osmanlı'da ve Cumhuriyette Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi*, Ankara: Belge.

Oran, B. (2010), "Fransa'da ve Türkiye'de Üniter Devlet Sorunu", https://www.baskinoran.com/makale/FransadaveTurkiyedeUniterDevletSorunu.pdf (06.11.2020).

Oran, B. (2009), *Küreselleşme ve Azınlıklar*, Ankara: İmaj.

Oran, B. (2001), "Hangi Küreselleşme?", *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, https://baskinoran.com/makale/Kuresellesme_Ve-Ulus_Devlet.pdf (13.09.2021).

Oran, B. (1969), "İkinci Dünya Savaşında Türkiye de Siyasal Hayat ve Sağ Sol Akımları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 3, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/37057 (23.04.2022).

Orhan, S. (2019), "Popülizm, Liberal Demokrasi ve Faşizm Denklemi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 68, Sayı: 4, s. 495-840, https://dergipark.org.tr/tr/pub/auhfd/issue/53794/721387 (22.12.2021).

Orkunoğlu, Y. (2018), "Milliyetçi İdeolojinin Kökleri", Avrupa Postası, 24.02.2018, https://www.avrupa-postasi.com/milliyetci-ideolojinin-kokleri-makale,2072.html (30.04.2021).

Orwell, G. (2016), *1984*, İstanbul: Can.

Ortaylı, İ. (2022-a), "Mülteci açıklamaları gündem olmuştu: İlber Ortaylı, 'sözlerim cımbızla çekildi' dedi", *Cumhuriyet,* 13.05.2022, https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/multeci-aciklamalari-gundem-olmustu-ilber-ortayli-sozlerim-cimbizla-cekildi-dedi-1935477 (20.01.2023).

Ortaylı, İ. (2022-b), "Türk Vatandaşlığı", *Hürriyet,* 18.12.2022, https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ilber-ortayli/turk-vatandasligi-42189275 (20.01.2023).

Ortaylı, İ. (2018), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Kronik.

Ortaylı, İ. ve Küçükkaya, İ. (2012), *Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı (1923-2023)*, Timaş: İstanbul.

Öksüz, İ. (2022), "Seküler Milliyetçilik Tartışmaları-IV", *TamgaTürk,* 21.07.2022, https://www.tamgaturk.com/sekuler-milliyetcilik-tartismalari-iv-turkculuk-laiklik-sekulerlik/50675/ (20.01.2023).

Öksüz, İ. (2018), *Millet ve Milliyetçilik,* Ankara: Panama.

Ökten, K. (2006), "Siyasal Tarih ile Felsefenin Kesişim Noktası: Fichte'nin Alman Ulusuna Söylevleri, *Alman İdealizmi-I Fichte,* Ankara: Doğu Batı.

Ölçer, (2016), "1 Kasım 2015 Genel Seçimleri Örneğinde Siyasi Parti Liderlerinin Twitter Kullanım Pratikleri", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/234613 (18.08.2022).

Ölçekçi, H. (2018), "Siyasal İletişim Bağlamında Milliyetçi Hareket Partisi'nin İnşası ve Alparslan Türkeş'in İletişim Stratejisi", *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1352983 (13.05.2022).

Öner, S. (2021), "Brexit ve Avrupa'da Popülist Radikal Sağın Yükselişi", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi,* Cilt: 20, Özel Sayı: Brexit, s. 95-115, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1908854 (21.01.2022).

Öner, S. (2014), "Avrupa'da Yükselen Aşırı Sağ, Yeni 'Öteki'ler ve Türkiye'nin AB Üyeliği", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 1, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/847488 (15.12.2021).

Öney, S. (2017), "Yılın 'Vakası': Popülizm", Bağımsız Gazetecilik Platformu, http://platform24.org/yazarlar/2677/yilin--vakasi---populizm (19.12.2021).

Öney, S. (2016), "Avrupa'nın Kalp Krizi: AB'ye Asıl Tehdit, Olmayan Mülteci Politikası", *Saha Dergisi*, Sayı: 2, s. 78-83, https://hyd.org.tr/attachments/article/184/HYD_saha2.pdf (11.01.2022).

Önkibar, S. (2017), *Asena Meral Akşener'in Dünü ve Bugünü*, İstanbul: Kırmızı Kedi.

Örnek, C. (2010), "*1950'li Yıllarda ABD İle Buluşma: Anti-komünizm, Modernleşmecilik ve Maneviyatçılık*", (Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Örs, B. H. (2018), *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Örs, B. H. (2009), "Postmodern Dünyada İdeolojinin Dönüşümü", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusiyasal/issue/596/5997 (20.10.2021).

Öz, E. (2003), "21. Yüzyılda Milli Devlet, Küreselleşme ve Türk Milliyetçiliği", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik,* İstanbul: İletişim.

Özbek, M. (1991), *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*, İstanbul: İletişim.

Özberk, S. (2019), *Türk Milliyetçiliğinin Tarihsel Gelişimi: Milliyetçilik Kuramları Açısından Bir İnceleme,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.

Özbey, İ. (2019), "İYİ Parti karıştı: İdris Naim Şahin'in adaylığı geri çekildi", https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-iyi-parti-karisti-idris-naim-sahinin-adayligi-geri-cekildi-41117415 (25.08.2022).

Özbey, K. (2020), "Milliyetçilik Kuramları Bağlamında Sınırlar", *Turkish Studies-Social Sciences*, Cilt: 15, Sayı: 4, s. 2083-2097, https://www.researchgate.net/publication/342556735_Milliyetcilik_Kuramlari_Baglaminda_Sinirlar (26.01.2022).

Özbey, K. (2019), "Modern Türkiye'de Sınırlar ve Sınırın Sosyolojik İnşası", *Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 40, s. 239-264, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/903615 (03.10.2022).

Özbolat, A. (2012), "Bir Ulus Yaratmak: Erken Dönem Cumhuriyet Romanında Din Adamının Temsili", *Turkish Studies*, Cilt: 7, Sayı: 4, https://turkishstudies.net/turkishstudies?mod=makale_tr_ozet&makale_id=15944 (06.05.2022).

Özbudun, E. (2012), *1924 Anayasası*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Özcan, F. (2011), *Bir Aydın Hareketi Olarak Aydınlar Ocağı ve Türk Siyasetine Etkileri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Özdağ, Ü. (2022-a), https://twitter.com/umitozdag/status/1551601846904668160 (03.09.2022).

Özdağ, Ü. (2022-b), https://twitter.com/umitozdag/status/1560298864732770309 (23.09.2022).

Özdağ, Ü. (2022-c), https://twitter.com/umitozdag/status/1517421589750587393 (02.10.2022).

Özdağ, Ü. (2022-d), https://www.aykiri.com.tr/umit-ozdag-taciz-videolari-ceken-kacaklar-yakinda-niye-boyle-giyiniyorsunuz-diye-saldiracak/22491/ (05.10.2022).

Özdağ, Ü. (2021-a), https://twitter.com/umitozdag/status/1430062331510370324 (25.08.2022).

Özdağ, Ü. (2021-b), https://zaferpartisi.org.tr/zafer-partisi-turk-milletine-turk-devletini-geri-verecek/ (08.09.2022).

Özdağ, Ü. (2021-c), "Türk Tarihinde Hiç Irkçılık Olmadı", https://www.youtube.com/watch?v=SjSQhVmNJUs&t=2s (23.09.2022).

Özdağ, Ü. (2019), "Ümit Özdağ, Odatv'ye konuştu", *Odatv*, 29.10.2019 https://www.odatv4.com/guncel/iyi-parti-tabani-en-anti-erdogan-tabandir--29111926-173525 (05.09.2022).

Özdağ, Ü. (2018), "İYİ Parti Suriyeli sığınmacılar konusunda ne diyor?", https://www.yenicaggazetesi.com.tr/yazi-arsivi-399928h.htm (21.09.2022).

Özdağ, Ü. (?), https://umitozdag.com/basin-aciklamalari/ayyildiz-hareketi-lideri-prof-dr-umit-ozdag-partisinin-8-kurucu-ismini-acikladi/ (25.08.2022).

Özdağ, M. (2001), "Medeniyetler Çatışması Üzerine Muzaffer Özdağ ile Mülakat: Şevket Adnan ŞENEL", *Medeniyetler Çatışması*, Ankara: Vadi.

Özdemir, G. (2020), "Ülkücü Kadınlar ve Kadın Kimliğinin İnşası: 'Asenalar'", *Fe Dergi Feminist Eleştiri*, Sayı: 2, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1455799 (03.10.2022).

Özdemir, H. (2012), "Ulus Devlet ve Ulusçuluğun Küreselleşmeyle Etkileşimi: Vazgeçilemeyen Ulus Devlet, Yükselen Ulusçuluk", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 14, Sayı:1, http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423867041.pdf (04.12.2020).

Özdemir, M. (2008), "Türk Basınında Mütareke Dönemindeki Siyasal Akımların Türk Basınına Yansımaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, s. 203-226,https://ataturkilkeleri.deu.edu.tr/ai/uploaded_files/file/yeni%20dergi%2016-17/mustafa%20ozdemir%202.pdf (03.05.2020).

Özdemir, Y. (2019), "Popülizm ve Kadın", https://www.yeniduzen.com/populizm-ve-kadin-113010h.htm (30.12.2021).

Özdemir, Y. ve Aktaş, E. (2011), "Halkevleri (1932-1951)", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 45, s. 235-262, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/33564 (07.04.2022).

Özdoğan, G. G. (2003), "Dünyada ve Türkiye'de Turancılık", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik,* İstanbul: İletişim.

Özek, Ç. (1966), *Direnen Faşizm*, İstanbul: İzlem.

Özer, M. A., Ayhan, U., İrdem, İ. (2018). "Liberal milliyetçilik ve Türk milliyetçiliği: Bir dikotomi mi yoksa uygulanabilir bir argüman mı?", *Tesam Akademi Dergisi*, Cilt:5, Sayı:1, https://dergipark.org.tr/tr/pub/tesamakademi/issue/35638/392688 (28.12.2020).

Özhan, Ö. (2019), "Millî Kimlik İnşası Bağlamında Ömer Seyfettin'in Turan Hikâyeleri", *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, Cilt: 5, Sayı:2, s. 652-667, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/784328 (17.03.2022).

Özipek, B.B. (2014), "Türkiye Siyasetinde 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi", *Liberal Düşünce*, Yıl: 19, Sayı: 75, s. 93-105, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/790586 (16.08.2022).

Özipek, B. B. (2004), "Muhafazakâr Siyasetin Temelleri", *Liberal Düşünce*, http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/34/02-Bekir-Berat-Ozipek.pdf (13.01.2021).

Özkan, K. (2021), *Osmanlı Aydınlarının İslamcılık ve Türkçülük Siyasetleri Üzerine Tartışmaları Çatışma, Uzlaşı, Sentez*, İstanbul: İksad.

Özkaya, Y. (2001), *Milli Mücadelede Atatürk ve Basın I*, İstanbul: Cumhuriyet.

Özkazanç, A. (2019), "Toplumsal cinsiyet karşıtı hareketler, otoriter popülizm ve Türkiye", *Kaos GL*, https://kaosgl.org/haber/toplumsal-cinsiyet-karsiti-hareketler-otoriter-populizm-ve-turkiye (30.12.2021).

Özkırımlı, U. (2019), *Milliyetçilik Kuramları*, Ankara: Doğu Batı.

Özkiraz, A. ve Arslanel, M. N. (2011), "İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, s. 1-10, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/117248 (23.03.2022).

Özkul, Y. E. (2019), "Akademik Literatürde Türk Tarih Tezi Sorunsalı", *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 38-50, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/849232 (08.04.2022).

Özpek, B. B. (2021), "MHP Raporu", *Daktilo 1984,* https://daktilo1984.com/wp-content/uploads/MHP-RAPORU.pdf (08.08.2022).

Öztan, G. G. (2004), *Türkiye'de Uluslaşma Sürecinde Milliyetçiliğin Kadın İmgesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Öztan, T. (2012), "Öfkeyi Çizmek: Milliyetçi Tahayyülde Düşman Portreleri", *Türk Sağı:Mitler Fetişler Düşman İmgeleri*, İstanbul: İletişim.

Öztekin, H. (2019), "1944 Irkçılık-Turancılık Davası ve Basındaki Tartışmalar", *Selçuk İletişim,* Cilt: 11, Sayı: 1, s. 212-236, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/414737 (27.04.2022).

Öztürk, A. ve Mollaer, F. (2006), "Muhafazakâr İdeoloji ve Rasyonalite", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* Sayı:35, s. 49-72, https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusiyasal/issue/601/6053 (13.01.2021).

Öztürk, E. (2016), "Milli Türk Talebe Birliğinde Değişen Milliyetçilik ve Anti-komünizm (1965-1971)", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Sayı:25, s.103-126, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/276252 (17.05.2022).

Öztürk, S. (2018), "Beyefendi babasının evi gibi ülke yönetiyor", https://www.sozcu.com.tr/2018/gundem/beyefendi-babasinin-evi-gibi-ulke-yonetiyor-2244192/ (03.09.2022).

Pamuk, Ş. (2017), *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul: İş Bankası.

Parla, T. (1992), *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları-III*, İstanbul: İletişim.

Parla, T. (1991), *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları-I*, İstanbul: İletişim.

Parlak, İ. ve Öztürk, A. (2015), "2009-2015 Aralığında Açılım Süreçlerine Yönelik Siyasi Parti Söylemleri", *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/211801 (06.09.2022).

Paxton, R. O. (2014), *Faşizmin Anatomisi*, İstanbul: İletişim.

Payne, S. G. (2019), "Faşizm Taslak Bir Tanım", *Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları*, İstanbul: İletişim.

Pınar, Ö. (2022), "İtalya'da başkanlık sistemine geçiş vaadi otoriterlik tartışması yarattı", https://www.bbc.com/turkce/articles/cz9kp9ylllyo (17.08.2022).

Platon (1995), *Devlet,* İstanbul: Remzi.

Polanyi, K. (2010), *Büyük Dönüşüm Çağımızın Siyasal Ekonomik Kökenleri*, Çev. Ayşe Buğra, İstanbul: İletişim.

Polat, D. Ş. (2020), "Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)'nın Uluslararası Güvenliğe Katkıları", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 35, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/654078 (01.07.2022).

Polat, N. (2020), "Koronavirüs normalliği, viral izler ve dijital otoriterleşme", *Birikim*, Sayı: 373, https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-373-mayis-2020/10040/koronavirus-normalligi-viral-izler-ve-dijital-otoriterlesme/11779 (02.01.2022).

Popper, K. (1989), *Açık Toplum ve Düşmanları*, Cilt:1, İstanbul: Remzi.

Poulantzas, N. (2000), Faşizmin Halk Etkinliği Üstüne, *Faşizmin Analizi*, İstanbul: Payel.

Poulantzas, N. (1980), *Faşizm ve Diktatörlük*, İstanbul: Birikim.

Poyrazoğlu, H. F. (1965), "Şeytan Taşlamaktan İbadete Vakit Bulamıyoruz", *Fedai,* Cilt: 1, Sayı: 1.

Renan, E. (1946), "Millet Nedir?", *Nutuklar ve Konferanslar*, Ankara: Sakarya.

Roberts, J. M. (2015), *Avrupa Tarihi*, İstanbul: İnkılap.

Robertson, R. (2011), "Glokalleşme: Zaman-Mekan ve Homojenlik-Heterojenlik", *Kaygı-Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi,* Sayı: 17, https://acikerisim.uludag.edu.tr/bitstream/11452/12837/1/2011_17_14.pdf (22.01.2022).

Rousseau, J. J. (2012), *Toplum Sözleşmesi*, İş Bankası: İstanbul.

Rousseau, J. J. (2007), *Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev*, İstanbul: İş Bankası.

Rousseau, J. J. (2006), *Emile*, İstanbul: İş Bankası.

Rousseau, J. J. (2005), *Ekonomi Politik*, Ankara: İmge.

Rousseau, J. J. (2003), *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kökeni*, Ankara: Yeryüzü.

Rousseau, J. J. (2002), *İtiraflar*, Ankara: Doruk.

Sá, C., Kretz, A., ve Sigurdson, K. (2013), "Techno-Nationalism and the construction of University Technology Transfer", *Minerva,* Cilt: 51, Sayı: 4, s.443–464, https://www.researchgate.net/publication/263351085_Techno-Nationalism_and_the_Construction_of_University_Technology_Transfer (21.01.2022).

Sağır, M. Ö. ve Akıllı, H. S. (2004), "Etnisite Kuramları ve Eleştirisi", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:28, No:1, s.1-22, https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php (30.11.2020).

Sağlam, E. (2019), *Türkiyeli Göçmenlerin Gözünden Türk Diaspora Politikası: Toplumsal Sorunlar ve Beklentiler-Avusturya Örneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sancar, S. (2014), *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*, İstanbul: İletişim.

Sançar, N. (1962), "İftira Kasırgası", *Milli Yol*, Sayı: 5 (23 Şubat 1962).

Sançar, N. (1959) *Türk Moskof ve Komünist*, İstanbul: Toprak.

Sander, O. (2016), *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, Ankara: İmge.

Sander, O. (1996), *Siyasi Tarih 1918-1994*, Ankara: İmge.

Santamaria, Y. (1998), "Ulus-Devlet: Bir Modelin Tarihi", *Uluslar ve Milliyetçilikler,* Derleyen: Jean Leca, İstanbul: Metis.

Saraçoğlu, C. (2017), "Sağ Popülizm ve Faşizm Üzerine Yöntemsel Bir Tartışma: Küresel Örüntüler ve Ulusal Özgüllükleri Birlikte Anlamak", *Praksis,* https://app.trdizin.gov.tr/publication/paper/detail/TWpjNU16VXdNQT09 (20.12.2021).

Sarıca, M. (1973), *Siyasi Düşünce Tarihi*, İstanbul: Gerçek.

Sarıca, M. ve Aybay, R. (1965), *Faşizm*, İstanbul: İzlem.

Sarıkaya, M. Z. (2022), "Popülizmin Türkiye Varyantı: Genç Parti", *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AKSOS)*, Sayı 11, s. 207-241, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2245738 (08.08.2022).

Sarınay, Y. (1994), *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931,* İstanbul: Ötüken.

Savaş, A. R. (2020), *Türkiye'de Muhafazakârlık Milliyetçilik İlişkisi: Milliyetçiliğin Yeniden Üretilmesinde Ak Parti'nin Rolü* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Savrun, E. (2018), "Modern Milliyetçilik", *Milliyetçilik Tipolojileri,* Ankara: Nobel.

Saygı, H. ve Aslan, C. (2020), "Türkiye'de Partilerin Milliyetçilik ve Din Anlayışlar", *Liberal Düşünce Dergisi*, Yıl: 25, Sayı: 99, s. 79-104, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1225677 (04.09.2022).

Sayılgan, A. (2009), *Türkiye'de Sol Hareketler*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

Sayılgan, A. (1970), *Yeni Kavga Milli Demokratik Devrim*, Ankara: Ayşe.

Sayın, A. (2020), "Ümit Özdağ'ın çıkışı İYİ Parti'de nasıl yorumlanıyor, ihracı gündeme gelebilir mi?", https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54622700 (25.08.2022).

Sayın, A. (2019), "Yerel Seçim 2019: CHP-İYİ Parti ittifakında sorunlar nasıl aşıldı, hangi ilde kim desteklenecek?", https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47002080 (23.08.2022).

Schulze, H. (2005), *Avrupa'da Ulus ve Devlet,* İstanbul: Literatür.

Sefercioğlu, N. (2009), *3 Mayıs 1944 ve Türkçülük Davası*, Ankara: Türk Ocakları Ankara Şubesi.

Selçuk, E. K. (2019), "Milliyetçi Muhafazakâr Tarihçilik ve Osman Turan", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 24, https://www.kafkas.edu.tr/dosyalar/sobedergi/file/24%20Son/14%20Milliyet%C3%A7i%20Muhafazak%C3%A2r%20Tarih%C3%A7ilik%20ve%20Osman%20Turan.pdf (08.05.2022).

Selçuk, S. S. (2012-a), "Dünden Bugüne Milliyetçilik: Küresel Dünyada Yükselen Sesler", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı:3, https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php (19.11.2021).

Selçuk, S. S. (2012-b), "Postmodern Dönemde Farklılığın Kutsanması ve Toplumun Parçacıllaştırılması: "Öteki" ve "Ötekileştirme", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi,* Cilt:15, Sayı:2, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/117691 (19.11.2021).

Selek, S. (1987), *Anadolu İhtilali*, İstanbul: Kastaş.

Semiz, Y. (2014), "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 35, s. 217-244, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/165248 (01.03.2022).

Seta, 09.01.2018, https://www.setav.org/bahcelinin-yerli-ve-milli-siyaset-tercihi/ (21.12.2021).

Sevil, H. K. (2005), *İttihat ve Terakki Döneminde İslamcılık Hareketi (1908-1914),* (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sevim, A. (2008), *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü: Herder*, İstanbul: Bilge Kültür.

Sezgin, S. (2021-a), "Türk Yurdu Dergisinde Rusya Türkü Yazarlar, Fikirleri ve Türklüğe Katkıları", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, s. 297-321,https://cdn.istanbul.edu.tr/file/JTA6CLJ8T5/C0E3DAD4C35F4C96A671265731E9B050 (22.02.2022).

Sezgin, S. (2021-b), *Balkan Savaşları Dönemi Basında Türk Milliyetçiliği Söylemleri (1912-1913)*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Shain, Y. ve Barth, A. (2003), "Diasporas and International Relations Theory", *International Organization*, Cilt: 57, Sayı, 3, s. 449-479, https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/19480960.pdf(26.11.2021).

Silsüpür, Ö. (2016), "Siyasal iletişim aracı olarak Twıtter'ın kullanımı: 07 Haziran 2015 Genel Seçimi Üzerine Bir Çalışma", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/234612 (18.08.2022).

Sim, S. (2006), "Postmodernizm ve Felsefe" *Postmodern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü*, Ankara: Ebabil.

Sirman, N. (2003), "Kadınların Milliyeti", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik,* İstanbul: İletişim.

Smith, A. (2008), *Milletlerin Zenginliği*, İstanbul: İş Bankası.

Smith, A. D. (2017-a), *Milli Kimlik*, İstanbul: İletişim.

Smith, A. D. (2017-b), *Etno-sembolizm ve Milliyetçilik,* İstanbul: Alfa.

Smith, A. D. (2002-a), *Ulusların Etnik Kökeni*, Ankara: Dost.

Smith, A. D. (2002-b), *Küresel Çağda Milletler ve Milliyetçilik,* Ankara: Everest.

Solak, (2009), "II. Meşrutiyet Dönemi Romanında "Türk" ve Türklük", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 21, s. 419-429, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1724337 (18.03.2022).

Somuncuoğlu, S. (2012), "Alparslan Türkeş'li yıllar", *MİSAK*, https://millidusunce.com/misak/alparslan-turkesli-yillar/ (17.01.2022).

Somuncuoğlu, S. (2012), "40 yıl sonra da…", *Yeniçağ*, 12.06.2012, https://www.yenicaggazetesi.com.tr/-373511h.htm (12.05.2022).

Soncu, A. G. (2012*), Kimliklerin İnşasında Kurumsal Dergilerin Rolü: Türk Yurdu ve Ülkü*, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sönmezoğlu, F. (2009), "Bağlantısız Üçüncü Dünya'dan Çevre Ülkeleri'ne", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı:41, s. 1-8 https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/5282 (11.08.2021).

Sternhell, Z. (2019), "Faşizm", *Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları*, İstanbul: İletişim.

Stiglitz, J. E. (2002), *Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı*, İstanbul: Plan B.

Sumbas, A. (2009), "Batı Avrupa'da Yükselen Yeni-Irkçılık Üzerine Bir Deneme", *Alternatif Politika*, Cilt:1, Sayı:2, s. 260-281 http://alternatifpolitika.com/makale/bati-avrupa-da-yukselen-yeni-irkcilik-uzerine-bir-deneme (10.10.2020).

Susam, N. (2016), *Kamu Maliyesi*, İstanbul: Beta.

Sümer, B. A. (2012), "Erken Alman Romantiklerinin Aydınlanma'ya İlişkin Tutumları Üzerine", *DTCF Dergisi*, Cilt:52, Sayı:1, http://dtcfdergisi.ankara.edu.tr/index.php/dtcf/article/view/418/559 (09.10.2020).

Şadıhanov, E. (2011) "Sovyetler Birliği'nin Dağılma Sürecinde Etkili Olan Bölge Sorunları ve Milliyetçilik Hareketleri", *Istanbul Journal of Sociological Studies*, Sayı: 33, s. 1-22, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/100962 (19.01.2022).

Şahin, K. (2007), "Bir İdeoloji Olarak 'Milliyetçilik'", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı:12, http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423868331.pdf (20.12.2020).

Şahin, Y. ve Sarıtaş, E. (2017), "Altmışlı Yıllarda Kadın Hareketi: Süreklilikler, Kopuşlar ve Çeşitlenme", *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, İstanbul: İletişim.

Şahbaz, Y. (2022-a), "Millet İttifakı'nda İYİ Parti'nin Konumu", Yıl: 6, Sayı: 66, https://kriterdergi.com/siyaset/millet-ittifakinda-iyi-partinin-konumu (16.10.2022).

Şahbaz, Y. (2022-b), "İYİ Parti'nin İmkan ve Sınırları", Yıl: 7, Sayı: 72, https://kriterdergi.com/dosya-siyasi-partiler/iyi-partinin-imkan-ve-sinirlari (16.10.2022).

Şahingöz, M. ve Keleşyılmaz, V. (1996), "Millî Mücadele Dönemi Türk Basınında Wilson Prensipleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 35, https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Mehmet-%c5%9eAH%c4%b0NG%c3%96Z-Vahdet-KELE%c5%9eYILMAZ-Mill%c3%ae-M%c3%bccadele-D%c3%b6nemi-T%c3%bcrk-Bas%c4%b1n%c4%b1nda-Wilson-Prensipleri.pdf (02.05.2020).

Şahverdi, A. (2022), "Göç dosyası IV / Buradayız, burada kalacağız!", *Duvar Yazısı*, https://duvaryazisi.org/2022/01/23/goc-dosyasi-iv-buradayiz-burada-kalacagiz-ali-sahverdi/#_edn11 (06.07.2022).

Şen, S. (2011), *Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Toplum Mühendisliği*, İstanbul: Su.

Şen, H. (2011), "Türk İslâmcılarının Milliyetçilik Algıları", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 26, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/217510 (05.05.2022).

Şendal, T. (2019), "II. Meşrutiyet Sonrası İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlı Azınlıkları Arasında Yaşanan Siyasi Ayrılığın Analizi", *AUSBD*, Cilt: 2, Sayı: 3, s. 11-31, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/748351 (01.03.2022).

Şenel, A. (2017*), Siyasal Düşünceler Tarihi,* Ankara: Dafne.

Şenel, Ş. (2011), "MHP kadın kollarından kaset yorumu", https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/mhp-kadin-kollarindan-kaset-yorumu-250792 (04.10.2022).

Şentürk, R. (2000), "İçtimaiyat Mecmuası", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 21, s. 448-449, https://islamansiklopedisi.org.tr/ictimaiyyat-mecmuasi (25.02.2022).

Tanay, H. (1979), "Üçüncü Enternasyonalin Kısa Tarihi", *Yurt ve Dünya*, Cilt:6, Sayı: 18,https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/yurt_ve_dunya2/sayi_18_kasim_79.pdf (13.03.2021).

Tanilli, S. (2015), *Uygarlık Tarihi*, İstanbul: Cumhuriyet.

Tanilli, S. (2007), *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası VI. Cilt,* İstanbul: Alkım.

Tanör, B. (1997), *Kuruluş (Türkiye 1920 Sonları)*, İstanbul: Cumhuriyet.

Tanör, B. (1994), *İki Anayasa 1961-1982*, İstanbul: Beta.

Tarhan, N. (2002), *Psikolojik Savaş*, İstanbul: Timaş.

Taş, K. ve Göksüçukur, B. (2019), "Osmanlı Dönemi Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük Fikir Akımları ve Din", *Dini Araştırmalar*, Cilt: 22, Sayı: 56, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/877918 (22.02.2022).

Taşkın, Y. (2019), *Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiye*, İstanbul: İletişim.

Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2003), *Cumhuriyetin Harcı Köktenci Modernitenin Doğuşu*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2000), "Küreselleşme Ulus-Devlet Etkileşimi Bağlamında AB-Türkiye İlişkilerinin Yorumlanması", *Doğu Batı Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 10.

Tekeli, Ş. (2011), "Faşizm ve Kadınlar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,* Cilt: 38, Sayı: 3-4, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/8316 (29.12.2021).

Tekin, Y. (2002), "Türkiye'de İlk Sosyalist Hareket "İştirak Çevresi" nin Sosyalizm Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:

57, Sayı: 4, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/36206 (10.03.2022).

Tekinalp, M. (2001), *Türkleştirme*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.

Tellal, E. (2001), "Mirsaid Sultan Galiyev", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 56, Sayı: 1, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/36264 (24.01.2022).

Temizer, A. ve Özkan, M. S. (2013), "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Ticaretinin Siyasi ve Ekonomik Sonuçları", *Studies Of The Ottoman Domain*, Cilt: 3, Sayı: 4, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/113476 (22.04.2022).

Temür, H. (2019), "Kendi Yayınları Çerçevesinde Osmanlı Sosyalist Fırkası Çevresinin Fikirleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 60, s. 233-276, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/628554 (13.03.2022).

Timur, T. (2011), "Uluslaşma Süreci, İttihatçılık ve Devrim", *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, İstanbul: İş Bankası.

Timur, T. (1991), *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, İstanbul: Afa.

Tocqueville, A. (2004), *Eski Rejim ve Devrim*, Ankara: İmge.

Toker, H., Erdem, S., Özşarlak, P. (2017), "2015 Haziran ve Kasım Seçimlerinde Siyasal Eğilim: Yeni Bir Kamuoyu Ölçümleme Aracı Olarak Twitter", *Erciyes İletişim Dergisi*, Cilt: 5, Sayı:1, s. 96-116, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/275839 (15.08.2022).

Tonga, N. (2011), "Anadolu Mecmuası (1924–1925) ve Anadoluculuk Fikri Üzerine Bir İnceleme", *Türk Yurdu*, https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1496 (13.04.2022).

Topçu, N. (1993), *İslam ve İnsan-Mevlana ve Tasavvuf*, İstanbul: Dergah.

Topçu, N. (1970), *Türkiye'nin Maarif Davası*, İstanbul: Hareket.

Toprak, Z. (2016), *Türkiye'de İşçi Sınıfı 1908-1946*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Toprak, Z. (2012), *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, İstanbul: Doğan.

Toprak, Z. (2006), "Bir Hayal Ürünü: İttihatçıların Türkleştirme Politikası", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 146, https://ata.boun.edu.tr/sites/ata.boun.edu.tr/files/faculty/zafer.toprak/toprak_zafer_bir_hayal_urunu.pdf (01.03.2021).

Toprak, Z. (1995), *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Toprak, Z. (1985), "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Paramiliter Gençlik Örgütleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi-II.,* İstanbul, İletişim.

Tor, F. O. (2018), "Suriyeli Yabancıların Türkiye'ye Ekonomik Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Sınır Aşan Göçler Komisyonu Raporu*, Ankara: Ar-ge Yayınları.

Touraine, A. (2002), *Modernliğin Eleştirisi,* İstanbul: Yapı Kredi.

Törenek, M. (2012), "Peyami Safa ve Türk Düşüncesi Dergisi", *Erdem*, Sayı: 62, s. 237-250, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/669790 (09.05.2022).

Traverso, E. (2021), "Post-faşizm sarkacı", https://birartibir.org/post-fasizm-sarkaci/ (26.07.2022).

Traverso, E. (2020), "21. yüzyıl faşizmi başka bir faşizm", https://birartibir.org/21-yuzyil-fasizmi-baska-bir-fasizm/ (26.07.2022).

Tuğluoğlu, F. (2015), "II. Meşrutiyet Döneminde Milliyetçi Bir Çocuk Dergisi: Talebe Defteri (1913-1919)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 30, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/235782 (24.03.2022).

Tunaya, T. Z. (1960), *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul: Yedigün.

Tunaya, T. Z. (1988), *Türkiye'de Siyasal Partiler: II. Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul: Hürriyet Vakfı.

Tunçay, M. ve Zürcher, E. J. (2018), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923),* İstanbul: İletişim.

Turan, E. (2021), "Milliyetçiliğin Eklemlenmeci Yapısını Milliyetçi Hareket Partisi Üzerinden Okumak"*, Türkiye'de Siyasi Partiler ve Milliyetçilik*, Konya: Palet.

Turan, E. (2011), "Milliyetçilik Teorisinin Gelişimi ve Türk Milliyetçiliği", *Selçuk Üniversitesi Kadınhanı İçil Meslek Yüksekokulu Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, Yıl:1, Sayı:1, http://sosyoteknik.selcuk.edu.tr/sustad/article/view/13/11 (25.12.2020).

Turan, M. O. (2012), "Gazetelerde Yayınlanan Siyasi Karikatürlerin Göstergebilimsel Çözümlemesi: 2011 Genel Seçimleri Örneği", Selçuk İletişim, Cilt: 7, Sayı:2, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/177789 (14.08.2022).

Turan, Ş. (1988), "Atatürk Milliyetçiliği", *Belleten*, Cilt: 52, Sayı: 204, s. 849-868, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1888172 (06.04.2022).

Turanlı, R. (2000), *İktisadi Düşünce Tarihi,* İstanbul: Bilim Teknik.

Turhan, M. (2015), *Garplılaşmanın Neresindeyiz?*, Ankara: Altınordu.

Türk, H. (2018), "Türkçü Bir Kadın Hareketi: Ayşe Dergisi", *Uluslararası Hakemli Kültür-Sanat-Mimarlık Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1, s.39-56, https://dergipark.org.tr/tr/pub/hars/issue/37666/415580 (25.05.2022).

Türkdoğan, O. (1994), "Tarihin Sonu Mu?", *İslami Araştırmalar*, Cilt: 7, Sayı:1, http://www.islamiarastirmalar.com/upload/pdf/e8249723aa7b436.pdf?sid=4fae1fc5d31551b6fccd802cdcd313c1 (11.11.2021).

Türkkan, Y. (2008), *Türk Modernleşmesinde Yeni Adam Dergisi (1934-1938),* (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Türkkan, R. O. (1975), *Tabutluktan Gurbete*, İstanbul: Boğaziçi.

Türkeş, A. (1975-a), *1944 Milliyetçilik Olayı*, İstanbul: Kutluğ.

Türkeş, A. (1975-b), *Dokuz Işık*, İstanbul: Kutluğ.

Türkeş, Y. T. (2021), "Azgın Milliyetçilik", https://www.tudev.org.tr/azgin-milliyetcilik-yildirim-tugrul-turkes/ (30.09.2022).

Türköne, M. (2000), "Milli Devlet-Laiklik-Demokrasi", *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme,* Derleyen: Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul: Alfa.

Türköne, M. (1994), *Modernleşme Laiklik ve Demokrasi,* Ankara: Ark.

Uca, A. (2011), "Dr. Hüsayinzade Ali Bey", *Türk Yurdu,* https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1578 (22.02.2022).

Ulu, Y. S. (2018), "İkinci Meşrutiyet Dönemi Romanlarında Kimlik İnşasının Mekândaki Görünümü", *Gaziantep University Journal of Social Sciences,* Cilt: 17, Sayı: 3, s. 894-915, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/504202 (18.03.2022).

Uluç, A. V. (2014), "Liberal-Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal'ın Siyasi Düşüncesi", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt:12, Sayı: 23, s. 107-140, https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php (13.01.2021).

Umur, Ö. (2016), *Türk Siyasi Tarihinde "Büyük Birlik Partisi" (Siyasi Gelişimi-Fikri Kaynakları-Teşkilatlanma Yapısı, 1993-2009)*, (Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.

Uslu, İ. (2022), "Altılı Masa'nın Evrimi", https://www.gazeteduvar.com.tr/altili-masanin-evrimi-makale-1572004 (15.10.2022).

Uyanık, E. (2009), "II. Meşrutiyet Döneminde Toplumsal Mühendislik Aracı Olarak Eğitim: İttihat ve Terakki Cemiyetinin Eğitim Politikaları (1908-1918)", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 42, Sayı: 2, s. 67-88, https://www.researchgate.net/publication/257923286_II_Mesrutiyet_Donem

inde_Toplumsal_Muhendislik_Araci_Olarak_Egitim_Ittihat_ve_Terakki_Cemiyetinin_Egitim_Politikalari_1908-1918 (03.03.2022).

Uzer, U. (2017), "Popülizm ve Milliyetçilik Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar", https://www.salom.com.tr/arsiv/haber-102241-populizm_ve_milliyetcilik_arasindaki_benzerlikler_ve_farkliliklar.html (20.12.2021).

Uztopal, D. (2022), "Fransa'da 2021'de neler oldu, 2022'yi neler bekliyor: Demokrasiye saldırı olağanlaştı, aşırı sağa destek arttı", https://www.evrensel.net/haber/451617/fransada-2021de-neler-oldu-2022yi-neler-bekliyor-demokrasiye-saldiri-olaganlasti-asiri-saga-destek-artti (12.01.2022).

Uzun, T. (2020), "Sert Bakışlı Gençler: 'Ülkücüler'", *Perspektif*, https://www.perspektif.online/sert-bakisli-gencler-ulkuculer/ (17.06.2022).

Uzun, T. (2011), "Türk Siyasal Yaşamında MHP", *Türk Yurdu*, Yıl: 100, Sayı: 289, https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1638 (12.05.2022).

Ülken, H. Z. (1994), *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken.

Ünal, M. ve Y. S. Zavalsız (2016), "Küreselleşme Karşıtı Bir Hareket: Yavaş Hareketi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 4, http://www.itobiad.com/tr/download/article-file/206380 (07.01.2022).

Ünlü, B. (2011), "Frantz Fanon: Ezilenlerin ve Mülksüzlerin Düşünürü", *Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/42029/17391.pdf?sequence=1&isAllowed=y (13.08.2021).

Ünlü, H. (2021), "Yeni Kurumsalcı Perspektiften Hindistan Siyasetinin Değişimi", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 34, https://www.researchgate.net/publication/349673003_Yeni_Kurumsalci_Perspektiften_Hindistan_Siyasetinin_Degisimi (23.01.2022).

Ünlütürk, Ö. (2015), "'Irk' Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Adli Antropolojide Kullanımı", *Antropoloji*, Sayı:29, s. 93-116, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/71/2001/20902.pdf (14.09.2020).

Vincent, J.M. (2000), "Faşizmin Yükselişi ve Zaferi Üstüne", *Faşizmin Analizi*, İstanbul: Payel.

Voltaire (2000), *Candide ya da İyimserlik*, Çev. Server Tanilli, İstanbul: Adam.

Vural, H. S. (2004), *Haider, Le Pen, Fini ve Diğerleri: Batı Avrupa'da Radikal Sağın Yükselişi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Vural, M. K. (2009). "'En Büyük Tehlike' Broşürü ve Buna Bağlı Olarak Turancı Akımların Kamuoyunda Tartışılması", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 18, s. 39-53, https://dergipark.org.tr/tr/pub/cttad/issue/25240/266867 (25.04.2022).

Walby, S. (2013), "Kadın ve Ulus", *Vatan, Millet, Kadınlar*, İstanbul: İletişim.

Wallerstein, I. (2017), "Kapitalizmin İdeolojik Gerilimleri: Irkçılık ve Cinsiyetçilik Karşısında Evrenselcilik", *Irk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler,* İstanbul: Metis.

Wallerstein, I. (2011), *Dünya Sistemleri Analizi*, İstanbul: Bgst.

Yabancı, B. (2021), "Din ve Milliyetçiliğin Kesişiminde Popülizm", *İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü*, https://d4b693e1-c592-4336-bc6a-36c134d6fb5e.filesusr.com/ugd/c80586_462658315f804bdfadd095e759dc020d.pdf (19.12.2021).

Yabancı, B. (2020), "Popülizm, Otoriterleşme ve Kadın Politikaları", *İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü*, https://d4b693e1-c592-4336-bc6a-36c134d6fb5e.filesusr.com/ugd/c80586_febef7f557e54b1db811e89c1079b283.pdf (30.12.2021).

Yaldız, F. (2013), "Diaspora Kavramı: Tarihçe, Gelişme ve Tartışmalar", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 18, Sayı:18, s. 289-318, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/621817 (25.11.2021).

Yalçın, A. (2004), "Faşizmin Doğuşu", *Liberal Düşünce,* Sayı:35, s. 5-24, http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/35/Sayi-35.pdf (06.06.2021).

Yamada, A. (2000), "Neo-Techno-Nationalism: How and Why It Grows", *International Studies Association Convention,* https://ciaotest.cc.columbia.edu/isa/yaa01/ (22.01.2022).

Yanardağ, M. (2021) "Anti-emperyalizm ve Milliyetçilik-I", *Birgün,* 09.05.2021, https://www.birgun.net/haber/anti-emperyalizm-ve-milliyetcilik-i-344086 (10.04.2022).

Yanardağ, M. (2000), "Üçe Karşı İki Hilal; Genç Parti Sürprizi", https://m.bianet.org/cocuk/siyaset/14919-uce-karsi-iki-hilal-genc-parti-surprizi (24.06.2022).

Yanardağ, M. (1988), *Türk Siyasal Yaşamında Kadro Hareketi*, İstanbul: Yalçın.

Yanık C. ve Kara, M. (2016), "Milliyetçiliğe Yönelik İki Kuramın Değerlendirilmesi: Modern Milliyetçi Kuram ve Etno-Sembolcü Milliyetçi Yaklaşım", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/253795 (26.01.2022).

Yanıkömeroğlu, S. (2018), "İYİ Parti'de kadın adaylara özel kota", https://www.yenicaggazetesi.com.tr/-213582h.htm (04.10.2022).

Yaşlı, F. (2008), *Milliyetçilik ve Faşizm Türkiye'de Irkçı Milliyetçilik Üzerine Bir İnceleme,* (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yavaş, G. (2014), *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Din ve Din Adamı (1923-1950)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Yavaşça, K. (2022), "İYİ Parti'nin Serencamı", https://www.indyturk.com/node/517876/ (23.08.2022).

Yıldırım, E. (2014), "Modernite ve Milliyetçilik: Modern Milliyetçilik Kuramları Üzerine", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 6, s. 23-37 https://asosjournal.com/DergiTamDetay.aspx?ID=330 (25.01.2022).

Yıldırım, K. (2014), "Osmanlı Sosyalist Hareketi İçinde Mustafa Suphi: Hayatı ve Fikirleri", *Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 28, s.101-115, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/4861 (11.03.2022).

Yıldırım, T. (2020), "Devletçi milliyetçilikten milletçi milliyetçiliğe": Muhsin Yazıcıoğlu (1)", *Independent*, 28.03.2020, https://www.indyturk.com/node/154256 (08.06.2022).

Yıldırım, Y. (2017), "Liberal Demokrasinin Krizi Bağlamında Avrupa'da Sağ Popülizm ve Yükselen Aşırı Sağ", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 50, Sayı 2, s.51-72, https://www.academia.edu/33904789 (14.12.2021).

Yıldız, A. (2001), *Ne Mutlu Türküm Diyebilene Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İstanbul: İletişim.

Yıldız, H. (2018), "II. Meşrutiyet Dönemi Din ve Modernleşme Tartışmaları: Sebilürreşad Dergisi ve İslam Mecmuası Örneği", *Journal of Turkish Studies*, Cilt: 13, Sayı: 2, s. 107-126, https://turkishstudies.net/turkishstudies?mod=makale_tr_ozet&makale_id=21387 (24.02.2022).

Yıldız, T. (2021), "Siyaset ve Gençlik 3: 'Muhalefet yapan bir milliyetçilik'", https://kisadalga.net/haber/detay/siyaset-ve-genclik-3-muhalefet-yapan-bir-milliyetcilik_5078 (30.09.2022).

Yıldız, T. (2020), "Taylan Yıldız 'İnternetçi Abi' - Yalın Alpay'la Net Siyaset", https://www.youtube.com/watch?v=37g-aCbsM2I (28.09.2022).

Yıldız, Y. (?), "Mustafa Şekip Tunç", *İslam Düşünce Atlası*, https://islamdusunceatlasi.org/mustafa-sekip-tunc/6323, (23.01.2023).

Yılmaz, A. (2010), "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 20, s. 191-212, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/233412 (14.04.2022).

Yılmaz, M. (2003), "Türk Düşüncesi Dergisi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık,* İstanbul: İletişim.

Yiğit, M. (2013), "Gezi Parkı Eylemlerinin Görünen Yüzü", *TASAV*, https://www.tasav.org/media/k2/attachments/analiz_4_shy_4_gezi_parki_yIGIt_son.pdf (15.08.2022).

Yinanç, M (2021), "Twitter, Sağcı Medya Kuruluşlarını 'Farkında Olmadan' Öne Çıkardığını İtiraf Etti", https://www.webtekno.com/twitter-sagci-medya-kuruluslarini-one-cikardigini-itiraf-etti-h116433.html (02.01.2022).

Yumul, A. ve Özkırımlı U. (2000), "Reproducing the nation: 'banal nationalism' in the Turkish press", *Media, Culture and Society,* https://www.academia.edu/1456715/Reproducing_the_Nation_Banal_Nationalism_in_the_Turkish_Press_with_Arus_Yumul_ (02.12.2021).

Yurdakul, A. ve Çuha, Ö. (2018), "Almanya'da Yaşayan Üçüncü Nesil Türkiye Kökenli Göçmenlerde Kimlik Algısı", *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, s. 140-162, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/529996 (06.07.2022).

Yuval-Davis, N. (2010), *Cinsiyet ve Millet*, İstanbul: İletişim.

Yuval-Davis, N. (2008), "Aidiyetler: Yerlilik İle Diyaspora Arasında" *21. Yüzyılda Milliyetçilik*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Yücel, G. (2021), "Erken Cumhuriyet Döneminde Güvenli Coğrafya Olarak "Anadolu" Tasavvuru: Anadolu Mecmuası Örneği", *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, s. 15-32, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1602353 (13.04.2022).

Yücel, G. (2020), "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İdeolojik Terkibinde Üç Tarz-ı Siyaset: Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük", *Akademik Hassasiyetler*, Cilt:7, Sayı: 14, s. 493-518, https://dergipark.org.tr/tr/pub/akademik-hassasiyetler/issue/58511/814989 (12.02.2022).

Yücel, G. ve Bölükbaşı, Y. Z. (2019), "Türk Milliyetçiliğinde Yol Ayrımı: 3 Mayıs 1944 Irkçılık-Turancılık Davası", *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 2, s. 5-34, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/841656 (19.04.2022).

Zabcı, F. (2017), "Aşırı Sağ Popülizm: Kılık Değiştirmiş Faşizm mi?", *Monthly Review*, Sayı: 2, https://www.researchgate.net/publication/345985661_'Asiri_Sag_Populizm_Kilik_Degistirmis_Fasizm_mi'_Monthly_Review_Mayis_2107_Sayi_2_s_27-43 (23.12.2021).

Zileli, G. (1998), "Galiyev Üzerine El Sıkışmak", *Birikim*, Sayı: 111-112, https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-111-112-temmuz-agustos-1998/2306/galiyev-uzerinde-el-sikismak/4705 (12.03.2022).

Zizek, S. (2012), "Somut Evrensel Olarak Komünizm Fikri", *Komünizm Fikri*, İstanbul: Metis.

Zürcher, E. J. (2018), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm, Milliyetçilik ve Tarihyazımı", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, İstanbul: İletişim.

_____ (2022), "Ümit Özdağ Anadolu Kalesi Projesi'nin tanıtım toplantısında konuştu", *Habertürk*, 05.09.2022, https://www.haberturk.com/ankara-haberleri/28818534-umit-ozdag-anadolu-kalesi-projesinin-tanitim-toplantisinda-konustu (08.09.2022).

_____ (2020), "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan İnce ve Akşener yorumu", *Habertürk*, 07.08.2020, https://www.haberturk.com/son-dakika-haberi-cumhurbaskani-erdogan-dan-ince-ve-aksener-yorumu-2766457 (28.09.2022).

_____ (2019), "367 kararı nedir? 367 krizinde neler yaşandı?", *Habertürk*, 07.05.2019, https://www.haberturk.com/367-karari-nedir-367-krizinde-neler-yasandi-2455348 (11.08.2022).

_____ (2016), "Ümit Özdağ: Suriyelilere vatandaşlık vermek Türkiye'nin geleceğine suikasttır", *Habertürk*, 13.07.2016, https://www.haberturk.com/gundem/haber/1266062-umit-ozdag-suriyelilere-vatandaslik-vermek-turkiyenin-gelecegine-suikasttir (20.09.2022).

_____ (2014), "Ekmeleddin İhsanoğlu'nu o önermiş!", *Habertürk*, 17.06.2014, https://www.haberturk.com/gundem/haber/958734-ekmeleddin-ihsanoglunu-o-onermis (18.01.2022).

_____ (2011), "Bahçeli A Takımı'nı Kaybetti, *Habertürk*, 22.05.2011, https://www.haberturk.com/gundem/haber/632867-bahceli-a-takimini-kaybetti (18.01.2023).

_____ (2020), "Bahçeli'den İnce'ye destek, Akşener'e 'evine dön' çağrısı", *Birgün*, 04.08.2020, https://www.dunya.com/gundem/bahceliden-inceye-destek-aksenere-evine-don-cagrisi-haberi-476858 (24.08.2022).

_____ (2014), "İngiltere'de Sağ Yükseliyor", *Hürriyet*, 30.12.2014, https://www.hurriyet.com.tr/avrupa/ingilterede-sag-yukseliyor-27866374 (13.01.2022).

_____ (2021), "Devlet Bahçeli'ye Twitter sansürüne MHP'den açıklama", *Hürriyet*, 04.02.2021, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/devlet-bahceliye-twitter-sansurune-mhpden-aciklama-41733027 (01.01.2022).

_____ (2020), "Meral Akşener yeniden genel başkan seçildi", *Hürriyet*, 20.09.2020, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-meral-aksener-yeniden-genel-baskan-secildi-41616215 (24.08.2020).

_____ (2022), "Ümit Özdağ'dan 'Zafer Turizm' paylaşımı: 'Nasıl yollayacaksınız?' diye soruyorlar", *Independent*, 18.04.2022, https://www.indyturk.com/node/499131/siyaset (23.09.2022).

_____ (2021-a), "Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı Altun: Dijital faşizm, en büyük tehdit", *AA*, 06.03.2021, https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskanligi-iletisim-baskani-altun-dijital-fasizm-en-buyuk-tehdit/2166698 (02.01.2022).

_____ (2021-b), "Trump-Twitter savaşında son perde: Trump'ın hesabı süresiz askıda", *AA*, 12.01.2021, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/trump-twitter-savasinda-son-perde-trumpin-hesabi-suresiz-askida/2106812 (01.01.2022).

_____ (2018), "İYİ Parti 24 Haziran seçimine katılabilecek", *AA*, 22.04.2018, https://www.aa.com.tr/tr/politika/iyi-parti-24-haziran-secimine-katilabilecek/1125354 (23.08.2022).

_____ (2016), "MHP'li muhalifler toplantıyı erteledi", *AA*, 19.07.2016, https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/mhpli-muhalifler-toplantiyi-erteledi/611099 (22.08.2022).

_____ (2015), "Rusya AB'yi bölmek için 'aşırılara' oynuyor", *AA*, 16.12.2015, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusya-abyi-bolmek-icin-asirilara-oynuyor/491837 (14.12.2021).

_____ (2013), "Tahriklere asla itibar etmeyeceğiz", *AA*, 02.06.2013, https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/tahriklere-asla-itibar-etmeyecegiz/240881# (15.08.2022).

_____ (2021), "MetroPoll: HDP kapatılırsa, AKP en az yüzde 5 oy kaybeder", *Artıgerçek*, https://artigercek.com/guncel/metropoll-hdp-kapatilirsa-akp-en-az-yuzde-5-oy-kaybeder-168933h (15.10.2022).

_____ (2020), "Uygur bölücülerinin yeni hedefi MHP", *Aydınlık*, 20.07.2020, https://www.aydinlik.com.tr/haber/uygur-boluculerinin-yeni-hedefi-mhp-213676 (08.09.2022).

_____ (2021-a), "Trump Kendi Sosyal Medya Uygulamasını Başlatıyor", *BBC*, 21.10.2021, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58991003 (01.01.2022).

_____ (2021-b), "YouTube'dan videoları kaldırılan Bolsonaro'dan yeni kararname: Sosyal medya platformlarının içerik kaldırması sınırlanacak", *BBC*, 07.10.2021, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58471163 (01.01.2021).

_____ (2022), "Tuğrul Türkeş AK Parti'ye nasıl geçtiğini anlattı", *CCNTÜRK*, 07.07.2022, https://www.cnnturk.com/turkiye/tugrul-turkes-ak-partiye-nasil-gectigini-anlatti?page=1 (18.08.2022).

_____ (2016), "Meral Akşener ve Çağrı Heyeti disipline sevk edildi", *CNNTÜRK*, 16.08.2016, https://www.cnnturk.com/turkiye/meral-aksener-ve-cagri-heyeti-disipline-sevk-edildi (22.08.2022).

_____ (2023), "Ülkücüler bıyıklarını kesiyor: 'Dava, Sinan Ateş ile toprağa gömülmüştür'", *Cumhuriyet*, 09.01.2023, https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/ulkuculer-biyiklarini-kesiyor-dava-sinan-ates-ile-topraga-gomulmustur-2019856 (21.01.2023).

_____ (2022-a), "MHP Gezi'de: Bahçeli'nin talimatıyla gitmişler", *Cumhuriyet*, 28.04.2022, https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/mhp-gezide-bahcelinin-talimatiyla-gitmisler-1930963 (15.08.2022).

_____ (2022-b), "İsmail Koncuk, yeniden İYİ Parti saflarına katılıyor", *Cumhuriyet*, 25.05.2022, https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/ismail-koncuk-yeniden-iyi-parti-saflarina-katiliyor-1939553 (25.08.2022).

_____ (2015), "MHP'de Toplu İstifa! Hepsi AKP'ye geçti", *Cumhuriyet*, 20.10.2015, https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/mhpde-toplu-istifa-hepsi-akpye-gecti-391229 (19.01.2023).

_____ (2011), "MHP'de İkinci Kaset Depremi", *Cumhuriyet*, 08.05.2011, https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/mhpde-ikinci-kaset-depremi-246534 (18.01.2023).

_____ (2022), "HDP'ye bakanlık verilebilir' diyen CHP'li Tekin, İYİ Partililerin hedefinde", *Diken*, 05.09.2022, https://www.diken.com.tr/hdpye-bakanlik-verilebilir-diyen-tekin-iyi-partililerin-hedefinde/ (19.09.2022).

_____ (2021-a), "Meclis başkanı 'en büyük tehlike'yi gördü: Dijital faşizm", *Diken*, 08.09.2021, https://www.diken.com.tr/meclis-baskani-en-buyuk-tehlikeyi-gordu-dijital-fasizm/ (02.01.2021).

_____ (2021-b), "AKP oylarıyla: İYİ Parti'nin Doğu Türkistan önergesi reddedildi", *Diken*, 10.03.2021, https://www.diken.com.tr/iyi-partinin-dogu-turkistan-onergesi-akp-oylariyla-reddedildi/ (08.09.2022).

_____ (2017), "Denizli'de 209 MHP'liden istifa: Bahçeli 'ülkücü kıyımı' yaptı", 24.10.2017, https://www.diken.com.tr/denizlide-209-mhpliden-istifa-bahceli-ulkucu-kiyimi-yapti/ (19.01.2023).

_____ (2018), "Avrupa'da kadınlar arasında aşırı sağcılık artıyor", *DW*, 30.08.2018, https://www.dw.com/tr/avrupada-kad%C4%B1nlar-aras%C4%B1nda-a%C5%9F%C4%B1r%C4%B1-sa%C4%9Fc%C4%B1l%C4%B1k-art%C4%B1yor/a-45298590 (30.12.2021).

_____ (2022), "Zafer Partisi Genel Başkan Yardımcısı Sevda Özbek'ten dikkat çeken açıklama", *Medyasiyaseti*, 19.10.2022, https://medyasiyaset.com/zafer-partisi-genel-baskan-yardimcisi-sevda-ozbekten-dikkat-ceken-aciklama/ (21.01.2022).

_____ (2022), "MHP'li Yılık, Çankırı'da 'Adım Adım 2023 İl İl Anadolu' programında konuştu", *Haberler*, 13.11.2021, https://www.haberler.com/guncel/mhp-li-yilik-cankiri-da-adim-adim-2023-il-il-14528119-haberi/ (21.01.2023).

_____ (2021), Eurobarameter 94, https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2355 (13.01.2022).

_____ (2020), Eurobarameter 93, https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2262 (13.01.2022).

_____ (2019), Eurobarameter 92, https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2255 (13.01.2022).

_____ (2022), "İtalya seçimleri: Adı faşizmle anılan aşırı sağcı Georgia Meloni kamuoyu yoklamalarında ilk sırada", *Euronews*, 16.08.2022, https://tr.euronews.com/2022/08/16/italya-secimleri-adi-fasizmle-anilan-asiri-sagci-georgia-meloni-kamuoyu-yoklamalarinda-ilk (17.08.2022).

_____ (2021), "Alibaba'ya 2.75 milyar dolarla Çin tarihinin en büyük para cezası kesildi", *Euronews*, 10.04.2021, https://tr.euronews.com/2021/04/10/alibaba-ya-2-75-milyar-dolarla-cin-tarihinin-en-buyuk-para-cezas-kesildi (22.01.2022).

_____ (2019), "ABD'de federal mahkemeden Trump'ın göçmen karşıtı yasasına engel", *Euronews*, 29.09.2019, https://tr.euronews.com/2019/09/29/abd-de-federal-mahkemeden-trump-in-gocmen-karsiti-yasasina-engel (24.12.2021).

_____ (2018), "Gonzalez: Popülizm ve milliyetçilik AB'ye büyük zarar verebilir", *Euronews*, 01.02.2018, https://tr.euronews.com/2018/02/01/gonzalez-populizm-ve-milliyetcilik-ab-ye-buyuk-zarar-verebilir- (16.12.2021).

_____ (2015), "Bahçeli, koalisyona neden hayır dediğini anlattı", *Evrensel*, 15.07.2015, https://www.evrensel.net/haber/256021/bahceli-koalisyona-neden-hayir-dedigini-anlatti (18.08.2022).

_____ (2020), "Le Pen'den 'başörtüsü yasaklansın' çağrısı", *Gazete Duvar*, 25.10.2020, https://www.gazeteduvar.com.tr/le-penden-basortusu-yasaklansin-cagrisi-haber-1502680 (30.12.2021).

_____ (2019), "Davutoğlu işaret etmişti: 7 Haziran - 1 Kasım tarihleri arasında neler yaşandı?, *Gazete Duvar*, 24.08.2019, https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2019/08/24/davutoglu-isaret-etmisti-7-haziran-1-kasim-tarihleri-arasinda-neler-yasandi (18.08.2022).

_____ (2018), "Özgür Özel: Ekmeleddin İhsanoğlu olayı, MHP'nin demokrasiye kurduğu tuzaktı", *Gazete Duvar*, (29.03.2018), https://www.gazeteduvar.com.tr/politika/2018/03/29/ozgur-ozel-ekmeleddin-ihsanoglu-olayi-mhpnin-demokrasiye-kurdugu-tuzak (18.01.2023).

_____ (2006), "Ülkücü hareketin sultanları", *Haber7*, 28.11.2006, https://www.haber7.com/siyaset/haber/201598-ulkucu-hareketin-sultanlari (04.10.2022).

_____ (2021), "Zafer Partisi Van-İran Sınırında 'Hudut Namustur' pankartı açtı", *Haberiniz*, 14.09.2021, https://haberiniz.com.tr/siyaset/zafer-partisi-van-iran-sinirinda-hudut-namustur-pankarti-acti-14092021 (22.09.2022).

_____ (2020), "Bahçeli Twitter ve Facebook'u kapattı mı? Bahçeli'den sosyal medya hesaplarını dondurma kararı", *Karar*, 02.07.2020, https://www.karar.com/bahcel-twitter-ve-facebooku-kapatti-mi-bahceliden-sosyal-medya-hesaplarini-1572371 (01.01.2022).

_____ (2022-a), *Metropol*, Zafer Partisi Seçmenlerinin Analizi, https://twitter.com/metropoll/status/1567824603929518080 (24.10.2022).

_____ (2022-b), *Metropol*, Türkiye'nin Nabzı Eylül 2022, https://twitter.com/metropoll/status/1576258044618571777 (24.10.2022).

_____ (2022-c), *Metropol*, Türkiye'nin Nabzı Mayıs 2022, https://twitter.com/ozersencar1/status/1533386529371987969 (24.10.2022).

_____ (2010), MHP, *Neden Hayır*, https://www.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/kitaplar/NedenHayir.pdf

_____ (2009-a), MHP, *Avrupa Birliği*, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/arge/ab/mhp/Avrupa_Birligi_Raporlari.html (12.08.2022).

_____ (2009-b), MHP Parti Programı, (Ankara: MHP).

_____ (?), İYİP Parti Programı, (Ankara: İYİP).

_____ (2021), ZP Parti Programı, (Ankara: ZP).

_____ (2005), MHP, *İşte AKP'nin Avrupa Birliği Yol Haritası: "Çıkmaz Sokak"*, https://www.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/kitaplar/akpabyolharitasi.pdf (12.08.2022).

_____ (2022), İyi Parti, *Mevcut Durum ve Çıkış Yolu Önerileri Milli Göç Doktrini*, https://iyiparti.org.tr/storage/img/content/2vGM/mevcut-durum-ve-cikis-yolu-onerileri-6eylul-2022-redakte.pdf (23ç09.2022).

_____ (2022), ZP, https://twitter.com/zaferpartisi/status/1503795237214371850 (02.10.2022)

_____ (2021), ZP, *Zafer Partisi Kuruluş Manifestosu*, https://zaferpartisi.org.tr/kurulus-manifestosu/ (08.09.2022).

_____ (2015), "Seçim sonuçları kesinlik kazandı!", *Milliyet*, 01.11.2015, https://www.milliyet.com.tr/gundem/secim-sonuclari-kesinlik-kazandi-2141026 (18.08.2022).

_____ (2022), "Bahçeli: Sosyal medyada denetim şarttır", *NTV*, 01.09.2022, https://www.ntv.com.tr/turkiye/bahcelisosyal-medya-denetim-altina-alinmalidir,d3RWUNgDxkKvBTVSXBV7eg (29.09.2022).

_____ (2021), *PEW*, https://www.pewresearch.org/fact-tank/2021/09/01/muslims-are-a-growing-presence-in-u-s-but-still-face-negative-views-from-the-public/ (11.11.2021).

_____ (2016), *PEW*, https://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/11/21/anti-muslim-assaults-reach-911-era-levels-fbi-data-show/ (16.12.2021).

_____ (2002), *PEW*, https://www.pewresearch.org/politics/2002/09/05/i-americans-and-911-the-personal-toll/ (15.12.2021).

_____ (2018), "İYİ Partili Özdağ: CHP ile ittifak bize oy kaybettirdi", *Politikyol*, 07.07.2018, https://www.politikyol.com/iyi-partili-ozdag-chp-ile-ittifak-bize-oy-kaybettirdi/ (25.08.2022).

_____ (2021), "Jack Ma'dan cömert teklif", *Sözcü*, 21.12.2021, https://www.sozcu.com.tr/2020/ekonomi/jack-madan-comert-teklif-6176681/?utm_source=dahafazla_haber&utm_medium=free&utm_campaign=dahafazlahaber (22.01.2022).

_____ (2015-a), "CHP'ye 'hayır', AKP'ye şartlı 'evet'" *Sözcü*, 20.06.2015, https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/chpye-hayir-akpye-sartli-evet-864118/ (18.08.2022).

_____ (2015-b), "Davutoğlu'nun 'Saldırısı sonrasında oylarımız artıyor' sözü TBMM'de", *Sözcü*, 20.10.2015, https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/davutoglunun-saldirisi-sonrasinda-oylarimiz-artiyor-sozu-tbmmde-963995/ (18.08.2022).

_____ (2015-c), "MHP'de istifalar sürüyor", *Sözcü*, 03.11.2015, https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/mhpde-istifalar-suruyor-976188/ (19.01.2023).

_____ (2015-d), "Meral Akşener: Cumhurbaşkanı adayı ben olacaktım ama…", *Sözcü*, 02.12.2015, https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/meral-aksener-cumhurbaskani-adayi-ben-olacaktim-ama-999788/ (21.08.2022).

_____ (2020), "Hedefimiz, ülkemizde haberleşme altyapısının kapsama alanına girmeyen tek karış bırakmamaktır" *TCCB*, 26.11.2020, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/122963/-hedefimiz-ulkemizde-haberlesme-altyapisinin-kapsama-alanina-girmeyen-tek-karis-birakmamaktir- (02.01.2022).

_____ (2018), "TRT World sunucusu Meral Akşener'i Fransız ırkçı politikacı Marina Le Pen'e benzetti", *Trthaber*, 21.06.2018, https://www.trthaber.com/videolar/trt-world-sunucusu-meral-akseneri-fransiz-irkci-politikaci-marina-le-pene-benzetti-39244.html (31.12.2021).

_____ (2022), "Ümit Özdağ İYİ Parti'den ayrılışını anlattı: Akşener çok kaba davrandı üzerimden bir imaj operasyonu yaptı", Y*enişafak*, 05.01.2022, https://www.yenisafak.com/gundem/umit-ozdag-iyi-partiden-ayrilisini-anlatti-aksener-cok-kaba-davrandi-uzerimden-bir-imaj-operasyonu-yapti-3728920 (25.08.2022).

_____ (?), Turkiyeteknolojitakimi.org, https://turkiyeteknolojitakimi.org/biz-kimiz.html (22.01.2022).

_____ (1961), *T.C. Anayasası*, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10859.pdf (18.05.2022).

_____ (?) *TÜRKKAD*, https://turkkad.org.tr/turkkad-dernegi-hakkinda.html (25.05.2022).

_____ (1967), *Milliyetçi Türk Kadınları Derneği Programı ve Tüzüğü*, Ankara: Mars.

_____ (2014), *ILO Anayasası*, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_412382.pdf (23.03.2021).

_____ (2019), *Türkiye Raporu*, Sosyal Medya Kullanımı, https://turkiyeraporu.com/arastirma/sosyalmedyakullanimi-1766 (29.09.2022).

_____ (1968), *Gizli Belgeler*, *İkinci Dünya Savaşında Türk-Alman İlişkileri ve Hitler'in Türk Dostları*, İstanbul: May.

_____ (?), *BM*, https://turkey.un.org/sites/default/files/2020-02/UN-charter-turkish_0.pdf (09.09.2021).

_____ (2018), *YSK*, https://www.ysk.gov.tr/tr/24-haziran-2018-secimleri/77536 (23.08.2022).